

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

Кобилецький Микола Мар'янович

УДК 342.52:94(477)“14/19”

**МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО І ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ
(XIV – перша половина XIX ст.)**

спеціальність 12.00.01 –
теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант
Кульчицький Володимир Семенович,
доктор юридичних наук, професор

Львів–2009

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	13
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	13
1.2. Методологія дослідження.....	42
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2. МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО – МІСЬКЕ ПРАВО ЄВРОПИ	63
2.1. Причини та передумови виникнення магдебурзького права	63
2.2. Порядок формування, структура та компетенція органів самоврядування у Магдебурзі	76
2.3. Локація як історико-правовий процес надання магдебурзького права	91
2.4. Надання магдебурзького права німецьким, польським, чеським, словацьким, білоруським, литовським та угорським територіальним громадам	96
2.5. Поширення магдебурзького права на українських землях	110
2.6. Різновиди магдебурзького права.....	130
2.6.1. Кульменське (хелмінське) право	130
2.6.2. Новомарктське (шредське) право	141
Висновки до розділу 2	152
РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА	154
3.1. Загальна характеристика джерел магдебурзького права.....	154
3.2. Автентичні джерела	162
3.3. Неавтентичні джерела	166
3.4. Праці європейських дослідників XVI–XVII ст. як джерело магдебурзького права.....	178
Висновки до розділу 3	202

РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ В УКРАЇНІ.....	203
4.1. Війт і лавники: їх повноваження та діяльність	203
4.2. Міська рада (радники і бургомістри): порядок формування та діяльність	221
4.3. Комісії міської ради і допоміжні міські служби; їх структура та компетенція.....	243
4.4. Правовий статус міського населення	252
4.5. Організація та правові засади діяльності цехів	261
4.6. Юридики у системі міського самоврядування.....	267
4.7. Суд і судочинство в українських містах за магдебурзьким правом.....	274
Висновки до розділу 4	292
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ СЕЛАХ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	294
5.1. Надання магдебурзького, новомарктського (шредського) та кульменського (хелмінського) права селам Галичини.....	294
5.2. Організація сільського самоврядування.....	304
5.3. Суд і судочинство в селах магдебурзького права Галичини	313
Висновки до розділу 5	324
РОЗДІЛ 6. РОЛЬ І МІСЦЕ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ.....	325
6.1. Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права (XVIII – початок XIX ст.)	325
6.2. Самоврядування за магдебурзьким правом у містах Гетьманщини	357
6.3. Магдебурзьке право у Києві.....	379
Висновки до розділу 6	400
ВИСНОВКИ	401
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	408

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Переосмислення сутності ролі самоврядування і права, співвідношення цих важливих інститутів і визначення їхнього місця в сучасному суспільстві, усвідомлення необхідності якісних змін у самому суспільстві, які дають змогу кваліфікувати його як громадянське, роблять актуальним дослідження історії муніципального права.

Формування демократичної держави в Україні тісно пов'язано із становленням громадянського суспільства, основних засад правової держави. Демократична держава характеризується такими ознаками як наявність політичного й ідеологічного плюралізму в суспільстві, розвинутого приватного права, координацією інтересів різних соціальних груп, вираженням волі більшості через демократичні інститути, децентралізацією влади та передачею частини владних повноважень органам місцевого самоврядування. Для вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Українській державі важливе значення має вивчення історичного досвіду функціонування різноманітних моделей місцевого самоврядування, в т. ч. магдебурзького права, яке понад 500 років діяло в Україні й охоплювало більше 1000 населених пунктів у різних регіонах.

Унікальність історико-правового досвіду самоврядування українських міст XIV – першої половини XIX ст. полягає у його багатоманітності. Надання магдебурзького права стало історичною точкою відліку для багатьох процесів, які загалом та без перебільшення можна назвати революцією у міському самоврядуванні. Серед таких процесів – і формування статутного права, і правового статусу міського населення, і формалізація магдебурзького права як джерела українського права у XVIII – на початку XIX ст.

Магдебурзьке право є однією з найвідоміших систем середньовічного міського права, яка регулювала різноманітні політичні, соціально-економічні та правові відносини того часу. Територіально воно поширювалось у Центрально-Східній Європі, відтак і на українських землях у Галицько-Волинській державі, а після припинення її існування – на українських землях, що увійшли до складу Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та

Російської імперії. Визначальною особливістю застосування магдебурзького права в Україні стало його широке використання органами самоврядування міст Гетьманщини та міста Києва, а також у кодифікації українського права у XVIII – на початку XIX ст. Магдебурзьке право, незважаючи на його широке застосування в Україні, є однією з найменш досліджених тем у вітчизняній історико-правовій науці.

В українській історико-правовій науці немає комплексного дослідження генезису, сутності й особливостей магдебурзького права в Україні, що засвідчує актуальність цієї проблеми. Крім того, магдебурзьке право, його джерела та застосування в Україні майже не досліджувались в радянський період, оскільки історична та історико-правова наука перебувала під сильним впливом тогочасної ідеології.

Актуальність теми дисертаційного дослідження продиктована і станом її розроблення, що потребує критичного і всебічного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка у межах теми „Історія державно-правового розвитку та політико-правової думки в Україні та зарубіжних країнах” (номер державної реєстрації 0105U007451).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у поглибленні історико-правових знань про виникнення магдебурзького права та його джерел, поширення магдебурзького права на українських землях, систему міського самоврядування за магдебурзьким правом, застосування магдебурзького права у селах Галичини, кодифікації права в Україні у XVIII – початку XIX ст.

Відповідно до мети поставлено такі завдання:

- з'ясувати стан наукового дослідження проблеми;
- визначити поняття „муніципальне право”, „міське право”, „магдебурзьке право”, з'ясувати їхнє історичне співвідношення у контексті розвитку західної традиції приватного права;
- дослідити причини, передумови та обставини становлення міського права Магдебурга як „материнського права” (Mutter Recht), проаналізувати формування,

структуру та повноваження органів міського самоврядування міста Магдебурга на основі оригінального (класичного) магдебурзького права;

- розкрити зміст та співвідношення історико-правових процесів локації, рецепції, еволюції та трансформації в історії міського права загалом, магдебурзького зокрема;

- висвітлити причини, показати закономірності та особливості поширення магдебурзького права, його адаптацію до потреб практики різних міст Європи;

- дослідити засадничі принципи магдебурзького права та розвинені у процесі соціальної практики різновиди;

- проаналізувати джерела (форми) магдебурзького права, встановити їхнє місце та історичну роль у циклічному розвитку магдебурзького права;

- сформувані концептуальне бачення поширення магдебурзького права у західноукраїнських селах у XIV – XVIII ст.;

- охарактеризувати роль магдебурзького права у формуванні самоврядної влади як різновиду публічної влади в Україні;

- розглянути систему міського самоврядування за магдебурзьким правом;

- оцінити застосування магдебурзького права в українських містах і селах і на цій основі провести порівняльну характеристику класичного магдебурзького права та розвиненого (трансформованого) в Україні;

- розкрити роль магдебурзького права у функціонуванні органів міського самоврядування Гетьманщини та міста Києва;

- дослідити місце і роль магдебурзького права у кодифікації права в Україні у XVIII–на початку XIX ст..

Об’єкт дослідження – магдебурзьке право як компонент і універсальна цінність європейської правової цивілізації, правова основа самоврядування, система середньовічних правових норм, спосіб і практика врегулювання відносин мешканців міст і сіл.

Предметом дослідження є історико-правовий процес розвитку одного із видів середньовічного міського права – магдебурзького права, у т. ч. його запозичення, адаптація до соціальних умов українських міст і сіл, поступове

трансформування в українське міське право, безпосередній вплив на кодифікацію українського права, формування традиції самоорганізації та самоврядування міських і сільських територіальних громад.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що у вітчизняній юридичній науці воно є першим історико-правовим монографічним дослідженням, яке ідентифікує традицію міського права в Україні як складову традиції міського права в Європі. У межах здійсненого дослідження одержано результати, які містять наукову новизну.

Уперше:

- доведено, що поширення (запозичення) магдебурзького права є одночасно однією з передумов і результатом загальноєвропейської урбанізації, яка з XIV століття дала змогу наростити на українських землях мережу замків і фортець, що з часом перетворилися на повноцінні міста зі своєю ієрархією та особливою роллю у розвитку ринку, економічних та управлінських засад і держави;

- запропоновано авторське бачення ролі магдебурзького права у формуванні самоврядної (муніципальної) влади як різновиду влади в українських містах і селах на основі комплексного дослідження системи міського самоврядування, зокрема функцій та повноважень вільта і лавників, радників і бургомістрів, правового становища міського населення, юридик, організації та діяльності цехів, судоустрою українських міст;

- висвітлено розвиток магдебурзького права в українських містах як тривалий історичний процес, який полягає у трансформуванні міського права як складової приватного права у міське публічне право, а також відображено його як європейський культурний феномен;

- визначено види та форми магдебурзького права, описано хелмінське та шредське право як різновиди магдебурзького, нормативно-правовий акт, доктрину, право суддів як форми магдебурзького права;

- на основі архівних матеріалів доведено, що магдебурзьке право використовувалося у самоврядуванні західноукраїнських сіл у складі Польського королівства та Речі Посполитої;

- обґрунтовано та розроблено нове бачення місця і ролі маґдебурзького права у кодифікації українського права XVIII–початку XIX ст.;

- встановлено, що з українських міст лише місто Львів отримувало ортілі маґдебурзьких шиффенів, як „материнське місто” забезпечувало поширення маґдебурзького права в інші українські міста;

- виявлено, що локація та рецепція римського приватного права були невід’ємними складовими розвитку маґдебурзького права в українських містах і селах;

- обґрунтовано сучасне розуміння маґдебурзького права як: права – феодального привілею на самоврядування громади; права на міське громадянство; нормативного міського права.

Удосконалено:

- розуміння автентичного маґдебурзького права як основи для поширення маґдебурзького права загалом та на українських землях зокрема;

- визначення понять „міське право“, „німецьке міське право“, „маґдебурзьке право“, „сім’я маґдебурзького права“ та ін., що розкривають та конкретизують множину проявів традиції самоврядування громад у сфері права та формах його пізнання, визначають розуміння міського права як розмаїття правових реальностей європейської цивілізації, правових культур та традицій;

- історико-правовий підхід у дослідженні системи міського самоврядування за маґдебурзьким правом.

Набули подальшого розвитку:

- історіографія історії маґдебурзького права в Україні за рахунок введення у вітчизняний науковий обіг німецькомовної літератури з цих проблем;

- історико-правові знання про співвідношення власного та запозиченого історичного досвіду у процесі трансформації маґдебурзького права в Україні, ідея про трансформоване маґдебурзьке право на українських землях у складі Великого Князівства Литовського, а пізніше – Речі Посполитої та Гетьманщини як українське міське право;

- положення про необхідність дальшої актуалізації історико-правового досвіду міського самоврядування за маґдебурзьким правом.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані для дослідження магдебурзького права, міського самоврядування в Україні, кодифікації українського права, рецепції римського права в Україні.

Основні положення дисертації можуть бути використані у науково-дослідній роботі для розроблення муніципального законодавства. Положення дисертації можна застосовувати під час підготування навчальних посібників, підручників, при викладанні курсів "Історія держави і права України", "Історія держави і права зарубіжних країн", "Римське приватне право", "Муніципальне право", "Історія міського права в Україні" та ін.

Автор використав результати дослідження при розробленні навчальних програм та методичних рекомендацій для проведення лекційних та семінарських занять у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність підходів і методів пізнання як традиційних для історико-правової науки, так і перспективних, апробованих для аналізу такого складного правового явища, як магдебурзьке право.

Для дослідження поставленої мети в дисертаційній роботі було здійснено спробу синтезувати авторський підхід шляхом урахування визначальних здобутків, переваг цивілізаційного та формаційного підходів. Традиційність цих підходів, описана при аналізі колонізаційної, цивілізаційної, трансформаційної парадигми історії магдебурзького права, доповнено синтезом положень цивілізаційного і формаційного підходів, який дав можливість виявити взаємозв'язок права із соціально-економічною складовою суспільства та духовно-культурною сферою.

Увага до окремих чинників виникнення, поширення та трансформації магдебурзького права потребувала застосування нових методологічних підходів, насамперед антропологічного, соціально-змістовного, порівняльно-правового.

Можливості антрополого-правового підходу виявилися насамперед у вивченні взаємовідношення людини, громади, міського права.

Соціально-змістовний (потребовий) підхід дозволив акцентувати увагу на відповідності магдебурзького права інтересам і потребам, у т. ч. економічним,

жителів міст. Порівняльно-правовий підхід забезпечив верифікацію низки наукових гіпотез дослідження: про трансформування магдебурзького права в українське, польське міське право, про особливу роль різновидів магдебурзького права (хелмінського, шредського).

Плюралізм підходів вивчення магдебурзького права як самостійного правового явища зумовив необхідність конкретизації методів дослідження.

Використання методу філософської діалектики, ґрунтованого на засадах об'єктивності та науковості, забезпечило комплексну системність дослідження, бачення магдебурзького права як підсистеми у правовій системі України.

Провідним серед спеціальних юридичних методів дослідження став формально-догматичний. Через його застосування узагальнено архівний матеріал, проаналізовано розмаїття джерел магдебурзького права, виділено різновиди магдебурзького права, знайдено загальні закономірності розвитку.

Компаративний метод використаний для встановлення загального і особливого в історії магдебурзького права в Україні, для порівняння міського права міста Магдебург з магдебурзьким правом українських міст. Результативність компаративного методу зумовила розгляд міської правової реальності в часі як компаративної історії магдебурзького права в Україні.

Для реалізації загальних принципів наукового пізнання (обґрунтованості, об'єктивності, всебічності, історичності, комплексності) в роботі використовували закони та категорії діалектики (єдність історичного і логічного, абстрактного і конкретного, загального й особливого, одиничного й унікального).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювали на міжкафедральному семінарі кафедр історії держави, права та політико-правових учень, теорії та філософії права та основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка.

Низку його положень було виголошено у доповідях і наукових повідомленнях на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, а саме: 7–15 Регіональних науково-практичних конференціях "Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні" (м. Львів, 2001-2009 р.), Міжнародній науковій конференції "Конституційні права і свободи

громадян в Україні та Республіці Польща: реалії й перспективи (м. Львів 2000 р.), Міжнародній науковій конференції "Rechts-und Sprachtransfer in Mittel-und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht. Internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31 Oktober bis 2. November 2003"; 6, 8, 12, 17, 19 – 22 Міжнародних історико-правових конференціях Міжнародної асоціації істориків права; Міжнародній науковій конференції "Римське право та правова культура Європи" (Roman Law and European Legal Culture", (м. Люблін, 2007 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність" (м. Рівне, 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професора П. Недбайла "Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм" (м. Львів, 2008р.) Міжнародній науковій конференції "Досвід правового розвитку Великого князівства Литовського (1529 – 1588)" (м. Одеса, 2009 р.); Міжнародній науковій конференції "Актуальні проблеми історії держави і права країн Центрально-Східної Європи" (м. Львів, 2009 р.) та ін.

Емпіричну основу дослідження становлять праці українських, польських, німецьких, російських, білоруських, литовських, чеських, угорських, словацьких, австрійських правознавців та істориків, матеріали Центрального державного історичного архіву України у місті Львові, Центрального державного історичного архіву України у місті Києві, інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, відділу рукописів Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника, польські та німецькі архіви.

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення, що містяться у працях вітчизняних істориків, серед яких О. Андрієвський, В. Антонович, Д. Багалій, Н Білоус, К. Віслобоков, Т. Гошко, М. Грушевський, О. Грушевський, Я. Дашкевич, Р. Делімарський, М. Долинська, А. Заяць, О. Заяць, Д. Зубрицький, Я. Ісаєвич, В. Отамановський, І. Каманін, М. Капраль, Я. Кісь, С. Климовський, М. Ковальський, П. Сас, Г. Швидько, В. Щербина Н. Яковенко та ін.

Серед дослідників магдебурзького права необхідно виділити таких українських правознавців: М. Баймуратова, С. Білостоцького, І. Бойка, М. Василенка, М. Владимирського-Буданова, П. Гураля, В. Гришка, Г. Давидовича,

С. Іваницького-Василенка, М. Іванищева, В. Кіселичника, О. Кістяківського, В. Кульчицького, Р. Лашенка Ф. Леонтовича, М. Никифорака, М. Максимейка, О. Малиновського, П. Музиченка, Л. Окиншевича, Я. Падоха, А. Пашука, А. Резнікова, В. Семківа, Є. Слабченка, Ф. Тарановського, І. Теличенка, Б. Тищика, А. Ткача, І. Усенка, Є. Харитонова, О. Юрченка, О. Ярмиша та ін.

З-поміж іноземних істориків та правознавців систематично проблемами магдебурзького права займалися Г. Аубін, К. Бадецький, М. Балінський, О. Бальцер, Ю. Бардах, В. фон Брюнек, К. Буковська-Горгоні, Ф. Буяк, В. Вальц-зекер, А. Гальбан, Т. Гауп, К. Гомейер, М. Горн, Е. Горнова, М. Граціанський, А. Грицкевич, Т. Гьорліц, Л. Даргун, А. Дворніченко, М. Державін, А. Дерфлерувна, М. Довнар-Запольський, П. Домбковський, В. Дружчиць, В. Ебель, Ф. Ебель, С. Естрейхер, З. Здройковський, Л. Зелінська-Мальковська, А. Земрау, Ф. Кайндль, К. Камінська, А. Карпачов, З. Качмарчик, І. Квятковська, О. Келер, Г. Кіш, К. Корані, В. Королук, З. Кописький, Р. Котшке, І. Кретшер, М. Кром, С. Курась, А. Кучера, П. Лабанд, Є. Леман, Р. Лібервірт, Г. Ліпінський, К. Ліске, Г. фон Лоеш, Г. Люк, О. Лянге, О. Маїнардус, В. Майсель, Т. Мантойфель, Л. Мейтен, М. Міколайчик, З. Неєдле, Д. Опітц, Ф. Ортлофф, Л. Паулі, С. Пекарчик, В. Пічета, Г. Планітц, Г. Полячкунна, Я. Птасьнік, А. Рогачевський, Р. Роепель, С. Розенкрайц, Л. Тименецький, Т. Тшоппе, К. Цесельська, Б. Ціентара, А. Чоловський, А. Шнейдер, Р. Шраніл, О. Штоббе, Т. Шубарт-Фікентшер, Р. Щигел, Л. Юхо, С. Юшков, І. Яворський, А. Янечек, Д. Янічка та ін.

Публікації. Основні положення дисертації автор виклав у 44 наукових фахових виданнях, серед яких одна індивідуальна монографія, один навчальний посібник, 28 статей у наукових фахових виданнях, а також 12 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Дисертаційна робота складається зі вступу, шести розділів, які поділені на 25 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 554 сторінок, з них основного змісту – 407. Список використаних джерел становить 147 сторінок (814 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Наукова історія виникнення та розвитку магдебурзького права ґрунтується на різних концепціях. Сучасні теорії намагаються їх систематизувати, розвиваючи поняття не лише міського права об'єктивного, а й права на самоврядування, на міське громадянство. Так, міське право, зокрема магдебурзьке, постає як складне та багатогранне історико-правове явище. Це змінює підхід до історіографії магдебурзького права, спонукає залучити до неї дослідження не тільки істориків права, а й багатьох інших наук. Для правознавця, історика права міське право – явище правове. Історик вбачає у ньому, насамперед, складову історичного процесу, економіст – певну організацію економічного життя середньовічного міста, представник політичної науки – розвиток місцевої демократії. Це пояснює не лише неослабну увагу представників різних галузей знань до середньовічного міського права, а й неможливість вичерпної історіографії згаданої наукової проблеми. Тому можливо та потрібно аналізувати лише найзначніші праці, в яких магдебурзьке право є безпосереднім об'єктом дослідження і які є етапом у формуванні сучасних знань про цей різновид середньовічного міського права.

Ще одна ознака магдебурзького права – його європейський характер – позначається на деяких обмеженнях аналізу історіографії, пов'язаних із фактичним існуванням української, польської, німецької історіографії проблеми тощо.

Дослідження магдебурзького права українські науковці розпочали ще у XVIII – на початку XIX ст., коли воно було джерелом кодифікації українського права. У 1844 р. з'явилася праця Дениса Зубрицького “Хроніка міста Львова” [1] польською мовою, яка охопила історію міста впродовж 1340–1782 рр. У 2002 р. згадану працю видано українською мовою у перекладі Івана Сварника [2]. При

написанні “Хроніки міста Львова” використано оригінали документів, міські книги, архів Львівської Ставропігії та ін.

На українських землях у складі Російської імперії дослідження магдебурзького права розпочали правознавці та історики Київського університету, більшість котрих належала до Київського історичного товариства. Історико-правові дослідження магдебурзького права у контексті правових норм, що діяли в Україні, започаткував Г. Данилович, співавтор “Свода провинциальных законов для западных губерний, присоединенных от Польши” [3, с. 21]. Наступником Г. Даниловича на юридичному факультеті Київського університету був М. Іванищев, який започаткував видання “Актів Юго-Западной России”, де вміщено різноманітні джерела магдебурзького права.

Особлива роль у дослідженні магдебурзького права належить учням М. Іванищева: М. Владимирському-Буданову та Ф. Леонтовичу, які стали фундаторами західно-руської школи в історико-правовій науці [4, с. 22]. Представниками західноруської школи, що досліджували магдебурзьке право, були М. Ясинський, М. Максимейко, О. Малиновський, Ф. Тарановський та інші – учні М. Владимирського-Буданова й Ф. Леонтовича.

У 1868 р. вийшла в світ фундаментальна праця М. Владимирського-Буданова “Немецкое право в Польше и Литве”, створена на основі архівного матеріалу. Працю було перекладено українською мовою і 1903 р. видано у Львові [5]. Її широко й усебічно використовували та використовують науковці, що досліджують магдебурзьке право в Україні й Центрально-Східній Європі, хоча багато положень, викладених у ній, досі дискусійні. Дотримуючись проросійських позицій, М. Владимирський-Буданов критично оцінював магдебурзьке право, зазначав його негативну роль у розвитку місцевого самоврядування. Автор наголошував, що магдебурзьке право призвело до занепаду міст. Однак, попри такі недоліки, праця М. Владимирського-Буданова, з огляду на зібрані джерела, залишається однією з найфундаментальніших в українській історико-правовій літературі.

Позицій М. Владимирського-Буданова про роль і місце магдебурзького права на українських і білоруських землях, що входили до складу Великого князівства

Литовського, дотримувався професор Київського університету Ф. Леонтович, пов'язуючи поширення магдебурзького права з полонізацією українських і білоруських земель [6].

Вивченню джерел магдебурзького права та його поширенню на українських землях присвятив низку досліджень відомий правознавець О. Кістяківський, опублікувавши 1879 р. “Права, за якими судиться малоросійський народ” [7]. Працюючи над цією працею, автор ґрунтовно вивчав джерела магдебурзького та кульменського (хелмінського) права. Саме він започаткував дослідження магдебурзького права як джерела кодифікації права в Україні у XVIII ст.

У 1888 р. І. Теличенко надрукував статтю “Очерк кодификации малороссийского права”, де проаналізував кодифікацію права в Україні у XVIII ст. і висвітлив використання магдебурзького права у різноманітних кодифікаційних роботах [8].

Важлива роль у дослідженні магдебурзького права на українських землях належала відомому українському історику В. Антоновичу. Він зазначав, що українським містам магдебурзьке право надано, щоб обмежити вплив місцевих органів державної влади – старост і феодалів – на діяльність міст. На думку науковця, основою занепаду міст стало не магдебурзьке право, а його запровадження в українських містах, не завжди сприйняте населенням [9]. У своїх працях В. Антонович майже не досліджував магдебурзького права на Лівобережній Україні та у м. Києві після національно-визвольної війни, тому не сформував цілісної картини функціонування магдебурзького права в Україні. Ідеї В. Антоновича про чужорідність для українських міст магдебурзького права та досконалість українських правових норм (на жаль, часто застарілих) критикують більшість сучасних українських дослідників [10, с.43–44].

Магдебурзьке право на Лівобережній Україні досліджував знаний український історик – Д. Багалій [11]. Він підтримував погляди В. Антоновича, але, своєю чергою, називав низку позитивних моментів у присвоєнні українським містам магдебурзького права, зокрема надання містам привілеїв, звільнення міщан від окремих податків, право міщан вести торгівлю й промисел тощо. Порівняно з

непривілейованими містами (які не володіли магдебурзьким правом), мешканці привілейованих перебували у ліпшому правовому та соціально-економічному становищі.

Концепції В. Антоновича поділяв його учень – М. Грушевський, який у фундаментальній праці “Історія України-Руси”, аналізуючи соціально-економічний статус українських міст, досліджував магдебурзьке право. Дотримуючись позицій народництва, М. Грушевський загалом негативно сприймав магдебурзьке право, вважав його чужим для розвитку українських міст [12]. Після надання магдебурзького права, на його думку, відбувався розрив між містами та населенням округу, якого не існувало у період Київської Русі. Цих висновків М. Грушевський дійшов, розглядаючи магдебурзьке право у західноукраїнських містах, де влада належала католицькому патриціату. Дослідник приділяв менше уваги містам Центральної України, зокрема Києву та Лівобережної України, де понад 90% мешканців становили українці (вони, відповідно, обіймали усі найважливіші посади у керівництві органів місцевого самоврядування). М. Грушевський не звертав належної уваги на висвітлення правового статусу українських міст і повноважень органів міського самоврядування.

Магдебурзьке право у Києві досліджував інший учень В. Антоновича – І. Каманін, архіваріус давніх актів при Київському університеті. У радянський період він увійшов до складу комісії Всеукраїнської академії наук для вивчення історії західноруського й українського права. Досліджував давні акти Києва, діяльність органів міського самоврядування, правовий статус війтів, ради, лави тощо [13; 14].

На початку ХХ ст. академік Є. Слабченко видав низку праць, що стосувалися кодифікації права в Україні XVIII ст., висвітлюючи магдебурзьке право як джерело українського права [15; 16]. Є. Слабченко пропонував видати всі джерела українського права, зокрема магдебурзькі привілеї, у збірнику з латинською назвою на зразок кодифікації Юстиніана “Corpus juris ucrainensis”.

Дослідженню магдебурзького права у Києві присвятили статті О. Андрієвський [17; 18, с. 309–311], В. Іконніков [19], О. Стороженко [20, с. 413; 21, с. 413] та ін.

Магдебурзьке право досліджував відомий історик права, один із засновників Української академії наук, перший голова комісії для вивчення історії західноруського та українського права Всеукраїнської академії наук, член комісії для вивчення звичаєвого права й археографічної комісії, почесний член багатьох зарубіжних академій і наукових товариств Ф. Тарановський [22, с. 19]. У відомій монографії “Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи” він висвітлив процес виникнення магдебурзького права та його поширення на територію Польщі, Литви й України, детально проаналізувавши джерела магдебурзького права [23], зокрема праці Павла Щербича, Бартоломія Гроїцького, Миколая Яскера, які він порівнює з німецькими оригіналами.

Новий етап у дослідженні магдебурзького права розпочався у 20-х роках ХХ ст. і під час українізації. Для цього 1919 року при Українській академії наук створено Комісію для вивчення західно-руського та українського права, яку з 1920 р. очолив відомий правознавець, академік М. Василенко. У 1926 р. він опублікував працю про джерела магдебурзького права [24, с. 245–252; 25, с. 50–164; 26], а 1932 р. підготував до друку корпус грамот українським містам. Разом із М. Василенком грамоти магдебурзького права збирав його учень В. Романовський [27, с. 6–24]. У 1929 р. М. Василенко опублікував “Матеріали до історії українського права”, де вмістив матеріали з кодифікації українського права у ХVІІІ ст., одним із основних джерел якої було магдебурзьке право. До складу Комісії для вивчення джерел із західноруського й українського права увійшли такі відомі історики права: С. Борисенко, В. Гришко, О. Малиновський, М. Максимейко, Л. Окиншевич, О. Юрченко, С. Іваницький-Василенко [28; 29; 30] й інші, хто у межах своїх досліджень вивчав магдебурзьке право. Коли припинили процес українізації, на початку 30-х років названу Комісію реорганізовано в Комісію українського права, а 1934 р. її ліквідували. Майже всіх членів репресовано. Чимало

праць українських правознавців знищено. Серед таких підготовлених до друку “Корпус магдебурзьких грамот українським містам”.

Над науковими проблемами магдебурзького права у цей період працювали й українські історики. Наприклад, О. Грушевський досліджував історію міст Великого князівства Литовського, аналізуючи локаційні привілеї, діяльність органів міського самоврядування та їх співвідношення з місцевими органами державної влади [31, с. 85–140]. В. Щербина досліджував магдебурзьке право у м. Києві періоду 1494–1835 рр. [32, 33; 34, с. 168–216] У його працях висвітлено повноваження органів міського самоврядування українських міст у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. Низку статей історії Києва присвятили історики С. Шамрай, К. Лазаревська, М. Карачківський, Д. Щербанівський, Е. Ернст та ін.

Дослідження магдебурзького права у міжвоєнний період продовжувалося на західноукраїнських землях та в еміграції, де центром наукових студій став правничий факультет Українського вільного університету, який з 1921 р. діяв у Празі, а з 1945 р. – у Мюнхені. Магдебурзьке право в контексті історії українського права досліджував професор правничого факультету Українського вільного університету Р. Лащенко [35]. Загалом позитивно оцінюючи роль магдебурзького права в економічному розвитку міст, він доказував переваги вічевого устрою Київської Русі, вказував на його демократичний характер, порівняно з магдебурзьким правом.

В Українському вільному університеті працював найвідоміший дослідник магдебурзького права на українських землях – А. Яковлів [36, с. 70–79; 37, с. 404–433; 38; 39]. У своїх монографіях з історії кодифікації права в Україні він детально вивчав магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права. Аналізував витоки магдебурзького права та їх вплив на формування окремих нормативно-правових актів, що діяли в Україні [40]. У Ляйпцігу 1942 р. побачила світ монографія німецькою мовою “Німецьке право в Україні і його вплив на джерела українського права у XVI–XVIII ст.” (*“Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf der ukrainische Recht im XVI–XVIII Jahrhundert”*), яка належить до найкращих праць

українських учених з історії магдебурзького права в Україні [41; 42, с. 1031–1049; 43]. При її написанні А. Яковлів використав українські джерела, а також праці німецьких дослідників, опрацьовані в бібліотеках та архівах Берліна, Ляйпціга, Галле, Магдебургу й інших німецьких міст.

Працю А. Яковліва високо цінують європейські історики права, науковці. На неї посилаються як на авторитетне джерело, досліджуючи історію магдебурзького права у Центрально-Східній Європі. А. Яковлів, на відміну від деяких інших українських дослідників, позитивно оцінював роль магдебурзького права у розвитку місцевого самоврядування в Україні, а негативні фактори, що виникали під час використання його в українських містах, пояснював політикою Польського Королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої стосовно українського населення. Він також зазначав позитивну роль магдебурзького права як джерела кодифікації українського права.

В Українському вільному університеті у Мюнхені працювали й інші українські дослідники, змушені емігрувати з території України під час Другої світової війни. Серед них – Л. Окиншевич, В. Гришко, О. Юрченко, Я. Падох та ін. З-поміж післявоєнних емігрантських досліджень магдебурзького права вирізняються праці Ярослава Падеха. Він високо оцінював роль магдебурзького права у кодифікації українського права і вказував на відсутність єдиних стандартів його використання в українських містах.

Варто зазначити, що праці українських дослідників на еміграції були об'єктивнішими за дослідження, проведені в УРСР з 30-х років ХХ ст., оскільки після репресій українських науковців історична та історико-правова наука перебувала під повним ідеологічним контролем партійних органів.

В УРСР продовжував працювати Валентин Отомановський. Він ще у 20-х роках підготував дисертацію німецькою мовою “Магдебурзьке право на Поділлі у XIV–XVIII ст.” та українською мовою “Вінницька міщанська громада від XV до кінця XVIII ст. Еволюція правового статусу”, яких не захистив у зв'язку з репресіями [44]. Кандидатську та докторську дисертації В. Отомановський захистив

уже в післявоєнний період, а монографії змогли з'явитися лише у 90-х роках минулого століття [45, с. 122–135].

Вплив магдебурзького права на кодифікацію права в Україні, застосування його у судочинстві досліджував доцент Львівського університету Андрій Пашук [46]. Використанню джерел магдебурзького права в кодифікації українського права приділив велику увагу у своїй фундаментальній монографії й інших працях професор Київського університету Аркадій Ткач [47].

Застосування магдебурзького права в окремих містах у контексті діяльності органів міського самоврядування, соціально-економічного середовища, соціальних і національних конфліктів досліджували відомі науковці Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, О. Компан, П. Михайлина, Я. Кісь, І. Сварник та ін. Так, академіку Я. Ісаєвичу належать праці з адміністративного устрою Дрогобича і статусу юридик в українських містах. Він позитивно оцінив вплив магдебурзького права на розвиток українських міст ще у 50–60-х роках ХХ ст.

Особливості міського самоврядування за магдебурзьким правом у містах України вивчав П. Сас [48; 49]. У його монографії стисло висвітлено питання про запровадження в українських містах магдебурзького права.

Радянську історіографію магдебурзького права та його застосування в українських землях досліджувала Г. Швидько [50, с. 51–66; 51; 52, с. 159–165; 53, с. 156–160]. Низку статей з історіографії магдебурзького права видав український історик з Дніпропетровська М. Ковальський [54] (пізніше він переїхав до Острога, де працював в університеті й став одним з ідеологів відновлення цього навчального закладу).

Заслуговує на увагу сформульована М. Ковальським класифікація документів стосовно діяльності українських міст магдебурзького права. Учений поділяв їх на 4 групи: книги, реєстри та фасцикули актів місцевих судово-адміністративних установ, до яких належать гродські, земські, каптурові й комісарські суди, інститути органів міського самоврядування (міської ради, лави, колегії сорока мужів, фінансових і податкових органів тощо); документи об'єднань міщан, зокрема купецьких гільдій і ремісницьких цехів; документи братств; публічно-

правові та фінансові акти про міста й міське населення України вищих державних закладів Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, документи Литовської і Коронної метрик [55, с. 7–22].

До четвертої групи документів можна віднести документи Посольського і Малоросійського приказів, Сенату та Колегії іноземних справ, що зберігаються в російських архівах. Ці документи М. Ковальський поділив на: локаційні привілеї; привілеї містам на ярмарки і торги; цехові статути; люстрації, ревізії; декрети, скарги у приватних справах та ін.

Сучасні дослідники історії магдебурзького права піднесли аналіз його проблем на рівень наукових узагальнень, використовуючи інструментарій юридичної й історичної науки.

У 80-х роках ХХ ст. почали з'являтися видання, в яких публікували історичні документи, зокрема привілеї магдебурзького права окремих українських міст. Наприклад, такий збірник, підготовлений 1982 р. Г. Боряком та Н. Яковенко, було видано про Київ [56]. У 1986 р. опубліковано збірник документів, що стосувався Львова [57].

Своєрідним ренесансом у дослідженні магдебурзького права став період після проголошення незалежності України. Тоді знято негласну заборону на його всебічне вивчення, відкрито доступ до архівів і заборонених праць, активовано обмін між закордонними й українськими дослідниками. Зокрема, були проведені міжнародні конференції 1993 р. у Рівному, 1995 р. – Києві та інших містах. Українську й польську історіографію з магдебурзького права досліджує львівський історик Тетяна Гошко, яка на цю тему захистила кандидатську дисертацію і видала монографію [58; 59, с. 3–5; 60; 61]. Магдебурзьке право у Києві досліджує Руслан Делімарський. Він також 1995 р. захистив кандидатську дисертацію і видав монографію, присвячену магдебурзькому праву у Києві [62; 63; 64, с. 16–35].

Урбаністичні процеси на Волині, просторову та правову локацію міст висвітлює доцент Львівського національного університету імені Івана Франка А. Заяць [65; 66, с. 106–112; 67]. Дослідженню магдебурзького права у місті Львові

сприяли видання привілеїв, здійснене доктором історичних наук М. Капралем [68; 69].

Магдебурзьке право у Києві XVI – першої половини XVII ст., у період Великого князівства Литовського досліджує київський історик Наталія Білоус (вона також захистила кандидатську дисертацію на цю тему та видала монографію) [70; 71, с. 101–107; 72, с. 73–76; 73, с. 112–124; 74, с. 23–39]. Самоврядування українських міст у XV–XVII ст. досліджує В. Марочкін [75]. Соціально-топографічний розвиток Києва досліджує С. Климовський [76], а історичну топографію Львова – М. Долинська [77], які захистили з даних проблем кандидатську і докторську дисертації. Кримінальне судочинство міста Львова XV–XVIII ст. вивчає С. Білостоцький [78]. Міське громадянство Львова XV–XVIII ст. є об’єктом досліджень О. Заяця [79].

Вивченню магдебурзького права сприяє опублікування “Прав, за яким судиться малоросійській народ” і “Зібрання малоросійський прав”, що підготували до друку науковці Інституту держави і права України ім. В. Корецького (м. Київ). Вони ж перевидали праці українських дослідників, зокрема тих, що працювали над проблемами магдебурзького права, – М. Василенка, С. Іваницького-Василенка та ін. Необхідно відзначити у цьому процесі роль професора І. Усенка.

Низку наукових статей про заснування магдебурзького права в Україні опублікував професор Одеської юридичної академії П. Музиченко. Над проблемою міського права в контексті рецепції римського права у Європі та Україні працює професор цієї ж академії Є. Харитонов.

Функціонування органів міського самоврядування та судочинство у містах магдебурзького права висвітлює у монографії науковець Луганського університету внутрішніх справ А. Резников [80]. Львівське міське право досліджує історик права, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ В. Кіселичник [81, с. 82–84].

Для польської наукової школи міського права визначальною є ідея трансформації німецького міського права (передусім магдебурзького) на польських

землях у польське міське право. Вона ґрунтується на порівняльному підході, характерному для методології досліджень у польській історії держави та права.

Дослідження маґдебурзького права польськими науковцями розпочалося з праці М. Балінського і Т. Ліпінського, в якій висвітлено коротку історію міст у складі Речі Посполитої – Руського, Волинського, Київського, Чернігівського, Брацлавського та Белзького воєводств, до яких входили українські землі [82]. Серед інших фахівців активно вивчав маґдебурзьке право професор права Краківського та Львівського університетів М. Бобжинський. Він видав двотомну монографію з німецького права та його поширення у Польщі [83]. Творчість Б. Гроїцького вивчав професор Краківського університету Л. Даргун [84; 85; 86, S. 168–203]. У 1899 р. він опублікував статтю німецькою мовою, проаналізувавши джерела маґдебурзького права. У своїх працях, неодноразово перевиданих, до проблем німецького права звертався відомий польський історик права Станіслав Кутшеба, висвітлюючи цивілізаційну роль маґдебурзького права для розвитку польських міст та економічного розвитку держави. Науковець присвятив окремі розділи дослідженню локаційних привілеїв, джерел маґдебурзького права та діяльності радників, бургомістрів, вйта, лави та ін. [87]. Привілеї низки міст Галичини опублікував львівський дослідник А. Шнайдер [88]. Публікацію джерел маґдебурзького права разом з іншими архівними матеріалами розпочав професор Львівського університету К. Ліске в “Актах гродських і земських Речі Посполитої” (*“Aktach Grodzkich i Ziemskich z czasów Rzeczypospolitej Polskiej”*). Ці видання продовжив професор історії права Львівського університету Освальд Бальцер. Правовий статус львівських міщан у XVI–XVII ст. висвітлював В. Лозинський [89]. Поширення німецького права у польських містах і селах – професор Познанського університету К. Тименецький [90; 91; 92, s. 93].

Над проблемою історії цивільного права Польщі працював відомий історик права професор Львівського університету, перший після Другої світової війни декан юридичного факультету, учень О. Бальцера, Пшемислав Домбковський, який також досліджував міські судові книги західноукраїнських міст [93; 94]. Переселення на територію Галичини німецьких колоністів, надання українським

містам і селам магдебурзького права висвітлювали К. Горницький, К. Малечинський, Ф. Буяк. Міське самоврядування на основі магдебурзького права посідає чільне місце у працях історика права Яна Птасьніка, який, крім польських, досліджував міста Галичини. Особливе місце у працях Я. Птасьніка належало Львову [95; 96]. Діяльність органів міського самоврядування цього міста, зокрема у галузі торгівлі, досліджувала Люція Харевичова [97; 98; 99; 100]. Локацію міст Великопольщі на основі магдебурзького права висвітлював відомий польський історик Оскар Лянге [101]. Вагомий внесок у дослідження магдебурзького та кульменського (хелмінського) права зробив професор Краківського університету, керівник кафедри німецького права Станіслав Естрейхер, який проводив порівняльний аналіз діяльності органів міського самоврядування у польських і німецьких містах. С. Естрейхер також опублікував низку статей, висвітлюючи маловідомі джерела хелмінського права [102].

Наприкінці XIX – початку XX ст. з’являються праці польських науковців, де розглянено питання історії міського самоврядування на основі магдебурзького права в Галичині. З-поміж них центральне місце посідають дослідження з історії міського самоврядування у Львові Александра Чоловського, який започаткував видання документів з міських архівів “Пам’ятки історії Львова з міського архіву” (*“Pamiętniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta”*). Перші томи цього видання, складені А. Чоловським, стосувалися міських книг. Перу А. Чоловського належать монографії з історії міського самоврядування Львова [103; 104; 105; 106]. На сучасному етапі в науковій бібліотеці Національної академії наук України ім. Василя Стефаника в окремому фонді А. Чоловського зберігаються матеріали з історії діяльності органів міського самоврядування м. Львова, що не ввійшли у науковий обіг. Окремі судові книги міста опублікував К. Бадецький [107].

Магдебурзьке право у селах Галичини ґрунтовно висвітлив Стефан Соханевич у монографії [108]. Він також підготував до друку привілеї для міст і сіл Галичини, проте на перешкоді стала його несподівана смерть. Польські науковці видали низку монографій, які, крім Львова, стосувалися діяльності органів міського самоврядування на основі магдебурзького права й інших міст Галичини. Так,

Г. Полячкувна видала книгу міської ради м. Дрогобича [109]. А. Дерфлерувна досліджувала документи з історії Самбора [110; 111]. Александр Кучера опублікував ґрунтовну монографію з історії цього міста, де значну увагу звернув на діяльність органів міського самоврядування за маґдебурзьким правом [112].

До найвідоміших дослідників маґдебурзького права у містах Польщі належить польський історик права Стефан Еренкрайц. Більшість його праць присвячено міському самоврядуванню міста Варшави і лише частково стосувались українських земель [113; 114; 115]. Маґдебурзьке право у Вільно (Вільнюсі) й на території Великого князівства Литовського, зокрема на українських землях, досліджував відомий польський науковець, професор університету м. Вільно Іво Яворський. На його думку, маґдебурзьке право на території Великого князівства Литовського було запроваджено за допомогою польських міст [116; 117]. Таку концепцію критикували литовські науковці.

Професор Львівського та Краківського університету Кароль Корані опублікував статті, проаналізувавши праці дослідників маґдебурзького права Яна Сервуса Тухольчика та Бартоломія Гроїцького [118; 119; 120, с. 628–629].

Новий період у дослідженні маґдебурзького права в Польщі розпочався після закінчення Другої світової війни.

У 1945 р. вийшла у світ ґрунтовна монографія відомого польського історика права З. Качмарчика, де розглянено питання німецької колонізації на території Польщі, зокрема на землях Галичини та Литви впродовж XII–XV ст. [121; 122, с. 218–226; 123; 124] Автор докладно проаналізував поняття “німецьке право”, “локація”, “колонізація” та ін.

У післявоєнний період з’явилася монографія Тадеуша Мантойфеля “Міста в давній Польщі”, окремі розділи якої висвітлюють самоврядування польських міст за маґдебурзьким правом [125, с. 9; 126].

Німецьку колонізацію на слов’янських землях і застосування маґдебурзького права досліджував польський історик Бенедикт Ціентара [127; 128]. Його наукові інтереси стосувалися діяльності органів міського самоврядування (війта, лави, радників та ін.). Локаційні процеси у польських містах аналізує у своїх працях

професор історії Люблінського університету Ришард Щигел [129; 130; 131, s. 40–41; 132; 133]. Загалом він дослідив урбанізаційні процеси у Центральній Європі XII–XVI ст. Сферою його наукових інтересів була також історія західноукраїнських міст.

Поряд із дослідженням магдебурзького права, на юридичному факультеті Торунського університету розпочалося активне вивчення хелмінського права. Таку діяльність започаткував у своїх працях професор З. Здройковський [134; 135; 136]. Окрім того, за його керівництвом виходить збірник праць з кульменського (хелмінського) права, що вперше побачив світ 1983 р. з нагоди святкування 750-річчя видання кульменської грамоти. У 1983 і 1988 р. видано збірники праць польських науковців із проблем хелмінського права.

Поряд із кульменським (хелмінським) правом З. Здройковський досліджував інший різновид магдебурзького – новомарктське (шредське) право. Здройковський встановив перелік міст, що знаходились у Силезії, Польщі та Україні, яким було надано шредське право, та назвав відмінності між магдебурзьким і шредським правом [137, с. 75–87].

У 1983 р. побачила світ праця К. Цесельської, в якій подано текст кульменської грамоти [138]. Джерела кульменського права розглянуто в дослідженні Л. Зелінської-Мельковської [139]. Серед статей, що увійшли до збірників наукових праць 1983 і 1988 р. вирізняються публікації К. Камінської, Д. Янічки, Я. Малека та ін.

Наприкінці 70-х – у 80-х роках ХХ ст. польські науковці активували наукові контакти зі західно-німецькими колегами і взяли участь у створенні спільних збірників праць. З-поміж них вирізняються дослідження таких професорів Краківського, Варшавського та інших університетів: Людвіка Лусьяка, Леслава Паулі, Ірени Квятковської, Кристини Буковської-Горгоні, Вітольда Майсея та ін. Леслав Паулі аналізував оцінку впливу римського права на магдебурзьке у працях Яна Кірштейна Церазіна і Бартоломія Гроїцького [140; 141; 142]. Дослідження Людвіка Лусьяка присвячено самоврядуванню у селах Малопольщі на основі німецького (магдебурзького) права. Він видав низку судових книг сіл Малопольщі,

зокрема українських, що використовували магдебурзьке право [143; 144; 145; 146; 147; 148, s. 114–117]. Людвік Лусьяк також опублікував праці німецькою та польською мовами з діяльності Найвищого суду німецького права Краківського замку.

Кристина Буковська-Горгоні досліджувала, як застосовували магдебурзьке право при вирішенні спорів стосовно нерухомості суди польських міст [149; 150].

Магдебурзьке право у м. Познані досліджував Вітольд Майсель. Судочинству Познаня В. Майсель присвятив ґрунтовну монографію [151; 152]. Деякі праці В. Майселя стосуються вивчення ортилів, що приймали польські міста [153].

Перелік джерела магдебурзького права, причин його поширення на території Польщі та на західноукраїнських землях до 1370 р. запропонувала професор Торунського університету Кристина Камінська [154; 155]. Їй належать статті, де проаналізовано структуру міського самоврядування польських міст на основі магдебурзького та хелмінського прав. Порядок надання містам і селам Польщі магдебурзького права впродовж XIV–XV ст. на прикладі міст Малопольщі та Галичини, висвітлив у монографії Станіслав Курась. Учений проаналізував королівські привілеї, назвав їх спільні риси та особливості для окремих міст [156]. Чимало його тверджень стосовно повторного надання магдебурзького права окремим містам і селам спричинило дискусію серед польських науковців.

Деякі польські історики й історики права присвятили дослідження вивченню магдебурзького права в окремих польських та українських містах. Так, Фелікс Кірик розглядав магдебурзьке право у містах Сянок, Сандомир, Перемишль тощо [157, с. 243–247].

Вплив магдебурзького права на розвиток соціально-економічних відносин польських міст висвітлив Станіслав Пекарчик [158; 159; 160]. Німецьку колонізацію на західноукраїнських землях і проблеми міського осадництва дослідив Анджей Янечек [161; 162, s. 608–610; 163; 164, s. 7–36]. Локацію міст Великого князівства Литовського, зокрема й українських, їх економічний розвиток висвітлював Станіслав Александрович [165, s. 412; 166, s. 144–145; 167]. Магдебурзьке право на території Великого князівства Литовського проаналізував

відомий післявоєнний польський історик права, професор Варшавського університету Юліуш Бардах. Спільно з Б. Лесьнодорським і М. Петшаком він є співавтором фундаментальної праці “Історія устрою і права польського” (*“Historia ustroju i prawa polskiego”*), яку кілька разів перевидавали. Тут подано короткий аналіз поширення магдебурзького права на території Польщі та Речі Посполитої, визначено правовий статус міст і повноваження органів міського самоврядування. Автори позитивно оцінювали значення і роль магдебурзького права для розвитку міст і міського самоврядування на польських землях. Юліуш Бардах у дослідженнях звертався до правового статусу міст Великого князівства Литовського і порівняльно охарактеризував розвиток міського самоврядування в європейських містах і містах Великого князівства Литовського, показав відмінності у правовому статусі міст, що використовували магдебурзьке право у різних частинах Європи. Дослідник зазначає, що зразком для запровадження магдебурзького права у містах Великого князівства Литовського стали польські міста, котрі володіли магдебурзьким правом, зокрема Краків [168; 169, s. 72–119; 170; 171]. Діяльність органів міського самоврядування, проблеми осадництва та боротьбу українських міщан за свої права активно висвітлювали М. Горн [172; 173, s. 5; 174; 175] і Е. Горнова [176].

Застосування магдебурзького права у кримінальному судочинстві міст Королівства Польського та Речі Посполитої дослідив Маріан Міколайчук, використавши багатий архівний матеріал. У його монографії висвітлено порядок застосування кримінальних покарань польськими міськими в'їтівсько-лавничими судами у XVI–XVIII ст. [177]

Дослідження магдебурзького права у Польщі продовжено низкою сучасних правознавців та істориків.

У німецьких університетах магдебурзьке право розпочали досліджувати ще у XIV–XVIII ст. Цій проблемі присвячено кілька сотень дисертацій переважно латинською, а також німецькою мовами. Особливо розвинулась історіографія магдебурзького права у XVII–XVIII ст. Центром досліджень стали університети Саксонії та Силезії: Ляйпціг, Магдебург, Галле, Бреслау, Єна, Ерфурт та ін.

Праці німецьких дослідників нового часу можна поділити на три великі групи: 1) дослідження XIX – початку XX ст. (до закінчення Першої світової війни); 2) праці періоду Веймарської Республіки III Рейху аж до Другої світової війни; 3) дослідження післявоєнного періоду у ФРН і НДР.

Перший етап систематичних досліджень розпочався низкою праць Ернста Теодора Гаупа (1796–1859). [178] З’являються також праці з кульменського (хелмінського) та новомаркського (шредського) права. Так, до 600-річчя кульменського права видано праці С. Лемана [179], І. Кретшера [180], а також дослідження К. Пратауріса про історію Торуня [181]. Густав Тшоппе і Густав Штепце, продовжуючи започатковане Ернстом Гаупом дослідження, публікують працю з історії поширення магдебурзького права на території Силезії, де використовують два рукописи галле-новомаркського права [182]. Спадкове право та його застосування у галле-новомаркському праві досліджували Людвік Гаудеманн і Фердинанд фон Мартітц [183]. Значна роль у дослідженні магдебурзького і шредського права та Саксонського зеркала належала Карлу Гомейеру. Його праці перевидано у 30-х роках XX ст. та у ФРН у післявоєнний час.

Праці К. Гомейера стосувалися також взаємовпливів Саксонського зеркала та магдебурзького права. Джерела магдебурзького права досліджував К. Гомейер і в інших працях, – їх є понад два десятки (лише монографій).

Першим німецьким дослідником, який вивчав застосування магдебурзького права на українських землях, став Ріхард Роепель. У праці, опублікованій 1857 р., він висвітлив особливості поширення магдебурзького права на українських землях, а також уперше надрукував привілеї про надання магдебурзького права українським містам Сянок, Кросно, привілеї для міста Києва 1516 р. тощо [184]. У 1836 р. Фрідріх Ортлофф видав працю з джерел магдебурзького права “Німецьке право згідно з поділом” (*“Das Deutsche Recht nach Distinktionen”*) [185]. Відомими дослідниками магдебурзького права після Е. Гаупа і К. Гомейера стали Пауль Лабанд і Отто Штоббе, які видали монографії з історії магдебурзького права та німецького міського самоврядування (перевидані у наш час). Останню працю П. Лабанда “Історія німецької конституції” (*“Deutsche Verfassungsgeschichte”*)

перевидано 2004 р. [186; 187; 188]. З-поміж інших праць важливе значення мали дослідження джерел магдебурзького права. Отто Штоббе, який 1860 р. [189; 190; 191] та 1864 р. видав історію німецьких правових джерел (значна їх частина присвячена міському праву, зокрема магдебурзькому), які були перевидані у 1965 р. і увійшли до історії німецького права та німецького приватного права у 4 томах. О. Штоббе також опублікував праці з кульменського права [192, с. 406–439].

У другій половині XIX ст. над проблемами кульменського та джерелами магдебурзького права працював Еміль Штефангаген [193; 194; 195].

У 1896 р. побачила світ монографія професора Чернівецького університету Альфреда Гальбана, де подано історію магдебурзького права на Поділлі та Волині [196]. Він також досліджував магдебурзьке право на Лівобережній Україні [197, S. 1–16]. Альфред Гальбан використовував архівні матеріали Києва та Харкова, частину яких згодом втрачено у світових війнах. Автор систематично проаналізував структуру, повноваження та компетенцію органів міського самоврядування українських міст Волині, Поділля, Київщини, Чернігівщини та Полтавщини. На межі XIX–XX ст. магдебурзьке та кульменське право досліджував професор університету міста Галле Вільгельм фон Брюннек. Тема його робіт у вивченні кульменського права стосувалася судочинства та земельних правовідносин [198; 199, S. 1–48; 200]. Вільгельм фон Брюннек вивчав магдебурзьке і вірменське право у Львові [201, S. 1–41]. Дослідження Е. Гаупа, П. Лабанда, Г. Гомейєра про джерела магдебурзького права продовжив директор архіву м. Бреслау Отто Маїнардус. У його доробку висвітлено головно джерела новомарктського (шредського) права [202; 203, S. 202–217]. У Гальбанових традиціях дослідження магдебурзького права на українських землях працював інший професор юридичного факультету Чернівецького університету – Фрідріх Кайндль. На відміну від попередника, зосереджувався здебільшого на дослідженнях магдебурзького права у Галичині [204, S. 319–389]. У розвідках він використав широку базу джерел і на основі аналізу більшості привілеїв українським містам і селам про надання їм магдебурзького права засвідчив процес поширення магдебурзького права у Галичині впродовж XIII–XVIII ст.

У 1915 р. з'явилася монографія професора Празького університету Рудольфа Шраніла про виникнення магдебурзького права та галле-магдебурзького права. У ній детально проаналізовано структуру та компетенцію органів міського самоврядування міст Магдебургу і Галле [205].

Значна роль у дослідженні магдебурзького, особливо кульменського права належить професору Кенігсберзького університету й університету м. Галле – Гвідо Кішу. Він від початку Першої світової війни і до кінця 1980-х років, уже у НДР, видав низку праць на основі вивчення джерел магдебурзького і кульменського права, а також судової практики міст Магдебургу, Ляйпцігу, Галле та ін. [206; 207; 208; 209; 210] У 70-х роках ХХ ст. його праці стосовно кульменського права перевидано у 3 томах [211; 212].

Значно зросла кількість німецьких досліджень магдебурзького, кульменського та новомарктського (шредського) права після закінчення Першої світової війни. Цьому сприяли 700-річний ювілей видання кульменської грамоти і роз'яснення м. Галле для міста Новомаркт (Шреда), що стало правовою основою для створення шредського права. Іншою причиною, яку зазначили польські та радянські дослідники, був німецький реваншизм після приходу до влади нацистів. Дослідники звертали увагу на поширення німецького права у Східній Європі та показували його цивілізаційну роль. У 1926 р. з'явилися праці Вільгельма Вальцекера про поширення німецького права у Східній Європі, де, разом із польськими та литовськими землями, детально проаналізовано поширення магдебурзького права на українських землях. Зокрема, досліджено магдебурзьке право у Києві, Львові, Житомирі, Вінниці, Кременці, Дубно, Луцьку, Станіславі (Івано-Франківську), Стрию та ін. [213] Так само висвітлено магдебурзьке право і в іншій праці В. Вальцекера, написаній 1939 р. [214] Низку праць В. Вальцекер присвятив дослідженню магдебурзького права у Силезії [215; 216; 217; 218, S. 25–43; 219; 220]. Еекгард Карл Густав 1931 р. видав перший том фундаментальної праці з німецького міського права, а 1934 р. – другий, де основне місце посідають джерела магдебурзького права. У 1933 р. виходять його праці “Німецьке право”, “Земельне право Саксонського зерцала” (“*Sachsenspiegel Landrecht*”) [221]. У 1967 і

1975 р. його праці перевидано [222]. Виходить також його підручник з історії німецького права.

Низку праць, присвячених проблемі кульменського права, опублікував Альфред Земрау [223; 224; 225; 226]. Над проблемами кульменського права також працював А. Метнер, який визнавав вплив правових джерел Силезії на формування кульменського права [227, S. 32–45].

Виникнення магдебурзького права та його поширення на Східну Європу досліджував Фрітц Маркман [228; 229; 230; 231]. Магдебурзьке право у с. Кжеменіци (Лемківщина), заснованому німецькими колоністами, та його судові книги стали об'єктом дослідження Франца Доубика і Генріха Шмідта [232; 233]. Крім судової книги, у працях висвітлено процес надання магдебурзького права селам Лемківщини і роль німецьких колоністів у цьому процесі.

Велике значення у дослідженні магдебурзького права мали праці науковців Ляйпцігського університету, який дотепер залишається важливим центром дослідження слов'янських мов, культур і магдебурзького права. Більшість дослідників були представниками так званої еволюційної теорії поширення німецького права. Чільне місце з-поміж них посідав Рудольф Котшке. Його праці здебільшого присвячені поширенню німецького права на слов'янські землі [234; 235; 236; 237]. Окремі з них перевидано вже після смерті автора, 1949 р.

Відомий дослідник функціонування вищих судів магдебурзького права у містах Силезії – Теодор Гьорліц, професор Бреславського університету й обер-бургмістр Бреслау та Ольденбургу [238; 239; 240]. Найвідоміша його робота – про магдебурзьке право м. Бреслау та магдебурзько-бреславське (вроцлавське) право, де проаналізовано структуру та повноваження органів міського самоврядування, – вийшла 1961 р. уже посмертно [241].

Дослідником магдебурзького права на території Силезії був професор історії Кельнського університету Генріх фон Лоеш (1873–1941). Декотрі його праці перевидано 1964 р. [242] Поширення магдебурзького і кульменського права у Східній Європі висвітлював Герман Аубін [243; 244].

У міжвоєнний період галле-новомарктське право досліджував Еріх Сандов. У своїх працях здебільшого аналізував різноманітні джерела, покладені в основу цього права [245; 246]. У 1941 р. з'явилася праця Ганса Планітца, де він проаналізував книгу міста Цвікау – джерела магдебурзького права [247; 248; 249]. Інші його дослідження висвітлюють німецьке міське право, зокрема й магдебурзьке та його різновиди.

На початку 30-х років ХХ ст. з'явилися праці професора юридичного факультету університету Галле Гертруди Шубарт-Фікентшер. Університет Галле належить до найвідоміших центрів дослідження магдебурзького права. Перша з цих праць стосувалася джерел магдебурзького права – шиффенської книги м. Брюннек [250]. У 1942 р. вийшла у світ її найвідоміша праця з проблем магдебурзького, любекського, кульменського, шредського права та їх застосування у Східній Європі, на українських землях [251].

Після закінчення Другої світової війни активні дослідження магдебурзького, кульменського й новомарктського права частково призупинилися. Причиною були “холодна війна”, звинувачення німецьких дослідників у реваншизмі, загибель окремих дослідників і втрата великої кількості архівних матеріалів. Останнє, зокрема, стосувалось архівів Східної Пруссії та Силезії. Наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. німецькі науковці з дослідження міського права здебільшого репрезентували праці західнонімецьких дослідників. До найвідоміших західнонімецьких дослідників любекського права належав професор університету м. Геттінген Вільгельм Ебель, який також присвятив праці проблемам магдебурзького права. Він проаналізував поширення гілок німецького права у Східній Європі [252; 253; 254; 255], написав низку праць, де висвітлив магдебурзьке право окремих міст [256]. В. Ебель докладно проаналізував правовий статус вількерів, котрі видавали міста магдебурзького права. Над проблемою виникнення та діяльності міст на основі німецького права у Польщі, а також на українських землях активно працював професор Вальтер Кун, працівник Герде інституту в Марбурзі [257]. Він також досліджував німецьку сільську колонізацію на західноукраїнських землях та особливості застосування магдебурзького права у

містах і селах Галичини [258; 259, S. 244–270; 260; 261, S. 201–280; 262, S. 1–69]. Над проблемами міського права та рецепцією римського права у магдебурзьке працював Ганс Тімм [263, S. 136–180; 264]. Значення магдебурзького права для культурних і правових зв'язків Німеччини, Польщі, Литви й України висвітлював Тімм Альбрехт. Він також розглядав правове становище середньовічних міст [265, S. 71–96; 266, S. 519–525].

Певний ренесанс у німецькій науці, що досліджувала магдебурзьке право, відбувся наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. Тоді у Франкфурті-на-Майні у Макс-Планкському Інституті історії європейського права провели спільний німецько-польський симпозиум “Студії з історії саксонсько-магдебурзького права в Німеччині та Польщі” (*“Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Recht in Deutschland und Polen”*) за участю відомих дослідників Дітмара Вілловейта, Юргена Вейтца, Гаррі Шліппа і вже згадуваних польських дослідників [267].

Над проблемами історії магдебурзького права, зокрема судових книг і джерел активно працював Фрідріх Ебель, професор Вільного університету Берліна [268, S. 123–141; 269, S. 157–173; 270, S. 9–26]. Він досліджував вплив магдебурзького права і канонічного права на європейську політику [271, S. 64–74; 272, S. 2–40]. У 1989 р. побачила світ його двотомна монографія “Магдебурзьке право”, в якій зібрано пам'ятки магдебурзького права м. Бреслау (Вроцлава).

Документи магдебурзького права, зокрема міські книги, досліджував професор Дітер Опітц. У його фундаментальній монографії (4 томи) зібрано інформацію про всі німецькі міські правові книги Середньовіччя, що зберігаються в архівах, бібліотеках, університетах США, Канади та країн Європи [273]. Чимало цих праць розглядають магдебурзьке право, зокрема Мейсенську правову книгу [274]. У цей період виходять перші ґрунтовні дослідження магдебурзького права у Східній Німеччині, центром яких залишається університет Галле. Автор цих досліджень – учень Г. Шубарт-Фікентшер, професор Рольф Лібервірт. Заслуговує на особливу увагу його монографія “Саксонсько-магдебурзьке право як джерело права Східної Європи”, де він розглядав питання, присвячені поширенню магдебурзького права на українські землі та впливу магдебурзького права на кодифікацію права в Україні. У

ній можна знайти прогресивні ідеї про порушення царською Росією умов Переяславської угоди, критичну оцінку ліквідації Гетьманщини. Автор наголошував на відмінності правових систем Росії й України [275; 276, S. 15–16; 277]. Крім того, Р. Лібервірт підтримував зв'язки з науковцями Інституту держави і права імені В. Корецького та професором юридичного факультету Київського національного університету А. Ткачем.

Традиції наукової школи університету Галле з дослідження магдебурзького права продовжив професор Гайнер Люк, який ще в радянський період стажувався у Київському університеті. Низку статей і монографій він присвятив дослідженню магдебурзького права у Центрально-Східній Європі та Україні. Очолив роботу над міжнародним дослідницьким проектом, яку фінансує Саксонська академія наук “Магдебурзьке право у Центрально-Східній Європі” [278; 279, S. 37–49].

Магдебурзьке право та його функціонування в європейських країнах досліджували й інші німецькі та австрійські науковці. З-поміж інших вирізняється монографія Л. Мейтена, в якій він відзначив особливості спадкування за магдебурзьким правом і Саксонським Зерцалом.

Окрім українських, німецьких та польських дослідників магдебурзьке право в Україні продовжували вивчати і російські науковці. Російська імперська історична й історико-правова наука негативно оцінювали роль магдебурзького права та його поширення у Центрально-Східній Європі. Таких позицій російські науковці продовжували дотримуватися і в період Радянського Союзу, зокрема у 30-х роках ХХ ст., коли наукові дослідження перебували під цілковитим впливом партійної ідеології [280, S. 141–142]. Негативно оцінював магдебурзьке право і відомий радянський дослідник історії права професор С. Юшков, який також вказував на переваги вічного устрою Київської Русі [281]. На негативній ролі німецьких колоністів і магдебурзького права у розвитку міського самоврядування для слов'янських і прибалтійських народів наголошував радянський історик М. Граціанський. Про німецьку колонізацію та поширення німецького права він писав як про агресію “Драх нах Остен” [282, с. 135–155; 283]. Концепцію М. Граціанського підтримували й інші відомі радянські дослідники, зокрема його

учень, доктор історичних наук В. Королук, за редакцією якого виходили збірники про німецько-слов'янські відносини [284]. Значну увагу В. Королук приділяв розвитку німецького права, зокрема магдебурзького, негативно оцінюючи рецепцію цього права у Центрально-Східній Європі [285, с. 30–33].

У роки Другої світової війни з'явилася низка праць, які продовжували негативно оцінювати німецьку колонізацію та німецьке право, зокрема магдебурзьке. Серед них варто виділити праці М. Державіна [286], З. Неєдли [287, с. 31–41]. Передумови надання українським і білоруським містам магдебурзького права аналізував петербурзький дослідник А. Дворниченко [288, с. 105–108]. Об'єктивніші оцінки магдебурзького права у працях російських радянських науковців з'явилися лише наприкінці 80-х років ХХ ст., зокрема монографія М. Крома [289]. Низку статей і кілька монографій видав петербурзький історик права О. Рогачевський. Він розглядав правові погляди середньовічних німецьких міщан, аналізував праці німецьких дослідників магдебурзького права та його джерела [290]. Висвітлював також виникнення і джерела кульменського (хелмінського) права. У монографії він детально проаналізував причини прийняття і зміст кульменської грамоти, що стала правовою основою створення кульменського (хелмінського) права [291]. Надання Києву магдебурзького права досліджувала московський історик Т. Круглова [292].

Важлива роль у дослідженні магдебурзького права належить також білоруським науковцям, оскільки територія Білорусі, як і більша частина України, входила до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

З-поміж білоруських досліджень магдебурзького права вирізняються праці засновника білоруської історичної науки М. Довнар-Запольського, який працював також в Україні. Він опублікував низку привілеїв міст Білорусі на магдебурзьке право під час підготовки архівних матеріалів в “Актах Литовсько-Руської держави” [293, с. 1–258]. У його фундаментальній праці “Гісторыя Беларусі” місцевому самоврядуванню і магдебурзькому праву присвячено окремий розділ “Місто” [294]. Цю книгу забороняли в Радянському Союзі й опублікували лише 1994 р. у незалежній Білоруській державі. М. Довнар-Запольський зробив власну

класифікацію міст магдебурзького права і загалом позитивно оцінював його вплив на розвиток міської економіки. Дослідженню магдебурзького права в Білорусі присвятив свої праці учень М. Довнар-Запольського – академік В. Пічета [295; 296]. В. Пічета народився в Україні та навчався в Київському університеті [297, с. 565–566].

У 20-х роках ХХ ст. у Білорусі, як і в Україні, з'явилися цікаві дослідження міського права, зокрема праці професора В. Дружчиця, який провів класифікацію міст Білорусі, що володіли магдебурзьким правом, залежно від правового статусу в'їта [298; 299].

У 60-х роках ХХ ст. вийшли праці З. Копитського. Він розглядає міське самоврядування у містах Білорусі, вплив на його розвиток магдебурзького права [300]. Вчений також аналізує локаційні грамоти, надані білоруським містам, судебник м. Орші 1621 р. і показує особливості функціонування органів місцевого самоврядування в окремих білоруських містах, що володіли магдебурзьким правом [301, с. 26–41]. Праці З. Копитського, присвячені історико-правовим проблемам місцевого самоврядування у містах Білорусі, мали значний вплив на дослідження магдебурзького права серед білоруських істориків права.

Правовий статус юридик у містах Білорусі досліджував А. Карпачев, який провів паралелі між білоруськими та польськими містами [302].

Над проблемами розвитку окремих білоруських міст, що володіли магдебурзьким правом, працював А. Грицкевич [303]. З-поміж істориків права, котрі досліджували магдебурзьке право, зокрема правове становище населення, локаційні привілеї, джерела права міст Білорусі, вирізняється Я. Юхо. Організацію самоврядування білоруських міст на основі магдебурзького права він висвітлив у монографії з історії держави та права Білорусі [304; 305].

Дослідженню джерел магдебурзького права в Білорусі присвятила наукові розробки історик права О. Келер, яка захистила дисертацію про застосування в Білорусі Саксонського Зерцала [306; 307]. О. Келер також опублікувала статті з проблем магдебурзького права в Білорусі у німецьких історико-правових журналах. Магдебурзьке право у місті Гродно досліджує Ю. Гардзеєв [308]. Над проблемами

магдебурзького права в Білорусі продовжує працювати чимало правознавців та істориків.

Дослідження магдебурзького права на території Литви розпочалося ще у кінці XVIII ст. Так, з ініціативи бургомистра Вільнюса П. Дубинського видано “Збірку прав і привілеїв для столиці Великого Князівства Литовського Вільнюса” [309, с. 75–103]. Цей збірник має велике значення для дослідження магдебурзького права у Литві, оскільки чималу кількість джерел втрачено під час воєн і пожеж.

У міжвоєнний період магдебурзьке право на території Литви досліджували науковці Вільнюського університету (у складі Речі Посполитої, про що вже згадувалося). З-поміж праць литовських істориків міжвоєнного періоду заслуговує на увагу стаття історика Августа Серафима про надання магдебурзького і кульменського (хелмінського) прав окремим литовським містам [310, с. 83].

Після Другої світової війни велика заслуга в дослідженні магдебурзького права на території Великого князівства Литовського належала Ю. Юргінісу. Він опублікував низку праць на цю тему, зокрема статтю про правовий статус юридик у м. Вільнюсі. Самоврядування Вільнюса за магдебурзьким правом науковець висвітлив у розділі “Збірник праць з історії Вільнюса” [311, с. 145–155], а також провів класифікацію міст Литви, що володіли магдебурзьким правом, наголошуючи: “Надання магдебурзького права означало не встановлення внутрішнього порядку в місті, а застосування норм магдебурзького права у судочинстві та виконавчій владі міст”. Як стверджував Ю. Юргініс, на території Литви діяло магдебурзьке право у його польському варіанті [312, с. 151].

Магдебурзьке право у м. Тракай досліджував історик А. Балсоліс. Вивченню магдебурзького права сприяло видання першоджерел у низці книг Литовської метрики.

У 70-х роках XX ст. вийшла друга серія із тринадцяти міських книг під назвою “Привілеї та акти магдебурзького права міст Литви”. Самоврядування окремих міст Литви, що володіли магдебурзьким правом, досліджував Е. Рімше [313, S. 89].

У післявоєнний період литовські науковці продовжували досліджувати самоврядування Вільнюса за магдебурзьким правом. Так, історик права Б. Крі-

зітаускес висвітлював діяльність магістрату Вільнюса, а З. К'яупа – повноваження в'їтів Вільнюса. Структуру та повноваження органів міського самоврядування Вільнюса вивчав А. Рагаускас, який опублікував з цієї тематики монографії [314, S. 93].

Малі міста Литви, що володіли магдебурзьким правом, досліджував історик В. Крижевічюс. Привілеї на магдебурзьке право у литовських містах аналізував історик права Є. Маховенко. Над проблемами магдебурзького права на території Литви працює історик Й. Карпавічіене [315, S. 75–101]. Проблемі магдебурзького права присвячено також розділи в підручниках з історії держави і права Литви. Магдебурзьке право у Центрально-Східній Європі також досліджують чеські, словацькі та угорські науковці.

Водночас із працями українських, литовських, німецьких, польських, білоруських, російських, чеських, словацьких та угорських науковців важливу роль у дослідженні магдебурзького права відіграють джерела, що зберігаються в архівах України, Німеччини, Польщі, Росії та інших державах.

Основний масив архівних матеріалів зосереджена у Центральному державному історичному архіві України у Києві та Центральному державному історичному архіві у Львові, відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаніка, інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. Вернадського, відділі рукописних та стародрукованих книг бібліотеки ім. Ф. Максименка Львівського національного університету ім. Івана Франка.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові міститься основна кількість архівних матеріалів західноукраїнських міст і сіл, що володіли магдебурзьким правом. Основним з них є Ф52, що складається з 2440 справ (протоколи засідань міської ради, книги міської ради, книги в'їтівсько-лавничих судів, угоди міщан, акти діяльності судів, книги окремих лонгерій, книги доходів і видатків, книги колегії “сорока мужів”, книги прийняття до міського права, королівські привілеї, грамоти та ін.). Книги магістратів інших західноукраїнських міст знаходяться у Ф24 (м. Броди), Ф29 (м. Дрогобич), Ф69 (м. Жовква), Ф43 (м.

Самбір), Ф96 (м. Станіслав), Ф122 (м. Стрий), Ф47 (м. Тереховля), Ф46 (м. Тернопіль), Ф72 (м. Коломия), Ф122 (м. Сянок) та ін.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові знаходяться також книги громадських урядів, у яких містяться акти в'їтівсько-лавничих судів, королівські декрети і привілеї західноукраїнських сіл магдебурзького права (Ф85 (село Маркова), Ф37 (село Одрехова), Ф142 (село Чуква), Ф118 (село Мощанець) та ін.

У Центральному державному історичному архіві у місті Києві знаходяться архівні матеріали про діяльність міст Центральної і Лівобережної України, міста Києва та органів влади Гетьманщини. Серед них у процесі досліджень оприлюднено Ф57 (генеральний опис Малоросії, що складається з 965 справ), Ф51 (Генеральна військова канцелярія), Ф269 (фонд Гетьмана К. Розумовського), Ф1673 (Чернігівський магістрат), Ф1376 (Стародубський магістрат), Ф786 (Ніжинський магістрат), Ф136 (Переяславський магістрат), Ф788 (Новгородський магістрат). Архівні матеріали Київського магістрату знаходяться у 62, 130, 132, 182, 221 та інших фондах.

В інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського містяться архівні матеріали, що стосуються діяльності міст магдебурзького права знаходяться у Ф1 (літературні матеріали), Ф2 (історичні матеріали), Ф8 (колекція Київського університету святого Володимира). Тут зберігаються королівські привілеї, царські жалувані грамоти, універсали українських гетьманів, привілеї цехів міст Гетьманщини, боргові розписки, заповіти, скарги, чолобитні та ін.

У відділі рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника знаходяться королівські привілеї, міські книги, книги в'їтівсько-лавничих судів, неопубліковані праці дослідників магдебурзького права у Ф5 (Львівські судові акти за 1667-1668 рр), Ф1 (фонд О. Чоловського) та ін.

У відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. Максименка бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка знаходяться книги магістратів західноукраїнських міст та громадських урядів сіл магдебурзького права та ін.

Архівні матеріали українських міст та сіл, що володіли магдебурзьким правом, публікувались у виданнях Речі Посполитої, Австрії, Австро-Угорщини та Російської імперії. Так, люстрації українських воєводств друкувались у серійному виданні „Zrodła Dziejowe”. Королівські та Великнязівські універсали, привілеї, сеймові конституції та інші нормативно-правові акти публікувались у виданні „Volumia Legum” та Литовській, Коронній та Руській метриках. У Російській імперії вони публікувались у серійних виданнях „Архив Юго-Западной России”, „Акты Западной России”, „Акты Южной и Западной России”.

Архівні матеріали західноукраїнських міст та сіл магдебурзького права публікувались у виданнях „Akta grodzkie i ziemskie”.

Архівні матеріали українських міст магдебурзького права зберігаються в польських архівах, зокрема у Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Любліні та інших польських містах. Значна кількість документів українських міст магдебурзького права є в архівах Москви та Санкт-Петербурга.

Отже, підсумовуючи розглянений матеріал, робимо висновок, що більшість українських, німецьких, польських, чеських, литовських, словацьких, білоруських та угорських науковців надавали великого значення магдебурзькому праву в розвитку місцевого самоврядування та кодифікації права у Центрально-Східній Європі. Представники російської імперської й радянської історико-правової та історичної літератури під впливом тогочасних ідеологічних доктрин негативно оцінювали роль магдебурзького права у функціонуванні органів місцевого самоврядування на слов'янських землях. Натомість зазначали на позитивній ролі російської системи місцевого самоврядування. Об'єктивніші дослідження російських науковців з'явилися лише наприкінці 80-х років ХХ ст.

Значний науковий внесок у дослідження магдебурзького права у 20-х роках ХХ ст. зробив академік М. Василенко та його співпрацівники, що входили до складу комісії із вивчення західноруського й українського права Всеукраїнської академії наук. У 30-х роках ХХ ст., як уже зазначалося, більшість українських науковців були репресовані. Дослідження магдебурзького права здійснювали

українські науковці діаспори, особливо А. Яковлів, праці якого надруковано українською, німецькою та чеською мовами.

1.2. Методологія дослідження

Розумінню міського права присвятили свої дослідження багато вчених, що дозволяє окремо не висвітлювати цю проблему, а, спираючись на їх результати, спробувати показати динаміку змін в розумінні міського права в контексті філософії права, філософії історії права, систематизувати їх в історичному, національному і теоретичному аспектах.

На початку ХХІ століття відбуваються зміни і в розумінні самої науки, визнається її неуніверсальність, обмеженість певною сферою явищ, необхідність врахування інших форм світогляду. Сучасний розвиток науки орієнтується на міждисциплінарність, множинність теорій та парадигм, плюралізм методологій, альтернативність суспільного розвитку.

Необхідно відзначити і кризові стани в науці, зокрема в науці історії держави та права, пошуки шляхів виходу з них. Загалом дослідження історії громад, міського самоврядування та міського права не є прерогативою тільки юридичної науки, тому необхідно враховувати і ті тенденції, які існують і в інших соціогуманітарних сферах.

Для досліджень міського права первинними є історичний, географічний (національний) та методологічний плюралізм. Уявлення про історичний та географічний плюралізм до певної міри створює історіографія проблеми. Плюралізм історичних знань про міське право можна окреслити через їх структуру, а саме: 1) світоглядний складник, що включає в себе ідеологічну складову – систему ідей і цінностей історика, з позицій яких він сприймає і пояснює навколишній світ, часто не усвідомлено переносячи їх на минулі події; 2) методологічний (теоретичний) складник, що передбачає наявність у дослідника знань про мету, принципи і засоби (методи) здійснення історичного пізнання, а також його приналежність до визначеного наукового напрямку, школи, інституції; 3) фактологічний (джерельний) складник, пов'язаний з умінням дослідника працювати

з історичними джерелами і реконструювати на їх підставі минулу дійсність; 4) соціально-культурний складник, який забезпечує присутність у створюваних істориком знаннях впливів соціального (родинного) оточення, його ментальних структур, зокрема історичної пам'яті; 5) психологічний складник, що відображає присутність соціально-емоційних переживань, симпатій та антипатій історика у здобутих ним знаннях ; 6) мовно-лінгвістичний складник, що передбачає використання дослідником відповідного вербального представлення історичної інформації, яке забезпечує зрозумілу й прийнятну для фахівців інтерпретацію історичних знань [316, с.13].

Оскільки історичні знання про міське право, зокрема магдебурзьке, формувалися в конкретно-історичних умовах, вони цілком і повністю кореспондували з пізнавальними здобутками, соціальними і культурними орієнтаціями свого часу і місця. Кожний історик міського права дотримувався певних уявлень про історію міст, про право взагалі, і про міське зокрема, про джерельну базу тощо. Суттєві зміни в історіографічному процесі, як правило, були пов'язані з методологією досліджень. Відтак розгляд парадигм історії магдебурзького права є ускладненим, оскільки методологічні уявлення у різні епохи характеризувалися значною багатоманітністю та строкатістю. Однак сучасні дослідники показують, що перехід від нагромадження емпіричних знань до їх теоретичного осмислення характерний для декількох парадигм, які умовно можна назвати: „колоніальною парадигмою”, „еволюційною парадигмою”, „трансформаційною парадигмою”, „парадигмою міської революції”. Прихильники кожної з цих парадигм свідомо, чи несвідомо абсолютизували окремі чинники становлення та поширення магдебурзького права. Зокрема, колоніальна парадигма акцентувала увагу на німецькій колонізації як основному фактору поширення завершених на Заході правових форм міського устрою та відносин у місті.

По суті йшлося про передачу готової правової конструкції в процесі заселення німецькими колоністами східноєвропейських земель. Цілком зрозуміло, що ця парадигма набула поширення серед німецьких істориків та істориків права. Проте серед її прихильників знаходимо і ненімецьких дослідників, зокрема

польських і українських. Школу польських істориків права (М.Бобржинський, С.Смолька, С.Кутшеба) у цьому питанні узагальнено репрезентує думка Станіслава Кутшеби, що завдяки локації місто з'явилося в Польщі як витвір правовий, завершений, а взірцем був захід, де такі форми давно вже виробилися [317, s.34].

Спробу подолати певну вузькість цієї парадигми зробив професор Львівського університету О.Бальцер, розмежувавши поняття „німецька колонізація” і „колонізація на праві німецькому”. Для О. Бальцера так зване німецьке право не було у польських містах адекватним відбитком міського устрою, поширеного у Німеччині [318, s.439, 444].

Незважаючи на певні зміни та критику на її адресу, колоніальна парадигма була основною у дослідженнях магдебурзького права в польській історико-правовій науці до початку ХХ століття.

Такої виразності та стійкості вона не набула серед українських дослідників магдебурзького права. Однак певні елементи цієї парадигми характерні для праць вчених, причому як тих, які позитивно оцінювали роль магдебурзького права, так і тих, які оцінювали негативно. Зокрема, відомий дослідник магдебурзького права Ярослав Падох вважав, що самоврядування за магдебурзьким правом було історично першим типом привнесеного явища європейської правової культури, що отримало в Україні певні особливості [319]. Близькі до колоніальної парадигми ті українські вчені, які вважали магдебурзьке право чужим для українських міст, чинником їх занепаду. Серед них такі авторитети у дослідженні магдебурзького права в Україні як М. Владимирський – Буданов, В.Антонович, М. Грушевський. У критиці магдебурзького права виразні мотиви наукової боротьби з колонізацією українських міст, особливо західно-українських. Однак абсолютизувати роль магдебурзького права як інструменту колонізації заважають історичні факти про початки німецької колонізації ще за часів Галицько-Волинської держави і про структуру національних громад міст Правобережної та Лівобережної України у пізні історичні часи.

Усвідомлена критика парадигми у значній мірі спричинилася до становлення і розвитку іншої парадигми – еволюційної. Фундаментом цієї концепції стало

розуміння міста як певної спільноти, що веде господарство відмінне від сільського. Теорія людських спільнот стверджує, що вони можуть виникати поза волею та свідомістю окремих індивідів або бути створені за бажанням людей. „Члени спільностей, що мають самоусвідомлення, ідентифікують один одного на підставі різноманітних ознак. Це може бути певна ідеологія, володіння окремими предметами, ідентифікація на підставі різних ознак, мешкання на одній території, виконання тих чи інших ритуальних дій, специфічні ознаки зовнішності тощо [320, с.27–28].

Первиною ознакою міської спільноти є проживання на одній території, як правило захищеній мурами. Проте з часом визначальною ознакою стає ведення господарства, відмінного від сільського, зорієнтованого на ремесла і торгівлю. Відомий дослідник матеріальної цивілізації Ф. Бродель узагальнив таке розуміння у поняття міст як „світів- економік”, показав, що економічні відносини в містах охоплюють не просто „ринкові відносини”, а включають в себе значно ширше коло взаємин – умови життя, трудову діяльність, потреби, харчування, одяг, медицину, техніку і технології, надії та ідеали, цінності і правила поведінки [321]. В таких умовах виявляється неуніверсальність права, можливість домінування різних соціальних регуляторів. Сучасні вчені-правознавці для позначення такого фрагмента соціальної реальності, в якому право розглядається як один із соціальних регуляторів, з якими взаємодіють інші регулятори або перебувають стосовно нього у стані конфронтації, використовують поняття „регулятивний простір” [322].

Відтак місто постає як певний простір. Різні ознаки міста дозволяли прихильникам еволюційної парадигми розрізняти поняття міста у сенсі правовому, господарському і топографічному. Причому акцент робився саме на господарському розвитку. Наприклад, окремі польські вчені вважали, що початки міста слід шукати на етапі зростання ролі та значення осади (укріпленого населеного пункту), а розвиток торгівельних міст у Польщі був таким потужним, що локація на праві німецькому не мала великого впливу на їх економічний розвиток [323].

Українські вчені, яких можна віднести до прихильників еволюційної парадигми, найчастіше розглядали проблеми міст у рамках широкої проблематики творення народу та держави. Отже, розвивалися різні напрями досліджень історії міст в Україні – політична історія міст, економічна, історія міської культури, історія міських громад. Такий концептуальний підхід, з одного боку, дозволив наростити історичні знання про українське місто, з іншого спричинив суб'єктивізм в оцінці тих чи інших явищ історичного процесу за рахунок абсолютизації окремих чинників розвитку. Прикладом такої абсолютизації може бути теза про те, що поява міст мала прямий зв'язок з формуванням державного устрою, а міста мали виключний характер центрів влади і державної адміністрації. Заслуговує критики і теза про виникнення міст у результаті поділу праці на землеробство, ремесло та торгівлю, оскільки у більшості європейських міст середньовіччя, за винятком Венеції, такий поділ завершено не було.

Узагальнено найістотнішою відмінністю еволюційної парадигми від колоніальної у контексті дослідження магдебурзького права є ідея про те, що привілей локаційний не розпочинав, а скоріше завершував процес формування міського устрою.

Певною спробою наблизити, чи розвинути дві описані концепції розвитку магдебурзького права є трансформаційна парадигма. Вона описує історико-правовий процес як трансформацію магдебурзького права під впливом місцевих чинників і конкретно-історичної ситуації у польське, українське тощо міське право. Фактично ця ідея побудована на порівнянні автентичного магдебурзького права (міського права м. Магдебург) і магдебурзького права інших міст, у результаті якого виявляються істотні особливості. У польській науці ця концепція набула завершеного вигляду.

В українській історико-правовій науці поняття “українське міське право” як трансформоване магдебурзьке право не зустрічається, проте елементи цієї парадигми знаходимо у М. Владимирського-Буданова та С. Іваницького-Василенка. Зокрема, у М. Владимирського-Буданова вперше знаходимо термін “львівське міське право” [324, с.185]. С. Іваницький-Василенко шляхом порівняння норм

магдебурзького права в українських містах з відповідними у німецьких показав ті істотні відмінності, які свідчать про історичну трансформацію магдебурзького права [325, с.123–131].

Основою трансформаційної парадигми є ідея про рецепцію магдебурзького права. Зрештою трансформаційна парадигма засвідчила свій потенціал у сучасних дослідженнях, у зв'язку з сучасним розумінням понять “право” та “міське право”.

Формування трансформаційної парадигми та критика окремих її положень зумовили становлення наукової концепції, яка описує поширення магдебурзького права в Європі як міську революцію чи реформу міського устрою. Ця концепція ґрунтується на закономірності урбанізації в Європі, універсальності розвитку європейських міст. Історично постає такий феномен як “європейське місто” і, відповідно, територіальна міська громада. Зрозуміло, що процеси урбанізації в окремих країнах Європи відзначалися своїми особливостями. Проте скрізь вони стали одними з найважливіших важелів модернізації суспільства.

Процеси урбанізації в Україні розпочинаються ще за часів Київської Русі. Становлення міських форм життя відбувалося трьома основними шляхами містоутворення: торгівельно-ремісничим, общинно-феодалним і державним [326, с.175]. Міста України-Руси XII-XIII ст. вчені поділяють за розмірами і кількістю населення на чотири групи. До першої відносять найбільші центри, площа яких наближалася або перевищувала 100 гектарів: Київ (360-380 га), Чернігів (250 га), Галич (250 га), Переяслав (150 га), Володимир-Волинський (80 га) та ін. Другу групу становили міста, площа яких дорівнювала 10-50 гектарів: Новгород-Сіверський (30 га), Любеч (10 га), Перемишль (10 га), Звенигород (16 га), Луцьк (10 га) та ін. Третя група – це міста, укріплена площа яких мала від 2,5 до 10 гектарів. До четвертої групи належали дрібні містечка площею від 1 до 2,5 гектарів [327, с.90]. За територією і кількістю населення руські міста цього періоду цілком співставні з іншими європейськими: Лондон – 30 тис. населення, Гамбург – 20 тис., Париж – від 10 до 20 тис. тощо. Місто і землі з поселеннями, що прилягали до міста, становили адміністративно-територіальну єдність – волость. Міська волость вважалася основним елементом давньоруської державності.

Самоврядування руських міст базувалося на владі князя та віча і звичаєвому руському праві. Відтак занепад руської державності спричинив зміни у правовому становищі міст. На означення цих змін використовувався термін “міська реформа”, яка передбачала вивільнення міст з-під влади феодалів і формування міського самоврядування на засадах міської демократії. Магдебурзьке право розглядалось як готова правова конструкція такої демократії.

Загалом елементи такої концепції присутні у працях багатьох українських учених, насамперед А. Яковліва та Я. Падоха. Однак, як цілісна концепція в українській науці вона не сформувалася.

Значно виразнішою і обґрунтованою ця концепція постає в працях німецьких і польських вчених. Польський вчений Б. Ціентара стверджує, що перед локацією польських міст не було чогось такого як право західноєвропейське, не було польського права міського. Було лише звичаєве право, яке одночасно функціонувало і в містах, і в селах.

Б. Ціентара запропонував тезу про так званий “локаційний поріг”, революційний стрибок, який наступив після впровадження німецького права. Тільки після цього почало формуватися міське самоврядування і міщанський стан [328, S.90]. Такі ідеї наближували погляди представників польської науки до позиції німецьких учених, оскільки вони визнавали існування міст у сенсі територіальному та економічному перед локацією на німецькому праві [329, S.440].

Загалом усі описані попередники магдебурзького права цілком відповідають твердженню американського вченого В. Мак-Ніла: “Жоден історик не зможе заперечувати, що його бачення минулого віддзеркалює досвід його епохи, залежить від традицій і школи, несе на собі відбиток того часу і місця, в якому він жив [330, с.11–12].

Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття стала очевидною обмеженість історичних парадигм, які формувались відповідно до авторського культурного поля, традицій, суб’єктивних ідейних, політичних, релігійних, етнічних, психологічних уподобань і властивостей.

Нові пізнавальні можливості дослідження магдебурзького права в Україні пов'язані з новою методологією історико-правової науки, в процесі формування якої історика права у проникненні в сутність історичних явищ покладають великі надії на методи інших юридичних наук, насамперед філософії права та теорії держави і права. Для розвитку методології досліджень історії міського права важливими є загальнотеоретичні положення, які без перебільшення можна вважати фундаментальними. Йдеться про те, що “сьогодні право не можна сприймати лише у вузькому нормативному аспекті і лише як таке, що походить виключно від держави або санкціонується нею. Історія правового життя суспільства свідчить про обмеженість та односторонність легістського праворозуміння, згідно з яким право є сукупністю владних приписів держави, підтверджує обґрунтованість юридичного типу праворозуміння, відповідно до якого право є складним соціальним явищем (особливим соціальним результатом), що має власну об'єктивну природу, яка не залежить від волі чи свавілля державної влади. Одним із перспективних аспектів розуміння права є комунікативний, тобто розуміння його як системи відносин, суб'єкти яких передають правову інформацію шляхом реалізації всіх прав і обов'язків у процесі соціальної взаємодії. При цьому відносини, що є правовими по природі, можуть виникати в суспільстві і поза державою, і навіть іноді всупереч її волі. Держава не завжди була єдиним джерелом правових норм, а норми – єдиною субстанцією права. Визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади, розвиток безпосередньої демократії актуалізують пошук правових форм, які виходять безпосередньо від населення [331, с.250–251]. Така загальна методологічна настанова насамперед зобов'язує до аналізу таких понять як “міське право”, “німецьке міське право”, “магдебурзьке право”, “самоврядне право”. Ці категорії є одними з найскладніших в історичному осмисленні суспільного буття, у дослідженні історії права в Україні. Відтак дослідження історії магдебурзького права в Україні неможливе без використання фундаментального методичного положення П.М. Рабіновича, сформульованого у статті “Сутність праворозуміння”: “У кожному випадку використання в літературі – чи то навчальній, чи то науковій – терміну-поняття “право” варто застерігати, в якому, власне, сенсі його вжито. Це

зауваження стосується й усіх похідних від нього прикметників: “правова” (цілісність, реальність, сфера, система, свідомість, людина тощо); “правовий” (порядок, акт, факт тощо); “правове” (життя, почуття тощо); “правові” (явища, відносини, джерела, форми, договори тощо)” [332, с.3–7].

Плюралізм праворозуміння, існування конкурентних підходів до праворозуміння з тривалими історичними традиціями безумовно наклали відбиток і на розуміння міського права. Проте більшість наукових праць з історії міського права не ставили собі за мету дати визначення цього поняття. Узагальнення існуючих підходів до розуміння міського права переконало нас в тому, що ця категорія є “оцінним” поняттям, тобто будь-яка її конкретизація передбачає “накладання” на певні соціальні відносини, якими опосередковується задоволення потреб людини, та й, зрештою, на конкретних, реальних, “живих” людей [333, с.18].

Історично першим було розуміння міського права як феодалного привілею. Цей привілей ґрунтується на суверенітеті державної влади і надає місту право на самоврядування та власну юрисдикцію. В узагальненому вигляді таке розуміння репрезентує Ф. Тарановський, стверджуючи, що у Німеччині наприкінці XII ст. згідно з наданими містам привілеями формується модель вільної міської громади, виникає місто в юридичному розумінні як громада вільних людей в укріпленому місці, з правом власної юрисдикції і самоуправління, правом на ведення торгівлі та утворення цехів [334, с.4].

Розуміння міського права як привілею на заснування міста, чи його самоврядування зумовлює також використання терміну “локаційне право” як сукупності локаційних привілеїв.

Не менш поширеним є розуміння міського права як права на громадянство міста. Прийняття до громадянства міста трактується як надання міського права. Видається, що мова йде про поширення на конкретну особу.

Певним чином підсумувавши історичні підходи до розуміння поняття міського права, львівський дослідник В.П. Кіселичник пише, що “поняття “міське право” застосовувалося, принаймні, у трьох значеннях: 1) природне право громади на самоврядування, основою якого є свобода громадян, право на самоврядування з

власним судочинством, право участі в управлінні торгівельними і ремісничими об'єднаннями, право на фортифікаційні споруди, а також право на прийняття власних статутів; 2) право як сукупність актів органів міського самоврядування, звичаєве право, яке сформувалося безпосередньо в умовах міста; 3) право на отримання міського громадянства, тобто правовий зв'язок між міщанами (городянами) та міською громадою” [335, с.80].

Дане узагальнення тяжіє до найвищого рівня абстракції, яка на думку відомої дослідниці правових систем Л.А. Луць досягається за допомогою таких категорій як “правова реальність”, “правове життя”, “середовище права”, “правова система”, “правова сім'я” [336].

Методологічне значення концепції праворозуміння, розробленої на основі категорії правової реальності, С.І. Максимов пояснює так: “Запровадження у контекст методологічних і світоглядних проблем правознавства категорії “правова реальність”, дає можливість розглядати право не просто як явище надбудови, яке існує лише як відображення економічної структури суспільства (суспільного відношення, інституту, форми суспільної свідомості), а як особливий світ, автономну область людського буття, яка має власну логіку і закономірність, на які не можна не зважати. Смісл проблеми правової реальності полягає у з'ясуванні, що є правом і як воно існує. Головною тут постає проблема буття права, яка включає питання про його онтологічні основи, про його укоріненість у людському бутті. При цьому слід враховувати специфічність антології права, оскільки буття права – це особливий модус буття – “буття-повиність”. Таким чином, реальність права встановлюється не в якості факту, а в силу його значущості для людини [337, с.149].

Узагальнюючи думки попередників, С.І. Максимов визначає рівні правової реальності: а) світ ідей – ідея права; б) світ знакових форм – правові норми і закони; в) світ взаємодії соціальних суб'єктів – правове життя [338, с.177].

Таке „широке” поняття права створює найбільші пізнавальні можливості для дослідження магдебурзького права. Власне в українській історико-правовій науці, як зрештою в німецькій та польській, виділилися окремі напрямки досліджень

магдебурзького права, які ґрунтуються на виокремленні різних рівнів правової реальності. Зрозуміло, що найбільше наукових праць присвячено поширенню ідеї магдебурзького права, наданню магдебурзького права українським містам (локації) [339].

Ці праці так чи інакше аналізують і форми магдебурзького права. Проте акцентовану увагу до форм магдебурзького права знаходило у не багатьох вчених, насамперед у М. Ковальського. Такий стан потребує інтенсивного розвитку джерелознавчих досліджень в галузі історії права. Цей напрям традиційного історичного джерелознавства поки що знаходиться на периферії наукових інтересів, хоча й розвивається [340, с.24–34].

Досить інтенсивно розвивається дослідження магдебурзького права в Україні як правового життя. Про це свідчать наукові праці, присвячені міському громадянству, діяльності судів тощо [341].

Широке розуміння міського права викликає термінологічну дискусію щодо його співвідношення з звичаєвим правом. Непоодинокі спроби ототожнити ці два поняття з огляду на ту особливу роль, яку відіграло звичаєве право у становленні правової системи України. Наприклад, дослідник європейського міського права Н. Є. Толкачова застосовує термін „середньовічне звичаєве міське право” [342, с.255]. Проте в українській історико-правовій науці сформувалось розуміння звичаєвого права, яке спонукає критично відноситися до такого ототожнення. Зокрема, відомий дослідник історії українського права М. Чубатий так відрізняв звичаєве право від закону: що не має автора, бо се звичай. Хто його установив, ніхто не знає; є воно, отже, неособове”; що не має початку і всі покладаються на його глибоку старину” – початок дії в часі норм, як і сам час їх дії чітко не визначені; „що звичаєвого права ніхто не санкціонував, воно є лиш висказом переконання загалу і в цім його санкція” – цю ознаку вчений вважає найважливішою; зауважимо, що такий підхід відрізняється від поглядів сучасних теоретиків права; „що звичаєве право не потребує оприлюднення – “ публікації ”, на відміну від Закону; „що звичаєве право не є списане, хоч се не становить суцної різниці закону, бо маємо случаї де і закон не був списаний . Зате маємо звичаєве право, яке є списане, як “Руська правда”, а

мимо цього не перестало воно бути лиш звичаєвим правом. Списані пам'ятки права звичаєвого маємо у всіх народів...” [343, с.143–144]. Ю.П.Лобода вважає за очевидне, що М.Чубатий розглядав поняття джерел права у різних смислах: і як причини права, і як форми права, і як пам'ятки права [344, с.145]. За М.Чубатим, формами звичаєвого права є: юридичні символи: посадження князя на столі, рукобиття на знак довершення контракту купівлі-продажу, польський звичай покори; М.Чубатий навіть формулює думку, що звичаєве право є юридичним символом; юридичні прислів'я; акти здійснення практичного правосуддя, однак із застереженням: ”щоби на їх підставі сказати, яке було право, муситься мати багато тих актів і тоді до – перва можемо сказати, що така була засада, хоч не малибисьмо виразно записаної правом норми”; збірники звичаєвого права, зокрема “Руська Правда”; “звичаєве право і досеґодня живе в народі, особливо в околицях далеко від культури як в гірських околицях пінщина, де люди судяться між собою старим консервативним звичаєвим правом” [345, с.145].

Очевидно, що міське право, зокрема маґдебурзьке, чи не найкращий приклад ролі та значення “ юридичних символів ” та “актів здійснення практичного правосуддя. У містах Німеччини міське право символізувала статуя Роланда з мечем.

Юридична природа рішень судів достатньо складна, тому однозначно вважати їх звичаєвим правом складно. Більше того, розмежування влади міської ради та колегії шиффенів у Маґдебурзі не тільки привело до формування самостійного органу міського самоврядування-суду, а й надало його рішенням характер судового прецеденту.

Ще менше відповідають ознакам джерел звичаєвого права рішення інших органів міського самоврядування, зокрема міської ради. Міська рада поступово набувала нормотворчої функції. Первинно до цієї функції можна віднести прийняття вількерів і правових роз'яснень, скерованих іншим містам, які входили у правову сім'ю. Вількери мають більшість ознак нормативно правових актів.

Отже, звичаєве право можна розглядати як складову частину міського права, чи джерело міського права, чи одну із форм міського права. Зрештою

співвідношення між звичаєвим і міським правом виявляє зауважений М.Гримич “поділ дослідників звичаю на нормативістів і, говорячи сучасною термінологією, соціологів або антропологів права...” [346, с.8].

Такий поділ, до певної міри штучний, все ж посилює відчуття, що до міського права як об’єкта дослідження не можна підходити виключно з позицій нормативістів. Слушно сприйняти певні засади юридичної антропології, які лаконічно і змістовно викладені В.С. Нерсесянцом в ідеї юридизації людського буття, що вимагає виявити „весь комплекс правових явищ, зокрема, правові норми, відносини, ідеї та уявлення, інститути, процедури, способи регуляції поведінки, захист порядку, розв’язання конфліктів у різних суспільствах (первісних, традиційних, сучасних), у різних регіонах світу, відобразити правову різноманітність і багатство людства (етнічних груп, народів, націй як його складових) в його становленні і розвитку, в його реальному соціально-історичному бутті” [347, с.1].

Досягнення сучасної антропології права створюють істотні можливості для досліджень міського права, оскільки зазвичай не ототожнюють право із законом чи законодавством. В. Бігун, узагальнюючи найбільш поширені визначення предмета антропології права, називає такі: „людина юридична”, „людина як істота, яка створюється правовим порядком”; „людина як соціальна істота в її правових проявах”, „правові прояви людини”, „правові форми життєдіяльності людей від давності до наших днів”; „образ людини в праві”; „процеси юридизації, притаманні кожному суспільству”, „процеси юридизації людського буття”, „правове буття людини на всіх стадіях розвитку цього буття”; „право як спосіб людського буття” [348, с.42]. Отже, антропологія права дозволяє розглядати міське право як процес і результат юридизації буття людей у містах. Не випадково, що антропологія права, яка історично розглядалася як певна критика правового позитивізму [349, с.42], дозволяє обґрунтувати самостійне значення міського права в історії Європи, його недержавний характер, надзвичайно високу адаптативність до „середовища права” [350].

Середньовічне європейське місто було специфічним „середовищем права”, відмінним від села. Як носій урбанізації воно характеризувалось концентрацією різноманіття в усіх формах діяльності, концентрацією культурних здобутків. Для нього характерне не тільки формування особливого внутрішнього світу міської спільноти, а й стійкі зовнішні зв'язки, почасти обумовлені економічними чинниками, зокрема, торгівлею, почасти духовними, насамперед наверненням європейців до християнства.

Відтак історія жодного європейського міста не може бути пояснена сама по собі. Не випадково авторитетним науковим напрямком сучасної європейської історіографії є „міська історія”. Інтерес до міської тематики прослідковується у всіх європейських країнах. Зокрема, у Лейстерському університеті Великобританії цей напрям отримав організаційну основу, видається „Щорічник міської історії”. У США вже декілька десятиліть виходить часопис „Журнал міської історії” [351, с.13]. Міська історія розвивається і як напрям української історіографії. Наприклад, історії феодальних міст, змісту урбаністичних явищ та їх впливові на формування європейської цивілізації присвятила свою докторську дисертацію Наталія Подоляк [352]. Соціальній проблематиці німецьких міст присвячена дисертація В. Дятлова „Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація (друга половина XV – перша половина XVII ст.)” [353].

Дослідження міської історії серед інших чинників в розвитку міст акцентували увагу на специфічній міській ментальності їх мешканців. Виокремлення цього феномену дозволяє осмислити її зв'язок з правовою ментальністю як об'єктом дослідження юридичної антопології. На думку Г. Журбелюк „правова ментальність – це специфічно-історичний рухливий психічний феномен, система світобачення, комплекс установлених психічних властивостей людських спільнот у вигляді поведінкових реакцій, що виявляються у сприянні і ставленні цих спільнот до суспільних явищ у сфері права і політики” [354, с.155].

Таке визначення правової ментальності спонукає до дослідження її особливостей у міських спільнотах. Вже побіжний погляд на правову ментальність

міщан дозволяє зрозуміти окремі аспекти успішного поширення міського права, зокрема магдебурзького, у різних за етнічним складом європейських містах.

Отже, прогрес антропології права стимулює дослідників міського права, зокрема магдебурзького, до створення широкого тла для вивчення цього явища. Це широке тло позначається такими поняттями як: „міське право”, „німецьке міське право”, „магдебурзьке право”, „сім'я магдебурзького права”, „правова реальність у містах”, „середовище права”, „правова ментальність міщан”, „звичаєве міське право”, „міські правові конструкції”, „джерела міського права”, „правове місто” тощо. Чимало з цих понять змушує дослідника враховувати відмінність вживання і тлумачення термінів залежно від історичного часу. Відтак для нашого дослідження вартісними є частково застосовані елементи оригінальної методології історичного пізнання німецького історика Райнгарта Коззелека, що поєднувала соціологічні ідеї М.Вебера та герменевтику Г.Гадамера, наводячи часовий міст між сприйняттям і розумінням уживаних історичних понять [355, с.141].

Результатом такого методологічного підходу стало не тільки обрання назви дисертаційного дослідження „магдебурзьке право в Україні”, а й наскрізне історичне бачення розвитку цього терміну.

Отже, саме поняття „магдебурзьке право” має свою історію, що є складовою „інтелектуальної історії” людства. Проте спроба з його допомогою охопити весь об'єкт нашого дослідження є до певної міри формальною і ґрунтується на впевненості, що „поняття, як і теорії, являють собою лише тимчасові результати наших пізнавальних зусиль, результати, які піддаються критиці і корегуванню” [356, с.8]. Тому дослідження історії магдебурзького права в Україні виходить за рамки понятійного пошуку, дає максимально широке розуміння міського права.

Антропологічна методологія за такого розуміння об'єкта історико-правового дослідження є центральним елементом методології, адекватне застосування якого передбачає усвідомлення системних зв'язків з іншими методами правової науки.

Методологія антропології права охоплює методологічний інструментарій порівняльно-історичного правознавства, для якого історія міського права в Україні

є традиційним предметом порівняльно-правових досліджень. О.Д.Тихомиров дійшов висновку про те, що „порівняльне правознавство в Україні виникло і розвивалося у формі порівняльно-правових досліджень, предмет яких за окремими винятками обмежувався колом країн, з якими Україна пов'язана історично (генетично) не функціонально, а домінування позитивного права та інтегрованість України до складу інших країн (держав, так само як і входження в міжнародний і європейський правовий простір, обумовили пріоритетну орієнтованість на запозичення іноземного правового досвіду). При цьому поза увагою, як правило, залишилися можливості порівняльного правознавства щодо досліджень „своєрідності” українського права в різних формах його буття, реального внеску української правової культури у світовий правовий розвиток” [357, с.13]. Відтак основним результатом застосування порівняльного методологічного підходу бачиться обґрунтування „своєрідності” поширення та застосування магдебурзького права в українських містах, що дозволяють висувати гіпотезу про історичне українське міське право.

Висунення такої гіпотези потребує герменевтичного підходу, основні засади якого у вітчизняній юридичній науці обґрунтували М.В. Костицький, П.М. Рабінювич, Ю.М. Оборотов, С.І. Максимов, А.А. Козловський, В.С. Бігун, Т.І. Дудаш та інші. Герменевтика як загальна теорія розуміння відкрила нові можливості у дослідженні історичних „правоявищ” (явищ, які відображаються поняттям право).

Сучасні підходи до дослідження історії магдебурзького права в Україні володіють значним пізнавальним потенціалом. Проте набули подальшого розвитку і ті підходи, які були основними в історико-правовій науці у ХХ столітті – формаційний та цивілізаційний. „Корінна ідея формаційного підходу – єдність людської історії та її процес у формі стадіального розвитку... Важливий крок у розвитку унітарно-стадіального підходу до періодизації історичного процесу пов'язаний з іменами К. Маркса і Ф. Енгельса...Марксистська концепція пов'язана із визначенням способу виробництва основного детермінантного суспільного розвитку і використанням на цій основі певних стадій або формацій” [358, с.7]. Даниною формаційному підходові є віднесення магдебурзького права до періоду

феодалізму. Прикметник феодалський для означення стадії історико-правового процесу залишається непорушним для більшості українських дослідників історії держави та права попри формальний відхід від принципів і методів радянської історіографії. Останнє знаходить свій вияв у різних моментах, насамперед в заздальгідь визначеній оцінці соціальних явищ, у тому числі правових: (Наприклад, у ставленні до міського права як інструменту боротьби за владу міської пануючої верхівки (міського патриціату). „У традиційному вживанні термінів, зокрема понять „феодал і феодалський” майже виключно в негативному значенні (окреслення „феодалізму” як синонім „темних середніх віків”), причому у випадках, коли взагалі не можна говорити про існування феодалських відносин (тобто тих, що мають відношення до феода, спадкового земельного володіння)” [359, с.295]. „У невизначеності в більшості випадків хронологічних рамок середньовіччя, наприклад, верхня межа цілком у дусі радянської історіографії переноситься на XVII ст. (якщо для українських земель хронологічні межі Середніх віків ще могли б бути предметом якоїсь дискусії, то для європейських країн західна історіографія вже давніше визначила верхню межу зламом XV і XVI ст..)” [360, с.295].

Загалом дослідження історії середньовічного міського права підкреслюють недоліки формаційного підходу. До численних явищ цієї історії принципово не можна застосувати прикметник феодалський (наприклад, міське самоврядування, міська демократія тощо). Більше того, навіть прихильники феодалського періоду зауважують, що відносини у місті, в тому числі, правові були зародками наступної формації. Не випадково для неї обрано назву буржуазної, яка походить від первинної назви укріпленого міста (бурга).

Однак про те, що формаційний підхід не вичерпав себе, свідчать і сучасні унітарно-стадіальні концепції і спроби модернізувати його, усунути однолінійність, європоцентризм, сувору послідовність стадій розвитку.

„Якщо прихильники формаційного підходу починають вивчення суспільства так би мовити „знизу”, тобто з аналізу способу виробництва, то прихильники цивілізаційного підходу – „зверху”, тобто аналізу культури в усьому різноманітті її форми і відносин (релігія, мистецтво, мораль, право, політика тощо)” [361, с.295].

Сильною стороною цивілізаційного підходу, яка виявляється і в дослідженні історії магдебурзького права в Україні, є поєднання об'єктивного та суб'єктивного (антропологічного) аспекту історії. Відтак історія міського права постає не тільки як результат закономірних історичних та історико-правових процесів в Європі (урбанізація, розподіл праці, розвиток торгівлі, навернення народів до християнства тощо), а суб'єктивного вияву волі міських громад до самоврядування, до прийняття, рецепції міського права, готових правових конструкцій інших міст.

Відтак цивілізаційний підхід найбільш близький до еволюційної парадигми, розробленої ще у XIX столітті.

Проте цивілізаційний підхід не варто ідеалізувати чи абсолютизувати. На думку Р.А. Ромашова цивілізаційний підхід оперує категоріями вельми далекими від влади, державних і правових явищ Р.А. Ромашов цитує найбільш відомого представника даного підходу А.Д. Тойнбі, для якого „цивілізація – це відносно закритий локальний стан суспільства, який відрізняється спільністю релігійних, психологічних, культурних і інших ознак. Цивілізація – це соціокультурна система, яка включає соціально-економічні умови життєдіяльності суспільства, етнічні, релігійні його основи, ступінь гармонізації людини і природи, а також рівень економічної, політичної, соціальної і духовної свободи особи”. Відтак констатується, що цивілізація – це не стільки політико-правове, скільки соціокультурне утворення. У порівняльному правознавстві поняттю цивілізація в найбільшій мірі відповідає поняття правової сім'ї [362, с.6].

Недоліки цивілізаційного підходу українські вчені намагаються подолати як з допомогою насичення його правовими поняттями (правова цивілізація, правова традиція, правова сім'я, правова система тощо) так і синтезу з іншими підходами.

Отже, методологічний плюралізм у дослідженні історії магдебурзького права в Україні обумовлюється плюралізмом розуміння міського права як правового явища. Він також уможливує виконання надзавдання дисертаційного дослідження – створення історико-правового синтезу з історії магдебурзького права. На нашу думку, історія магдебурзького права сьогодні бачиться швидше як культурно-антропологічна і компаративістська. У ній увага зосереджується на окремих

загальноєвропейських процесах – поширенні й сприйнятті ідей самоврядування громад, цінності міського права як культурного та інтелектуального здобутку, подальше відчуження людини та влади, формування правової культури.

Спонукальним мотивом для написання історико-правового синтезу з історії магдебурзького права була також послідовна гуманізація історико-правової науки в Україні, повернення обличчям до конкретної людини у змінюваному світі.

Висновки до розділу 1

Матеріал, який поданий у першому розділі дисертаційного дослідження, дає змогу сформулювати уявлення про сучасний стан, проблеми й перспективи конструювання та використання історичних знань про магдебурзьке право в Україні. Перш за все необхідно констатувати піднесення української історіографії магдебурзького права на рівень самостійної проблемної історіографії, під якою необхідно розуміти системний аналіз нагромаджених знань з конкретної історико-правової проблеми становлення та розвитку міського права в Україні.

Українська історіографія магдебурзького права як фахове історіописання має поважні традиції, змістом яких було і залишається створення уявлення про історію магдебурзького права з позиції національної спільноти. Проте тематичний і методологічний плюралізм, існування різних наукових шкіл історії України спричинилися до різного розуміння магдебурзького права як історичного явища, полярних оцінок його історичної ролі та місце в історії держави та права України. Саме тому у центрі уваги сучасного історіографічного дискурсу є не стільки одержаний результат пізнання (знання про магдебурзьке право), скільки підстави і дії, спрямовані на його одержання.

Відтак первинним для історика в дослідженні історії магдебурзького права є значення соціального чинника, який раніше вважався визначальним для розуміння історичного пізнання. Отже, найчастіше оцінка магдебурзького права стосувалася його соціальної ролі, тобто здатності розвивати, чи сприяти розвиткові економічних, самоврядних, громадських відносин. Однак для української історіографії не менш характерним є введення магдебурзького права в контекст

національної історії, чи історії державності. Такий контекст вимагає оцінки магдебурзького права як явища національного чи не національного (чужорідного, запозиченого). Саме в цій оцінці українські вчені, особливо ХІХ–ХХ ст. відстоюють діаметрально протилежну позицію.

І тільки в останні роки пізнавальні можливості української історико- правової науки обумовили необхідність дослідження магдебурзького права в Україні як самостійного правового явища, історія якого є складовою історико-правового процесу як безперервного і нескінченного руху права.

Подібні завдання вирішують німецька та польська історіографія магдебурзького права. Їх аналіз свідчить про те, що найбільші досягнення на цьому напрямку досліджень має німецька історіографія, особливо повоєнна. Вона звільнилася від усталених історіографічних стереотипів, які трактують поширення німецького міського права в тому числі магдебурзького, як результат німецької колонізації. Увага німецьких вчених перемістилася з подієвої історії на історію власне права, досліджувану з допомогою методів юридичних наук. При цьому вони пригадали теоретичні і методичні постулати М. Вебера, зокрема його концепцію про місто як автономну корпорацію.

Досягнені наукові результати у дослідженні історії міського права в Німеччині обумовлені, серед іншого, і організацією історичної та історико-правової науки. Історичні дослідження зосереджені не тільки в університетах та вищих школах, а й численних спеціалізованих науково дослідних центрах, інститутах, товариствах. Цей досвід, який не є новим для України, потребує ширшого застосування у дослідженнях історії магдебурзького права в Україні.

Польська історіографія магдебурзького права вирізняється особливою увагою до процесів поширення (локації) магдебурзького права на землях, які входили до складу польських держав, і до трансформації, зміни магдебурзького права під впливом конкретно-історичних умов. Традиційною для польських науковців є еволюційна парадигма магдебурзького права, яка у найбільш радикальному вигляді стверджує перетворення магдебурзького права у польське міське право.

Попри відмінності національних історіографій магдебурзького права, більшість українських, польських, німецьких, чеських, білоруських, литовських, словацьких, угорських правознавців й істориків які працювали над проблемами магдебурзького права та місцевого самоврядування у період середньовіччя, вказували на велику роль магдебурзького права у розвитку місцевого самоврядування у країнах Центрально-Східної Європи та його вплив на формування правових систем даних держав.

Представники російської імперської та радянської історичної та історико-правової науки перебуваючи під впливом тогочасних ідеологічних доктрин негативно негативно оцінювали роль магдебурзького права та його застосування у Центрально-Східній Європі, а особливо на українських та білоруських землях.

Відсутність українських праць з проблем магдебурзького права п'овязано з перебуванням України у складі Радянського Союзу та фактичної заборони у 30-х років ХХ століття в повному обсязі досліджувати магдебурзьке право.

Окрім наукових праць значна кількість джерел магдебурзького права його застосування в Україні знаходиться в архівах і бібліотеках України, Польщі, Німеччини, Росії та ін.

РОЗДІЛ 2

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО – МІСЬКЕ ПРАВО ЄВРОПИ

2.1. Причини та передумови виникнення магдебурзького права

Магдебурзьке право як різновид німецького міського права пов'язане зі створенням і розвитком німецьких та європейських міст.

Засновані на німецьких землях міста перейшли у власність короля, єпископів і князів [363, S. 10]. Єпископськими були міста, де розташовано резиденцію єпископа (згодом королі та князі передали у володіння церкви ще низку міст). Королівськими – міста, що перебували у власності королівського двору. Ними управляли його службовці. Особливість королівських міст у тому, що вони мали так звану королівську площу, яка була своєрідним судом міста. Їм надано найвищий ступінь незалежності, оскільки вони перебували під захистом короля та його армії. Князівські міста становили власність князів, де управління здійснювали їхні службовці, зацікавлені у більшому контролі над життям міст. До середини XIII ст. правовідносини у німецьких містах регулювали на основі звичаєвого права, зокрема німецького. Згодом з'явилося земельне право Ландрехт (*Landrecht*), а одним із різновидів німецького земельного права стало Саксонське Зерцало (*Sachsenspiegel*). Тоді на території Німеччини існувало 6 основних племен, що згодом слугували підґрунтям створення німецької народності. Відповідно, вони формували власні системи міського права. На півночі Німеччини мешкали племена фризів, які мали власне право *Lex Frisionum*, на його формування деякою мірою впливало голландське право [364, S. 17]. Спершу було створено фризьку сім'ю німецького міського права. Поряд із фризами проживало одне з найбільших німецьких племен – саксони, що також мало власне право *Lex Saxonum* і утворило найвідомішу Саксонську сім'ю міського права. Ця сім'я складалась із двох гілок: вестфальської – на основі якої сформувався любекське право, і остфальської, основою якої стало магдебурзьке право.

Міста Любек і Магдебург стали основою для формування дочірніх, онучатих і правнучатих міст – понять, що вживаються у німецькій правовій та історичній літературі. Крім сімей саксонського міського права, існували й інші, менші. Наприклад, у герцогстві Вестфалія було чинним право м. Рютена з такими дочірніми містами: Арнзберг, Валеске, Білон, Каленгору, Гезеке, Галленберг, Менден, Варскен, Верл. Своєю чергою, дочірнім містом для Арнсбергу були Аллентрон, Балле і, як вважають німецькі дослідники, також Гревенштейн і Гірнберг. Дочірнім містом Галленбурга був Вінтерберг. Відомим міським вестфальським правом слугувало міське право Соесту і Дортмунда [365, S. 21–22]. Привілеї для Дортмунда підтвердив золотою печаткою король Людвіг Баварський 1332 р. Дочірні міста Дортмунда – Гекстер, Камен, Люденшайдб, Везель, а Соесту – Мінзен, Варбург, Вартенберг, Аттендорн, Медебах, Зіген, Ліпштадт. Відповідно, дочірніми містами Ліпштадту були Бюрен, Рада, Ріетберг, Хаген, Гамн [366, S. 22], а Гамну – Люнен і Унна [367, S. 545].

Однак поступово значення міської сім'ї Соесту зменшувалось, її міста увійшли за правління короля Генріха Лева до другої правової сім'ї – міст Магдебурга і Любека. Поступово західновестфальська міська сім'я формувалася на підставі права Любека, а східновестфальська – на основі права Магдебурга. Передусім дочірні міста мали також перевагу в поширенні міського права – завдяки місцезнаходженню та правовій системі, вони ставали материнськими для інших міст. Зокрема, 1234 р. м. Росток після отримання любекського права надав його відомому місту Стральзунд, яке мало тісні зв'язки з Галицько-Волинською державою [368, S. 21]. У цей період магдебурзьке право отримали міста Галле, Ляйпціг, Бреслау, Кульм та ін. Траплялися випадки переходу з любекського права на магдебурзьке і навпаки. Наприклад, 1268 р. м. Кольнов у Померанії отримало магдебурзьке право, а 1314 р. на основі привілею герцога Отто перейшло на любекське [369, S. 23]. Згодом на любекське право перейшли інші міста магдебурзького права Померанії [370, S. 47]. Любек стало головним містом Ганзи – торговельного союзу міст, розташованих на узбережжі Балтійського моря [371, S. 541–542]. До цих міст належали й ті, що входили до складу тевтонського ордену

та території сучасної Прибалтики – середньовічних Ліфляндії й Курляндії. Зокрема важливим містом любекського права у цьому регіоні була Рига. Міста Ліфляндії у XVI ст. з ініціативи Польщі та Литви прийняли магдебурзьке право. Особлива перевага любекського права – широко застосоване торговельне, а також сімейне і спадкове право. На відміну від Магдебурга, де місто очолював бурграбій (війт), ці функції у Любеку виконувала міська рада, яка існувала також в інших містах міської сім'ї Любека [372, S. 49]. У Магдебурзі вищою судовою інстанцією були шиффени. У Любеку суд відігравав незначну роль – там перше місце належало міській раді, яка видавала рішення, що впливали на формування правової системи дочірніх міст. До того ж на становлення магдебурзького, особливо магдебурзько-бреславського (вrocławського) права наприкінці XII – на початку XIII ст. мало вплив фламандське (голландське) право [373, S. 25].

Третьою правовою сім'єю німецького міського права була франконська. Її репрезентували відомі міста Аахен, Вюрцбург та ін.

Четвертою сім'єю німецького міського права вважали тюрингську. До неї належить м. Ейзенах, що отримало міське право на основі Статуту 1283 р., а також усі міста, яким це право надав ландграф (земельний граф), ті, що входили до його володінь [374, S. 28]. З-поміж інших відомих міст цієї правової сім'ї варто згадати Ерфурт і Нордгаузен, хоча в них це право не набуло широкого застосування.

П'ятою була швабська правова сім'я німецького міського права. Вона мала свої особливості на правому і лівому берегах Рейну. Ще в аламанський період, зокрема за панування каролінгської франкської династії, існувало відоме право трьох міст – Страсбурга, Гагенау і Кальмара. На правобережжі Рейну ефективно діяло право міст Фрайбурга і Брейгана, до яких належали інші райони, де були розташовані дочірні міста [375, S. 29]. У 1275 р. привілеєм Рудольфа Габзбурзького встановлено вищий суд у Бухгарні, а 1286 р. він надав право міста Уеберлінге населеним пунктам Кауфбойру, Мешінгену та Ревенсбургу. Адольф фон Нассау 1296 р. надав містам Мелінгену і Равенсбергу право на зразок м. Ульм, яке стало взірцевим також для таких міст: Біберах, Швабський Геманд і Гінген. Швабським правом володіли й міста Швейцарії [376, S. 549].

До шостої сім'ї німецького міського права належали баварські міста, зокрема Регензбург, право якого поширювалося на Нюрнберг, часто – на землі Австрії, разом із магдебурзьким правом діяло у Чехії. В Австрії набуло чинності власне, окреме, австрійське міське право. Баварське та нюрнберзьке право діяли у містах Закарпаття. Поряд із термінами “магдебурзьке”, “любекське”, “кульменське” вживають термін “німецьке право”. Це стосується магдебурзького права, яке активно використовували в Центрально-Східній Європі. Так, у Силезії в судових вироках шиффенів вживали термін “німецьке право”, що поступово замінили на “магдебурзьке право”. Також застосовували термін “тевтонське магдебурзьке право” (*jus theutonicum Magdeburgense*), або “тевтонське тобто магдебурзьке право” (*jus theutonicum videlicet Magdeburgense*) [377, S. 522]. Термін “німецьке право” (*deutsche recht*) у Галицько-Волинській державі, Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій використовували тоді, коли поряд із магдебурзьким застосовували іноземне право. Аналогічний порядок існував у Чехії, Угорщині та Словаччині. Поняття “німецьке право” найчастіше використовували, визначаючи правовий статус поселенців і характеризуючи норми цивільного, кримінального та процесуального права, а також за підсудності при встановленні свого правового статусу [378, S. 44]. Поняття “німецьке право” вживали часто на противагу чужоземному праву (наприклад, *jus polonicum* – “польське право”) та для визначення правового статусу німецького населення у поселеннях чужоземних мешканців [379, S. 39]. Так само цим терміном чужоземні володарі позначали статус німецьких мешканців, що проживали на їхній території. Владислав, герцог польського м. Каліша, 1210 р. надав німцям, що мешкали у селах на його території, певні пільги “згідно з тевтонським правом і вільністю” (*teutonicali jure et libertate*) [380, S. 48], а 1225 р. – *jus Theutonicale* німецьким мешканцям замку Нетце. У 1233 р. німецьким мешканцям Лекко надано 40 франконських ланів і німецьке право *jus Theutonicale*. Такі випадки траплялися і в інших містах Польщі та Центрально-Східної Європи, що володіли магдебурзьким правом або іншими різновидами німецького права.

Магдебурзьке право своєю назвою завдячує місту Магдебургу, розташованому в Німеччині (Саксонії). Магдебург належить до найстаріших німецьких міст, згадується як важливий торговельний центр у капітуляріях Карла Великого 805 р. [381, S. 72] Карл Великий звелів спорудити біля Магдебурга оборонний замок для захисту від нападів слов'ян. Замок виконував не лише оборонні функції, а й був важливим адміністративним і торговельним центром, де відбувалася торгівля зі слов'янськими народами [382, S. 73]. Значення Магдебурга зросло за правління німецького імператора Оттона I. У місті 955 р. збудовано перший католицький собор. Оттон I, який неодноразово відвідував місто, зробив його своєю резиденцією, центром східної політики. Імператора та його дружину поховано саме в Магдебурзі [383, S. 93].

Магдебург поступово посів провідну позицію у торгівлі зі слов'янами, але серед інших торговельних державних центрів значно не вирізнявся [384, S. 75]. Статус міста поступово зростав після надання королівських торговельних привілеїв, що передбачали проведення щотижневих та щорічних ярмарків, які приносили прибутки і мешканцям міст, і королівському двору. Першоосновою для створення міського права стало визнання території ярмаркового округу. Крім міст, привілеї почали надавати й окремим купцям. Від середини X ст. всі купці однієї місцевості отримували привілеї, в яких передбачено пільги для безперешкодної й безмитної торгівлі, право на об'єднання та визнано звичаєве право. З ринком були пов'язані монета і мито, встановлювалися податки. Це сприяло дотриманню правопорядку на ринках і в містах. Територія та відвідувачі ринків перебували під юрисдикцією короля, а порушення правопорядку карали штрафом розміром 60 шилінгів. Малий ярмарковий округ володів особливим правом, що стало основою для створення у майбутньому міського магдебурзького права [385, S. 324].

Приклад Магдебургу використовували й інші міста. Зокрема 1040 р. король Генріх III надав право купцям із Квідленбурга використовувати правові норми за зразком міст Гаспара і Магдебурга [386, S. 5]. Купці, що об'єднувалися у купецькі гільдії, створили власні статути, якими користувалися під час вирішення правових конфліктів, відмовившись від земського права. Це право об'єднали із давнім

звичаєвим купецьким правом *jus merkatorium*. Уперше воно згадане у Кведлінбурзькому привілеї короля Оттона III 994 р. [387, S. 10] За цим привілеєм Кведлінбург отримав право на будівництво ярмарку та використання міського права на зразок міст Магдебурга, Кельна і Майна. Особливістю *jus merkatorium* стало спрощення судового процесу для купців, які звільнялися від судової тяганини і під присягою могли зняти з себе звинувачення [388, S. 10]. Купців не затримували в дорозі до завершення розгляду правового спору, за ними визнавали право власності на земельні ділянки і звільнення від податків. Земельні ділянки, якими володіли купці, могли переходити у спадок. Ці привілеї дали змогу купцям вигідніше проводити економічну діяльність і поживати торгівлю.

Купецьке право стало основою для створення міського права, але до нього ввійшли лише ті норми, в яких була зацікавлена більшість мешканців міст. Разом із розвитком торгівлі почався розвій ремісництва.

Ці риси, притаманні всім німецьким містам, стосувалися і Магдебурга. Як уже згадувалося, він був улюбленим містом королівського двору. Вирішальну правову основу для його становлення мали привілеї, видані королем Оттоном I. Зокрема 937 р. він видав привілей для бенедиктського монастиря св. Маурітіуса, розміщеного у фортеці Магдебурга. [389, S. 7] Ченці цього монастиря отримали королівський захист і недоторканість, а також частину прибутків із міської скарбниці. Монастирю надано земельні ділянки та населені пункти. Після цього Папа Іван XII 962 р. створив магдебурзьке архієпископство, але через певні суперечності церкви це рішення набуло чинності лише у жовтні 968 р. [390, S. 91] Створення магдебурзького архієпископства мало велике значення для утвердження королівської політики на східнонімецьких землях [391, S 91.]. Поблизу Магдебурга був 1 із 3 переходів через р. Ельбу, що мав статус королівського *via regalis*, а це сприяло розвитку торгівлі [392, S. 91]. Отже, монастир св. Маурітіуса став архієпископською резиденцією. До його складу ввійшли також землі, заселені лужицькими сербами. Завданням архієпископства стала християнізація слов'янського населення між Ельбою й Одером. Відтоді Магдебург – важливий релігійний центр у східній або слов'янській політиці Священної Римської імперії

німецької нації [393, S. 89–90]. Крім уже згадуваних привілеїв Магдебург, як вважають німецькі дослідники, отримав пільги у галузі фінансів і податків стосовно торгівлі, тому Оттон I лише 965 р. видав привілей монастирю на торгівлю, податки та фінанси. Цього ж дня іншим документом король звільнив євреїв і купців Магдебурга від судової влади графа та суддів, визначив їхній перехід під юрисдикцію монастирського, а згодом – архієпископського в'їта [394, S. 30–35]. Євреям і купцям, котрі не підлягали церковній юрисдикції, надано право на створення окремого суду, в якому судьями були особи, яких вважають попередниками колегії шиффенів (лавників). Тим самим гільдія купців набула правового статусу.

Влада в'їта поширювалась і на купців, що перебували поза межами міста. Король Оттон II у 973–975 рр. підтвердив привілеї, надані архієпископській церкві Магдебурга, і звільнив магдебурзьких купців від сплати мита в усій імперії, за винятком Майнца, Кельна, Кіля і Бордовіка [395, S. 91–92]. Це підтверджувало позиції купців з Магдебурга на загальнодержавному рівні.

Купці судилися за власним правом і лише у виняткових випадках підпорядковувались архієпископському в'їту. Оттон III 994 р. видав так звану Кведлінбурзьку грамоту купцям з Майнца, Кельна і Магдебурга, якою підтверджував існування купецького права, не наводячи його змісту [396, S. 6]. З наявних джерел відомо, що купецьке право відрізнялося від чинного у країні. Купецтво сформувало у Магдебурзі не лише власну церковну громаду, а й правове об'єднання, в якому авторитетні особи, що виконували функції своєрідних експертів, стежили за дотриманням норм купецького права.

Окремі факти існування у Магдебурзі купецького права *jus mercatorium* у X ст. не було доповнено іншими письмовими документами. Підтвердженням значення Магдебурга як важливого релігійного та торговельного центру на початку XI ст. стало будівництво у місті 2 монастирських церков – св. Себастьяна та св. Марії [397, S. 47]. Цьому сприяло і часткове зменшення ролі Магдебурга після повстання слов'ян 983 р., коли зруйновано околиці міста [398, S. 11]. Однак, попри цей факт, магдебурзьке купецьке право, фінансову та податкову системи вважали зразком для

інших міст. Зокрема 989 р. м. Гельберштадту надано торговельну грамоту на зразок Магдебурга. Магдебурзьке купецьке право згадано у кведлінбурзьких привілеях 1038, 1040 і 1134 р. [399, S. 21–78] У XI ст. з'явилося лише 2 документи, що стосувалися Магдебурга. У 1025 р. магдебурзьких купців звільняли від оподаткування в усій імперії, а за привілеєм 1035 р. купці, котрі прибували до міста 22 вересня – на свято Маурітіуса, покровителя міста, перебували під особливим королівським захистом [400, S. 11]. У документі 1100 р. згадується про бургграфія – військового командира, що був архієпископським війтом. Існують згадки і про 5 бюргерів – судових засідателів.

Від початку XII ст. розпочався новий етап у розвитку міста, коли король Лотар активував свою східну політику. Внаслідок цього відбулося заселення німецькими колоністами земель на правому березі р. Ельби та виникли монастирі для поширення християнства на слов'янських землях. У середині XII ст. Магдебург продовжував посідати центральне місце, як важливий церковний і торговельний центр у східній політиці Священної Римської імперії. Не менш важливим було і використання іншими містами купецького права Магдебурга.

Разом із купцями, ремісниками, духовенством і селянами-поселенцями поширювалося магдебурзьке купецьке право на схід від Ельби й Заале [401, S. 13]. Популяризацію магдебурзького купецького права у XII ст. пов'язують із заснуванням низки міст на схід від кордону зі слов'янами. На думку німецьких дослідників, неможливо встановити, які міста вперше отримали купецьке право – це могли бути Стендаль або Ляйпціг.

Упродовж 1150–1170 рр. асканець Альбрехт Беер (Ведмідь), отримавши у лен саксонський Нормаркт (нині – м. Альтмарк), запровадив на лівобережжі Ельби ярмарки і надав місту право магдебурзьких громадян (*justician Magdeburgensium civium* – “справедливість магдебурзьких громадян”) з розглядом судових справ у Магдебурзі [402, S. 13]. Водночас маркграф Отто фон Мейсен заснував Ляйпціг на місці старого слов'янського центру, що використовував право Магдебурга і Галле. Відповідно 2 маркграфи, як королівські службовці, надали новоутвореним містам Альтмарку і Ляйпцігу право, що безпосередньо не діяло на їхній території. При

цьому брали до уваги думку купців, які мешкали у цих містах, оскільки вони були зацікавлені в розвитку міст та одержанні прибутків. Окрім права Магдебурга, на цій території у XII ст., як засвідчує грамота при заснуванні Ляйпціга, діяло право м. Галле, на утворення якого значно повпливало купецьке право Магдебурга [403, S. 63–64]. Галле було важливим торговельним центром, тут діяли промисли з добування солі. Судочинством Галле керував магдебурзький бургграф. Він тричі на рік відвідував суд, призначав старост гірського суду та зальцграфа низинного суду [404, S. 264]. Важливу роль у розвитку міста Магдебурга та створенні магдебурзького права відіграв архієпископ Віхман (1116–1196), що виконував повноваження впродовж 1152–1190 рр.

У 1174 р. на основі постанови архієпископа Віхмана на лівобережжі Ельби засновано м. Ютеборг. Його мешканцям надано права Магдебурга [405, S. 60]. Архієпископа визнано покровителем німецького переселенського руху на схід у XII ст. [406, S. 281–282] Окрім німецького населення, він підтримував і переселення голландських ремісників, купців, селян [407, S. 76], надавав у 1158 і 1166 р. пільги польським купцям з м. Кракова, голландським купцям, котрі проживали біля Бремена, та ін. [408, S. 17–18] Архієпископ Віхман надавав право Магдебурга не лише великим містам, а й незначним поселенням колоністів, як от Полендерар (1164), Гросвустеррвіт (1159) тощо, які були звичайними селами [409, S. 15–16]. Але на той час уже існувала відмінність між правовим статусом міста і села. Надання права Магдебурга містам звільняло всіх їхніх мешканців від особистої залежності від феодала, оскільки феодалові належала загалом уся міська громада. У сільських поселеннях кожен селянин, хоч і мав певні пільги за правом Магдебурга, однак залишався особисто залежний від поміщика. Тож правовий статус мешканців міст був значно вищий, на відміну від селян [410, S. 338–339].

У XII ст. міське право отримувало назву того населеного пункту, де його впроваджено. У документах, окрім права Магдебурга і Галле, згадано про право міст Швартау, Бурга і Ліндава, розташованих поблизу Магдебурга. У низці грамот згадано право голландців. У зв'язку з незначною кількістю документальних джерел досі не визначено відмінностей між цими нормами міського права [411, S. 16].

Найвірогідніше, відмінність полягала у способі надання права власниками території, а ними були місцеві князі й об'єднання купців. Власники населених пунктів через встановлені у привілеях норми права забезпечували свої права на підвладній території. У межах цих привілеїв міста й інші поселення колоністів отримували право створювати власний суд з можливістю обирати суддів, відокремлюватися від місцевої судової системи, прямого підпорядкування феодалам.

Чинність на окремих територіях різних правових систем призвела до їх плутанини при застосуванні у судах. Тогочасну правову систему ще більше ускладнило створення архідияконатів. Зокрема єпархію Магдебурга поділено на архідияконати – Магдебург, Мільдензея, Пратау, Ванцлебен, Галле, Кротену, Веддштен та ін. Кожен архідияконат мав власний адміністративно-територіальний орган управління та суд. Відповідно існувало 2 судові системи – маркграфська й архідиякональна, що часто призводило до конфліктів у правовій сфері, особливо зі земельних питань [412, S. 17]. Знайдені джерела не дають підстав чітко стверджувати про зміст окремих правових норм, але, на думку німецьких дослідників, його особливістю був правовий формалізм.

Сторони судового процесу, боячись програти справу за недотримання формальних вимог закону, винаймали захисника, який залагоджував усі передбачені формальності. Захисник був потрібний і купцям, і чужинцям, і переселенцям, що сприяло розвитку юриспруденції [413, S. 17].

Упродовж 1147 і 1154 р. у Магдебурзі документально підтверджено існування шультгейсів (солтисів), шиффенів (лавників) та окремого міського суду. Цей суд надалі зіграв важливу роль у поширенні магдебурзького права [414, S. 17]. Разом із заселенням нових територій архієпископ Віхман вживав заходи для їх подальшого розвитку, підвищення ролі торгівлі та ремесла. Всі новостворені міста отримували привілеї у сфері торгівлі й промислу. Визначено структуру та компетенцію суду, а головою апеляційного суду названо архієпископа. Вже згадувалося, що керував Магдебургом, на основі привілею Оттона II 973 р., архієпископ як власник міста [415, S. 35]. За згодою архієпископа судову й адміністративну владу в Магдебурзі

виконував вїйт, що з XIII ст. був у ленних відносинах з архієпископом [416, s. 40]. Із 1159 р. посаду вїйта названо “бурграф” (*conas, advocatus*). У XI ст. з’явився новий орган правління – солтис (*soltus, secundus advocatus*), він підпорядковувався вїйтові. З кінця XIII ст., за архієпископа Альбрехта, посада солтиса стала спадковою. Солтис, як і вїйт, виконував судові функції в судах першої інстанції.

У 1188 р. Віхман подарував мешканцям міста грамоту, де йшлося про існування і проведення у місті бурдингу – загальноміського сходу. Крім того, у грамоті вміщено окремі положення кримінального та кримінально-процесуального права [417, S. 3–6]. Цей привілей приймав архієпископ Віхман спільно з іншими церковними діячами, графами та дворянами після великої пожежі, внаслідок якої згоріла частина міста. Привілей надавав пільги особам, які переселялися до Магдебурга. Іншим нововведенням привілею архієпископа Віхмана стало звільнення від відповідальності батька за злочин, вчинений сином, у випадку відсутності батька на місці злочину. Від відповідальності також звільняли осіб, що опинилися випадково на місці бійки. Привілей надавав право міщанам створювати власний суд з обов’язковим виконанням його рішень [418, S. 3–6]. Найрадикальніші положення привілею архієпископа Віхмана стосувалися створення міського суду, який міг розглядати незначні цивільні та кримінальні справи. Не йшлося, однак, про органи управління бурдингу [419, s. 51]. Керівництво містом залишалось у солтиса (*schultheiss*) – представника архієпископа. Присяжні, функції яких виконували шиффени, підпорядковувалися керівництву міста, архієпископ Віхман міг вирішувати окремі судові справи. На загальних зборах міщан рішення приймав міський патриціат, який мав тісні економічні зв’язки з архієпископом [420, S. 6].

Основна мета цього документа – поліпшити економічний статус мешканців міста після пожежі. Інше завдання – встановити визначені правові норми для усунення занадто формалізованого судового розгляду. На перших порах вилучено *ware*, яких гості міста мали дотримуватися при розгляді судових справ.

На купців поширювали правові норми, якими володіли всі мешканці міста. Цей захід поліпшив економічне життя міста. Крім того, визначено штрафні санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов’язань. Насамперед встановлено, що

відповідальність за продаж крадених речей несе злочинець, а не добросовісний набувач. Доказом цього стали положення про право гостей брати участь у чужому процесі, якщо відсутня одна зі сторін, за дозволом шиффенів (лавників). Відповідно вироки суду шиффенів набували чинності і ставали загальнообов'язковими. Останні положення привілею, що складався з 9 артикулів, стосувались опіки сім'ї у випадку вбивства або нанесення тілесних ушкоджень її главі. Термін давності не поширювався на злочини, що стосувалися пограбувань, розбоїв і важких тілесних ушкоджень. Дозволено переносити терміни судового розгляду у випадку виконання сторонами службових обов'язків за межами міста, визначено скорочення терміну судового розгляду в справах, якщо стороною був гість, мешканець іншого міста. Такі зміни поліпшували роботу суду та встановлювали окремий порядок судочинства стосовно гостей, сприяли створенню “виложеного” та гостинного суду. У надзвичайних ситуаціях, за відсутності шиффенів (лавників) у місті, їхні функції могли виконувати інші міські мешканці. Останній артикул надавав їм право брати участь у загальноміських зборах (*conventus civium*) бурдингу, на яких приймали важливі рішення [421, S. 6–8]. Мешканці міста могли брати участь у судових засіданнях в інших судах лише після спеціального дозволу з міських органів влади. Завершувався привілей підписами свідків (12 важливих гостей, 9 з яких – дворяни, 9 магдебурзьких мешканців і архієпископ Віхман), які підтвердили, що він поширювався на сусідні з Магдебургом території. Привілей архієпископа Віхмана 1188 р. став правовою основою для короля Фрідріха Барбароси I, Райнальда фон Дасселя та наступних володарів поширювати його на інші міста. Так, 1211 р. силезький герцог Генріх Бородатий, отримавши привілей архієпископа Віхмана 1188 р., надав магдебурзьке право мешканцям м. Злотарії [422, S. 80–87].

Привілей архієпископа Віхмана вважається початком магдебурзького права. Далі була грамота саксонського герцога Альберта 1294 р., куплена мешканцями Магдебурга [423, S. 160]. Її також вважають основною для створення магдебурзького права. Однак і тут воно здебільшого регулювалося нормами звичаєвого права. Подальший розвиток магдебурзького права здійснювали за допомогою видання статутів (вількерів – *Willkühre*) і судових рішень (ортилів – *Urtheile*). За їх до-

помогою формували норми публічного, приватного права, зокрема цивільного, кримінального та процесуального.

Важливими у формуванні норм магдебурзького права стали грамоти й нормативні акти, скеровані міською радою Магдебурга до інших міст. До них належать: грамота 1211 р. силезькому герцогові Генріху Бородатому, затверджена ним для міста Гольденберга (Злотарія); грамота від імені шиффенів Магдебурга без зазначення повного імені герцога, якому її скеровано. Найімовірніше її адресовано також Генріху Бородатому після 1211 р.; грамота, спрямована шиффенами з Галле (*Hallische schöffenbrief*) Генріху Бородатому для Новомаркта (Шреда) 1235 р.; 2 грамоти: першу адресовано шиффенами і радниками Магдебурга на прохання герцога Генріха III Силезького для м. Вроцлав (Бреслау) 1261 р., а згодом затверджено Генріхом IV 1283 р., другу – Генріху III і м. Вроцлав 1261 р. від шиффенів та радників Магдебурга; грамота, яку спрямували радники, шиффени і м. Магдебург міщанам Вроцлав 1295 р.; роз'яснення магдебурзького права для м. Жгорлец (Гьорліца) 1304 р., що слугувало основою для створення кодексу цього міста; грамота 1261 р., яка стала підґрунтям для Вроцлавського кодексу 1306 р. та ін. [424, S. 30–31].

Розвиток магдебурзького права дослідники поділяють на 2 великі періоди. Перший із них охоплює XII–XV ст., коли магдебурзьке право поширювалось у Центрально-Східній Європі. У другій половині XIV ст. кількість міст, що володіли магдебурзьким правом, становила не менше 400 [425, S. 24]. Другий період – XVI – початок XIX ст. [426, с. 19] Він характерний поступовим зменшенням ролі Магдебурга як важливого політичного й економічного центру, збільшенням впливу на місто законодавства Саксонського курфюрства. Ця стадія розвитку магдебурзького права також пов'язана з широким використанням у ньому римського права через праці глосаторів і коментаторів. Поступове витіснення у Німеччині магдебурзького права римським пояснюють відсутністю чітких юридичних понять, коли судді ухвалюють рішення на основі правового відчуття, а не норм права [427, с. 20].

2.2. Порядок формування, структура та компетенція органів самоврядування у Магдебурзі

Одним із перших органів самоврядування Магдебурга були загальні збори міста – бурдинг, в яких брали участь і прості мешканці, і патриції. Історичні джерела не дають чітких відомостей про те, чи бурдинг був органом управління містом, чи мав автономний характер. Більшість німецьких дослідників зазначають, що на початках він не був самостійним органом міського самоврядування. Зібрання проводили за рішенням архієпископа, в якому йшлося про обов'язкову участь у них усіх мешканців міста. Як самостійний орган міського самоврядування, бурдинг створено згідно з привілеєм архієпископа Віхмана 1188 р. Скликання бурдингу за згодою колегії шиффенів (лавників) також погоджувалось із патриціатом міста, тому він не мав надто важливого значення. В його існуванні не була зацікавлена міська рада після її створення, оскільки його рішення могли суперечити її політиці. Шиффени, які репрезентували громаду, навпаки, відстоювали діяльність такого органу. Бурдинг почали скликати переважно для прийняття важливих нормативно-правових актів.

Ще у XIII ст. зібрання мешканців визначали не як бурдинг, а як особливе засідання ради або суду з надзвичайних питань. Такі випадки простежуються у грамотах 1294 і 1295 р. [428, S. 207] Відповідно до привілею архієпископа Віхмана 1188 р., за невиконання рішень бурдингу передбачався штраф розміром 36 шилінгів або вигнання з міста. На думку німецького дослідника Р. Шраніла, вплив бурдингу зменшився після 1294 р., оскільки архієпископи не були зацікавлені у його діяльності [429, S. 206]. Цей орган існував одночасно з міською радою. Його правовий статус визначали привілеї 1188, 1330 та 1525 р. [430, S. 206–207]. Історичні джерела засвідчують, що дискусійним залишається питання правового статусу бурдингу до прийняття привілею архієпископа Віхмана. На початках бурдинг не мав самостійного характеру і, як уже зазначено, зібрання проводили за рішенням архієпископа. Він не став особливим органом міського самоврядування, але в окремих випадках міська громада за його допомоги відстоювала свої права й інтереси у конфліктах із міською радою. На це засідання мешканців міста

запрошували биттям у дзвін або в інший спосіб. За відмову від участі з 1261 р. сплачували 6 пфенінгів, а згодом – 5 шилінгів [431, S. 207]. Магдебурзько-бреславське право передбачало право радників скликати бурдинг із будь-яких важливих питань [432, S. 206]. Міські конституції Магдебурга передбачали прийняття загальноміських статутів на першому міському бурдингу, де також обирали бургомістрів, радників та інші органи міського самоврядування. У більшості німецьких міст бурдинг відбувався на ярмарковому майдані, біля ратуші або в будь-яких вільних місцях (у межах міста). Відповідно міські суди засідали у чітко зазначених приміщеннях і у встановлені терміни. До основних завдань бурдингу належало прийняття міських вількерів і вирішення важливих загальноміських питань.

Статус цього зібрання значно підвищився після прийняття привілею 1330 р., що також розширив права міської громади. Згідно з цим, бурдинг отримав право на прийняття правових рішень і став важливим органом міської громади, де заслуховували найважливіші проблеми міського життя. Отже, утворення бурдингу архієпископом Віхманом підтвердили у міських конституціях 1330, 1525 р. Бурдинг не став, як уже зазначено, особливим органом міської громади зі захисту її прав, але надав їй окремі повноваження у конфлікті з міською радою.

Нагадаємо, магдебурзький судоустрій очолював архієпископ, який для виконання своїх функцій у світських справах призначав бурграфа (війта), а в незначних справах – солтиса [433, S. 141]. Функції присяжних виконували шиффени. Магдебурзьких шиффенів уперше згадано 1129 р. як *maiores civitatis*. Шиффени, крім судових функцій, здійснювали від імені архієпископа адміністративні повноваження [434, S. 141]. Інша згадка про шиффенів Магдебурга сягає періоду між 1147 та 1154 р., коли п'ятеро з них – Акко, Бруно, Конрад, Лідер і Гольф – були свідками передання майна монастирю “Наших любих жінок” [435, S. 70]. За правління архієпископа Віхмана (1152–1192) про шиффенів згадано вже у різних грамотах [436, S. 91]. Зокрема 1164 р. шиффенів зазначено після єпископів, каноніків, бурграфів, солтисів у документі, який підтверджує обмін земельними ділянками між містом і солтисом Магдебурга [437, S. 72]. У грамоті 1166 р. уперше

перераховано 11 *cives* – Германус (*Hermanus*), Зеґеунінус (*Segeuninus*), Голдус (*Holdus*), Йоганес (*Jahannes*), Крістіанус (*Christianus*) та ін. Не менше половини з них були шиффенами [438, S. 142]. Їх названо наприкінці списку – після священників і міщан. Серед шиффенів було 3 братів, батько і син [439, S. 143]. У ролі свідків згадані шиффени поряд із маркграфом Бранбурга та бурграфом Магдебурга у грамоті 1167 р., в якій підтверджено дарування майна монастирю “Наших любих жінок” [440, S. 143]. Приблизно 1180 р. підтверджено участь шиффенів у суді бурграфа (війта) за участі єпископа [441, S. 142]. У 1184 р. архієпископ Віхман засвідчив право передання земельних ділянок монастиреві “Наших любих жінок”, в якому є поіменний список шиффенів: *scabini quoque iudices Ovo, Martinus, Reynerus, Udo, Christianus, Reimbertus et alii quam plures* [442, S. 73]. Більшість із них присутні на єпископській раді 1188 р., коли архієпископ Віхман видав привілей на магдебурзьке право. У документах також є перелік імен нових шиффенів: *Druchtlevus, Giselbertus, Johanes* [443, S. 142].

Шиффенів, як і інші органи влади, призначав, найімовірніше, бурграф від імені короля [444, S. 92]. Майже одночасно з Магдебургом, але не раніше, *scabini iudices* з’явилися у земельних і графських судах східносаксонських округів. Коли перед 1 вересня 1191 р. архієпископ Віхман передав монастирю Марієнталь свої володіння, то було зазначено: “те, що називають по-латині, передав у присутності лавних суддів церкви і підтвердив належним чином” (“*Quad lanttine dicatur, coram scabinis iudicibus eidem ecclesiae tradidit et debita stabilitate firmavit*”). Про шиффенів згадано у грамоті графа Дитріха фон Воммершенбурга, в якій засвідчено купівлю землі для монастиря Магдебурга у дворянина Германа фон Боденберга “згідно з нашим схваленням у присутності пана Гардольфа з Гальберштадту, єпископа і лавних суддів за згодою законних спадкоємців” (“*Pracito nostro sehusen presente domino Gardolpho Halberstadensi episcopo et scabinis iudicibus cum legitimorum heredum consensus*”) [445, S. 75].

Отже, шиффенів згадували лише у грамотах архієпископа Віхмана, а вже після його смерті – в інших документах, зокрема у грамоті абата монастиря Берге. У 1197 р. засвідчено акт дарування монастирю землі. Серед свідків – Реннер

(*Reinherum*), Крістіан (*Christianus*), Удо (*Udonem*), Йоган (*Johanem*), Бруно (*Brunonem*), Адельвард (*Adelwardum*), Ахіллес (*Achilles*). Ця грамота підтвердила, що колегія шиффенів досягла незалежності, а імена окремих шиффенів Реннера, Крістіана, Удо, Йогана домінують у документах понад 10 років поспіль [446, S. 142]. Від кінця XII ст. шиффени вважаються органами міської громади [447, S. 92]. У грамотах XII ст. і магдебурзько-гольдберзькому праві шиффенів називали *judices scabini* або *scabini judices*, із 1197 р. – *jurisdictatores*, з XIII ст. – регулярно *scabini*, а в німецьких мовних джерелах – *schephe*, *scheppf*, *scheppe* [448, S. 93]. На думку Р. Шраніла, шиффени були присяжними, оскільки перед суддею і ними затверджували право торгівлі і юрисдикції (*jurisdictatores*), вони готували судові рішення, яке оголошував суддя [449, S. 93].

Від XIII ст. письмові згадки про шиффенів трапляються частіше. Так, у грамоті 1224 р. знову поіменно названо імена шиффенів, як свідків у справі підтвердження прав купців єпископом Альбрехтом (1205–1232): Бертольд, Гіддо, Хіріазус, Гейденрікус, Бетранус, Бруно – *scabini Magdeburgenses* [450, S. 143].

Колегію шиффенів кооптували шляхом виборів нових членів. Латинською мовою вибори позначали терміном *electio*, а німецькою – *Kur*. Новообрані шиффени складали присягу перед бургграфом. Це відбувалося на урочистому засіданні суду за участю бургграфа і шиффенів. Після складання присяги бургграф відводив новобраного шиффена на його місце в залі. Йдеться радше про формальність, оскільки обрання здійснювали інші шиффени [451, S. 144]. Свої повноваження шиффени виконували пожиттєво, за винятком неналежного виконання своїх обов'язків. Їх усували з посад також за рішенням бургграфа, а 1294 р. – архієпископа [452, S. 92]. Вони відстоювали свої інтереси перед бургграфом, архієпископом і радниками. Іноді допускали тимчасове відсторонення шиффенів від посади для ведення торговельної діяльності [453, S. 95]. Шиффени могли залишити посаду за власним бажанням, через поважний вік і хворобу, яка не давала змоги виконувати повноваження, або з ініціативи мешканців міста. До неналежного виконання ними посадових обов'язків належала втрата кваліфікації через багаторазове скасування судових рішень і порушення присяги [454, S. 95–96]. До осіб, які претендували на

посаду шиффена, ставили такі ж вимоги, як і до інших середньовічних суддів. Шиффенами (*maiores, potissimi*) зазвичай були особи, що належали до аристократичних родин і входили до складу службовців архієпископа [455, S. 144].

Термін *scabini iudices* знайдено у 6 перших магдебурзьких судових рішеннях на позначення шиффенів, хоча, як писав Теодор Гьорліц, раніше їх окремо називали *scabini* та *iudices* [456, S. 75]. Приблизно 1226 р. магдебурзький єпископ Рернанд фон Бранденбург зазначав, що Арнольд фон Ротенфльорд за участі *judiciales scabini* продав монастирю “Наших любих жінок” свою власність. Продаж цього майна відбувся у суді, а *judiciales scabini* взяли участь у судовому засіданні як судові засідателі й помічники судді. Після прийняття Саксонського зеркала у документах використовують означення *scabini* або *scepenes* [457, S. 76]. Окремі шиффени, згадані у грамотах XII–XIII ст., мали адміністративні функції. Зокрема, 1213 р. 2 шиффени виконували повноваження шиффенського бургомистра, хоча тоді ще не існувало радників і міської ради [458, S. 77–78].

Шиффенам також належало бути особисто вільними, з доброю репутацією. Про вимоги до них можна дізнатися з окремих джерел, починаючи від привілею архієпископа Віхмана 1188 р., вейстумерів 1295 і 1304 р., Ландрехту Саксонського зеркала, систематичного шиффенського права 1261 та 1294 р., вейстумера м. Шведніца 1363 р. тощо. Про саму діяльність магдебурзьких шиффенів дізнаємось із їхньої власної хроніки, розпочатої 1215 р. [459, S. 95–96]. У книгу шиффенів вносили всі правові угоди, укладені в місті, зокрема купівлі-продажу, дарування та спадкування землі. Реєстрація таких актів приносила значні доходи. З приводу цього виник конфлікт між колегією шиффенів і радниками у 1293–1294 рр., після чого з 1294 р. міська рада Магдебурга самостійно розпочала вести власну книгу. До книги шиффенів вносили судові рішення, правові роз’яснення та ін. Такі книги зберігали у шиффенській палаті, прибудованій до ратуші, за що шиффени сплачували орендну плату [460, S. 144]. Внаслідок пожежі 1293 р. шиффени та радники займалися діяльністю вже порізно. На місці одного з приміщень шиффенської кафедри Магдебурга зберігся рельєфний камінь, який, на думку професора університету м. Галле Гайнера Люка, прикрашав портал [461, S. 144–

145]. На камені зображено Ісуса Христа. Всесвітній Суддя сидить на веселці, опустивши ноги на земну кулю, із трьома цвяхами, списом і терновим вінком, як атрибутом Його страждань на хресті: “твори праведно, аби бути праведним із праведниками, праведну плату праведникам дасть правиця праведного Бога” (*“Fac iuste ut iustis iustus sis praemia iustis iusta dei iusti dextera iusta dabit”*) [462, S. 146]. Поряд із шиффенською кафедрою та бургграфським судом встановлено фігури вершника і Роланда з мечем. Постаць Роланда у містах Німеччини символізувала міське право й автономію вільної міської громади під керівництвом міської ради [463, с. 63].

Важлива роль у діяльності шиффенської кафедри належала посаді писаря. Його функції спочатку виконував міський писар, а з 1350 р. було впроваджено посаду писаря шиффенської кафедри. Шиффенські судові рішення підтверджували міською печаткою. Після розмежування повноважень міської ради та шиффенської кафедри у шиффенів з’явилася власна печатка. Точна дата її запровадження невідома. Першу згадку про печатку шиффенів зафіксовано 1336 р. [464, S. 146]. Три печатки шиффенського столу Магдебурга, що дійшли до наших днів, містять ті ж атрибути, що й згаданий камінь.

За діяльність шиффени отримували частину від судового мита і судових штрафів. У середині XII ст. за земельні угоди, які реєстрували у шиффенській кафедрі, кожен шиффен отримував 1 шилінг. Згодом на основі п. 23 магдебурзько-бреславського права 1261 р. вони отримували 1 динар або 1 пфенінг із зареєстрованих угод [465, S. 98]. У 1336 р. міська рада Магдебурга спеціально визначила порядок матеріального забезпечення шиффенської кафедри [466, S. 147]. Крім коштів від судових оплат, шиффенів звільнено від сплати окремих податків, якщо вони займалися торгівлею і промислами. Податків також не сплачували з майна, що належало шиффенській кафедрі [467, S. 147]. Значну частину прибутків становили гроші, отримані за продаж ортилів: перший із них коштував 1 шилінг, а інші – 12 шилінгів [468, S. 102]. У XIV ст. вартість вироку становила 13,5 шилінга: 12 припадало шиффенам, 1 – писарю, а 0,5 – кур’єрові [469, S. 93]. Крім того, серед прибутків колегії були кошти, що отримував писар за копії документів і записи, які

вносив у шиффенську книгу. Писаря згадано у грамотах XIV ст. під назвою *notarias civitatis*. Зокрема 1301 р. є згадка про писаря Йоганеса, 1313 р. – Конрадуса, з 1362 р. – *notarias scabinorium* Генріхуса, який, найімовірніше, був автором першої шиффенської хроніки тощо [470, S. 103–106]. Магдебурзька шиффенська кафедра була найвищою апеляційною інстанцією (*Appellations gericht hoeste stul hoges te gericht*) Східної Європи для понад 400 міст із магдебурзьким правом [471, s. 45]. Магдебурзькі шиффени, видаючи судові рішення, ортілі й правові роз'яснення для інших міст, впливали на формування їх правових систем. До правової сім'ї магдебурзького права належали дочірні та онучаті міста. У дочірніх містах Бреслау (Вроцлав), Кракові, Торні (Торуню), Кульмі (Хелмно), Новомаркті (Шреді), Швайднітці, Ляйбмерітці, Ольмутці, Тропау, Львові [472, S. 18] були апеляційні суди магдебурзького права (*Hofgericht*). Шиффени Магдебурга виносили судові рішення на підставі чинного у місті права [473, S. 92]. Спершу це було магдебурзьке право та його джерела, а з XVI ст. – також римське право.

Шиффенів зараховували до міського патриціату, вони користувалися авторитетом і в місті, і за його межами через правові роз'яснення, скеровані іншим містам [474, S. 91]. До суду магдебурзьких шиффенів зверталися не лише шиффени дочірніх міст, а й протилежні сторони в процесах. Значна кількість запитів, які надходили до Магдебурга, належала до цивільних і кримінальних справ [475, S. 91]. Фактично у Магдебурзі був чинний вищий апеляційний суд на чолі з бургграфом і колегія шиффенів, як самостійний орган. Засідання вищого апеляційного суду та колегії шиффенів відбувалися за участі одних і тих самих осіб. Під час засідань колегія шиффенів видавала ортілі й правові роз'яснення. Вищий апеляційний суд під головуванням бургграфа та солтиса виносив судові рішення з конкретних цивільних, кримінальних та адміністративних справ [476, S. 70].

Шиффенська колегія спочатку становила визначену кількість членів. У XII ст. вона складалась із 5–6 осіб, а з середини XIII ст. – 11 членів. Під час правління архієпископа Віхмана (1152–1192) засідання колегії шиффенів відбувалося за участі 11–12 осіб [477, S. 143]. У бургграфському суді, де бургграф (війт) був першим шиффеном, колегія складалась з 12 осіб. Професор Гайнер Люк зазначає, що посади

шиффенів дуже рідко були повністю зайняті. В окремих випадках (скажімо, послання місту Швайдніцу) максимальний склад міг становити 11, а мінімальний – 7 осіб [478, S. 143–144]. Повний склад колегії шиффенів збирався у великому бургграфському суді, в інших випадках суд міг відбуватися за участі бургграфа або вейта і 3 шиффенів.

Повний склад магдебурзького суду формували 12 осіб – голови суду, функції якого виконував бургграф або солтис, та 11 шиффенів. У менших містах можливим був інший склад, що становив не менше, ніж 3 особи. Цей склад суду обґрунтовано у працях глосаторів, де суд мав символізувати Ісуса Христа та 11 вірних йому апостолів [479, с. 54].

Шиффенів обирали пожиттєво, вони також могли виконувати функції радників. У правовому посланні для Бреслау (Вроцлава) 1261 р. згадано про 8 шиффенів (*Bruno, Goteche, Bertolt, Alexander, Nicolaus, Hine, Reyneche, Betheman*) і 8 радників (*Burchart, Jerdach, Thiederman, Ulrich ma in.*) [480, S. 143].

Шиффени Магдебурга здійснювали відповідні запити або прохання інших міст у формі правових роз'яснень прогалин у праві, а також при заснуванні нових міст чи втрати привілеїв під час пожежі [481, S. 144].

Функції голови суду в Магдебурзі виконував бургграф. Перша згадка про бургграфа (вейта) з Магдебурга датована 937 р., коли імператор Оттон I надав церкві міста право вільного вибору вейта [482, S. 129]. У 973 і 978 р. згадується про вейта Рікдага, а 978 р. – Фрідріха [483, S. 55]. Ця посада стала спадковою і належала родині Вальбехів до смерті бургграбія Маненфріда 1080 р. Посаду вейта як голови суду архієпископа запроваджували, ґрунтуючись на нормах канонічного права, згідно з якими судові рішення у кримінальних справах могли виконувати світські особи. Посада вейта надавала також матеріальні вигоди. Збереглося дуже мало відомостей про вейтів з X та XI ст. У 1124 р. вейтом був Віпрехт фон Гроїцш, а 1129 р. наступником став його син Генріх [484, S. 129]. Поряд із терміном “вейт” у багатьох привілеях згадується бургграф. На думку професора Г. Люка, вживання терміна “бургграф” разом із вейтом не було простою заміною назви, а створенням нової посади з більшими повноваженнями [485, S. 687–701]. У XII ст. вейт і бургграф

могли одночасно виконувати повноваження, а у XIII ст. посада вейта стає допоміжною при бургграфові. Інший німецький дослідник Г. Лютцке писав: “Бургграфи XI ст. були міськими та замковими комендантами, які одночасно виконували адміністративні функції та здійснювали правосуддя”. Відповідно професор Рітшель зазначав, що бургграф був військовим комендантом укріплених міст, а кримінальне судочинство здійснювалося під головуванням фогта (вейта) [486, S. 4]. У процесі розгляду судом під головуванням бургграфа кримінальних справ стали поєднувати посади бургграфа та головного вейта. Цього погляду дотримувалися Г. Гертуберг, В. фон Брюннек, Г. Лютцке та ін. Саме Г. Лютцке на підставі аналізу саксонського літопису 1049 р. писав, що першими магдебурзькими бургграфами були Фрідріх фон Вальбек і його син Конрад. У 1080 р. бургграфом став Герман фон Шпангейт, посаду якого позначали термінами *comes urbis, praefectus urbis* і *advocatus*. Після його смерті 1118 р. на цю посаду обрали Віпрехта фон Гроїтцша [487, S. 130].

До 1269 р. посада бургграфа залишалась у дворян. Після того бургграф Бурхард VII продав її архієпископові Конраду II фон Штернбергу за умови, що її присвоять його зятям – асконським герцогам Йогану I й Альбрехту II. Асконські герцоги обіймали посаду до 1422 р. У 1294 р. вони втратили свою резиденцію у Магдебурзі, що ослабило владу бургграфа [488, S. 696]. У 1294 р. мешканці Магдебурга купили у герцога Альбрехта II Саксонського посаду бургграфа за 900 марок срібла, а посаду голови кантональної ради – за 500 марок срібла. Посаду бургграфа після цього посів архієпископ Еріх за умови, що він не зможе її продати або передати у спадок і самостійно виконувати повноваження. До 1365 р. архієпископ Магдебурга призначав бургграфа без погодження з імператорами. За панування імператора Карла VI і його сина Сигізмунда посаду бургграфа розглядали як державний феодал [489, S. 694–696]. У 1425 р. саксонському курфюрсту надано бургграфство та справи графа Магдебурга і Галле. Таке становище залишалося без змін до 1579 р. Згодом посаду обіймав князь-адміністратор монастиря Магдебурга, 1680 р. її ліквідовано остаточно [490, S. 7–17].

До найважливіших повноважень бурграфа належали здійснення правосуддя на територіях, де магдебурзька церква отримала право проводити власне судочинство. Бургграф виконував функції глави суду, що розглядав усі категорії цивільних і кримінальних справ. Поряд із Магдебургом посада бурграфа існувала в іншому за значущістю місті архієпископа – Галле. Суд під головуванням бурграфа відбувався тричі на рік, у період релігійних свят: святого Удельрікі – 4 липня, святого Климента – 23 листопада та Схоластика – 10 лютого [491, S. 132]. Судові засідання тривали 4 тижні. Про засідання суду судовий службовець за 14 днів повідомляв учасників судового процесу. Шиффенів, що брали участь у судовому процесі як присяжні, обирала міська рада, а бургграф затверджував їх пожиттєво. Поряд із дрібними правопорушеннями, суд під головуванням бурграфа розглядав найважливіші цивільні та кримінальні справи: вбивства, грабежі, розбої, зґвалтування та ін. Бургграф у важливих справах отримував “вергельд” (викуп) – 6 талантів, за дрібні злочини – 1 талант [492, S. 132].

Важлива роль у структурі влади Магдебурга належала солтису. До його компетенції, як уже згадувалося, належали головні судові функції [493, S. 90]. Про солтиса вперше згадано у грамоті 1068 р., але більшість дослідників зазначають, що ця посада існувала значно раніше [494, S. 72]. У документі 1100 р. солтиса згадано як *sekundus advocatus*, а з XII ст. – *schulte*. Посаду солтиса в окремих привілеях називали також “обов’язок магдебурзького солтиса, обов’язок префектури нашого міста, який по-простому називається солтис” (“*Officium scultati Magdeburgensis, officium praefecture civitatis nostre, quod sculthetum vulgariter appellatur, schultenanmacht*”). У XIII і XIV ст. вживали назву *judex* – суддя або *judicium* – суд [495, S. 72].

Солтис був у подвійному підпорядкуванні: з одного боку бургграфу – його статус дорівнював статусу підвійта. З іншого архієпископу – його посадові повноваження визначали у грамотах архієпископа. На практиці проведено розподіл судових справ, за якими за бургграфом або вйтом залишалися найважливіші кримінальні та цивільні справи, а інші входили до компетенції суду під головуванням солтиса. З XIII ст. солтис – це незалежний і непідкупний суддя, а

функції присяжних виконували шиффени. Доходи солтиса становили 8 шилінгів з урахуванням судових витрат [496, S. 73]. Солтис став правою рукою бургграфа під час виконання ним обов'язків. Правовий статус солтиса визначено також магдебурзько-бреславським правом 1261 р. [497, S. 88] Упродовж XII та XIII ст. магдебурзькі єпископи робили спробу повністю підпорядкувати цю посаду своїй владі. Боротьбу припинено лише 1294 р., коли чітко визначено компетенцію солтиського суду. Солтис був суддею всіх дрібних справ, а також виконував поліцейські, фінансові й допоміжні судові функції, визначені Ландрехтом Саксонського зерцала.

Солтис був також представником архієпископа у королівському Вищому суді [498, S. 81]. До адміністративних повноважень солтиса належали контроль за стягненням податків і правильністю використання міських прибутків. Він виконував функції судді з торгових справ на ринку міста, адміністративних справ, здійснював судочинство у справах торгівлі, де однією зі сторін були євреї тощо. Солтис був уповноважений головувати у суді з торговельних справ, юрисдикція якого поширювалась на територію міста, організувати бурдинг, здійснювати керівництво зборами і підтримувати правопорядок на них [499, S. 68]. Ці повноваження передбачала грамота архієпископа Віхмана 1188 р. і магдебурзько-гольденберзьке право [500, S. 81]. Поступово компетенцією бургграфа або вейта ставали найважливіші справи: вбивства, розбійні напади зі смертельними наслідками, згвалтування та ін. Усі інші справи залишились у компетенції суду солтиса, який виконував допоміжні судові функції за участі возного. Перед тим, як утворилася міська рада, солтис виконував поліційні функції. За вчинення правопорушення він відповідав у суді під головуванням бургграфа. Впродовж 1147–1154 рр. у судових засіданнях, окрім бургграфа і солтиса, брали участь 5 міських мешканців [501, S. 70].

Свої функції солтис, як уже зазначалося, виконував за допомогою шиффенів. Поступово його повноваження, після створення міської ради, звузилися лише до судочинства [502, S. 76]. Засідання суду під головуванням солтиса відбувалося зазвичай в альтанці на старому ринку Магдебурга. Час проведення судових засідань

спочатку чітко не регламентувався, а згодом вони відбувалися за потреби [503, S. 82]. Міська рада 1294 р. викупила майно та посаду солтиса, що значно розширило її можливості в управлінні містом. Уперше терміни проведення судових засідань у суді під головуванням солтиса визначено в грамоті 1295 р. [504, S. 82] Як виняток допускалися проведення судових засідань і в інші дні. Порядок їх проведення регулювали у міських книгах дочірніх міст, зокрема галле-новомарктському (1235) та магдебурзько-бреславському праві (1261) [505, S. 88]. Німецькі науковці не мають єдиного погляду стосовно одночасного проведення судових засідань у суді під головуванням бурграфа і солтиса.

До доходів солтиса належали штрафи, стягнені за дрібні правопорушення, визначена оплата і штрафи від купців та ремісників за реалізацію неякісної продукції [506, S. 84]. Солтис також розглядав скарги вдів і молодих жінок на своїх опікунів за неналежне виконання ними обов'язків. Юрисдикція солтиса поширювалася на територію міста, і лише в окремих випадках стосувалася справ з інших населених пунктів [507, S. 87]. Від XVI ст., коли було сформовано судові округи, юрисдикція солтиса поширювалася лише на Магдебург. Солтис також організовував проведення судових засідань і забезпечував фінансування службовців суду. Відповідно окремі правовідносини на ринках міста розглядав суд під головуванням бурграфа [508, S. 76]. Юрисдикція суду солтиса також не стосувалася справ дворян, виробників монет і, в окремих випадках, цехових майстрів [509, S. 88–89].

Основним органом самоврядування Магдебурга стала міська рада, перші згадки про яку сягають 40-х років XII ст. [510, S. 143].

Йшлося також про 2 основні повноваження радників: прийняття вількерів та контроль діяльності міських ринків і торгівлі [511, S. 210–219].

Створення міської ради сприяло демократизації міського самоврядування та підвищенню статусу міст. Перші згадки про радників сягають середини XII ст., коли 1166 р. з-поміж свідків вказано: “І майже всі шановні [громадяни] держави, імена яких не можна перелічити” (*“Et fere omnes honestiores de civitate, quorum*

nomina numero comprehendi non possunt”), а 1188 р. – “і багато інших, як духовних, так і світських” (*et alii multi tam clericici quam laici*) [512, S. 82].

У XII ст. ще не було чітко визначено місця проведення засідань міської ради. Це питання залишається дискусійним досі. Поряд із засіданнями міської ради відбувався бурдинг, як загальне зібрання мешканців міста, де розв’язували найважливіші проблеми міського життя. Радники засідали у ратуші, побудованій у середині XIII ст. [513, S. 226] Тут також відбувалися засідання колегії шиффенів, зберігалися міські книги. Біля неї почали проводити загальноміські свята, і вона стала центром міського життя. У ратуші зберігали міську печатку, за допомогою якої скріплювали найважливіші угоди, що вносили у книги шиффенів, а згодом – у книги міської ради. За привілеєм 1281 р. радники отримали право на частину коштів від судових штрафів – *communis consensus et voluntas burgensium* (спільна згода і воля міщан) [514, S. 219]. Під час виконання своїх функцій радники мали низку повноважень, до яких належали: контроль за використанням міського майна, будівництво міського муру, доріг, мостів тощо. Міська рада репрезентувала місто у відносинах з органами державної влади, містами, підписувала мир, наймала й утримувала збройні сили [515, S. 218].

До важливих повноважень міської ради також належав контроль за управлінням і використанням міського майна, стягненням податків, мита тощо. Правилами сплати податків відав бургомістр та 1–2 шиффени (лавники).

До запровадження у 1524 р. протестантизму радники здійснювали патронат над монастирем “Наших любих жінок” [516, S. 220]. Радники також володіли повноваженнями у сфері судочинства. З приводу цього виникали конфлікти між міською радою і колегією шиффенів. Апогеєм суперечки досягли у 1293–1294 рр. [517, S. 143], унаслідок чого в компетенції ради залишилося видання власних нормативних актів – вількерів [518, s. 156]. Окрім того, до повноважень міської ради належали так звані неспірні справи, що стосувалися посвідчення заповітів і договорів купівлі-продажу. Стягнення податків з 1565 р. контролювала спеціальна комісія з 8 осіб [519, S. 223]. Міська рада Магдебурга мала 2 постійні структури: перша складалась із бургомістра, більшості старших радників, а друга – меншої

ради у складі 4 бургомістрів і 2 радників, що були у резерві, писаря міської ради та старшого секретаря [520, S. 225]. У XIII ст. простежують наявність 11 шиффенів та 11 радників і бургомистра [521, S. 143]. З 1336 р. було заборонено одночасне членство в колегії радників і шиффенів [522, S. 143].

Міська рада спочатку була своєрідною колегією патриціїв [523, S. 210]. У 1238 р. радників уперше згадано в міському реєстрі у зв'язку із будівництвом міського муру, ремонтом доріг і мостів [524, S. 211]. Колегію радників як самостійний орган міського самоврядування створено 1240 р. Рада і колегія шиффенів склалися головно із дворян. Але купецька верхівка поступово почала обіймати ці посади, що сприяло зменшенню впливів дворян у міському самоврядуванні. За архієпископа Бурхарда III в XIII ст. у складі міської ради було 5 дворян і 5 купців. На думку Теодора Гьорліца, раду в Магдебурзі створено не пізніше 1244 р. [525, S. 209–210] Автор підтримує точку зору щодо створення колегії радників 1240 р. Цього року згадано 12 членів ради (*consules*) [526, S. 142]. У документах 1250 р. ішлося про радників, як хранителів міської печатки, а 1272 р. – осіб, що контролювали будівництво міського муру.

Радники перед початком виконання обов'язків складали присягу, в якій зобов'язувались берегти права та майно міста. У тексті вміщено також загальну компетенцію міської ради, зокрема законодавчі, виконавчі та судові повноваження. До законодавчих належало прийняття вількерів (*Wilkühren*) і правових роз'яснень, скеровуваних іншим містам, які входили у правову сім'ю магдебурзького права [527, s. 45]. Адміністративні функції міська рада Магдебурга виконувала за допомогою спеціальних міських службовців і комісій міської ради. До судових функцій міської ради спочатку належали торговельні, незначні кримінальні й цивільні справи, що зумовлювали сплату штрафу до 36 шилінгів. Найчастіше торговельні справи вирішував бургомістр [528, S. 217].

Розширення судових функцій міської ради призвело до конфлікту з колегією шиффенів. Зокрема 1293 р. цей конфлікт стосувався ведення міських книг [529, s. 44]. Повноваження міської ради у сфері судочинства розширилися, коли 1294 р. рада викупила майно солтиства, а солтис став міським службовцем. Привілеєм від

30 травня 1294 р. міська рада отримала право розглядати правові спори, що стосувалися нерухомості, а з 1295 р. до її компетенції належали так звані непроцесуальні справи [530, s. 44].

Лише 1336 р. заборонено одночасне членство у складі радників і шиффенів, що стало, на думку Г. Люка, завершальним етапом створення магдебурзького права й організації самоврядування у Магдебурзі [531, S. 142].

Важливу роль у міському самоврядуванні Магдебурга відігравали бургомістри. Перші згадки про них датовано 1213 р. Вони вміщені у хроніці Магдебурга, написаної 1540 р. [532, S. 77] Відомий дослідник магдебурзького права Роберт Шраніл зазначав, що посаду бургомістра у Магдебурзі введено ще у XI ст. [533, S. 190] На його думку, бургомістри з'явилися ще до створення міської ради, а посаду 1 чи 2 бургомістрів згадано спільно з шиффенами. У німецькій історико-правовій літературі дискусійним залишається питання участі бургомістрів упродовж XI–XIII ст. у судових засіданнях у ролі шиффенів [534, S. 78]. Так, 1213 р. Г. фон Зоргенгузен згадується як бургомістр, а 1225 р. – шиффен. Бургомістри Ганс фон Келіло і Клаус фон Фроле 1238 р. названі у документах серед 12 шиффенів. Схожий випадок трапився 1244 р., коли бургомістри Бертрам Брандам і Йоган фон Каліло згадані першими з 12 *tunie temporis consulis* (консул у зручний час) [535, S. 40]. Відповідно бургомістрів 1238 і 1244 р. водночас обрано шиффенами та радниками: довічно шиффенами та на рік радниками [536, S. 78]. Бургомістр Годеке фон Муре 1263 р. був судовим засідателем, а бургомістри Конрад Брандан, Ріддер, Йоганн Дотеквен, Ріддер молодший обіймали посади радників-шиффенів [537, S. 79]. Аналогічно, 1292 р. бургомістрів Гольдеке і Вернер фон Гойє названо першими із 12 радників судових засідателів. У правовому роз'ясненні для Бреслау 8 листопада 1295 р. поряд із бургомістром і 11 радниками згадано 11 шиффенів. З цього періоду шиффени більше не брали участі у засіданнях міської ради, не було й випадків, коли радники виконували функції шиффенів [538, S. 143].

Опісля міську раду формували лише радники. У 1295 р. раду очолив Гайдеке Іване. Отже, між 1213 і 1238 рр. один або два бургомістри-шиффени, що почергово

змінювались, управляли адміністративними справами та судочинством міста [539, S. 79].

Бургомістри головували у судах за участі шиффенів 1234, 1244, 1274, 1281 і 1292 р. [540, S. 80] Після розподілу функцій присяжних (шиффенів) – судових засідателів та міської ради 1295 р. – бургомістри увійшли до її складу.

У Магдебурзі бургомістр був представником колегії радників у відносинах із органами державної влади, іншими містами, селами, церквою [541, S. 221]. Бургомістр був також керівником колегії радників. У міському реєстрі 1238 р. він згадується разом із радниками. Коли термін “бургомістр” не набув широкого застосування, для позначення цієї посади використовували назву “міський майстер”, “боргеремайстер”, “магістр консульт”, *proconsul magister civium, radismeister* [542, S. 221]. У Магдебурзі функції бургомістра виконував 1 або (зрідка) 2 члени колегії радників. Від XV ст. бургомістрів обирали мешканці міста [543, S. 222].

Наприкінці XIII ст. та у XIV ст. власні структури управління створювали ремісники під керівництвом цехових майстрів, що виконували адміністративні функції у межах цеху. Створено колегію зі 100 осіб, яка мала повноваження представницького органу міської громади. На відміну від неї, цехи брали активну участь в управлінні містом [544, s. 43].

Поступово у Магдебурзі сформувалася колегія радників на чолі з бургомістром, що мала зазвичай адміністративні функції, та колегія шиффенів за участі бургграфа і солтиса, які виконували судові функції. Таку структуру міського самоуправління взяли за основу міста і села Центрально-Східної Європи, що володіли магдебурзьким правом та його різновидами. Організація міського самоврядування Магдебурга в історико-правовій літературі отримала назву класичного магдебурзького права.

2.3. Локація як історико-правовий процес надання магдебурзького права

Надання магдебурзького права, як й інших різновидів німецького права, в історико-правовій та історичній літературі отримало назву “локація”. У польських працях під цим терміном мали на увазі розбудову міста або села на новому місці,

так званому сирому корчуванні, заснування міста на території села та реорганізацію населеного пункту після переведення його з польського права на німецьке [545, S. 93]. У перекладі з латини, зробленому з польського словника середньовічної латинської мови, *locatio* та *locare* стосовно речей означає: 1) поставити, забудувати, закласти, заселити, скласти, сплатити; 2) запровадити, винаймати, відбувати засідання суду, надати тощо; 3) стосовно людей – заселити, обрати, передати до суду [546, S. 93]. Відповідно ці терміни трактують також у перекладі з латинської мови німецькою [547, S. 1–29]. Німецький дослідник Ріхард Коебнер зазначав, що термін “локація” – це заснування міста на “сирому корчуванні” або надання селу статусу міста [548, S. 1–10]. Польський науковець Станіслав Курась локацією вважав надання німецького права старому господарсько-економічному центру [549, s. 105]. В німецькій літературі термін *locare* з другої половини XII ст. застосовували до міст і сіл Центрально-Східної Європи, які здійснювали самоврядування за німецьким правом [550, S. 116]. При наданні польським та українським містам магдебурзького права у більшості локаційних привілеїв наголошено, що їх переводять із польського або руського (українського) на німецьке (магдебурзьке) право. Сучасні науковці розділяють правову і просторову локацію й організацію міського самоврядування [551, s. 6]. Правова локація була одноразовим актом і реалізовувалася через видання відповідного локаційного привілею. Вона ставала основою для утворення міста, але локаційний привілей міг бути виданий на різних етапах формування міст. Здебільшого локаційні привілеї села і міста Галичини з магдебурзьким правом отримували вже сформовані населені пункти. На українських землях у складі Великого князівства Литовського, зокрема на Волині, значну кількість локаційних привілеїв надано новоутвореним містам і містам, що виникли на місці сіл. У багатьох із них локаційний привілей був першою згадкою про місто (Берестечко, Дорогостай, Жуків, Ляшки та ін.) [552, с. 84]. Відповідно просторова локація стосувалася соціально-економічного розвитку населеного пункту і тривала впродовж значного періоду.

На думку С. Соханевича, локація мала 2 стадії – встановлення посади вйта та надання магдебурзького права [553, s. 84].

Після надання локаційного привілею власник укладав угоду з вйтом [554, s. 120]. Згодом процес локації частково спрощено. Власник спочатку проводив просторову локацію, за погодження з монархом, а пізніше отримував відповідний привілей. Локаційний привілей володаря міг бути у вигляді генерального привілею, що стосувався всіх населених пунктів на визначеній території (про це детальніше розглянемо далі).

У населених пунктах, що належали монархам, зазвичай видавали лише 1 локаційний привілей, що враховував правову та просторову локацію [555, s. 50].

Усі локаційні привілеї українським містам, на думку української дослідниці Тетяни Гошко, можна розділити на 7 груп: 1) королівські привілеї містам на магдебурзьке право; 2) привілеї власникам приватних міст на магдебурзьке право та королівські грамоти із підтвердженням їх правомірності; 3) привілеї окремим особам на вйтівство; 4) привілеї, внаслідок яких уже в межах запровадженого самоврядування уточнювалися взаємини міщан з іншими категоріями міських мешканців, представниками державного та місцевого управління, церквою; 5) грамоти, що розширювали спектр дарованих міщанам привілеїв; 6) привілеї, які підтверджували магдебургію; 7) привілеї, що компенсували втрати місцевої влади через використання норм магдебурзького права [556, с. 104–105].

Інший український дослідник Микола Ковальський усі документи, надані українським містам, класифікував на 6 груп: 1) локаційні грамоти – дозвіл на заснування міст і містечок у населених раніше місцях або перетворення невеликих поселень і сіл на міста з наданням їм привілеїв на ярмарки й торги; 2) привілеї містам та містечкам на ярмарки та торги; 3) грамоти на надання містам магдебурзького права (магдебурзькі грамоти); 4) локації, ревізії, описи міст та містечок; 5) цехові статuti; 6) декрети, скарги, протекції та інші приватно-правові акти [557, с. 6].

Ця класифікація стосувалася самоврядування українських міст у складі Великого князівства Литовського, Польщі й Речі Посполитої та, відповідно, не враховувала локаційних привілеїв українським містам у складі Гетьманщини і Російської імперії. Крім того, існували особливості надання магдебурзького права

українським селам Галичини. Про використання локаційних привілеїв у багатьох значеннях при наданні магдебурзького права містам у центральній і східній Європі згадують також німецькі науковці, зокрема відомий дослідник магдебурзького права Й. Менцель [558, S. 136–137]. Локаційний привілей у багатьох випадках із точністю до дня встановлював початок функціонування міста. Він мав виняткове значення, оскільки вважався у тогочасному суспільстві днем народження міста і сприяв прагненню власників населеного пункту отримати локаційний привілей [559, с. 83]. Локаційним був не лише королівський привілей, а й привілеї королівських старост, що їх видавали зі згоди короля. Зі згоди короля локаційні привілеї видавали власники населених пунктів – магнати, шляхта, духовенство. При наданні магдебурзького права траплялися випадки кількаразової локації одних міст та сіл. На думку польського дослідника Станіслава Курася, локаційні привілеї містили 4 основні положення: переведення з польського права на німецьке; звільнення від судів польського права; визначення юрисдикції німецького права; надання вїтам та солтисам їхніх посад [560, s. 118].

Цікавим явищем, з погляду правової локації, стала поява у низці міст повторних локаційних привілеїв, що засвідчувало тривалість і складність локаційних процесів [561, с. 84]. Це траплялося під впливом кількох чинників: підвищеної уваги до особи, а не до інституції; норм магдебурзького права, за якими документ, не реалізований у життя впродовж 10 років, утрачав чинність; невдачі попередньої локації через несприятливі обставини [562, с. 84].

Сучасний польський дослідник Р. Щигель пов'язував повторний локаційний привілей із невдачею попереднього привілею або з багатьма етапами у проведенні локації [563, s. 126–127].

Відомий польський історик Станіслав Пекарчик писав: “Кількаразову локацію одного і того самого населеного пункту можна пояснити неможливістю першого разу провести її. Тому видавали нові привілеї, де більшою мірою було визначено правовий статус міста” [564, s. 38]. Інший польський дослідник Кароль Бучек вважав видання квазілокаційних привілеїв приховуванням оригіналів привілеїв від спадкових вїтів [565, s. 17–18].

На українських землях у складі Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої, як і на польських, литовських і білоруських територіях, існувала практика кількарязового підтвердження локаційних привілеїв кожним наступним керівником держави. Ця практика збереглася і після входження України до складу Московського царства, а згодом – Російської імперії. Зокрема Львів отримував підтверджувальні привілеї на магдебурзьке право, які розширювали його пільги та привілеї, 1413, 1419, 1431, 1513, 1535, 1571, 1630 р. [566, с. 62–433]

Якщо місто втрачало локаційний привілей, його керівництво намагалося отримати новий. З XVI ст. діяла спеціальна комісія, затверджена королем. Вона розглядала випадки втрати містами локаційних привілеїв. Лише після її висновків король видавав нові [567, с. 111].

Локаційні привілеї були незмінні за змістом і зберігали основні риси також в українських містах. Їх укладали за визначеним формуляром, шаблоном, окреслюючи загальні принципи магдебурзького права. Локаційні привілеї структурно складалися з 3 частин: протоколу (куди входили інтуляція й інскрипція), тексту (оренда, промульгація, нарація, диспозиція, корроборація) та есхатоколу (тестація, субскрипція, латум, апрекація). Інші дослідники вказували, що локаційний привілей мав 10 частин.

Значну увагу в локаційних привілеях приділяли соціально-економічному стану міст. Сюди належало звільнення від сплати мит, окремих податків і зборів. Цьому сприяла сеймова Конституція від 22 квітня 1598 р., коли всі новоутворені міста звільнено від сплати податків на 8 років [568, с. 98]. Основна частина змісту локаційних привілеїв стосувалася забезпечення інтересів власника, функціонування основних галузей міської економіки та врегулювання взаємостосунків між власником і мешканцями міської громади. Меншою мірою у локаційних привілеях містилась інформація про устрій міст, її отримували вже у наступних привілеях [569, s. 125].

Особливо часто українські міста звільняли від сплати податків, зборів та мита після частих турецько-татарських нападів чи пожеж. Значна кількість локаційних привілеїв стосувалася надання містам права на проведення торгів і ярмарків, які

були основними джерелами підвищення їх соціально-економічного статусу. В привілеях для великих міст, зокрема Львова, Самбора, йшлося про надання їм права складу. У локаційних привілеях містилася також інформація про розширення території міст і надання їх мешканцям земельних ділянок за містом. Часто локаційні привілеї описували діяльність і повноваження органів місцевого самоврядування: вйта, радників, бургомістрів, лавників та ін.

2.4. Надання магдебурзького права німецьким, польським, чеським, словацьким, білоруським, литовським та угорським територіальним громадам

Поширенню магдебурзького права великою мірою сприяв архієпископ Віхман, який мав значний авторитет. Подальшими його кроками стало запровадження змін у судовій системі Магдебургу. Юрисдикція солтиса поширювалася на старе місто. Для неміщан впроваджували посаду віце-вйта [570, S. 50]. Склад міського суду збільшився від 5 до 11 шиффенів. Діяльність, спрямовану на впровадження нових правовідносин і розширення застосування магдебурзького права, архієпископ Віхман поширив на інші населені пункти. Одним із перших, як уже зазначалося, його отримало м. Ютербог і навколишні села. Надання магдебурзького права сприяло розвитку торгово-економічних відносин, підвищувало правовий статус міст. На початку XII ст. польський герцог Генріх I Силезький попросив копію привілею архієпископа Віхмана і надав його новоутвореному м. Злоторії (Гольденберг) [571, S. 80]. Згодом це місто отримало недатоване правове роз'яснення [572, S. 21].

Магдебурзьке право вміщувало не лише матеріальне і процесуальне право, а й місцеве самоврядування, судочинство тощо. Основою магдебурзького права стало так зване ринкове (купецьке) право, що охоплювало порядок купівлі-продажу товарів на ринку та передання у спадок земельних ділянок [573, S. 22].

У купецькому праві Магдебургу взято до уваги питання самоуправління в окремих галузях міського життя. У німецькій історико-правовій літературі акцентують на 3 зонах поширення магдебурзького права. До першої зараховують поряд із містами магдебурзького права, села, що використовували саксонське

земельне та ленне право. До них зазвичай належали населені пункти на німецьких землях і в Пруссії [574, S. 18]. До другої зони входили міста чеських, угорських, словацьких і польських земель, заселені німецьким населенням. Тут інколи траплялися села, де більшість мешканців становили німці. Третьою зоною поширення магдебурзького права, на думку професора Вільгельма Ебеля, були українські землі, де німецьке населення не відігравало вагомій ролі, а запровадженню магдебурзького права сприяло залучення українських міст до європейської культури [575, S. 16].

Першою зоною поширення магдебурзького права вважали східнонімецькі міста у Померанії, Лужичах, Судетах, Силезії, Пруссії та ін. Сюди ввійшли Галле, Ляйпціг, Стендаль [576, S. 22]. Вони стали прикладом для інших. Зокрема магдебурзьке право на зразок Стендаля отримали міста Киїтту (1237), Вітштох (1248), Нойруппін і Фрідланд (1256) [577, S. 23]. У такий самий спосіб, на прикладі міст Ляйпціга і Галле, магдебурзьке право отримали Наумбург, Дрезден, Пірна, Вурцен, Ошатна, Ляйсніг, Доблін та ін. [578, S. 23] До найдавніших міст магдебурзького права, як уже згадувалося, належав Ютерборг. Іншим центром поширення магдебурзького права стало м. Бранденбург, отримавши магдебурзьке право впродовж 1157–1232 рр. (найімовірніше, це відбулося 1190) [579, S. 17]. За посередництвом Бранденбургу, магдебурзьке право одержали міста Шпандау, Берлін, Кьольн, Альт-Ландсберг, Штраусберг, Фальненбург, Дроссен, Мюнхеберг, Міттенвельд, Бернам, Науел, Грауелбрітцен, Еберсвальдт тощо [580, S. 162–163]. Міста Нойбранденбург (1248) і Шторгорд (1259) отримали бранденбурзьке й опосередковано – магдебурзьке право [581, S. 61]. З міст-супутників Бранденбурга міське право Берліна отримали міста Франкфурт-на-Одері (1253), Мюльрозі та, спільно з шпандеуським правом, Ратин. Право Шпанду разом з одержанням бранденбурзького права стали використовувати у землях Дельтова, Гліна та Барніма [582, S. 23].

Право м. Штрауберга використовували в регіонах Сольдіна (Мусліборга), де також проживало слов'янське населення у містах Вріженя, Берлінхен (Берлінек), Ландсберга, Кюстріна (Кострчин), Желіна, Барвельда (Місковіце), Вернойхен та

Нінбург [583, S. 23]. Шпандау та Штраусберг були обергофами (старшими містами для інших, що входили до їхніх округів). Магдебурзьке право слов'янські поморські князі також надали своїм містам. Першим отримало магдебурзьке право 1235 р. місто Прендлау, а 1237 р. – Штеттін (Щецін), яке стало основним містом Померанії. Згодом більшість міст Померанії перейшли на любекське право [584, S. 23–24]. Одними з перших магдебурзьке право отримали міста Лужиць, з-поміж яких найважливішим було м. Гьорлітц [585, S. 3–10]. Магдебурзьке право йому надав близько 1303 р. граф Герман фон Брандебург [586, S. 120]. До інших міст Лужиць, що володіли магдебурзьким правом, належали Лаубян (Лубян), Ротенбург, Марклісса, Ройхенбах, Вайссенберг, Зайденберг (Забідов), Бернштадт, Баутцен, Цітау, Камену [587, S. 24]. Право Баутцена отримали 1335 р. міста Пульсніту, 1349 р. – Віттіхінау, Лобау. Цим правом із 1340 р. володіли і 2 чеські міста – Траутенау та Конігоф [588, S. 125]. Окрім того, м. Цітау було центром для 11 навколишніх сіл, що використовували право Баутцена. З роз'ясненнями положень права Баутцена та з метою розгляду апеляційних справ до обергофу м. Цітау звертались інші міста [589, S. 24]. До першої зони поширення магдебурзького права належали Пруссія, на території якої діяло кульменське, або хелмінське право (конкретніше розглянемо далі).

До другої зони поширення магдебурзького права входили міста, розміщені на території Польщі, Чехії й Угорщини [590, S. 19]. Відповідно, якщо в Чехії і Силезії в містах переважно мешкало ненімецьке населення, то у Судетах німці становили більшість мешканців. На чеських землях магдебурзьке право почало поширюватися ще на початку XIII ст. У 1223 р. його надали новоутвореному м. Мораві [591, S. 19]. Згодом магдебурзьке право отримали міста Ольмутц (Омолоуц), Троппау, Браунсберг, Колін, Канітратц, Ацезіг та ін. Спочатку міста Моравії зверталися з апеляцією до суду магдебурзьких шиффенів, а з 1352 р. – до суду м. Ольмутца. На інших чеських землях з 1378 р. подати апеляцію можна було до суду м. Ляйтмерітца [592, S. 19]. Судом найвищої інстанції для чеських міст залишався суд Магдебурга [593, с. 18].

На цих землях поряд із магдебурзьким правом і його різновидами діяли інші німецькі міські права. Наприклад у Празі вже у XI ст. проживала німецька купецька громада, яка 1173 р. затвердила власний статут. Магдебурзьке право у Празі діяло до початку “гуситських війн”. Міське право Праги було споріднене з правом м. Нюрберга і широко використовувалося на чеських землях. У 1579 р. міське право Праги перекладено чеською мовою, а з 1610 р., за рішенням парламенту, воно набуло офіційного статусу [594, S. 19–20].

Разом із німецькими колоністами магдебурзьке право почало поширюватися на словацькі землі, що входили до складу Угорського Королівства. Перші німецькі колоністи з’явилися у Верхній Угорщині (теперішня Словаччина) у XII–XIII ст. Вони заснували міста Кремніту (Кремніцу) та Шемнітцу (Банску Славніцу). Великі німецькі колонії, де проживали купці та ремісники, з’явилися у містах Прешау (Пряшові), Бартфельді (Бардйові), Кашау (Кошіце) [595, S. 193]. Значно збільшилася кількість німецьких колоністів на словацьких землях після нападу на Угорщину монголо-татар 1241 р. і знищення угорських міст. Великі німецькі колонії з’явилися у містах Пресбурзі (Братиславі), Шемнітці, Нойзолі (Банській Бистриці), Зіллейні (Жіліні), Лейтшау (Лєвоці), Касмарку (Кезмероку), Бертфельді (Бардйові), Прешау (Прешові) та Кашау (Кошіце) [596, S. 137]. Основна маса німецьких колоністів прибувала з Саксонії, Баварії, Тюрингії та Силезії. Вони мали значні пільги на основі Золотої булли 1244 р. короля Белли IV (1235–1270) [597, S. 138]. У своїй діяльності німецькі громади використовували магдебурзьке право та Саксонське зерцало. На території Словаччини було створено низку книг магдебурзького права, зокрема “Жілінську міську книгу”, яку впродовж 1373–1429 рр. вели німецькою мовою, а згодом (до 1561) – латинською та словацькою [598, S. 791–792]. Під час її написання застосовували магдебурзьке право, Саксонське зерцало, судову практику зілінського міського суду тощо [599, s. 5–19]. Серед джерел магдебурзького права використовували магдебурзько-бреславське право, магдебурзько-гьорліцьке право, Саксонський вейхбільд, Мейсенську правову книгу [600, S. 62]. Після запровадження 1313 р. у м. Жіліні міського права його почали використовувати інші німецькі громади на території Словаччини й

Угорщини [601, S. 679]. Так, 1369 р. його надано Карпфену (Крупіні) й іншим містам, що увійшли до правової сім'ї магдебурзького права [602, S. 11]. До відомих сьогодні книг магдебурзького права на території Словаччини й Угорщини належить “Ціпсер вількер”, створення якої розпочато приблизно 1370 р. у м. Ціпсері, що розташоване в районі Великих Татр [603, S. 7]. Ця книга охоплює 14 різних рукописів, написаних упродовж XVI–XVIII ст. Найдавніші рукописи вважають втраченими. “Ціпсер вількер” містив норми сімейного, спадкового, торговельного права, судоустрою, судочинства тощо. Книгу м. Ціпсера затвердив угорський король Людвіг Великий (1342–1382). Відтоді вона набула офіційного статусу. В 1505, 1516, 1599 і 1666 р. її доповнено окремими статтями, а структурно вона налічувала 93 статті. Серед джерел використовували Саксонське зерцало, книгу м. Іглавцера, фламандське право та ін. На території Словаччини відомими були також праці польського правознавця Бартоломія Гроїцького [604, s. 217].

У 1344 р. німецькі міста Словаччини, що використовували магдебурзьке право, створили об'єднання, до складу якого увійшли 24 міста – Ціпсер Нойдорф (словацькою мовою Спішська Нова Вес), Кірхдрауф (Спішська Подграді), Фелко, Матудорф (Матейовце), Мольбах (Млиніца), Дірн (Одорін), Ейсдорф (Жаковце) та ін. Окрім того, джерела магдебурзького права на території Словаччини застосовували у населених пунктах, де більшість населення становили словаки [605, S. 20].

Крім словацьких територій, німецькі колоністи заселили етнічні угорські землі, що сприяло поширенню там магдебурзького права. Одна з найбільших німецьких колоній була в Офені (Буді) [606, S. 20]. Тут створено правову книгу, яка отримала назву “Міська книга міста Офена”. У ній, поряд із угорськими джерелами, використано Саксонське зерцало, магдебурзьке право та Швабське зерцало [607, S. 899–902]. З відомих досі рукописів міської книги м. Офена 2 зберігаються у Будапешті, а 1 – у Братиславі. Автор книги – міський суддя Йоганес Зібенлінднер (1352–1438). Вона складалася зі вступу та 445 статей, першу частину яких написано між 1403 і 1433 р. Це 64 статті, які регулювали діяльність органів міського самоврядування та їх відношення до королівської влади. Інші статті містили норми

кримінального і цивільного права [608, S. 20–21]. На території Угорщини також використовувалося магдебурзько-бреславське і магдебурзько-гьорліцьке право, Віденське право, Золота булла Белли IV, Швабське зерцало, привілеї короля Владислава IV і Сигізмунда (1387–1437) тощо. [609, S. 20]

Офенську міську книгу застосовували суди таверника під час здійснення судочинства у 7 королівських вільних містах угорського королівства Офена, Кашау (Кошіцях), Пресбурга (Братислави), Оденбурга, Тирна (Трнави), Бартфельда (Бардійова), Прешау (Пряшова). Згодом до них долучилося місто Пешт [610, S. 202]. Надання магдебурзького права українським містам Закарпаття (Хусту, Тячеву, Вишкову, Мукачеву та ін.), не підтверджено у жодній із праць угорських, німецьких, польських, словацьких науковців. У відомих сьогодні привілеях цих міст не згадується про магдебурзьке право (*Jus Theutonicum, Jus Magdeburgensis*), а лише органи міського самоврядування та пільги для міст і населення. Найімовірніше, тут діяло нюрнберзьке право, що було різновидом німецького міського права.

Магдебурзьке право вперше з'явилося на західних польських землях у Силезії. У літературі міста Силезії зараховують до німецьких, польських та чеських міст, оскільки вони в різні роки належали Польській, Німецькій і Чеській та Австрійській державам. У 1211 р. магдебурзьке право, як уже згадувалося, надано м. Злоторії. Процес локацій цього міста закінчився лише 1253 р.

Другим польським містом, яке 1217 р. отримало магдебурзьке право став Львовек. Локаційні документи цього міста не збереглися. Львовек був зразковим для інших міст Силезії, котрі отримали магдебурзьке право. Це стосується, зокрема Освіцидана (1285), Любомирова (1291), Новогродна (1233) [611, s. 85]. Від XIII ст. розпочався процес локації Вроцлава, де 1214 р. вже існувала посада солтиса.

За зразком Вроцлава відбулася локація інших міст Силезії та Польщі. Наприклад, 1253 р. магдебурзьке право було надано місту Бохні, 1257 р. – Кракову. Магдебурзько-бреславське (вроцлавське) право отримали 65 міст. Серед інших великих міст на заході Польщі у 1264 р. магдебурзьке право одержала Легниця. Крім надання містам Силезії магдебурзького права, відомі випадки отримання

фламандського і франконського прав. Упродовж 1200–1350 рр. магдебурзьке право одержали кілька десятків міст і близько 1200 сіл [612, S. 177]. Спочатку його надавали німецьким колоністам, а з кінця XIII і на початку XIV ст. – містам і селам з польським населенням [613, s. 79]. Зі 103 силезьких міст, що отримали магдебурзьке право, 84 належали князю, 9 – шляхті, 10 – католицькій церкві [614, с. 3]. Водночас 4 міста (Бжег, Свидниця, Градів, Пожильце Опольські) володіли новомарктським (шредським) правом [615, s. 86–87].

Після Силезії магдебурзьке право на території Польщі почало поширюватися на Куявію та землю Добжанську. Впродовж 1237–1238 рр. магдебурзьке право запроваджено з м. Іновроцлава. Локація Іновроцлава відбулася за зразком Вроцлава [616, S. 314]. У другій половині XIII ст. магдебурзьке право одержало м. Брест Куявський [617, s. 314]. У 1267–1271 рр. іновроцлавський князь Зімомисл надав магдебурзьке право м. Глівкову та кільком селам. У 1325 р. куявський князь Пшемисл дозволив Томашеві з Якдіс провести локацію на основі магдебурзького права м. Салеца Куявського [618, s. 88]. Також у Добжанській землі 1262 р. магдебурзьке право надано селам, що входили до Вроцлавського єпископства.

У 1356 р. польський король Казимир Великий дозволив провести локацію м. Стржельні на магдебурзькому праві [619, s. 88]. У 1356–1369 рр. відбулась локація на магдебурзькому праві міст Корнава, Рокошу, утворених на місці колишніх сіл. До 1370 р. на території Куявії та Добжанської землі магдебурзьке право одержали 11 міст, з них 8 належали князям [620, s. 193–194].

Значне поширення магдебурзького права відбулось у Великопольщі, на торговельному шляху з Німеччини до України та до країн Сходу. Німці у містах і селах Великопольщі почали масово селитися з 1212 р. [621, s. 89] Першим магдебурзьке право одержало у 1238–1239 рр. м. Гнезно [622, S. 23–25]. На зразок Гнезно 1243 р. відбулась локація міст Повідзе, Вронька, Костжуня та ін. [623, s. 96] Надання Познані магдебурзького права пов'язане з існуванням у місті однієї з найбільших німецьких колоній на території Польщі. Німецька громада, яку очолював солтис, одержала це право від князя Владислава Одоніка 1231 р., і це стало початком заснування міста [624, s. 156–160]. Повторна локація Познані відбулась 1253 р.

[625, s. 92] Водночас проведено локацію міст Рогожна, Оборника, Ксуні, Міни та ін. У 1257 р. князь Пшемислав I надав монастирю бернардинів у Любліні привілей на локацію с. Кживіл і переведення його у статус міста. Лише 1270 р. Кживіл згадується як місто [626, S. 10]. Традицію надання населеним пунктам Великопольщі магдебурзького права продовжив князь Болеслав Побожний. Він провів локацію Ксуні за зразком м. Познані, а 1280 р. – м. Рогозна [627, s. 8]. На початку XIV ст. проведено локацію двох приватних міст, зокрема 1308 р. воєвода Кашінський надав магдебурзьке право Мусіну, а 1303 – Гродзіску [628, S. 155].

На зразок Вроцлава магдебурзьке право князь Генріх Глогівський надав м. Поніцу. Князь Владислав Локеток 1314 р. надав локаційний документ для Лобженіці [629, S. 94].

Значно зросла кількість міст, котрим було надано магдебурзьке право, за правління короля Казимира Великого. У 1337 р. він дозволив 2 братам німецького походження Альбертові та Марційові провести локацію м. Руд, а 1343 р. – м. Таргової Горки на території с. Мілезча. У 1345 р. проведено локацію м. Чарлінека. На зразок Бреста Куявського війт Генріх з Варци здійснив локацію м. Кола. У 1369 р. король Казимир Великий дозволив Бартисю де Везенбургу разом з 4 подарованими селами провести локацію м. Казмінка [630, s. 95].

Окрім зазначених міст, магдебурзьке право на теренах Великопольщі в XIII–XIV ст. одержали: Хложе, Мідзужем, Тжіцель, Серніни (1298), Кемблево (1327), Вжесне (1357), Лабічин (близько 1369), Лекно і Осечна (1370) та ін. [631, s. 96]

У XIII ст. магдебурзьке право отримали 38 міст, упродовж XIV ст. – 60. Серед них лише 15% були новоутвореними [632, s. 98–99]. Значну кількість населення міст Великопольщі – становили німці: у Познані, Калішу вони були більшістю міської еліти й основною частиною міського населення. У містах Оборниках, Копіні, Слєпцах, Коштині, Побезідні німці також становили більшість населення. В інших містах здебільшого мешкали поляки. Локація міст Великопольщі відбулася на зразок Силезії та німецьких міст [633, s. 12].

Із 43 міст, яким до 1370 р. було надано магдебурзьке право, 20 належало князеві та королю, 9 – католицькій церкві й 13 – шляхті [634, s. 96]. До 1500 р. у Вели-

кій Польщі магдебурзьке право мали 153 міста [635, S. 21]. Найважливішими були перша польська столиця Гнезно та Познань, на зразок яких це право одержали й інші польські міста. Надання магдебурзького права містам Малопольщі відбувалося пізніше. Більшість польських дослідників пов'язують це з віддаленістю Малопольщі від німецьких земель. Колонізацію цих територій розпочав 1227 р. князь Лешко Білий на зразок міст Силезії. Першим одержало магдебурзьке право м. Бохня. У 1253 р. відбулася його локація на підставі привілею князя Болеслава Встидливого (на зразок Вроцлава) [636, s. 83–90]. У 1257 р. видано привілей про надання магдебурзького права столиці Малопольщі – Кракову [637, s. 54–57]. Локацію Кракова мали проводити 3 силезькі міщани німецького походження: Гедко Штіле, Дітлер Фолек – вроцлавські лавники та Якуб – суддя з Ніси [638, s. 106]. Локація Кракова відбулася також на зразок Вроцлава. У 1306 р. князь Владислав Локеток підтвердив магдебурзьке право Кракову. До середини XIV ст. більшість міського патриціату Кракова (до 80%) становили німці [639, s. 98]. У XIV ст. Краків став зразковим для інших міст Малопольщі, котрі володіли магдебурзьким правом.

Одним із перших у Малопольщі магдебурзьке право 1294 р. отримав Новий Сонч [640, S. 148]. Андрій Яковлів називає його першим містом на українських етнічних землях, де впроваджено магдебурзьке право [641, S. 10–11]. Локацію Нового Сонча на основі привілею Вацлава II проводили сини вйта Турмана зі Старого Сонча – Бертольд і Арнольд [642, S. 248]. Магдебурзьке право надали на зразок Кракова. Привілей 1292 р. підтвердив 1330 р. князь Владислав Локеток [643, s. 99]. За правління Казимира Великого магдебурзьке право 1335 р. надано м. Казимиржу [644, s. 182], 1339 р. – Клобуку, 1340 р. – Грибоку [645, s. 170].

Із 34 міст, яким надано магдебурзьке право у Краківській землі, 29 перебувало у власності короля, інші належали церкві. Крім того, низку міст переведено з новомарктського (шредського) права на магдебурзьке. У сандомирській землі, що також перебувала у складі Малопольщі, надання містам і селам магдебурзького права розпочалося локацією Сандомира [646, s. 103]. У 1257 р. князь Болеслав Встидливий надав локаційний привілей місту Завихосту. Впродовж 1264–1292 рр. Болеслав Встидливий видав низку привілеїв, згідно з якими магдебурзьке право

одержало нове місто Корчин, 1265 – Пасанєв, 1271 – Опатув [647, s. 104]. Багатьом містам надав магдебурзьке право король Казимир Великий, зокрема м. Фалькову (1340), Ропчицям (1362), Віслоку (1366) на землях Кобуле за зразком Кракова [648, s. 105]. У 1364 р. магдебурзьке право одержало м. Радом. У Сандомирській землі на магдебурзьке право перейшли 20 міст, із них 12 належало державі, 5 – церкві, 3 – шляхті. Найбільшу кількість міст із магдебурзьким правом зафіксовано за правління Казимира Великого впродовж 1333–1370 рр., коли відбулася локація 36 міст [649, s. 610].

Одним із перших магдебурзьке право або його різновид – хелмінське, а також любекське – стали отримувати міста й села на узбережжі Балтійського моря. Більшість населених пунктів Гданського Помор'я використовували кульменське (хелмінське) та любекське право [650, s. 110–115]. Єдиним містом, що володіло магдебурзьким правом від 1280 р., був Гожензей. У 1312 р. його зайняли тевтонські рицарі, які надали місту хелмінське право [651, s. 110–111].

Магдебурзьке право на західному польському Помор'ї, як уже зазначалося, було введене за допомогою колоністів з Бранденбурга у 30-х роках XIII ст.

На відміну від інших регіонів Польщі, більшість міст західного Помор'я, розташованих на березі моря, мали любекське право. Міста західного Помор'я – в глибині території – перейшли на магдебурзьке право за князювання Борміна I, після смерті якого відбулася заміна магдебурзького права на любекське. Першим магдебурзьке право одержав 1235 р. Пшескув, 1243 р. – Щецин (за іншими даними – 1237 р.), що став зразковим для інших міст західного Помор'я з магдебурзьким і любекським правом [652, s. 110–111]. У 1249 р. магдебурзьке право отримало м. Гордоне, а 1253 – Штаргард, яке 1292 р. перевели на любекське. Разом із Щецином 1254 р. магдебурзьке право надали м. Грифіно, замінивши його 1271 р. на любекське. Згодом, 1263 р. – Пуржимиру, 1268 р. – Коленюву. Ці міста 1314 р. переведено на любекське право. Міста Реч у 1254–1256 рр. і Барлінек 1278 р. були локовані бранденбурзькими маркграфами [653, s. 112]. На схожому до магдебурзького права – бранденбурзькому 1347 р. відбулася локація м. Відохова. Ще

низка міст одержали магдебурзьке право (Поздавіс, Пенькун, Бонк, Віжно та ін.), однак їхні привілеї донині не збереглися.

Упродовж 1253–1370 рр. на західному Помор'ї локовано на магдебурзькому праві 19 міст, з них 16 – власність князя, 3 належали католицькій церкві. Два з них були новоствореними, а локація інших відбувалася на місці існуючих міст або сіл, переведених у статус міст [654, s. 112]. Локація населених пунктів любекської землі, розташованої на західному березі р. Одер, розпочалася на початку XIII ст. Ці землі були об'єктами постійних суперечок польських князів і брандебурзьких маркграфів. Магдебурзьке право найчастіше надавали вже створеним населеним пунктам. У 1235 р. маркграф Генріх Достойний провів локацію на магдебурзькому праві м. Губину, близько 1253 р. – Любусгу [655, s. 305]. На зразок Губина 1283 р. магдебурзьке право одержало м. Любуско. Міста Добігнево й Осечна перейшли на магдебурзьке право за привілеєм князя Пшемисла I, який надав право кляшторові з Овінска провести локацію вказаних міст. Упродовж 1272–1286 рр. локовано Стшельце, 1329 р. – підтверджено магдебурзьке право для Рзеніся [656, s. 21] та ін. Серед 9 міст любуської землі 5 належало князю, а 4 – церкві.

До 1370 р., що пов'язано зі смертю Казимира Великого та припиненням діяльності династії П'ястів, на польських землях магдебурзьке право діяло в 256 містах, з них 185 перебувало у власності короля та князя, інші належали католицькій церкві та шляхті [657, s. 114–115]. Магдебурзьке право надавали головно існуючим містам, новостворені становили незначну кількість. Найбільша частка міст, яким надано магдебурзьке право, належала Силезії, Великопольщі та Малопольщі.

Надання магдебурзького права і його різновидів польським містам та селам тривало і в наступні століття. Основна кількість локацій припадала на XV–XVI ст. Польські науковці вважають магдебурзьке право польським муніципальним правом. Цю тезу Б. Гроїцький висловив ще у XVI ст.

Після підписання Кревської унії магдебурзьке право за посередництвом Польщі почало поширюватися на території Великого князівства Литовського, до складу якого також входили Білорусь і більша частина українських земель. Першим

литовським містом, якому надано магдебурзьке право, стала столиця Вільно (Вільнюс). Привілей про надання Вільно магдебурзького права видав король Владислав Ягайло 1387 р., де зазначив, що його надають за зразком міст Польщі [658, s. 2]. На думку професора Юліуша Бардаха, метою Владислава Ягайла було зрівняти Вільно і Краків у правах та збільшити у місті кількості купців, ремісників [659, s. 24–25]. Лише 1432 р. литовський князь Сигізмунд Кейстutowич видав привілей про скасування польського, руського й литовського права у Вільно та запровадження посади вйта [660, с. 148].

Опісля Вільно на магдебурзьке право перейшли міста Каунас і Тракай (Троки), які до середини XVI ст. були єдиними містами Литви, що володіли ним [661, с. 150]. У другій половині XVI – першій половині XVII ст., з огляду на зростання товарно-грошових відносин, значній кількості малих міст було надано магдебурзьке право, але не всі вони змогли з цього скористатися. Міщани малих міст в адміністративно-судових справах підпорядковувалися монархові, а особи, що володіли у містах земельними ділянками, – державним чиновникам. Це нерідко призводило до конфліктів між магістратами й органами державної влади [662, с. 151]. У Литві траплялися і королівські (великокняжі), приватновласницькі міста з магдебурзьким правом.

Запровадження магдебурзького права в Литві також стримувала шляхта, яка мала значні земельні ділянки та юридики у містах. Наприклад, у Вільнюсі існували замкова та єпископська юридики, що володіли значними територіями міста і не підпорядковувались органам місцевого самоврядування [663, s. 41].

У Литві міста використовували не німецькі оригінали магдебурзького права, а праці польських дослідників, зокрема Яна Тухольчика, Миколая Яскера та Бартоломія Гроїцького [664, s. 42]. На відміну від Німеччини, Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії, де магдебурзьким правом володіли і міста, і села, на території Великого князівства Литовського, з урахуванням білоруських та українських земель, магдебурзьким правом володіли винятково міста. Поряд із нормами магдебурзького права у литовських містах використовували Литовські статути, що

також спричинювало конфлікти між магістратами й органами державної влади. Такі випадки траплялися у містах Лазділеї, Сімнасі, Людвікавасі [665, с. 151–153].

Найвідомішими приватновласницькими містами магдебурзького права Литви стали Хедейкай і Бірзкай, що були власністю магнатів Радзивилів [666, с. 153]. Більшість литовських міст магдебурзького права проводили діяльність на зразок столиці Вільно (Вільнюс). Особливістю поширення магдебурзького права на території Великого князівства Литовського була відсутність у цьому процесі німецьких колоністів, характерна для Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та Західної України [667, S. 18]. У другій половині XVIII ст. значення магдебурзького права у Литві поступово зменшувалося, тож 1776 р., за рішенням Сейму Речі Посполитої, воно залишилося лише у Вільно, Каунасі й Тракаї [668, S. 112]. Магдебурзьке право в інших містах визнавалося недійсним. Це рішення призвело до масових протестів і заворушень. Тому 18 квітня 1791 р. так званий чотирирічний Сейм прийняв закон про зрівняння прав міщан та шляхти і повернув магдебурзьке право. Однак після приходу до влади конфедератів усі його рішення скасовано, що спричинило нові заворушення [669, с. 154–155]. Ця ситуація збереглася до повстання Т. Костюшка 1794 р., після якого литовські землі ввійшли до складу Російської імперії, а на території Литви поширилося російське законодавство.

Магдебурзьке право на території Білорусі також поширювалося без впливу німецьких колоністів. В окремих містах він міг бути дуже незначним. На думку дослідника З. Кописького, білоруське населення тут становило не менше 80 % [670, с. 27]. Зразком для цих міст був привілей міста Вільно (Вільнюса) 1387 р. [671, S. 15] Першим містом на території сучасної Білорусі, яке одержало магдебурзьке право, став Брест – на основі привілею 1390 р. [672, с. 30] У привілеї для Бреста зазначено: “Назавжди звільняються міщани і мешканці нашого міста – німці, поляки і русини, люди всіх станів від усіх юрисдикцій і передаються під владу міського самоврядування” [673, S. 13].

Цікаво, що відомий український дослідник магдебурзького права Андрій Яковлів, який у своїх працях про поширення магдебурзького права використовував етнографічний принцип, вважав Брест українським містом [674, S. 13].

У 1496 р. привілеєм Великого литовського князя Олександра магдебурзьке право надано м. Гродно, що підтвердила королева Бона 1541 р. Наприкінці XV ст. магдебурзьке право впроваджено в містах Полоцьку (1498) і Мінську (1499) [675, S. 30]. У привілеї князя Олександра для Полоцька зазначалося, що під владу міського самоврядування передаються “усі люди владики і ігумена а також боярські, міщанські та попівські” [676, с. 31]. До білоруських міст магдебурзького права Андрій Яковлів зараховує Смоленськ, що міг його одержати 1500 р. [677, S. 16–17]. Основна кількість міст Білорусі отримала магдебурзьке право впродовж XVI ст. 3-поміж них – Новгородок (1511), Слонім (1532), Борисов (1563), Могильов (1577), Орша (1577), Пружани (1588), Любеч (1590) та ін. [678, S. 277]

Вітебськ одержав магдебурзьке право 1597 р., але ще 1503 р. Великий литовський князь Олександр дозволив “судити і спрямувати по їх праву” [679, с. 34].

Упродовж XVII–XVIII ст. магдебурзьке право отримали 1639 р. м. Слуцьк на основі привілею князя Радзивіла, а 1635 р. – міста Велін і Сурож за привілеєм Великого литовського князя і короля Речі Посполитої Владислава IV. У 1673 р. граф Тискевич видав такий привілей на магдебурзьке право своєму приватновласницькому м. Логайну. Останнім білоруським містом, що одержало магдебурзьке право, було м. Ушатин (1758) [680, S. 8]. Поряд із великими містами на магдебурзьке право перейшла значна кількість менших, зокрема приватновласницьких. Грамоти на магдебурзьке право, видані білоруським містам, неодноразово підтверджували литовські князі після їх вступу на престол за проханням міщан, і це позитивно відбилося на розвитку міст [681, с. 32].

Привілей на магдебурзьке право м. Могильову 1577 р. надано відповідно до прохання міщан, які обіцяли поліпшити соціально-економічний стан міста і підвищувати сплату податків до державної казни [682, S. 31].

Водночас із нормами магдебурзького права міста Білорусі використовували судову практику, звичаєве право та Литовські статuti. Це засвідчує Судебник, створений службовцями магістрату Орші 1621 р. офіційно затверджений Великим литовським князем 1623 р. Судебник написаний білоруською мовою і має 36 статей [683, с. 39]. Він визначав порядок проведення засідань міської ради, судочинство. В

окремих статтях містилися норми цивільного та кримінального права. Власний Судебник мав також Мстиславль [684, с. 39].

2.5. Поширення магдебурзького права на українських землях

Магдебурзьке право впроваджено на українських землях разом із появою німецьких колоністів. Перші німецькі колоністи з'явилися на території України ще XII ст. У 1234–1244 рр. німецькі сільські колонії були створені над річками Дунайцем і Попрадом на Лемківщині [685, S. 10]. Значно збільшилася кількість німецьких колоністів на території Галицько-Волинської держави, коли король Данило Галицький, після навали кінноти хана Батия у боротьбі з монголо-татарами, поляками, литовцями й угорцями, зробив ставку на спорудження добре укріплених міст. Він заохочував переселення німецьких колоністів різними привілеями, бажаючи також поживити торгівлю та підвищити економічний статус держави [686, S. 256–257]. Тогочасний літописець писав: “Німці з Силезії, Саксонії та Рейну були основними переселенцями до руських міст, які відбудовувались або будувались заново. Німці йшли вдень і вночі, купці і ремісники, бо власне їх найбільше бракувало” [687, с. 843].

У 1287 р. Мстислав Данилович, отримавши Волинське князівство, наказав зачитати грамоту Володимира Васильковича про відмову від князювання. При цьому були присутні русини (українці) та німці [688, с. 905]. Варто зазначити, що у літописі під назвою “міщани” вживається слово “містичі”, а не “гражани” [689, с. 224–225]. Літописець використовував термін “містичі” для означення мешканців Кракова [690, S. 11]. Це дає підставу стверджувати: у Володимирі-Волинському наприкінці XIII ст. міське самоврядування ґрунтувалося на німецькому (магдебурзькому) праві.

У 1320 р. волинський князь надав грамоту німецьким купцям з Торуня з правом вільної торгівлі на своїй території [691, S. 257]. Як стверджував Д. Дорошенко, 1324 р. Володимир-Волинський мав магдебурзьке право [692, S. 504]. Цього висновку він дійшов на підставі листа до громади м. Стральзунда (Німеччина), написаного латинською мовою, де згадується про радників “Радники і

все місто Володимир... радникам і громаді Стральзунда... Бетрам Русин і Миколай” (*“Consules ac universitas civitalis Ladimiriensis... consulibus ac universitati in Stralsundis... eines Bertramus Ruthenus et Nicolaus”*) [693, с. 225–226].

Ми вже зазначали, що першим українським містом, яке отримало магдебурзьке право на основі існуючого привілею, стало м. Новий Сонч на Лемківщині (воно належало Польщі) [694, S. 10]. У 1339 р. останній галицько-волинський князь Болеслав Юрій II Тройденович надав магдебурзьке право м. Сяноку. Цей привілей уперше опублікував професор Бреславського університету Р. Роепель [695, S. 281–283]. У привілеї князь також дозволив провести локацію міста війтові Бартку. Привілей написано латинською мовою. За змістом та структурою він відповідає документам, що видавалися керівниками інших європейських держав у випадку надання магдебурзького права, а також засвідчує відповідну правову освіту писаря Галицько-Волинської держави [696, с. 82]. Серед міщан згадувались українці, угорці, поляки та німці [697, S. 281].

Серед науковців досі триває дискусія: про якого князя Лева мовиться – Льва Даниловича чи Льва Юрійовича? На думку Р. Роепеля, йдеться про Льва Даниловича, оскільки Лев Юрійович княжив разом із братом Андрієм. Дослідник наводить приклад, що лист до великого гофмейстера Тевтонського ордену вони підписували обидва [698, S. 260]. Польський дослідник А. Фенчак дотримується такого погляду: мали на увазі Льва Юрійовича, і магдебурзьке право Львів міг отримати у 20-х роках XIV ст. [699, s. 61] Про можливість надання Львову магдебурзького права стверджують більшість українських дослідників [700, с. 67–69]. Таких самих поглядів дотримувався і Р. Роепель, вказуючи на наявність у місті не лише війта, а й радників Генріха Планера, Йогана фон Метеля, Куно фон Штепанау, котрі могли виконувати і функції бургомистра. З-поміж інших аргументів, на які посилався Р. Роепель, – той, що не могло магдебурзьке право бути надане невеликому м. Сяноку раніше, ніж столиці [701, S. 260–261]. Це підтверджує і такий факт: при повторному наданні Сяноку магдебурзького права 1366 р. не згадувався привілей 1339 р. Ще один аргумент, про який мало згадується, – більшість населення тогочасного Львова становили німці, зацікавлені у самоврядуванні міста

за німецьким зразком. Польський дослідник А. Янечек стверджує, що за даними міських книг вони становили понад 70% мешканців міста [702, s. 14–16]. Німецькі науковці наполягають на кількості, що досягає 80% до середини XV ст. [703, S. 246] Упродовж XIV–XV ст. в нормативно-правових актах вживали переважно німецьку назву міста – Лемберг (*Lemberg*).

Усе це дає підстави стверджувати, що у Львові в останні роки існування Галицько-Волинської держави створено самоврядування на основі магдебурзького права з війтом і радниками, яке, можливо, поширювало юрисдикцію на всіх мешканців міста. На думку М. Грушевського, у першій половині XIV ст. німецьке право було загальновідомим на території Галицької України [704, с. 226].

Після смерті останнього галицько-волинського князя Болеслава-Юрія II Тройденевича Галичину захопив польський король Казимир III Великий. Остаточно Польща завоювала Галичину 1349 р., Волинь відійшла до Великого князівства Литовського.

У 1356 р. король Казимир III Великий надав Львову привілей про магдебурзьке право [705, с. 27–31]. Завдяки цьому місто вивільнено з-під влади каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних та інших службовців. Мешканці були підзвітні перед війтом. Війт, своєю чергою, відповідав перед королем або старостою, якого той призначав. Магдебурзьке право поширювалося на всіх мешканців міста: вірмен, русинів, євреїв, татар та сарацинів. Для поліпшення матеріального стану міста йому надано 70 франконських ланів у лісах, виноградниках, ланах і пасовиськах [706, с. 41]. Українські дослідники Т. Гошко, М. Капраль вважають привілей 1356 р. повторним, так званим релокаційним документом.

Одним із наступних привілеїв Казимира Великого 1368 р. територію міста розширено до 100 ланів [707, с. 33–36]. Львову було надано магдебурзько-бреславське право 1261 і 1295 р., що охоплювало й магдебурзьке міське та магдебурзько-бреславське систематизоване лавниче право [708, S. 12]. Низку важливих привілеїв упродовж 1372, 1373 і 1378 р. надав місту князь Владислав Опольський, який діяв від імені угорського короля Людовика, – вони стосувалися права торгівлі та вибору війта [709, с. 34–42]. Угорський король Людовик 1379 і 1380 р. надав Львову “право

складу” стосовно товарів, котрі перевозили на схід відомим торговельним шляхом з Німеччини через Краків, Львів до італійських (генуезьких) колоній у Криму [710, с. 88–89]. Після Львова король Казимир III Великий надав магдебурзьке право ще низці міст і сіл Галичини, що увійшли до складу Руського Королівства (таку назву носили західноукраїнські землі до 1434 року у складі Польського королівства). Крім того, сюди можна додати поселення Лемківщини, Підляшшя й інших українських етнічних територій, розміщених за межами зазначених польських воєводств і князівств. Наприклад, на Холмщині 1343 р. новомарктське (шредське) право одержало с. Мислиниці: “Безперервно робимо згідно з тевтонським шредським правом...” (*“Ipsum perpetum facimus jure Theutonico Sredense...”*) а 1354 р. – с. Хмельовець [711, S. 25]. Р. Кайндль писав, що цей привілей міг стосуватися м. Холма біля Мислиниць, оскільки останні отримали магдебурзьке право ще 1325 р. [712, S. 24–25] Магдебурзьке право на Холмщині повторно надано ще низці населених пунктів. Так, 1348 р. його отримало с. Сторожа, 1351 – Ніданова Воля, 1360 – Любінь тощо [713, S. 26].

На Лемківщині локація на основі магдебурзького права відбулася наприкінці XIII – початку XIV ст. У 1320 р. магдебурзьке право отримало с. Чихорчин, 1323 – Сромовче, 1327 – Довгополе та Кравчів, 1330 – Кам’яниця, 1335 – Дембно, 1336 – Тульманова, 1338 – Шафляри, 1353 – Ліманова та ін. [714, S. 27–45] Низка сіл Лемківщини одержали також новомарктське (шредське) право. Зокрема 1326 р. – Липниця Мурована, 1330 р. – Соболів, 1324 р. – Вовковисько, 1373 р. – Ясінна [715, S. 30–43]. Казимир III Великий 1348 р. надав магдебурзьке право м. Кросно (Республіка Польща) [716, S. 70], а 1420 р. новий привілей Владислава Ягайла повторно надав місту, не узгоджуючи його з попереднім [717, S. 294–295]. Наступним став привілей, за яким відбулася локація м. Ряшева (Жешув, Республіка Польща) 1354 р. [718, S. 83]. Ряшів, як й решта міст Галичини, міг отримати магдебурзьке право ще у період Галицько-Волинської держави, за правління князів Андрія і Лева II. Локація його могла відбутися приблизно 1315 р., про що згадано у пізніших привілеях “місто Ряшів зі всією своєю округою розташоване у Руській землі з межами, встановленими у давнину найяснішими руськими князями”

(“Opidum Rzeschouiense, cum suototo districtu, in terra Russie situt secundum quod antiguitus per serenissimos duces Russie extitit limit tum”) [719, s. 210].

У 1366 р. Казимир III Великий надав згаданому м. Сяноку магдебурзьке право, в якому немає жодних згадок про привілей 1339 р. Юрія II Тройденовича [720, s. 11–12]. У 1368 р. відбулася локація м. Тучина біля Ряшева та м. Судової Вишні [721, S.114]. Привілей Судової Вишні підтвердив король Казимир IV Ягеллончик 1484 р. [722, s. 626]

До 1370 р. Казимир III Великий надав магдебурзьке право м. Коломиї та с. Винничкам. У 1424 р. король Владислав Ягайло своїм привілеєм підтвердив “міщанам Коломиї їхнє тевтонське магдебурзьке право” [723, S. 141–142]. Виннички, або Малі Винники належали Львову. У 1378 р. підтверджено привілей Казимира III Великого про надання йому магдебурзького права та передання львівському міщанинові Георгові Штекеру [724, S. 125].

Зі смертю Казимира III Великого завершився своєрідний перший етап локації українських міст і сіл за магдебурзьким правом у складі Польщі. Польські дослідники описують Казимира III як особу, що принесла для українських міст культуру та європейське міське самоврядування, з чим можна радикально не погодитись, оскільки розвиток міського права і його поширення на українській землі був загальноєвропейським процесом, а Казимир III Великий лише надав йому спрямування. Поширення магдебурзького права на українських землях було пов'язане зі загальноєвропейськими тенденціями розвитку міст та заселенням німецьких колоністів, які з'явилися на території Галицько-Волинської держави значно раніше від Казимира III Великого. Навпаки, його дії були скеровані на обмеження права українського населення у сфері місцевого самоврядування, що практикували також його наступники, спричинивши багатовікову боротьбу українських міщан за свої національні, політичні, релігійні та соціальні права. Більшість документальних свідчень про самоврядування українських міст у період Галицько-Волинської держави й інші письмові матеріали свідомо знищували представники влади тогочасної Польської держави.

Політику Казимира III Великого продовжив князь Владислав Опольський, який 1377 р. надав магдебурзьке право м. Белзу, (1508 р. польський король Сигізмунд I Старий видав йому новий привілей) [725, S. 138]. Цього ж року магдебурзьке право прийняло м. Краснік на Холмщині [726, S. 265] та Радимно біля Ярослава [727, S. 12]. У 1431 р. король Владислав Ягайло підтвердив магдебурзьке право для Радимна і надав йому статус міста [728, s. 89].

У 1380 р. шляхтич Ян Ржецовський видав привілей щодо організації на основі німецького права с. Ловітна. До 1434 р. із 25 сіл, якими володіла родина Ржецовських, 11 здійснювало самоуправління на основі німецького (магдебурзького) права (Вільхова, Красне, Стразова, Рудна та ін) [729, s. 36]. У період існування Галицько-Волинської держави, на думку польського дослідника К. Кіферінга, магдебурзьке право 1323 р. отримало м. Ярослав [730, s. 118–119]. Цих поглядів дотримується й інший польський дослідник К. Готфрід. Ярослав (нині Республіка Польща) отримав магдебурзьке право 1375 р.: “Наше збудоване заново згідно з тевтонським магдебурзьким правом” (*“Nostrum de novo locandam ture theutonico Majdeburgensi”*). У запитуваному документі йдеться про повторне надання без зазначення дати первісного привілею [731, s. 89].

У привілеї князя Владислава Опольського 1375 р., який надав Ярославу магдебурзьке право, містяться згадки про наявність у місті самоврядування на основі магдебурзького права [732, s. 3–9]. У документах 1351 і 1370 р. згадувався вїйт Ярослав Міхно [733, s. 8]. Усе це дає підстави стверджувати, що привілей Владислава Опольського був повторним локаційним привілеєм.

Політику локацій українських міст на підставі магдебурзького права продовжив король Владислав Ягайло, який після підписання польсько-литовської Кревської унії у 1385 р. та одруження з Ядвігою став главою об’єднаної держави і засновником нової королівської династії Ягеллонів. У 1386 р. львівський міщанин німецького походження Зоммерштайн провів локацію львівського приміського села, що отримало назву Замарстинів [734, S. 125] (сьогодні – це одна з найдавніших вулиць Львова). Після цього магдебурзьке право отримав 1389 р. центр колишнього Теробовлянського князівства м. Теробовля за зразком Львова

[735, s. 726]. Цього ж року король Владислав Ягайло надав м. Городку магдебурзьке право, продавши війтівство Ніколасу Ульріху за 30 марок і подарувавши солтиство у с. Кам'янобродах біля Городка [736, s. 120]. До 1389 р. належить привілей короля Ягайла про надання місту Перемишлю (тепер Республіка Польща) магдебурзького права на зразок Львова “Переводимо на німецьке право, що називається магдебурзьким, яким користується наше місто Львів, інакше Лемберг” (*“In jus Theutonicum, quod Magdeburgiense dicitur, quo civitas nostra Leona alias Lemburg utitur, transferimus”*) [737, s. 92].

Під час надання Перемишлю магдебурзького права не згадується про самоврядування за магдебурзьким правом у період Галицько-Волинської держави, що зазначали українські, польські й німецькі дослідники. Крім того, у Перемишлі діяла одна з найбільших німецьких міських громад Галичини. Магдебурзьке право Перемишля підтвердили інші польські королі у 1439, 1458 та 1497 р. [738, s. 180–188]

На думку польської дослідниці Елізабет Дубек, Перемишль міг отримати магдебурзьке право на підставі грамоти князя Лева II Юрійовича у період між 1317 і 1323 р. [739, s. 32–33] Натомість А. Янчек зазначає, що цю грамоту міг видати князь Лев I Данилович у 1264–1301 рр. [740, s. 180–188]. Про надання магдебурзького права в період правління Галицько-Волинських володарів згадує німецький дослідник Х. Вердт [741, S. 58]. На думку німецьких дослідників, Перемишль, водночас зі Львовом, у XIV–XV ст. був містом, де більшість населення (до 80%) становили німці [742, S. 246]. За привілеєм 1389 р. йому також надано 100 ланів і підтверджено існування посади війта: “З цих ста ланів четверо вільних ланів Михайлу, нашому вірному улюблено адвокату” (*“De quibus centum mansis quatuor mansos liberos Michaeli, advocato nostro, fidei, dilecto”*) [743, s. 34]. Кількаразове надання містам привілеїв на магдебурзьке право пов’язане з підтвердженням попередніх привілеїв новими королями [744, s. 82–84].

Перша локація с. Переворська (Пшеворська), що належало Янові Гарновському, відбулася 1388 р. Міське право Переворськ отримав 1393 р. на основі привілею короля Владислава Ягайла [745, s. 51]. Привілеєм 1394 р. Переворськ

отримує магдебурзьке право на зразок м. Ярослава з належними Яну Тарновському селами, з-поміж яких – Павласьове, Ярославе, Мусіна, Змовська, Візовниці, Монастирець, Гашек, Острова, Дебова, Мирцина [746, s. 47]. Привілей 1394 р. короля Владислава Ягайла вважають генеральним: його отримувала шляхта і духовенство, яким належали села і міста на певній території [747, s. 120–121].

У 1390 р. Ягайло передав м. Погонич за військову службу воєводі Спиткові з Мельштина [748, s. 2–4], який цього ж року надав місту магдебурзьке право та передав вйтівство вйтові Генріхові з Ланцута [749, s. 3]. За це Генріх мав заплатити 80 гривень грошей празьких, а також сплачувати 48 грошей з кожної гривні прибутку. Вйт мав отримувати прибуток з викорчуваних земель, ділянки під які передано місту, та з судових оплат [750, s. 17]. Щоб поліпшити майновий стан міста і збільшити кількість мешканців, їх звільняли від сплати податків упродовж 8 років, а також від податків протягом 8 років після викорчовування землі. У привілеї м. Погонич уперше названо Новим Самбором [751, s. 284].

За вирощування на викорчуваних землях зернових культур мешканців звільняли від податків на 14 років [752, s. 201]. Самбору надано ще низку привілеїв, які розширювали права міста за магдебурзьким правом і підтримували рішення попередніх володарів. Це, зокрема, привілеї Владислава Ягайла 1419 р., Яна Ольбрахта 1504 р., Сигізмунда I 1524 р., Сигізмунда II 1566 р., Сигізмунда III 1604 р., Владислава IV 1630 р., Яна II Казимира 1669 р., М. Вишневецького 1678 р., Яна III Собеського 1679 р. [753, с. 94–95] Німецький дослідник В. Кун писав, що Самбір – одне з останніх українських міст, локацію якого провели німецькі колоністи [754, S. 401].

У 1393 р. магдебурзьке право отримує м. Жидачів [755, s. 613]. У 1397 р. – м. Щирець, де 4 січня впроваджено посаду вйта, а 1 жовтня привілеєм Владислава Ягайла скасовано руські (українські) й польські права та встановлено тевтонське магдебурзьке право [756, S. 125]. Привілеєм від 1 жовтня король Владислав Ягайло надав магдебурзьке право одночасно селам Жашків, Кротошин і Косціїв (Винники): “Передаємо розташовані у Львівській окрузі села ... з польського і руського права у тевтонське, назване магдебурзьким” (*“Villas Gosrczessevo, Saszcovo, Krotosshin... in*

districtu Lemberrgensis sitas... de jure Polonico seu Ruthenico in ius Theutunicum, quad Majdemburgense dicitur, transferimus) [757, S. 125]. Ще одним привілеєм магдебурзьке право надано с. Ужковичам [758, S. 136].

У 1397 р. локаційний привілей надали м. Глинянам (тут ввели посаду вйта, яку посів шляхтич Петро Щидель) [759, S. 136], а також Кролевомісту і Гребовцю [760, S. 267]. Кролевомісто локовано на місці села: “Дозволяємо розташування згідно з тевтонським магдебурзьким правом” (“*Damus ocandi lure Theutonicum Magdeburgensi*”) [761, s. 51].

Близько 1398 р. магдебурзьке право отримало від власників Яна та Шимона з Берестя м. Кривця [762, s. 51]. Наприкінці XIV – на початку XV ст. значно збільшується кількість сіл Галичини, котрі переходять на магдебурзьке право. Наприклад, 1418 р. його одержало с. Добрівляни біля Дрогобича, 1421 р. – Блажів, 1422 р. – Вуйковичі, 1423 р. – Вільшана [763, s. 51–52] “Для заснування згідно з тевтонським магдебурзьким правом... у лісах і на ще невикорчованих пустищах” (“*Jure Theatunico Majdeburgensi locondam... in sivlis et mericis nondum extirpates...*”), 1424 р. – Нагуєвичі “Заново засноване згідно з магдебурзьким правом у лісах і на пустищах” (“*De novo locandam jure Majdeburgensi in silvis et in mericis*”), 1430 р. – Лукавиця, “Село засноване на річці Лукавиця... згідно з тевтонським магдебурзьким правом” (“*Willam locandam fluvio Lukawica... jurum Theuthunico Majdeburgens*”) [764, s. 55]. Привілеєм короля Владислава Ягайла 1425 р. магдебурзьке право надано м. Краківцю та с. Гнійницям, що були власністю Миколая і Стефана з Тарнави.

На початку XV ст. разом із містами, яким надано магдебурзьке право, збільшується кількість сіл на Холмщині, Підляшші. Владислав Ягайло 1400 р. привілеєм надав с. Рубилові на Холмщині статус міста і магдебурзьке право [765, S. 267].

У 1402 р. с. Пнікут, як власність деканату римо-католицької церкви у Перемишлі, отримало магдебурзьке право. Тут введено посаду солтиса [766, S. 114] “Згідно з тевтонським правом, яке називається магдебурзьким, заснування і викорчовування пустирів для якомога більшої кількості поселень” [767, s. 49–51]. На землях, що належали Львову, львівський міщанин Петрус Цімерман 1404 р.

одержав дозвіл заснувати с. Великі Голоски за магдебурзьким правом, а 1405 р. – на магдебурзьке право переведено с. Годовицю [768, S. 126].

У 1405 р. вперше простежуємо на львівській землі Руського королівства надання селам шредського (новомарктського) права. Його отримує с. Жидатичі, що підтверджено 1419 р. [769, S. 126] Зубра, як власність Львівської міської ради, 1408 р. отримала привілей на магдебурзьке право, підтверджений привілеями 1442, 1464, 1556 і 1607 р. [770, S. 126] Цього ж року відбулась локація сіл Черлян і Малковичів. Останнє отримало привілей на основі новомарктського права: “Переводимо з польського і руського права на тевтонське право, назване шредським” (*“Ipsam de jure polonico et ruthenico in ius Theothonicum, quod sredense dicitur, transferimus”*). Посаду солтиса або вйта введено лише з 1463 р. [771, S. 120] На новомарктське право 1419 р перейшло також с. Клекотів [772, S. 135], а 1420 р. – с. Жуків біля Бережан [773, S. 140].

З-поміж міст, які отримали магдебурзьке право на початку XV ст., можна назвати Долину. У привілеї 1418 р. йшлося, що у місті припиняє діяти польське й українське право, а надається магдебурзьке [774, S. 133]. У 1525 р. король Сигізмунд I видав новий привілей місту на магдебурзьке право [775, s. 616]. Привілеєм 1422 р. відбулась локація Дрогобича і з’явилася посада вйта, яку отримав Ян Межик з Дуброви, а 1460 р. цей привілей підтвердив король Казимир Ягеллончик [776, с. 71]. У 1424 р. на магдебурзьке право перейшло м. Сокаль [777, s. 224] (за іншими даними – 1377 р.).

Одним з останніх привілеїв Владислава Ягайла став привілей 1431 р. про надання магдебурзького права Стрию “Проголошено нове заснування або розташування міста або містечка Стрий на річці Стрию згідно з німецьким магдебурзьким правом” (*“Civitatem seu oppidum Stryi super flumi ne dicto Stryi muncipato... jure Theutonico Majdeburgensi de novo locandi et situandi...”*) [778, s. 628].

Привілей мав повторний характер, оскільки, ймовірно, місто отримало магдебурзьке право ще 1396 р. [779, s. 115] Його підтвердили 1460 р. король Казимир Ягеллончик і 1549 р. Сигізмунд Август [780, S. 194–196].

У 1433 р. король Владислав Ягайло надав магдебурзьке право с. Титовичам “Заснувати і заново спорудити нове село Титовичі ... у тевтонському праві, названому магдебурзьким” (*“Villam novam Thithovicze nuncupatum locare et de novo eregere... in jas Theutonicum, quad Majdeburgense dicitur”*) [781, s. 56].

Упродовж 1345–1434 рр., періоду захоплення Галичини Польщею, правління польських королів Казимира Великого, Владислава Ягайла та князя Владислава Опольського, який діяв від імені угорського короля Людовика у перемишльській землі Руського воєводства, магдебурзьке право отримали 16 міст і 88 сіл, з них на новозаселених землях (*“in crada radice”*) – місто і 14 сіл [782, s. 52]. Найбільша кількість локацій (64) упродовж XIV – першої половини XV ст. відбулася за правління короля Владислава Ягайла [783, s. 64]. Із 104 населених пунктів перемишльської землі Руського воєводства, що володіли магдебурзьким правом, 17 були власністю королівського двору, 74 – шляхти, 3 – церкви [784, s. 73]. Власників 10 населених пунктів досі не визначено.

У 1436 р. магдебурзьке право прийняли м. Стара Сіль біля Самбора і м. Тлумач, де введено посаду вйта [785, S. 104]. В інших джерелах зазначено, що Стара Сіль одержало спочатку новомарктське (шредське) право, а згодом – магдебурзьке [786, s. 220]. У привілеї 1437 р. йдеться вперше про вйта у Галичі: “Миколай Старий, галицький адвокат” (*“Nikolaus Stari advocatus Haliciensis”*), а 1498 р. – про радників. У судових актах Перемишля 1471 і 1498 р. згадано про вйта з Мостиськ. Перший відомий привілей на магдебурзьке право Мостиськам видав король Олександр 1502 р. [787, s. 624] Р. Кайндль датує перші згадки про вйта з Мостиськ 1437 роком [788, S. 114]. Тоді ж уперше згадано про вйта у м. Крукеничі та с. Мікловичі, солтиса у с. Родатичах і привілеї про надання магдебурзького права селам, що належать Львову: Чижкам і Скнилову [789, S. 115–128]. Привілеєм 1441 р. король Владислав Варненчик надав магдебурзьке право м. Олеську й усім містам і селам цього округу [790, s. 593]. Такий привілей на українських землях траплявся лише у сяноцькій землі Руського воєводства. 1439 р. вперше сказано про вйта м. Тисмениці: “Йоган, адвокат з Тисмениці” (*“Johannes dim advocatus de Thismyenyusza”*), а 1448 р. Казимир Ягеллончик звільнив міщан від українського та

польського права і встановив магдебурзьке [791, s. 717]. Новоутвореному м. Рогатину магдебурзьке право надано привілеєм воєводи Волчка Прислужича та введено посаду війта. У цьому документі визначено межі міста розміром 120 франконських ланів [792, с. 94–95]. У 1448 р. король Казимир Ягеллончик надав магдебурзьке право м. Снятину, розташованому на кордоні з тогочасним Молдовським князівством [793, s. 744].

У 1469 р. магдебурзьке право одержало м. Бібрка. У привілеї зазначено, що тут скасовується руське (українське) та польське право і встановлюється тевтонське (магдебурзьке). Про радників Бібрки згадують ще 1468 р. [794, S. 131]

Власник с. Камінки Струмілової Георг Струміло видав привілей на магдебурзьке право 1471 р. і надав йому статус міста. Щоправда, лише 1509 р. король Сигізмунд видав місту привілей [795, S. 137]. Львівський староста Станіслав із Ходча надав 1473 р. с. Комарно статус міста і магдебурзьке право [796, S. 114]. У 1456 р. Казимир Ягеллончик видав локаційний привілей Яворову, хоча лише 1482 р. там почали функціонувати органи місцевого самоврядування за магдебурзьким правом [797, S. 268]. З 1498 р. з'являються перші згадки про радників у м. Голгорах біля Золочева [798, s. 120].

У XVI ст. на Галичині магдебурзьке право одержало ще низка міст і сіл. Серед міст можна назвати Поморяни (1504), Підкамінь (1515), Чортків (1522) [799, S. 12], Бережани (1530) [800, S. 12], Золочів (1523) [801, s. 6], Тернопіль (1540) [802, S. 275], Яричів і Журавно (1563), Тарногород (1567) [803, S. 276], Сухостав (1553) [804, S. 12] та ін. У 1565 р. галицький староста Фірлевич надав право лендвійту Калуша збирати всі чинші (податки), що підтверджує існування у місті магдебурзького права [805, S. 133]. Наприкінці XVI ст. (1584) король Стефан Баторій надав його Бродам [806, S. 138–139].

На Холмщині, яка у складі Польського Королівства називалася холмською землею Руського воєводства, м. Холму магдебурзьке право надано 1382 р. [807, S. 12], що підтверджено у 1572 р., м. Томіславу – 1394 р. [808, s. 60], Савуну – 1537 р., Опалину – 1638 р. [809, s. 767] Локація м. Грубешова відбулася 1502 р., а Замостя – у 1580–1585 рр. [810, s. 780–783]

Упродовж XVI ст. маґдебурзьке право отримали міста Орхова (1506), Новий Тарнов (1540), Меційове (1557) [811, s. 60]. У перемишльській землі локаційні привілеї мали міста Гусалів (1525), Хирів (1528), Муровані Лашки (1565), Соколів (1569), Вишоград (1588) [812, s. 63]. Приблизно у 60–х роках XVI ст. Станіслав Гербурт локував м. Доброміль [813, s. 63]. У львівській землі Руського воєводства впродовж XVI ст. маґдебурзьке право отримали 40 міст: Підгороддя (1509), Підкамінь (1515), Монастирець (1530), Куропатинки (1531), Кухизів (1538), Козове (1539), Янів (1556), Коропець і Золочівка (1559), Романів і Монастир (1563), Миколаїв (1570), Милятин (1578), Белзець (1588), Підвисоке (1596) [814, s. 64]. У Підгородді, Золочівці, Милятині та Романові локації не зреалізовано [815, s. 65]. У галицькій землі Руського воєводства впродовж XVI ст. маґдебурзьке право отримали 67 міст: Красилів (1510), Чортків (1522), Зарваниця (1543), Бурштин (1550), Делятин (1554), Горожани (1559), Суходоли та Микуличі (1595) тощо [816, s. 66–67]. У Белзькому воєводстві, до якого увійшли землі Галицько-Волинської держави, впродовж цього часу маґдебурзьке право отримали 15 міст, зокрема Угринів (1515), Гравда (1549), Великі Мости (1549), Немирів (1580), Дебно (1588), Цішанів (1590) [817, s. 70].

З-поміж інших міст Белзького воєводства у 1503 р. маґдебурзьке право отримало м. Стремільче, 1509 р. – Добротвір. У 1523 р. Любачеву та Потеличам надано повторні локаційні привілеї [818, s. 272]. Локаційний привілей на організацію міського самоврядування за маґдебурзьким правом отримали також міста Вореч (1538), Троянів (1547), Олещиці (1576), Магерів (1591), Пляців (1614), Томашів (1621) Великі Осчі (1671) та ін. [819, S. 276]

На Поділлі, що частково входило до складу Польщі, маґдебурзьке право одержали 47 міст. З-поміж них – Філіпківці (1505), Підкамінь і Підлипці (1510), Колодробка (1516), Коршипець (1525), Стара Синява (1543), Сидорів (1547), Уланів (1525), Шаргород (1579), Фельштин (1584), Новий Константинів (1600), Чорний Острів (1522) [820, s. 74].

Наприкінці XVI ст. на українських землях, що входили до складу Руського, Подільського та Белзького воєводств Польщі й одержали маґдебурзьке право, з

287 міст 82 були власністю королівського двору, 13 – католицької церкви та 192 – шляхти [821, s. 102]. Польський дослідник М. Горн пише, що в цей період у Галичині існувало кілька тисяч сіл та 150 міст [822, s. 15]. Серед міст Підляшшя кульменське (хелмінське) право отримали міста Тукоцин (1425), Ціхановиці (1429), Вегрів (1441), Норди (1488), Вазієво (1510), Клесчілі (1523) та ін. Магдебурзьке право – Белзьки (1430), Сураж (1440), Дригин (1468), Райгород (1568), Лозиця (1505), Бочки (1509), Кнучин (1568), Сімятичани (1542), Августів (1557), Соколів (1580), Нестерів (1620), Ясинівка (1692) [823, s. 423].

XVI ст. у Галичині значно збільшилася кількість сіл, які отримали магдебурзьке право. Зокрема 1565 р. відбулася локація понад 70 сіл і малих містечок за магдебурзьким правом, зокрема Губищ, Ластівок, Бражниці, Ополі, Золокоті, Підбужу, Либохори, Лукавиці, Мокрян, Опаки, Сприні, Свитника, Розлуча, Стоянова [824, S. 75–137]. Усі вони зараз розташовані на території Львівської області.

У 1603 р. король Сигізмунд III надав право великому коронному гетьманові С. Жолковському заснувати в своїх маєтках місто і назвати його власним іменем (Жовква), надавши йому магдебурзьке право [825, s. 14]. Відомості про радників і війта Жовкви існували вже з 1601 р. [826, s. 11] У 1605 р. відбулася локація м. Топорова біля Жовкви, а 1611 р. – Янова [827, S. 276]. Король Сигізмунд III 1615 р. надав його новоутвореному м. Сасіву біля Золочева [828, s. 17]. У 1663 р. король Ян Казимир видав локаційний привілей м. Станіславу [829, s. 21]. Відомості про війта і радників Станіслава містяться з 1654 р. [830, S. 672–719] Король Ян III Собеський 1689 р. надав м. Зборову новий привілей на магдебурзьке право, замість втраченого у період польсько-турецької війни [831, s. 32]. В XVII–XVIII ст. у Галичині магдебурзьке право зазвичай отримували села, але у значно меншій кількості, порівняно з попередніми століттями. З-поміж міст у XVIII ст. його надано Бучачу. В привілеї йшлося про війта, бургомістрів, але не згадано про попередні привілеї міста [832, s. 29]. У 1753 р. магдебурзьке право отримало м. Язлівець, відоме великою вірменською колонією. Тому тут створено всі передумови існування магдебурзького права у значно раніший період [833, s. 182–183].

Р. Кайндль у праці “Статті до історії німецького права в Галичині” (*“Beitrage zur Geschichte des deutschen rechtes in Galizien”*) писав, що впродовж XIV–XVI ст. у Галичині близько 400 міст і сіл отримали магдебурзьке право [834, S. 8–143]. Як зазначає німецький дослідник Ф. Шмідт, 650 міст Малопольщі та Галичини володіли цим правом [835, S. 67]. На нашу думку, на території Галичини, зокрема на Лемківщині й Холмщині, впродовж XIV–XVIII ст. кількість українських міст і сіл на основі магдебурзького права досягала 600.

На українських землях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського, магдебурзьке право почало поширюватися трохи пізніше і не такими швидкими темпами. У 1374 р. князі Георгій і Олександр Корятовичі надали Кам’янцю-Подільському магдебурзьке право. Це місто стало найбільшою та найважливішою фортецею в Україні [836, s. 938].

На розвиток магдебурзького права у Великому князівстві Литовському, зокрема на українських землях, чималий вплив мав Бельський привілей 1564 р., підтверджений актом Люблінської унії. За ним усі міста Великого князівства Литовського одержували магдебурзьке право на зразок м. Вільно (Вільнюса). У привілеях, прийнятих після Бельського, зокрема для новоутворених міст чи підтвердження старих привілеїв, посилялися саме на рішення 1564 р. [837, S. 15]. Хоча, як ми зазначали, великі німецькі колонії на Волині у Володимирі-Волинському та Луцьку існували вже наприкінці XIII ст. і мали власну організацію за магдебурзьким правом. Більшість українських і німецьких дослідників писали, що у Володимирі-Волинському від початку XIV ст. існувало міське самоврядування на основі магдебурзького права [838, S. 504]. В “Архиве Юго-Западной России” містяться відомості, що Володимир-Волинський отримав магдебурзьке право у 90-х роках XV ст. А. Яковлів у відомій праці *“Das deutsche Recht in der Ukraine und seine einflüsse auf das ukrainische Recht im XVI– XVIII Jahrhundert”*, нагадаємо, використовував принцип діяльності магдебурзького права на етнічних українських землях і серед українських міст згадував Брест, що отримав магдебурзьке право 1390 р. [839, S. 13] Локація Дорогочину відбулася 1444 р. [840, S. 271], а Бельська – 1430 р. [841, S. 13] Князь Болеслав Мазовецький надав м. Мельнику 1444 р.

кульменське (хелмінське) право [842, S. 271]. На думку польського дослідника С. Александровича, це трапилося насправді 1440 р. [843, s. 423] У 1432 р. король Владислав Варненчик надав магдебурзьке право Луцьку, який став новим політичним центром Волині [844, S. 270]. Володимир-Волинський, на думку польського дослідника Балінського, вперше отримав магдебурзьке право 1509 р., підтверджене 1570 р. [845, s. 867] У 1438 р. [846, S. 13], а за твердженням Балінського – 1431 р., литовський князь Свидригайло надав це право м. Кременцю.

У 1518 р. князь Василь Сангушко отримав привілей, за яким він мав провести локацію Ковеля за магдебурзьким правом [847, с. 36]. Власник м. Покидька Олександр Збаражський отримав 1532 р. привілей на запровадження магдебурзького права. Міста Комер (1610), Княгин (1580), Локачі (1611) перевели на магдебурзьке право їхні власники [848, с. 37]. У 1508 р. Великий литовський князь і польський король Сигізмунд I Старий видав локаційно-магдебурзький привілей для м. Тучина, а 1513 р. надав владиці берестейському та володимирському Никифорові магдебурзький привілей на локацію м. Квасова, але ця локація була невдалою [849, с. 38–43]. У 1514 р. привілей на локацію міста за кульменським (хелмінським) правом присвоїли м. Дорогобужу [850, s. 12–40]. У 1540 р. Сигізмунд I Старий видав для луцького єпископа привілей на локацію м. Торчина на основі магдебурзького права [851, s. 823], а 1559 р. це право одержало місто Берестечко, 1562 р. – Торговиця, 1564 р. – Олика, 1600 р. – Горохів, 1616 р. – Хлопатин [852, с. 46–56]. Більшість волинських міст, яким надано це право, були приватновласницькими. Так, 1598 р. магдебурзьке право присвоєно м. Колкам, власником якого був берестейський воєвода Андрій Лепринський. У 1583 р. князь Костянтин Острозький надав це право м. Козятину, що підтвердив королівський привілей. У 1590 р. власник Нового Малина Вацлав Єлович-Малинський надав йому магдебурзького права, що також підтверджено королівським привілеєм [853, с. 59–61].

У 1631 р. князь Григорій Четвертинський одержав привілей на заснування міста на вільних землях, якому дали назву Базилія, і надання йому магдебурзького

права. Того ж року магдебурзький привілей одержало м. Кашовоград, власником якого був Ян Косовський [854, с. 74].

Одним із перших українських міст у складі Великого князівства Литовського магдебурзьке право впродовж 1441–1444 рр. одержав Житомир [855, S. 279] і 1446 р. – Летичів [856, S. 13]. Українська дослідниця Н. Білоус вважає, що магдебурзьке право Житомиру надано лише наприкінці XVI ст. [857, с. 73–74]. Із цим твердженням доцільно погодитись, оскільки надання магдебурзького права на початку XV ст. не підтверджують інші документи. Залишається дискусійним точний перехід Києва на магдебурзьке право (первинні привілеї міста не збереглися, а це спричинило різні позиції авторів). Історик М. Каманін писав, що внутрішнє життя міста в період існування окремого Київського князівства до 1471 р. і пізніше, коли князівство було перетворено у воєводство, до кінця XV ст. міщани перебували під владою воєвод, від яких їх звільнила грамота на магдебурзьке право [858, с. 178]. На думку В. Антоновича, Київ одержав магдебурзьке право не пізніше 1499 р. М. Грушевський також писав, аналізуючи документи Великого литовського князя Олександра, в яких є згадки про німецьке право, що Київ, безперечно, одержав магдебурзьке право цього року [859, с. 230]. Інший дослідник історії Києва, В. Щербина датував цю подію початком XV ст. – у роки правління Великого литовського князя Вітовта, до 1430 р. [860, с. 170] А. Яковлів зазначав, що у документі литовського князя Олександра 1494 р. згадано про звернення київських міщан до короля Казимира IV з проханням підтвердити їхні права, але не існує прямих згадок про магдебурзьке право [861, S. 13–14]. У грамоті є лише згадка про в'їта, однак інформації про інші органи самоврядування немає [862, с. 128]. Сучасна російська дослідниця Т. Круглова зазначає, що в Києві магдебурзьке право впроваджено 1498 р. [863, с. 21–22] Ці погляди підтримує Н. Білоус. Ріхард Роепель вважав час надання магдебурзького права Києву 1501–1506 рр., очевидно, не знаючи про привілеї 1494, 1497 та 1499 р. [864, S. 278] Думку про надання Києву магдебурзького права у межах 1494–1497 рр. відстоює і сучасний німецький дослідник Гайнер Люк [865, S. 115]. Враховуючи ці аргументи та спираючись на документальні матеріали, ми вважаємо, що Київ одержав магдебурзьке право не

пізніше 1498 р. Наступною стала грамота 1514 р., за якою Сигізмунд I Старий Великий Литовський князь і водночас польський король підтвердив привілей Великого князя Олександра про надання місту магдебурзького права, значно розширивши права киян [866, с. 126–128].

Ще одним документом, який визначив повноваження та структуру органів міського самоврядування Києва, стала грамота Сигізмунда I, видана 16 січня 1516 р., що міститься у згаданій праці професора Ріхарда Роепеля [867, S. 295–301]. Литовські князі й королі Речі Посполитої видали ще низку нормативно-правових актів, які регулювали діяльність органів міського самоврядування Києва до введення його у склад Московського царства.

Велику кількість міст Волині, яким надано магдебурзьке право, становили міста, що були власністю родини Острозьких (вона володіла основними маєтками і була фактичним володарем цієї території). Варто наголосити, що під Волинню маємо на увазі не лише сучасну Волинську область України, а територію, яка належала до складу Волинського воєводства Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої.

Серед міст власності Острозьких, яким надано магдебурзьке право – Смолдерев (1596), Кузьмин (1517), Красилів (1517), що одержав кульменське право, Чернехів (1529), Сурож (1599), Комищиці (1561) [868, с. 62].

Приватновласницьким містам магдебурзьке право надавали й інші магнати. У 1560 р. князь Андрій Вишневецький отримав локаційно-магдебурзький привілей для м. Вишнівця, його брат Костянтин Вишневецький – Дорофіїва, 1568 р. на основі привілею Великого Литовського князя – Андрієва (Нового Вишнівця) та містечка Попівці (локація останнього виявилася невдалою) [869, с. 73–77]. У 1583 р. князі Яким і Михайло Заславські одержали королівський привілей на магдебурзьке право для Нового Заслава, 1633 р. Юрій Заславський мав привілей для міст Фошкова і Славути [870, с. 82–87]. Магдебурзьке право мали також міста Ляхівці (1583), Тайкури (1614), Тухомль (1616) [871, s. 957–1052]. Локація багатьох міст Волині, де локовано магдебурзьке право, досі не підтверджена, оскільки їхні привілеї не збереглися. Такі випадки часто траплялися й на інших українських землях.

На території колишнього Волинського воєводства була ще низка міст, яким надано магдебурзьке право. На відміну від Галичини, де на магдебурзьке право переходили здебільшого існуючі населені пункти, на Волині чимало міст, котрі здійснювали самоврядування цим правом, утворювалися на “сирому корінні”, тобто на вільних незаселених землях. Усі привілеї на магдебурзьке право містам Волині до середини XVI ст. написано староукраїнською мовою – державною мовою Великого князівства Литовського.

Магдебурзьке право поширилось і на інші міста Правобережної, а також Лівобережної України. Впродовж XVI ст. магдебурзьке право отримала низка міст Правобережної України. Так, 1518 р. новий привілей на це право мало м. Скала, у 1540 р. магдебурзьке право було надано королевою Боною м. Бару, заснованому за 3 роки до того, 1543 р. – Старій Синяві, а після її зруйнування татарами 1558 р. видано новий привілей. Одержали привілей міста Молтушків (1548), Чорний Острів (1556), Гусятин (1559), Черче і Чернокозінці (1578) після знищення татарами, Мергород (1579), Фельштин (1584), Мезудів (1591), Дунаївці (1529) [872, s. 957–1052]. Це ж стосується Олиці (1564), Брусилова (1574), Літина (1578), Корсуня (1585), Берестечка (1547), Уланова (1520), Чигирин (1529), Вишви (1548), Звенигорода (1564), Проскурова (1578) [873, S. 14].

Упродовж XVII ст. магдебурзьке право отримали міста Крилів (1616), Лисянка (1622), Деражня (1614), Копайгород (1624), Сатанів (1640), Біла Церква (1615), Фастів (1601), Гостомель (1614), Овруч (1641), Олевськ (1641), Богуслав (1690) [874, S. 14]. У 1600 р. відбулася локація міста Новокопачів за магдебурзьким правом, що було власністю родини Острозьких, 1605 р. – Михайлополя, 1607 р. – Салинчева і Вербовиців, 1615 р. – Барека, 1619 р. – Каспировців, 1629 р. – Борщова, 1637 р. – Мінківців, 1640 р. – міста Піляки, 1641 р. – Сатанова, 1646 р. – Жванця [875, S. 279]. Впродовж 1638–1640 рр. магдебурзьке право отримала Вінниця [876, с. 379]. На думку М. Балінського, це було повторне надання магдебурзького права [877, s. 1365]. Незначна кількість міст Правобережної України одержали магдебурзьке право вже у XVIII ст. Серед них – Окопи (1700), Гайсин, Кубліч,

Гданів (1744), Летнівці (1748), Мельниця (1767), Йозефгород (1766), Ласополь (1774) [878, S. 279].

На Лівобережній Україні магдебурзьке право стало поширюватися у середині XVI ст. Першим містом Лівобережжя, яке отримало магдебурзьке право, став Переяслав (1585) – на основі привілею короля Стефана Баторія [879, с. 388–389]. Привілей видано на ім'я власника Костянтина Острозького, де зазначено, що він на пустій місцевості в городищі Переяславі мав право будувати міста і села. Щорічно в місті можна було проводити двотижневі базари, 3 ярмарки. Поселенці мали додаткові пільги впродовж 30 років, що було найбільшим терміном, який траплявся на українських землях. Привілей надавали для поліпшення економічного стану міста та розбудови фортеці у боротьбі з татарськими нападами.

У 1620 р. магдебурзьке право одержало м. Стародуб (тепер Російська Федерація), 1623 р. – Чернігів [880, с. 45–47], 1627 р. – Ніжин [881, с. 49–53], а 1666 р. – Погар [882, S. 14]. Полтава отримала привілей у 1752 р. [883] від останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, а Новгород-Сіверський – 1758 р. [884] Окремі дослідники вважають, що привілей для Полтави 1752 р. був повторним. Магдебурзьке право мали й інші привілейовані міста Лівобережної України – Почеп, Остер, Млин, Козелець та ін. [885, с. 391–402]

Поряд із наданням траплялися й випадки позбавлення магдебурзького права, наприклад, у Білій Церкві 1589 р., коли міщани надали зброю і продовольство повсталим козакам [886, с. 297]. Магдебурзьке право тут відновили на прохання війта лише через 30 років. Схожі випадки 1595 р. зафіксовано у містах Корсуні та Брацлаві [887, с. 297].

У 1754 р. королівський привілей підтвердив магдебурзьке право містам Заславу та Славуті, втрачене внаслідок захоплення їх козаками [888, S. 278]. Гориньгород одержав новий привілей на магдебурзьке право аж 1777 р., Свинюхи – 1778 р., а Почаїв – 1790 р. [889, S. 278]

Поширення магдебурзького права у Центрально-Східній Європі пов'язують із кількома факторами. Зокрема це спільні риси у розвитку міст на даних територіях та швидкість розвитку нових торгівельно-ремісницьких центрів. Правителі держав

Центрально-Східної Європи сприяли наданню містам магдебурзького права, яке підвищувало їх соціально-економічний статус та збільшувало доходи державної казни.

Іншою передумовою став середньовічний правовий принцип, за яким кожна особа могла жити за законами своєї батьківщини. На його основі німецькі колоністи з Саксонії, що переселилися в Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину та Україну, використовували власне право. Третьою причиною поширення магдебурзького права у слов'янських землях стали спільні риси між слов'янським та німецьким правом [890, с. 129–130].

Поширення магдебурзького права пов'язане із загальноєвропейським процесом розвитку міст і німецькою колонізацією на території Центрально-Східної Європи. Магдебурзьке право на українських землях уперше впроваджено в містах Галицько-Волинської держави. Його одержала більшість українських міст, що перебували у складі Польського Королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини. Основна кількість локацій українських міст і сіл відбулася впродовж XV–XVI ст. Кількість українських міст із магдебурзьким правом становила біля тисячі, що перевищувало перелік німецьких міст, які володіли цим правом.

2.6. Різновиди магдебурзького права

2.6.1. Кульменське (хелмінське) право. Кульменське право входить у правову сім'ю магдебурзького і є його різновидом. У Польщі, Литві, Білорусі та Україні кульменське право називали хелмінським. Кульменське право виникло у місті Кульмі (польською – Хелмно), розташованому в північно-західній частині Польщі, яке у добу Середньовіччя входило до складу Тевтонського ордену.

Територію кульменської (хелмінської) землі, що належала литовським племенам (пруссам), 1226 р. польський князь Конрад Мазовецький подарував тевтонським лицарям, які мусили покинути Трансільванію після конфлікту з угорським королем Андрієм II [891, с. 47]. На завойованих пруських землях тевтонські лицарі розпочали будівництво міст, фортець і сіл. Правовий статус цих

територій визначався так званим крушвицьким документом 1230 р., який донині не зберігся [892, S. 278]. Проте його зафіксовано в реєстрах Папи Римського 1234 р. На думку польських дослідників, він був підробкою Тевтонського ордену [893, с. 48]. Російський науковець А. Рогачевський вважає, що це не мало великого значення, оскільки крушвицький договір між Тевтонським орденом і Конрадом Мазовецьким дублювали документами, дійсність яких не викликає сумніву, – грамотою 1226 р. та папськими буллами 1234 і 1235 р. [894, с. 52]

У період Середньовіччя усний договір був важливіший, аніж письмовий документ. Військові дії проти пруссів війська ордену розпочали лише 1231 р., унаслідок чого було завойовано частину території хелмінської землі [895, с. 54]. Для досягнення стабільності на завойованих землях і збільшення кількості німецьких колоністів великий магістр Тевтонського ордену Герман фон Зальца та лендмейстер Пруссії Герман Болах 28 грудня 1233 р. видали привілей, який отримав назву “кульменська (хелмінська) грамота” [896, с. 81]. Вона стала типовою локаційною грамотою. Оригінал втрачено під час пожежі у Кульмі приблизно 1250 р. [897, с. 24] У 1251 р. магістр німецьких провінцій Тевтонського ордену Ебергард фон Зайн видав привілей у новій редакції на підтвердження привілею 1233 р., внівши певні доповнення [898, S. 9–11]. Привілей 1233 р. у юридичній літературі отримав назву “першого кульменського привілею”, а 1251 р. – “відновленого кульменського привілею”, виданого у 2 примірниках містам Кульм і Торунь. Його написано латинською мовою, а пізніше перекладено німецькою [899, с. 25]. Кульменська грамота складалася зі вступу, тексту, заключної частини, поділялася на 3 розділи [900, S. 110–147]. У першому розділі (ст. 1–7) визначено правовий статус Торуня і Кульма, повноваження у сфері судочинства та майнові права мешканців міст. У другому розділі (ст. 8–21) йшлося про повноваження Тевтонського ордену та його контрольні функції за діяльністю міст.

У ст. 22–24 встановлено майнові відносини на території кульменської землі [901, с. 35–38]. Сюди ж належали питання введення єдиної грошової одиниці, одиниць міри, площі, ваги та ліквідації внутрішнього мита. Грамота стала основою створення кульменського (хелмінського) права – земельного та міського. На її

підставі відбулася локація (заснування) міст Торуня та Кульма. Грамота також обґрунтувала утворення на завойованих землях Тевтонського ордену як незалежної держави. Вона гарантувала всім мешканцям Торуня, Кульма, інших міст та сіл, що підпорядковувалися Тевтонському ордену, низку пільг і привілеїв [902, s. 83–85]. Зокрема міста Торунь і Кульм отримували право на здійснення місцевого самоврядування, яке встановлювало щорічне обрання міської ради, війта, лавників. Міська рада Кульма стала вищим апеляційним судом для всіх судів, що володіли кульменським (хелмінським) правом [903, s. 15–16]. Місьцеве самоврядування ґрунтувалося на основі магдебурзького права, але зі суттєвими змінами [904, s. 2–14]. Так, порівняно з магдебурзьким правом, удвічі знижено суми грошових штрафів [905, S. 114]. Спадкове право мало б формуватися на основі фламандського права, яке надавало рівні права на отримання спадщини доньками та синами.

Зміни торкнулись і сімейного права, де передбачалось утворення “кульменської шлюбної маси”, яку порівну формували чоловік і дружина [906, s. 339]. Кульменське право звільняло мешканців від сплати мита і податків, безплатного утримання чиновників, чітко визначало розміри церковної десятини [907, s. 27]. Селяни отримували право на заняття рибальством та полюванням, будівництво на річках, ставках та озерах у межах своїх земельних ділянок одного млина [908, S. 78]. Всі мешканці міст і сіл могли зі згоди ордену набути право власності на своє майно. Згідно з кульменським правом, спадкоємцями могли бути і сини, і дочки [909, S. 158–161]. Власники маєтків на основі кульменського (хелмінського) права сплачували невеликий податок розміром 5 кульменських талярів та воску на 2 марки* [910, с. 200]. Особи, які володіли земельними ділянками понад 40 ланів землі, відбували військову службу в повному озброєнні з 3 кіньми, а власники менших земельних наділів володіли конем і мали легке озброєння [911, с. 196–197]. З тексту кульменської грамоти можна простежити бажання Тевтонського ордену збільшити кількість переселенців і врегулювати відносини власності. Міста Кульм та Торунь одержали великі земельні ділянки на пільгових умовах за межами їх територій. Зо-

* Марка – 190 г срібла

крема Кульм – землі у долині р. Вісла розміром 300 фламандських ланів* для городів, пасовищ, сінокосів.

Окрім того, 120 ланів призначено для утримання міських вартових, а місцевому костелу – 88 ланів [912, S. 92], Торуню – 10, для утримання міської охорони – 100 і міського костелу – 44 лани [913, s. 41]. Кульм і Торунь отримали магдебурзьке право, а Кульм став політичним центром кульменської землі. Основою для написання грамоти було магдебурзьке, фламандське спадкове, сілезьке і фрайбурзьке гірниче право. При написанні кульменської грамоти та у формуванні кульменського права значна роль належала римському праву [914, s. 150–154].

На формування цього права суттєво вплинула судова практика судів Кульма, Торуня, Кенігсбергу та вищих апеляційних судів Речі Посполитої. Структура органів самоврядування за кульменським правом була схожа до органів самоврядування за магдебурзьким, але з деякими особливостями. Посаду радників вводили на основі ст. 4 кульменської грамоти. Перші відомості про радників у містах Кульмі і Торуні належать 1258 і 1262 р. [915, s. 29] На думку професора З. Здройковського, Тевтонський орден використав досвід Любека, де 1226 р. утворено міську раду, оскільки у Магдебурзі її створено лише 1244 р. [916, s. 16] У складі ради спочатку було 8 осіб, а з XIV ст. – 12. Із них 1/3 становили новообрані радники, 1/3 – радники, які впродовж року виконували свої повноваження і 1/3 – радники, що перебували на посадах багаторазово [917, S. 17]. Очолював раду бургомістр. Перші згадки про нього в Торуні належать до 1303 р., а в Кульмі – 1338 р. [918, s. 92] Спочатку був 1 бургомістр, пізніше 2, а з половини XV ст. – 4 бургомістри виконували почергово свої обов'язки.

Бургомістр, що виконував обов'язки керівника міста, називався президентом. Першим керівником міста на основі кульменського права був солтис, який після запровадження посади бургомістра очолив лаву. Міські ради переважно виконували адміністративні функції та мали повноваження у сфері судочинства. Лавники на чолі з солтисом здійснювали судочинство [919, s. 34]. До початку XIV ст. лавників

* Фламандський лан – 16,8 га

обирали інші лавники, а пізніше – міська рада. У великих містах їх кількість становила 7 осіб, а від початку XIV ст. – 12 [920, s. 34]. У менших їх було менше. Функції вищого суду виконувала міська рада Кульма. Це ще одна відмінність від магдебурзького права, оскільки в Магдебурзі вищою судовою інстанцією був вейтівсько-лавничий суд. Міська рада Кульма видавала роз'яснення стосовно вирішення окремих категорій справ у нижчих судах [921, S. 46–48]. Надання містам і селам кульменського права розпочалося локацією Торуня і Кульма. Поступово кульменське право територіально вийшло за межі Пруссії. Цей процес тривав до початку XVIII ст. (Корчин 1671 р, Просерів 1701 р.) [922, s. 504–506] Кульменське право поширювалося на території Пруссії, Польщі, Литви, Білорусі та України. Його отримали 224 міста і кілька сотень сіл [923, s. 240–333]. Найвідоміші з них – Кульм (Хелмно), Торунь, Варшава, Данціг (Гданськ). В Україні кульменським правом володіли м. Дорогобуж (1501) і Красилів (1517) на Волині та міста на Підляшші [924, с. 43–44]. Крім того, у Галичині на основі кульменського права відбулася локація декількох сіл [925, с. 120].

Відомий дослідник німецького права професор Краківського університету С. Ерстрейхер зазначав, що кульменське право пройшло 2 великі етапи розвитку [926, s. 146–154]. Перший тривав упродовж XIII–XV ст., до часу рецепції на території Тевтонського ордену 2 правових збірників саксонсько-магдебурзького права, яке отримало назву старого кульменського права (*Alte Culm або Rechtsbuch nach Distinctionen*). Другий етап розпочався рецепцією названих збірників саксонсько-магдебурзького права і тривав до ліквідації кульменського права. На думку С. Ерстрейхера, перший етап характеризувався найвищим періодом розвитку кульменського права.

На відміну від локаційних грамот, наданих окремим містам або групі міст, кульменська грамота зумовила значно ширші правові відносини, що сприяло створенню кульменського земського та кульменського сільського права [927, s. 159–162]. До них належали питання полювання, рибальства, проходження військової служби, сплати податків, встановлення мір, ваги, єдиної грошової одиниці тощо. [928, S. 607] Утворенню кульменського земського і сільського права сприяла

колонізація пруських земель, де мешканці окремих новоутворених сіл, поряд з кульменським, одержали просте магдебурзьке право. Його часто застосували у селах Польщі й України, заснованих на німецькому праві. Лицарі, шляхта на його основі відбували військову службу на менш вигідних умовах. Зокрема це стосувалося термінів її проходження, участі лицарів у будівництві замків, мостів. У простому магдебурзькому праві селяни сплачували значно вищі податки, порівняно з кульменським. Окрім того, магдебурзьке право зазвичай позбавляло жінок спадщини. Просте магдебурзьке право було значно вигіднішим для Тевтонського ордену, оскільки збільшувало доходи в казну та давало змогу використовувати лицарів за межами території кульменської землі. Все це сприяло переходу лицарів і селян на вигідніше кульменське право [929, s. 163].

Натомість кримінальне кульменське право було значно суворішим від магдебурзького. Так, у нормах кульменського права як покарання передбачалася смертна кара через повішання, четвертування, розірвання кіньми, спалення, закопування живцем у землю, утоплення тощо. За підробку грошей винного спалювали (принцип таліону), за згвалтування – відрізали руки, вуха, статевий орган, обливали гарячою смолою з перцем. Ще жорстокіші покарання застосовували за крадіжку бджіл, продаж дитини євреям та ін. [930, s. 152–153]

Формуванню кульменського земського права сприяла діяльність земських судів і кульменської міської ради, як вищого апеляційного суду. Кульменське сільське право, на відміну від земського, виникло на основі кульменської грамоти, магдебурзького права, судової практики та ортілів (*Urtheil, Ordele*). На думку професора З. Здройковського, хелмінське сільське право створено у XIV ст., коли вийти у селах надавали земельні ділянки, що перебували у власності Тевтонського ордену на так званому вільному кульменському праві [931, s. 505].

Поразка Тевтонського ордену в битві під Грюнвальдом 1410 р. і внутрішні протиріччя у державі призводили до порушення норм кульменського права. Така політика зблизила мешканців міст і лицарів. Утворено об'єднання, до складу якого увійшло 62 міста (Кульм, Торунь, Данціг та ін.) і лицарі кульменської землі. Союз міст і лицарів, що отримав назву Прусського, став шукати підтримку в Польщі.

Внаслідок цього 1454 р. почалася 13-річна війна Тевтонського ордену та Польщі, що закінчилася 1466 р. підписанням другого торунського миру [932, s. 235]. Пруссію розділили на 2 частини – Королівську (воєводство Кульменське з містами Кульмом та Торунем) і Тевтонську (земля Поморська з Данцінгом (Гданськом) і Мальборське воєводство), що перебували під владою великих магістрів.

Зміни торкнулися і судової системи, оскільки міська рада Кульма втратила права суду найвищої інстанції – її повноваження перейшли до міської ради м. Торуня (1458–1608). Для Тевтонської Пруссії судом вищої інстанції стала міська рада м. Кенігсберга (1478–1517) [933, с. 41]. Королівський привілей 1454 р. надав дозвіл мешканцям Королівської Пруссії переходити з будь-якого діючого на цій території права на інше [934, s. 24]. Єдиною умовою було не завдати шкоди третім особам. Однак на практиці більшість мешканців переходила з магдебурзького, польського та старопрусського права на більш вигідне кульменське право, це майже завжди завдавало шкоди інтересам третіх осіб. Беручи до уваги ці тенденції, польський король Казимир Ягеллончик 1476 р. видав привілей, за яким відмінив на території Королівської Пруссії всі інші права, крім кульменського [935, с. 51–52]. Відтоді воно стало загальнообов'язковим на території Королівської Пруссії, за винятком міст Бранева, Ельблонга та Фронборка, де діяло любекське право. Після входження Королівської Пруссії до складу Польщі зміни відбулися і в структурі органів міського самоврядування. Так, у містах Торуні та Кульмі введено посаду королівського бурграбія, який репрезентував у місті інтереси короля. Збільшено до 16 осіб склад міської ради (12 радників та 4 бургомістри, з яких 1 бургомістр був президентом).

Кожен радник управляв окремими галузями міського життя. Контролював діяльність міської ради “Третій ординок”. У Торуні його утворено 1523 р. у складі 50 осіб (20 купців і 30 ремісників) [936, s. 62–63]. Судові функції належали лавникам, які зі свого складу обирали старшого – “суддю” [937, S. 3–45].

Після запровадження кульменського права основними його джерелами була кульменська грамота, судова практика та вількери Торуня, Кульма, Кенігсберга,

Данціга й інших міст, що регулювали діяльність найважливіших питань міського життя. Роль вількерів зростає у другій половині XIV ст. [938, s. 361–392].

Серед джерел права особливе місце посідали правові роз'яснення Магдебурга м. Бреслау (Вроцлаву) у 1261 і 1295 р. На їх основі утворено магдебурзько-бреславське (вроцлавське) систематичне лавниче право (*Das Magdeburg–Breslauer systematische Schöffengericht* – магдебурзько-вроцлавське систематичне право шиффенів), що виникло у XIV ст., і так звані “Магдебурзькі питання” (*Magdeburger Fragen*), утворені впродовж 1386–1402 рр. [939, S. 55–56].

Головна роль у створенні кульменського права належала рецепції магдебурзько-саксонського права, проведеної на основі Саксонського зеркала (*Sachsenspiegel*), вейхбільду (*Weichbild Jus municipale*), правових роз'яснень (*Weisthümer*) і вількерів, які видавав Магдебург для інших міст. Відбулася рецепція 2 збірників старого кульменського права (*Der Alte Culm*), що виникло у XIV ст., і правової книги згідно зі знаками відмінностей (*Rechbush nach Distinctionen*), утвореної у середині XIV ст., найімовірніше у м. Мейсені [940, s. 147–150]. Старокульменське право виникло внаслідок рецепції систематичного магдебурзько-бреславського лавничого права, доповнене вількерами Магдебурга для Кульма й окремими нормами Саксонського зеркала. У рукописі 1394 р. цей збірник складався з книг, які поділялися на 364 артикули. У XVI ст. збірник доповнено глосами дослідників римського права [941, S. 31].

Старокульменське право сприяло створенню міським писарем Торуня Вальтером Екгардом “IX книг магдебурзького права” (“*IX Bücher Magdeburger Recht*”) у 1400–1402 рр. До цієї праці увійшли норми Саксонського зеркала, вейхбільду, мейсенської книги міського права та старокульменське право. Тут широко використано судову практику Торуня [942, S. 426–427]. Правова книга, згідно зі знаками відмінностей, або Сілезький ландрехт, залежно від рукописів, складалася з 5–8 книг. Автор використав Ландрехт, вейхбільд, римське та канонічне право, міські книги Котляра та Цвікау [943, S. 360]. Збірники широко використовувались, як зазначає С. Ерстрейхер, на всій території Пруссько-мазовецькій [944, s. 148–150]. У другій половині XV ст. на території Князівської Пруссії створено ще один

збірник, який отримав назву “Вількери земель і міст Пруссії” (“*Willkur der Land und Stadte Preusent*”) або “Загальноприйняті кульменські права” (“*Zandlödige Kulmische Recht*”) [945, s. 488–489]. Він регулював норми процесуального права. За основу взято судову практику кульменської міської ради як суду найвищої інстанції, данцігські вількери, Саксонське зерцало та договори Тевтонського ордену з Польщею 1435, 1466 р. [946, s. 489] Використано також інші правові збірники, але вони не набули такого широкого застосування.

Існування різноманітних правових збірників, норми яких були застарілими, вимагало проведення кодифікації кульменського права. Крім того, на території Пруссії у XVI ст. розпочалася рецепція римського права [947, с. 306].

Діяльність з кодифікації кульменського права розпочалася 1526 р., але вони, як і наступні кодифікаційні комісії 1534, 1540, 1552 та інших років, не принесли бажаних результатів [948, s. 490]. У кодифікаційній комісії брали участь представники Королівської та Князівської Пруссії. Лише 1566 комісія створила перший проект, який отримав назву “Лідзбарська ревізія” (“*Jus Culmense Gorrectur*”). Цю редакцію називали також вермійською або хайльсбертською. Лідзбарська редакція не була офіційно затверджена ні польським королем, ні Генеральним сеймиком Пруссії, її використовували у Вармійському єпископстві [949, S. 491]. Наступною стала новомійська (*Yus Culmense Emendatum*) або новомарктська редакція (*Neumarkter Kulm*). У її розробленні взяли участь представники Королівської та Князівської Пруссії і міста Данціга доктор права Т. Лемке, представник прусського князя доктор юридичних наук І. Роде [950, s. 144]. Новомарктська ревізія зберігала поділ кульменського права на 5 книг і характеризувалася впливом римського права [951, s. 154–232]. Ця ревізія, як і лідзбарська, не набула офіційного статусу з причин конфлікту між шляхтою і міщанством Королівської Пруссії щодо спадкового права. Новомарктську ревізію укладено німецькою мовою, пізніше К. Шутд переклав її латиною. Латинський варіант новомарктської ревізії кульменський міщанин П. Кушевич переклав польською [952]. Останню часто застосовували на території Королівської Пруссії у населених пунктах, які використовували кульменське право. Кульменське право П. Кушевича використовувалось і в Україні, в окремих

населених пунктах, що володіли кульменським правом, та при кодифікації українського права XVIII ст. В Україні в усіх кодифікаційних актах XVIII – початку XIX ст. його називали хелмінським.

Хелмінське право, як писав А. Яковлів, вирізнялося чіткістю та лаконічністю викладу матеріалу [953, с. 42]. Хелмінське право П. Кушевича видано 1623 і 1697 р. у Познані та 1646 р. у Варшаві [954, s. 37]. Структурно воно складалося з 5 книг (глав), поділених на розділи. У першій книзі містилися норми, що регулювали вибори членів органів місцевого самоврядування: радників, бургомістрів та ін. Другу книгу присвячено утворенню судів, повноважень лавників, адвокатури та прокуратури. Третя та четверта містили норми цивільного права, а остання – кримінального [955, с. 41–42]. Цю ревізію використовував асесорський суд – вищий апеляційний суд Речі Посполитої – при розгляді справ населених пунктів, що володіли кульменським правом [956, с. 54]. Важливе значення у проведенні наступних кодифікаційних робіт мало утворення 1578 р. загальнодержавного Коронного трибуналу в Пьотркові для Великопольщі й у Любліні – для Малопольщі. У 1585 р. Коронний трибунал у Пьотркові поширив юрисдикцію на шляхту з Королівської Пруссії [957, s. 45]. Після цього шляхта самостійно розробляла кульменське земське право, затверджене королем, польським сеймом та Генеральним сеймиком Королівської Пруссії 1598 р. У 1598 і 1599 р. його надруковано у Торуні під назвою “Пруська коректура” (“*Jus Lerreste Nobilitatis Prussiae correctum anno Domini*” – “Земельне право пруської знаті, виправлене року Божого”) [958, s. 244–267]. Тут вміщено норми цивільно-процесуального права, спадкове право і визначено систему шляхетських судів. Питання, не врегульовані пруською коректурою, входили до компетенції кульменського права.

Деякі норми пруської коректури, зокрема спадкове право, застосовували на території всієї Речі Посполитої. Окремі положення використано в Австрійському цивільному кодексі 1811 р. і цивільному кодексі Польського Королівства 1825 р. [959, s. 57–58] Також її використано для кодифікації права Пруссії у XVIII та XIX ст. [960, s. 271–323] Останню ревізію кульменського права – Торунську 1594 р. (*Jus culmense revisum, Thorner Kulm*) – розробили представники міст Королівської

Пруссії, оскільки члени кодифікаційної комісії від Князівської Пруссії у 1592 р. вийшли з її складу [961, S. 24]. Основну роль у підготовці Торунської ревізії відіграли вже згадуваний синдик м. Данціга (Гданська) Генріх Лямке і бургомістр Мальборка Гжегож Геєзе, який після смерті Г. Лямке 1594 р. самостійно завершив кодифікаційну роботу [962, s. 53]. Торунська ревізія 1594 р., на думку багатьох дослідників, стала найвизначнішим пам'ятником кульменського права, де вперше у Польщі відбувся розподіл процесу на цивільний і кримінальний, впроваджено низку інших прогресивних положень. У Торунській ревізії збережено попередню структуру кульменського права (5 книг), збільшено, порівняно з іншими ревізіями, кількість артикулів – до 527. У першій книзі містилися загальні постанови, друга регулювала норми цивільно-процесуального права. Цивільному праву присвячено третю і четверту книги. У третій містилися норми речового права, а в четвертій – зобов'язального, опіки та піклування. П'яту присвячено нормам кримінального та кримінально-процесуального права [963, с. 61–62]. Торунську ревізію прийняло м. Данціг (Гданськ) і міста Помор'я в районі Данціга за офіційний кодекс. Щодо неї стали вживати назву “Данцігська ревізія” (*Danziger Kulm*) [964, S. 353]. Цю ревізію з власним коментарем 1745 і 1767 р. видав відомий дослідник кульменського права М. Ганов (під назвою “*Jus Culmense ex ultima revisione*” – “Кульменське право в останній редакції”) [965, s. 411–448].

На розвиток кульменського права важливий вплив мала судова практика та вількери, видані органами міського самоврядування великих міст. Найбільшу кількість вількерів видало м. Данціг, найвідоміший – у 1761 р. Цей вількер складався із 3 частин, поділених на 26 розділів та 466 артикулів, і був практично кодексом міського права [966, s. 68–69]. У четвертому розділі вількера 1761 р. містилися норми морського права, що діяли в Пруссії до впровадження 1862 р. німецького торгового кодексу [967, с. 54].

У Князівській Пруссії кодифікація права відбувалася трохи відмінним шляхом після виходу її представників із складу спільної кодифікаційної комісії. Кодифікаційна комісія, утворена 1602 р., продовжувала роботу до 1620 р. Її наслідком стало прийняття Пруського ландрехту, який складався з 7 книг з

нормами цивільного права та процесу, сімейним правом тощо. [968, s. 288–291] Основними джерелами Пруського ландрехту стали римське право та прусський земський регламент. Кульменського права не використано серед джерел, хоча низка статей мали посилання на нього [969, с. 314].

У 1685 і 1721 р. відбувся перегляд Пруського ландрехту, серед джерел якого також не згадано кульменського права. Після розподілу Польщі до складу Пруського Королівства відійшли землі Королівської Пруссії, де 1794 р. прийнято новий Пруський ландрехт, що став загальнодержавним кодексом. Ним офіційно відмінено кульменське право [970, с. 314]. Окремі норми кульменського права продовжували діяти в містах Кульмі та Торуні до 1844 р. [971, s. 69] Найдовше кульменське право діяло у Гданську (до 1857 р.), а морське право – до 1862 р. [972, s. 317–323]

2.6.2. Новомарктське (шредське) право. Як кульменський привілей 1233 р. став основою для утворення кульменського права, так і привілей (правове роз'яснення) м. Галле 1235 р. для Новомаркта заклав правову основу для утворення іншого різновиду магдебурзького права – новомарктського або (у польському варіанті) шредського права [973, s. 75]. Новомаркт (сьогоднішня Шреда) знаходиться у Силезії (Польща). Основна кількість локацій на новомарктському праві відбулася впродовж 1223–1229 рр. за князювання силезького князя Генріха Бородатого та його конфлікту з Магдебургом [974, s. 61]. Князь Генріх Бородатий, бажаючи прийняти досконаліші правові норми для врегулювання нових торговельно-економічних відносин, що ґрунтувалися на основі фламандського права, звернувся разом із міськими мешканцями до шиффенів м. Галле й отримав згаданий документ 1235 р. У цьому роз'ясненні немає відомостей про встановлення у місті міської ради та радників, а згадується про спадкового вйта (*erbvogtei*), підпорядкованого власникові міста. Після ліквідації у XVI ст. інституту спадкового вйтівства фактично припинилася діяльність шредського (новомарктського) права.

Зазначимо, 50% локацій на основі новомарктського права припадало на населені пункти, які перебували у власності католицької церкви, 21,6% – монастирів,

20% – приватних власників (шляхти) та 8,45% – держави [975, s. 58]. Серед міст новомарктського права 35,33% належали державі, 23,30% – кляшторам, 22,55% – католицькій церкві та 18,79% – приватним власникам [976, s. 62]. На Силезію припадало лише 9,26% усіх населених пунктів, що володіли новомарктським правом [977, s. 59].

Новомарктське право охоплювало, поряд із нормами магдебурзького, фламандське (голландське) право. Новомарктським правом володіли понад 100 міст, а за даними відомого польського дослідника новомарктського і кульменського (хелмінського) права професора Збігнєва Здройковського – 132 міста та близько 1 тис. сіл [978, s. 217–219]. Територіально ці населені пункти охоплювали Силезію, Малу і Велику Польщу, Галичину. Новомарктське право проіснувало понад 250 років упродовж 1214–1468 рр. Із 1234 р. почало поширюватися на польські землі – спочатку в населених пунктах, заснованих німецькими колоністами, з XIII ст. – у польських та українських містах і селах [979, S. 194].

До найвідоміших міст новомарктського права належать Костенблот, локація якого відбулася 1214 р., Уеест (1223), Требніц (1250), Ополе (1327) [980, S. 195]. Сьогодні відомо 25 населених пунктів Галичини, які володіли новомарктським правом, а в архівах України та Польщі міститься 12 привілеїв цих міст [981, s. 76]. Один примірник новомарктського права зберігався у міжвоєнний період у Львові в Науковій бібліотеці НАН ім. Василя Стефаника [982, S. 7–8]. Пізніше, після польсько-радянських угод, цей привілей передано бібліотеці Оссолінських (Вроцлав). Окрім того, низка українських населених пунктів на Лемківщині, Холмщині та Підляшші володіли також новомарктським правом. Серед відомих українських міст новомарктського права – Стара Сіль (Львівська обл.), Скала Подільська (Тернопільська обл.) [983, s. 219]. Андрій Яковлів згадував також Вербіж, Винники, Малехів, Острів, Бродки, Бужів у Галичині, Сокіл на Підляшші та ін. [984, s. 83]

На практиці траплялися випадки кількаразової локації міст на новомарктському праві та їх перехід на магдебурзьке. Таке зафіксовано у Сихові, Обачно, Радомі, Войничях (Республіка Польща) впродовж 1349–1365 рр. [985, s. 63] Першим формальний привілей про надання новомарктського права отримало м. Бжег

1250 р., а останнім – Самполно (повіт Коло) 1477 р. Останню локацію с. Липниці на новомарктському праві перевів 1511 р. гнезненський архієпископ Яна Ласького [1986, s. 63]. Особливістю новомарктського права стало використання інших джерел права не магдебурзького походження. Села отримували спершу фламандське право, а пізніше, разом з новомарктським, охоплювало і норми франконського права.

На думку З. Здройковського, головною підставою виникнення новомарктського права, що брало початки з фламандського, було правове роз'яснення лавників м. Галле для мешканців Новомаркта з 1235 р. [1987, s. 76] на замовлення силезького герцога Генріха I (1201–1238). Оригінал документа не зберігся досі. Його копію видрукували 1771 р. Ян Богме [1988, S. 1–3] і Крістіан Стокла [1989, S. 1–24]. Перший надрукований примірник походив з м. Брега, інший – з Вроцлава. Так само примірник м. Вроцлава з додатками з міської книги м. Свидниці видрукував Ернест Теодор Гаупп [1990, S. 224–229].

Правове роз'яснення шиффенів м. Галле для Новомаркта виходили друком у збірнику джерел магдебурзького права Густава Адольфа Тшоппега і Густава Адольфа Штенцна [1991, S. 294–299], Пауля Лабанда [1992, S. 7–13] та Густава Кароля Гомейера [1993, S. 223–266]. Новомарктське право міститься і в численних збірниках джерел магдебурзького права пізніших дослідників, серед яких вирізняються праці Отто Меінардуса, який зібрав понад 318 привілеїв про надання містам і селам новомарктського права, а також вількери, статuti, міські книги та ін. [1994, S. 93–203] У німецькій і польській історико-правовій літературі залишається дискусійним питання точної дати видання правового роз'яснення шиффенів м. Галле для Новомаркта. О. Меінардус і К. Гомейер дотримувалися погляду, що м. Новомаркт отримало двічі правове роз'яснення від Галле – 1181 і 1235 р. Наукової позиції цих авторів дотримувався ще один відомий дослідник новомарктського права – Еріх Сандов [1995, S. 1–176]. Більшість дослідників критикували такі погляди, оскільки, на їх думку, магдебурзьке право заснував архієпископ Віхман 1188 р. і, відповідно, роз'яснення лавників Галле не могло з'явитися 1181 р. Такої думки дотримувалися Ламберт Шулте, Карл Цеймер, Рудольф Котчшке, Зугфрід Рітшл та ін. Цікавий погляд висловив Адольф Шаубе, який писав також про 2 правові

роз'яснення лавників Галле для Новомаркта, але перше, на його думку, датується не 1181, а близько 1210 р. [996, S. 142–149] Це правове роз'яснення мало урядовий характер і приблизно 1214 р. було доставлене до Новомаркта. Хоча воно й не збереглося, його існування засвідчував документ-фальсифікат, що надавав новомаркське право м. Костомлотому і низці сіл [997, S. 149–159]. Дослідник також стверджував, що примірник з м. Свидниці датується не 1181 р., а 1231 р., чим заперечив О. Меінардусу й Е. Сандову, але підтримав погляд Ернста Теодора Гауппа [998, S. 155–167].

А. Шаубе стверджував, що 1235 р. князь Генріх I Бородатий отримав таке роз'яснення від лавників м. Галле, але воно було загальом повторенням роз'яснення 1210 р., втраченого у канцелярії князя. Мешканці Новомаркта відшукали примірник нового роз'яснення і належно його оформили, відповідно до вимог тогочасної канцелярії. Так було створено текст нового документа, який у юридичній літературі датується 1235 р. [999, S. 167] А. Шаубе навів ще низку аргументів, котрі нібито підтверджують його теорію. Позицію А. Шаубе розкритикував Е. Сандов, який дотримувався думки про існування 2 роз'яснень – 1181 і 1235 р. [1000, s. 170–176].

Більшість німецьких дослідників новомарктського права (Рудольф Котшке, Теодор Гьорліц, Генріх Лоеш, Горст Оскар Свінтек та ін.) дотримувалися погляду про існування лише одного роз'яснення, направленою лавниками Галле для Новомаркта в 1235 р., а всі інші редакції – його переробка. Важливу роль у підтвердженні цієї теорії відіграв Теодор Гьорліц. Він на аналізі права м. Глогове про спадкування вдів, що ґрунтувалося на основі франконського права (а більшість мешканців цього міста і його околиць становили франконці), доказав, що цей документ, який інші дослідники датували 1181 р., міг походити лише з початку XIII ст. [1001, S. 378–380] Свої аргументи Т. Гьорліц висвітлив у низці інших праць. Таку думку підтримує сучасний німецький науковець Берн Канновський [1002, S. 60–90].

Новомаркт (Шреда) у XII ст. існувало як торговельне польське місто, що перебувало під юрисдикцією силезьких князів. Тут діяв важливий ярмарок продажу солі з м. Галле. Врегулювання торгівлі сіллю відбулося за князя Генріха I

Бородатого у 1201 р., цим питанням займалися фламандські (голландські) колоністи, які також становили значну кількість мешканців Галле та його околиць [1003, s. 56]. Появу фламандських колоністів у Шреді пов'язують із початком XII ст. Фламандські колоністи у XIII ст. за панування князя Генріха Бородатого сприяли встановленню у місті вільної торгівлі солі десь близько 1223 р.

Цей статус міста надав йому нову назву латинською мовою – “*Novum Forum*”, що стосувалося його торговельної діяльності, й перехід з польського торговельного права на фламандське. Німецькі автори пов'язували першу назву міста із середою, ярмарковим днем [1004, S. 52], а польські – з його розташуванням на середині шляху між Вроцлавом і Легніцею [1005, s. 57]. Німецька назва “Новомаркт” уперше з'явилася 1275 р. [1006, s. 57]. Дискусійною залишається тема локації Новомаркта. Польська дослідниця Марія Фрідберт писала: документ 1235 р. є не локаційним привілеєм, а лише правовим роз'ясненням, що стосувалося судочинства і деяких адміністративних функцій, які надали лавники м. Галле на прохання князя Генріха та міщан Шреди [1007, S. 200–201]. Нема також жодного іншого локаційного привілею, який би підтвердив надання такого документа. На думку З. Здройковського, документ існував формально, оскільки місто становило своєрідний господарський конгломерат, і його в інших документах називали “*civitas*”, а мешканців – “*cives*”. У документах 40-х років XIII ст. йшлося про те, що м. Шреда і села в його окрузі мали статус (*statuta Theutonicorum*) [1008, s. 58]. Не можна стверджувати ні того, що Шреда не мала локаційного привілею, ні того, що такий документ місто отримало. У відсутності в міста локаційного привілею були зацікавлені передусім силезькі князі. Це давало їм формальне право ширше втручатись у справи міста. Центром торговельної автономії фламандців, як засвідчують джерела, Шреда була ще до 1223 р., найімовірніше – 1210 р., а солтиса Генріха і вїйта Берона згадано вперше 1229 р. [1009, s. 61]

У 1223 р. на єпископських землях відбулося заснування сіл на основі права локаторів. Села отримували правові пільги, аналогічні містам. Здебільшого це були села поблизу Новомаркта, заселені німецькими колоністами [1010, S. 28]. Поступово його надавали селам, що перебували у власності князів та держави. Згідно з

даними земельної книги Карла IV, 1350 р. новомарктським правом у Силезії володіли 42 села, що належали герцогу, 17 – монастирям і лише 3 – єпископу. У селах використовували вейхбільд, написаний латинською мовою [1011, S. 28–29]. Магдебурзьке право на зразок магдебурзько-бреславського 1352 р. отримало і місто Новомаркт, але воно не змінило діяльності вищого суду, який діяв до 1698 р. [1012, S. 24] Тут вїйт посідав місце колишнього крайового вїйта, який був, найімовірніше, княжим службовцем [1013, s. 61]. Солтис мав ширші повноваження у сфері судочинства. Підвищенню статусу вїйта у Шреді сприяв конфлікт між Магдебургом і силезьким князем Генріхом Бородатим з приводу підпорядкування князеві вільної фламандської торгівлі у місті й масового переселення у місто та навколишні села фламандських колоністів, підпорядкованих вїйту [1014, s. 61].

Серед сіл згадуються Беяни, Хвалімеж, Чехув, Юговец, Комарнікі, Поповіце, Огородніца та ін. [1015, S. 52–53]. Поява у Новомаркті німецьких і фламандських колоністів сприяла поступовому виселенню польського населення та германізації цих територій. Після смерті вїйта Берона його місце 1266 р. посів вїйт Тулон, і у місті аж до 1570 р. існувала посада спадкового вїйта. У привілеї 1317 р. згадано про вїйта Арпезча, 1348 р. – Николауса, 1376 р. – Генріха, 1410 і 1411 р. – Ганюса [1016, S. 216–260]. Крім того, у маєтках, що належали каштелянам, існувала посада вїйта шредського (*Judex praincialis*), до юрисдикції якого належали кримінальні справи. За князювання Генріха IV Пробиза каштелянами шредськими стають німці, поступово переводячи підпорядковані їм села з польського на шредське право. На думку Збігнева Здройковського, каштеляни могли поєднувати свою посаду з посадою вїйта (бургграфа) і підвїйта [1017, s. 62]. Перші згадки про радників у Новомаркті з'являються з 1323 р., а про міську раду – з 1325 р. [1018, S. 222–227]. Фактично аж до викупу спадкового вїйтівства, яке відбулося 1370 р. главою міста був спадковий вїйт.

На відміну від магдебурзького права, особливість новомарктського в тому, що з першої половини XIV ст. на місці старого каштелянського судового округу утворено нову міську юрисдикцію під назвою “вейхбільд”, який складався з 89 населених пунктів [1019, S. 55–56]. Після смерті останнього вроцлавського князя

Генріха VI 1335 р. та входження цього князівства до Чеського королівства, у Вроцлаві та Новомаркті впроваджено земські суди німецького права (*Hof und Land gericht*) [1020, s. 73]. Перші згадки про цей суд містяться з 1353 р. [1021, S. 89] Особливістю формування новомарктського права було також і те, що, як уже згадувалося, його основою стало роз'яснення лавників м. Галле 1235 р., коли ще у Магдебурзі та Галле не існувало міських рад, а запровадження у містах новомарктського права посад бургомистра і радників проводилося паралельно з існуванням спадкового вйта. Спочатку, у 1223–1235 рр., новомарктське право було фламандським, стосувалося переважно структури органів управління міста, його околиць і сіл, спадкового права та майнових прав подружжя. Ці елементи фламандського права зберігались у новомарктському до 1335 р., коли створено міську книгу Новомаркта [1022, s. 63]. Політику Генріха Бородатого щодо поширення новомарктського права продовжували його наступники – Генріх Побожний (1239–1241) і Генріх III Білий (1247–1266), який утворив нову новомарктську каштелянію після 1254 р. Таку ж традицію підтримували великопольські князі Болеслав Побожний (1253–1279) і його брат Пшемисл II (1279–1296). Активну роль у поширенні новомарктського права відіграла католицька церква, зокрема Плезненське архієпископство [1023, s. 64]. Відмінності між новомарктським та магдебурзьким правом стосувалися, насамперед, спадкового права і майнових прав подружжя, котрі діяли з урахуванням норм фламандського права. Жінки, за новомарктським правом, отримували рівні спадкові права з чоловіками. Під час одруження все майно подружжя визнавали спільним. У випадку смерті одного з них усе майно переходило на користь другого.

Спадкові вйти і солтиси новомарктського права мали широкі повноваження у сфері кримінального судочинства, за винятком справ, що стосувалися згвалтування, розбоїв, озброєних нападів на будинки. Ці справи перебували у компетенції земських судів у Силезії – німецького права, а в Польщі та Україні – польського. На відміну від магдебурзького, яке отримували переважно міста, особливістю новомарктського права стало його поширення здебільшого в селах. Із 1005 відомих сьогодні привілеїв новомарктського права лише близько 132 належало містам, а

інші – селам. Тож воно містило більше правових норм, що врегульовували правовідносини у селі [1024, s. 62]. Надання новомарктського права зобов'язувало осадників (мешканців села) сплачувати визначену кількість грошей та 3/4 ц (гетунки) різного зерна (жита, пшениці, вівса). У XV–XVI ст. у селах, які належали католицькій церкві, поступово збільшувалася кількість натуральних податків і встановлювався виробіток, що призводило до панщини. У Галичині такі процеси були пов'язані з купівлею спадкових вйтівств (солтиств). У селах, локованих на основі новомарктського права, використовували фламандський лан (16,8 га) [1025, S. 9], який отримав назву шредського або новомарктського. Великий лан, його ще називали франконським, становив 24,19 га [1026, S. 9]. У декотрих дипломатичних польських середньовічних документах малий лан називали шредським (*lanus, mansus sredensis*). Для вимірювання площі застосовували також шредську міру ланів (*mensura sredensis*) [1027, s. 65].

Спочатку новомарктське право надавали німецьким колоністам, а за межами Силезії солтисом зазвичай був німець, населення сіл – поляки або українці. Поступово солтисами ставали у Польщі – поляки, а в Галичині – українці. Роль новомарктського права втрачається у Силезії після переходу 1335 р. Вроцлавського князівства до складу інших держав, його місце займає магдебурзьке право. На інших територіях новомарктське право зберігає чинність ще до кінця XVI ст. Найвищий розквіт новомарктського права припадав на XII–XIV ст.

На зменшення популярності цього права частково вплинуло рішення короля Казимира Великого створити 1356 р. вищий суд німецького права на Краківському замку та з 1368 р. – суду 6 міст і низки міських, костельних та кляшторних судів, до компетенції яких також належали справи, що розглядали суди новомарктського права. Іншою причиною зменшення популярності новомарктського права та поступовий перехід міст на магдебурзьке стала відсутність у цих містах такої демократичної структури, як міська рада. Крім того, король 1365 р. заборонив звертатись із апеляцією на рішення вищого суду новомарктського (шредського) права у Каліші до новомарктського суду [1028, s. 65]. Останні відомі локації на основі новомарктського права відбулися 1477 р. у містах, а 1511 р. – і в селах.

Власники, що отримали новомарктське право у XIV–XV ст., поступово ліквідували незалежне судочинство та заснували домініальний суд, який перебував під повним контролем їх господарів. Процес заміни новомарктського права на магдебурзьке пов'язаний також із уніфікацією господарської діяльності міст [1029, s. 194]. Менші міста, які не прийняли магдебурзького права, підпорядковувалися їх власникам на основі польського права, але кількість таких міст була незначною. Фактично впродовж XV–XVI ст. зникала відмінність між магдебурзьким і новомарктським правом.

Новомарктське право зберігалось до часу існування у містах спадкових в'їтів і підпорядкування їм міського судочинства [1030, s. 225]. З утворенням демократичної структури – міської ради – зменшення ролі спадкового в'їта та ліквідація його посади через викуп або дарування приводило до переходу міст на магдебурзьке право. Це могло відбутися, коли власник вносив зміну в попередній привілей і надавав місту магдебурзьке право. Такі випадки мали місце в містах Войнічі (1349), Чехові (1355), Радомі (близько 1364) тощо [1031, s. 216]. В інших випадках містам надавали нові привілеї на магдебурзьке право, не згадуючи новомарктського, яким вони володіли до видання привілею. Впродовж XIV ст. у низці міст відбувався перехід із новомарктського (шредського) права на магдебурзьке. Зокрема такі випадки зафіксовано у містах Гродкові (1324), Бжегу (1327), Войнічі (1349), Чехові (1355), Велічці (1361), Стшельцах Опольських (1362), Свідниці (1363), Радомі (1364) та Опочно (1365) [1032, s. 193–198]. У Гродкові, Войнічі та Опочно перехід на магдебурзьке право відбувся на прохання в'їта і міщан. Із подібним проханням зверталися також міщани м. Велічки [1033, s. 193].

У привілеї Великого князя Литовського Вітовта 1424 р. для підляського міста Соколова ішлося про те, що всі спільні справи має розглядати в'їт на основі новомарктського (шредського) права. Місто переводили з руського (українського) права на шредське, русини (українці) могли використовувати своє право. У привілеї короля Владислава Ягайла для Старої Солі 1422 р., нагадаємо, передбачено перехід із польського на шредське право [1034, s. 219].

Важливе значення для формування новомарктського права мала діяльність вищих апеляційних судів цього права (обергофи). Обергофи новомарктського права були утворені та діяли у Новомаркті, Калішу, Шлупсу. Вищий суд Новомаркта утворено близько 1275 р. Найактивніший період його діяльності припадав на 1275–1365 рр. [1035, s. 60] У 1283 і 1289 р. у місті встановили посаду міського писаря (*skriptor*), а з 1323 р. вели власні міські книги [1036, S. 224]. Діяльність вищого суду Новомаркта пов'язана із створенням 1335 р. Новомарктської правової книги (*Neumarkter Rechtsbuch*). Вона була переробкою Саксонського зеркала з урахуванням правового роз'яснення Галле для Новомаркта 1235 р. і роз'ясненням Новомаркта для Ополя 1327 р., яке видав, найімовірніше, вищий суд Новомаркта з охопленням норм фламандського права, що продовжували впливати на формування правових норм міста до 1621 р. [1037, s. 61] Новомарктська правова книга – одне з джерел магдебурзького права [1038, S. 91–420], мала широке застосування в Силезії, Польщі й Україні [1039, S. 149]. Другу Новомарктську міську книгу створено впродовж 1519–1563 рр. [1040, S. 21–22]

На думку Теодора Гьорліца, юрисдикція вищого суду Новомаркта поширювалася на міста Мстов (1278) та Ополе на р. Одра (1327), а після підпорядкування вищого суду Новомаркта Вроцлаву стосувалася лише Ополя та навколишніх сіл [1041, S. 20–24].

Натомість Збігнев Здройковський стверджував, що новомарктський вищий суд володів юрисдикцією відносно малопольських сіл цього права – Ібрамовичів (1275), Мстова (1278) та містечка Брежниця Нова (1287) [1042, s. 59]. До вищого суду Новомаркта зверталися і міста Польщі на рішення вищих судів Каліша та Шлупса до 1365 р., коли видано відповідну заборону короля Казимира Великого [1043, s. 271]. Новомарктське право для Каліша надав великопольський князь Пшемисл 1282 р., де йшлося про підтвердження попереднього привілею Болеслава Побожного, наданого приблизно у 1253–1260 рр. Інші дослідники стверджували, що привілей міг видати ще Генріх Бородатий у 1234–1235 рр. [1044, s. 187] На основі привілею 1282 р. утворено суд ("*Iudicium provinciale*") Каліша, до юрисдикції якого входили навколишні села Добржес, Коконін, Малкув, Руссов,

Руссовек, Тлоніше і Тунес [1045, s. 479]. У 1283 р. юрисдикція цього суду поширилася на 11 міст, зокрема Болеславець, Данків, Керно, Канін, Нове місто, що знаходились на згаданій території [1046, s. 188–189]. У 1289 р. утворено міську раду Каліша, а 1360 р. міська громада викупила спадкове вйтівство [1047, s. 145–146]. Про діяльність іншого вищого суду новомарктського права у м. Слунці є лише незначні відомості [1048, S. 173].

До складу новомарктського обергофу входило 5 радників разом із бургомістром, 11 старійшин (лавників) [1049, S. 22], включно з 7 міськими лавниками і 4 обраними радниками та лавниками з інших міст. За свою роботу вони отримували 36 грошей і могли претендувати на 3/4 марки. У 1550 р. вйт і шиффени з Ополе у справах, що розглядалися в їхньому суді, одержували половину марки (24 грошей), а писар – 12 грошей [1050, S. 23]. Вищий суд Ополя утворено 1327 р. на основі відповідного рішення вищого суду Новомаркта, і він продовжував діяльність до другої половини XVII ст. Його рішення могли оскаржувати у вищому суді Новомаркта.

У 1600 р. шиффенський стіл Бреслау дав роз'яснення шиффенському столу Ополя щодо застосування привілею 1327 р., наданого Новомарктом для Ополя на прохання герцога Болка II, відносно спадкування вдівців після смерті їхніх жінок [1051, S. 94–95]. Бреславський синдик Андреас Ассіг у праці “*Singularia Wretislavensia*” (1653–1676) зазначав, що суд Ополе звертався з апеляцією до Новомаркта, оскільки радники і лавники останнього часто вирішували аналогічні справи, які розглядали також в апеляційному суді Бреслау [1052, S. 24].

Новомарктське право разом із кульменським були різновидами магдебурзького права. Воно було пристосованим до місцевих умов магдебурзьким правом із використанням елементів фламандського (*jus sredense*). У новомарктському праві однаково простежувались елементи самоврядування міської та сільської громади. Влада у містах і селах новомарктського права належала спадковому вйту і лавникам; не існувало такого органу самоврядування, як міська рада. В окремих містах міська рада була створена, але мала надзвичайно малі повноваження і цілком

підпорядковувалася спадковому війту. Посада спадкового війта у містах новомарктського права існувала до переходу на магдебурзьке.

Висновки до розділу 2

Магдебурзьке право є одним із різновидів німецького міського права. Воно виникло у місті Магдебурзі і його основою стало міське звичаєве право та привілеї архієпископа Віхмана 1188 р. Однією з історичних передумов виникнення магдебурзького права як і інших міських прав стала боротьба міщан за свої політичні та соціально-економічні права.

У Магдебурзі було сформовано систему міського самоврядування у складі бургомістрів і радників, що виконували адміністративні функції, та шиффенів (лавників), що очолювалася війтом (бургграфом), а в окремих випадках і солтисом, що виконувала судові функції. Важливу роль у Магдебурзі виконував бурдинг, колегія 100 мужів та ремісничі цехи. Дану структуру міського самоврядування можна вважати класичним магдебурзьким правом.

Поширення магдебурзького права в Україні, Польщі, Литві, Білорусії, Угорщині, Словаччині та Чехії на відміну від німецьких міст сприяли королі, князі, інші володарі, які були зацікавлені у розвитку міст, торгівлі та промислу.

Можна говорити про три зони поширення магдебурзького права. По-перше, це територія середньовічних німецьких держав, до другої зони належать міста на території сучасних Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини. До третьої зони поряд з Україною слід віднести Білорусію та Литву.

Магдебурзьке право стало найбільш просторово поширеним варіантом німецького міського права. Воно діяло на землях Німеччини, Польщі, Литви, Білорусії, Угорщині, Словаччини, Чехії та України.

Поширення магдебурзького права пов'язано із загальноєвропейським процесом розвитку самоврядних міст та німецькою колонізацією на території Центрально- Східної Європи. Магдебурзьке право поширилось на українські землі ще в період Галицько-Волинської держави і його отримали майже усі українські міста що перебували у складі Польського королівства, Великого князівства

Литовського, а пізніше Речі Посполитої. Магдебурзьке право діяло у Києві та Гетьманщині.

Поширенню магдебурзького права у Центрально-Східній Європі сприяли спільні риси у розвитку міст та створення нових торгівельно-ремісничих центрів а також підвищувало доходи державної казни.

Поряд з магдебурзьким правом у Центрально-Східній Європі широко використовувались його різновиди кульменське (хелмінське) та новомарктське (шредське) право. Хелмінське право виникло у Пруссії і його основою стали привілеї великих магістрів Тевтонського ордену, магдебурзьке право та судова практика міст, що володіли кульменським (хелмінським) правом. Кульменське право стало загальнодержавним правом Пруссії, використовувалось у містах і в селах, у практиці міських і земських судів. У кульменському (хелмінському) праві відбулось три його кодифікації що отримали назву ревізії.

Новомарктське (шредське) право було пристосованим до місцевих умов магдебурзьким правом з використанням елементів фламандського права. У новомарктському праві однаково простежувалось елементи самоврядування міських та сільських громад. Влада у містах і селах належала спадковому вйту і лавникам, не існувало такого органу самоврядування як міська рада. В окремих містах міські ради були створені, але мали незначні повноваження і цілком підпорядковувались спадковому вйту. Посада спадкового вйта у містах новомарктського права існувала до переходу їх на магдебурзьке право. Новомарктське право, як різновид магдебурзького, в основному, було запозичене українськими та польськими містами.

РОЗДІЛ 3

ДЖЕРЕЛА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

3.1. Загальна характеристика джерел магдебурзького права

На початку магдебурзьке право було звичаєвим. Надалі за відсутності офіційного збірника права до джерел магдебурзького права зараховували правові роз'яснення, повідомлення (вайсштюмер, оуфнунген, шпрахен), що надавались Магдебургом для філіяльних міст з метою врегулювання правовідносин за зразком головного міста [1053, s. 51]. Правові роз'яснення (правові повідомлення, правові повчання) – це збірники правових норм, що регулювали різні аспекти міського життя. Найдавнішою писаною пам'яткою магдебурзького права став, як уже згадувалося, привілей архієпископа Віхмана, виданий 1188 р. після пожежі в місті. Документ усував кругову відповідальність родини за вбивство або тілесні ушкодження. Низка артикулів привілею архієпископа Віхмана стосувалася процесуального права, де встановлено порядок розгляду справ у гостинному і потрібному суді та за відсутності лавників. У цьому ж привілеї зазначено про діяльність у місті бурдингу (найдавнішого органу міського самоврядування, де рішення ухвалювали більшістю голосів) [1054, S. 4–6]. Закінчувався документ підписами свідків, з-поміж яких – бранденбурзький та галльський єпископи, саксонський князь, марграфії східної Марії та представники міст Арнштайн, Єрихів і Алелебен [1055, S. 6]. Положення привілею “З давньої конституції було обмежене багатьма способами у цивільному праві й іншими недоліками” (*“Ex antiqua constitutione multis modis in jure civile et alis incommoditatibus constricta fuerit”*) – засвідчують, що у ньому модифіковано чинні правові норми, а не обґрунтовано повністю нове міське право [1056, S. 1]. Значення так званого старого магдебурзького права підтверджує його використання іншими містами вже з середини XII ст. [1057, S. 512–518] Близько 1160 р. його отримало м. Стендаль, 1156–1170 рр. – Ляйпціг, 1174 р. – Ютербог. Згодом копії привілею архієпископа Віхмана надіслано в інші міста, що використовували право Магдебурга. Зокрема 1211 р. привілей був скерований силезькому

князеві Генріху Бородатому, який надав його м. Злоторії (Гольденбергу). Близько 1241 р. правові роз'яснення з Магдебурга отримало м. Бреслау (Вроцлав). З їхнього тексту доходимо висновку, що в Бреслау неодноразово надсилали копії нормативних актів і привілеїв, використовуваних у Магдебурзі [1058, s. 52]. У правовому роз'ясненні 1241 р. вміщено норми, що регулювали правовий статус гостей міста, забороняли стягнення податків і зборів під час ярмарків, визначали військові обов'язки мешканців міста. Було встановлено також склад колегії шиффенів кількістю 12 осіб. Шиффени за неправочинне обвинувачення сплачували великі штрафи – 30 солідів [1059, s. 52]. У правовому роз'ясненні, крім того, встановлено кримінальну відповідальність за вчинення окремих злочинів і відповідальність боржників за невиконання й неналежне виконання зобов'язання [1060, s. 52]. Правові роз'яснення магдебурзьких шиффенів для Бреслау 1261 і 1295 р. стали правовою основою для створення магдебурзько-бреславського систематизованого шиффенського права [1061, S. 231–265]. Бреслау поряд із Магдебургом відіграв важливу роль у поширенні правових роз'яснень. У 1280, 1302, 1315 і 1373 р. правові роз'яснення із Вроцлава надано м. Глосову, а 1324 р. – м. Гронову [1062, s. 55]. Правові роз'яснення з Магдебурга отримали ще багато міст, що входили до правової сім'ї магдебурзького права. Це було підставою надання містам магдебурзького права. У подальші роки магдебурзьке право отримала низка міст, насамперед новоутворених.

Унаслідок надання іншим містам магдебурзького права і надсилання туди правових роз'яснень магдебурзьких шиффенів, магдебурзький вейхбільд (*Weichbild*) враховував не лише право, що діяло в Магдебурзі, а й право, яке з певними модифікаціями було чинним в інших містах. Термін “вейхбільд” у німецькій мові означав межу, територію міста, складався із 2 понять – старосаксонського вік (*Wik*) чи старонімецького вейх (*Weich*), що означало групу будинків самостійного поселення, та *bilida* (*Recht*) – право. Поняття “вейхбільд”, відоме у Вестфалії з XII ст., спочатку стосувалось особливої форми договорів про надання земельних ділянок у користування. На першопорах вейхбільд не мав нічого спільного з міським правом, а з XIV ст. цей термін означав не лише особливе міське право, а й

територію, на якій воно було чинне. З XIV ст. у саксонському вейхбільдрехті (*Weichbildrecht*) такий термін вживається стосовно міського магдебурзького права [1063, S. 131]. Якщо магдебурзькі шиффени у своїх актах використовували “*bunnen weichbilde*”, це також означало, що вони розглядали справи на основі магдебурзького права [1064, S. 131]. Поступово значення магдебурзького суду шиффенів значно зросло після збільшення кількості “дочірніх”, “онучатих” і “правнучатих” міст, що зверталися до материнського м. Магдебурга зі скеруваннями до них шиффенських судових рішень. Авторитет і значення магдебурзьких шиффенів засвідчують факти апелювання до них судів міст, що володіли іншими міськими правами. Зокрема до Магдебурга за роз’ясненнями зверталися міста Ганзейського союзу, які володіли любекським правом [1065, S. 22]. Звернення до магдебурзького шиффенського суду з апеляцією передбачало сплату значних коштів на потреби кур’єрів і так званого письмового збору, попри те, що магдебурзьке право не передбачало оплати коштів за шиффенські рішення – “вирок не повинен продаватися”. Такі кошти сплачували сторони процесу [1066, S. 1–8]. Магдебурзьке право передбачало звернення з апеляцією до материнських міст. Із позовною заявою могли звертатись органи міського самоврядування з власної ініціативи або сторони процесу [1067, s. 63].

Роз’яснення з конкретних судових справ, що надсилались материнськими містами меншим містам, “дочірнім” і “внучатим”, отримали назву “ортиль” (*Ordele, Urthell*), в перекладі з німецької – судове рішення або вирок. Ортілі приймали і з кримінальних, і з цивільних справ. Їх зміст не відповідає сучасному українському юридичному термінові “судові рішення”. Ортілі були не лише судовими рішеннями, а й тлумаченнями правових норм. Могли містити інформацію про організацію управління міст і повноваження органів міського самоврядування. Їх можна вважати судовим прецедентом і джерелом права. Рішення шиффенів з конкретних судових справ отримали назву “уртейлер” (*Urteiler*). Здебільшого ортілі не були датовані та розпочиналися визначеною формулою: “Ми, шиффени міста Магдебурга, ознайомлені і маємо сказати своє слово” або “Насамперед ми, шиффени з Магдебурга, для права ...” та завершувалися терміном “з правовою

дорогою” [1068, S. 280]. Структурно ортілі склалися з 2 частин: запитань і відповідей, часто містилися разом із правовим роз’ясненням. Збірники ортілів мали на меті надати допомогу судам при розгляді аналогічних справ [1069, s. 64]. Їх укладали за хронологічним (у процесі надходження з Магдебурга) або систематичним принципом [1070, s. 64].

Ортілі ґрунтувалися на Саксонському зерцалі, “вейхбільді” й інших книгах міського права [1071, S. 280]. Магдебург надсилав для інших міст значну кількість ортілів. Наприклад, м. Згоржелець упродовж 1414–1547 рр. отримало 450 правових роз’яснень і ортілів, Бреслау (Вроцлав) у 1425–1544 рр. – близько кількох сотень тощо [1072, S. 91–99].

До несистематичних збірників ортілів К. Камінська зачислює краківсько-вроцлавський збірник ортілів, створений наприкінці XIV ст., зібрання ортілів для Вроцлава і Кракова у Торунському кодексі XIV–XV ст., Познанський кодекс, де містилися ортілі 1397–1427 рр. До систематичних збірників ортілів належали “Магдебурзькі питання”, магдебурзько-вроцлавське систематичне лавниче право тощо [1073, s. 63–66].

На основі Саксонського зерцала, правових роз’яснень, магдебурзького вейхбільду й ортілів виникали різні книги міського права, що також стали джерелами магдебурзького права. До них належать “Книга знаків відмінностей” (*“Liber legum secundum Distinctionen”*), Старе кульменське право, “IX книг магдебурзького права”, “Книга міського права міста Легниці”, “Книга ельблондського міського права”, “Познанська книга магдебурзького і міснінського права”, “Квіти Саксонського зерцала”, “Квіти магдебурзького права” тощо [1074, s. 66–69].

Поряд із звичаєвим правом, ортілями та привілеями володарів важливе значення мали вількери (*Willkür*), у перекладі – “сваволя”. Вількери мали локальний характер, їх схвалювали міські ради, а затверджували міщани [1075, с. 85]. Вількери приймали на основі глос до Саксонського зерцала з питань, не врегульованих чинними у населених пунктах нормами права, на бурдингу. Відомий німецький дослідник любекського і магдебурзького права Вільгельм Ебель зазначав: “Вількери – це право, що встановлене тією чи тією спільнотою на визначений термін, яке

стосувалося цієї людської спільноти” [1076, S. 12–21]. Вимоги до вількерів російський дослідник А. Рогачевський поділив на 2 групи [1077, с. 87–93]. До першої належали вимоги, що не могли міститись у вількерах: заборона обмежувати права місцевих феодалів без їхньої згоди, суперечити писаному праву, регулювати правовідносини у церковній сфері. Другу групу становили вимоги, що могли передбачатись у тексті вількерів. Зокрема його приймали на користь міста, він мав бути справедливим і загальнозрозумілим, корисним для всіх мешканців [1078, с. 87]. За межами міста вількери втрачали чинність, і суд Магдебурга надзвичайно рідко на практиці використовував вількери інших міст. Прийняття вількерів припинено у XVIII ст. До цього часу міський правовий акт мав вищу силу, ніж норми загальнодержавного права (*Willkür bricht alle Recht* – сваволя руйнує усі права). З XVIII ст. у Німеччині вількери приймали уже виключно на підставі загальнодержавних законів [1079, с. 93]. Від XIV ст. створено міські книги, куди входили вількери, складені найчастіше за алфавітом.

Попри великий вплив магдебурзького права та його поширення в європейських країнах, єдиного кодексу міського права не існувало. Вперше спробу систематизації магдебурзького права здійснено 1568 р. за рішенням міської ради Магдебурга, але вона не враховувала у повному обсязі джерел магдебурзького права і регулювала лише окремі положення спадкового, цивільного та кримінального прав [1080, S. 157]. Іншою проблемою для дослідження джерел магдебурзького права у повному обсязі стало знищення 1631 р. під час 30-річної війни військами Тіллуса будинку магдебурзьких шиффенів, де зберігався архів суду, в якому містилися копії ортилів, скерованих до інших міст [1081, S. 11]. Під час пожежі також втрачено реєстр правових роз’яснень та ортилів, скерованих до інших міст.

Отже, джерела магдебурзького права досліджували переважно на основі окремих ортилів або їх збірників, які надсилали з Магдебурга до інших міст. До джерел магдебурзького права належали і рішення шиффенських столів інших міст з магдебурзьким правом, зокрема Ляйпціга, Галле, Бреслау та ін. До джерел магдебурзького права зараховують також різноманітні збірники законів і міського права.

Джерел магдебурзького права, окрім згадуваної спроби 1568 р., через велику кількість, не систематизовано [1082, S. 46]. Німецькі дослідники зазначають, що систематизувати магдебурзьке право неможливо [1083, S. 9]. Так само немає єдиної системи класифікації джерел магдебурзького права. Сучасна польська дослідниця К. Камінська джерела магдебурзького права поділяє на правові роз'яснення, Саксонське зеркало та його списки, магдебурзький вейхбільд (*jus municipale*), ортілі, збірники магдебурзького права, залежно від їхнього змісту, що, своєю чергою, поділялись на систематичні збірники ортілів, збірники земського ленного і міського права, книги міського права [1084, s. 50–70]. Німецький дослідник В. Вассершлебен у класифікації використовував географічний принцип, за яким джерела поділено залежно від місця прийняття або скерування магдебурзькими шиффенами чи радниками [1085, S. 71]. Таку класифікацію більшість німецьких науковців розкритикували.

Сучасні німецькі дослідники поділяють джерела магдебурзького права на офіційні (автентичні) та неофіційні (неавтентичні) [1086, S. 134]. До офіційних (автентичних) належать джерела, котрі містять правові норми, що ґрунтувалися на основі рішень Магдебурзького шиффенського столу або шиффенських столів інших міст, які використовували магдебурзьке право. Не мало суттєвого значення, з цієї ініціативи – службових чи приватних осіб – створювали збірник законів. Він міг стати і приватним збірником права [1087, S. 18–19]. До автентичних джерел також належать дослівні копії одержаних правових роз'яснень, що надсилались у міста магдебурзького права. Надалі ортілі магдебурзьких шиффенів, скеровані в інші міста, слугували автентичними джерелами магдебурзького права. Ортілі магдебурзьких шиффенів відрізнялися від правових роз'яснень тим, що в їхню основу покладено правову суперечку, яку розглядали в апеляційному порядку стосовно конкретної справи [1088, S. 9]. Відповідно правові роз'яснення трактували конкретні норми магдебурзького права і не пов'язували з окремими судовими рішеннями.

Ортілі магдебурзьких шиффенів серед джерел магдебурзького права посідали особливе місце через значну кількість, адже магдебурзький суд був вищим судом

апеляційної інстанції для всіх міст, які володіли магдебурзьким правом і від яких надходили правові запити з вирішення конкретних справ. Аналогічну роль відігравали ортілі, що приймали шиффенські столи інших міст, зокрема Галле і Ляйпціга. Окремі ортілі, що приймали суди шиффенів, збереглися в оригіналі, але найбільшу цінність для дослідників становлять збірники рішень магдебурзьких шиффенів і шиффенів інших міст магдебурзького права.

Збірники ортілів повністю або частково переписували та передавали до інших шиффенських столів [1089, S. 135]. Скорочення тексту збірників ортілів допускали лише тоді, коли воно не змінювало його автентичного змісту. Відповідно збірники ортілів частково втрачали зміст через пропуск писарем окремих положень або їх часткову зміну [1090, S. 12].

До автентичних джерел, як уже зазначалося, належали й ті, що були наслідком приватної ініціативи окремих осіб, зазвичай міських писарів або шиффенів – висококваліфікованих і фахових знавців магдебурзького права. Приватними є збірники, де немає письмових вказівок стосовно їх створення.

На відміну від автентичних, у неавтентичних джерелах не обмежувалися переписуванням магдебурзьких ортілів, а спробували їх удосконалити. Для цього зі Саксонського зерцала, ортілів шиффенів, правових роз'яснень та інших джерел створено, відповідно до поглядів їх авторів, нові джерела права. Згодом узято до уваги законодавство окремих місцевостей, звичаєве право, судову практику та римське право.

Дискусійним досі залишається питання про належність окремих джерел магдебурзького права до автентичних чи неавтентичних. Перші згадки про це є вже у джерелах з XV ст., коли магдебурзький суд шиффенів мав вирішити, який із 2 чинних у м. Айслебен збірників права містив магдебурзький вейхбільд [1091, S. 279]. До джерел магдебурзького права належать наукові роботи польських, німецьких та інших європейських дослідників магдебурзького права XV–XVIII ст. Ними зазвичай були війти та шиффени вищих судів магдебурзького права німецьких міст і міст Речі Посполитої. З-поміж джерел римського права найчастіше

використовували Кодифікацію Юстиніана, праці римських юристів, а особливо – наукові праці глосаторів і коментаторів.

Найважливішою серед глос магдебурзького права і Саксонського зеркала була глоса бранденбурзького придворного судді Йоганеса фон Буха, написана після 1325 р., яка майже повністю коментує тексти Саксонського зеркала та магдебурзького права, а всі інші глоси ґрунтуються на її основі [1092, S. 33]. Йоганес фон Бух навчався у Болонському університеті й став відомим дослідником римського та міського права. Андрій Яковлів зазначав: глосатори, застосовувши джерела римського і канонічного права, дещо ускладнили Саксонське зеркало і магдебурзьке право. Крім того, вони використали цитати, які не відповідали історичній правді. Так, у глосах зазначалося, що Саксонське зеркало створене ще імператором Костянтином, а імператор Отто Великий надав його Магдебургу [1093, S. 22–23]. Своєю чергою використання глос сприяло поширенню магдебурзького права в Польщі, Литві, Білорусі та Україні [1094, S. 23].

Поширенню глоси Йоганеса фон Буха допомогла наближеність до текстів магдебурзького права і Саксонського зеркала. Із 107 відомих текстів глоси Йоганеса фон Буха 39 застосовували у центральній частині німецької імперії, 21 – у західній і північній, 1 – у Пруссії й 1 – у Данії [1095, S. 265].

З-поміж інших глос, використаних у магдебурзькому праві, варто виділити Стендальську глосу. Її написав після глоси Йоганеса фон Буха невідомий автор між 1374 та 1410 р. у м. Стендаль [1096, S. 65]. Стендальська глоса ґрунтується на основі земського і ленного права Саксонського зеркала, де використано його латинські й німецькі тексти, та Саксонського вейхбільда. Автор Стендальської глоси також використовував глосу Йоганеса фон Буха, шиффенські рішення Магдебурга і Стендаля, неюридичні джерела тощо [1097, S. 66]. На думку австрійського дослідника Еміля Штефенгагена, на сьогодні відомий лише примірник Стендальської глоси, що засвідчує її значно менше використання, порівняно із глосою Йоганеса фон Буха [1098, S. 67]. До джерел магдебурзького права в Україні треба зарахувати також привілеї та грамоти Галицько-Волинських володарів, польських королів, Великих литовських князів, жалувані грамоти московських царів та

універсали українських гетьманів. Джерелами магдебурзького права були також декрети польських королів, сеймові конституції, міське звичаєве право та ін.

3.2. Автентичні джерела

До найдавніших автентичних джерел магдебурзького права належить “Книга ортилів міста Стендаля”. Місто, нагадаємо, заснував 1160 р. Альбрехт ден Барен і надав йому магдебурзьке право, що стало першим відомим доказом поширення магдебурзького права [1099, S. 137].

Шиффени Стендаля надали магдебурзьке право навколишнім містам і стали для них апеляційним судом. У Стендальській книзі був 31 ортиль магдебурзьких шиффенів для Стендаля, надісланих між 1329 та 1340 р. [1100, S. 87]. Цю книгу написано у першій половині XIV ст. Її створив міський писар (прізвище невідоме), і вона стала офіційним збірником, яким користувалися стендальські шиффени [1101, S. 137].

1429 р. міська рада і шиффени м. Бреслау розпочали ведення книги магдебурзьких ортилів. За її основу взято сентенцію про те, що для потреб міста потрібно започаткувати міську книгу, в якій мали міститись усі куплені й видані шиффенами і радниками ортилі та судові рішення. Це мало сприяти поліпшенню діяльності органів міського самоврядування. У магдебурзькій судовій книзі було 233 шиффенські ортилі, які, залежно від часу ухвалення, поділено на 7 груп. Розділи 1–5 написано під час створення книги, і належать вони до першої третини XV ст.; розділ 6 створено 1430 р., 7 – 1432–1436 рр. Четверта група охоплює розділи 49–219, створені у 1437–1452 рр., а п’ята група – розділи 220–228. Решта розділів – додаткові до попередніх [1102, S. 310–537].

До автентичних джерел магдебурзького права належить “Кодекс рукопису № 945”, який зберігається в університетській бібліотеці м. Ляйпціга. На думку німецьких дослідників Фрізе, Гірше, Лізегаса, він був створений у Ляйпцігу або інших містах Саксонії [1103, S. 59].

Загалом “Кодекс рукопису № 945” охоплював 409 ортилів шиффенів з Магдебурга, Ляйпціга та Галле для Наумбурга, що містились на 174 аркушах тексту [1104, S. 144]. Ймовірно, збірник ортилів міг бути створений у Наумбурзі. Першу

його частину розпочато у другій половині XIV ст., а основну створено між 1450 та 1520 р. і поділено на 5 частин. У “Кодексі...” також містились окремі положення законодавства Карла IV і глоса Дитріха з Боксдорфа [1105, S. 144]. Правові роз’яснення й ортілі шиффенів Магдебурга і Ляйпціга, а також рішення Віттенберзького придворного суду є в іншому автентичному джерелі магдебурзького права, що вже в наш час отримав назву “Збірника ортілів з Цвікау” або “Правові роз’яснення і ортілі шиффенів з Ляйпціга від 1536 до 1554 р.” [1106, S. 28–29] У ньому містилися ортілі шиффенів Магдебурга, Ляйпціга, відправлені до Цвікау або записані у цьому місті. Найімовірніше, їх записували за службовими дорученнями різні міські писарі, що на власний розсуд частково скорочували правові роз’яснення й ортілі шиффенів. Збірник заповнено лише на чверть від запланованого тексту.

У першій половині XVI ст. писар Степан Роте на основі протоколів міської ради Цвікау створив велику за обсягом книгу із 370 сторінок збірників ортілів, що отримала назву “Формуляри та різні ортілі, або збірник ортілів” [1107, S. 107]. Степан Роте систематизував нормативно-правові акти, які діяли в місті, з-поміж них – рішення шиффенських судів Магдебурга і Ляйпціга та рішення Віттенберзького придворного суду.

На відміну від інших автентичних джерел магдебурзького права, Степан Роте використав римське право, кодифікацію Юстиніана та цитати зі Саксонського зерцала [1108, S. 10–12]. Використані джерела він поділив на розділи з формулярами зі спадковим правом, норми, що регулювали правовий статус іноземців. Завершується праця нормами кримінального права. У другій частині рукопису цієї системи не дотримано – поряд із записами Степана Роте містяться додатки інших писарів, а ортілі розміщено безсистемно. Положення, взяті з першої частини, подано у скороченому варіанті [1109, S. 145]. У першій частині містяться, здебільшого, джерела з інших міст, норми Саксонського зерцала та римського права, а до другої увійшли рішення міської ради Цвікау. Численні рішення шиффенів, міської ради, що приймалися після завершення написання книги, формуляри й різні ортілі або збірники ортілів у подальшому також не були систематизовані.

Значну кількість шиффенських ортилів та правових роз'яснень містить кодекс із назвою “Давній вейхбільд міста Дрездена”, який за змістом поділяється на 2 частини. Перша частина рукопису охоплює 74 сторінки, з яких 1–16 – алфавітний реєстр змісту, а 17–74 – саме зібрання [1110, S. 128–354]. У першій частині є ортили магдебурзьких шиффенів, а також використано кульменське право. Найімовірніше, цю частину створено у Магдебурзі та надіслано до Дрездена. Використання кульменського (хелмінського) права дає підстави стверджувати, що кодекс створено у Силезії або Пруссії [1111, S. 81]. Кодекс “Давній вейхбільд міста Дрездена” також міг бути копією зібрання, створеного для іншого міста.

У другій частині, що охоплює сторінки 75–257, також немає систематизації, а лише окремі правові роз'яснення шиффенів Магдебурга, Галле, Ляйпціга. Завершується вона 30 ортилями шиффенів Дрездена [1112, S. 138–139]. Перша частина через використання кульменського права не могла виникти раніше, ніж у XIV ст., а другу створено впродовж XIV–XV ст. і завершено у XV ст. [1113, S. 182] Кодекс використовували шиффени Дрездена, він складався з правових норм, що діяли у Дрездені. Згодом шиффени міста доповнювали його своїми правовими роз'ясненнями. Немає єдиного погляду на те, чи був кодекс приватним збірником права, чи офіційним кодексом міського права [1114, S. 183].

Численні магдебурзькі шиффенські ортили вміщено у “Рукописі Дрездена SLUB M.25” XVI ст. Рукопис отримав назву “Кодекс Брегенца” або за ім'ям його видавця Й. Бьоме – “Кодекс Бьоме” [1115, S. 10–11]. Попри те, що у назві є посилення на створення кодексу в м. Брігу, найімовірніше, він був створений у Лігниці або для Лігниці. Паралельно із шиффенськими правовими роз'ясненнями, у рукописі використано галле-новомарктське право 1235 р. та правову книгу м. Мейсена, що складалась із 6 книг [1116, S. 18–20]. Кодекс Брегенца, або “Кодекс Бьоме” складався із 4 різних частин. Першу було створено у першій третині XIV ст., її надрукував Й. Бьоме. Сюди ввійшли головно шиффенські рішення з Бреслау (Вроцлава) і Магдебурга для м. Глогау. Друга частина увійшла до шостої книги, а третя частково містить правові роз'яснення, що стали приналежністю першої частини. Четверту частину розмістили також у шостій книзі на

130–158 сторінках. У перших 3 частинах подано норми зі систематизованого магдебурзько-бреславського (вроцлавського) шиффенського права та давнього кульменського (хелмінського) права (*Alte kulm*), а четверта – магдебурзькі питання [1117, S. 20].

До автентичних джерел магдебурзького права належать “Давня книга ортилів Дрездена” [1118, S. 461]. Ця книга складається із 231 пронумерованих ортилів шиффенів Магдебурга і Ляйпціга, записаних міським писарем Дрездена Йоганном Франком між 1451 та 1464 р. Більшість шиффенських судових рішень були оригіналами, які отримували органи влади Дрездена на свій запит [1119, S. 140–141]. Першу частину створено 1432 р., а друга написана вже іншим писарем і походить з початку XVI ст., оскільки містить окремі положення зі старого вейхбільдрехту [1120, S. 141]. “Давня книга ортилів Дрездена” завершена у XVI ст., і останній запис у ній сягає 1554 р.

1474 р. колишній міський писар Нойштадту на р. Орла Йоганн Ехте, який виконував повноваження впродовж 1451–1468 рр., склав за дорученням ради м. Пьоснека велике зібрання судових рішень, що використовували у судовій практиці міста [1121, S. 10]. “Шиффенське зібрання міста Пьоснека” структурно складалося із 3 книг. Перша містила 158 рішень спадкового права, друга – 68 шиффенських рішень до міського Статуту, а третя книга – 132 рішення, не враховані у попередніх. До “Шиффенського зібрання міста Пьоснек” увійшли правові роз’яснення магдебурзьких шиффенів для м. Галле 1364 р., ортілі саксонських міст і 341 шиффенський ортілі, з яких 264 належали до шиффенського столу Ляйпціга, 71 – Магдебурга, 3 – Галле та по одному з міст Дона, Дорнбурга і Нойштадта [1122, S. 141]. Перевага ортилів шиффенів із Ляйпціга пов’язана зі заборонаю 1432 р. курфюрстом Фрідріхом II Саксонським і його братом Сигізмундом та ландграфом Фрідріхом Тюрінзьким звертатися підпорядкованим їм містам до шиффенського столу Магдебурга.

Отже, “Шиффенське зібрання міста Пьоснек” ґрунтується і на правовому роз’ясненні для м. Наумбурга, “Давньому вейхбільді міста Дрездена”, ортилів шиффенського столу міста Ляйпціга та “Кодексом рукопису № 945 уні-

верситетської бібліотеки Ляйпціга” [1123, S. 142]. Поряд зі згаданими джерелами Йоганн Ехте використав втрачене згодом зібрання м. Нойштадт, яке він самостійно створив під час виконання обов’язків писаря цього міста [1124, S. 155–156].

Згодом “Шиффенське зібрання міста Пьоснек” доповнив ортіями шиффенів міський писар Пьоснека Ніколас Бьотель (1477–1486) у XVI ст. Книгу втрачено під час Другої світової війни [1125, S. 142].

До автентичних джерел магдебурзького права належать “Кодекс Дрездена”, який з XIX ст. зберігається у бібліотеці Дрездена [1126, S. 439]. Рукопис створено наприкінці XV – початку XVI ст. Він складається з 381 сторінки ортілів шиффенів з Магдебурга, Ляйпціга і Дона. Місце написання досі невідоме.

Значну кількість ортілів, що походять із Ляйпціга та Магдебурга і становлять загалом 825, містить “Зібрання шиффенських рішень Ляйпціга” [1127, S. 438]. До нього також увійшло декілька ортілів шиффенського столу з м. Галле і 8 ортілів шиффенів Ляйпціга. “Зібрання шиффенських рішень Ляйпціга” завершено 1524 р., про що є відповідний запис у реєстрі. “Зібрання шиффенських рішень Ляйпціга” структурно можна поділити на 2 частини. До першої належать рішення з 1–416, опрацьовані кваліфікованими юристами. У другу частину вписано рішення 417–825, до того ж шиффенські рішення 815–825 увійшли трохи згодом, і їх автором, найімовірніше, була особа без юридичного досвіду. На думку професора Г. Кіша, “Зібрання шиффенських рішень Ляйпціга” мало приватний характер [1128, S. 18].

У бібліотеці університету Ляйпціга є “Кодекс рукопису № 1096” [1129, S. 898]. Він міститься на 157 сторінках і поділений на 474 розділи, в яких за алфавітом подано ортілі шиффенського столу Магдебурга. “Кодекс рукопису № 1096” завершено 1518 р. і згодом на сторінках 157–163 доповнено ортіями колеги шиффенів з Магдебурга і Ляйпціга. Основну кількість магдебурзьких ортілів, що увійшли до “Кодексу № 1096”, надсилали до міст Бранденбурга та Померанії [1130, S. 1].

3.3. Неавтентичні джерела

Окрім автентичних джерел магдебурзького права, як уже зазначалось, існували й неавтентичні (неофіційні), сформовані з численних приватних досліджень

магдебурзького права та приватних збірників міського права [1131, S. 31]. У приватних збірках також широко використовували збірники шиффенських судових рішень і ортилів.

Спроби систематизувати магдебурзьке право через правові роз'яснення та рішення шиффенських судів розпочались ще з XIII ст. У неавтентичних джерелах магдебурзького права, водночас із правовими роз'ясненнями й ортилями магдебурзьких шиффенів, використовували Саксонське зерцало, ортилі та судові рішення інших шиффенських столів, що здійснювали правосуддя на підставі магдебурзького права. Застосування різноманітних джерел сприяло створенню збірників міського права, які діяли в окремих місцевостях. Так, у правовій книзі м. Глогауера взято до уваги правові джерела, що діяли в Силезії. Збірники магдебурзького права відрізнялися від збірників міського права тим, що поряд з магдебурзьким правом у них використовувались джерела немагдебурзького походження [1132, S. 146]. До них також належать джерела, котрі частково містили магдебурзьке право, але стосувалися здебільшого земельного права. Як приклад подано саксонський вейхбільд або Вейхбільд Вульгата (*jus municipale*) [1133, S. 118].

Саксонський вейхбільд став однією зі спроб систематизації чинного у Магдебурзі права. Першою було створення у період між 1235–1250 рр. вейхбільдхроніки, основою якої слугувала Саксонська хроніка автора Саксонського зеркала Еіке фон Репкова та втраченого списку єпископів Магдебурга [1134, S. 238].

Другою спробою стало створення вейхбільдрехту (права вейхбільду), або “Книги судоустрою”. Право вейхбільду уклали магдебурзькі шиффени у період між 1241–1261 рр., а в його основу покладено ортилі й судові рішення магдебурзьких шиффенів і Саксонське зерцало [1135, S. 129].

Третьою спробою офіційної систематизації чинного в Магдебурзі права було “Право магдебурзьких шиффенів” або “Шиффенське право”. Воно стало неофіційним зібранням чинних у Магдебурзі правових норм, які 1261 р. надіслано в Бреслау, 1304 р. – у Гьорлітц та інші міста. Датою створення “Права магдебурзьких

шиффенів” вважають період між 1261–1295 рр. [1136, S. 41]. На початку XIV ст. унаслідок об’єднання “Вейхбільдхроніки”, “Вейхбільдрехту” або “Книги судоустрою” і “Шиффенського права” створено новий Кодекс міського права, який отримав назву “Вейхбільд Вульгата”, що за змістом і поширенням у межах однієї території нагадує Саксонське зерцало [1137, S. 240–241].

“Вейхбільдвульгата” структурно складалася з 136 статей, з них 27 належали до вступу. Інші містили “Хроніку вейхбільда XIII ст.”, “Трактат про судоустрій Магдебурга”, “Збірники законів про статус суду”, який визначався як “Право вейхбільда” 1294–1305 рр., і так зване магдебурзьке шиффенське право 1294–1305 рр. [1138, S. 47]. Сюди також увійшли неофіційні, але чинні в Магдебурзі збірники законів, основою яких стали правові роз’яснення для Бреслау 1261 р. Окрім того, нагадаємо, “Вейхбільд Вульгата” (*Weichbild Wulgata*) містив положення з магдебурзько-гьорліцького права 1304 р. та Саксонського зерцала [1139, S. 109]. Найдавнішим текстом “Вейхбільд Вульгати” є статті 6–18, 20–25 і 27, які містять так звану “Хроніку вейхбільда XIII ст.”, створену в 1235–1250 рр. В останній чверті XIII ст. “Вейхбільд Вульгата” розширилася, до неї увійшла “Хроніка вейхбільду”, магдебурзьке шиффенське право – статті 42–108 та витяги зі Саксонського зерцала – статті 19, 28–41, 109–125. Статті 26–136 містять право вейхбільда [1140, S. 118]. На початках існували рукописні тексти “Вейхбільд Вульгати”, а з XV ст. з’явилися перші друковані примірники, що сприяло її широкому розповсюдженню [1141, S. 118]. У XIV–XV ст. до тексту “Вейхбільд Вульгати” ввійшли глоси з посиланням на римське й канонічне право та праці античних авторів. Сьогодні з відомих примірників є надруковані на основі Берлінського глосованого запису XV ст. [1142, S. 10]. Автором глос до “Вейхбільд Вульгати” був Буркхард фон Мангельфельт, професор теології, знавець римського і канонічного права. “Вейхбільд Вульгата” належить до найпоширеніших джерел магдебурзького права. Лише її німецька версія без чеських і латинських примірників становить 90 рукописів і 19 фрагментів, а після початку книгодрукування – кілька десятків видань у XV–XVI ст. [1143, с. 26]. Глосатори зазначали, що вона ґрунтується на Саксонському зерцалі і є його коментарем, а також засвідчили незначну відмінність між міським і земським

правом [1144, с. 67]. Про спорідненість Саксонського зеркала і “Вейхбільд Вульгати” писав австрійський дослідник Е. Штефенгаген, зазначаючи, що до магдебурзького права увійшла низка положень земського права. Однією з відмінностей між ними є право міщан на видання вількерів [1145, S. 62–79]. З-поміж інших відмінностей між міським і земським правом – порядок оскарження рішень суду, сімейно-правових відносин, наявність торговельного права, правовідносини між міщанами та власниками міст, а також зовнішні відмінності між містом і селом (міська стіна та ремесла) [1146, с. 68–69]. Німецька дослідниця Елізабет Новак зазначала, що у німецькій імперії створено 19 рукописів “Вейхбільд Вульгати”, у Пруссії – 4, Чехії – 14, Польщі – 12 тощо [1147, S. 240–244].

Із XIV ст. на “Саксонський вейхбільд” або “Вейхбільд Вульгату” значно вплинуло римське право. Це пов’язано з працями глосаторів. Приблизно у XIV ст. створено коментар судових рішень до “Вейхбільд Вульгати”, де використано римське право та правові роз’яснення Магдебурга. Його автором був Бурхард фон Монгельфельд. Другий коментар – анонімний, перекладений латинською, чеською і польською мовами [1148, S. 54]. “Вейхбільд Вульгата” разом із Саксонським зерцалом слугували основою для Гейдельберзького рукопису, який використовували у Силезії. На основі “Вейхбільд Вульгати”, Саксонського зеркала та Конституції імператора Фредеріха II наприкінці XIV ст. було створено “Празький рукопис” [1149, s. 62]. “Вейхбільд Вульгата”, як уже згадувалося, належала до найпоширеніших джерел магдебурзького права.

Неавтентичним джерелом магдебурзького права є “Несистематичне шиффенське право” [1150, S. 3–280]. Праця над його створенням розпочалась у першій половині XIV ст. за розпорядженням міської ради Бреслау. Цей рукопис – найдавніший збірник міського права Бреслау, складається із 444 статей магдебурзько-бреславського права. Збірник відшукали у другій половині XIX ст. у Бреславській бібліотеці [1151, S. 136]. Несистематичне шиффенське право ґрунтувалося на різноманітних нормах магдебурзького права. Сюди, зокрема, увійшли правові роз’яснення Магдебурга для Бреслау 1261 та 1295 р., що охоплюють сторінки 1–110, й орtilі магдебурзької колегії шиффенів. Частина збірника

“Несистематичне шиффенське право” згодом втрачено. Статті 111–179 написано впродовж 1322–1352 рр., а 180–186 – впродовж 1352–1363 рр. [1152, S. 447]. Від 187 сторінки кодекс “Несистематичне шиффенське право” складав уже інший писар. Наступний текст кодексу писали наприкінці XIV ст. 4 різні писарі. “Несистематичне шиффенське право” було завершене 1410 р. у вигляді написаних сторінок 413–444. В основу покладено ортілі шиффенів Магдебурга, які отримували на запити писарів шиффенського столу Бреслау. “Несистематичне шиффенське право” було використано під час написання іншого кодексу – “Систематичного шиффенського права”.

Близько 1370 р. поряд із “Несистематичним шиффенським правом” створено “Систематичне шиффенське право”. Його основою стали правові роз’яснення Магдебурга для Бреслау 1261 і 1295 р., ортілі шиффенського столу Магдебурга та ін. Місцем створення систематичного шиффенського права, найімовірніше, було Бреслау, оскільки там не використовували правових роз’яснень Магдебурга для м. Гьорлітца 1304 р. і Саксонського зеркала. Немає єдиного погляду, чи “Систематичне шиффенське право” було приватною збіркою права, чи мало офіційний статус, який згодом отримали від шиффенів Бреслау [1153, S. 144]. “Систематичне шиффенське право” структурно складається з 5 книг. У першій подано норми, що регулюють діяльність органів міського самоврядування. Друга регулювала судочинство та процесуальне право, а третя аналізувала позови, що застосовувались у міських судах. Четверта книга складалася з 2 частин: у першій містилися норми сімейного права, у другій – спадкового. У п’ятій книзі подано аналіз окремих правових дефініцій [1154, S. 35]. Густав Гомейєр вважав, що “Систематичне шиффенське право” ґрунтувалося на основі магдебурзько-бреславського права та “Кодексу Бьоме“ [1155, S. 424–425]. Натомість Отто Штоббе, посилаючись на документ силезького герцога Генріха IV 1283 р., що увійшов до першої або другої книги, стверджує: місцем створення “Систематичного шиффенського права” було м. Бреслау, а перший примірник належить до 1325 р. [1156, S. 431–434]. Збірка могла бути створена впродовж 1325–

1395 pp. У 1395 р., на думку Г. Гомейєра, примірник “Систематичного шиффенського права” до м. Немеляу вислала міська рада Бреслау [1157, S. 426].

У середині XIV ст. (1348–1358) міський писар Цвікау, який надалі виконував функції радника та бургомистра міста – Генріх Писар – створив “Правову книгу міста Цвікау”, або “Судебник Цвікау”, що збереглася лише в одному примірнику [1158, S. 7]. Структурно “Правова книга міста Цвікау” складається з 3 частин. Перша регулює порядок обрання представників до органів міського самоврядування, оплату праці міського писаря, що ґрунтується на основі права міста Цвікау та ін. У другій частині містяться норми цивільного права, використані зі Саксонського зеркала, “Вейхбільд Вульгати” і частково – з права м. Цвікау, яке стосувалося майнового та спадкового права подружжя. Третя частина “Судебника Цвікау” поділяється на 2 книги. Перша містить норми, що врегулювали процесуальне право, а друга – кримінальне право Цвікау. У третій частині поряд із правом Цвікау використано Саксонське зеркало, “Вейхбільд Вульгату”, Швабське зеркало та міський статут Фрайбурга [1159, S. 150].

До неавтентичних джерел магдебурзького права належить “Мейсенський суддебник” або “Правова книга міста Мейсена”. Його створено між 1358 і 1387 р. Автор досі невідомий [1160, S. 55]. “Правову книгу міста Мейсена”, поряд із “Вейхбільдвульгатою”, вважають найпоширенішою міською книгою магдебурзького права XIV ст. Відомо 76 повних і 21 неповних її рукописних списків. Мейсенську правову книгу використовували на значній території: центральній і північній Німеччині, Пруссії, Чехії, Польщі й інших територіях, де діяло магдебурзьке право. Вона містила норми цивільного, кримінального права, судоустрій, імперське право та міський статут Мейсена [1161, S. 16].

Правова книга міста Мейсена структурно поділяється у різних рукописах на 5–8 книг, які складаються з розділів. Відповідно до передмови, “Мейсенська правова книга” побудована на основі магдебурзького вейхбільда, що діяв у Магдебурзі та містах, що отримували право безпосередньо від Магдебурга, Галле і Ляйпціга. Автор проаналізував земське, міське й імперське право, називаючи їхні основні відмінності. Під імперським правом розуміли широко застосований

статут м. Гослара [1162, S. 16–23]. У “Правовій книзі міста Мейсен” також використано міський статут Фрайбурга та “Правову книгу Цвікау”. Шиффени Магдебурга називали чимало недоліків “Правової книги міста Мейсена”. Е. Новак вважає періодом створення “Мейсенського суддебника”, або “Суддебника з відзнаками” (*Liber legam secundum distinctiones* – “Читати у книзі згідно з поділом”) 1357–1387 рр. і до основних його джерел права зачислює Саксонське зерцало, статут м. Гослара і магдебурзьке право [1163, S. 248–249].

У проміжку 1374–1387 або 1384–1397 рр. міський писар Айзенаха Йоганн Роте уклав міську книгу, яку вважають неавтентичним джерелом магдебурзького права [1164, S. 151]. Про назву книги неодноразово згадується у самому тексті рукопису. Досі відомо 3 примірники “Міської книги Айзенаха”, що засвідчує її незначне поширення. Ця книга регулювала норми цивільного права, місцеве самоврядування і його окремі інститути. Основним джерелом “Міської книги Айзенаха” є “Мейсенська міська книга”, а також Саксонське зерцало разом із глосою Йоганеса фон Буха, римське та канонічне право й Айзенахський міський статут 1283 р., автором якого був ландрат Альбрехт [1165, S. 12]. На початку XVI ст. міський писар Айзенаха Йоганн Пургольд створив нову редакцію “Міської книги Айзенаха”, застосувавши римське право.

До джерел магдебурзького права, створених у містах за межами Німеччини і часто використовуваних на території Чехії, Польщі та у східно-німецьких містах, відповідно, на українських землях, належить краківсько-бреславський збірник ортілів (або книга магдебурзьких ортілів), створений наприкінці XIV ст. Найстаріший примірник краківсько-вrocławського збірника ортілів датовано 1385 р. [1166, s. 113] “Книга магдебурзьких ортілів”, створена наприкінці XV – початку XVI ст. складалася з 268 ортілів разом із роз’ясненням латинською мовою. Місце походження й окремі судові вирoki дають підстави стверджувати, що місцем написання “Книги магдебурзьких ортілів” було м. Бреслау або Краків [1167, S. 190–210]. На практиці цей збірник ортілів використовували у багатьох рукописних редакціях. Одну з книг ортілів, разом із роз’ясненнями латинською мовою, створено на замовлення львівського стольника Миколая Гологорського у

Перемишлі [1168, s. 64]. Водночас із латинською версією існувала польська книга, джерелами якої слугували магдебурзькі орtilі, Саксонське зерцало та рішення Львівського апеляційного суду [1169, S. 274]. Ця редакція діяла на території Силезії, Польщі та Галичини [1170, S. 196–197].

Серед інших польських збірників орtilів Кристина Камінська згадує збірник, що складався з 281 орtilів, перекладених латинською мовою, разом з польськими глосами [1171, s. 24]. Його створено у другій половині XV ст., найімовірніше у Кракові. Ще один збірник орtilів містився у кодексі м. Торуня XIV–XV. Ці орtilі адресували Кракову та Вроцлаву [1172, s. 24].

Збірник із 21 орtilя вміщено у Берлінському кодексі XVI ст. [1173, S. 50–57]. Орtilі з Магдебурга для Познані й навколишніх міст 1397–1427 рр. стали основою для створення “Познанського кодексу”. Його автором був Бернард із Пуздр [1174, s. 124]. До неавтентичних джерел магдебурзького права у польських містах належить також міська книга Легніці (*Legnitzer Stadtrechtsbuch*), написана на основі праці Ніколаса Вурма та римського права і завершена 1399 р. [1175, S. 420–422]. У 1338–1470 рр. написано книгу міського права Ельблага (*Elblinger Rechtsbuch*). Окрім джерел магдебурзького права, тут також використано Швабське зерцало [1176, S. 118].

До неавтентичних джерел належить збірник магдебурзького права м. Плещева, за основу якого взято працю Яна Ласького “Дві книги цивільного магдебурзького і провінційного саксонського права з третьою книгою феодального права” [1177, s. 68].

Серед неавтентичних джерел магдебурзького права є і “Правова книга міста Глогау”, укладена 1386 р. До її джерел належать правові повідомлення шиффенів Магдебурга для Бреслау 1261 та 1295 р. і міста Гьорліца 1304 р., збірники звичаєвого права, написані 1304 і 1314 р. шиффенами м. Бреслау, надіслані для Глогау [1178, S. 5–6]. У “Правовій книзі міста Глогау” також використано Саксонське зерцало та рішення шиффенських столів Магдебурга, Бреслау, Глогау й інших міст.

“Магдебурзькі питання” становлять правове зібрання, яке уклав між 1386 і 1402 р. невідомий автор. Відповідно до передмови у “Магдебурзькі питання” ввійшло право магдебурзьких шиффенів [1179, S. 153]. Від XIX ст. представники німецької історико-правової науки дотримуються погляду, що у “Магдебурзьких питаннях”, поряд із шиффенським правом Магдебурга, використано “Давнє кульменське право” і Швабське зерцало. Найдавніші примірники “Магдебурзьких питань” становили ще несистематизоване зібрання у 2 книгах [1180, S. 30–31]. Згодом автор систематизував і поділив їх на 3 книги, які складались із розділів і пунктів.

До широко застосовуваних неавтентичних джерел магдебурзького права належать “Квіти з Магдебурга”, створені наприкінці XIV ст. приблизно у 1386–1387 рр., автором яких був Николаус Вурм (рік народження невідомий, а помер після 1401) [1181, S. 2]. Він був фаховим юристом і знавцем римського права, уродженцем бранденбурзького м. Найруппіна, учнем відомого болонського юриста Іоана да Ліньяна.

Деякий час Николаус Вурм служив у силезького герцога Рупрехта Лігницького, а з 1401 р. отримував пожиттєве забезпечення від міської ради м. Гьорліц [1182, с. 28]. Був відомим представником школи коментаторів римського права. Назву своєї праці обґрунтував у передмові, де написав “*Dir buchelin ist dy Blume Magdeburch genant*” [1183, S. 153]. “Квіти з Магдебурга” відомі лише в рукописному варіанті. Серед джерел був саксонський вейхбільд із глосами, текст присяги міських службовців. Николаус Вурм видавав працю як твір магдебурзьких шиффенів [1184, S. 271]. Друга частина “Квітів з Магдебурга” називалася “*Und sind vurtelle, dy geteillet sein von den schepfin*”. На думку німецьких дослідників, текст “Квітів з Магдебурга” не є винятково результатом праці магдебурзьких шиффенів. У ньому використано Ріхстайх Ландрехту, Саксонське зерцало і вейхбільд, а також римське та канонічне право [1185, S. 154]. “Квіти із Магдебурга” містять мало оригінальних шиффенських рішень. Вони є властиво підготовчою працею до іншої праці Николауса Вурма – “Квіти Саксонського зерцала”, написаної 1397 р. Третьою працею Николауса Вурма став збірник легницького міського права, в якому

помітно значний вплив римського права [1186, с. 29]. У “Квітах з Магдебурга” часто використовувалось римське право, і це дає підстави вважати працю водночас джерелом магдебурзького та римського права [1187, S. 12]. Вони оповиті певним символізмом, усі статті в одному з розділів розпочинаються з літери Г [1188, с. 55].

Працю “Квіти з Магдебурга” до справжньої квітки уподібнюють чотири власливості. Під цвітінням Николаус Вурм розуміє позови, запах сприяє чесному і справедливому розгляду справи, смак і здоров’я символізують незалежність та об’єктивність шиффенів під час винесення судового рішення [1189, с. 41–43].

До відомих джерел магдебурзького права належать “IX книг магдебурзького права або дистинкції Пьольмана”. Її уклав упродовж 1400–1402 торунський міщанин Вальтер Екгарді, який з 1385 р. був міським писарем [1190, S. 427–428]. Незабаром, 1408 р., сам автор переробив працю, значно зменшивши її обсяг з метою ширшого практичного застосування. Як засвідчує назва, праця Вальтера Екгарді вміщувала 9 книг, які поділялися на статті й дистинкції (пункти) з нормами цивільного, кримінального, спадкового та сімейного права, судочинства й міського самоврядування. До джерел цієї праці зачисляють “Давнє кульменське право”, “Магдебурзькі питання”, Саксонське зерцало разом із глосами, саксонський вейхбільд і “Правову книгу міста Мейсена” [1191, S. 427–428].

У 1574 р. нотаріус міста Кенігсберга (Калінінграду) Альберт Пьолман опублікував “IX книг магдебурзького права” у варіанті 1408 р., тому цю працю також називають “Визнання (дистинкції) Пьолмана” [1192, S. 429]. Видану працю Альберт Пьолман назвав “IX книг магдебурзьких або саксонських прав, які досі ніким не видавались” [1193, S. 155]. Її опубліковано також латинською мовою під різними назвами. Під час перероблення рукопису 1408 р. до праці додано незначну кількість положень, що суттєво не змінювали тексту. “IX Книг магдебурзького права” головно застосовували на території Пруссії [1194, S. 428].

До джерел магдебурзького права належить “Правова книга Познані”, або “Судебник Познані”. Ведення “Правової книги Познані” розпочав 1389 р. міський писар Познані Берnard фон Пайзерн, який обіймав цю посаду з 1385 по 1419 р. Вона відома лише в одному рукописному варіанті й структурно складається з

4 книг. У складі першої є 138 статей, другої – 88, третьої – 25 і четвертої – 206 статей [1195, S. 155]. “Правова книга Познані” містила норми кримінального, зобов’язального, сімейного та спадкового права, судочинства, визначала повноваження та структуру органів міського самоврядування. Серед джерел, використаних Бернардом фон Пайзерном, було систематизоване шиффенське право, “Магдебурзькі питання”, “Правова книга міста Мейсена” [1196, S. 9–31]. Тут також частково застосовано рішення магдебурзьких шиффенів 1400–1453 рр., що направляли містам Познань, Гнезно, Каліш, Бук, і Госларські статuti, складені з 5 книг [1197, S. 85–112].

До неавтентичних джерел магдебурзького права, що мали широке застосування, належить магдебурзько-бреславське право 1261–1295 рр. Його основою став привілей силезьких герцогів Генріха III і Владислава Силезького про надання м. Бреслау (Вроцлаву) магдебурзького права [1198, S. 331]. Після цього радники і шиффени Магдебурга на прохання силезьких герцогів надіслали правове роз’яснення, що складалося з 64 статей: 54 з них стосувалися магдебурзького звичаєвого права, а 10 – Саксонського зерцала [1199, S. 2–10]. Завершується правове роз’яснення підписами магдебурзьких шиффенів. Згодом його доповнено 14 рішеннями бреславських шиффенів, а текст розширено до 79 статей. Статті 65–72 доповнено нормами Саксонського зерцала [1200, S. 245]. Внесені доповнення 1283 р. затвердив герцог Генріх IV Силезький. У 1295 р. м. Бреслау отримало доповнення до вже виданого правового роз’яснення 1261 р. магдебурзьких шиффенів, що мало 23 статті, у ньому містилися норми звичаєвого права Магдебурга [1201, S. 245]. Такі роз’яснення в 1261 і 1295 р. об’єднано в єдиний документ, який отримав назву магдебурзько-бреславського права. Воно було поширене у містах і селах Силезії, Польщі й Галичини. Зокрема магдебурзько-бреславське (вроцлавське) право отримав Львів [1202, S. 12]. Поширенню цього права сприяла також діяльність вищого апеляційного суду Бреслау.

У 1304 р. створено магдебурзько-гьорліцьке право. Його основою став привілей маркграфа Германа Бранденбурзького, що зобов’язував використовувати магдебурзьке право *jura magdeburgensia* на своїй території [1203, S. 246]. Опісля

шиффени м. Гьорліца звернулися до Магдебурга за правовим роз'ясненням, надісланим 1304 р. Воно складалося із 140 статей і поділялося на 2 частини. До першої належали 62 статті, повністю запозичені з магдебурзько-бреславського права 1261 і 1295 р. Відповідно до другої частини увійшли норми Саксонського зеркала та магдебурзького звичаєвого права [1204, S. 269–324].

У 1363 р. силезький герцог Болько II надав магдебурзьке право м. Шведніцу і встановив порядок розгляду судових справ у міських судах [1205, S. 250]. Цього ж року, після прохання шиффенів Шведніца, магдебурзькі шиффени надіслали місту правове роз'яснення, за яким радники і шиффени міста могли надавати прилеглим містам магдебурзьке право. Основним джерелом магдебурзько-шведніцького права стало магдебурзьке звичаєве право і Саксонське зеркало. Сфера дії цього права поширювалась на найближчі міста [1206, S. 187].

До джерел магдебурзького права належить старе кульменське (хелмінське) право. Воно створене у XV ст., і його основою слугували кульменські грамоти 1233 та 1251 р. Старе кульменське право ґрунтувалося на основі “Систематичного шиффенського права”, що складалося з 5 книг, Швабського зеркала, магдебурзьких шиффенських рішень для Кульму (Хелмно). У XV ст. у “Старому кульменському праві” також використовували Саксонське зеркало та саксонський вейхбільд [1207, S. 152]. Старе кульменське право було чинним на території Пруссії, Польщі й України.

Іншим неавтентичним джерелом магдебурзького права став “Новомарктський судебник”, створений у першій половині XIV ст. Він існує лише в одному незавершеному примірнику і є приватною обробкою саксонсько-магдебурзького права, де враховано певні особливості. “Новомарктський судебник” розпочинається зі світової хроніки на латині, а потім в ньому подано правове роз'яснення Галле для Новомаркта [1208, S. 149]. Серед джерел “Новомарктського судебногоника” є Саксонське зеркало, зокрема його земське право та магдебурзько-бреславське право [1209, S. 14]. “Новомарктський судебник” використовували у містах і селах Польщі та України, що отримали новомарктське (шредське) право.

До джерел магдебурзького права польські й німецькі дослідники зараховують привілеї польського короля Казимира III Великого про заснування Вищого суду німецького права Краківського замку 1356 р. [1210, S. 335] За цим привілеєм Вищий суд німецького права Краківського замку ставав вищим апеляційним судом для міст і сіл Польщі з магдебурзьким правом. З метою функціонування суду створено збірник права, який у німецькій літературі отримав назву “Рукопис № 642”. До його складу увійшли ландрект Саксонського зеркала, вейхбільд і “Систематичне шиффенське право” [1211, S. 41–43]. Структурно збірник складався з 502 статей [1212, S. 248].

Цей перелік джерел магдебурзького права не є вичерпним.

3.4. Праці європейських дослідників XVI–XVII ст. як джерело магдебурзького права

Перший латинський переклад магдебурзького права і Ландрехту Саксонського зеркала *Versio Wratislaviensis* з’явився у другій половині XIII ст. між 1272–1292 рр. [1213, s. 910] Його автор – вроцлавський єпископ Томас. Ця версія отримала в літературі назву “Версія Вратіславенсіс” (*Versio Wratislaviensis*). Інший переклад ландрехту (Саксонського зеркала) магдебурзького права латинською мовою з’явився майже на 100 років пізніше, 1359 р. Його написав міський писар Конрад із Сандомира. Переклад отримав назву “Версія Сандомирська” (*Versio Sandomiriensis*) [1214, S. 24]. З джерел відомо, що Конрад був міським писарем ненімецького походження, а з тексту праці можна дійти висновку: він мав глибокі знання також із римського і канонічного права [1215, S. 77]. У 1506 р. канцлер Польщі, який пізніше став гнезненським архієпископом, Ян Ласький надрукував переклад латинською мовою Саксонського зеркала і магдебурзького права під назвою “Статут Ласького”: “Дві книги цивільного магдебурзького і провінційного саксонського права з третьою книгою феодального права” (с. 176–198 – муніципальне право, с. 198–239 – Саксонське дзеркало) (“*Libri duo juris civilis Majdeburgensis et provincialis Saxonici cum tertio libro juris feudalis*” (*CLXXVI – CXCVIII Jus Municipale, CXCVIII – CCXXXIX Sachsen Spiegel*)) [1216, S. 25]. До першої частини увійшли та-

кож норми польського публічного і судового права, генеральні й земські привілеї, королівські статuti, міжнародні договори, “звичаї краківської землі” та судова практика [1217, s. 88]. Її написано польською мовою, а другу частину, що містила норми магдебурзького права та Саксонське зеркало, – латинською [1218, s. 88]. Статут набув офіційного статусу, його затвердив польський король і сейм [1219, s. 87]. Польські автори зазначають, що поряд із Яном Лаським велику роль у створенні цього статуту відіграв юрист Станіслав Заборовський. Серед джерел німецького права, крім магдебургського права і Саксонського зеркала, містилося також любекське право. У статуті Ян Ласький застосовував 2 латинські версії – *Versio Vratislaviensis* та *Versio Sandomiriensis*, а також римське право [1220, s. 147]. Професор Ягеллонського університету С. Естрейхер зазначав, що Ян Ласький використав і окремі норми кульменського (хелмінського) права [1221, S. 342].

Ще одним дослідником магдебурзького права після канцлера Яна Ласького у Польщі став Ян Ялонек, відомий у літературі під іменем Ян Сервус Тухольчик (*Joannes Cervus Tucholiensis*). Він народився у м. Тухолі 1500 р., помер близько 1557 р. у Кракові [1222, s. 38]. Після закінчення Краківського університету працював там викладачем, обіймав різні посади у структурах Католицької церкви. Впродовж кількох років Я. Тухольчик був ректором у катедральній (капітульній) школі Львова. Сфери його наукових інтересів – широкі. Він видав 3 праці з теології, 2 роботи з права і 3 дитячі граматики. Я. Тухольчик вважається першим польським дослідником, який вивчав міське право у Польщі [1223, s. 38].

Польські дослідники Ян Кірштейн Церазин і Бартоломій Гроїцький у дослідженнях використовували праці Яна Тухольчика, не зазначаючи особи автора. Праці Яна Сервуса Тухольчика з міського права “Зібрання цивільних процесуальних положень магдебурзького права” (*Farrago actionum civilium juris Majdeburgensis*) і “Витяг папського і королівського права”, “Відповідно до звичаю, який вже давно спостерігається у Польському Королівстві” (*Epitome pontificii ac caesarei juris*), “*Secundum consuetudinem iamdudum in Regno Poloniae observatam heraus*”) були надруковані у Кракові 1531 р. і до 1607 р. мали 9 видань [1224, S. 152]. У “*Farrago actionum civilium juris Majdeburgensis*” в редакції 1531 р. серед

джерел взято за основу латинські тексти Саксонського зеркала і магдебурзького права писаря Конрада 1359 р. (*Versio Sandomiriensis*), роман і завершений трактат Раймонда Партенопеера “Суть законів коротка, легка і корисна” (“*Summa legum brevis, levis et ulilis*”), які використовував Ян Ласький, та ін. [1225, S. 152] Четверта редакція праці 1540 р. значно відрізнялася від інших видань за обсягом. Вона вийшла під назвою “Зібрання процесуальних положень цивільного і провінційного саксонського та муніципального магдебурзького права у семи книгах” (“*Farraginis actionum juris Civilis et Provincialis Saxonici Municipalisque Majdeburgensis libri septem*”) і складалася з 7 книг (попередні видання 1531 р. налічували 3 книги, а 1535 р. – 4) [1226, s. 40]. Обсяг праці розширено за рахунок використання римського права, що засвідчує назва самої праці (*jus civile*). Наступне видання – копії четвертої редакції 1540 р. Другою правничою працею Яна Сервуса Тухольчика був “Витяг папського і королівського права” (“*Epitome pontificii ac caesarei juris*”), двічі надрукований у Кракові 1540 р. Його видання слугували навчальними посібниками, а результати досліджень застосовували на практиці.

Структурно праця “*Farraginis actionum juris civilis et provincialis Saxonici municipalisque Majdeburgensis libri septem*”, як уже зазначалося, складалася з 7 книг під назвами в українському перекладі “Про право”, “Справедливість і юриспруденція”, “Про набуття майнових прав”, “Про контракти”, “Про покровительство”, “Про судовий процес”, “Про значення слів і речей”, “Про регулювання права римського і канонічного”. Інша праця – “*Epitome pontificii ac caesarei juris*” – мала 10 розділів: про тілесне покровительство, про підпорядкування, про заповіти, про правове регулювання та ін. [1227, s. 40]

У працях Ян Сервус Тухольчик використовував римське, канонічне, польське та німецьке право. Серед німецьких джерел “*Farraginis actionum*” у редакції 1540 р. використано Саксонське зерцало і магдебурзьке право М. Яскера (*Versio Vulgata*). У дослідженні 123 цитати належали до Саксонського зеркала з 20 глосами, а до магдебурзького права 80 цитат з 16 глосами [1228, s. 41]. У попередніх виданнях, як уже згадувалось, використовували так звану версію Сандомирську (*Versio Sandomiriensis*).

Професор Львівського та Краківського університету Кароль Кораний зазначав, що редакція 1540 р. відрізняється від інших редакцій переважним впливом римського права, порівняно з саксонсько-магдебурзьким правом [1229, s. 27].

В іншій праці (*“Epitome pontificii ac caesarei juris”*) Ян Сервус Тухольчик спирається на Саксонське зеркало версії Вульгата з видання, яке згодом використовував Миколай Яскер. Відповідно магдебурзьке право (*Liber Ottonis Juris Majdeburgensis*) використано із Сандомирської версії (*Versio Sandomiriensis*). На Саксонське зеркало і на 3 глоси з римського права до нього Ян Сервус Тухольчик посилається 33 рази, а на магдебурзьке право – 41. Окрім того, у дослідженні використано “Магдебурзькі питання” [1230, s. 18]. Магдебурзьке право автор застосував для визначення цивільної дієздатності. Зокрема шлюбний вік для чоловіків визначено з 14 років, для жінок – з 13. Повна дієздатність або повноліття наставали з 21 року [1231, s. 42]. Так само Ян Сервус Тухольчик взяв за основу магдебурзьке право у випадку визначення спадкування майна померлого військового й особистого майна вдови, у випадку опіки й піклування. Більшість інших норм магдебурзького права стосувалися процесуального права. Ян Сервус Тухольчик у праці *“Epitome”* використовував магдебурзьке право у випадку дарування та визначення правового статусу майна дружини після смерті чоловіка.

Порівняно з римським правом (кодифікація Юстиніана) і канонічним правом, Ян Сервус Тухольчик у зазначених працях меншою мірою використовував Саксонське зеркало та магдебурзьке право. Відповідно його праці можна зарахувати до джерел і магдебурзького, і римського права.

Оскільки праця Яна Сервуса Тухольчика була невелика за змістом і не мала широкого застосування, то практичне життя потребувало досконаліших праць із магдебурзького права для застосування їх у судовій практиці, адміністративній системі міст і сіл з магдебурзьким правом. Найліпше цю ситуацію розуміли юристи-практики – війти, писарі та лавники, до повноважень яких входило вирішення правових спорів і роз’яснення норм магдебурзького права. У Кракові 1535 р. з’являється визначна пам’ятка магдебурзького права в Польщі – латинський переклад магдебурзького права (вейхбільду) та Саксонського зеркала (ландрехту)

разом із глосами. Автором цієї праці був краківський міський писар Миколай Яскер. Його праця складалася із 3 частин [1232, S. 25]. Перша – “Три книги провінційного права, яке по-простому називається саксонським зерцалом, відредаговані невтомною працею з долученням пояснень і інших додатків, зібраних заново і необхідних для тлумачення тексту” (“*Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur Libri tres opera vigilantissimi in correctiorem redacti materiam, adiunctis simul glossis aliisque additionibus noviter collectis pro interpretatione textus magis necessariis*”), артикули 1–91 (с. 1–520). Друга – “Книга муніципального магдебурзького права, створена по-латині невтомною працею з найдавніших прикладів і відредагована з найвищою старанністю з додаванням пояснень і необхідних тлумачень тексту” (“*Juris Municipalis Majdeburgensis Liber vulgo Weichbild nuncupatus ex vetustissimis exemplaribus vigilantissimi opera latinitati datus, summaque cum diligentia recognitus, adiunctis simul glossis et textus interpretationibus ad id necessariis*” – 140 артикулів (с. 524–725). Третя частина – “Зібрання провінційного права, яке називається “Саксонське зерцало” і муніципального магдебурзького знову зібраного з великим старанням і виданого для спільної користі. Крім того, є додатки з книг феодалів. Окремі місця дуже корисні для спільного використання у сучасному цивільному праві” (“*Promptuarium Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum vocatur et Municipalis Majdeburgensis summa diligentia collectum, et ad communem editum utilitatem. Adiuncta praeterea habentur ex li. Feu. Certa loca ad communem modernorum in Jure civili usum magis utiliora*”) [1233, S. 25]. Перші 2 частини є точним латинськомовним перекладом Саксонського зерцала та магдебурзького права з глосаріями. При цьому німецькі глоси перекладено, а латинські переписано з оригіналів [1234, с. 48]. Глоси, які використав Миколай Яскер, були коментарями до Саксонського зерцала і магдебурзького права. Одна з них слугувала точним латинським перекладом праці найдавнішого німецького глосарія Йогана фон Буха, опрацьована Дитріхом фон Боксдорфом. Миколай Яскер взяв за основу Стендальський глосарій і додаток глоси Дитріха фон Боксдорфа, які склалися з праць інших глосаріїв та правових збірок ляйпцігської та магдебурзької судової практики і юридичної літератури [1235, S. 18]. Глоси, що увійшли до перекладу

магдебурзького права (вейхбільду), Миколай Яскер використав з одного німецького видання з глосаріями, яке написав у XIV ст. Бурхард фон Мангельфельд. Ці видання популяризували у Німеччині та Польщі римське право [1236, s. 8]. Праця Миколая Яскера на основі рішення короля Сигізмунда I Старого набула офіційного статусу і стала обов'язковою для міст і сіл Польщі та Речі Посполитої, що отримали магдебурзьке право [1237, S. 18]. У привілеї Сигізмунда I Старого зазначалося: “Праця Миколая Яскера використовує Саксонське зерцало та магдебурзьке право, з німецької мови на латинь правильно і точно перекладено... за згодою й порадою нашої королівської ради та затверджено у всіх артикулах, пунктах, параграфах... Усі урядники та судді того права разом з бурграфами, міщанами і мешканцями сіл з місцевостей, локованих на основі магдебурзького права у Королівстві... у всіх справах судових не мають права використовувати інші права за винятком того, яке переклав Миколай Яскер з німецької мови на латинь” [1238, s. 8].

Третя частина праці – результат самостійної творчості автора. “*Promptuarium*” – це обширний показник змісту 2 перших частин, складених за глосами в абетковому порядку (*Absens, Actio, Actor*) [1239, с. 48]. На думку Ф. Тарановського, дослідження М. Яскера є лише добросовісним перекладом з німецької мови латинською, а його авторство виявилось у вказівках на полях паралельних місць для Саксонського зерцала (ландрехту) із магдебурзького права (вейхбільду) та навпаки – про особливість магдебурзького права у Польщі, які становили окрему глосу М. Яскера [1240, с. 25]. Самостійність автора стосувалася лише створення “Зібрання” (“*Promptuarium*”). Але це заперечували інші дослідники. Праця М. Яскера у юридичній літературі використовується під назвою “Версія Вульгата” (“*Versio vulgata*”) [1241, S. 7].

Сучасні німецькі дослідники магдебурзького права вважають працю М. Яскера найточнішим і достовірним перекладом німецьких оригіналів вейхбільду та ландрехту. Хоча інші науковці при використанні досліджень М. Яскера користувались і німецькими текстами, де вказували на незначні неточності М. Яскера [1242, с. 26–27]. Розвідку М. Яскера ще раз видано 1602 р., її широко застосовували у судах магдебурзького права Речі Посполитої, зокрема на

українських землях. Праця дала новий поштовх дослідженню магдебурзького права у Польщі, а пізніше – і в Речі Посполитій. Його твори використовували інші дослідники магдебурзького права: Я. Церазин, Б. Гроїцький, П. Щербич. Вони мали також широке застосування у кодифікації права в Україні у XVIII – початку XIX ст.

Вагомим здобутком у дослідженні магдебурзького права Польського Королівства, Речі Посполитої, зокрема в Україні, стали праці Яна Кірштейна Церазина. Він народився у м. Львовку, що у Силезії, на заході Польщі [1243, s. 190]. Звідти ж походив М. Яскер. Ян Кірштейн Церазин навчався у Ягеллонському (Краківському) університеті, а від 1528 до 1533 р. працював заступником писаря міської ради Кракова під керівництвом М. Яскера. Під час виконання службових обов'язків він отримав вагомий практичний досвід застосування магдебурзько-саксонського права, а також римського і канонічного права [1244, s. 9]. Кілька років Ян Кірштейн Церазин працював війтом Краківського війтівсько-лавничого суду, а з 1539 р. до смерті (впродовж 22 років) виконував обов'язки в'їта Вищого суду німецького права на Краківському замку, що належав до найвищих судів Польщі, а згодом Речі Посполитої, де розглядалися апеляційні справи міст і сіл з магдебурзьким, кульменським (хелмінським), новомарктським (шредським) і любекським правом. Уміння кваліфіковано та справедливо розглядати справи надало Яну Кірштейну Церазину авторитету високофахового знавця міського права у Польщі. Прізвище Церазин отримав від назви однієї зі своїх праць. Значну кількість судових справ у ролі в'їта він розглядав одноосібно. На їх основі створив наукові праці. Відомо про 2 наукові праці Яна Кірштейна Церазина, зокрема “Про право і судову вимогу”, яка, на жаль, не збереглася [1245, S. 153]. Найвідомішою стала праця “Виклад деяких спільних місць магдебурзького права” (“*Enchiridion aliquot locorum communium juris Majdeburgensis*”), вперше надрукована 1557 р. [1246, s. 25] і перевидана 1616, 1629 і 1760 р. спільно з працями Б. Гроїцького [1247, S. 31]. Структурно складалася зі вступу, висновків і 26 розділів без нумерацій на статті [1248, s. 26]. З них у 16 розділах урегульовано норми цивільного права, у 2 – кримінального та 8 – процесуального права. Основними джерелами стали тексти Саксонського зеркала та магдебурзького права, у тому числі праці М. Яскера.

Третю частину становить вступ, де автор повідомляє причини, що спонукали його написати цей твір, і аналіз окремих норм магдебурзького права [1249, s. 30]. У праці Ян Кірштейн Церазин посилається на Саксонське зеркало 118 раз, а на магдебурзьке право – 32. Окрім текстів Саксонського зеркала та магдебурзького права, автор використовує праці глосаторів [1250, s. 262–264]. Із німецьких джерел та норм застосовує кримінальний кодекс Карла V Кароліна (*Constitutio criminalis Carolina* – 1532). Часто Ян Кірштейн Церазин використовував і римське право, зокрема Кодифікацію Юстиніана (*Corpus Juris Civilis Justinians*). Автор посилався на нього 119 разів [1251, s. 17].

Із джерел використано Саксонське зеркало за редакцією Миколая Яскера 1535 р., на яке автор посилається 118 разів, з них 70 посилянь належали до першої, 29 – до другої і 19 – до третьої книги [1252, s. 244]. Основним джерелом, нагадаємо, називають римське право, де використовується *Corpus Juris Civilis* та усі його частини: Кодекс, Дигести, Інституції та Новели [1253, s. 30–31]. Найчастіше, у 51 випадках, автор посилається на кодекс, з них на першу книгу – 1, другу – 3, третю – 6, четверту – 16, шосту – 1, сьому – 17, восьму – 3, дев'яту – 4 рази. Дигести Ян Кірштейн Церазин використовує у 47 випадках. Зокрема на першу книгу посилається 2 рази, другу – 3, третю – 1, дев'яту – 2, дванадцятку – 1, тринадцятку – 3, сімнадцятку – 1, дев'ятнадцятку – 1, двадцятку – 1, двадцять другу – 1, двадцять п'яту – 1, двадцять шосту – 3, тридцять восьму – 5, тридцять дев'яту – 2, сорок першу – 2, сорок другу – 4, а п'ятдесятку – 6 разів [1254, s. 34]. На Інституції автор посилається 13 разів, з яких на першу книгу – 1, другу – 1, третю – 7, четверту – 4 та на Новели – 8 разів. Четверту новелу використано раз, сімдесят другу – 2, вісімдесят другу – 1 та сто вісімнадцятку – 4 рази [1255, s. 34].

Ян Кірштейн Церазин також часто звертається до праць глосаторів, які використовував Миколай Яскер під час написання своєї праці. До них належали глоса єпископа з Наумбурга Дитріха фон Боксдорфа, що була створена близько 1434 р. [1256, S. 691–699]. Використана також глоса Яна фон Буха та Стендальська глоса [1257, S. 887]. Ян Кірштейн Церазин використав 19 разів глоси до Саксонського зеркала та 12 разів – глоси до магдебурзького права (вейхбільду) [1258, s. 32].

Автор також спирався на праці глосаторів Азано й Аксірінса (XIII ст.), канонічне право В. Дурантіса (XIII ст.), коментатора Балда де Удалдіса (XIV ст.) і німецького юриста Удалрука Зазіуса (XIV ст.) [1259, s. 35]. Отже, Ян Кірштейн Церазин із джерел римського права використав не лише *Corpus Juris Civilis*, а й праці глосаторів і коментаторів.

Ян Кірштейн Церазин посилався також на канонічне право й окремі праці інших польських дослідників. Найчастіше використовував праці М. Яскера, оскільки той був сучасником і співпрацівником Яна Кірштейна Церазина. Водночас автор порівнював праці М. Яскера з їх німецькими оригіналами та критично оцінював трактування М. Яскером окремих норм Саксонського зеркала, магдебурзького права і глос до них [1260, s. 40]. Ян Кірштейн Церазин неодноразово зазначав, що його метою не є написання Кодексу міського права, а роз'яснення окремих норм щодо їх правильного використання на практиці [1261, с. 27]. Найбільше місця присвячено цивільному праву, до якого належали: цивільна правоздатність і дієздатність, сімейне право (опіка, піклування, майнові права подружжя), речове право, спадкове, зобов'язальне право та ін. Стосовно процесуального права, то у праці йшлося про докази, присягу, вирок, апеляцію, судові витрати та виконання судових рішень. Кримінальному праву присвячено лише 2 розділи, що пов'язано із підготовкою відомим співпрацівником Я. К. Церазина – Б. Гроїцьким праці “Поступок вибраний з прав цесарських” (“*Ten Postępek wybran jest z praw cesarskich*”), яка вийшла друком після 1559 р. [1262, S. 168–202].

Рецепцію магдебурзького права Ян Кірштейн Церазин оцінював позитивно, але зазначав певні прогалини у магдебурзькому праві, які призводили до виникнення непорозумінь при розгляді окремих категорій справ. І навпаки, римське право він вважав досконалішим [1263, s. 173]. Прихильність Яна Кірштейна Церазина до римського права сприяла романізації “*Enchiridion*”, що походила не лише від *Corpus Juris Civilis*, а й від Саксонського зеркала та магдебурзького права, доповнених романізованими глосами [1264, s. 8–9]. Професор Ягеллонського університету Леслав Паулі писав, що “*Enchiridion*” був романізованим юридичним трактатом, який нагадував західноєвропейську, переважно німецьку, популярну

романізовану літературу [1265, S. 153]. Сучасні німецькі та польські дослідники зараховують цю працю не лише до джерел магдебурзького права, оскільки в ньому однаково подано і магдебурзьке, і римське право [1266, S. 19].

Після смерті Яна Кірштейна Церазина посаду судді Вищого суду німецького права Краківського замку обійняв Станіслав Ейхлер. Він також навчався у Ягеллонському університеті й отримав ступінь доктора права. Відомою є лише одна його праця – “Зображення або таблиця, що графічно показує, як відбирають спадок у того, хто не зробив заповіту” (“*Figura seu tabula indicans graphice, quomodo haereditas abintestato defertur*”). Вона не була надрукована, але її латинський текст повністю введено у твір Б. Гроїцького “Титули права магдебурзького” (“*Tytuły prawa majdeburskiego*”) [1267, S. 154].

Важлива роль у дослідженні магдебурзького права у Польщі належала іспанцеві Педро Руїн де Моросу, відомому під прізвиськом Ройсіус (помер у 1571). Він навчався у Болонському університеті, був учнем видатного дослідника римського права – Альціата. Ройсіус у 1542–1551 рр. читав лекції з цивільного права у Ягеллонському (Краківському) університеті, де обіймав посаду завідувача кафедри. Згодом він працював у Великому князівстві Литовському суддею асесорського суду. Цей суд був найвищим апеляційним судом з розгляду міських справ цих земель [1268, S. 155].

У 1563 р. Ройсіус опублікував у Кракові працю “Рішення про справи, подані на апеляцію у священній литовській залі суду” (“*Decisiones de rebus in sacro auditorio Lituano ex apellatione inducatis*”). Вона складалась із 600 сторінок тексту і розглядала судові рішення у міських справах, винесені автором під час виконання обов’язків судді асесорського суду. В ній подано широкі наукові коментарі стосовно використання норм магдебурзького, римського та канонічного прав при розгляді окремих категорій справ. Серед джерел римського права Ройсіус використав *Corpus Juris Civilis*, праці глосаторів і коментаторів та твори юристів-гуманістів [1269, S. 154].

Новим етапом у дослідженні магдебурзького права стали праці відомого дослідника Бартоломія Гроїцького. Він був найпродуктивнішим і найпопулярнішим

дослідником магдебурзького права у середньовічній Польщі та Речі Посполитій. Його численні праці значно вплинули на поширення магдебурзького права на території Польщі, Литви, Білорусі, Словаччини й України. Вони водночас мали практичне застосування в адміністративній і судовій системі міст та сіл з магдебурзьким правом, а також були підручниками права, маючи науково-популярний характер [1270, S. 33]. Праці Бартоломія Гроїцького широко використовували в Україні та Великому князівстві Литовському в кодифікації права, зокрема в Литовському статуті 1588 р., “Правах, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. та майже у всіх кодифікаційних роботах в Україні, створених упродовж XVIII – на початку XIX ст. Праці Б. Гроїцького були відомі широкому загалу ще й тим, що він перший розпочав писати польською мовою, викладаючи текст у лаконічній і зрозумілій формі [1271, S. 34]. Тим самим дослідник хотів допомогти малоосвіченим суддям провінційних міст і сіл здійснювати судочинство на високому фаховому рівні з дотриманням норм магдебурзького права та захищати права широких кіл населення [1272, S.20].

Бартоломій Гроїцький народився 1509 р. у сім’ї міщанина з Жешува (Ряшева). Навчався у Краківському університеті. Помер 1605 р. Він працював писарем Вищого суду німецького права Краківського замку, однієї з найвищих судових інстанцій, яка розглядала апеляційні справи всіх міст і сіл Польщі, згодом – Речі Посполитої, що володіли магдебурзьким правом.

Посада писаря допомогла Б. Гроїцькому отримати практичні знання з магдебурзького права, а ґрунтовна юридична освіта – відповідну теоретичну підготовку. Творчості Б. Гроїцького сприяв і його популяризаторський талант, практичне мислення [1273, s. 4]. Перша праця Б. Гроїцького з’явилася 1547 р. латинською мовою. У ній врегульовано судочинство у міських вйтівсько-лавничих судах [1274, s. 3–5].

Бартоломій Гроїцький професійно, точно і зрозуміло висвітлив заплутані юридичні проблеми, тому особи, котрі не мали спеціальної юридичної освіти й не володіли німецькою чи латинською мовами, могли вникнути у зміст джерел магдебурзького права та правильно їх застосовувати [1275, S. 34]. Найточніше мету

праці Б. Гроїцький зазначив у передмові: “Я написав такий порядок судочинства для міського суду коротко для тих, хто крім рідної мови іншої мови не знає, і для тих, хто не ознайомлений зі *Speculum Saxonum* і *Jus Municipale*. Для них моя робота повинна бути як різновид статуту міського права і порядку в міських судах” [1276, s. 3–5].

Першою польськомовною працею Б. Гроїцького стали “Артикули права магдебурзького” (“*Artykuły prawa majdeburzkiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polskie przelożone*”), видані 1558 р. у Кракові. Згодом її неодноразово перевидавали у 1559, 1560, 1562, 1565, 1568, 1616, 1618, 1629 р., востаннє – у Перемишлі 1760 р. [1277, S. 36] У ній серед джерел використано працю М. Яскера “Саксонське зеркало” (“*Juris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo muncupatur*”) і “Вейхбільд” (“*Juris Municipalis Majdeburgensis*”) та глоси до них [1278, s. 4]. Інших латинських текстів джерел магдебурзького права Саксонського зеркала автор не згадує [1279, с. 58–59]. Частково використано так зване звичаєве право польських міст, польські статuti та сеймові конституції [1280, с. 59]. Зокрема Б. Гроїцький скористався польськими статутами 1520, 1527 р. і Конституцією 1538 р., яку затвердив король Сигізмунд Август 1550 р. [1281, S. 36–37]. Праця Б. Гроїцького не мала чіткої структури. Тут вміщено норми цивільного, кримінального та процесуального права. Окремі розділи не подають теоретичного матеріалу відповідно до їх назви, а також повного викладу головних положень магдебурзького права. У них лише висвітлено окремі правові норми, які застосовували у судах [1282, с. 88]. Використано також польське звичаєве право, за допомогою якого регулювали спадкування осіб, що мешкали в іншому населеному пункті, форму підтвердження проведеного платежу, величину вергельта, відшкодування шкоди за нанесені рани, побудову спільної стіни тощо [1283, с. 87]. Свою позицію Б. Гроїцький висловив у передмові, де зазначалося: “Взято тільки ті артикули, що найбільше використовуються і які людей переважно до суду приводять” [1284, s. 3]. Основну частину праці становить переклад польською мовою ландрехту і вейхбільду. Він не завжди дослівний і точний, але загалом правильно передає зміст оригіналу.

Самостійний творчий характер Б. Гроїцький виявив у роз'ясненні про “шляхетські гвалти” (правопорушення) у містах та саме поняття гвалту, у передмові до розділу про правила протипожежних заходів у містах, вказівках про неправильність використання у Польщі норм магдебурзького права щодо опікунів тощо [1285, с. 87]. Розділ про ярмарки побудовано на підставі власних поглядів автора, які ґрунтувалися на судовій практиці при розгляді справ осіб, які вчинили злочини на ярмарках [1286, s. 79–80]. (“*Artykuły prawa majdeburskiego*”) Артикули права магдебурзького, як уже зазначалось, стали першою працею Б. Гроїцького, що мала на меті усунути в судах зловживання і суперечності у трактуванні правових норм, спричинені недостатньою кількістю письмових джерел.

Ще одна розвідка Б. Гроїцького, яка вийшла 1559 р., – “Порядок судів і справ міських права магдебурзького” (“*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*”). Присвячено її графу Тарновському. Вона стала найвідомішим дослідженням Б. Гроїцького і використовувалася у Речі Посполитій, зокрема й на українських землях як кодекс процесуального права у міських і сільських судах магдебурзького права. Цю працю перевидано 12 разів, з них 7 – у XVI ст., 4 – у XVII ст. Останнє видання побачило світ 1760 р. у Перемишлі [1287, S. 35].

Під загальною назвою “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*” часто виходив збірник кількох праць Б. Гроїцького, у тому числі згадана розвідка. Структурно вона поділялась на 4 частини. У першій автор писав про суддів і вимоги до них. Далі розділив осіб, що входили до судової системи, на необхідних для суду та корисних. До необхідних зараховував суддів, позивачів і відповідачів. Корисними вважав писарів (*notarii*), адвокатів (*procuratur*), підвійських, що виконували допоміжні судові функції, і свідків.

Автор описує структуру судів магдебурзького права у містах і вказує на їх завдання, а згодом аналізує повноваження органів та осіб, які виконували судові функції. Детально висвітлює функції міської ради, радників, вїйта і лавників у галузі судочинства. Б. Гроїцький, не до кінця проаналізувавши повноваження осіб для суду необхідних, знову повертається до осіб корисних – міського писаря та прокуратора (адвоката). Опісля описує правовий статус позивача і відповідача, а

також повноваження цехмістрів і радників при розгляді справ, що стосувалися діяльності цехів, так званого цехового судочинства [1288, s. 1–62]. Подано текст присяги для осіб, які приймали міське громадянство й отримували магдебурзьке право [1289, S. 35].

Детально проаналізовано повноваження і права допоміжних міських службовців у сфері судочинства, зокрема міських слуг, підвійського та ката. Закінчується перша частина положенням про євреїв і статутом про жебраків, що жили з милостині [1290, S. 34–35]. Вміщення у цю частину положення щодо правового статусу євреїв не відповідало змістові “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*”. Тож Ф. Тарановський робить висновок, що Б. Гроїцький розширив зміст частини, помістивши до неї формулу присяги нового міщанина, розділи про євреїв, духовенство, які проживали на основі власного права, і жебраків як осіб, що не мали магдебурзького права у повному обсязі [1291, с. 90]. Про це Б. Гроїцький писав: “У мене був лише один намір: коротко висвітлити правовий статус осіб, що входили до юрисдикції міських судів, починаючи з вищих і закінчуючи нижчими. Хоча євреї не підпорядковувались міському праву, їх подано разом із духовенством, про що я хотів нагадати” [1292, s. 31]. Отже, у першій частині автор проаналізував повноваження суб’єктів процесу в міських судах магдебурзького права.

У другій частині йдеться про організацію судочинства на основі магдебурзького права [1293, s. 53–94]. Спочатку висвітлюється склад і повноваження найважливішого міського суду – великого бургграфського суду (*judicium legele Burgrabia*) і діяльність цього суду в м. Кракові. Потім Б. Гроїцький аналізує діяльність виложеного суду (*judicium bannitum expositum*) і підсудність справ, що входили до його компетенції, а також потрібний суд (*judicium opportunum*) та особливості розгляду ним судових справ [1294, S. 35]. Розкривається вчення про гостинний суд (*judicium bannitum hospitale*) і суд гарячого права, або права за гарячими слідами (*judicium manualis seu recentis facti*). Б. Гроїцький детально висвітлює особливості розгляду справ за гарячими слідами та підсудність справ цьому

судові. Закінчується друга частина переліком святкових днів, коли заборонено проводити судочинство [1295, s. 63–95].

У розділі про вбивство розглянуто 3 різні його види та покарання, передбачені за вчинення цього злочину, обтяжувальні й пом'якшувальні вину обставини.

Право, на думку Б. Гроїцького, має потрійне значення – Боже, природне та людське. Боже право висвітлювалось у Старому та Новому Заповітах, а природним володіє кожна жива істота. Людське право належало людям і мало 2 різновиди: духовне та світське. Нормативні акти щодо врегулювання відносин, пов'язаних із діяльністю церкви, видавали, на думку Б. Гроїцького, Папа Римський та єпископи, а інших – цісарі й королі [1296, s. 8]. Магдебурзьке право в Польщі зазнало змін через вплив польського права, тож його, зазначав Б. Гроїцький, можна вважати міським польським правом (*Jus Municipale Polonicum*) [1297, s. 8].

Третю, найбільшу за обсягом частину присвячено цивільно-процесуальному праву [1298, s. 95–208]. Вона розпочинається висвітленням порядку виклику сторін до суду й описом його різновидів. Після цього Б. Гроїцький характеризує випадки неявки відповідача до суду та примусові заходи, які міг застосувати суд. Серед них головне місце посідає майнове стягнення. Далі Б. Гроїцький викладає зміст процесу, починаючи від відтермінування (*dilation*) і відводу (*exceptio*), зустрічного позову та судових дебатів [1299, с. 91]. Значну увагу автор присвячує доказам: показам свідків, письмовим документам, присязі, речовим доказам, висновкам експертів тощо. Завершується третя частина положенням про вимоги стосовно судового рішення, апеляцію, виконання судового рішення та кількома розділами про спадкове право [1300, S. 35].

У четвертій частині висвітлено норми кримінального та кримінально-процесуального права [1301, s. 209–243]. Її розпочато положенням про катування, описом його різновидів, порядком застосування та видами смертної кари за окремі види злочинів. У подальших розділах докладно проаналізовано 3 види злочину – крадіжку, подружню зраду та вбивство. Описано 3 різні види покарання за вбивство. Б. Гроїцький розглядає також обтяжувальні та пом'якшувальні вину обставини, відкриту і таємну крадіжку, таврування злочинців, речові докази і їх

роль у розгляді справи в суді. Серед злочинів проти сім'ї й моралі центральне місце посідає подружня зрада, в якій автор вбачає підрив моральних основ суспільства і передбачає найсуворіше покарання. Завершується четверта частина вченням про склад злочину, де висвітлено поняття злочину з необережності й умисного злочину.

Серед джерел, які Б. Гроїцький використовував, перше місце належить *Speculum Saxonum* і *Juris Municipalis* разом із глосами з праці М. Яскера [1302, S. 35]. Є також посилання на “Зібрання цивільних процесуальних положень магдебурзького права, відповідно до звичаїв, які вже давно спостерігаються у Польському королівстві” (“*Farrago actionum civilium juris Majdeburgensis secundum consuetudinem iam dudum in regno Poloniae observatam*”) Яна Сервуса Тухольчика і “*Praxis rerum criminalium*” фламандського (голландського) юриста Яодокуса Дангоудеріуса (Дамгоудера). У кількох випадках Б. Гроїцький звертається до римського права, використовуючи Кодекс Юстиніана (*Codex Justinianus*) і декрет Гратіані (*Decretum Gratiani*) [1303, S. 154]. Серед польських джерел автор посилається на краківські вількери, польські статuti та судову практику [1304, S. 20].

Українські правознавці вважають “*Porzadek sadów i spraw miejskich*” науковою працею, яка відрізняється від інших досліджень Б. Гроїцького. Вона містить лише окремі положення магдебурзького права, що врегулювали діяльність органів місцевого самоврядування, а головне – норми процесуального, так званого судового права, й окремі норми цивільного [1305, с. 113].

Третя праця польською мовою Бартоломія Гроїцького вийшла 1559 р. у Кракові під назвою “Поступок, вибраний з прав цесарських” (“*Ten Postępek wybran jest z praw Cesarskich*”). У ній Б. Гроїцький розглядає відкриту і таємну крадіжку, таврування злочинців і речові докази, їх роль у розгляді справи в суді. Серед злочинів проти сім'ї та моралі, як і в попередній праці, центральне місце посідає подружня зрада, в якій автор вбачає підрив моральних основ суспільства і яка підлягає найсуворішому покаранню. Працю перевидавали 1560, 1562, 1565, 1582, 1616 р., востаннє – 1760 р. у Перемишлі [1306, S. 37]. У ній, як засвідчує назва, основним джерелом Б. Гроїцький використовує Кодекс Карла V 1532 р. – Кароліну

(*Constitutio Criminalis Carolina*). Праця структурно складалася з 91 артикула, і лише 4 з них не мають посилання на Кароліну. Кодекс Карла V на ті часи був найдосконалішим кримінальним та кримінально-процесуальним кодексом і, відповідно до його назви, мав офіційний статус. У ньому високопрофесійно і кваліфіковано було сформульовано правові норми й дефініції до них [1307, S. 36]. Працю могли використовувати не лише в міських, а й в інших судах, про що Б. Гроїцький зазначав у передмові: “У Короні Польській усі міста, села і шляхта мають право судити злочинців на смерть. Тож кожному треба знати, як чинити у кримінальних справах – не квапитися, з Божою боязню, розумом і справедливістю, щоб уникнути кари і гніву Божого. Не є гріхом скарати на горло злочинця, щоб не шкодив добрим людям, а безрозсудно погубити невинного – тяжкий гріх” [1308, s. 102]. Відповідно працею послуговувались у міських і сільських судах магдебурзького права. Вона є переробкою, деякою мірою скороченим варіантом Кодексу Карла V [1309, S. 20]. На відміну від “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*” і “*Artykuły prawa majdeburskiego*”, у “*Ten Postępek wybran jest z praw Cesarских*” простежується чітка структура, в якій переважають норми матеріального кримінального права. Норми процесуально-кримінального права із кодексу Карла V використано менше.

Ще однією розвідкою Б. Гроїцького стали “Титули права магдебурзького” (“*Tytuły prawa majdeburskiego do Porządku i do Artykułów, pierwszej po polsku wydanych w sprawach tego czasu nawięcej kłopotnych z tegoż prawa majdeburskiego przydane*”), видані у Кракові 1567 р. [1310, s. 1–305] та перевидані 1573, 1575, 1616, 1629 р. і востаннє – 1760 р. у Перемишлі [1311, S. 38]. Серед джерел, які використав Б. Гроїцький, у цій праці, варто назвати судову практику Вищого суду німецького права Краківського замку, кодекс, дигести, інституції та новелли *Corpus Juris Civilis* Юстиніана, краківські вількери і пам’ятки польського права, праці вчених-юристів Йогана де Ферраріса, Ульріха Цасія, Андреаса Альціатія, Яодокуса Дамгоудера, Йогана Цервія, Яна Сервуса Тухольчика, Станіслава Ейхлера та Яна Кірштейна Церазіна [1312, S. 155].

Дослідження поділено на 26 глав-титулів. Окремі з них називалися латинськими словами: герада, гергевет, спадкування, майоратні маєтки, маєтки немайоратні, право батьків і дітей, звичай і церемонія присяги, заповіт, опіка тощо [1313, s. 1–305]. Йдеться здебільшого про норми цивільного й процесуального права. Б. Гроїцький, у випадку відсутності відповідної норми магдебурзького права під час вирішення судами міст і сіл справ, акцентував на потребі використовувати римське право. Більшість норм у *“Tytuły prawa majdeburskiego”*, як уже зазначалося, стосуються матеріального цивільного права, зокрема спадкування, зобов’язального права, права власності, сімейного права та ін. Сучасні німецькі дослідники вважають, що у *“Tytuły prawa majdeburskiego”* переважають норми не магдебурзького, а римського права [1314, S. 21].

У Кракові 1567 р. вийшла праця Б. Гроїцького *“Реєстр до Порядку”* (*“Reyestr do Porzadku do Artykolow Prawa Majdeburskiego Cesarского”*). Її перевидано 1616, 1618 та 1760 р. Слугувала поясненням інших його творів [1315, S. 40] і стала своєрідним довідником, за допомогою якого можна було дізнатися про наявність у працях Б. Гроїцького тих чи тих правових норм.

Останньою працею Б. Гроїцького, що побачила світ уже після його смерті (1605) у Кракові, стала *“Оборона сиріт і вдів”* (*“Obrona sierot i wdów opiekunow i kuratorom to jest marnotrawców, gluchych, niemych, od rozumu odeszłych, starych, mlodych, lat i baczenia nie majacych i innych niedoleznych ludzi”*). На відміну від інших робіт, вона мала лише одне видання. Її опублікували вже сини автора. Серед джерел найважливіше місце належить праці фламандського юриста Яодокуса Дамгоудера, вперше опублікована у Бругії (1544), вдруге – в Антверпені (1564). Утретє доповнена праця Я. Дамгоудера вийшла у Франкфурті-над-Майном 1586 р. під назвою *“Нове покровительство над дітьми і вдовами або найповніший і найдосконаліший трактат про опікуна, поручителя і залишений дружині узуфрукт”* (*“Patrocinium um pupillorum et viduarum novum, sive de tutore, curatore et de usufructu mulieri relicto, absolutiss mus simul et compendiosissimus tractatus”*). Ця редакція з’явилася після смерті Я. Дамгоудера. Її опублікував з деякими змінами родич автора – Франциск Модус [1316, s. 4]. Праця головно регулювала питання опіки для

неповнолітніх та осіб похилого віку, а восьма частина першого розділу стосувалась опіки над марнотратниками. Я. Дамгоудер посилався на праці італійських, бельгійських і голландських правників, а також використовував статут і звичаї фламандських та північнофранцузьких міст [1317, с. 47]. Дослідження складалося з 2 частин. Перша, автором якої був сам Я. Дамгоудер, налічувала 8 розділів, де містилися дефініції про опікунство й опікунів, їхні права, обов'язки та винагороду за діяльність, встановлення та припинення опіки, перевищення опікунами повноважень і захист прав підопічних. Друга частина складалася з 2 фрагментів праці італійського правника Калвакаіруса про опікунів та користування вдови маєтками чоловіка [1318, S. 41]. Б. Гроїцький використовував третє доповнення до видання Я. Дамгоудера [1319, s. 5]. *“Obrona sierot i wdów”* є не точним перекладом розвідки Я. Дамгоудера, а його переробкою. Поділяється, як і розвідка Я. Дамгоудера, на 2 частини. До першої належали норми, взяті з праці Я. Дамгоудера та доповнення зі Саксонського зеркала й магдебурзького права, що стосувалися правового статусу вдів, сиріт, марнотратників, осіб з фізичними вадами, опікунів і кураторів [1320, s. 6]. Друга частина вміщувала норми, запозичені з дослідження Кавалкануса *“De usufructu mulieri relicto”*. Звідти Б. Гроїцький використав 40 дефіцій з 254, а також окремі норми Саксонського зеркала [1321, s. 6–7]. Б. Гроїцький послуговувався й іншою розвідкою Кавалкануса *“De tutore et curatore”*, витягами з польських статутів і конституцій, що містились у праці Яна Гербурта *“Statuta i przywileje koronne”* (1570) і *“Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta”* (1563), Яна Ласького *“Commune inclyti Poloniae Regni privelegium”* [1322, s. 7]. Використовують дослідження Яна Кірштейна Церазіна *“Enchiridion”* і “Новелли Юстиніана” (*“Nowely Justyniana”*), а також попередні праці Б. Гроїцького. Автор мав на меті створити єдину працю для застосування у судах магдебурзького права, оскільки окремі норми, що регулювали правовий статус сиріт і вдів, містились у деяких його розвідках та працях інших авторів [1323, s. 10–16]. *“Obrona sierot i wdów”* була поширена в міських і сільських судах магдебурзького права Речі Посполитої та Гетьманщини. Наприклад, 1720 р. на Лемківщині суд магдебурзького права Стрез-

ницького Ключа у спорі між вдовою та братами її покійного чоловіка використовував цю працю [1324, s. 507–635].

На українських землях мали популярність зібрання всіх праць Бартоломія Гроїцького, що вийшли 1616 р. під загальною назвою “*Porządek*” [1325, с. 43]. Вони фігурували у всіх кодифікаційних дослідженнях на українських землях у XVIII – першій половині XIX ст. Зокрема із 3031 цитати з різних джерел, використаних кодифікаційною комісією з метою створення “Прав, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., працям Б. Гроїцького відведено 645 цитат [1326, с. 66].

Після розпочатої Бартоломієм Гроїцьким роботи зі створення джерел магдебурзького права польською мовою цю традицію продовжив львівський синдик Павло Щербич (1552–1609). Згодом він працював королівським секретарем і католицьким священиком [1327, с. 212]. У 1581 р. Павло Щербич видав 2 праці: “Саксонське зеркало або саксонське і магдебурзьке право, зібране в алфавітному порядку з латинських і німецьких зразків і точно та старанно перекладене польською мовою” (“*Speculum Saxonum albo prawo Saskie i Majdeburskie porzadkiem obiecadla z lacińskich i niemieckich egzemplarów zebrane, a na polski jezyk z pilnoscia i wiernie przelożone*”) та “Муниципальне право, тобто міське магдебурзьке право заново старанно і вірно перекладене з латинської та німецької на польську мову” (“*Jus Municipale to ius prawo miejskie Majdeburskie nowo z lacińskiego i z niemieckiego na polski jezyk z pilnością i wirnie przelożone*”) [1328, S. 70]. Їх перевидавали у 1610 та 1646 р. [1329, S. 29] За версією академіка Я. Ісаєвича праці П. Щербича надруковано на обладнанні І. Федорова у Львові. У Львівському історичному музеї зберігається примірник праці Павла Щербича “*Jus Municipale*” [1330, с. 73]. Джерелами були Саксонське зеркало та магдебурзьке право, траплялися латинські й німецькі тексти з глосами. Під час використання *Speculum Saxonum* (ландрехт) і *Jus Municipale* (вейхбільд) П. Щербич посилався на латинські й німецькі тексти [1331, с. 162]. Ставлення до використовуваних джерел П. Щербич висловив у передмові до “*Speculum Saxonum albo prawo Saskie i Majdeburskie*”, зазначаючи, що нічого з тексту *Speculum Saxonum* не пропускав, за винятком римського та канонічного

права. Окремі глоси з римського права він вважав непотрібними, оскільки свою працю призначав для широкого вжитку, а не лише для осіб, “добре ознайомих із римським і канонічним правом”. “*Speculum Saxonium*” та “*Jus Municipale*” Павла Щербича були дослівним перекладом ландрехту та вейхбільду, основним латинським текстом стали праці Миколая Яскера [1332, S. 27]. П. Щербич не подав повного тексту творів М. Яскера, а використав лише тексти, які мають широке практичне застосування [1333, с. 40]. Професор О. Кістяківський зазначав, що “*Speculum Saxonium*” є самостійною переробкою німецького Саксонського зеркала та праць М. Яскера, які використав П. Щербич. У дослідженні німецькі та латинські тексти поділено на книги, а ті – на артикули з глосами. Текст П. Щербича викладено попредметно за абеткою, матеріали зібрано незалежно від окремих інститутів. “*Speculum Saxonium*” у цій редакції подібний до “*Promptuarium Juris Provincialis*” М. Яскера – не аналогічний за змістом, а лише складений за його зразком і значно ширший за обсягом та кількістю викладеного матеріалу [1334, с. 980–981]. Загалом, погоджуючись із позицією О. Кістяківського, Ф. Тарановський наголошував, що у Саксонському зеркалі П. Щербич використав не лише “*Speculum Saxonium*” М. Яскера, а його магдебурзьке право “*Jus Municipale*”, де порівнював латинський текст М. Яскера з німецькими оригіналами; поєднання артикулів і глос не можна вважати досягненням П. Щербича [1335, с. 175]. “*Speculum Saxonium*” П. Щербич сам вважав перекладом, а не науковою працею.

Інший твір П. Щербича “*Jus Municipale*” є детальним перекладом магдебурзького права (вейхбільду), поділеного на 140 артикулів, взятих із латинського тексту М. Яскера і німецьких примірників. У випадку виникнення суперечностей з дослідженнями М. Яскера, П. Щербич використовував німецькі оригінали. П. Щербич переклав “*Jus Municipale*” повністю, оскільки цей текст був основним джерелом права для міст магдебурзького права, значно менший за обсягом і доступніший, ніж (“*Speculum Saxonium*”) Саксонське зерцало [1336, S. 27]. Він відмовився застосовувати у “Магдебурзькому праві” (“*Jus Municipale*”) римське та канонічне право і глоси, оскільки мав на меті написати доступнішу працю з її широким вживанням у містах та селах магдебурзького права [1337, с. 177–178].

Серед досліджень німецьких авторів XVII ст., які вважають джерелами магдебурзького права, застосовуваними на українських землях, були праці відомого криміналіста й засновника науки німецького кримінального права Бенедикта Карпцова [1338, S. 32]. Він народився 27 травня 1595 р. у Віттенберзі, був другим сином юриста Бенедикта I Карпцова [1339, S. 56]. Навчався на юридичних факультетах Віттенберга, Ляйпціга, Єни [1340, S. 46]. Захистивши дисертацію, працював разом із батьком і старшим братом Конрадом на посаді професора Віттенберзького університету, а з 1623 р. – у складі шиффенського суду Ляйпціга та на юридичному факультеті Ляйпцігського університета. Впродовж 20 років виконував повноваження голови цього суду [1341, S. 56]. На запрошення саксонського курфюрста Георга I кілька років працював у структурах влади курфюрства, а з 1661 р. до смерті (1666) – знову в шиффенському столі Ляйпціга. Значна частина життя Бенедикта Карпцова припадала на 30-річну війну між протестантами і католиками (1618–1648), більшість бойових дій якої відбувалися на німецьких землях. Це вплинуло на фахову і наукову діяльність Бенедикта Карпцова [1342, S. 57].

Першою науковою працею Б. Карпцова стали “Судові визначення до вибраних саксонських конституцій” (*“Definitiones forenses ad Constituones Elektrorales Saxonicas”*), або “Римсько-саксонська судова юриспруденція” (*“Juris prudentia Forensis Romano-Saxonica”*), яка вперше вийшла друком у Франкфурті-над-Майном 1638 р. Упродовж XVII ст. її перевидавали 7 разів, останні 2 видання вийшли вже у XVIII ст., 1703 і 1721 р. – у Ляйпцігу [1343, S. 32]. Праця складалась із 1600 сторінок та поділялась на 4 частини. У першій містилися норми, які регулювали цивільно-процесуальне право, у другій і третій – міське право, а в останній – кримінальне і кримінально-процесуальне право. Завершується *“Definitiones forenses ad Constituones Elektrorales Saxonicas”* довідником з юридичних творів і праць відомих правознавців. Для написання праці Б. Карпцов використовував також судову практику шиффенського суду Ляйпціга, що налічувала 400 томів, і тогочасну юридичну літературу. Б. Карпцов сформулював короткі чіткі дифеніції, які використовували суди при розгляді справ.

Наступною працею Б. Карпцова був “Повний реєстр нової практики кримінальних справ саксонської імперії Бенедикта Карпцова” (*“Practicacae Novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium Benedicti Carpzovii Synopsis absoluta”*). Вона вийшла друком у Віттенберзі 1635 р. і стала найвідомішою [1344, S. 56], 1638 р. виходить у Франкфурті-над-Майном і Ляйпцігу в перекладі німецькою мовою [1345, S. 56]. У 1646, 1655 і 1677 р. побачили світ видання *“Practicacae Novae”* у Віттенберзі [1346, S. 32]. Три останні видання з’являються у Ляйпцігу 1703, 1709 і 1739 р. [1347, S. 32] Книга структурно поділялася на 3 частини. Кожна з них мала 50 запитань. У *“Practicacae Novae”* містилися норми кримінального та кримінально-процесуального права, зокрема вони стосувалися навмисного пошкодження чужого майна, визначення поняття злочину, вини, співучасті й покарання тощо.

Третя праця Б. Карпцова вперше з’явилась у Єні 1657 р. під назвою “Судовий процес при саксонському дворі” (*“Processus Juris in foro Saxonico”*). Після цього її неодноразово перевидавали, останнє видання з’явилося 1708 р. у Ляйпцігу [1348, S. 32]. За обсягом праця становить 1000 сторінок і структурно поділяється на 5 частин: перша – судові органи Саксонського вищого суду; друга – загальні зауваження; третя – загальний індекс назв, статей і параграфів; четверта – вступне слово й передмова автора. Головною частиною стали положення стосовно процесуального права. Завершується *“Processus Juris in foro Saxonico”* висвітленням (за абеткою) термінів процесуального права, написаних латинською мовою, і їхнім роз’ясненням німецькою. Цю працю написано латинською мовою, а цитати законів і судових рішень – німецькою. Загалом *“Processus Juris in foro Saxonico”* регулював норми німецького кримінально-процесуального права, де чітко і точно висвітлено окремі слідчі дії та стадії кримінального процесу. Сучасники вважали працю енциклопедією кримінально-процесуального права [1349, S. 32].

Серед джерел, які використовував Б. Карпцов у процесі написання праць, варто назвати Саксонське зерцало, магдебурзьке право, Кодекс Карла V (Кароліну), судові рішення Ляйпцігського шиффенського столу, праці італійських науковців із кримінального права [1350, S. 57]. Дослідження Б. Карпцова були поширені на німецьких землях, в інших європейських країнах, а також в Україні. Зокрема у

судочинстві київських вйтівсько-лавничих судів використовували працю Б. Карпцова *“Practicacae Novae Imperialis Saxonicae rerum criminalium”*. Працями Б. Карпцова користувалися в судах магдебурзького права інших міст України, з ними були ознайомлені й представники козацької старшини. Так, О. Кістяківський зазначав, що у бібліотеці члена кодифікаційної комісії зі складання “Прав, за якими судиться малоросійський народ” генерального хорунжого М. Ханенка містились примірники творів Б. Карпцова [1351, с. 29]. Праці Б. Карпцова використала кодифікаційна комісія під час укладення Кодексу 1743 р.: вони увійшли до його другого розділу про злочини і богохульство та третього розділу, що стосувався випадків застосування смертної кари. Кодифікаційна комісія могла, на думку А. Яковліва, використати дослідження Б. Карпцова і в інших випадках, під час визначення міри покарання та позбавлення волі за окремі види злочинів [1352, S. 33].

Професор Ягеллонського університету Леслав Паулі класифікував праці польських правознавців, що досліджували магдебурзьке право у Польщі та Речі Посполитій, на 4 групи [1353, S. 156]. До першої він зачислявав видання джерел саксонсько-магдебурзького права разом із глосами. Серед них – праці Миколая Яскера та Павла Щербича.

Друга група – джерела магдебурзького права, в яких важливим є римське право. До них належать, на думку Л. Паулі, *“Farrago actionum”* Яна Сервуса Тухольчика у редакції 1531 р., *“Artykuły prawa majdeburskiego”* і *“Porsadek sadow i spraw miejskich”* Б. Гроїцького.

Третю групу джерел становлять не німецькі оригінали магдебурзького права, а його польські інтерпретації з використанням римського права. Сюди входять уже згадувана праця Яна Сервуса Тухольчика *“Farrago actionum”* у редакції 1540 р., *“Enchiridion”* Яна Кірштейна Церазіна, *“Figura seu tabula”* Станіслава Ейхлера та *“Tytuły prawa majdeburskiego”* Б. Гроїцького, які сприяли рецепції римського права у польське [1354, S. 157].

До четвертої групи джерел магдебурзького права Л. Паулі зарахував опубліковані Ройсіусом зібрання вироків з практики діяльності асесорського суду в

міських справах [1355, с. 157]. Відповідно у судах магдебурзького права Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої, поряд із джерелами магдебурзького права, застосовували праці європейських дослідників магдебурзького права, на які посилалися під час прийняття судових рішень.

Висновки до розділу 3

Магдебурзьке право характерне наявністю значної кількості джерел, що стала основною причиною відсутності єдиного кодексу магдебурзького права. Систематизація джерел магдебурзького права, проведена 1568 р. за рішенням міської ради Магдебурга, була частковою. Після зруйнування Магдебурга 1631 р. під час 30-річної війни та знищення архіву шиффенського столу, де зберігалось чимало джерел магдебурзького права, кодифікація магдебурзького права стала неможливою.

Джерелами магдебурзького права вважають Саксонське зерцало і його списки, магдебурзький вейхбільд, ортілі, вількери, правові роз'яснення, збірники земського, ленного та міського прав, книги міського права. Ці джерела сучасні німецькі науковці поділяють на автентичні та неавтентичні, що, на наш погляд, є найвдалішою класифікацією джерел магдебурзького права. До ортілів, створених на українських землях, належить, як уже зазначалося, “Книга магдебурзьких ортілів” 1440–1460 рр., написана у Перемишлі.

Вагомим здобутком серед джерел магдебурзького права стали праці німецьких і польських правознавців XVI–XVII ст.: Бенедикта Карпцова, Миколая Яскера, Яна Сервуса Тухольчика, Яна Кірштейна Церазина, Павла Щербича, Бартоломія Гроїцького та ін. Праці П. Щербича видано у Львові.

Особливе місце посідали праці Б. Гроїцького, відомі серед правознавців Польщі, Литви, Білорусі, Словаччини й України.

У більшості джерел магдебурзького права, зокрема неавтентичних, та працях польських і німецьких правознавців XVI–XVII ст. широко використовували римське право, що сприяло його рецепції на території Центральної та Східної Європи.

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМА МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА МАГДЕБУРЬКИМ ПРАВОМ В УКРАЇНІ

4.1. Війт і лавники: їх повноваження та діяльність

Після надання українським містам магдебурзького права впродовж XIV–XV ст. найвищою посадовою особою був війт (*Vogt, advocatus*) [1356, S. 66]. Стосовно цієї посади вживали також назви *Erbvogt, Erbrichter, Advocatus sive iudex haereditarius* (адвокат або суддя у спадкових справах) [1357, S. 40], що засвідчують грамоти князя Юрія II Тройденовича про надання магдебурзького права Сяноку, привілей Казимира III Великого про надання магдебурзького права Львову, привілей В. Ягайла м. Самбору, привілей Великого литовського князя Олександра 1498 і 1499 р. для Києва та ін. Спочатку посада війта, як уже згадувалося, була спадковою, її отримували особи за особливі заслуги перед королем або Великим литовським князем – у Самборі перший війт Спитко з Мельштина отримав війтівство за військові заслуги [1358, с. 93]. Здебільшого війтами ставали особи, що знали німецьке право й володіли значними коштами, які вони сплачували за отримання своєї посади [1359, S. 66].

Війт репрезентував місто у зв'язках з іншими населеними пунктами, органами державної влади тощо. Спочатку війтові належала у місті адміністративна, поліційна і судова влада. Згодом, після створення такої демократичної інституції як міська рада, за ним залишилися лише судові функції [1360, S. 66]. Правда, дана ситуація стосувалася в основному західноукраїнських міст. Першими в українських містах були спадкові війти (*advocatus haereditarius*). До обов'язків спадкового війта належало переведення міста з існуючого права (українського, польського) на магдебурзьке та розбудова міст.

При заснуванні нового міста або переведення села у статус міста війти зобов'язувалися заселити його колоністами й організувати життєдіяльність на основі магдебурзького права. З юридичного погляду війт підпорядковувався галицько-

волинському князю, польському королю або Великому литовському князеві, а у приватновласницьких містах – їх власник. Він керував міськими прибутками, з них визначену суму передавав власникові міста, отримуючи свою частину. До доходів вейта належали земельні ділянки, магазини, ятки, млини тощо. Крім того, вейт отримував 1/6 від мита та 1/3 від судових штрафів, які збирали міста. Він обіймав одну з найважливіших посад у системі органів міського самоврядування, мав надзвичайні повноваження: “Усі, хто живе в місті, мають підкорятися вейту в усьому і бути йому покірними” [1361, с. 159]. Вейт вважався керівником міста, намагаючись отримати з цього найбільшу матеріальну вигоду, розпоряджався міською нерухомістю, майном, а також керував торгівлею й іншими джерелами прибутків міст. Спадковий характер вейтств нерідко призводив до того, що у місті існувало кілька спадкових вейтств. Це було пов’язано з продажем вейтств та одночасним отриманням привілеїв на заснування міста кількома особами [1362, с. 46]. У цьому випадку один із них, який знав магдебурзьке право, був судовим вейтом, або лендвейтом (віце-вейтом). Посада вейта в багатьох українських містах існувала до офіційного надання їм магдебурзького права. Це також давало змогу багатьом дослідникам стверджувати про значно раніші від офіційно визнаних терміни надання українським містам магдебурзького права. Відомий дослідник історії Львова Д. Зубрицький стверджував, що вейтство у Львові існувало вже з 1287 р. [1363, с. 13–18]. У грамоті короля Казимира III Великого 1352 р. йшлося про надання онукам колишнього львівського вейта Бертольда Штекера млина у с. Малих Винниках [1364, с. 13–18]. Львівським вейтом був і син Бертольда Матеус.

На думку О. Чоловського, Б. Штекер отримав посаду вейта ще в період правління князя Лева Даниловича. Отже, ймовірно, магдебурзьке право існувало у Львові ще в період Галицько-Волинської держави [1365, с. 22]. У Києві посаду вейта запроваджено ще 1430 р., тобто до надання місту магдебурзького права [1366, с. 163], що можна вважати впливом європейських міст, зокрема західноукраїнських.

Одержання посади вейта і вейтства вимагало значних коштів. Вейтство у Самборі, наприклад, коштувало 80 гривень, вейти Мостиськ і Лезаяска за свої

посади сплатили по 100 гривень [1367, s. 93–94]. В окремих випадках вийти водночас виконували повноваження солтисів навколишніх сіл. Такі випадки траплялися у Дрогобичі, де вийт також був солтисом с. Грушова. Миколай і Стефан із Тарнави – вийти Старої Солі – виконували повноваження солтиса у с. Вільшані [1368, s. 94–95].

У Києві й інших українських містах вийт зосереджував виконавчу, судову та законодавчу влади і мав змогу розпоряджатися на власний розсуд фінансовими ресурсами.

Майнові права вийтів поділяли на 2 невеликі групи [1369, s. 73]. До першої належали прибутки, які отримували вийти зі земель і приміщень, незалежно від суми доходів. Сюди також належали прибутки, одержані з промислу, доходи з лісів, річок, озер і ставків. Вийт користувався ставками, правом вилову половини риби в річках, міг володіти рибними ставками, використовувати потужність води для роботи млинів або частину прибутку від млина [1370, s. 133]. Серед інших доходів вийта можна назвати будівництво корчми, виробництво (*propinatio*) і продаж алкогольних напоїв, спорудження лазні, ремісницьких крамниць (*camerae*), ваги і стрижки сукна. Вийтів звільняли від сплати мита і податків, зборів за продаж алкоголю.

Другу групу становили прибутки, отримовані вийтами від мешканців. Вони залежали від ролі вийта в управлінні містом та його організацією.

За магдебурзьким правом, до вийта висували чималі вимоги: “Вийт, що перебував у суді, має наперед бачити і розмірковувати, що на стільці Божім сидить, аби добре і справедливо судив, як багатого, так і бідного, аби вислуховував обидві сторони однаково, без застережень, без ненависті та упередженості, щоби не вигороджував або для гніву та користі не звільняв від відповідальності, справедливо має чинити, пам’ятаючи, що пан Бог в останні дні його життя за це строго судити буде” [1371, s. 11].

Спадковий вийт володів повноваженнями впродовж життя і міг передавати їх спадкоємцям. Він не був органом міського самоврядування, оскільки його не вибирала міська громада, а призначав власник [1372, s. 141]. Вийт також міг зі згоди

короля або Великого литовського князя продати або подарувати вйтівство чи відмовитися від нього. Так, 1548 р. королева Бона продала вйтівство у Луцьку Іванові Борзобагатому. В привілеї зазначалось: “І він, його дружина, діти і їхні нащадки мають правити в нашому місті Луцьку, залишати за собою це головування з усіма податками та доходами і спонукати наших міських підданих до порядку, цілком з його правом голови та магдебурзьким правом...” [1373, S. 66– 67].

Спадковий характер вйтівства призводив до конфліктів між вйтом та іншим органом міського самоврядування, що виник пізніше від посади вйта, – міською радою. Більшість дослідників пов’язують конфлікти між вйтом і міською радою з відсутністю чітко визначених повноважень цих органів міського самоврядування [1374, с. 165]. Конфлікти розв’язали, надавши містам право викупу посади вйта. Тенденція до ліквідації спадкових вйтівств з’явилась у XIV ст. На польських землях цей процес розпочався в Силезії, поступово поширюючись на територію України [1375, с. 139]. Викуп спадкових вйтівств відбувався з дозволу власників міст, унаслідок чого майно вйтівства злилося з іншим майном власника міста. Функції вйта власник доручив виконувати своїм службовцям. У королівських містах вйтівство переходило в управління королівських старост або передавалося містам [1376, с. 139]. На українських землях, захоплених Польщею, вйтівство викупили міста. Натомість у містах Великого князівства Литовського спадковий характер вйтівства зберігався тривалий час – до початку XVII ст. Подекуди вйтівство викупували сторонні особи, що дбали лише про отримання прибутків зі своєї посади. У Львові міщани одержали право вільного вибору вйта ще 1378 р. на основі привілею князя Владислава Опольського, який діяв від імені угорського короля Людовика: “Передаємо і даруємо вічно й непорушно уряд вйта магдебурзького права у Львові й оплати до цього уряду належні, до тримання, володіння та у користування згаданому нашому місту Львову...” [1377, с. 41–42].

Привілей короля Владислава Ягайла 1388 р. підтвердив попередній привілей 1378 р. із деякими змінами, на основі яких вибори вйта мали здійснювати радники. Прибутки вйта на суму 2 динарії мали надходити королю, а третій динарій – місту, для “покращення мурів і для (потреб. – М. К.) його мешканців відступатися тепер і

навічно” [1378, с. 51–52]. Від середини XV ст. вйта обирали лавники. Цей порядок змінено 1591 р., коли встановлено почергове щорічне обрання вйта лавниками та радниками [1379, с. 20]. На прохання львівських радників 1642 р. польський король Владислав IV надав їм право вибору вйта. У випадку смерті вйта його повноваження виконував найстарший за віком радник [1380, с. 109]. Від 1650 р. колегія радників ухвалила рішення про чергове обрання вйта терміном на рік зі сплатою з прибутків вйта у міську казну 300 злотих [1381, с. 21–22]. Це рішення затвердив король Ян Казимир 1667 р. На цю посаду було обрано доктора медицини С. Крауза [1382]. Така ситуація зберігалася до ліквідації у Львові магдебурзького права. У Києві вйти, крім судових функцій, виконували й адміністративні, фактично очоливши міську раду. У складі Великого князівства Литовського посаду вйта надавав Великий князь як нагороду за військову службу. На основі грамоти Великого князя Сигізмунда I 1514 і 1516 р. київські вйти отримали широкі повноваження. До їхньої юрисдикції належали не лише міщани, а й шляхтичі, інші особи, не підпорядковані магдебурзькому праву [1383, с. 52].

Про місце вйта в системі влади м. Вінниці йдеться в листі коменданта польського окупаційного війська: “Панові вйтові, міщанам і всьому суспільству Вінницькому” [1384, с. 387]. В. Отомановський провів власну класифікацію українських міст, що володіли магдебурзьким правом, розділивши їх на міста повного і неповного магдебурзького права. Міста неповного магдебурзького права, відповідно до обсягу наданих їм прав, поділялися на 2 підвиди: міста, в яких вйтівство інкорпоровано (надано); міста, в яких вйтівство належало сторонній для міста особі – старості або спадковому вйту, шляхтичу [1385, с. 378–379].

Вйти українських міст у складі Великого князівства Литовського мали багато пільг та володіли судовим імунітетом, підлягали лише суду Великого литовського князя. У жалуваній грамоті Сигізмунда Августа 1566 р. для вйта м. Володимира зазначалося: “Його самого і спадкоємців його, які вйтами будуть... від всякого права і суду земського, гродського і інших звільняєм... але якщо комусь з уряду свого вйтівського щось вчинив, тоді ні перед ким іншим, а лише перед нашим, господаря судом має відповідати...” [1386, с. 176].

Війту належала адміністративна влада в місті, він також був посередником між власником і міщанами, виконував поліційні функції, контролював дотримання правопорядку, обороноздатності міста, здійснював шефство над церквами [1387, s. 136].

В окремих великокнязівських містах, що були важливими економічними й адміністративно-військовими центрами (Володимир, Ковель, Луцьк, Кременець), не існувало права вільного вибору війта мешканцями, а у 40-х роках XVI ст. луцького війта усунуто від виконання повноважень, хоча він продовжував отримувати прибутки від війтівства. Його обов'язки виконував лендвійт (віце-війт), якого вибирали мешканці міста, а новий війт у 60-х роках XVI ст. через лендвійта зробив спробу обмежити повноваження бургомістра і радників [1388, с. 181].

Міська рада за підтримки луцьких міщан усунула війта від виконання обов'язків, після чого судові функції перейшли до міської ради та лендвійта. В засіданнях міської ради брали участь лавники під головуванням бургомістра. У 1566 р. міщани Володимира домоглися від короля Сигізмунда Августа змістити з посади війта й обмежити його права. За спадкування майна війтівства по жіночій лінії, неповноліття спадкоємців та їх фізичні чи психічні вади, неправомірні дії війта позбавляли посади, а його функції переходили до лендвійта [1389, с. 184].

Боротьба міщан проти війтів тривала і в інших великих містах, що володіли магдебурзьким правом. У 40-х роках XVI ст., наприклад, мешканці Кременця звинуватили війта у привласненні міських коштів, згодом його усунули з посади [1390, с. 184–185].

Привілеєм князя Свидригайла Юрку Німчику з Буська надано посаду війта у Кременці без згоди і відома міщан. До його повноважень належало здійснення судочинства у кримінальних справах, а до прибутків – 1/6 податків, зібраних на території міста, 1/3 судових оплат, доходи з міських шляхів і декількох сіл, що належали місту [1391, с. 331–332]. Сюди також входили прибутки від міських млинів.

Війт отримував частину прибутків із справ, які розглядав одноособово (за участі писаря), йому належало від кожної зі сторін процесу 27 гривень, за судові

рішення – 3 злотих, за допит свідка – злотий, за подання апеляції – злотий та ін. Частину коштів отримували писар і возний [1392]. Війти українських міст одержували 1/6 чиншу і 1/3 судових оплат. Винятком було м. Ярослав, війт якого отримував лише 1/10 від судових штрафів [1393, s. 109]. Сюди також належала 1/2 від присяг, складених перед міським судом [1394, s. 134]. На вільних полях війт міг селити власних селян, а частину площі в місті та війтівські крамниці – здавати в оренду. На думку К. Камінської, зарплата й особисті доходи були джерелами економічної самостійності війта, а війтівства стали великими підприємствами, що скуповували сільськогосподарську продукцію та мали прибутки з торгівлі [1395, s. 134–135]. Сума доходів війта залежала від величини міста і визначених у привілеях пільг.

Правовий статус війтів поступово обмежили після викупу в XVI ст. спадкових війтівств, майна яких вже не можна було продавати, дарувати, передавати у спадок. Так, королева Бона викупила майно луцького війтівства у дочок колишнього луцького війта Яна, а пізніше частину війтівства обміняла з луцьким старостою князем Сангушком-Каширським на декілька сіл [1396, с. 331–332]. Практично війт утратив судові функції і не мав права призначати лендвійта. Луцький війт міг лише підтверджувати обраного міщанами лендвійта.

Аналогічні випадки траплялися і в інших українських містах неповного маґдебурзького права. Зокрема король Ян III Собеський надав полковникові Булизі Овруцьке війтівство, а після його смерті – шляхтичеві Михайлівському, що передав війтівство овруцькому хорунжому Трипольському. Овруцький війт також затверджував обраного на посаду лендвійта, якому належали судові функції. У власності війта перебували міські землі, нерухомість, інші прибутки [1397, с. 29–30].

Володимир Антонович зазначав, що війти поступово стали виборними службовцями після викупу війтівств королями або самими містами, а польські королі, видаючи привілеї містам на маґдебурзьке право, наголошували на праві вільного вибору війта і зобов'язувалися не видавати шляхтичам привілею на війтівство [1398, с. 331–332].

Першу згадку про існування у Києві посади вйта датують 1494 р. – до надання місту магдебурзького права. За грамотами 29 березня 1514 р. і 16 січня 1516 р. короля Сигізмунда I Старого, Києву підтверджено магдебурзьке право, а міщан звільнено від влади воєводи і його службовців та підпорядковано вйтівському суду. Вйт звільнявся від влади воєвод, і в усіх судових справах, що стосувалися його особи, безпосередньо підлягав суду Великого литовського князя: “... а войть ни передь ким инымь, только передь нами не иначе толко ихъ же правом немецким мает отповедити” [1399, с. 127]. До повноважень вйта належало здійснювати судочинство в усіх цивільних і кримінальних справах. Київських вйтів, як і в інших містах Великого князівства Литовського, призначав Великий литовський князь.

У Києві міщани, за привілеєм польського короля Сигізмунда Августа, 28 травня 1570 р. отримали право вільного вибору вйта, підтвержене низкою королівських привілеїв [1400, с. 172–173] – 1588, 1593, 1633, 1649 р. [1401, с. 35]. У виборах брали участь лише магістратські урядники “старої ради”, що перебували на посаді “рочного” бургомістра або виконували повноваження вйта за його відсутності у місті [1402, с. 36].

Після обрання вйта київський воєвода на прохання міщан звертався до польського короля, щоб затвердити його на посаді. Обраного міщанами з 4 кандидатів претендента мав затвердити король Речі Посполитої, а прохання київських міщан оформляли як лист-чолобитну. Здебільшого король задовольняв ці прохання і видавав відповідний привілей для вйта, який опісля приймав присягу на вірність мешканцям міста. Київські вйти не виконували повноважень без відповідного королівського привілею. Усі відомі привілеї на київське вйтівство (до національно-визвольної війни) підтверджували пожиттєвий статус вйта, 9 із 10 вйтів були місцевими урядниками, що тривалий час працювали у Київському магістраті. Лише вйт Е. Стровинський отримав посаду за військові заслуги [1403, с. 114–115]. Процедуру формування прибутків київських вйтів засвідчують листи польських королів Сигізмунда I, Сигізмунда III та Владислава IV. Згідно з листом Сигізмунда III від 21 липня 1628 р., на потреби київського вйта виділено з міських доходів 300 польських золотих, а на основі листа короля Владислава IV від 30 бе-

резня 1645 р. – 500 [1404, с. 67–69]. Окрім того, як і в інших містах магдебурзького права, київські вїйти отримували третину від усіх судових штрафів, володіли земельними ділянками, будинками, млинами, торговельними приміщеннями у межах міста, від яких не сплачували податків до міського бюджету. За відсутності вїйта в місті чи неможливості виконувати посадові обов'язки через стан здоров'я, його повноваження виконував лендвїйт або 1 з бургомїстрів “старої ради”. Перші згадки про наявність у місті лендвїйта містяться у листі київських мїщан до воєводи 1522 р. [1405, с. 131–132].

З наданих м. Лезяску 130 ланів вїйт отримав 8; зі 100 ланів, що належали Судовій Вишні, Перемишлю, Дрогобичу, Ярославу, вїйти мали по 6 ланів. Із 60 ланів, наданих Мостиськам, вїйт отримав 4 [1406, с. 105]. Вїйти Самбора, Ярослава, Судової Вишні, Старої Солі, Мостиська і Лезяску отримали право на будівництво лазні й крамниць [1407, с. 105], їм також належали будинки, села в окрузі міста (*villae*), землі, призначені для будівництва корчми, млина та ін. До обов'язків вїйта належали вїйськова служба, яку виконували власним коштом – із кїньми й оплатою супровідних осіб [1408, с. 136]. Інколи його могли замїнювати у вїйськовому походї 1 чи кілька осіб, яких вїйт також утримував самостїйно. Так, на Лемкївщинї у Кросно вїйта могла замїнити особа у повному лицарському озброєнні та лучник [1409, с. 120]. Але лише в окремих випадках вїйт мїг звільнитися від проходження вїйськової служби й інших обов'язків [1410, с. 266]. Він також сплачував загальнодержавні податки (лановї) та кошти на користь власника міста [1411, с. 137].

На основї грамоти Великого Литовського князя Сигїзмунда I 1514 та 1516 р. київські вїйти отримали значні повноваження. Зокрема до їхньої юрисдикції належали не лише мїщани, а й шляхтичї, інші особи, не підпорядкованї магдебурзькому праву [1412, с. 295–301]. Нагадаємо також, що на основї привїлею 1570 р. король затверджував київським вїйтом 1 з 4 кандидатів, обраних мїщанами. Посада вїйта ставала виборною та довічною. Вїйтами були зазвичай особи досвідченї, заможні й авторитетні, якї пройшли всі щаблі управлїнської системи київського самоврядування. У випадку незадоволення мїщан діяльнїстю вїйта його усували з посади. У Вінниці, що отримала магдебурзьке право 1638–1640 рр., орган

самоврядування очолював війт і бургомістри. Війт виконував основну роль в управлінні міста [1413, с. 377]. У Кам'янці-Подільському, який діяв на основі львівського права й отримав 1594 р. право вибору війта, ці обов'язки виконував 1 із радників, який здійснював повноваження впродовж 2–3 років, що сприяло підвищенню фаховості розгляду судових справ [1414, с. 199–200]. Війт був членом міської ради з правом дорадчого голосу. У Кам'янці-Подільському його обирали в ратуші у присутності попереднього війта, радників, гродського старости, лавників юрисдикції польсько-руської (української) та вірменської, представників міського населення [1415, с. 200]. Значно обмеженими у правах стосовно контролю за діяльністю війтів були мешканці міст приватновласницьких та з неповним магдебурзьким правом. Королівські старости також обмежували права населення міст.

У Кам'янці-Подільському, крім загальноміського, українці з 1491 р. і вірмени з 1493 р. мали своїх війтів [1416, с. 178–179]. Окреме українське війтівство ліквідовано 1670 р. Вірменські війти та лавники у Кам'янці-Подільському, за винятком часу перебування міста в складі Туреччини, виконували повноваження до 1790 р., коли українці, поляки та вірмени створили спільний орган управління [1417, с. 182].

До основних функцій війта, крім адміністративних, належало судочинство. Про організацію правосуддя у містах під головуванням війта зазначено у всіх привілеях Галицько-Волинських князівств, польських королів і Великих литовських князів. Судочинство він здійснював за допомогою колеґії лавників. Війт головував у суді, функції присяжних виконували лавники. Рішення суду виносили лавники, а війт його оголошував. У приватних справах він ніс відповідальність на загальних підставах; у справах, що стосувалися його повноважень, відповідав перед королівським судом. Війт приватновласницьких міст на західноукраїнських землях відповідав у суді за участі війтів 7 міст під головуванням власника.

У сфері правосуддя до юрисдикції війта належали всі мешканці міста, що підлягали магдебурзькому праву. Часто у привілеях називали кримінальні справи (тілесні ушкодження, вбивства, крадіжки, підпали) та покарання, що міг застосувати війт (штраф, повішання, відсічення голови, виколювання очей,

колесування тощо). В окремих привілеях зазначено справи, що не могли входити до юрисдикції суду під головуванням вейта [1418, s. 137]. Їх розглядали гродські суди. За магдебурзьким правом, вейт не судив духовенства та шляхти, які відповідали перед міськими судами, крім злочинів, вчинених у місті [1419, s. 137]. На українських землях із цього правила існувало багато винятків. Наприклад, Жовківський суд 1629 р. виніс смертний вирок православному священику І. Кохановському за вбивство замкового службовця. Щоправда, у засіданні суду брав участь перемишльський православний єпископ і представники від старости [1420, s. 55]. Округом юрисдикції вейта було місто, вейт здійснював правосуддя у всіх справах, які входили до його компетенції. Юрисдикція вейта також поширювалася на села, що було зазначено у привілеях. Судочинство у селах міг також здійснювати призначений вейтом віце-вейт або солтис [1421, s. 138].

У 1390 р. король Владислав Ягайло передав Самбірщину, зокрема Погонич, за військову службу воєводі Спитку з Мельштина [1422, s. 2–4]. Частина доходів з міста мала надходити на потреби королівського двору. Цього ж року Спитко надав місту магдебурзьке право та передав вейтівство Генріхові з Лянчута. За це Генріх мусив сплатити 80 гривень грошей празьких і сплачувати 48 грошей з кожної гривні прибутку [1423, s. 17]. Вейт зобов'язувався викорчувати 10 ланів лісу, з яких 6 мали належати йому, 2 – костелу та 2 – міщанам для випасу худоби. Вейту передано прибутки з м'ясних, шевських і хлібних магазинів. До доходів вейта, за привілеєм, також належала третина судових оплат, а $\frac{2}{3}$ – порівну королю та на потреби міста. Отримував вейт і $\frac{1}{3}$ прибутків від меду, що збирали в навколишніх лісах. Він ставав головою міського суду, за власний кошт мав озброювати 1 списоносця і 2 лучників. Практично він був головою міста і зосереджував адміністративну й судову владу [1424, s. 93]. Після цього вейтівство викупила родина Одровазів. Через зловживання посадою король Сигізмунд I викупив у них вейтівство 1545 р. Відтоді вейта обирали мешканці міста, якого мав затверджувати королівський староста [1425, s. 207]. Вейт став міським службовцем, який на свої потреби використовував $\frac{1}{3}$ коштів зі судових оплат. Заступником вейта у суді був

віце-війт. З 1630 р. війта обирали радники та представники колегії “24 мужів” із обов’язковим затвердженням старостою [1426, с. 208–210].

У Дрогобичі посаду війта встановлено привілеєм короля Владислава Ягайла 1422 р., який надав місту магдебурзьке право [1427, с. 25]. На посаду війта призначено надворного чашника Яна Менжика з Дуброви та визначено суму його прибутків із посади. Дрогобицьке війтівство було спадковим. У різні роки ним фактично володіли представники 3 міщанських родів. У першій половині XIV ст. дрогобицький староста В. Стежиковський викупив війтівство і поширив судову владу на всіх міщан [1428, с. 203]. Відтоді війтівства стали належати лише старостам. Староста призначав віце-війта (підвійта), який був його представником у міському суді й переважно належав до багатих дрогобицьких міщан [1429, с. 72].

В українських містах Великого князівства Литовського посада війта, на відміну від європейських міст, зокрема Галичини, феодалізувалася. Так, у середині XV ст. кременецькому війту належали 2 села – Підлісці й Денятин разом із полями, сінокосами, лісами та дібровами. Війти Луцька у середині XVI ст. володіли фільварками зі залежними селянами у селах Красносільську, Заборовлі і Омелянику [1430, с. 175]. Війти Володимира, як й інші війти українських міст, користувалися багатьма правами та привілеями. У жалуваній грамоті короля Сигізмунда Августа на Володимирівське війтівство 1566 р. зазначено, що війта або його спадкоємців звільнено від суду земського, гродського, а також податків, чиншів, інших повинностей. Окрім того, посада війта Володимира було спадковою [1431, с. 176]. На Лівобережній Україні війтами зазвичай ставали старости [1432].

У Сяноці посаду спадкового війта останній галицько-волинський князь Юрій Тройденевич надав “вірному слугі Бартку з Сандомира” 1339 р. [1433, S. 281–283]. Війт фактично ставав керівником міста і мав провести його локацію на основі магдебурзького права. Він і його спадкоємці отримали право будівництва ратуші, лазні, торговельних приміщень та право одержувати з них орендну плату. До доходів війта належав кожен третій динар із судових оплат, інші 2 надходили князеві [1434, S. 281–283]. Війтові також гарантовано особистий захист від державних службовців, а 1366 р. польський король Казимир Великий встановив у Сяноці

посаду вйта як голови суду. Його мав призначати король, не узгоджуючи нового документа з привілеєм 1339 р. [1435, s. 11] До 1516 р. спадковий вйт Сяноку мав право на відчуження майна вйтівства повністю або частково через обмін, продаж чи передання в оренду [1436, с. 83].

Вйта у Жовкві, що була приватновласницьким містом, яким у різні роки володіли родини Жолкевських, Даниловичів, Собеських і Радзивилів, призначав власник або від його імені – жовківський староста [1437, с. 61].

У Кременці, який мав статус міста з неповним магдебурзьким правом, спадкове вйтівство встановив Великий литовський князь Свидригайло ще 1438 р. Вйт часто використовував владу в особистих інтересах, що призводило до конфліктів між ним і міською громадою. Так трапилося, коли кременецьким вйтом у XVIII ст. був Н. Малиновський. Понад 3 століття кременецьке вйтівство перебувало у підпорядкуванні різних власників, а 1766 р. його продано старості князеві Сангушкові за 18 тис. злотих [1438, с. 253].

У Ковелі королівський староста мав призначити з авторитетних міщан, які володіли відповідними знаннями магдебурзького права, вйта, а самі міщани – самостійно вибрати 4 лавників, що мали виконувати повноваження пожиттєво. Лендвйт і лавники здійснювали судочинство за магдебурзьким правом на зразок інших міст Речі Посполитої. Апеляція на рішення вйтівсько-лавничого суду Ковеля спочатку надходила до бургомистра і радників, а пізніше – до королівського старости або його заступника. Рішення цього гродського суду можна було оскаржити до королівського суду [1439, с. 246]. Привілеєм Яна III Собеського 1689 р. заборонялося притягувати міщан до будь-яких інших судів, окрім міського суду магдебурзького права, за винятком розгляду апеляційних справ [1440, с. 247]. Окремі вйти українських міст володіли широкими повноваженнями й особистою незалежністю. Так, вйт м. Рожища Луцького повіту Станіслав Янковський 1565 р. відмовився видати власнику селян-втікачів, які поселились у місті, й наказав озброєним міщанам вигнати слуг феодала, що прибули до міста [1441, с. 168]. У 1564 р. вйт Радивилова Кременецького повіту звернувся до Луцького замкового суду зі скаргою на шляхтича Федора Руденького за побиття міщанина, на шляхтича

Олега Білостоцького – за пограбування купців [1442, с. 169]. Аналогічні випадки мали місце і в інших містах.

Часто траплялося, що за викуп в'їтвства королівський староста одночасно ставав в'їтом. У такому випадку в'їт міг одноосібно призначати всіх службовців органів міського самоврядування. Посередником між в'їтом і міською громадою був лендв'їт (віце-в'їт) – заступник в'їта у суді. Його призначав в'їт із міщан, він виконував свої повноваження пожиттєво. У випадку, коли в'їтом був староста, посаду лендв'їта виконував його службовець-шляхтич [1443, с. 263–265]. Фактично лендв'їт із дозволу старости-в'їта ставав керівником міста. У приватновласницьких містах в'їтом, за рішенням власника, міг бути і шляхтич, і міщанин. На відміну від в'їта королівських міст, який був державним службовцем, в'їт приватних був лише службовцем власника, що чітко визначав коло його повноважень. Обмеженими були повноваження і у лендв'їта, який практично охороняв міську печатку і заступав в'їта за його відсутності. Призначав лендв'їта власник або в'їт [1444, с. 281]. Нагадаємо, у приватновласницьких містах в'їта призначав власник для виконання його вказівок. Такі ж вимоги стосувалися лендв'їта. Наприклад, у м. Костянтинові 1719 р. власник скасував вибори лендв'їта, попри встановлений порядок обрання органів місцевого самоврядування [1445, с. 35–37].

В'їтвство, поєднане з посадою старости, існувало в Луцьку, Ковелі, Крилові, Вінниці, Лисянці, Барі, Стародубі та ін. [1446, с. 68], однак більшість українських міст не мали спадкового в'їта, а володіли правом вільного вибору в'їта, якого затверджував король або староста від імені короля. У Києві, Переяславі, Чернігові й Ніжині населення міста обирало в'їта, що виконував свої повноваження пожиттєво [1447, с. 68]. Поступово у власності в'їта залишилися земля і нерухоме майно, а судочинство здійснювали лендв'їти, яких обирали міські мешканці. В деяких містах в'їтвство викупили мешканці, а у великих королівських його надавали на основі королівських привілеїв [1448, с. 30].

Серед українських міст посада спадкового в'їта найтриваліший період зберігалася у Мельнику, Кременці й Володимирі.

Від початку XVII ст. Сейм Речі Посполитої прийняв Конституції 1607, 1620 р. та інші нормативні акти. Згідно з ними, король міг продавати вйтівство заслуженим перед державою особам і військовим [1449, с. 158]. У Конституції 1662 р. заборонено призначати на цю посаду осіб нешляхетського походження, крім вйтівств королівської родини. Зазначено 9 вйтівств, які король міг надавати особам, що слугували в королівських маєтках; вйтівства, що були власністю старост; вйтівства, надані містам за державними законами [1450, с. 158–159]. За Конституцією 1669 р. вйтівства надавали лише шляхтичам, а привілеї нешляхтичам могли скасовувати. Лише з 1736 р. ця посада знову могла належати нешляхтичам.

Особливий порядок призначення вйтів існував на Лівобережній Україні, яка увійшла до складу Речі Посполитої на початку XVII ст. Так, вйта у Чернігові король Сигізмунд III призначив пожиттєво. З 1623 р., на основі королівського привілею, місто самостійно обирало вйтів. У Ніжині першим вйтом король призначив ніжинського капітана, який мав виконувати повноваження пожиттєво, а після припинення його повноважень король призначав вйта з міщан католицького або православного віросповідання. Привілей 1620 р. для м. Стародуба дозволив міщанам самостійно вибирати вйта з обов'язковим затвердженням королем. Із 1625 р. вйтом міг бути лише староста-католик. У Переяславі міщани обирали вйта, якого затверджував король [1451, с. 45–60].

У містах, до яких належали передмістя, міські ради призначали своїх представників, якими були підвйти. У Львові міська рада щорічно з 4 кандидатів, обраних мешканцями передмість, призначала підвйтів Краківського та Галицького передмість. Підвйтам належали адміністративні й поліційні функції [1452, с. 42–43].

До основних принципів магдебурзького права входила колегіальність правосуддя, хоча у більшості привілеїв згадується лише про вйта. Функції присяжних у судах, як уже зазначалося, виконували лавники. Магдебурзьке право висувало до лавників такі вимоги: “Присяжні, або лавники, – це особи, що засідають у суді і, вислухавши та до ладу дослідивши справу з обох сторін, виявляють своє рішення

(присуд) війтові або судді... вважати мали, аби справедливості не закривали... самі без всяких подачок жили, подарунків, які справедливість припиняють та засліплюють, не брали... Особливо, аби судили від імені Божої ласки не з гніву, ненависті, не за подарунки, а тверезо, не поспішаючи, з добрим баченням справи” [1453, s. 37].

У Магдебурзі кількість лавників становила 11 апостолів (без Юди), а дванадцятим був війт. Таку кількість лавників визначено у правовому роз’ясненні Магдебурга для Свидниці від 6 грудня 1363 р. [1454, s. 155] Для винесення судового рішення достатньо було 7 лавників, деколи 6; у малих містах – 4, а у виняткових випадках – 3 [1455, S. 68]. Уперше про львівських лавників згадано у привілеї Казимира III Великого 1360 р., де зазначався високий правовий захист: “Якщо хтось підступно витягне меча або ножа чи легковажно вихопиться, хай буде покараний карою у половину фестона, якщо це трапиться у присутності одного чи двох лавників або іншого поважного чоловіка, навіть не присяжного лавника, тоді хай буде покараний карою в один фортен” [1456, с. 31–33]. У 1382 р. до складу львівської міської лави входило 7 лавників [1457, арк. 12]. На думку А. Чоловського, з 1385 р. їх кількість становила 12 [1458], а з початку XV ст. – 12, в кінці XVI ст. – разом із війтом [1459, S. 24].

Після утворення колегії “40 мужів”, від 1578 р. лавників обирали пожиттєво, лише з їх числа, а від 1663 р. – із докторів права, філософії та медицини, що засвідчувало їх високий рівень освіти та кваліфікацію [1460].

Про час зібрання суду посильний усно повідомляв лавників на прохання війта. Відсутність лавника на засіданні карали штрафом 1–6 грошей, залежно від важливості розгляду судових справ. Львівські міські війтівсько-лавничі суди чітко дотримувалися норм магдебурзького права [1461, с. 110]. У процесі допитів використовували тортури, які здійснював кат у присутності 2 лавників. Стосовно покарань, то найчастіше використовували грошове покарання, ув’язнення, таврування, конфіскацію майна, вигнання з міста, калічницькі кари, повішання, четвертування, саджання на кіл, спалювання та ін. [1462, s. 27]. У XVI і XVII ст. ці покарання були особливо жорстокі. Дрібні покарання – биття батогами –

здійснювали публічно під фігурою справедливості: кам'яною статуєю, складеною з двох фігур: богині справедливості зі зав'язаними очима і терезами в руці та чоловіка з мечем – символа кари [1463, s. 28].

У структурі в'їтівсько-лавничого суду з 1444 р. існував уряд присяжних (*officium dominorum juris fidelium* – обов'язок вірних господарів права). До нього входив в'їт, 2 лавники і писар. Цей уряд здійснював введення у володіння власника належного йому майна, вимірювання земельних ділянок, огляд та поділ майна між спадкоємцями, оприлюднення заповітів, оцінка й опечатування рухомого й нерухомого майна [1464, с. 117].

Писаря львівського в'їтівсько-лавничого суду обирали з лавників або синдиків міста. Зі свого складу львівські лавники обирали щорічно 2 осіб (*schebmagister*), які зберігали скриньку з судовою касою та срібний в'їтівський хрест [1465, с. 119]. В інших містах кількість лавників була меншою. Так, у Кам'янці-Подільському в XIV ст. суд складався з в'їта і 7 лавників, а пізніше – часто з 4 лавників і в'їта; у Ковелі – з в'їта і 4 лавників [1466, S. 115]. У Києві наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. колегія лавників складалася з 5 осіб на чолі з бургомістром. Київський в'їт виконував адміністративні функції [1467, с. 41]. Зазвичай київськими лавниками були цехові майстри магдебурзької юрисдикції. В Олександрії на Волині міщани отримали право на вибори 3 лавників, у Кановряді на основі привілею 1635 р. – 4, у Милянвичах 1634 р. – 2 [1468, с. 146–147]. У Сяноці лавників вибирали міщани. Найстарший з них називався підв'їтом, у випадку відсутності в'їта виконував його функції [1469, с. 85]. У Самборі до 1630 р. було 6 лавників, а згодом 9 [1470, с. 96]. У Бродах до XVII ст. у складі в'їтівсько-лавничих судів було 7, а пізніше – 11 лавників.

Перед вступом на посаду лавники Львова складали присягу: “Присягаю пану Богу всемогучому, королеві, раді міста цього і мешканцям, що їм вірний буду і права дотримуватимуся, справедливі ортілі видаватиму, справедливо буду судити згідно нашого переконання і розуму, гостя як мешканця, вбогого як багатого, неприятеля як приятеля. То хочу діяти не для жодної любові чи злості, а лише для пана Бога. Най нам пан Бог помагає і його свята справедливість” [1471, арк. 6]. До

лавників, якими могли бути мешканці, що досягли 21 річного віку, за магдебурзьким правом, висували високі вимоги. Не могли бути лавниками жінки, недієздатні, сноброди, німі, глухі, прокляті, євреї, “виволані”, неодружені й незаконнонароджені [1472, s. 37–39]. Радником Львова також могла стати особа після посади лавника. Крім судочинства, лавники виконували допоміжні судові функції. Вони організовували попереднє слідство, реєстрували заповіти, розподіляли майно та земельні ділянки. До доходів лавників належала частина коштів зі оплат, штрафів [1473]. Львівські лавники отримували додатково прибутки з приміських сіл Великі та Малі Голоски [1474, s. 28]. Так, у Львові не менше, ніж 2 лавники, спільно з катом, який застосовував тортури, проводили допити обвинувачених і підозрюваних [1475]. Лавники також виконували функції слідчих у випадку огляду місця вчинення злочину. На прохання спадкодавця, до нього скеровували комісію за участі лавників, що реєструвала заповіт, а пізніше проводила розподіл спадщини серед спадкоємців. Заповіт також реєстрували в міській раді та вписували у спеціальні судові книги [1476, S. 69]. Важливість цієї процедури засвідчують тривалі конфлікти між Львівською міською радою та вірменською громадою з приводу реєстрації заповітів міськими лавниками чи старшинами вірменської нації, оскільки за реєстрацію заповітів надходили значні кошти до міської казни [1477, s. 188]. Серед доходів львівських лавників були кошти, що надходили від сіл Великі та Малі Голоски: у XVIII ст. вони становили щорічно 390 злотих, орендна плата – 500 злотих. Окрім того, вони одержували частину прибутку від розгляду судових справ, яка наприкінці XVIII ст. сягала 160 злотих [1478, арк. 28 зв.].

У Дрогобичі лавників обирала міська рада, і їх кількість становила 7 осіб. Окрім судочинства, лавники виконували різноманітні допоміжні судові функції: огляд ран і побоїв, оцінку майна, де експертами були цехові майстри, нотаріальне посвідчення документів. За допомогою міського слуги – возного – лавники розподіляли земельні ділянки та контролювали виконання судових рішень. Також дрогобицькі лавники здійснювали нагляд за додержанням пожежної безпеки і санітарного стану міста [1479, с. 72–72]. Практично у Дрогобичі не можна було

чітко окреслити функції міської ради та лави. У Жовкві судочинство здійснював вїйт і 7 лавників, з яких 1 мав бути українцем. Лавників вибирали щорічно особи, що володіли магдебурзьким правом [1480, s. 132].

Найвищим ступенем незалежності володіли міські лави у великих містах. Відповідно у менших містах їх вплив був слабший. Спершу лави виносили рішення на основі магдебурзького права, а з XIV ст. стали використовувати міські вількери.

4.2. Міська рада (радники і бургомістри): порядок формування та діяльність

Після вїйта та лави міська рада стала третім за важливістю органом міського самоврядування. У західноукраїнських містах та Кам'янці-Подільському вона була найвищим органом міського самоврядування. У Магдебурзі, як уже зазначалося, міська рада виникла після створення посади вїйта та колегії лавників. Спочатку вона діяла як дорадчий орган при вїйтові. До її повноважень належало управління містом і міським господарством. За магдебурзьким правом, радниками могли бути “люди мудрі, добрі, що досягли визначеного віку, принаймні 25, у місті осілі, не дуже багаті та не дуже бідні, але середнього достатку. Особливо мають бути законнонароджені, мешкаючи у власних будинках та законослухняні (доброї слави), вірити в Бога, справедливість і правду поважати, хамства і злості не терпіти, таємниць міських не видавати, у словах і вчинках сталі, на ласощі не заздрісні, подарунків не приймати, не пияки та двоєженці, не зраджений у шлюбі та не зрадивши своєї дружини, бо згода будує, а незгода руйнує. Не міг бути радником чоловік не сповна розуму, снобрід. Також не міг бути чоловік іншого права та досягнувши 90 років” [1481, s. 25]. Міську раду у Львові називали сенатом (*senatum, officium consulare*). Зі створенням міської ради міські мешканці (*communitatis civim*) мали власний автономний орган самоврядування. Утворення міської ради також вплинуло на виникнення ще однієї відмінності між містами та селами. До того часу кордони між 2 типами поселень не були чіткими. І село, і місто становили окремий судовий округ, в обох діяли вїйт, солтис, лавники, ремісники, а володіння землею було пов'язане зі сплатою податків. Лише зі створенням міської ради виник орган,

що не мав аналога у селах [1482, s. 142]. Виникнення цього органу в українських містах робило їх схожими до інших європейських міст. На початках міські ради існували паралельно зі спадковим війтівством. Іншим фактором незалежності й самостійності міських рад стали привілеї власників міст на вільне обрання радників [1483, s. 143–144].

Спочатку міськими радами керували спадкові війти, але поступово у конфліктах, що виникли між радами та війтами, управління містом перейшло до ради, а один із радників отримував титул бургомістра (*burgemeister, magister consilium, proconsul*) [1484, s. 96–97]. В Україні також застосовували назви бурмистр та райці. Усі міста України, що одержали магдебурзьке право, можна розділити на 3 групи. У першій кілька радників по чергово виконували функції бургомістра (Львів, Кам'янець-Подільський, Жовква та ін.). У другій бургомістрами були всі радники (Дрогобич, Самбір), а в третій на цю посаду вибирали окремих осіб (Київ).

Кількості радників законодавство чітко не визначало. Це залежало від кількості населення та привілеїв польських королів і Великих литовських князів, які спочатку визначали кількість радників у місті. Вперше львівських радників згадано 1359 р. Їх до 1520 р. було 6 [1485, s. 10].

Львівські радники 1359 р. – Пешко з Гнезна, Миколай Чамбор, Шимон, Миколай Русин і Миколай Кселінг [1486, s. 10]. Згадуються радники у документах 1353 р., а посади радників, на думку О.Чоловського, існували ще в період Галицько-Волинської держави [1487, s. 10]. До радників, згідно з магдебурзьким правом, висували великі вимоги. До їх обов'язків належало “принаймні раз на тиждень або завжди в разі потреби збиратися на ратуші, щоб радитися про добро громади й запобігти шкодам, залагоджувати й розсуджувати всякі суперечки... перекупників, що порушують розпорядження радників та їх ухвали, карати, оскільки через те велика дорожнеча буває...” [1488, s.29–31]. На українських землях у складі Великого литовського князівства у привілеях до радників застосовували терміни “райца”, “радський”, “радца”. Рада, лава, війт разом із допоміжними службами творили орган міського самоврядування – магістрат. Кількість радників не була

чітко визначена і в різних містах становила від 4 до 12 осіб. Найбільшу кількість радників мали великі міста, а найменшу (3–4 особи) – приватновласницькі.

Міська рада репрезентувала місто у відносинах з іншими органами державної влади: королем, Великим литовським князем, послами чужоземних держав, вищими державними службовцями. Була охоронцем міських привілеїв, видавала від імені міста листи. У Львові з 1538 р. радники здобули титул “видатний і славетний пан” (*spectabilis et famatus Dominus*), а з 1559 р., коли Львів отримав право брати участь у сеймі та виборах короля, – “відомий і видатний” (*nobilis et spectabiles*) [1489, с. 153]. Між собою радники називалися братами (*mitbruder, fratres*) [1490, с. 19]. Міські ради виконували ще низку повноважень, визначених магдебурзьким правом на конкретних умовах того чи того міста.

Новообрані радники Львова отримали назву “керуючі радники” (*consules residents*), а всі інші, що виконували свої повноваження, – “старі радники” (*consules antigni*) [1491, с. 118]. Від початку XVI ст., після погодження з львівським королівським старостою Станіславом із Ходча, кількість радників зростає до 12. Після смерті Станіслава його брат Оттон, теж королівський староста, дозволив вибрати пожиттєво радників серед лавників. Ці рішення затвердив король Сигізмунд Старий у 1541 р. За ними радники самостійно добирали своїх членів, з них 6 виконували повноваження, а інші були у резерві [1492, с. 17]. Староста отримав право вибирати королівського бургомістра з 6 керуючих радників [1493, с. 17]. Таке рішення, з одного боку, обмежило права мешканців міста на вибори органів міського самоврядування, з іншого – гарантувало Львову чи не найвищих рівнів місцевого самоврядування у тогочасній Польщі, а згодом – Речі Посполитій. Подібний привілей радники Кракова одержали лише 1677 р. [1494, с. 89] Очолював міську раду бургомістр. Ним був, зазвичай, 1 із радників, що по чергово виконували цю функцію. Бургомістр репрезентував міську раду у відносинах з іншими містами й органами державної влади, але не міг самостійно вирішувати важливих справ [1495, с. 89]. Бургомістр міг самостійно видавати розпорядження стосовно забезпечення правопорядку, вирішувати дрібні правові спори та спори між членами суду, виконував функції третейського судді [1496, с. 143]. Головою Львівської міської

ради, відповідно до норм міського права, був саме бургомістр (*burgermeister, proconsul, magister civium*). Упродовж року обирали 3 бургомістрів із керуючих радників, котрі по чергово виконували свої обов'язки. Першого призначав королівський староста, тому його названо королівським (*proconsul negius*), другого (громадського) обирали мешканці міста (*proconsul communitalis*), третього радники – радецького бургомістра (*proconsul dominorum consulum*). [1497, s. 16] Королівський бургомістр розпочинав і закінчував рік, а 2 інші виконували свої обов'язки кожен упродовж кварталу [1498, s. 97]. У роз'ясненні львівського магістрату для Кам'янця-Подільського було зазначено: “Першість і переваги у Львові має проконсул (бургомістр), наділений урядовою владою: управління містом належить йому і всьому магістрату, а не вїйту, який тому називається не ректором міста, а тільки суддею” [1499, с. 200].

Окрім того, у Львові з-поміж бургомістрів згадується сеньйор (*senor*). Сеньйор був зазвичай найстаршою та найавторитетнішою особою і репрезентував місто перед королем чи іншими органами державної влади. На думку Т. Гошко, сеньйором міг бути хтось із урядуючих радників [1500, с. 156].

Міська рада м. Сянока, за привілеєм короля Казимира III Великого, 1366 р. складалася з 6 членів: 4 з них призначав староста, одного обирали інші радники, а другого – вїйт та лавники [1501, s. 44]. Радники по чергово виконували повноваження бургомістра. Радники, яких обирали неодноразово, отримували статус пожиттєвих радників. Бургомістр Сянока в управлінні містом володів широкими повноваженнями, оскільки мав ключі від брам, ратуші й міської каси. Бургомістр надавав міське право, контролював збір податків і використання коштів міського бюджету. Разом із радниками здійснював попередній розгляд справ, які пізніше передавали вїйтівсько-лавничому суду [1502, s. 85].

У Кам'янці-Подільському, що керувався львівським правом, міська рада складалась у різні роки з 11 або 9 і менше радників [1503, с. 184]. Міська рада Кам'янця-Подільського, як і Львова, доповнювала себе самотійно, хоча М. Владимирський-Буданов зазначав, що у протоколах новообраних радників не існувало привілеїв, які б встановлювали порядок їх обрання [1504, с. 184]. У Кам'янці-

Подільському рада, на відміну від Львова, не розділялася на 2 частини, а працювала в повному складі. Радниками у цьому місті могли бути також лише лавники. Половина радників мала складатись із католиків, інша – з православних, але на практиці цього не завжди дотримувалися: 1703 р. серед них були лише 3 українці [1505, с. 187]. У Києві в період правління Великого Литовського князівства та Речі Посполитої склад і повноваження міської ради значно відрізнялися від західноукраїнських міст. Тут 1544 р. на основі грамоти короля Сигізмунда II Августа підтверджено право обирати “судей присяжних, или на урядах потребних людей, числом от 3 до 12 человек, смотря по надобности и обыкновенно... издревле” [1506, арк. 101–108]. Відповідно у Києві утворювалося 2 колегії по 5 осіб у кожній: першою керував війт, її членів називали райцями (радцями, ратманами, ратегерами), другою – бургомістр. Оскільки цей орган не міг повноцінно займатися адміністративними справами, утворено “нову раду”, про яку вперше згадано у 70-х роках XVI ст. До складу “нової ради” входили бургомістр, 2–3 радники і 2–3 лавники, а також “урядники рочні”, які впродовж року безпосередньо керували містом. Інших членів ради – 5 бургомістрів, 3 радників і 2 лавників – називали “урядниками тогорічними”, більшість із них була на своїх посадах пожиттєво [1507, с. 25–26]. Вони могли брати участь у засіданнях ради, засвідчуючи підписами документи на прохання міщан. У Києві їм присвоювали пожиттєвий титул “бургомістри старої ради” з правом додаткового голосу на прикладі інших міст Великого князівства Литовського. Вони часто ставали лендвійтами (віце-війтами) у випадку відсутності війта [1508, с. 26]. Під час розв’язання найважливіших питань міського життя збиралися і “урядуючі”, і “тогорічні” радники.

Радників обирали з київських купців, а лавників – з цехових майстрів маґдебурзької юрисдикції. Також, на відміну від західноукраїнських міст, де в управлінні переважали католики, київський магістрат майже повністю складався з православних, хоча для вірмен, поляків, греків і татар обмежень не було. Це ж стосувалося щорічних виборів міських радників.

У містах із неповним маґдебурзьким правом і приватновласницьких повноваження радників та їх вибори були значно обмежені королівськими старостами,

війтами і власниками міст. У Ковелі, згідно з привілеєм короля Сигізмунда III 1611 р., міщани обирали 8 авторитетних осіб щороку в понеділок після Нового року, з них 4 староста призначав радниками, а 1 – бургомістром. Бургомістр виконував повноваження впродовж місяця, після чого почергово їх щомісячно виконували інші радники, поки не оберуть нову раду [1509, с. 245–246].

За привілеєм Сигізмунда II 1566 р., у Самборі запропоновано обрати 10 радників (*consules*), з яких 5 мали виконувати свої функції, а інші перебували у резерві. Трьох урядуючих радників обирали інші радники, а 2 призначав староста або його заступник [1510, s. 808]. Із 1630 р. 3 радників стали обирати вже міщани [1511, s. 210]. Кожен з урядуючих радників почергово виконував повноваження бургомістра. Лише з 1699 р. у складі міської ради було 4 українці [1512, с. 64]. У Ковелі, за привілеєм 1611 р., міщани обирали 8 авторитетних осіб, з яких староста або його заступник призначав 4 радників з бургомістром. Після цього радники щомісячно виконували функції бургомістрів. При наданні магдебурзького права в Горохові 1600 р. князь Г. Каперський стверджував, що радників обирають міщани [1513, с. 148].

Повноваження міської ради визначало магдебурзьке право: “Бургомістр і радники мають засідати у ратуші щонайменше раз на тиждень або за потребою, щоб обговорити справи общини, збільшувати майно міста, усувати непорозуміння та запобігати шкоді; вони мають зважати, щоб не виникло подорожчання продуктів та напоїв. Рада також має наглядати за покараннями, м’ясними магазинами та корчмами. Рада має не допускати в місті різних суперечок, захищати вдів та сиріт, заборонити такі шкідливі та азартні ігри, як гра в карти і кості” [1514, s. 29–30]. Процес вибору складу міської ради був урочистим, із дотриманням відповідної процедури. У містах повного магдебурзького права його можна спостерігати на прикладі Львова. День виборів органів міського самоврядування тут вважали найурочистішим. Особливо це стосувалося XV ст., якому характерний найвищий рівень міської демократії у Львові. Вибори всіх органів місцевого самоврядування відбувалися 22 лютого щороку в день катедри святого Петра, хоча після надання радникам права обирати лавників, війта та добирати власних кандидатів, це

перетворилося на звичайну процедуру [1515, с. 117]. За день до початку виборів радник і синдик або писар ішли до Низького Замку, в якому мешкав староста, і запрошували його взяти участь у виборах [1516, с. 15–16].

Вибори розпочиналися богослужінням у костелі, після чого радники збирались у залі засідань, на яких обирали 3 кандидатів з радників, що мали виконувати обов'язки бургомистра. Після закінчення наради дзвін скликав мешканців міста до ратуші. Два радники запрошували старосту або його заступника до зали, де він посідав найпочесніше місце. Першим заходив вїйт із жезлом, а за ним – лавники. Він передавав старості печатки й інші ознаки вїйтівської влади [1517, с. 47]. За вїйтом ішов “нічний бургомістр”, який передавав ключі від брам, цехмістри всіх міських цехів, братств і завершували передання повноважень вїйтам львівських передмість. Одночасно складали повноваження міські чиновники; мешканці міста залишали приміщення залу засідання [1518, с. 90]. Після цього відбувалось обрання бургомістрів. Воно завершувалося прийняттям присяги на вірність королю перед королівським старостою. Присягу новообраних радників (*residentes*) зачитував міський писар: “Ми присягаємо всемогутньому Господу Богу і панові нашому милостивому Королю його милості польському, місту цьому славному та простому народові міста цього, що хочемо і будемо їм честь і добробут примножувати, права і вольності міста оберігати, згідно з нашими найвищими ідеалами та розумом справедливо правити, так за багатого, як і за вбогого, за проживаючого тут, як за чужого справедливо судити...” [1519, с. 48]. Після присяги новообрана рада складала подяку за присутність старост або інших королівських представників. Згодом новообрані міські службовці йшли до Вірменської катедрі, де приймали присягу 6 вірменських лавників. Останнім з-поміж міських службовців обирали вїйта, яким у різні роки був лавник або радник. Новообраному вїйтові бургомістр вручав королівське берло, печатку, актову книгу, міські правні книги, скриньку. Тоді вїйт приймав присягу. На спільному засіданні міської ради, лави та представників громадськості заслуховували звіти про доходи і витрати за минулий рік, яку складала рада і лонгери. Радники оголошували міським ремісницьким цехам про потребу обрання цехових майстрів та у разі відсутності чи неповного складу лави дообирали із

двох запропонованих лавою кандидатів на кожну посаду нових членів [1520, с. 16]. Засідання міської ради почергово проводили 2 бургомістри. Опісля новообрані лавники, колегія і регент склали свій текст присяги. З 1576 р. присягали “лонгери” 2 міських кас: королівської, міської та водогінної, а також члени фінансової комісії [1521, с. 51]. Цим актом завершувалася перша частина виборів; королівський староста у присутності 2 лавників покидав зал засідань для прийняття присяги у вірменських лавників. Наступна частина розпочиналася звітом старої ради про фінансовий стан міста, а колегія “40 мужів” призначала 6 своїх представників для перевірки правильності звіту. Коли поверталися 2 радники із представниками вірменської громади, розпочиналися вибори вїйта. Королівський бургомістр передавав новообраному жезл, печатку, ключі, книгу міських прав, а той давав присягу. Надалі відбувався фінансовий звіт. Цехи отримували згоду на проведення цехових зборів для виборів старших [1522, с. 47]. У Кам’янці-Подільському вибори органів міського самоврядування відбувалися 24 лютого, у День святого Матвія [1523, с. 186].

У Києві щорічно обирали органи місцевого самоврядування. Вибори відбувалися у середині або наприкінці березня за 3 тижні до Великодня. Ці терміни виборів органів міського самоврядування були властиві й для інших міст Великого Литовського князівства, зокрема Берестя (Бреста) [1524, с. 27]. Проведення виборів у важливі періоди церковного року, наприклад, під час Великого посту або у переддень великого церковного свята, започатковано ще у Саксонії, де розташований Магдебург [1525, с. 99]. Перед виборами у німецьких містах відбувалось урочисте богослужіння в церкві, що мало підтвердити зв’язок між радниками і небесними силами. У Києві вибори організували після закінчення сесії земського суду, що тривав з 6 по 20 січня у приміщенні ратуші, різдвяних та інших зимових свят, а також Миколаївського ярмарку в Києві (другий тиждень Великого посту) [1526, с. 27]. На вибори нових представників до органів міського самоврядування Києва мали прийти члени “старої ради”, які через 2 роки після закінчення повноважень могли знову бути обрані. Одразу після виборів члени “старої ради” звітували перед новообраними радниками про діяльність, склали

фінансовий звіт та ін. [1527, с. 27]. Заслухавши звіт “старої ради”, новобрані члени магістрату склали присягу в найбільшій магістратській церкві Успіння Пресвятої Богородиці у Пирогово [1528, с. 28]. На думку авторів середньовічного збірника XV ст. “Книга законів”, присягати означало брати у свідки Бога. Розрізняли 2 види присяги: підтверджувальну, що засвідчувала факти, і присягу-звернення, яка допускала щось у майбутньому [1529, с. 100–101]. Для присяги використовували хрест або Біблію. Вона мала важливе суспільне і психологічне значення, що підвищувало статус новообраного представника органів міського самоврядування [1530, с. 102]. А також юридичне – після її прийняття новобрані члени магістрату набували легітимного статусу. Здебільшого в українських містах, попри передбачену магдебурзьким правом виборність посадових осіб органів міського самоврядування, владу фактично зосереджували кілька впливових міщанських родин, що призводило до її олігархізації. Зокрема такі випадки траплялися в Києві, Львові, Дрогобичі тощо. У Львові впродовж тривалого періоду посади бургомістрів, радників і лавників обіймали почергово представники родин Глагових, Тушкових, Зомарштайнів, Шольців, Ліндерових та ін. У скарзі на ім’я Стефана Баторія 1576 р. мешканці міста писали: “Всі радники думають тільки про свою користь, мають визначене коло своїх відданих людей, яким у всьому допомагають, а іншими нехтують. Занадто суворо накладають покарання, не беруть до уваги інтересів міщан...” [1531, с. 11–12].

У містах з неповним магдебурзьким правом і в приватновласницьких містах вибори відбувалися також у визначені дні, але під контролем старост і власників або їхніх представників.

Вибори радників у Дрогобичі здійснювалися щороку 24 червня, а з XVII ст. у липні в ратуші. Міщани подавали королівському старості імена 10 кандидатів, з яких староста призначав радників. Кожен із новообраних радників упродовж року почергово виконував обов’язки бургомистра [1532, с. 78–95]. Бургомістр зберігав міські привілеї Дрогобича: “права на пергаменті – 25, а без печаток – 13, 2 люстрації та інші папери”. З 1696 р. вони склалися з “27 справ з печатками і 15 без печаток... Саксон і різні папери, що місту служать” [1533, арк. 140–159].

У Жовкві, що була приватновласницьким містом, повноваження міської ради й інших органів самоврядування визначали за локаційним привілеєм короля Сигізмунда II 22 лютого 1603 р. “Про надання права великому коронному гетьману С. Жолкевському у своїх маєтках на Русі (Україні) заснувати місто та назвати його своїм іменем Жовква” [1534, s. 14]. С. Жолкевський отримав право призначати самостійно службових осіб до органів міської влади. Міська рада Жовкви складалась із 4 радників, з яких 1 був обранцем власника або його представника. Радники почергово виконували функції бургомістра, причому радник, якого призначав власник, розпочинав щорічне виконання повноважень упродовж кварталу. Один радник мав бути українцем. Власники постійно втручались у діяльність міської ради, що засвідчують листи Софії Данилович [1535, с. 23].

До повноважень міських рад належало широке коло питань. Основне місце з них посідали адміністративні функції, оскільки міські ради були виконавчим органом міського самоврядування. Вони управляли торгівлею, обороною, промисловістю, організацією правопорядку, збором податків. До інших повноважень входили законотворчі, представницькі, опіка над неповнолітніми та сиротами і в галузі правосуддя. Нормотворча функція ради полягала у винесенні ухвал, обов'язкових для всіх мешканців міста. Бургомістр спільно з радниками приймав “*senatus consultum*”, а за участі лавників та колегії “40 мужів” – *laudum* [1536, s. 17]. Найважливішим нормативним актом, який ухвалила міська рада Львова спільно з лавниками, колегією “40 мужів”, мешканцями міста (“усі стани і народ”), були вількери (*Willkuhre, arbitria*), які зберігали правову чинність упродовж року і дня, набуваючи сили закону [1537, s. 235]. До 1577 р. вількери приймалися без участі колегії “сорока мужів”. Найстаріший львівський вількер належав до 1360 р. і був затверджений королем Казимиром III Великим [1538, с. 73]. Він стосувався поділу спадкового майна, відшкодування у випадку втрати майна під час пожежі, покарання за легковажне використання зброї та ін. Відомі також вількери 1383 і 1387 р. стосовно будівництва міських судів, заборони грати в кості, продажу вина лише у шинку під ратушею [1539, с. 73].

Вількери, згідно з нормами магдебурзького права, видавали у справах, не врегульованих правом, але в Польщі та на українських землях цього не дотримувалися. Такі положення містились у глосах до ландрехту ("*Landrecht*") Саксонського зеркала. Ухвалені вількери затверджували польські королі, як власники міста. Згодом не було чіткого розмежування між *laudum* і *senatus consultum*, оскільки вони мали короткотермінове значення. Вількери українських міст вписували в окремі міські книги [1540, с. 17].

Магістрат мав чітко дотримуватися в управлінні містом міських ухвал (вількерів), загальнообов'язкових і в судочинстві.

Упродовж дії у Львові магдебурзького права прийнято ще низку вількерів, що регулювали різнобічне міське життя і не були врегульовані у чинному законодавстві. Вількери приймали також міста Лівобережної України. Відомим є вількер м. Стародуба [1541, с. 16]. На прийняття Львовом й іншими містами Галичини нормативно-правових актів значний вплив мав Магдебург, з яким вони підтримували безпосередні відносини, на відміну від інших українських міст [1542, с. 20]. Наприклад, відомими є магдебурзькі орtilі для Львова, Перемишля, що засвідчують тісний зв'язок із Магдебургом [1543, S. 1–172]. Магдебурзькі орtilі для Львова та Перемишля написано німецькою мовою, а згодом перекладено польською для ширшого їх використання. Магдебурзькі орtilі для Львова створено між 1440–1460 рр. Їх використовували у діяльності міських вйтівсько-лавничих судів і апеляційного суду магдебурзького права у Львові [1544, S. 161–209].

Міські ради визначали також розмір міських видатків, що надходили на виплату заробітної плати міських чиновників, утримання мурів, брам, доріг, водопроводів, міських будинків, лікарень, виготовлення зброї та боєприпасів [1545, s. 18–21]. У Дрогобичі податки збирали спеціальні міські службовці на основі контракту з перемишльським гродським урядом і шляхетським сеймиком перемишльської землі [1546, с. 72].

Значні кошти витрачали на подарунки королівській родині, прийняття важливих делегацій і державних осіб. У Львові фінансові справи перебували під контролем міської ради, їх вписував міський писар до окремих книг [1547]. Для

контролю за прибутками і видатками Львова з 1578 р. у складі представників 3 міських станів утворено фінансовий відділ – лонгерію [1548, s. 18].

Найважливішою функцією тогочасних міст України, що зазнавали постійних татарсько-турецьких нападів, було забезпечення правопорядку й обороноздатності. У баштах зберігалися запаси зброї, боєприпаси та продукти харчування. У великих містах кожен з ремісницьких цехів відповідав за ділянку міського муру з баштою. У Львові та Кам'янці-Подільському один із радників координував діяльність міських цехів у сфері оборони і командував збройними силами міста (*generalis praefectum*), куди входили 4 сотники, кілька десятків десятників (*decuriones*) і всі дорослі чоловіки. Сотниками були лавники, а десятниками – представники колегії “40 мужів” [1549, s. 18]. У Києві оборона міста належала також магістрату, який контролював будівництво міських мурів, утримання вартових та ін. На відміну від Львова й інших західноукраїнських міст, у Києві міщани виконували постійний обов'язок з оборони міста. Крім того, вони сплачували податки – “сторожковщину” та “клиновщину” – на підвищення обороноздатності міста [1550, с. 12]. Про військові повинності міщан і будівництво фортець ішлося у багатьох привілеях і грамотах стосовно надання магдебурзького права. Зокрема такі грамоти надано Чигирину, Горохову, Верхівцям, Бару, Крилову, Лисянці, Копайгороду [1551, с. 36].

У грамоті, виданій Горохову, зазначено: “Ми даруємо цьому місту магдебурзьке право... де усі міщани будуть зобов'язані вал навколо міста висипати... стіни і башти укріпити, також вогнепальну зброю великого і малого калібру, порох, кулі... для захисту необхідного на свої кошти і витрати згідно з нашими вказівками набути” [1552, s. 1012–1052].

Великої уваги міських рад потребував захист інтересів неповнолітніх і сиріт, що було актуально у період постійних війн та епідемій. Зокрема 2 радників у м. Львові, на підставі привілею короля Яна Казимира 1666 р., обирали для контролю за дотриманням прав сиріт у місті [1553, с. 478–480]. “Наказуємо і розпоряджаємось, а саме, щоб кожного року, у перший день виборів урядовців міста, той раецький магістрат Львова вічними часами хай вибере, іменує й урочистим вибором запише двох радників із числа магістрату на патронів сиріт та доглядачів,

інспекторів та цензорів, опікунів будь-якого походження, статусу і нації” [1554, с. 478–480]. Крім того, введено спеціальні посади інспекторів і цензорів, які брали участь у підписанні всіх важливих угод стосовно інтересів сиріт, надання їм відповідного виховання.

До головних функцій міських рад належали і повноваження у галузі торгівлі та промислу, оскільки це становило основну частину доходів міст. Чимало міських прибутків приносило право складу (*jus depositorii, stapulae, emporia*) – повне, обмежене, виключне або часткове. Якщо місто отримувало повне або генеральне право складу, то купці, що прибували туди з товарами, мусили повністю продати чи залишити його на міському складі. Часткове або виключне право складу стосувалось окремих груп товарів та їх продажу впродовж терміну від 3 до 14 днів [1555, с. 163–164]. Львів отримав повне право складу, але лише стосовно товарів, які перевозили татарським шляхом [1556, с. 34]. Для інших товарів у Львові існував 14-денний термін, впродовж якого купці зобов’язувалися виставляти та продавати його.

Право складу для Львова неодноразово підтверджували наступні королівські привілеї, декрети та судові вирoki у міських і вищих апеляційних судах [1557, с. 18]. Правом складу володіли й інші українські міста – Броди на основі привілею 1633 р. отримали право складу для гуртового продажу товарів купців, які везли свої товари з Польщі на Схід і навпаки [1558, с. 14].

Права обмеженого складу мали на західноукраїнських землях також Коломия, Тернопіль, Тереховля, Кросно, Сянок. Частина міст володіла правом складу стосовно окремих груп товарів: Ланцут і Жешув (Ряшів) – на продаж риби; Белз, Сокаль, Коломия, Кам’янка-Струмилова – солі та ін. [1559, с. 51] Майже у всіх містах України магдебурзького права визначались ярмаркові дні. Терміни їх проведення називали під час надання магдебурзького права або в окремих привілеях. Майже всі українські міста на основі королівських і великокнязівських привілеїв володіли правом на проведення ярмарків і торгів. Окремі міста могли проводити ярмарки та торги тричі або більше разів на рік [1560, с. 51], зокрема Львів, Тернопіль, Снятин, Броди, Поморяни, Жидачів, Сянок, Ярослав та ін.

Усі торговельно-економічні привілеї українських міст В. Антонович поділяв на 3 групи: привілеї з особливими пільгами у веденні торгівлі; привілеї з правом на проведення ярмарків та торгів; привілеї, що регулювали діяльність цехів [1561, с. 331–332]. До основних торговельних пільг належали: звільнення від сплати мита за право перевезення товарів; надання права торгівлі алкогольними виробами; надання містам права складу [1562, с. 365]. Наприклад, луцьких міщан 1498 р. звільнено від сплати мита на окремих митницях, а 1552 р. – на всій території Великого князівства Литовського на всі товари, крім солі й воску. Володимирських міщан 1509 р. звільнено від сплати мита у Володимирському, Луцькому повітах тощо [1563, с. 367]. Більшість українських міст отримали торговельні пільги на визначений термін. У 1506 р. міщан Львова звільнено від сплати всіх податків, а від чопового – на 6 років. Звільнення від цього податку, що стягувався з виробництва і продажу, підтверджували королівські привілеї 1515, 1517, 1521 р. та ін. Королівські привілеї для Львова стосувалися пільг зі сплати інших податків [1564, с. 75–438].

Міська рада контролювала діяльність цехів і затверджувала їхні статuti, щорічно приймала присягу новообраних цехмістрів, контролювала їх фінансову діяльність, дотримання якості виготовленої продукції та правильність використання ваги і мір [1565, с. 144–160]. У випадку порушення цих вимог до винних застосовували найсуворіші покарання. Міська рада також здійснювала судочинство у кримінальних справах і торговельних правопорушеннях. Таке повноваження було визначено у магдебурзькому праві, зокрема у правовому роз'ясненні магдебурзьких шиффенів для Бреслау (Вроцлава) 1261 р. та ін. [1566, с. 152]. Поступово зі згоди власників міст міські ради поширюють юрисдикцію й на інші справи [1567]. Міська рада була судом другої інстанції у справах так званого цехового судочинства, а у Львові виконувала функції апеляційного суду для частини міст України, що одержали магдебурзьке право.

Міські ради не утворювали власних судів, але володіли деякими повноваженнями у сфері судочинства, зокрема здійснювали адміністративне судочинство у випадку порушення громадського правопорядку, розглядали спори між міською владою і цехами з питань торгівлі й промислу, правильності дотримання мір і ваги,

опіки над сиротами та вдовами, ремонту брам, доріг тощо. Міські ради були апеляційною інстанцією на рішення війтівсько-лавничих судів. Міські ради окремих українських міст самостійно розглядали широке коло цивільних справ. Окрім того, вони вирішували питання про передання звинуваченої особи до війтівсько-лавничих судів. Рішення міської ради мали таку ж чинність, як і рішення війтівсько-лавничих судів, та були обов'язковими до виконання [1568, с. 320].

Рада зазвичай розглядала цивільні, так звані неспірні справи, які залежали виключно від бажання сторін про розгляд справ у міській раді чи війтівсько-лавничих судах. Однак на практиці більшість справ, що стосувалися визнання боргів, дарування, опіки і піклування, спадкові справи, заповіти, зобов'язання, купецькі контракти вписували у книги міських рад. Розподіл повноважень у сфері судочинства між міськими радами та війтівсько-лавничими судами проведено 1634 р. на основі королівської ординації. Кримінальні злочини, вчинені шляхтичами на території міст, розглядали міські ради спільно з гродськими судами під головуванням старости або його представників за Торунським статутом 1520 р. Ці положення підтверджено у Краківському статуті Сигізмунда I Старого 1527 р. [1569, с. 238].

Іншою важливою частиною міських прибутків залишалися податки та збори, що їх мешканці сплачували для підтримання життєдіяльності міста. До них належали: податки з осіб, що отримували міське право; орендна плата з міської землі й будинків, цегельні та лазні; податок на утримання водопроводу; податок із продажу вин та горілки; податок із виготовлення пива й горілки; податок із купців, які продавали товар, тощо.

Кількість податків, зборів та інших платежів досягала у різні роки до 21 [1570, с. 239]. Крім того, існували загальнодержавні податки: лановий, домовий та ін. Усі міські доходи Самбора контролювала міська рада, бургомістри, лава, лонгери та міська громада в особі колегії "24 мужів". За зловживання службовим становищем і хабарництво міських чиновників притягували до юридичної відповідальності. Наприклад, 1659 р. за неправильний звіт про отримувані доходи та своє майно усунуто з посади лонгера А. Яскевича. Лонгера Ф. Бальцеровича за присвоєння

міських коштів звільнили від усіх посад і засудили до позбавлення волі у найсуворішій міській в'язниці [1571, s. 239]. У Києві в другій половині XVI ст. мешканці сплачували щороку 800 коп грошей литовських, 1631 р. – 900 коп грошей литовських, а 1654 р. – 3 тис. польських злотих [1572, s. 21]. Окремі українські міста володіли “правом милі”, що дорівнювало 8 км. Це право надавало українським містам виняткову можливість торгівлі у визначених територіях алкоголем й іншим товаром. У Києві міщани сплачували податки з будинків, земельних ділянок, торговельних приміщень, вилову риби, виробництва алкогольних напоїв та ін. Сюди також належали прибутки від міської лазні, ваги, перевозів, зернових і медових мір, воскобійні. Київський магістрат визначав розміри загальнодержавних та міських податків, що сплачували мешканці міста. До загальнодержавних податків, які сплачували міщани, належали також “шосовий” і “чоповий”. У 1571 р. податок з нерухомості у Києві становив відповідно 191 польський злотий та 28 польських грошей [1573, с. 11]. Зібрані щоквартально суми записували до відповідних реєстрів, засвідчених міською печаткою та підписами бургомистра і 2 радників під заставою 100 гривень [1574, с. 11]. У м. Овручі діяв ярмарок двічі на рік: на Покрову (1 жовтня) і Святого Николи Веселого (9 травня). У Білій Церкві – 2 тритижневі ярмарки: на день св. апостолів Петра і Павла (23 червня), “на Гросинці” (2 лютого) та торг щосуботи. У Каневі – тричі: на Спаса (6 серпня), на “Пилипові запусти” (з 15 листопада), на св. Миколая (6 грудня), торг у будь-який день тижня. У Богуславі – двічі: на св. Прокопа (8 липня) і св. Дмитрія (26 жовтня), що тривали тиждень [1575, с. 8]. Ще одним джерелом прибутків міщан українських міст Чернігівського, Київського, Брацлавського воєводств стало заняття мисливством, рибальством. Вони мали право вільно користуватися земельними ділянками за межами міст. Промислом займалися міщани Києва, Черкас, Житомира, Чернігова, Стародуба та ін. [1576, с. 105]. Для збирання податків львівський міський уряд визначав поборців серед радників і лавників, які давали присягу [1577, s. 39]. Функції міських скарбників у Львові виконували окремі радники, котрі зберігали ключі від міських кас [1578, s. 39].

У Жовкві мешканці міста, що проживали біля замку, сплачували щорічно з кожного будинку 1 злотий і 5 грошей, з інших будинків – 18 грошей. Євреї, які мешкали на єврейській вулиці, сплачували також 1 злотий і 18 грошей, а з будинків у середині цієї вулиці – 18 грошей. Мешканці Львівського і Краківського передмість – по 18 грошей [1579, s. 133]. До доходів Жовкви належали й торговельні збори від рибних і м'ясних магазинів та яток, розміщених біля міських мурів. Окрім того, мешканці міста сплачували загальнодержавні податки. У 1718 р. на потреби російських військ, які розміщувались у замку, витрачено 1624 злотих, на інші витрати міста – 1474, а з урахуванням заробітної плати міських службовців – загальноміські витрати впродовж року становили 5752 злотих [1580, с. 25]. Усе це призвело до занепаду економіки міста, тож 1760 р. загальноміські доходи становили 2684 злотих. Ремонт брам 1757 р. коштував місту 500 злотих, зарплата 2 радникам – по 200 злотих, писарю – 80, кату – 38 злотих. [1581, арк. 48]. У Дрогобичі, крім названих уже доходів, основне джерело прибутків міста становили збори з міської воскобійні й соляних промислів [1582, с. 71].

Доходи Самбора визначало магдебурзьке право і привілеї польських королів [1583, с. 93–95]. У 1419 р. Владислав Ягайло надав місту дозвіл на будівництво 2 винних магазинів, крамниць солі й сукна, прибутки від яких мали надходити на користь міста [1584, s. 16]. Король Ян Ольбрехт встановив у місті щотижневий м'ясний базар [1585, s. 37]. У 1524 р. Сигізмунд I дозволив бургомістру та радникам збирати податки для ремонту мостів і доріг із кожного возу, окрім возів шляхти та возів, що перевозили сіль для королівських потреб [1586, s. 18]. Привілеєм 1648 р. у Самборі утворено головний митний склад для товарів з Угорщини, головно вин. За привілеями Яна Собеського 1678 і 1679 р., купці отримали право на безмитну торгівлю, а місто звільнено від утримання королівських військ [1587, s. 143–144]. Митниці існували у багатьох українських містах, зокрема у Львові, Києві, Ніжині, Кам'янці-Подільському, Дрогобичі та ін.

Посада радника і бургомістра була не лише почесною та найвищою у тогочасних містах, але й приносила значні прибутки. Доходи радників поділяють на 2 групи: означені й неозначені. До означених доходів у Кам'янці-Подільському

належали прибутки від земельних ділянок і сіл, що належали міській раді, податки на користь радників, рухоме майно померлих громадян та ін. До неозначених – судові оплати, нотаріальне посвідчення документів, судове мито при розгляді апеляційних справ [1588, с. 188–189]. У Львові радники не отримували заробітної плати, але їхня посада приносила значні прибутки – оплата з надання міського права, кошти з сіл Сихова і Зубри, які були власністю міської ради з 1507–1509 рр., з радецького млина над Полтвою на Краківському передмісті, з третини мита від товарів, що постачалися до міста, з 300 злотих, які вносив війт за прийняття посади. Ці доходи (приблизно 1500 злотих) радники ділили між собою двічі на рік. Окрім того, їх звільняли від сплати податків і акцизів за виготовлення спиртних напоїв. Бургомістри додатково отримували доходи від судових позовів, посвідчення документів і разом з писарем розділяли гроші від судових штрафів. Бургомістри за власні кошти утримували 2 пахолків [1589, с. 21]. До прибутків бургомістрів належали 15 гривень за використання міських слуг, злотий від вироків у малих справах, 3 злотих від вироків у письмовій формі, злотий за посвідчення документів великою міською печаткою, посвідчення документів малою печаткою – 15 гривень, 2–8 гривень від судових штрафів. Львівські радники отримували також подарунки при одруженні або одруженні їхніх дітей. Вони часто зловживали цим правом, тому в XVII ст. прийнято рішення, що витрати на подарунки не можуть перевищувати 60 злотих на особу. Пільги одержували і вдови радників [1590, арк. 23]. Усе це призводило до захоплення посади радника найбагатшими міщанами й утворення міської олігархії. У Києві бургомістр і старший радник щорічно отримували по 300 злотих на основі привілею Яна Казимира 1650 р. [1591, с. 33].

У першій половині XVII ст. усі київські міські службовці отримували пенсії – кошти з міського бюджету, що 1625 р. для бургомістра і старшого радника становили щорічно 80 злотих. У 1642 р. 5 київських радників і 5 лавників щорічно отримували по 60 злотих [1592, с. 32–33], разом – 600 злотих. До доходів київського війта та інших службовців належали гаряче вино, мед і пиво по 100 відер, ліс сосновий по 100 колод, дров на 100 возів і ще до свят Різдва Христового і Світлого Воскресіння – меду та пива по 10 відер. На ранг війта давали міський хутір з

винокурним заводом та сінокосом на 500 копен, риболовне озеро. Бургомістри та радники отримували гарячого вина по 60 відер, меду вареного і пива по 100 відер, лісу соснового по 60 колод, дров по 60 возів і сінокосу по 300 копен; лавники й інстигатори – вина гарячого, меду вареного і пива по 120 відер, лісу соснового по 20 колод, дров по 20 возів і сінокосу по 100 копен [1593, с. 22]. У Самборі радників звільняли від сплати податків за будинки, а інші податки вони платили на загальних підставах [1594, s. 210–211]. Важливою частиною прибутків київських радників і бургомістрів була торгівля. Її практикували у більшості міст Польщі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої [1595, с. 384]. На відміну від Львова, де радники, бургомістри та лавники на чолі з війтом діяли як окремі органи міського самоврядування, у Києві лава підпорядковувалася міській раді. Це, зокрема, підтверджується тим, що у засіданнях міської ради лавники брали участь лише після того, як їх запросили [1596, с. 386].

Ковельські радники та бургомістри не хотіли виконувати своїх повноважень, оскільки “жодного прожитку і користі від праці своєї не мають, лише шкоди і кривди великі” [1597, с. 148]. Королева Бона 1566 р. зауважила цю обставину і звільнила їх від сплати чиншів та податків.

Джерелом прибутків київських радників була також орендна плата за міське майно, сіножаті, пасовища, угіддя, а бургомістрів – частина коштів з міських промислів, мит, зборів, “капщина”, “обвіска”, “помирне” та ін. Наприклад, тривалий час збір мита у Київському воєводстві контролював бургомістр Созон Балака. Він також мав під контролем збір подушного податку зі сплатою щорічно в дохід київського воєводи 600 польських злотих [1598, с. 34]. На відміну від західноукраїнських, київські радники, бургомістри й інші службовці володіли великими земельними ділянками, у їхній власності перебувала значна кількість сіл. Зокрема наприкінці XVI – початку XVII ст. війт Василь Ходика був власником 11 сіл, 2 містечок – Нової Басані та Бикова, 4 сіл і маєтків, переданих йому в заставу [1599, с. 35]. Окремі київські урядники також займалися лихварством.

У більшості українських міст засідання міської ради відбувалися у приміщенні ратуші, де радники збиралися на запрошення бургомістра. Причому радники,

урядуючи, зобов'язувалися обов'язково з'являтися. Повідомляли радників про засідання пахолки або возний. У важливих справах засідання мало відбуватися за участі всіх радників, у інших – більшості складу. Протокол засідання вписували до спеціальних книг. Міські ради мали власну печатку. В окремих містах існували велика і мала печатки – міської ради і лави. В інших була лише одна [1600, s. 154].

Зосередження міськими радами значних повноважень, узурпація влади міською олігархією, зловживання посадами з корисливих мотивів спричиняло неодноразові конфлікти міських рад із населенням міст.

Цей конфлікт вирішили, створивши представницький орган міського населення, що називався по-різному в різних містах. У Львові така структура отримала назву гмінна палата – колегія “40 мужів” (*Quadragesimarii*). Її утворено привілеєм короля Стефана Баторія 1577 р. за зразком Кракова [1601, арк. 4]. До складу колегії “40 мужів” порівну ввійшли представники ремісників і купців. Колегія засідала раз на квартал у ратуші, але могли відбуватися й позачергові засідання [1602, с. 118]. До їхньої компетенції зазвичай належали контрольні й дорадчі функції щодо фінансів і господарської діяльності міста. Без згоди колегії не можна було встановлювати нових податків, зборів, виплат контрибуції тощо [1603, s. 34]. Очолював колегію регент або маршалок, якого по чергово обирали з купців і ремісників. Обраний регент у день загальноміських виборів відрекомендувався міській раді та складав присягу: “Я присягаю, що під час моєї служби на посаді регента, на яку мене обрали, буду слухняним і пильним прав, привілеїв, декретів і вольностей, наданих місту цьому і належних, щоб ні в чому шкоди і недостатку не було... Спільне добро цілого міста розумно примножуватиму, рахунки з контрибуцій або міських внесків від платників вірно прийматиму, а податкові суми, вірно накладені перед радниками, вірно виконуватиму. Таємниць міста нікому не повідомлятиму, за винятком участі у королівських судах... щоб у місті всюди спокій і злагода панували між міщанами, буду дбати” [1604, s. 50–51].

Засідання колегії розпочиналися з дозволу міської ради, яка подавала проекти нормативно-правових актів (білії), нових податків, зборів і пропозицій, спрямованих на вдосконалення правопорядку та безпеки міста. Колегія могла

подавати і власні проекти. Постанова колегії складалась із 2 частин: рішення ради та пропозиції колегії. Після цього постанову передавали міській раді на затвердження [1605, с. 208].

У Самборі 1630 р. утворено колегію “24 мужів” за участі купців і ремісників на основі привілею короля Владислава IV [1606, s. 208–210]. До складу колегії головно входили цехмістри. Вона контролювала фінансовий стан міста за допомогою 2 лонгерів, згоду на призначення яких також давала міська рада. Лонгери відповідали за збір податків і зі згоди сеймику Перемиської землі Руського воєводства встановлювали нові податки. Без згоди колегії міська рада не могла самостійно розпоряджатися фінансовими справами та обороноздатністю. Під контролем колегії “24 мужів” були й цехи [1607, s. 210].

Колегію “12 мужів” у Жовкві утворено 1614 р. Її завдання – “вибирати лонгерів, які будуть провіянтами і складами завідувати, а з цих провіянтів, вин, відібраних до своїх рук, панам райцям свого шафування рахунок з усього чинити повинен” [1608, с. 22]. Колегія контролювала правильність ваг та якість продукції, яку виробляли пекарі, різники та ін. [1609, с. 57] У Кам’янці-Подільському, де набуло чинності львівське право, до гмінної палати входило у різні роки 24, 25, 26 і навіть 15 осіб. Хоча їхня кількість була меншою, цей орган також називався колегією “40 мужів”. На відміну від Львова, тут до її складу обирали порівну представників української та польської громади [1610, с. 204–205]. Членів колегії обирали щороку, але на основі встановленого звичаю старий склад без потреби не змінювався. Сюди мали на підставі постанови королівської комісії входити люди чесні й відповідного достатку, але вона практично, як і інші органи влади, складалася з вузького кола осіб. Колегія у Кам’янці-Подільському не мала такого впливу на органи міського самоврядування, як у Львові. Колегію “30 мужів” створено у Ковелі та Олиці [1611, с. 274]. У 1615 р. за королівським привілеєм колегія “24 мужів” діяла у Кременці [1612, S. 74]. У Вільно (Вільносі) гмінна палата складалась із 60 осіб, що, на думку професора Варшавського університету Ю. Бардаха, було пов’язано із однаковою кількістю представників католицьких і православних міщан [1613, s. 27].

Гмінна палата у різних містах України становила 4, 6, 12, 20, 24, 30 і 40 осіб. Окремі дослідники називали її малою радою [1614, s. 134–135]. Вона мала контрольні повноваження, репрезентувала інтереси керівників купецьких і реміснических цехів, а в деяких містах – інтереси основних національних груп міського населення й звітувала перед ними про свою діяльність [1615, s. 135]. Загалом до неї можна було застосовувати термін “велика рада”. Однак таких міст в Україні зафіксовано небагато, більшість із них, окрім міської ради, не мали інших представницьких органів населення. Очолював колегію регент (*famatus regent honoratae communitatis* – правитель шановної громади) або маршалок. Його обирали щороку з членів гмінної палати або лавників під час виборів органів міського самоврядування. Із XVIII ст. без дозволу регента не проводили виплат з міської казни. У нього також були оригінали всіх важливих документів, що стосувалися міста. На думку Олександра Чоловського, посада регента нагадувала давніх римських народних трибунів. Ними завжди були особи з вищою освітою, високою ерудицією та добрими ораторськими здібностями [1616, s. 34].

На прикладі Львова посаду регента створено і в Кам’янці-Подільському. Тут його ще називали маршалком, по чергово обираючи з українців і поляків. Якщо регент був католиком, то віце-регент – православним, і навпаки. Кандидатуру обирала міська громада, а затверджував магістрат [1617, с. 205–206]. На основі рішення королівської комісії 1741 р., регента обирала колегія “40 мужів”, а затверджував магістрат. Згодом колегія обирала 3 кандидатів на регента і 3 на віце-регента, а затверджувала їхні кандидатури міська громада [1618, с. 206]. Регент виконував функції керівника колегії і народного трибуна. До повноважень регента Кам’янця-Подільського належали контроль за фінансами, захист прав та привілеїв міста. Він, як представник громади, відстоював її інтереси перед міською радою [1619, с. 210–212].

Регент зазвичай виконував функції фінансового контролю, розпоряджався коштами міського бюджету. Бургомістри подавали списки міських витрат, а регент виписував ордери, на які міські касири виплачували кошти. В окремих українських містах регента називали міським економом [1620, S. 74]. Зі створенням гмінної

палати українські міста отримали місцеве самоврядування в повному обсязі [1621, S. 75].

Андрій Яковлів усі населені пункти України, які володіли магдебурзьким правом, поділяв на 3 групи. До першої зараховував міста з повним магдебурзьким правом (Львів, Київ, Кам'янець-Подільський), що мали самоврядування на основі 2 колегій, міську раду з радниками та бургомістром, колегію лавників на чолі з війтом. До другої – міста, що мали “ратушне управління” з лавниками, війтом, радниками та бургомістром. До третьої – села, що володіли магдебурзьким правом, на чолі з війтом або солтисом і лавниками [1622, s. 15].

М. Владимирський-Буданов писав про третій вид магдебурзького права у приватновласницьких містах, які формально мали органи самоврядування аналогічні до міст із неповним магдебурзьким правом, але у своїй діяльності перебували під цілковитим контролем власника чи його представника [1623, с. 274–277]. В. Отамановський поділяв міста з неповним магдебурзьким правом на 2 різновиди. До першого входили міста, де війтівство належало місту, до другого ті, в яких війтівство належало іншим особам – старості або спадковому війтові [1624, с. 378].

4.3. Комісії міської ради і допоміжні міські служби; їх структура та компетенція

У містах України з магдебурзьким правом для виконання адміністративних, судових і соціально-економічних повноважень існував штат міських службовців та міських служб. Кількість службовців, їхні функції у кожному місті були різні. Великі міста, головно з повним магдебурзьким правом, мали більшу кількість службовців, а невеликі міста – меншу.

Найважливішою посадою серед допоміжного апарату органів міського самоврядування була посада писаря міської ради. Писар (*scriptor, civitatis, scribe*) очолював міську канцелярію, яка існувала ще в період діяльності у містах спадкових війтів [1625, S. 76]. Цю посаду ввели в усіх без винятку містах України, що володіли магдебурзьким правом. На перших порах її поєднували з посадою

судового писаря. У Львові її запроваджено 1359 р. після надання місту магдебурзького права [1626, s.7]. Писар вів протоколи засідань міської ради, вписував до спеціальних міських книг важливі міські контракти й угоди, складав листи до державних органів тощо [1627, s. 232–235]. Писар також заповнював книги міських статутів і міську хроніку, контролював міський архів. Його посада потребувала доброї освіти і знання права. У Львові з XVIII ст. він щорічно отримував 400 злотих платні, частину судових оплат від справ, які розглядала міська рада, а також користувався безплатно міським, “писарським” будинком [1628, s. 40].

Писар відповідав за міські книги, які вів, мав право відмовитися від незаконних вказівок бургомістрів і радників, якщо вони вимагали внести запис у міські книги всупереч встановленим процедурам [1629, s. 239]. До писарів висували високі вимоги, вони несли юридичну відповідальність за службові злочини. Так, за неправильний запис писареві відрубували руку, а за підробку міських книг передбачалася смертна кара через спалення [1630, с. 214]. Він також мав надавати міській раді витяги із законів і статутів, нотаріально посвідчувати документи. Іншою фактичною назвою посади писаря є “нотаріус” (*notarius officii consularis*). Усе це потребувало знання німецької та латинської або польської і латинської мов, а на східноукраїнських землях – руської (української), польської та латини. Писар також вів переговори з іншими містами, органами державної влади, навіть із королівським двором.

У малих українських містах посаду писаря часто обіймали безвідповідальні малограмотні люди, які допускали помилки та неточності під час складання документів [1631, с. 215]. Міські книги західноукраїнських міст були написані німецькою, польською, латинською мовами, а східноукраїнських – руською (українською мовою, що до кінця XVIII ст. в українських судах була офіційною) і в окремих випадках – польською. На думку професора А. Гальбана, який вивчав міські книги східноукраїнських міст в архівах Києва, вони засвідчували високу освіту міських писарів та їхню фаховість у складанні юридичних документів [1632, S. 89–93].

У Кам'янці-Подільському повноваження писаря виконував лавник або радник. М. Владимирський-Буданов писав про недбалість писарів Кам'янця-Подільського, зазначаючи, що вони використовували дивовижне поєднання латинських, польських, німецьких та українських слів [1633, с. 215].

Першими міськими писарями Києва були дяки, довгий час не існувало точно визначеного розмежування між писарями та дяками. Лише з кінця XVI ст. у документах згадано про київського писаря [1634, с. 135–137]. На відміну від Львова, де з кінця XVI ст. існувала посада писаря міської ради і в'їтівсько-лавничого суду [1635], в Києві створено загальноміську канцелярію й посаду міського писаря, який зазвичай виконував повноваження пожиттєво. Існувала також посада підписка. Ще однією особливістю Києва стала наявність посади регента, до повноважень якого належало посвідчення копій, витягів, що робилися з міських книг. За його відсутності ці функції виконував міський писар [1636, с. 139]. Повноваження регента у Львові стосувалися захисту інтересів громади в органах самоврядування.

До повноважень київського міського писаря належала участь у засіданні в'їтівсько-лавничих судів, ведення протоколу судового засідання, видача копій документів, складання заповітів і реєстрація важливих торговельних угод. У випадку невиконання писарем своїх посадових обов'язків і зловживання службовим станом, його могли звільнити з посади, позбавити міського громадянства, застосувати тілесні покарання тощо [1637, S. 40–42]. Коли він вступав на посаду, згідно з нормами магдебурзького права, відразу ж складав присягу [1638, арк. 7].

Писарі німецьких, польських, українських міст відіграли важливу роль у створенні джерел магдебурзького права, про що згадувалося у попередніх розділах. Львівський писар Ян Тухольчик був автором праці "*Farrado actionum*" [1639, s. 237]. Писарі польських міських рад і судові писарі Конрад з Ополя, М. Яскер, Б. Гроїцький стали авторами низки праць із магдебурзького права, використовуваних на території всієї Речі Посполитої, а згодом і Гетьманщини.

Судовий львівський писар щорічно отримував зарплату 250 злотих і безплатно проживав у міському будинку. За власні кошти він утримував помічників – підписків. Посада судового писаря Львова була пожиттєвою, а з 1624 р. ним міг

бути лавник. Писар м. Нилмаревичів на Волині отримував від кожного будинку 1 грош, а також був звільнений від податків [1640, с. 149]. У 1661 р. польський король Ян Казимир видав декрет, за яким писарями Львова могли бути особи із вченим званням доктора філософії, права та медицини [1641, с. 365]. У Львові існувала й посада писаря економічного, якого з 1608 р. вибирали лонгери. Він реєстрував прибутки і витрати всіх лонгерій, виплачуючи за їхніми вказівками кошти на різноманітні міські потреби. Його щорічний прибуток становив із XVIII ст. 312 злотих [1642, с. 41]. Упродовж понад 400-річного існування магдебурзького права у Львові міські писарі вели низку книг, частина яких зберігається досі в архівах: книги міської ради (*inducta officii consularis*) з 1461 по 1787 р. – 132 томи; війтівського уряду (*inducta officii advocatialis*) з 1559 по 1785 р. – 70 томів та протоколи війтівського суду (*protocolla officii advocates*) з 1577 по 1787 р. – 36 томів; міських лавничих судів (*inducta officii civilis*) з 1521 по 1787 р. – 66 томів і протоколи цих судів з 1577 по 1699 р. – 18 томів; книги вірменського суду (*acta iudicii civilis Armenorum*) з 1537 по 1783 р. – 24 томи; книги комісії присяжних (*officii dominorum jurisfidelium*) з 1524 по 1784 р. – 25 томів; книги заповітів (*testamentorum*) з 1641 по 1659 р. – 9 томів. Окрім цього, у львівському архіві містяться рахункові книги про сплату податків: шосу, чиншу, шелязного, подушного, поголового й штукового; реєстру виборців, прийняття до міського права тощо [1643, с. 124].

Інтереси міст у судах захищав синдик. У Львові цю посаду створила міська рада 1457 р. Синдиками були, зазвичай, науковці й добрі знавці права. Львівські синдики володіли іноземними мовами, їм виплачували заробітну плату, надавали міську квартиру. Синдик репрезентував місто в різних судах, зокрема королівських, і надавав правові консультації. Синдика у Львові призначала міська рада. З XV ст. його називали прокуратором. У Львові з XVIII ст. річна зарплата синдика становила 600 злотих [1644, с. 41]. Він від імені міста брав участь у всіх судах, зокрема у засіданнях вищого суду німецького права Краківського королівського замку, асесорського, референдарського, трибунальських судів за участі короля Польщі, а згодом – Речі Посполитої та ін. До повноважень синдика входила судова опіка над

малолітніми, сиротами, бідними. У Дрогобичі він захищав інтереси мешканців міста перед старостинським урядом і міською радою [1645, с. 71]. Мав бути високоосвіченою людиною, володіти знаннями магдебурзького й інших чинних на території держави прав [1646, с. 41]. Так, львівський синдик П. Щербич став автором 2 загальновідомих праць із магдебурзького права, які активно використовували на українських землях.

Посаду синдика у Київському магістраті затверджено лише 1638 р. [1647, арк. 1370–1371]. Київський синдик відстоював інтереси міста у земських, міських, духовних і вищих апеляційних судах Речі Посполитої, виконував функції прокурора – інстигатора. Впродовж XVII ст. траплялися випадки, коли його повноваження виконував міський писар.

У Києві серед міських службовців згадується ваговий – людина, яка контролювала правильність використання міських ваг; нічні сторожі – стежили за порядком вночі та кат – “мистр”. Для утримання ката міщани сплачували спеціальний податок – по 2 гроша від кожного возу зерна, завезеного до міста [1648, с. 49–50].

Функції прокурора виконував інстигатор. До його обов’язків належало проводити попереднє слідство, передавати осіб, що вчинили правопорушення, до суду міської ради чи вйтівсько-лавничих судів, виносити апеляції на рішення судів. У Львові інстигатор щорічно одержував 100 злотих і дана посада була запроваджена на початку XVII ст. [1649]. Він часто виконував роботу, що не входила до його повноважень. Зокрема перевіряв нічну варту, стан мостів, доріг, дотримання правопорядку на ринках міст, контролював правильність мір і ваги тощо [1650, с. 243–244]. У Кам’янці-Подільському інстигатор зазвичай виконував поліцейські функції, які за потреби могли значно розширюватися. Забезпечуючи правопорядок, інстигатор часто звертався з позовом проти міського вйта, який порушував права громади, та лавників за несплату податків і захоплення чужого майна [1651, с. 213].

Повноваження перекладача у великих містах виконував тлумач. У Львові тлумач володів грецькою, перською, італійською, турецькою мовами [1652, с. 299–

301]. На практиці він виконував також функції торговельної поліції – контролював дотримання торговельних привілеїв. Кожен купець мав доповісти тлумачу про мету свого прибуття до міста. Тлумач зобов'язувався доповісти про наявність серед купців розвідників іноземних держав. Він не отримував оплати з міського бюджету, а до його доходів належала частина мита, яке сплачували місту іноземні купці. У Львові й Кам'янці-Подільському тлумачами були зазвичай вірмени та греки, які за власний кошт утримували своїх помічників–баришників. Посаду тлумача введено у Львові 1441 р. привілеєм Владислава Варненчика. Його призначали радники. Кількість тлумачів становила 12 осіб [1653, s. 42]. Кожен із них упродовж року дарував радникам 1 або 2 килими та сплачував 1200 злотих. У Кам'янці-Подільському була посада люнара, що отримала іншу назву, – господаря міста, “шафара” або “прокуратора”. Спочатку його обирала колегія “40 мужів”, і йому щорічно виплачували від 20 до 50 золотих. Надалі траплялися випадки обрання люнара з членів гмінної палати [1654, с. 212–213]. Поступово люнари стають помічниками регента.

Допоміжні судові функції у містах України виконували возні (*wozny, muntius, minister, famulus, servus sluga, butel*). Возні у Львові також складали присягу: “Я присягаю перед Богом, панами радниками, війтом і усім поспільством цього міста, що службу нестиму гідно, виконуватиму все, що мені буде доручено посадою: затримання, арешт та інші вказівки пана війта... нікому не робитиму поступок з приязні або за подарунок” [1655, арк. 9]. В українських містах, що піддавалися частим турецько-татарським нападам, була посада нічного бургомистра, який мав ключі від міських брам. Нічний бургомістр контролював дотримання правопорядку в нічний час і правильність несення вартовими служби на мурах і баштах міста [1656, s. 45]. У Золочеві такого бургомистра обирали мешканці: “Йому має дати місто щорічно 10 злотих і від усіх податків звільнити, а міська і підміська варта повинна підпорядковуватися йому на основі давніх звичаїв” [1657, s. 49]. Бургомістрові допомагав ключник брам і воріт, який їх зачиняв і передавав ключі нічному бургомістру. Трубач на ратуші повідомляв щогодини час, а у випадку небезпеки пожежі бив у дзвін. За стан зброї, боєприпасів, артилерії міст відповідав пушкар. Поліційні функції в українських містах виконували пахолки (*fomuli*,

familia, praetoriana). У Львові кількість пахолків становила спочатку 4, а з XVIII ст. – 12 осіб [1658, с. 25–28]. Вони носили дубові ціпи, оббиті залізом, і в деяких містах їх називали ціпаками. Ціпаки також охороняли міські брами [1659]. Крім них, правопорядок у місті забезпечували 4 гайдуки, які охороняли бургомистра, і торгова поліція [1660, с. 239–256]. Не можна було уявити міста, що здійснювало самоврядування на підставі магдебурзького права без ката, – йому належало “право меча”. Дрогобич, як відомо, запрошував ката зі Львова і виплачував йому кошти за виконання посадових обов’язків [1661, с. 73]. Аналогічно Жовківська міська рада до XVIII ст. запрошувала львівського ката, а тоді теж запровадила посаду ката, якому щорічно виплачувала 38 злотих [1662, с. 60]. Кат “*tortor*” “*майстер*”, “*екзекутор*” виконував вироки у кримінальних справах, зокрема смертні, застосовував тортури під час проведення попереднього слідства [1663]. У Львові кат мешкав у одній з міських брам, його доходи становили 3 гроші з кожного возу дров, ввезених до міста. Кат також відповідав за вивіз із міста сміття за окрему плату [1664]. У 1432 р. кат отримував щотижня 1 гривню та додатково щорічно 30 гривень [1665, с. 97]. У Центральній Україні посада ката існувала лише в окремих містах. Так, на початку XVIII ст., зазначав В. Антонович, траплялися випадки, коли представники магістрату Чорткова і Баварова прибули до Кам’янця-Подільського, щоб запросити ката для виконання прийнятих судових вироків. У Кременці 1710 р. смертного вироку не виконали через відсутність ката [1666, с. 331–332]. Кат здійснював тортури лише після дотримання визначених процедур. Насамперед вїйт пропонував звинуваченому визнати вину і не доводити справу до тортур. Якщо той відмовлявся, то вїйт пропонував інстигаторові: “Пане інстигаторе, накажи майстрові (катові), нехай робить, як наказує право”. Після цього кат розпочинав тортури [1667, с. 150].

На міських ринках окремих міст спеціальні службовці – “охоронці ваг” – видавали точну вагу й стежили за якістю товарів. Виявивши підробки, неправильне використання ваги, про це доповідали міській раді. Аналогічні функції виконував помірник щодо контролю правильності застосування мір. У містах, що володіли водопроводами (Самбір, Львів), за доставкою води та її якістю стежив

“водопровідник”. У Самборі кожен мешканець за користування водопроводом щорічно сплачував 3 злотих [1668, с. 94].

У містах магдебурзького права, крім бургомистра, радників, вїйта, лавників, гмінної палати, існувала низка комісій і допоміжних служб, що забезпечували повноцінне функціонування органів міського самоврядування. Найліпше можна простежити діяльність комісій міської ради та допоміжних міських служб на прикладі міст із повним магдебурзьким правом. У містах із неповним магдебурзьким правом чи приватновласницьких ці функції об’єднували або не виконували взагалі. Комісії міської ради мали значні контрольні повноваження, тож спочатку їх формували міські ради. Після утворення гмінної палати їхні представники увійшли до складу цих комісій, що частково розширило права міських громад.

До перших належала комісія контролю міських фінансів (*longeria, economic civitalis*). У Львові на першопорах контрольні функції у галузі фінансів належали міській раді. На основі привілею Сигізмунда I від 1519 р., їх виконували 2 радники [1669, с. 37]. З 1577 р. фінансова комісія складалася з радника та лавника, а 1604 р. її доповнював представник від колегії “40 мужів” [1670, с. 231]. У Кам’янці-Подільському ці функції належали люнару, шафару, а згодом – прокуратору, якого вибирали зі складу колегії “40 мужів”. Люнар щорічно отримував 20–50 злотих. Посадові особи, що спробували впливати на рішення люнара, підлягали штрафу розміром 100 гривень [1671, с. 212–213]. Люнар давав згоду видавати кошти на різні міські потреби, а коли в місті набуло чинності магдебурзьке право, ці функції перейшли до регента колегії “40 мужів” [1672, с. 213].

Окрема комісія у Львові – це “депутати до стягнення заборгованості податків” (*deputati seu iudices recuperatores*) у складі 8 осіб (по 2 від кожного стану і 2 вірменських лавників), що мали право стягувати несплачені податки через арешт майна боржника [1673, с. 39]. Іншу комісію – “10 (11) мужів для слухання рахунків” (*decem viri ad audiendas rationes*) із 1552 р. щорічно обирали у складі 4 лавників і 6 міщан, яких згодом замінили 6 представників колегії “40 мужів”. У 1680 р. до її складу ввійшов представник вірменської громади. З 1746 р. цю комісію формували

вже 4 лавники, 5 представників від колегії “40 мужів” і 2 вірменські лавники. Ця комісія щорічно в грудні контролювала використання фінансів лонгеріями, а з XVIII ст. – і регентом [1674, с. 15]. Про діяльність комісія звітувала щорічно під час виборів. У Кам’янці-Подільському податки збирали поборці (екзактори). Їх призначали зазвичай із лавників. Свої функції вони виконували під час стягнення податків [1675, с. 213].

У Львові контрольні повноваження у галузі фінансів належали також лонгерії королівської міської каси з 1663 р. і лонгерії каси водопроводів та доріг [1676]. Кожна з названих лонгерій мала власну касу, “що на три ключі зачинялася”, власні книги, куди вписувала всі прибутки і витрати, підписані угоди, контракти, і проводила щотижневі засідання. Всі 3 колегії мали спільного писаря (*notarius lonheriae*), спільне приміщення у ратуші й отримували щорічно разом 100 злотих. З 1746 р. лонгерію доріг і водопроводів скасовано, а її функції передано до міської та королівської кас [1677, s. 40].

Лонгер королівської каси затверджував витрати на ремонт брам, мурів, башт, валів і закупівлю зброї та боєприпасів. Сюди надходили кошти з сіл Кульпаркова та Брюховичів, від 4 млинів на Галицькому та Краківському передмістях тощо [1678, с. 118]. Лонгери міської каси затверджували доходи, відведені на оплату писаря, синдика, інстигатора й інших міських службовців і служб [1679, s. 39]. Лонгери каси водопроводів і доріг вживали заходи, спрямовані на раціональне використання коштів, що надходили на ремонт доріг, водопроводів, колодязів, мостів. Ці кошти покривали мостовим та водопровідним податками. Кожна з лонгерій мала власні каси, вела окремі фінансові книги. Кошти лонгерій контролювала комісія “10 мужів”, до складу якої з 1552 р. входили 4 лавники та 6 представників міської громади. Згодом ці повноваження виконували і члени колегії “40 мужів” [1680, s. 231–232]. З 1680 р. до її складу ввійшов представник вірменської громади. Завданням комісії став щорічний контроль разом із міською радою за використанням коштів лонгерами та регентом колегії “40 мужів” [1681]. У Самборі контрольні функції у галузі фінансів виконували 2 лонгери, яких обирала рада та колегія “24 мужів”. За відмову від співпраці з лонгерами до винних застосовували

штрафи розміром 6 гривень [1682, s. 208–220]. Лонгери мали право визначати податки за погодженням із місцевим сеймиком. Від 1604 р. у Львові діяла будівельна комісія у складі радника, лавника та представника колегії “40 мужів”. Її завданням був контроль за дотриманням будівельних норм і правил. Наглядачі контролювали дотримання цього міського привілею купцями. Контроль за станом зброї та боєприпасів з XVIII ст. здійснювала окрема комісія (*provisores armamentaria et granarii*), куди входили радник, лавник та представники колегії “40 мужів” [1683, s. 40].

Надалі почала працювати комісія “6 мужів” із надзвичайних випадків, утворена 1663 р. для збору коштів на надзвичайні потреби і на виконання королівських привілеїв. Із XVIII ст. діяла фінансова комісія, до складу якої входило 8 осіб: по 2 представники від кожного зі станів міста та 2 вірменські лавники. До повноважень фінансової комісії належали стягнення податків, її рішення не підлягали апеляції [1684, s. 39]. Податки мита у Львові збирали податківці (поборці), яких обирали радники. Спочатку їх було 2, а з XVIII ст. – 3 (лавник, вірменський лавник і представник комісії “40 мужів”). Кілька спеціальних осіб (*ferandarii iunkari causerum*) виконували функції адвокатів, за що отримували винагороду від клієнтів. У Києві контроль за фінансами міста здійснювали окремі радники, яким магістрат довіряв ключі від міської скарбниці, а податки збирали поборці з числа радників і лавників, які складали відповідну присягу [1685, с. 123]. У Житомирі, Вінниці й інших містах впроваджено посади десятників, що виконували адміністративні та судові повноваження. У Вінниці десятники виконували функції, пов’язані з обороною міста, їх вважали найважливішими після вйта особами [1686, S. 187]. Десятники були у Самборі, Кам’янці-Подільському та ін. Оборона міст від ворожих нападів стосувалася всіх міщан. Ця вимога була майже у всіх привілеях міст, що піддавалися частим турецько-татарським нападам.

4.4. Правовий статус міського населення

Магдебурзьке право в українських містах отримали особи, що мешкали у його межах і мали його громадянство. Вони становили міську громаду (*gemeinde*,

communitas). Магдебурзьким правом у Львові могла володіти одружена людина християнського віросповідання, якщо її моральність могла підтвердити видатна особа або лист від органів влади рідного міста, письмова порука 2 львівських громадян, а сама вона володіла нерухомістю в місті на суму не менше 300 польських злотих і заплатила в касу міської ради визначену суму або передала зброю до арсеналу [1687, s. 30]. Оплата за міське право надходила на озброєння міста, будівництво та ремонт міських мурів, на потреби радників та міського нотаріуса [1688, s. 301]. Вимагалось також упродовж року привезти до міста дружину і дітей. Українські історики В. Лозинський і С. Білецький писали, що у Львові кандидат на отримання міського громадянства мав володіти нерухомим майном від 3 до 5 тис. злотих, залежно від того, був він ремісником чи купцем [1689, с. 169]. В окремих випадках міського громадянства могли набувати шляхтичі, що вимагало відмови від шляхетства [1690, с. 170]. Після цього львівська міська рада приймала присягу: “Я присягаю Всемогутньому Господу Богу, Його Величності королю, панам радникам цього міста і закону міста, що хочу вірним і законослухняним бути, міську таємницю зберігати і нікому її не виявляти. Якщо ж би я довідався про лихі замисли проти Його Величності Короля та панів радників і міста цього, того не хочу таїти, але панам радникам моїм хочу об’явити. Якщо ж би я займався купецтвом, тоді, користуючись вольностями міста, не маю права з жодним іншим співпрацювати, ані під своїм проводом чужі товари не можу до міста і з міста возити, ані також як свої продавати і факторій на шкоду міста, не повинен складати, так мені, Господи Боже, допоможи, і справедливість його свята” [1691, s. 30]. Вірець присяги для новоприйнятого міщанина містився у праці Бартоломія Гроїцького “Порядок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” [1692, s. 52–53]. У Львові окремим правовим статусом володіли передміщани, які також складали присягу. Вона відрізнялася від присяги міщан, називалася “Присяга на громадянство передміщан, що живуть з дрібної торгівлі” [1693, арк. 5–6]. Львівські передміщани, попри значно вищі ціни на помешкання за міськими мурами, намагалися переселитись у місто [1694, с. 236]. Іншу присягу складали переселенці з Італії. У Києві й інших українських містах, що були у складі

Великого князівства Литовського, магдебурзьке право одержали особи, які постійно мешкали у містах і володіли нерухомістю, а також мали добру репутацію. Від кандидатів вимагали сплатити податки і дати присягу. Селяни, що прибували до міста, мали підтвердити особисту свободу або ж мати лист від власника про звільнення [1695]. Цей документ могла видавати сільська лава зі солтисом і міська рада найближчого міста. Від кінця XV ст., на основі статуту короля Яна Ольбрахта, селяни мали подавати ще звільнення від підданства, яке у королівських маєтках видавали старости, а в селах, що належали шляхті та духовенству, – власники [1696, s. 119].

Магдебурзьке право у Львові надавали на підставі рекомендаційних листів *litterae recommendatoriae* або *litterae mansionis et conservatoriae*, де містилися відомості про походження та попереднє місце проживання кандидата. Ці листи видавали старостинські уряди, магістрати інших міст і керівники сіл. Від другої половини XVI ст. мешканці сіл подавали також згоду власника та громади (*consensus tenutarii et possessoris bonorum ma manumissio*). Міське право у Львові могли отримати особи, за яких поручилося кілька львів'ян [1697, s.21–222]. Від 1424 р. на основі ухвали міської ради поручителі сплачували штраф 10 коп грошей у випадку недотримання їхніми підопічними зобов'язань. Поруку (*fideiussores*) застосовували у випадку відсутності у день надання міського права всіх передбачених документів [1698, s. 299]. Документи на отримання міського права називалися “листами про добру поведінку та походження”. В окремих випадках підставою для набуття міського громадянства стали королівські листи або документи, надані цехами, в яких працювали кандидати.

У західноукраїнських містах від кандидатів на отримання міського громадянства вимагали католицького віросповідання, а православних і греко-католиків частково обмежували у правах [1699, s. 298].

Українці творили окремі міські громади, що мали релігійні й економічні права, але не набували міського громадянства. Якщо українці або вірмени отримували міське право у Львові, в актових книгах зазначали: міське право “сягає так далеко”, що поширюється на вірмен і русинів (українців) “Наскільки сягають привілеї

вірмен і русинів” (*“In quanyum se Armenorum et Ruthenorum extentunt privilegia”*) [1700]. Міське право могла одержувати особа, яка купувала на території міста нерухомість або одружувалася з кимось із міщан [1701, s. 299]. Підтвердження шляхетства в окремих випадках могло замінити документи з місця проживання особи. Зокрема 1577 р. у Львові венеціанський пекар Камілло одержав міське право на основі поруки познанського хорунжого Мація Горецького, який знав його родичів. Лише 1583 р. Камілло подав міській владі відповідний документ, що підтверджував його шляхетне походження [1702, с. 299–300]. У Львові існував поділ між громадянством ремісників і купців. Ремісник, бажаючи займатися торгівлею, мусив знову приймати міське громадянство та нову присягу, передбачену для ремісників. Шляхтичі набували міського громадянства головно через шлюби з міщанами. Втім, низкою польських конституцій (1505, 1550, 1677 р. тощо) шляхті заборонено набувати міське громадянство перед загрозою втрати шляхетства. В окремих українських містах, зокрема у Львові, траплялися випадки надання міського громадянства жінкам упродовж XIV–XVI ст. Це зазвичай стосувалося вдів і жінок, що володіли у місті нерухомим майном [1703, s. 3–4].

Порядок оплати за надання міського права у містах неповного магдебурзького права найточніше засвідчує ординація Любліна, видана 1651 р., в якій заборонено брати за це понад 30 злотих. Якщо кандидат добровільно сплачував більшу суму, то її передавали люнару на міські потреби [1704, s. 302]. Від усіх оплат звільняли синів міщан або мешканців міста загалом. Рішення про звільнення від сплати коштів за прийняття до міського права могли ухвалювати радники. Від оплати звільняли окремих осіб, проживання яких у місті мало важливе значення: лікарів, працівників органів самоврядування та ремісників професій, відсутніх у місті. Надання міського права відбувалося в ратуші. Його могли здійснювати лише радники. До початку XVI ст. у Львові й Перемишлі присягу приймали німецькою, а згодом – польською та латинською мовами [1705, s. 305]. Міське право надавало низку пільг і привілеїв. У Києві нових міщан вписували до окремого реєстру, і магістрат вживав заходи, спрямовані на захист їхніх прав. Мешканці Києва, що володіли магдебурзьким правом, у реєстрі фігурували як “люди міста Київського, присуду права магде-

бургского”, “городчанинь юрисдикций меское магдеборское”, “магдеборчики”. Міське громадянство мало і низку обов’язків, пов’язаних із захистом політичних, економічних та оборонних інтересів міста. Дані вимоги стосувались усіх українських міст із магдебурзьким правом.

Зокрема у Києві забороняли продавати нерухоме майно особам, що не належали до магдебурзької юрисдикції, але, як засвідчують історичні джерела, цю вимогу нерідко порушували. У прикордонних із Диким Полем містах прийняття осіб до міського права було ліберальнішим, оскільки органи державної влади та власники були зацікавлені у збільшенні міського населення. Наприклад, лист короля Владислава IV дозволив приймати під юрисдикцію магістрату нових осіб у випадку виконання присяги на міщанство. Їм оголошували королівський захист [1706, с. 5]. Магдебурзького права в усіх українських містах не отримували шляхтичі, духовенство, жебраки, євреї та мешканці юридик.

Магдебурзьке право у Львові не набувалося за народження від батька-львів’янина. Після досягнення повноліття діти також мали пройти процедуру отримання міського права. Ця вимога не стосувалася синів багатих і впливових львівських родин. Магдебурзького права також не отримували повнолітні неодружені чоловіки, крім осіб старшого віку. Вони сплачували спеціальний податок, який отримав назву “бикове” [1707, с. 79]. Міщан могли позбавити міського права [1708]. Найпоширенішою формою втрати міського громадянства був переїзд до іншого населеного пункту. Для відмови від отримання міського громадянства та на його позбавлення потрібна була згода міської ради. Примусове позбавлення міського громадянства (*privatio*) відбувалося через недотримання умов договору, за яким особа отримала міське право, порушення міських свобод і присяги [1709]. Найвідоміший випадок позбавлення міського громадянства у Львові стосувався багатого міщанина Яна Алембека, що був у складі колегії “40 мужів”. Підставою для цього стало рішення міської ради – “Декрет проти Алембека” від 14 грудня 1605 р., де згадано його правопорушення (порушення присяги, розголошення міських таємниць, дискредитація органів міської влади та ін.) [1710, с. 125–126]. Це рішення підтвердив через кілька днів новий документ міської ради. Справа Яна

Алембека набула загального розголосу – її розглядали у вищих державних інституціях Речі Посполитої. Декрет короля Сигізмунда Августа повернув Алембеку міське право. На західноукраїнських землях у містах після надання їм магдебурзького права значну кількість населення, крім українців, вірмен, поляків, угорців, становили німці. У Львові, Перемишлі, Кросно міська рада та вйтівсько-лавничі суди до кінця XV ст. формувалися з німецького населення [1711, s. 312] На початку XV ст. у Львові функції радників виконували Р. Еунзінгутель, Я. Ворст, Н. Вернер, Н. Реуссе, Г. Андріс, П. Кушнір, а лавниками були Г. Громер, Ф. Курснер, Н. Шелер, М. Цінрайх, Н. Веске, Г. Шультіс, Г. Тільман, Н. Фрідріх, Н. Шультіс, Г. Ерасмус, А. Гемеліх [1712, s. 313]. Більшість населення малих міст становили українці. У Львові, Кам'янці-Подільському, Станіславі, Снятині, Бродах, Бережанах, Язлівці тощо мешкала значна кількість вірмен. Окрім поляків, до католицької громади належали німці, угорці, шотландці, італійці, які вже в XVII ст. були полонізовані [1713, s. 331].

Українці й вірмени на західноукраїнських землях не могли отримати міського права і брати повноцінної участі в управлінні містом. Вони впродовж тривалого часу боролися за свої національні, політичні та соціальні права. Відомий український історик Н. Полонська-Василенко писала: “Статути магдебурзького права у більшій частині міст застерігали, що населення міста повинно належати до римо-католицької віри. Це вносило тяжке ускладнення в життя міст, де більша частина людності була православна. Ледве вдалось їм отримати право обирати 1-2 представників до лави і ради” [1714, с. 356]. У Львові у XVI ст. українці володіли лише 40 земельними ділянками. На думку професора Я. Кіся, у першій половині XVII ст. у Львові мешкало 50% поляків, по 20% українців та євреїв, 10% вірмен [1715, с. 38]. У містах Белзького воєводства українське населення становило від 2/3 до 3/4 населення міст [1716, s. 231–232]. У більшості малих міст цього воєводства вони очолювали магістрати [1717, s. 73]. Схожу ситуацію зафіксовано у містах Галицької землі Руського воєводства. Наприклад, магістрат Рогатина XVII ст. складався з 10 українців, а міські книги вели українською мовою [1718, с. 55]. У Львові, Самборі, Дрогобичі українці впродовж XIV–XVI ст. мали рівні пра-

ва з католиками на основі королівських привілеїв, які поступово скасовано в другій половині XVI – на початку XVII ст. [1719, s. 74] Так, у Дрогобичі, за постановою королівської комісії, до міської ради входили 2 представники від української та 2 – від польської громад. У 1648 р. українці мали представника у складі міської ради та лавника [1720, с. 15]. У Львові на підставі привілею Сигізмунда I Старого 1521 р. і привілею Сигізмунда II Августа 1572 р. православні отримали право складати присягу на основі власної ікони в православних церквах на зразок міщан-католиків, користуватися сповна міським правом і виконувати міські обов'язки [1721, с. 40–56]. Однак на практиці цих привілеїв не реалізовано повною мірою.

Зокрема українці Львова на підставі королівських привілеїв 1433 р. одержали рівні права з католиками. Однак документ 1659 р. позбавив їх права обіймати будь-які посади у місті, враховуючи навіть старших цехів [1722, s. 239, 334]. Так, у XVIII ст. зусиллям українських громад 1713, 1745 і 1753 р. видано королівські декрети, що підвищували статус української громади Львова [1723]. До складу міської ради увійшов 1 українець, до лави – 3, до складу колегії “40 мужів” – 7. Однак і цих рішень до кінця не реалізовано [1724]. У Кам'янці-Подільському, де проживало 3 основні громади – українці, поляки і вірмени, – з 1491 по 1670 р. існувала окрема руська (українська) юрисдикція, згодом об'єднана з польською в єдину з рівним представництвом обох націй [1725, с. 178–179].

Після прийняття українцями Львова греко-католицької віри на початку XVIII ст. їх представники увійшли до складу міської ради, в'їтівсько-лавничих судів і колегії “40 мужів” [1726, s. 229–236]. Поступово кількість українців збільшувалася завдяки мешканцям навколишніх сіл. На українських землях у складі Великого князівства Литовського українці й поляки мали рівний доступ до управління міст. Не існувало обмежень для православного й католицького населення. Це дає підстави стверджувати, що магдебурзьке право на цих територіях було українським правом місцевого самоврядування. У Києві, окрім українців, поляків, татар, молдаван, білорусів, лише вірмени створили достатньо численну громаду з власною церквою Різдва Богородиці. Хоча привілеї на магдебурзьке право Києву початку XVI ст. засвідчували проживання у місті осіб католицької, вірменської та грецької

(православної) віри, до складу органів міського самоврядування входили, за окремими винятками, лише православні. Належність до своєї віри зберігали окремі службовці вірменського походження [1727, с. 30]. Серед міських службовців траплялися також особи татарського походження, які прийняли православну віру: Ясько Кошкилдиг (1552–1557), Андрій Кошколдейович (1575–1579), Устим Фіц-Кобзевич (1575–1579), Василь Кобизевич Ходика (1583–1609), київський вїйт Федір Ходика (1612–1625) і його сини [1728, с. 29]. Важливу роль у захисті прав українських міщан відігравали церковні братства, створені у Львові, Києві, Рогатині, Городку, Бересті (Бресті), Перемишлі, Комарно, Сатанові, Галичі, Луцьку тощо.

Окремим правовим статусом в українських містах володіли євреї, що з'явилися на наших землях ще за Київської Русі. Їм не надавали магдебурзького права. У Львові євреї створили власну релігійну громаду, що мала автономію у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Євреї підпорядковувались органам державної влади в особі руського воєводи [1729, с. 31]. У Самборі євреї мешкали у передмісті під назвою Бліх. Керував єврейською громадою кагал у складі 3–5 осіб. Його щорічно обирала єврейська громада, а з XVI ст. затверджував руський воєвода. Кагал складав присягу на вірність королю. Найвищою посадовою особою громади був рабин. Він підписував документи, був головою суду, виконував інші адміністративні справи. Рабина до 1541 р. призначав польський король, а згодом обирала єврейська громада та затверджував руський воєвода. Єврейський суд розглядав дрібні правові спори, а справи між євреями і міськими мешканцями Самбора розслідували міські вїйтівсько-лавничі суди [1730, с. 98]. У Перемишлі XVII ст. майже всі міські купці мали єврейське походження. Євреї також вільно займалися у місті ремісництвом і, на думку Яна Птасьніка, були рівноправні з міськими мешканцями [1731, с. 356]. У Львові існували 2 окремі кагали у межах міста та передмісті. Їх очолювали 4 старійшини (парнаси). Ця посада була спадковою. Один із старійшин щомісячно виконував обов'язки кагального бургомістра [1732, с. 126]. Львівському кагалу підпорядковувалися кагали сусідніх міст. Судові справи між львівськими євреями розглядали 12 суддів – даяни [1733, с. 127]. Євреї за кількістю мешканців західноукраїнських міст були третьою громадою

після українців і поляків. У Белзькому воєводстві 1630 р. євреї становили 14,6% населення міст, 6,2% сяноцької землі Руського воєводства та 5% галицької землі. У Львові кількість євреїв на цей період досягала 5–6 тис. осіб [1734, s. 75].

Вірменські громади в українських містах маґдебурзького права володіли правом на власне самоврядування, яке очолював вірменський вїйт. Великі вірменські громади проживали у Львові, Станіславі, Бродах, Золочеві, Кутах, Бережанах, Язлівці, Бучачі, Кам'янці-Подільському, Підгайцях та ін. Усі зазначені міста володіли маґдебурзьким правом. Найвпливовішими та найбільшими були вірменські громади Львова та Кам'янця-Подільського. Перша офіційна згадка про вірменського вїйта у Львові сягає 1379 р., коли видано привілей королеви Польщі й Угорщини Єлизавети [1735, с. 122]. Вірменський вїйт здійснював окремі адміністративні функції щодо вірмен Львова. Ширшими повноваженнями він володів у сфері судочинства, де був головою суду. Функції присяжних виконували старші вірменської нації (вірменські лавники). Через тривалу боротьбу між маґистратом і вірменською громадою посаду вірменського вїйта скасовано декретом польського короля Казимира IV від 10 березня 1469 р. Відтоді діяльність вірменського суду відбувалася за участі вірменських лавників під головуванням львівського міського вїйта [1736, с. 69]. Після переселення вірмен на українські землі вони використовували власні джерела права, якими були Судебник Мхітара Гоша, Сирійсько-римська книга та вірменське звичаєве право [1737, с. 142]. У процесі здійснення судочинства на практиці часто виникали проблеми правильного трактування вірменського права, правові норми якого були написані маловідомими для органів влади вірменською та вірменсько-кипчацькою мовами [1738, с. 87]. Щоб усунути ці суперечності, львівські вірмени підготували кодифікований проект вірменських законів, який отримав назву “Статут Львівських вірмен” (“*Statutas Juris Armenici*”), написаний латинською мовою та затверджений 1519 р. королем Сигізмундом I Старим [1739, s. 9]. На його основі 1567 р. було прийнято окремий статут для вірмен Кам'янця-Подільського [1740, с. 142]. Вірмени склали окрему присягу в присутності бургомистра і радників. Вони мали також відмінний від католиків процес прийняття громадянства. З другої половини XVII ст., після

підписання унії вірменської церкви з католицькою, права вірмен поступово зрівняно з католиками. Таке рішення сприяло асиміляції вірменського населення в українських містах з магдебурзьким правом [1741, с. 88].

Вірменські суди під головуванням власних в'їтів діяли і в інших українських містах – Язлівці, Бучачі, Підгайцях, Могилеві-Подільському, Бережанах, Станіславі. Посаду вірменського в'їта у Кам'янці-Подільському встановлено 1469 р. Його обирали щорічно “40 братів” під керівництвом маршалка та 50 представників від простого люду серед суддів вірменського суду [1742, с. 142]. Із суддів (лавників) обирали нотаріуса (секретаря суду), заступника в'їта і маршалка, який виконував функції керівника ради старійшин “40 братів”. У Кам'янці-Подільському, як і у Львові, лавники вірменської нації, водночас із судочинством, виконували адміністративні функції. Вірменський суд Кам'янця-Подільського складався з “12 добрих мужів”, обізнаних із вірменським правом [1743, с. 144]. Окрема вірменська юрисдикція у Кам'янці-Подільському зберігалася до 1790 р., коли її функції передано магістратові [1744, с. 182]. До 1790 р. продовжували діяти вірменські суди і в містах Галичини після її входження до складу Австрії та скасування магдебурзького права.

4.5. Організація та правові засади діяльності цехів

Одним із елементів міст, що здійснювали самоврядування на основі магдебурзького права, була цехова організація. Міська влада, разом із королівськими чиновниками та власниками міст, належала до органів, контролюючих діяльність цехів. Залежність цехів від міської влади встановлено після надання їм магдебурзького права, хоча впродовж XIV – на початку XV ст. зафіксовано дуже мало інформації про саму діяльність цехів [1745, с. 22]. У XV ст. поступово врегульовано питання залежності цехів від органів міського самоврядування. Цей порядок тривав до скасування магдебурзького права. Правовою основою для діяльності цехів стали локаційні й інші королівські привілеї, локаційні документи власників міст і реалізація прав на торги та ярмарки, що ґрунтувалися на нормах магдебурзького права XV ст. [1746, с. 193–194]. Цехове право було тісно пов'язане з

міським. Найбільший вплив на діяльність цехів мала міська рада, яка контролювала вибір старшин, а також збори, фінанси, якість та кількість товарів. Міста допомагали цехам реалізовувати їхнє право власності на продукцію і торгівлю, видаючи дозволи на будівництво торговельних приміщень. Керівництво цехами у сфері судочинства здійснювалось унаслідок розгляду апеляційних справ на рішення цехових судів і вирішення інших справ за участю представників цехів у міських в'їтівсько-лавничих судах. Міська рада керувала цехами через затвердження спеціальних статутів і ухвал цехів. Цехові статuti підтверджували, оскільки оригінали часто втрачалися з різних причин, зазвичай пожеж. Такий випадок трапився 1571 р. у Луцьку, коли згоріли привілеї ковальського цеху [1747, с. 34–35].

Цехові статuti міст не були ідентичними. Вони склалися з неоднакової кількості артикулів і різнилися за змістом. Так, статут львівського цеху шевців, затверджений королем Сигізмундом III 1593 р., містив положення про спосіб виготовлення виробів, порядок навчання учнів і регламентував діяльність цехових майстрів [1748, с. 36]. Спільними для цехових статутів були порядок обрання керівника цеху (цехмістра), періодичність проведення цехових зборів, дотримання дисципліни в цеху, визначення розміру коштів, що сплачувались у цехову касу (скриньку), умови прийняття до цеху та порядок, за яким завершувалося навчання учнів [1749, с. 37]. У середині XVII ст. у Кам'янці-Подільському діяло 18 цехів, у Меджибожі – 6, у Білій Церкві – 12, у Ніжині – 8 [1750, с. 185–186]. Найбільша кількість цехів (165) серед українських міст з магдебурзьким правом була у Львові [1751, с. 65]. Цехи також відігравали основну роль в управлінні міст. Наприклад, у м. Пржеворську (Польща) в першій половині XVII ст. 73,6% членів ради і 80,5% членів лави становили представники цехів [1752, с. 65]. Подібні випадки траплялися і в українських містах. Міська рада в межах своєї компетенції ухвалювала вількери, резолюції, ляуди стосовно внутрішнього життя цехів. Значення цехів зросло після створення гмінних палат, які склалися з купців і ремісників, що перебували у складі міських ремісничих цехів. Гмінні палати функціонували у значній кількості українських міст.

Правові акти міських рад були для цехів основними нормами права, що регулювали торговельну, промислову діяльність, визначали права й обов'язки.

Діяльність цехів регулювали також нормативні акти, які видавали власники міст, а ними був королівський двір, шляхта та духовенство. У королівських локаційних привілеях, поряд із положеннями про права міст, повноваження органів міського самоврядування, податкові пільги, містилися відомості про організацію (утворення) цехів та їхню структуру [1753, s. 236].

До складу цехів входили самостійні й несамостійні ремісники. Під самостійними ремісниками розуміли майстрів, що мали власні майстерні, а під несамостійними – всіх інших [1754, s. 139]. Майстрами могли стати особи, які володіли міським правом, сплатили вступний внесок і виготовити свій ремісницький виріб. Керували цехами цехмістри. До їхніх повноважень належало і здійснення судочинства в цехах. Цехи посідали чільне місце в структурі органів міського самоврядування. На українських землях було 2 різновиди вибору органів цехового самоуправління. Перший – у містах повного магдебурзького права (Львів, Кам'янець-Подільський, Київ) і королівських, де цехмістрів обирали члени цеху, а затверджували міська рада та бургомістр. У містах неповного магдебурзького права та приватновласницьких цехмістрів призначав бургомістр і радники. Кандидатуру на старшину цеху пропонували цехові майстри, а у виборах могли брати участь майстри, що мали право участі в цехових зібраннях. Здебільшого вибори цехмістрів здійснювались у день обрання інших органів міського самоврядування – міської ради, бургомистра, лави та вїйта. Такі випадки траплялися у Львові.

До повноважень цехмістрів належала репрезентація інтересів цеху перед органами міської влади, власниками міст і державними структурами [1755, s. 76–77]. Цехмістри контролювали дотримання правопорядку в цехах, фінансовий стан, якість виробленої продукції, порядок обрання майстрів та ін. Вони виконували й дрібні поліційні функції на території цеху. За керівництва цехмістрів спеціальні писарі вели цехові книги, куди вписували найважливіші угоди й інформацію про прибутки та витрати цеху.

Якщо виникали спори між майстрами та цехмістрами, то їх розглядали у міських війтівсько-лавничих або замкових судах [1756, s. 151]. Цехи діяли також як релігійні об'єднання і товариські організації. Вони мали власні каплиці й місця у костелах. Цехи виконували військові функції, були осередками міського політичного життя [1757, s. 153–155]. Кожен цех на міських судах захищав окрему ділянку та міську башту.

Низка особливостей в організації цехів існувала в Києві, де, на відміну від інших міст, діяли цехи магдебурзької та замкової юрисдикцій [1758, с. 101]. Цехові ремісники вживали заходи обмеження діяльності майстрів, які не входили до складу цехів. Обмеження щодо нецехових ремісників від кінця XVI ст. містились у більшості їх статутів. Так, у статуті кравецького цеху Тернополя 1636 р. зазначено: “Партач за межами цеху не може ні в місті, ні на передмісті, ні в селі в межах 2 миль займатися ремеслом” [1759, s. 32].

У кожному місті існував особливий порядок вступу до цеху, хоча простежувалася і низка спільних рис. Це було пов'язано зі сплатою членського внеску, який міг становити 3 гульдени, 6 фунтів воску, 1 бочку пива чи 8 литовських грошей, або із влаштуванням братньої вечері для цеху. Тоді лиш кандидата вважали прийнятним до цеху. Неодружений кандидат мав одружитись упродовж року. В іншому випадку він повинен був 3 роки сплачувати штраф. Якщо ж не одружувався впродовж цього періоду, то його змушували вийти з цеху [1760, S. 82]. На початку XVI ст. вже трапляються королівські привілеї за зразком польських міст, що поширювали діяльність ремісницьких цехів на українських землях у складі Великого князівства Литовського. Так, у привілеї, наданому Кременцю 1536 р., зазначалося: “Купці, кушніри, шевці, різники, пекарі, шкірники й інші ремісники матимуть свої окремі товариства або цехи по звичаю інших наших міст, головню Кракова і Варшави” [1761, с. 331–332]. У Кам'янці-Подільському цехи могли конфісковувати вироби сторонніх ремісників, які продавали свої товари під час ярмарків. Сторонні ремісники могли продавати власні вироби лише після згоди цехів і сплати визначених коштів до цехової каси. Сторонні ремісники також підлягали цеховим судам [1762, с. 373]. У XVI ст. ковельський цех шевців

складався з цехмайстра та 4 помічників. У статуті цеху передбачалося дотримання низки обрядів і обмежень, що давало змогу майстрам контролювати ситуацію в цеху [1763, с. 98].

На зборах чи інших зібраннях цеху “брати” мали гідно поводитися, не сваритися, не вчиняти бійки, не носити зброї тощо. Збори відбувалися двічі на місяць або раз на тиждень та в інші терміни, визначені у статутах майстрів. На цих зборах цехові майстри ухвалювали рішення стосовно скарг і правопорушень цехових “братів”. До цехового суду належала компетенція приймати рішення з усіх питань внутрішнього життя цеху. Жоден із його членів не мав права оскаржувати рішення цехового суду в інші судові установи [1764, с. 111–113].

Загальні збори членів ремісничого суду відбувалися декілька разів на рік – залежно від статуту або традиції. Раз на рік звітували керівники цеху, відбувалися нові вибори. Керівництво цеху складалося з цехового майстра, 2 заступників, один з яких зберігав ключі від казни, а інший був писарем [1765, S. 84–85]. Прийняття цехових статутів не ліквідували конфліктів, що виникали між майстрами і підмайстрами цеху, міжцеховими і позацеховими ремісниками. Прикладом цього є затвердження 1598 р. міською радою Львова “Артикулів, встановлених і погоджених старшими і молодшими майстрами пекарського ремесла міста Львова для порядку й поведінки між підмайстрами або товаришами цього ремесла на прикладі інших міст” [1766, с. 331 зв.].

Кожен цех мав статут, список членів цеху, книгу записів рішень, портрет особи, під патронатом якої діяв, та гербову печатку зі знаком. Особливо ретельно охороняли малу скриньку цеху, де зберігалися привілеї, статут, цехова книга і готівка цехової каси. Якщо в місті існував ремісничий цех, то заборонялося створювати новий з випуску схожої продукції. Ремісники, що працювали за межами цеху, могли виробляти продукцію для покриття власних потреб або продажу на річних ярмарках. Їх обкладали особливим податком. Крім ремісницьких цехів, існували церковні братства, що об’єднували вірян однієї конфесії окремих населених пунктів. Найвідоміші – Львівське Ставропігійське братство та Київське братство Петра Могили, які займалися культурною, просвітницькою та

ремісницькою діяльністю [1767, S. 86]. У Львові цехи склалися з майстрів, яким підпорядковувалися челядники (*socii, gesellen*) та учні (*discipuli, lehrjungen*). Після закінчення обов'язкового терміну навчання учень отримував акт звільнення та переходив у розряд челядників. Челядник міг стати майстром, якщо мав міське громадянство, підтвердив фаховий рівень та вніс визначену суму до казни цеху. Статус майстра цеху дуже цінували у тогочасних містах. Його втрату вважали найтяжчим покаранням. Очолювали цехи цехові майстри (*cechmagistri, seniors, zumfmeister*). Їх щороку обирала та затверджувала міська рада. Вона також приймала присягу в цехових майстрів, які зобов'язувалися чесно і справедливо виконувати обов'язки та керувати цехами [1768, s. 33]. Крім вирішення матеріальних проблем своїх членів, цехи захищали їхні особисті, релігійні й громадянські права. Кожен цех мав свій костел, вівтар, касу, збройний арсенал, власну башту на міському мурі тощо [1769, s. 33].

Київський магістрат затверджував цехові статuti, регулював взаємовідносини між цехами та вирішував спірні справи між цехами магістратської та замкової юрисдикції, що головно стосувалися виробництва і продажу спиртних напоїв на ринках міста. До цехів приймали осіб, що мали статус міщанина. Це підтверджували відповідні документи. Навчання, відповідно до обраного фаху, тривало від 3 до 7 років. Після цього кандидат кілька тижнів мав слугувати підмайстром і кілька років працювати за обраним фахом в інших містах. Повернувшись у рідне місто, мав принести характеристику від цехових майстрів інших міст і виготовити власний ремісницький виріб. Окрім того, кандидат сплачував “вступне” – кошти для входження до складу цеху. Вони становили на той час значну суму (у Кам'янці-Подільську – 120 злотих). Потрібно було також організувати бенкет на 50 золотих [1770, с. 331–332]. У Луцьку в середині XVI ст. кандидат мав відпрацювати в майстра не менше, ніж 2 роки. Після цього їх відправляли в інші міста або навіть країни. У статуті Луцького цеху ковалів, затвердженому королем Стефаном Баторієм 1581р., передбачалося надавати підмайстрам рекомендовані листи з печаткою цеху [1771, с. 93–94]. Внутрішня організація цехів українських міст відповідала структурі цехів, що діяли в

європейських містах, які володіли магдебурзьким правом. Завдяки цехам українські міста наблизилися до стандартів європейських, зокрема німецьких міст та підтримували з ними активні контакти.

4.6. Юридики у системі міського самоврядування

Юридиками у містах Польщі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, зокрема українських, були земельні ділянки з об'єктами нерухомості та особами, що мешкали там і не підпорядковувались органам міського самоврядування. У джерелах поряд із назвою юридики вживали термін “юрисдикція”, “ґрунт”, “юрисдика” і латинські терміни *fundus*, *jurisdictio*, *jurisdictiones*. У документах від другої половини XVIII ст. до кінця XIX ст. головно використовували термін “юрисдика” [1772, s. 52–53]. Професор Львівського університету Освальд Бальцер писав, що юридикою можна вважати майно шляхтича у місті, вилучене з-під міської юрисдикції [1773, s. 255]. Інший відомий польський історик права Станіслав Кутшеба зазначав: юридика – це територія у місті або поза його межами, вилучена з-під міської юрисдикції [1774, s. 317–318]. На думку академіка Ярослава Ісаєвича, юридиками можна вважати феодальні володіння в межах міста, населення яких мало самоврядні органи управління, підпорядковані феодалам, а не магістратам [1775, с. 285].

Збільшення кількості юридик підривало політичний і соціально-економічний статус міст, тож сеймовими Конституціями 1659 р. та 1764 р. права юридик частково обмежено [1776, s. 55–56]. Конституція 1764 р. визначала 2 способи створення юридик. Перший реалізовували за допомогою відповідного королівського привілею, а другий – за рішенням власників міст, міських рад та ін. Юридики, що діяли на підставі королівських привілеїв і в літературі отримали назву “привілегіати”, мали чітко визначені права, та відносини з міською владою. Інша група юридик залежала винятково від волі їхніх власників.

Юридики, як уже згадувалося, були частиною міської території, що не підпорядковувалася міській владі й міським в'їтівсько-лавничим судам. Відповідно лише вилучення окремих міських територій з-під влади міських органів влади не

творило юридик. Їх створювали на основі власних органів самоврядування та судочинства. Вони були властиві лише містам Королівства Польського, Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. На виникнення юридик впливали 3 основні чинники:

- належність шляхті та духовенству земельних ділянок на території міста;
- слабкість міст, що дала змогу феодалам і духовенству займати земельні ділянки на їх території;
- слабкість королівської влади та всесилля світських і духовних феодалів, унаслідок чого феодали порівняно легко домагалися прав на незалежність від міста (юрисдикцію) своїх міських маєтків [1777, с. 82–83].

В українських містах, що входили до складу Великого князівства Литовського, виникнення юридик відбувалося у 2 способи. По-перше – через поділ території міст між кількома власниками, від якого частини міст отримували окремий правовий статус. По-друге, власний правовий статус одержували мешканці міст, підпорядковані феодалам, що проживали на земельних ділянках, які належали шляхті [1778, с. 169–170].

Виникненню юридик сприяло рішення сейму 1550 р., за яким шляхта отримала право на купівлю земельних ділянок у межах міста. Від юридик потрібно відрізнити передмістя, незалежно від того, чи мешканці передмість мали міське право, чи підпорядковувались власним органам управління [1779, с. 60]. Юридики українських міст можна поділити на кілька груп: королівські або великокнязівські, магнатські або шляхетські, церковні, вйтівські та радецькі.

Королівські, великокнязівські або старостинські чи замкові юридики зазвичай створювали при оборонних замках у великих містах. Доходи від них належали старості або іншим державним службовцям, що виконували функції з їх управління. Королівські юридики найчастіше створювали на територіях, що тривалий час перебували у їх підпорядкуванні [1780, с. 60]. Частина юридик, як писав польський дослідник Ю. Мазуркевич на прикладі м. Любліна, існувала без відповідної згоди короля, а лише згідно з волею їхніх власників [1781, с. 22]. У Дрогобичі окремі будинки та земельні ділянки звільнено від міських повинностей на підставі

пільгових королівських привілеїв, а з XVI ст. на території міста шляхтичі мали власні будинки і земельні ділянки [1782, с. 282–283]. Зокрема 1546 р. дрогобицький староста Стратеховський після викупу спадкового вйтівства передав частину майна вйтівства, що складалось із будинків і земельної ділянки, замковому писареві Б. Найдаковському, приєднавши їх до замкової юрисдикції [1783, с. 239–240]. В юридиках власності католицької, греко-католицької та православної церков управління здійснювали єпископи або їхні представники. На території Дрогобича свої юридики мали монахи-кармеліти та василіанський монастир, що володів земельною ділянкою і 2 будинками на соляних промислах [1784, с. 283]. Трохи інший статус мали юридики у Києві, де замковий уряд контролював частину Києво-Подолу разом із населенням. Замкова (гродська) юридика була основною в місті, нею керували підвоєводи. Крім того, існували відмінності в управлінні юридиками, що належали світському духовенству та монастирям. Найбільша кількість юридик була власністю магнатів, шляхти і в окремих випадках – міщан. Шляхта зазвичай розглядала юридики як нове джерело доходу [1785, с. 23–25]. Перші юридики в українських містах маґдебурзького права створили вйтіти, що проводили їх локацію. Вйтітвські юридики поступово ліквідовано після викупу вйтітвств і ліквідації посад спадкових вйтітв.

Міські (радецькі) юридики створювали на землях міста, там, де міська влада заселяла мешканців, не надаючи їм міського права та права власності на землю. У Львові, як уже зазначалося, власністю радників були села Сихів та Зубра. Існувала також низка юридик у межах міста, на Краківському та Галицькому передмістях. Їхні власники у першій половині XVIII ст. становили 120 осіб, серед них – Потоцькі, Яблоновські, Жевуські й інші магнати Речі Посполитої [1786, с. 83]. На Краківському передмісті зафіксовано 29 юридик, з яких 18 належали духовенству. Найбільші з них – юридики Зборівщизна, Сенявщизна, Кролівщизна та юридики вірменського єпископа, що мали по 30 будинків-халуп. Юридики Краківського передмістя мали також по 5, 10 і 16 будинків-халуп. В інших юридиках Львова була різна кількість будинків: в Остророговизній – 48, у Глоговщизні – 28, у Підзамковій

– 150, у Белщизні – 50, у Святоянській – 50, у Єпископській – 50, у Бенедиктинок – 35 [1787, с. 83].

У 60-х роках XVI ст. Любче розділили на 4 частини, якими окремо керували 4 вйти і тивун. У середині XVI ст. у Луцьку було 37 феодалів, у Володимирі – понад 20. Вони володіли земельними ділянками на території цих міст. Зокрема 60 підданих володимирського старости, з них 15 заступників, не платили жодних податків до міської казни і не виконували загальноміських повинностей [1788, с. 170].

Відносини юридик із власниками міст визначало володіння других земельними ділянками, на яких були розміщені юридики. До головних завдань власників належало врегулювання порядку функціонування юридик, контроль за сплатою податків, зборів, орендної плати [1789, с. 62–63]. У випадку несплати податків і орендної плати власник міг передати земельну ділянку іншим особам. Орендарі також виконували деякі роботи на користь власника. Оренду можна було платити і натурою – виробами ремісників та продукцією селян.

Значні території у Києві займали церковні й приватні юридики, які, поряд із замковою юридикою, обмежували права магістрату в управлінні містом, сприяли зменшенню податків і зборів до міської казни. На початку XVII ст. у Києві діяло 11 юридик. За площею найбільшою була юридика Миколаївського домініканського монастиря, що мав підтримку Великих литовських князів і польських королів. Домініканській юридиці належало урочище Хлопач, земельні ділянки в межах міста і заміські території. Її власники отримували також доходи від суден, що плавали по Дніпру [1790, с. 220]. Крім того, київські міщани маґдебурзької юрисдикції 6 лютого 1554 р. підписали угоду на сплату монастирю щорічно 8,5 коп грошей в обмін на право шинкувати горілку та ін.

Ця ситуація призводила до конфліктів між магістратом і керівництвом домініканського монастиря. Зокрема 1626 р. магістрат звертався до королівських монастирів зі скаргами на кривди й утиски, що чинив пріор монастиря св. Миколая та монахи київським міщанам. Значна частина території міста належала єпископові й створила юридику під назвою Біскупщина [1791, с. 222]. Тривалі конфлікти

Київського магістрату існували з Києво-Печерським монастирем, який володів земельними ділянками, промислами та самоуправлінням на основі привілею Сигізмунда Августа 1570 р.

Окремі юридики у Києві творили Софіївський, Пустинно-Микулівський, Кирилівський монастирі. У Дрогобичі за межами міста у XVI ст. створено Плебанську юридику, що належала православної церкви. Її мешканці мали право на вибори власних органів самоврядування на чолі з вїйтом, який очолював суд юридики. У Дрогобичі в XVIII ст. греко-католицька церква св. Юрія (Юрівщина) мала власну юридику, яку очолював вїйт [1792, с. 291].

Найбільшою юридикою Краківського передмістя Львова була Підзамкова, що належала королівському старості, де проживало багато ремісників. За межами Краківського передмістя 1727 р. більшість будинків належала юридикам. Схожа ситуація простежувалася на Галицькому передмісті. Так, на Постачанській вулиці 1739 р. 18 будинків належало місту, 13 – шляхті та духовенству, 17 – монастирю босих кармелітів, 28 – белзькому воєводі та ін. На вулиці Калічій Горі місту належало 9 будинків, руському воєводі – 26, настоятелю монастиря св. Мартина – 10 [1793, с. 84]. Чимало юридик Львова належали католицькій, греко-католицькій і вірменській церквам. Із 29 юридик на Краківському передмісті 18 належало духовенству, з 70 юридик у передмісті 29 належали духовенству. У Луцьку католицький костел володів 10 будинками. У Києві в 70-х роках XVI ст. кількість міщан, підпорядкованих церкві й монастирям, досягла кількох сотень [1794, с. 172]. Окрім того, в юридиках мешкали також селяни-кріпаки. Серед населення юридик були українці, поляки, євреї й особи інших національностей.

Мешканці юридик платили чинш (орендну плату) та виконували інші повинності на користь власників юридик. Розміри чиншів і повинностей не змінювалися впродовж багатьох років. Складені в різні роки документи з продажу будинків у юридиках Львова засвідчують про сплату однакових сум грошей і чиншів. Зобов'язання нового власника автоматично переходило і на його спадкоємців, про що зазначено у контрактах [1795, с. 88]. Мешканці юридик здебільшого відмовлялися від виконання ремонту міських мурів, мостів. Наприклад,

міщани Володимира у XVI ст. скаржилися королівським комісарам, що мешканці юридик, які належали князям Чарторийським, не брали участі в ремонті міських мурів. Вони також не виконували “підводної повинності”, яка полягала у перевезенні товарів, пошти й іншого для потреб держави [1796, с. 158]. В. Отмановський на прикладі Вінниці писав, що юридики значно погіршували правовий статус міста. Вінницький староста Сосновський (1756–1782) створив на міських землях юридику Сосновську та ін. Чимало міських мешканців юридик проживали на міських землях, що призвело до обмеження міського самоврядування [1797, с. 14–16].

Управляли юридиками, за згодою власників, війти, яких, зазвичай, обирали мешканці, а затверджували власники юридик. Так само зі згоди власника або його представника обирали лавників та інших службовців. Поряд із виконанням адміністративних функцій, власники юридик володіли широкими повноваженнями у сфері судочинства. Суд власника юридики виконував функції апеляційного суду незалежно від того, чи то був одноособовий суд власника, чи колегіальний. У більшості юридик суд за головування власника був апеляційним судом другої інстанції. Досі серед дослідників дискусійним залишається питання категорії справ, які могли розглядати суди юридик, міські та загальнодержавні.

Мешканці юридик були особисто вільні. У випадку їхнього бажання набути міське право або змінити місце проживання власник не міг їм заперечити, крім правових спорів, що виникали між власником і орендарем з приводу майна [1798, с. 82].

Важлива роль у діяльності юридик належала ремісницьким цехам. У Києві існувала окрема система цехів, які належали замковій юрисдикції, що передбачав королівський привілей 1516 р. [1799, S. 295–302]. Кількість ремісників, які перебували під контролем замку, становила 1603 р. 336 майстрів із 28 спеціальностей. Це значно перевищувало кількість ремісників у складі цехів, що були під юрисдикцією Київського магістрату [1800, с. 68–71]. У Дрогобичі під юрисдикцією магістрату залишався центр міста. До старостинської (замкової) юридики належало Зварницьке передмістя, Війтівська гора. Три плебанські юридики Дрогобича

творили Плебанську громаду (Плебанію). Незначну територію міста становили “жупні юридики”, пов’язані з виробництвом солі. Збільшення кількості юридик і земельних ділянок, які їм належали, спричинило те, що у XVII–XVIII ст. понад 60% населення Дрогобича підпорядковувалися власникам юридик [1801, с. 73]. У Тереховлі до складу юридик входили мешканці, які проживали у 20 будинках і підпорядковувалися старості та шляхтичам [1802, с. 211].

На одних юридиках суд чинив сам власник, на інших – його службові особи. На великих юридиках духовенства було 2 суди – світський і духовний. Судові функції виконував вїйт юридики з лавниками та писарем. Вїйта, як і лавників, тут обирали. Наприклад, до юрисдикції вїйтівського суду Святоянської юридики Львова належали дрібні майнові спори, податкові справи, дрібні кримінальні справи тощо. Вищою апеляційною інстанцією в духовних юридиках був духовний суд [1803, с. 89]. В юридиках, поруч з іншими мешканцями, жили цехові ремісники й торговці. Одні з них самі осідали на землях юридик, інші опинялися під їх владою після переходу міських земель у неповну або повну власність юридик [1804, с. 90]. Унаслідок вони підпадали в подвійну залежність від магістрату та юридик і несли подвійний тягар повинностей на користь міста і юридик. Місто було не в змозі захистити своїх мешканців від феодалів, могло лише скаржитися на його незаконні дії. Лише в середині XVIII ст. отримано згоду на подвійне підпорядкування місту мешканців юридик, які належали їхнім власникам [1805, с. 92]. Такий самий порядок існував у юридиках шляхти і державних службовців. Окрім того, мешканці юридик підривали економіку міста, виробляючи та продаючи алкоголь, іншу продукцію ремісників. У Львові значну кількість ремісників становили нецехові ремісники, що проживали в юридиках [1806, с. 94]. Вони платили орендну плату (чинш), щоб не виконувати інших повинностей на користь власників юридик, і створювали значну конкуренцію цехам. На території юридик організація цехів відбувалася на основі феодальної організації праці [1807, с. 153].

Верховна влада в юридиках належала їхнім власникам. Устрій юридик був аналогічним до організації влади в містах. Безпосередньо влада у юридиках належала вїйту і лавникам, яких обирали мешканці юридик, а згодом – міст [1808, с.

127–129]. У дрібних юридиках міщани підлягали юрисдикції міських війтівсько-лавничих, а євреї – замкових судів [1809, с. 35]. В окремих юридиках війтів призначали їхні власники. Існували також юридики, в яких взагалі не було війтів. Адміністративні функції тут виконували адміністративні органи власників юридик [1810, с. 35]. У Володимирі юридиками світських і духовних феодалів управляли слуги та війти, а 1569 р. вони відкинули вимоги магістрату сплачувати податки і виконувати повинності на користь міста [1811, с. 171–172].

Функціонування юридик в українських містах з магдебурзьким правом, як бачимо на прикладі Львова, Вінниці, Києва і Дрогобича, мали багато спільних рис, притаманних більшості міст. Загалом, на думку українських дослідників, юридики зіграли негативну роль у розвитку міст і міського самоврядування, оскільки зменшували міську територію та міські прибутки. Діяльність юридик призводила також до конфліктів між органами міського самоврядування та власниками юридик. Феодальні юридики підвищували статус феодалів у місті, а це обмежувало права міщан [1812, с. 148–150].

4.7. Суд і судочинство в українських містах за магдебурзьким правом

Під час надання українським містам магдебурзького права у всіх привілеях ішлося про переведення міст та їх населення від юрисдикції державних, загальних і спеціальних судів у підпорядкування судам магдебурзького права. У привілеї Казимира III Великого 1356 р. м. Львову зазначено: “Ми звільняємо вказане місто та всіх його мешканців від усіх юрисдикцій каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних і від влади будь-кого, яким би титулом він не користувався, так щоби перед ними або перед будь-ким з них у великих і малих справах не відповідали, а лише міщани перед своїм війтом, а війт – перед ними або нашим старостою згідно свого німецького права...” [1813, с. 27–30].

У королівському привілеї для Чернігова 27 березня 1623 р. наголошено: “По силе магдебургского права, приспособляясь обыкновенными других наших городов коронных судить и отправлять, выповнятых наказывать и сприведливость совершенную и непродолжительную, как мещанам Черниговским, там и общим

людям десять должны”. В іншому привілеї для Чернігова 1650 р. короля Яна Казимира визначався порядок розгляду апеляційних справ на зразок Києва [1814, с. 72–75]. Аналогічні права у галузі судочинства містились у грамоті короля Сигізмунда I для Києва 1516 р.: “Ми позбавляєм і звільняєм цих громадян польського, литовського і руського права від всіх положень, несумісних з магдебурзьким правом, а також від усякої юрисдикції і влади воєвод, суддів та інших наших урядовців, їхніх наступників...” [1815, S. 301].

Привілеї про створення судів магдебурзького права надано всім містам України, які володіли ним. Тут зазвичай не було єдиного міського суду магдебурзького права, а залежно від наданих повноважень, кількості населення та правового статусу існувала низка судів, що мали різну компетенцію при розгляді окремих цивільних і кримінальних справ. Розрізняли 3 головні суди: великий бургграфський; виложений (*judicium expositum*); потрібний, або поточний суд (*judicium necessarium, opportunum*) [1816, s. 53].

Найважливішим був великий бургграфський суд (*judicium bannitum magnum burgrabiale*). У Магдебурзі він відбувався за участі бургграфа або провінційного вїйта (*advocatus provincialis*), як представника найвищої судової влади; у Кракові функції бургграфа виконував найстарший бургомістр, а у Львові й інших українських містах з повним магдебурзьким правом ці повноваження виконував вїйт [1817, S. 89]. У Києві такої інституції як великий бургграфський суд не було створено. Адже у Львові та Кам’янці-Подільському вїйта обирали радники, а у Києві він фактично був головою міста. У містах із неповним магдебурзьким правом функції бургграфа виконував староста, а у приватновласницьких містах – особа, яку призначав власник. У Львові вїйт мав титул бургграфа [1818, S. 89]. Великий бургграфський суд вимагав присутності вїйта. Якщо ж він з якихось причин не міг цього зробити, то його функції виконувала особа, котру він особисто призначав. Найчастіше ним був лендвїйт (віце-вїйт). Суд відбувався тричі на рік: у день святої Агати (5 лютого), третього дня після свята Івана Хрестителя (27 червня) і в день святого Мартина (18 листопада) [1819, s. 26]. Якщо якийсь із цих днів припадав на свято, то засідання суду не відбувалося [1820, S. 89]. День відкриття великого

бурграфського суду оголошували за 2 тижні наперед, а учасників повідомляли возні не пізніше як за 3 дні. Засідання суду тривало день, за винятком справ сторін, захист яких не зміг ознайомитись із ними впродовж 3 днів [1821, s. 59]. Великий бурграфський суд розглядав усі важливі справи, що відбулися за два тижні до початку суду: порушення громадського спокою, розбійні напади на будинки та на дорогах тощо. Розглядав і найважливіші цивільні справи стосовно купівлі-продажу будинків та земельних ділянок, списання боргів [1822, s. 60]. У малих містах і селах відбувався за обов'язкової участі всіх дорослих чоловіків населеного пункту.

Окрім великих бурграфських судів, в окремих містах діяли великі вйтівські суди. Відбувалися вони тричі на рік: у п'ятницю після Трьох королів, у п'ятницю після Провідної неділі та у п'ятницю після свята Божого тіла [1823, s. 54]. Ці суди діяли переважно на західноукраїнських землях.

Великий бурграфський суд відкривав засідання урочисто. Бурграф, бургомістр або вйт у містах із неповним магдебурзьким правом та у приватновласницьких містах займали своє місце на трибуні, тримаючи жезл як ознаку своєї влади [1824, S. 90]. У Львові бурграф або вйт володів срібним жезлом: адвокат під час такого суду сидить на підвищеному місці у резиденції лавників, тримаючи в руці скіпетр або срібну різку (*“loco altiori scabinorum residentiae advocatus sub tempus huiusmodi iudicii sceptum seu virgem argenteam manu gestans praesidet ibidem”*) [1825, s. 56]. Бурграф (або особа, що виконувала його повноваження) запитував лендвійта чи лавника про готовність великого бурграфського суду до відкриття. Отримавши позитивну відповідь, звертався до великого бурграфського суду з промовою: “Прошу пана Бога Всемогутнього визнати повноваження бурграфа, солтиса, лавників і всього міського громадянства та великий бурграфський суд від імені Всемогутнього пана Бога і найяснішого пана короля нашого. Хто порушить судовий розгляд словом або іншою незаконною дією, тому буде присуджено грошову кару. А коли він виступить з погрозою, того пан Бог покарає” [1826, s. 44]. Після цього він звертався до наймолодшого лавника, чи дотримана процедура відкриття судового засідання і чи суд відбувається згідно з нормами права. Коли отримувал відповідь, суд розпочинав розгляд справ по суті [1827, s. 44–45].

Великий бургграфський суд також в урочистій формі виносив рішення. Цей суд, на відміну від інших, накладав на винних осіб великі штрафи. З грошових штрафів бургграф отримував 3 фунти або 60 солідів, а вїйт – 8 солідів [1828, S. 91].

Другим після великого бургграфського суду за важливістю називали гайонний виложений суд (*judicium bannitum expositum*), який відбувався за участі вїйта і лавників. Перед кожним його засіданням дзвонили у міських ратушах, повідомляючи про початок розгляду справи [1829, s. 26]. У великих містах засідання тривало впродовж 2 тижнів. Засідання Львівського виложеного вїйтівсько-лавничого суду розпочиналося у п'ятницю [1830, s. 26]. У малих містах воно відбувалося у більш стислі терміни. Якщо засідання припадало на святковий день, то його переносили [1831, с. 110]. Суд отримав назву “виложений”, щоб кожний мав змогу ознайомитися із судовими засіданнями та самостійно захистити власне право [1832, s. 54]. Тут розглядали найважливіші справи, за винятком тих, що входили до компетенції великого бургграфського суду. Сюди належали цивільні справи – спадкування, кредиторські зобов'язання, укладання важливих торговельних угод, спори з приводу продажу рухомого і нерухомого майна. Виложений суд розглядав і важливі кримінальні справи, вчинені людьми рівного стану один стосовно одного [1833, s. 55]. Перед розглядом справу звинуваченої особи обговорювала міська рада, яка і приймала рішення про її звільнення чи передання до суду [1834, s. 55]. Виложений суд у кримінальних справах отримав назву “гайонний карний” (*judicia criminalia bannita*) [1835, с. 110]. Справи людей різних станів, на основі торунської Конституції 1521 р., розглядав гродський суд за участі міських лавників. У містах із неповним магдебурзьким правом він відбувався за участі вїйта, лавників та радників [1836, S. 91]. У приватновласницьких містах виложений суд здійснювали у складі вїйта, лавників і представників власника, якими могли бути староста або інші особи.

Третім міським судом став гайонний поточний, або “потрібний” суд (*indicia necessaria bannita oportunitum*). Він відбувався за участі вїйта і 2–3 лавників. Цей суд міг засідати кожного разу, коли виникала потреба. Як зазначав О. Чоловський, поточний суд “є той, який, окрім визначених днів, скликається з приводу

нерухомого майна, коли виникає нагальна потреба у випадку хвороби, старості та ін.” [1837, s. 25–26]. За виникнення нагальної потреби, як от підписання заповіту, суд міг засідати в будинку спадкодавця [1838, s. 55]. У великих містах гайонний поточний суд відбувався тричі на тиждень – у понеділок, четвер і суботу [1839, s. 26]. З приводу його засідань Львівська міська рада 1618 р. давала роз’яснення міській раді Варшави. У малих містах цей суд здійснювався у випадку виникнення потреби, звідси, як згадувалось, і його назва. Крім цивільних справ, суд розглядав дрібні кримінальні справи.

В окремих містах існував великий бургомістрський суд, який відповідав великому бургграфському суду у великих містах. Так, у Жовкві він міг виносити смертні вироки, які на площі виконував кат. Спочатку, як уже згадувалося, місто запрошувало ката зі Львова, а з XVII ст. вже мало власного ката. Він отримував щорічно 38 злотих [1840, с. 60]. Суд засідав у приміщенні ратуші в окремому залі, де висіла ікона “Страшний суд” [1841, с. 18]. З апеляцією на рішення війтівсько-лавничого суду можна було звернутися до міської ради, а опісля – до замкового суду. На рішення замкового суду дозволено звертатися до Львівського апеляційного суду, що був судом другої апеляційної інстанції для всіх міст магдебурзького права України, які перебували у складі Польського Королівства, а пізніше увійшли до Речі Посполитої.

Гайонний гарячий суд (*judicia ardua eriminalia seu manualis factia*) скликали в особливих випадках, якщо вчинено тяжкий кримінальний злочин, а злочинця затримано на місці події. Сюди належали грабежі, крадіжки, розбої зі застосуванням зброї, згвалтування, вбивства, підпали й інші навмисні злочини [1842, S. 92]. Якщо затриманий на місці злочину зізнався, або факт вчинення злочину підтвердили 7 свідків, гайонний гарячий суд ухвалював рішення, яке зразу виконували. Гаряче право мало наступити впродовж 24 год., і якщо термін минає, то звинувачений відповідав перед виложеним або бургграфським судом [1843, s. 35–51]. Особливістю гайонного гарячого суду було те, що злочинець не міг передаватись на поруки, засідання суду не могло переноситись на інший термін і судові рішення не передбачало апеляційного оскарження. Цей суд був дієвий у

боротьбі з найпоширенішою категорією кримінальних злочинів у тогочасних містах в Україні.

Більшість українських міст, що володіли магдебурзьким правом, мали право на проведення торгів і ярмарків, “право складу” й інші торговельні привілеї, котрі сприяли жвавій торгівлі та розвитку економіки. Для врегулювання конфліктів, що виникали між продавцями і покупцями, між самими купцями, у містах утворювався гайонний гостинний суд (*judicia oportuna vel hospitem bannita*) [1844, s. 26]. Він відбувався за участі вейта і не менше 3 лавників. Під гостями або приїжджими магдебурзьке право розуміло людину, яка впродовж дня не могла прибути зі свого місця проживання до суду [1845, s. 56]. Справи гостей належали до юрисдикції вейтівсько-лавничого суду того міста, в якому вони тимчасово мешкали. Сюди належали торговельні й боргові справи, а також якщо вони вчинили у місті правопорушення, мали тут грошові або інші майнові спори та здійснювали торговельні операції в місті або зобов'язувалися сплатити там борги [1846, S. 92]. Гайонний гостинний суд, як і гайонний гарячий суд, розглядав справу невідкладно і негайно виносив рішення. Виконання рішення не можна було відкладати більше, ніж на 3 дні. В окремих містах цей суд мав назву “ярмарковий”.

Незначні цивільні й кримінальні справи вейт розглядав одноособово в ратуші або у себе вдома. Протокол судового засідання вів писар, який вписував матеріали розгляду справ до окремих судових книг [1847, s. 25].

Професор Чернівецького університету А. Гальбан наводить за приклад одноособового розгляду вейтом справи конфлікт щодо купівлі неякісної риби, нанесення шкоди посівам конями тощо [1848, S. 112]. Такий розгляд справ, за магдебурзьким правом, сприймали як виняток. Усі міські суди, крім одноособового суду вейта, отримали назву “гайонний суд”, що у перекладі зі старопольської мови означало відкритий святковий суд [1849, S. 90].

Від XVIII ст. у Львові створено єдиний міський суд магдебурзького права [1850, с. 110]. У Києві також діяла низка міських судів: вейтівський, гайонний поточний, гайонний виложений, гайонний гостинний і гайонний гарячий. Окрім вейтівсько-лавничих судів, у Києві судові функції належали суду міської ради, що

розглядав найважливіші кримінальні та цивільні справи, а також діяв як полюбовний суд [1851, с. 6]. Це був апеляційний суд на рішення міських в'їтівсько-лавничих судів. Київські міські суди засідали, на думку Н. Білоус, щопонеділка в повному складі колегії, а суд міської ради – щовівторка [1852, с. 7]. З таким твердженням складно погодитись, оскільки Київ, як Львів та Кам'янець-Подільський, був містом з великою кількістю населення. Відповідно всі міські справи неможливо було розглянути впродовж дня, а справи гостей і гарячого права вимагали негайного розгляду.

У Самборі судочинство здійснювали в'їт, лендв'їт і 6 лавників. 1630 р. на основі привілею Владислава IV їх кількість зросла до 9 [1853, с. 208–210]. Самбірських лавників обирали радники. Дрібні кримінальні й цивільні справи в'їт розглядав одноособово за присутності писаря. Цивільні справи в'їт обговорював разом із лавниками у гайонному потрібному суді. Кримінальні справи в'їтівсько-лавничий суд Самбора вирішував у гайонному виложеному суді. За участі в'їта і не менше 3 лавників відбувався гайонний гостинний суд. У випадку арешту правопорушника на місці вчинення злочину в Самборі відбувався гайонний гарячий суд. Найважливіші справи потрапляли до великого бургграфського суду за участі бургмістра, лавників, в'їта, радників та міського населення, хоча про черговість його скликання існує дуже мало документальних відомостей. Фактично у Самборі існували всі передбачені магдебурзьким правом суди, що притаманно переважно містам із повним магдебурзьким правом. Злочини, вчинені на території Самбора, що входили до компетенції гродського суду, розглядав спільний суд за участі гродських суддів, міських лавників і радників. Головою суду був королівський староста або його заступник [1854, с. 97]. Дрібні правові спори між євреями розглядав єврейський суд, який очолював рабин.

З апеляцією на рішення міських в'їтівсько-лавничих судів можна було звернутися до міської ради, а після цього – до Львівського апеляційного суду. Аналогічний порядок оскарження судових рішень існував також в інших західноукраїнських містах. Судові рішення виконували старостинські та міські пахолки. За невиконання рішення суду в цивільних справах із міщан стягували

штраф – 12 грошей, з передміщан – 6. Тілесні покарання та смертні вироки у Самборі виконував кат у спеціальному місці над Дністром [1855, с. 97]. Так, 1674 р. публічно відрубано голову злодію і розбійнику В. Хорхоті. Аналогічно 1675 р. страчено грабіжника і вбивцю передміщанина А. Пзендоха [1856, с. 318]. До XIV ст. у більшості міст, зокрема у Самборі, судові книги вели на воскових таблицяхтож досі вони не збереглися. Від XIV ст. у Самборі були окремі книги судових справ, що розглядали вїйт і лава; адміністративних, фінансових та цехових справ, які розглядала міська рада. Крім того, книги міських привілеїв, якими володіли окремі особи, книги міських рахунків і книги привілеїв міста, що зберігалися у скрині “за трьома замками” [1857, с. 44].

У Сяноці діяв суд вїйта, де розглядалися одноособово дрібні правові спори. Вїйт і лавники проводили гайонний потрібний суд. Щоквартально збирався гайонний виложений суд, який мав право виносити смертні вироки – їх виконував кат на ринковій площі. Кат також застосовував тортури і біля спеціального стовпа виконував тілесні покарання [1858, с. 57–58].

Сяноцький вїйтівсько-лавничий суд міг відбуватись і за участі бургомїстра, радників, підстарости, асесорів та ін. Цей спільний суд отримав назву вїйтівсько-замкового і розглядав найважливіші кримінальні справи не лише мешканців Сянока, а й мешканців Сяноцької землі, куди входили міста і села, шляхта, іноземці, військові, цигани, євреї. Сюди належали грабежі, вбивства, розбої, підпали, згвалтування тощо. До юрисдикції цього суду належали також правопорушення, вчинені православними священиками [1859, с. 85]. Крім вїйтівсько-лавничого суду з Сяноку, до 1435 р. діяв суд, який здійснював судочинство на основі українського права [1860, с. 87].

У Жовкві незначні справи вїйт розглядав одноособово за участю писаря, що вів протоколи судового засідання. Здебільшого суд відбувався у випадку виникнення потреби і мав назву “гайонний поточний потрібний суд”. Діяв також гайонний гостинний суд. Найважливішим, як уже згадувалося, був великий бургомїстрський суд за участі бургомїстра, вїйта, лавників і представників власника. Про його початок повідомляв дзвін на ратуші [1861, с. 60]. Смертні

вироки затверджував власник або його представник. Так, 1609 р. страчено розбійників – синів стельмаха Щенського. У 1630 за “содомський гріх” засуджено до смертної кари і спалено М. Семкова. Покарання виконував кат на Краківському передмісті. Жовківський вїтівсько-лавничий суд міг із 1629 р. розглядати справи осіб, що не входили до складу міщан. Суд, який відбувався за участі представників влади, засудив до смертної кари православного священика М. Кохановського [1862, s. 55].

У Сяноці міський суд складався з вїта, підвїта і 6 лавників. Старшим серед них був підвїт, який у випадку відсутності вїта виконував його повноваження [1863, s. 57–58]. Жовківський міський суд діяв за участі вїта та 7 лавників, з них 1 мав бути українцем [1864, с. 57–58]. Лавників щорічно обирали мешканці міста, що володіли магдебурзьким правом, на загальноміських виборах.

Апеляційним судом на рішення Жовківських міських судів була міська рада, засідання якої відбувалося двічі на тиждень. Опісля з апеляцією можна було звертатися до замкового суду [1865, с. 60].

За привілеєм князів Юрія й Олександра Коріятовичів 7 листопада 1374 р. під час надання м. Кам'янцю-Подільському магдебурзького права зазначалося, що міщани підлягали суду вїта, а воєвода не міг втручатись у його діяльність [1866, с. 197].

Аналогічного змісту привілеї на магдебурзьке право надав м. Кременцю литовський князь Свидригайло 1483 р.: “Не має їх (міщан – *М. К.*) ані староста, ані котрий там урядник судити ні за які діла, тільки сам той предречоний вїт має їх судити у німецькому праві” [1867, с. 327].

Права вїта на здійснення судочинства щодо міщан містилися в інших привілеях містам Правобережної України при наданні магдебурзького права. Зокрема 1585 р. король Стефан Баторій, надаючи м. Корсуню магдебурзьке право, наголошував: місто звільняється від усіх польських і руських прав і від усіляких “зверхностей і влади воєвод, княжичів, підкоморіїв, суддів, підсудків, возних та інших урядників наших коронних” [1868, с. 329]. Корсунські міщани в малих і великих справах не мусять відповідати перед урядниками або платити їм будь-які

вини, але судити міщан і виконувати над ними вироки має лише вїйт з обраними лавниками, оскільки “право немецкое магдеборское во всех своих понктах, способах, звичаях, артыкулах обмовлять” [1869, с. 329]. Судові функції у Вінниці за локацією 1638 р. виконували вїйт та 5 лавників. Тут не існувало, як і в інших містах неповного магдебурзького права, чіткого розподілу між адміністративно-поліцейськими та судовими функціями. До складу Вінницького міського уряду входили вїйт, бургомістр та радники. У Вінниці, як і в інших містах магдебурзького права Правобережної України, вїйтівству належала основна роль. Воно за повноваженнями і функціями переважало інші органи міського самоврядування. Вїйта вважали керівником міста. Він зосереджував адміністративну та судову владу, яку частково обмежували бургомістр і радники [1870, S. 112–114].

Окрім судів магдебурзького права, в деяких містах зберігалися залишки колишніх копних судів. Наприклад, у Володимирі-Волинському відбувалися сходки міщан, що отримали в літературі назву “громада” [1871, с. 182]. На них були присутні представники старостинської адміністрації, що вели протокол і водночас були свідками. Тут розглядали питання дотримання вїйтом, бургомістром і радниками норм магдебурзького права. Найбільшу увагу на сходках приділяли економічним проблемам міста: 1566 р. громада вимагала від вїйта і ради звіт про використання 100 кіп литовських грошей.

У Києві судові функції, поряд із вїйтівсько-лавничим судом, виконував радецький суд у складі радників на чолі з бургомістром. Він розглядав найважливіші кримінальні справи. Радецький суд був судом другої апеляційної інстанції на рішення міських вїйтівсько-лавничих судів [1872, с. 6–7]. Його рішення можна було оскаржити до вищих апеляційних судів Речі Посполитої, до компетенції яких належав розгляд справ міських судів, що здійснювали судочинство на основі магдебурзького права. Як уже згадувалося, засідання Київського міського вїйтівсько-лавничого суду в повному складі зазвичай відбувалося в понеділок, а радецького – у вівторок [1873, с. 7]. Ухвалою Київського магістрату від 1 квітня 1620 р. мешканцям магдебурзької юрисдикції заборонялося без згоди магістрату залучати до судових засідань міських суддів, свідків, возних, прокураторів,

інстигаторів та інших осіб, що проживали за межами міста або перебували у підпорядкуванні органів державної влади, церкви та шляхти. У більшості українських міст королівські старости втручались у діяльність органів місцевого самоврядування у галузі судочинства. У Володимирі староста обговорював важливі кримінальні справи за участі міщан у гродських судах. У Луцьку, Кременці, Вижві, Овручі суд під головуванням старости й інших службовців розглядав справи в другій апеляційній інстанції на рішення міських в'їтівсько-лавничих судів. Суд під головуванням королівського старости на основі королівської грамоти 1509 р. Сигізмунда I Старого м. Володимиру розглядав усі справи, однією зі сторін якого виступали міщани, а іншою – особи, що не володіли магдебурзьким правом та проживали за межами міста [1874, с. 31]. Аналогічна ситуація існувала майже в усіх містах так званого неповного магдебурзького права.

До юрисдикції міських в'їтівських судів окремих українських міст часто належало населення найближчих сіл. Такі випадки мали місце у Каневі, де до кінця XVIII ст. у судових актах містилися відомості про участь селян у засіданнях міського в'їтівсько-лавничого суду. Аналогічні факти траплялися у Вінницькому, Летичівському, Сокальському й інших в'їтівсько-лавничих судах [1875, с. 331–332]. На землях, що належали м. Черкасам, з часом виникли нові містечка – Білозір'я і Ломовате, які залишались у підпорядкуванні магістрату Черкас [1876, S. 97]. Такі ж випадки були на території Брацлава, Чигирина, Звенигорода і Білої Церкви [1877, S. 97]. Тут виникли нові поселення – Медведівка, Калиболото і Таборів, підпорядковані адміністративно й територіально магістратам цих міст [1878, с. 331–332].

Юрисдикцію органів міського самоврядування у сфері судочинства Переяслава визначав королівський привілей 1620 р., де в'їт із лавниками та бургомістр із радниками могли здійснювати судочинство у всіх справах стосовно мешканців міста і купців у справах з місцевими мешканцями [1879, с. 393]. Рішення міського суду можна було, за згодою сторін, оскаржити до старости, а після цього – до вищих апеляційних судів. У Ніжині, за королівською грамотою 1625 р., можна було звертатися з апеляційною скаргою до суду королеви Владислава, як

управителя сіверських замків, що відійшли від Московського царства до Речі Посполитої [1880, с. 393]. Судові функції на зразок міст магдебурзького права Східної Білорусі виконували у Житомирі війт і сотники [1881, с. 37–38]. Кількість сотників (лавників) у Житомирі була незначною, у XVI – першій половині XVII ст. становила 2–3 особи [1882, с. 77–78]. Поряд із війтівсько-лавничим судом тут діяв копний суд, в якому розглядали цивільні та кримінальні справи. У його засіданнях брали участь усі члени міської громади [1883, с. 79–80], що сприяло виникненню взаємовпливу магдебурзького й українського звичаєвого права. Ці положення відображено у Третьому Литовському статуті 1588 р., де зазначено, що у випадку, коли буде знайдено труп невідомої людини, замкові службові мають повідомити про це міщан та селян, які повинні зібратись на громадський суд, і провести розслідування стосовно особи вбитого та вбивці [1884, S. 97].

Участь міщан у громадських (копних) судах зафіксовано в Овручі, Високому, Докудові, Ломатчі, Луцьку, Володимирі, Слуцьку та ін. [1885, S. 97] Траплялися випадки, коли міщани відмовлялися від участі у громадському (копному) суді на вимогу старости, посилаючись на магдебурзьке право, що, на їхню думку, забороняло міщанам брати участь у громадських судах. Як зауважив Андрій Яковлів, участь міщан у громадських судах і зборах у містах магдебурзького права засвідчує, що такі дії у правосвідомості українських міщан не сприймалася за порушення норм магдебурзького права [1886, S. 98]. Процесуальні норми, на основі яких громадські суди розслідували справи, здійснювали судочинство і виконували судові рішення, в багатьох випадках не відповідали нормам магдебурзького права. Особливо це помітно при розгляді кримінальних справ громадськими (копними) судами і під час виконання судових рішень. Так, житомирський староста скасував рішення громадського суду на тій підставі, що міщани не можуть виносити судові рішення на основі звичаєвого права, оскільки вони підлягають міському праву [1887, S. 97–98].

Не існувало також єдиного порядку апеляційного оскарження рішень судів магдебурзького права в українських містах. Наприклад, у судовій практиці Львова у XVII ст. не передбачалось оскарження рішень великого бургграфського суду.

Рішення одноособового суду війта й інших війтівсько-лавничих судів можна було оскаржити до Львівської міської ради, яка, за привілеєм короля Владислава III Варненчика 17 липня 1444 р., стала судом другої апеляційної інстанції для українських міст і сіл Галичини, Руського, Подільського воєводств, що володіли магдебурзьким правом, зокрема Кам'янця-Подільського. У привілеї зазначено: по-перше, воєвод та інших достойників або їхніх заступників позбавлено права порушувати постанови лавничих міських судів. По-друге, всі руські й українські міста мали звертатись у справах до львівського магістрату як апеляційного органу і звідти отримувати відповідь. По-третє, Львів одержав право ловити на всій руській землі злочинців, убивць і злодіїв, спроваджувати їх до міста, а тут судити і карати [1888, с. 97–98]. Також у привілеї зазначено: “Нашому місту Львову даємо назавжди таку можливість, щоб усюди, у всій руській землі злочинців, осквернителів, злодіїв, розбійників, після того, як вони дізнаються, де злочинці залишаються, тоді їх конфіденційно буде дозволено забрати, захопити і захоплених та зв'язаних у місто Львів привести [1889, с. 98]. Про апеляцію до Львівської міської ради, як апеляційного суду українських міст, стверджував Б. Гроїцький [1890, с. 156]. А. Гальбан зауважив, що українські міста Східної України з апеляцією зверталися до Києва або зразу до королівських судів. За привілеєм короля Августа II, кам'янецькі міщани з апеляцією, оминаючи королівського старосту та Львівську міську раду, зверталися до королівських судів [1891, S. 129]. У приватно-власницьких містах з апеляцією зверталися до власників міст або їхніх представників [1892, S. 130].

У всіх привілеях, за якими українським містам надавалось магдебурзьке право, зазначено, що міщан звільнено від юрисдикції всіх судів. На них не поширювалася дія війтівсько-лавничих судів інших міст. Своєю чергою міщани в усіх справах мали звертатися лише до війтівсько-лавничих судів свого міста. Винятки з цього правила стосувалися гостей, тобто осіб, що прибували до іншого міста. Для цього було створено так званий гостинний війтівсько-лавничий суд. Кримінальні справи (на основі торунської Конституції 1621), в яких звинуваченим був шляхтич, а потерпілим – міщанин, розглядали у змішаних судах за участі міських лавників і

суддів гродських судів. Аналогічні випадки траплялися під час розгляду цивільних справ міщан і міст, з одного боку, та шляхти – з іншого, щодо їхнього майна, яке було на території сіл. Ці справи належали до компетенції гродських (земських) судів [1893, S. 96]. Міські вйтівсько-лавничі суди розглядали цивільні справи про нерухоме майно шляхти, що було на території міст.

В українських містах, як в інших містах Європи, що володіли магдебурзьким правом, існував особливий порядок розгляду судових справ приватного характеру, де однією зі сторін був вййт, або з приводу виконання вййтом посадових обов'язків. Приватні справи вййта на прикладі мешканців міста розглядали у вййтівсько-лавничих судах або в суді міської ради [1894, s. 57]. Справи про виконання вййтом посадових обов'язків у приватновласницьких містах на західноукраїнських землях розглядали в суді за участі 7 вййтів і солтисів під головуванням власника міста або його представника. В королівських містах у справах, що стосувались адміністративних повноважень вййта, він підлягав суду за участі бургомистра й радників, а пізніше – короля. Такий випадок, зокрема, трапився у Львові [1895, s. 58]. У Ковелі на основі королівського привілею 1611 р. апеляцію на рішення вййтівсько-лавничих судів можна було спрямовувати до міської ради, а пізніше – до суду королівського старости та короля [1896, S. 98]. У Кременці, де існувала посада спадкового вййта, з апеляцією на рішення вййтівсько-лавничих судів і суду міської ради зверталися до Львівського апеляційного суду, а після цього – до суду короля. У містах із неповним магдебурзьким правом (Дубно, Олика та ін.), з апеляцією на рішення вййтівсько-лавничого суду можна було звертатися до міської ради, після чого – до суду королівського старости. Рішення цехових судів оскаржували у міській раді. Його можна було спрямувати з апеляцією до королівського асесорського суду [1897, S. 98].

Після надання українським і польським містам магдебурзького права з апеляцією можна було звертатися до так званих материнських міст. Міста магдебурзького права зверталися до Магдебурга, новомарктського (шредського) права – до Новомаркту (Шреди), кульменського (хелмінського) – до Кульма (Хелмно) і Торуня. З-поміж українських міст, які зверталися з апеляцією до

магдебурзького шиффенського (лавничого) суду, з існуючих джерел відомо лише про судові рішення й ортілі для Львова XV ст., що засвідчує зв'язок міст Галичини з Магдебургом та отримання ними джерел магдебурзького права безпосередньо з Магдебурга [1898, S. 161–212].

Львівські вйтівсько-лавничі суди на зразок Кракова з 1588 р. отримали право на притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що підпорядковувалися шляхті. На основі сеймових Конституцій 1609 р. і 1611 р. суди Львова, разом зі судами Вільно (Вільнюса), одержали право разом із гродськими судами здійснювати судочинство стосовно шляхти у випадку вчинення ними правопорушення на території міста [1899, s. 84].

Король Казимир III Великий, бажаючи уникнути впливу німецьких міст Магдебурга, Галле, Новомаркта, Кульма та інших на Польщу, що, на його думку, обмежувало суверенітет держави, заснував 1356 р. Вищий суд німецького права Краківського замку як суд апеляційної інстанції та ленний суд для вйтів і солтисів з королівських маєтків Малопольщі [1900, s. 122]. Польські дослідники продовжують дискусію про дату видання згаданого привілею Казимира III Великого і заснування Вищого суду німецького права Краківського замку, де згадуються 1361, 1365 та 1368 р. [1901, s. 23] Більшість польських науковців вважають, що цей суд створено 1356 р. [1902, s. 22–25]

Ще раніше, 1325 р., аналогічні рішення прийняв чеський король Ян Люксембурзький, який заборонив звертатися чеським і моравським містам з апеляцією до Магдебурга [1903, s. 44]. У 1547 р. за участь у боротьбі проти імператора Священної Римської імперії німецької нації та саксонського курфюрста Магдебург піддано опалі й заборонено звертатися з апеляцією до його шиффенського суду [1904, s. 30]. Скориставшись ситуацією, австрійський герцог (майбутній німецький імператор), що водночас був чеським королем, 1548 р. створив апеляційний суд у Празі, до якого мали звертатись усі міста Чеської корони, здебільшого Лужич та Силезії, зокрема ті, що були давно зв'язані з Магдебургом [1905, s. 22–23]. Аналогічні випадки мали місце й у німецьких державах: 1432 р. у Ляйпцігу створено Верховний суд. До його складу входили професори юридичного

факультету університету. Містам саксонського курфюрста заборонено звертатись до Магдебурга [1906, с. 23]. Після зняття 1550 р. опали з Магдебурга, окремі німецькі міста продовжували спрямовувати до нього апеляції. У 1554 р. саксонський курфюрст Август відновив діяльність шиффенського столу Магдебурга, однак він уже не міг досягти колишнього значення та впливу. Цьому сприяло створення юридичних факультетів у містах, що раніше зверталися до Магдебурга: Франкфурті-над-Одером, Єні, Вітенберзі, Гельмштадті та модерніших шиффенських столів у Бранденбурзі, Галле, Ляйпцігу. Це зменшувало кількість звернень і територію, на яку поширювалась юрисдикція шиффенського столу Магдебурга [1907, с. 63]. Повне припинення звичаю надсилати вироки з Магдебурга в дочірні та внучаті міста відбулося після знищення Магдебурга 1631 р. під час 30-річної війни [1908, с. 23]. Тоді пожежа знищила архів з тисячами судових рішень й інших документів магдебурзького шиффенського столу [1909, S. 63].

Наступні спроби відновити шифференський стіл Магдебурга також не досягли успіху. Проти його відновлення виступила 1668 р. міська рада міста [1910, S. 63]. Пізніше, 1686 р., великий бранденбурзький курфюрст Фрідріх Вільгельм виступив проти відновлення у повному обсязі діяльності магдебурзького шиффенського столу, який, на його думку, міг створити конкуренцію шиффенським судам Бранденбурга і Галле, що складались із юристів-науковців [1911, S. 236].

З апеляцією на рішення Вищого суду німецького права Краківського замку, дотримуючись положень названих привілеїв, можна було звертатися до королівського суду 6 міст (*judicium civitatum*), до складу якого входили по 2 представники від найбільших міст Малопольщі (Кракова, Казімержа, Бохні, Велічки, Нового Сонча, Олькуша) [1912, s. 122]. Перші згадки про цей суд містяться у привілеї Казимира III Великого стосовно створення Вищого суду німецького права Краківського замку [1913, s. 303]. Суд 6 міст збирався тричі на рік у приміщенні Краківської ратуші. Функції та повноваження цього суду визначено у привілеях короля Владислава Ягайла 1421 р., Владислава III Варненчика 1444 р. [1914, s. 113] На думку професора Краківського університету Людвіка Лусьняка, цей суд був допоміжним під час вирішення королівським судом справ на основі німецького,

зокрема магдебурзького права [1915, s. 113]. Дослідник також наголошував: у багатьох випадках сторони зверталися до королівських судів, оминаючи суд шести міст, що зменшило кількість звернень до цього суду та його значення [1916, s. 125]. У 1556 р. право оскаржувати рішення суду 6 міст передбачено у привілеї короля Сигізмунда Августа [1917, s. 125].

Рішення суду 6 міст можна було оскаржити до асесорського та референдарського судів [1918, s. 118–119]. Початки асесорського суду в Польщі сягають ще XII–XIII ст., коли на королівському дворі відбувався суд за участі королівських службовців, яких називали асесорами. Про асесорів є згадка і в статуті Казимира Великого 1343 р. [1919, s. 41] Офіційного статусу суд асесорів набув за короля Сигізмунда II Августа, а 1537 р. розпочато ведення окремої серії книг асесорського суду [1920, с. 114]. Асесорський суд після утворення 1578 р. коронного трибуналу став вищим апеляційним судом при розгляді міських справ, зокрема міст, що володіли магдебурзьким правом або його різновидами [1921, s. 41–45].

Після перенесення столиці Польщі з Кракова до Варшави 1596 р. і передання туди протоколів суду шести міст, з апеляцією на рішення міських судів можна було звертатися до асесорського суду, минаючи суд шести міст [1922, s. 43]. Наприкінці XVII ст. суд шести міст припинив діяльність [1923, с. 114].

Роботу асесорського суду можна поділити на 2 етапи. Перший тривав із 1537 по 1764 р. У цей період суд відбувався під головуванням королівського канцлера, а за його відсутності – віце-канцлера. Попри те, що в засіданнях суду брали участь асесори, рішення одноособово приймав канцлер або віце-канцлер [1924, s. 289]. Інший термін функціонування асесорського суду тривав від 1764 р. до його повної ліквідації 1795 р. [1925, с. 115]. У цей період його перетворено на найвищий апеляційний колегіальний суд, де рішення ухвалювали більшістю голосів (*pluralitas votorum*), за винятком справ, які стосувалися правового тлумачення королівських привілеїв містам і селам [1926, s. 24]. Асесорський суд став судом найвищої інстанції, скасовано право оскаржувати рішення асесорського суду в сеймі та в реляційному суді [1927, с. 115]. До складу цього суду, крім канцлера, підканцлера, входили реферандар, писар, інстигатор, регенти, писар королівських декретів і

4 члени сенату [1928, с. 115]. Він неодноразово розглядав апеляційні справи українських міст, що володіли магдебурзьким правом. Окремі українські міста – Перемишль, Самбір, Щирець – брали участь у засіданнях асесорського суду понад 30 разів, Тереховля вела 20 процесів, Городок і Буськ – 14, Белз – 13 тощо [1929, с. 106–107]. Найбільшу кількість декретів (180) асесорський суд виніс у львівських справах [1930, с. 110]. У XVI ст. українські міста брали участь у розгляді 250 апеляційних справ, XVII ст. – 48 українських міст вела 358 процесів, а у XVIII ст. 26 міст – лише 123 процеси [1931, с. 106–107]. Декрети цього суду підписував король. Вони мали загальнообов’язковий характер [1932, с. 91]. Королівські декрети були джерелами права і зробили значний внесок у розвиток міського права на території Речі Посполитої [1933, с. 116].

Іншим королівським судом, в якому розглядали апеляційні справи міст і сіл Речі Посполитої, що володіли німецьким (магдебурзьким, кульменським, любекським) правом, був референдарський суд, який утворили 1507 р. [1934, с. 242]. Правовий статус референдарського суду визначено статутом 1538 р. [1935, с. 40–41].

Суддів референдарського суду призначав король, вибираючи осіб цивільних і духовних [1936, с. 242]. У його складі перебував референдар, що водночас працював у асесорському суді [1937, с. 60]. На відміну від очолюваного канцлером асесорського суду, керував референдарським судом королівський чиновник нижчого статусу. Асесорський суд був вищим для референдарського суду, оскільки мав право здійснювати правове тлумачення королівських привілеїв, використовуваних як докази. До компетенції референдарського суду належали переважно апеляційні справи за участі мешканців королівських сіл, більшість яких володіли німецьким правом, він був домініальним судом короля [1938, с. 242]. До створення власної книги 1582 р., справи, що належали юрисдикції референдарського суду, розглядав асесорський суд [1939, с. 60]. При розгляді апеляційних справ референдарський суд здебільшого захищав інтереси селян у їхніх справах із королівськими службовцями [1940, с. 242]. Після 1764 р. справи, які входили до юрисдикції референдарського суду, передано асесорському суду, а 1793 р. він припинив існування.

Рішення референдарського й асесорського судів формально до 1680 р., а фактично до 1764 р. можна було оскаржити до реляційного суду найвищої інстанції за участі короля чи канцлера [1941, s. 95]. Польські правознавці С. Кутшевич, А. Ліпський заперечували можливість оскаржувати рішення асесорського суду, але на практиці король або канцлер могли дати дозвіл про звернення до реляційного суду [1942, s. 56]. Право апеляції на рішення асесорського суду залишалося за містами Королівської Пруссії, що підтвердив привілей короля Яна III Собеського 1696 р. [1943, s. 81–85]. До видання ординації 1764 р. реляційний суд був найвищою апеляційною інстанцією для судів міст і сіл Речі Посполитої, що володіли німецьким правом. Згодом його функції перейшли до асесорського суду [1944, с. 115].

Створення у містах власних судових органів стало однією з ознак магдебурзького права. Судові функції здійснювали лавники під головуванням в'їта. Найбільш наблизений до німецьких, польських та інших центральноєвропейських міст був судоустрій західноукраїнських міст, зокрема Львова. На функціонування судів магдебурзького права інших українських міст значний вплив мало українське звичаєве право. Поряд із магдебурзьким та українським звичаєвим правом також використовувався Литовський статут.

Висновки до розділу 4

Історично першим органом міського самоврядування в українських містах, які володіли магдебурзьким правом, став в'їт. Правовий статус в'їтів західноукраїнських міст з магдебурзьким правом був наблизений до європейських міст. В'їти українських міст, що перебували у складі Великого князівства Литовського, а пізніше увійшли до Речі Посполитої, мали судові та адміністративні повноваження та відігравали основну роль у системі органів місцевого самоврядування. Це визначальна особливість практики застосування магдебурзького права в Україні. Функції присяжних у судах виконували лавники, які виконували також адміністративні та допоміжні судові функції.

Міські ради – вищі органи міського самоврядування у складі бургомістрів і радників – переважно діяли у західноукраїнських містах, що територіально входили

здебільшого до Белзького, Руського та Подільського воєводства Польського королівства (пізніше Речі Посполитої).

До повноважень міських рад належали адміністративні і судові функції. Міські ради могли видавати власні нормативно-правові акти - вількери.

Важливу роль у функціонуванні українських міст що володіли магдебурзьким правом, відіграли ремісничі цехи що стали власні органи самоврядування. Представники цехів брали активну роль в управлінні міст. Цехи українських міст будувались на зразок європейських міст. Функціонування в українських містах цехів наблизило їх до структури європейських міст, серед обов'язкових ознак яких було існування цехів.

На відміну від європейських міст, в українських містах, як і інших містах Речі Посполитої, існували юридики. Юридики істотно обмежували самостійність міст, а особливо їх соціально-економічний статус. Діяльність юридик призводила також до конфліктів між органами міського самоврядування та власниками юридик.

Усі українські міста, що володіли магдебурзьким можна поділити на міста повного магдебурзького права у складі двох самостійних колегій, міста неповного магдебурзького права, де вїйти, бургомістри, лавники та радники одночасно виконували як адміністративні, так і судові функції. До третього різновиду можна віднести приватновласницькі міста самоврядування, у яких перебувало під контролем власників.

В усіх містах магдебурзького права України було створено власні органи судочинства. Судочинство здійснювали лавники під головуванням вїйта. Судові функції також виконували бургомістри і радники.

Найбільш наближеним до німецьких, польських та інших європейських міст були західноукраїнські міста, зокрема, Львів. У судочинстві використовували німецькі, польські, джерела магдебурзького права, вількери, судову практику та ін.

На функціонування судів магдебурзького права інших українських міст значний вплив мало українське право. Тут поряд з джерелами магдебурзького права також широко використовувалися Литовські статути.

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ СЕЛАХ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

5.1. Надання магдебурзького, новомарктського (шредського) та кульменського (хелмінського) права селам Галичини

На українських землях після захоплення Польщею та Великим князівством Литовським тривалий час діяло українське право (*Jus Rutenicum*), яке формували списки “Руської правди” й українське звичаєве право. На західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі, а згодом Речі Посполитої, “Руська правда” офіційно була чинною до 1434 р. В окремих селах самоврядування та судочинство на основі українського права зберігалося до кінця XVIII ст., коли Галичина і Буковина відійшли до складу Австрії. Керівниками сіл на основі українського права були тівун, ватаман або десятник [1945, с. 366–367]. У гірській частині Карпат і на Прикарпатті в селах, мешканці яких займалися головно скотарством, використовували “волоське право”, а групи сіл цього права називалися “країни”, у них керівниками були кнези та крайники [1946, с. 316–337]. Третім різновидом права, запровадженим у селах Галичини, стало магдебурзьке право, яке у літературі вживалося за загальною назвою “німецьке право”. Магдебурзьке право в українській історичній та історико-правовій літературі асоціюється з міським. Одночасно на підставі аналізу привілеїв, наукових праць німецьких і польських дослідників можна розглядати використання магдебурзького права і в селах Галичини. Зокрема це зазначали німецькі науковці Г. Люк, Р. Лібервірт, Ю. Вейтцель, Г. Шубарт-Фікентшер, Ф. Ебель, Г. Тімм та ін. Наприклад, Ф. Ебель [1947, S. 62] і Г. Тімм [1948, S. 144–145] писали, що магдебурзьке право – це юридично-міський варіант саксонського сільського права. Цього ж погляду дотримується польський дослідник Д. Матушевський. На його думку, у Польщі німецьке право у селах вважали магдебурзьким [1949, S. 154–172]. Професор університету м. Галле

(Німеччина) Р. Лібервірт наголошував, що у Польщі сотні сіл отримали міське право, а саксонське сільське розглядали як частину магдебурзького. Він також зазначав, що Саксонське зерцало вміщувало норми міського і сільського права [1950, S. 8–14]. Про значну кількість міст і сіл Польщі й Галичини, які отримали магдебурзьке право, писав австрійський науковець Ф. Кайндль [1951, S. 317–492], зауважуючи, що його надавали і містам, і селам [1952, S. 228–232]. Дія магдебурзького права у селах Польщі та Галичини, на думку Р. Лібервірта, до початку XVIII ст. мала позитивне значення для їх мешканців, оскільки забезпечувала сталий рівень доходу та розширення особистих прав, порівняно з іншими. К. Кроеншель цитує німецьке правове прислів'я: “Села також мають право на міське право вейхбільд” [1953, S. 83]. Г. Шубарт-Фікентшер писала про поширення магдебурзького права у селах Польщі, до складу якої входила Галичина, і про використання у них прирівняних до міст привілеїв (конституції). Вона також зауважувала використання у селах новомарктського (шредського) права [1954, S. 39].

Польський історик В. Травковський зазначав, що німецькі колоністи принесли своє право, і з XIII ст. на німецьких землях не існувало єдиного сільського й міського права, яке можна було б назвати німецьким (*jus theutonicum*), але функціонувало воно в слов'янських країнах і стосувалося сільських та міських взаємовідносин [1955, S. 363]. Ще однією причиною запровадження у селах Галичини магдебурзького права був взаємозв'язок між магдебурзьким правом і Саксонським зерцалом. Німецькі дослідники для усунення дискусійних питань вживали термін “магдебурзько-саксонське право”.

Юрген Вейтцель вважав, що міське та сільське право мало відрізнялось одне від одного практично і теоретично [1956, S. 71]. Міське право сіл з'явилося у 20-х роках XIII ст. біля Новомаркта [1957, S. 70]. Згодом, після отримання 1235 р. правового роз'яснення шиффенів, з м. Галле виник різновид магдебурзького права – новомарктське (шредське) право, яке застосовували у селах Галичини. Ю. Вейтцель зазначав, що у XIII ст. у Силезії виникали поселення міськ-сільського типу на основі спільного судочинства. Зокрема після надання магдебурзького права

м. Гольденбергу 1211 р., його також отримали 40 найближчих сіл, а міський суд став апеляційним на рішення сільських судів [1958, S. 70]. Як засвідчують архівні джерела, більшість німецьких переселенців у містах і селах Галичини походили з Силезії. Крім того, у західноукраїнських селах діяв інший різновид магдебурзького права – кульменське (хелмінське). Польська дослідниця К. Камінська пов’язує використання магдебурзького права у селах Польщі із застосуванням магдебурзько-вроцлавського права, яким послуговувалися і міста, і села [1959, s. 49–50].

Уперше на українських етнічних землях магдебурзьке право почали отримувати села, засновані німецькими колоністами у 1234–1244 рр. на Лемківщині [1960, S. 277]. До них належать Рухвальд, Скумбарн, Маркенгау, Кжеменіца, Саунвальд та ін. [1961, S. 391]. Поступово магдебурзьке право отримували села зі змішаним німецько-українським та основним українським населенням.

Села Лемківщини, що мали магдебурзьке право, вели окремі судові книги, значна частина яких збереглася до наших днів і була видана окремими авторами – Г. Полячківною, Ф. Персовським, Ф. Доубиком, Г. Шмідтом, Л. Лусіяком, А. Ветулані, Л. Паулі та ін. У селах, де мешкали німецькі колоністи, судові книги вели головно німецькою та латинською мовами. Це засвідчує, наприклад, судова книга с. Кжеменіци [1962, S. 1–201]. В українських селах відомі на сьогодні судові книги вели латинською мовою, а в окремих випадках – польською. На відміну від українських міст, відомості про надання магдебурзького права селам у період Галицько-Волинської держави не збереглися. Існуючі привілеї належать уже до часу захоплення західноукраїнських земель Польщею, а згодом – періоду Речі Посполитої. На відміну від Німеччини, де міста здійснювали самоврядування на основі міського права (*Stadtrecht*), а села – земського права (*Landrecht*), на українських землях такого поділу не було [1963, s. 35]. Тут застосовували магдебурзьке право, його різновиди кульменське (хелмське) та новомарктське (шредське), що були чинні у містах і селах [1964, s. 35–38]. Під час надання магдебурзького права українським селам у привілеях вживали терміни “*Jus Teuthonicum quod Magdeburgense dicitur*” (Кротошин, Жашків, Годовиця, Зубра, Полочани, Горожанка Велика, Горожанка Мала, Підвисоке, Загорне, Яблунів,

Кукизів та ін.) [1965, S. 9–143], “*Jus Teuthonicum Magdeburgense*” (Луб’яне, Малиці, Ставчани, Старий Язів, Кунин, Чижки, Прусів, Лукавиця тощо), “*Jus Magdeburgense*” (село Бродки), “*Jus Teuthonicum*” (Жуків, Княгиничі, Новий Язів, Поршна, Новосілки, Бартатів, Ясельська) [1966, S. 9–143].

Значна кількість сіл одержали новомарктське (шредське) право “*Jus Teuthonicum quad Sredense dicitur*”. Його запровадили у Чаплях, Малковичах, Черлянах, Криничній, Матірній Волі, Жидатичах, Малехові, Жукові, Клекотові, Вербожі та ін. [1967, S. 9–143] Кульменське (хелмінське) право “*Jus Teuthonicum Magdeburgense alias Culmense*” отримало с. Камінка [1968, s. 37]. У привілеях при наданні селам магдебурзького права зазначалося, що вони звільняються від руського (українського), українського і польського права або польського права [1969, s. 41].

Після надання містам і селам магдебурзького права, за їх керівниками закріпилася назва “війт” і “солтис” (похідні від німецьких назв). Керівником міста, а згодом головою міського війтівсько-лавничого суду став війт (*Vogt*), села – солтис (*Schultheiss*). На території Галичини, як уже згадувалося, не існувало відмінностей між правовим статусом міст та сіл. Не було різниці між статусом села й міста і в господарських відносинах. Зміни відбулися після відмови мешканців міст від заняття землеробством та поступового переходу до ремісництва й торгівлі. Критерієм відмінності між селом та містом стало проведення в містах ярмарків і торгів, що дозволялися, зазвичай, королівськими документами. Крім цього, територію міст оточували оборонним муром і ровом, унаслідок чого вони посіли важливе місце у тогочасній військовій системі.

Такі функції об’єктивно не могли виконувати села, хоча важко було простежити різницю між селами і малими містами. На початку XIV ст. головною відмінністю між правовим статусом села і міста стала діяльність в останніх органу міського самоврядування – міської ради. Фактично це було основним критерієм різниці між правовим статусом міст і сіл, які отримали магдебурзьке право [1970, s. 114–115]. Привілей для Сянока 1339 р. [1971, S. 282–283], Львова 1356 р. [1972, s. 27–31] та інших міст передбачав створення посади війта, а привілей для Каміно-

бродів [1973, s. 95], Грушева, Свидника, Підбужа, Новосілок, Нагуєвичів, Завадова тощо – солтиса [1974, S. 9–143]. Лише у кількох випадках керівників сіл названо війтами (*Advocatus*), зокрема в Малчицях, Доброгостові, Клично та ін. [1975, S. 9–143] У багатьох випадках в одних і тих самих селах згадується у різні роки водночас про війта і солтиса, як от у селі Прусах 1450 р. – про війта, а 1456 р. – про солтиса [1976, s. 219]. У Сокільниках 1453 р. писали про війта, а 1455 та 1471 р. – про солтиса [1977, s. 433]. Це радше засвідчує вільне трактування сільськими писарями термінів “війт” та “солтис”. Королівські офіційні привілеї у випадку надання магдебурзького права вживали термін “солтис”.

У Львівській землі Руського воєводства до 1435 р. магдебурзьке право надали 32 селам, з них 10 перебували у власності короля, 10 – католицької церкви, та 12 – приватних власників-шляхтичів [1978, s. 53].

До 1506 р. магдебурзьке право використовували вже у 83 селах Львівської землі Руського воєводства: 31 у власності королівського двору, 13 – католицької церкви, а 39 – приватних осіб. У наступному столітті кількість сіл з магдебурзьким правом зросла до 95. З них королівських сіл стало 42, приватновласницьких – 40, а сіл, що належали католицькій церкві, залишилося 13 [1979, s. 54]. Це становище майже не змінилося до переходу Галичини у склад Австрії. Магдебурзьким правом 1772 р. володіли 97 сіл: 44 належали королівському двору, 40 – приватним власникам і 13 – католицькій церкві [1980, s. 55]. До того ж, низка сіл отримали статус міста і вже не згадувались як села. Водночас у Львівській землі Руського воєводства магдебурзьке право до 1435 р. отримали 6 міст, 1506 р. – 17, 1648 р. – 55 і 1772 р. – 72 міста [1981, s. 55]. З наведених відомостей можна дійти висновку, що магдебурзьке право селам надавали переважно у XIV–XV ст., а містам – набула найбільшого розмаху упродовж XV–XVIII ст. Значна їх частина була колишніми селами. Але й окремі міста – Баргатів, Конюхи, Золочівка, Андрінополь – з тих чи тих причин продовжували розвиватися вже як села, оскільки їх локація була невдалою. Магдебурзьке право головно надавали наявним селам, а новоутворених на так званому сирому корчів’ї до 1435 р. було лише 8. Їх засновували переважно

німецькі колоністи. Від початку XV ст. магдебурзьке право отримували села, в яких більшість становило українське населення [1982, s. 436–458].

Німецькі прізвища солтисів трапляються зазвичай у селах, що належали Львову. Так, 1386 р. у с. Замарстинові солтисами були Штекер і Зоммерштайн, 1404 р. у Великих Голосках – Цімерман, 1419 р. у Клепарові – Клепер, 1422 р. у Малих Голосках – Цімерман, 1424 р. у Рокитно – Шмідфельд, 1425 р. у Кульпаркові – Гольдбер, 1500 р. у Поршні – Людне та ін. [1983, s. 65]. Солтис Зомарштайн одночасно виконував функції львівського міського війта. Серед солтисів є особи з українськими й польськими прізвищами та іменами: у Чижках 1444 р. солтисом був Станіслав, а в Малчицях 1448 р. – Станіслав, у Щотах 1445 р. – Стахіра, у Прусах – Станіслав та ін. [1984, s. 67]. Більшість сіл магдебурзького права перебували у власності королівського двору. Надання українським селам магдебурзького права мало 2 чинники: правовий та економічний. Перший визначав систему управління села і відносини з власниками, а також регулював судочинство на підставі магдебурзького права. Економічний чинник надання селам магдебурзького права полягав у встановленні нових господарських відносин. Насамперед магдебурзьке право характеризувалося колоністським характером, коли спершу галицько-волинські князі, а згодом польські королі уповноважували німців, надалі – українців і поляків створювати на конкретних умовах у визначених місцях сільські поселення на основі магдебурзького права [1985, S. 48]. Цю ініціативу підтримали й приватні власники земель, здебільшого шляхтичі, католицьке духовенство та міські ради великих міст, які зверталися з проханням до короля про надання привілеїв щодо формування сіл на основі магдебурзького права.

Спершу привілеї надавали для створення сіл на незаселених землях, а згодом – вже існуючим селам, де йшлося про переведення сіл з українського або польського права на магдебурзьке. Після надання магдебурзького права мешканців на визначений термін звільняли від сплати окремих податків, примусових робіт на користь власника та дозволяли використовувати надані земельні ділянки на власний розсуд [1986, S. 48]. Виділену землю розподіляли на окремі наділи, що отримали назву “лани”, “хутори”, “дороги”, під житлові й господарські приміщення. Кожен

колоніст одержував землю, яка переходила до його спадкоємців, і сплачував визначену орендну плату (чинш). Проста, не ускладнена структура сіл на основі магдебурзького права задовольняла селян та власників. Кожен з учасників цих правовідносин – король, власники сіл і селяни – отримували матеріальні вигоди [1987, S. 49]. Король та власники збільшували прибутки держави й особисті доходи, а селяни, користуючись особистою свободою, підвищували продуктивність праці, мали власні прибутки. Створення сіл на основі магдебурзького права у XIV–XV ст. на західноукраїнських землях сприяло заселенню невикористаних земель, економічному підйому сільського господарства. Головною ознакою сіл, утворених на основі магдебурзького права, що значно вплинуло на розвиток економіки, була відсутність кріпосного права. Селянин, згідно з магдебурзьким правом, не був власником землі, а лише спадковим користувачем (орендарем). Однак він був вільним господарем, не зобов'язаним слугувати ні панові, ні солтису [1988, s. 107]. Пріоритет магдебурзького права зберігався до другої половини XV ст., коли у цих селах запроваджено 12–14 днів панщини на рік – значно менше, ніж у селах українського права.

Залежність від власника та солтиса полягала у сплаті за оренду (чинші). Селянин на основі магдебурзького права міг продати свою земельну ділянку і господарство іншій особі й піти зі села, а власник не міг без законних підстав самовільно забрати його майно. Усе це сприяло поширенню магдебурзького права на українських етнічних землях в селах Галичини, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя [1989, S. 49].

Надання селам магдебурзького права мало свої особливості. Першою формою надання було так зване часткове право – його отримувала частина села. Наприклад, у с. Мервичах магдебурзьке право отримали 5 господарів, а інші мешканці мали українське право. Ще однією формою стало надання магдебурзького права окремим селам, що на практиці траплялося найчастіше. Третя форма – так зване генеральне надання магдебурзького права, коли відбувалася локація групи сіл або навіть повіту. Як уже згадувалося, 1441 р. окремим королівським привілеєм магдебурзьке право надано всім містам і селам Олеського повіту [1990, s. 469]. Генеральне

надання також часто траплялося на практиці, бо значно спрощувало роботу королівської канцелярії. Найрідше відбувалося часткове надання магдебурзького права, оскільки воно зумовлює наявність в окремих селах кількох власників, а це часто призводило до правових конфліктів.

Надання магдебурзького права мало й інші особливості. З-поміж них можна виокремити надання магдебурзького права селам, створеним на незаселених землях і переведеним з українського або польського права на магдебурзьке. Це села, засновані німецькими колоністами, згодом – села, де проживало українське населення, і села, що належали Львову. В Прикарпатті села магдебурзького права траплялися найчастіше у центрах солеваріння біля Самбора та Дрогобича, де частину мешканців становили німецькі колоністи, які були спеціалістами з видобутку солі. До них могли належати і предки Івана Франка, які прибули на територію Галичини у XIV–XV ст. Про їхнє німецьке походження І. Франко писав в автобіографії та листі до Уляни Кравченко. З початком релігійних війн у Німеччині від XVI ст. приплив німецьких колоністів у міста й села Галичини майже припинився. Німецькі мешканці сіл поступово українізувалися. Під час виділення польськими королями земельних ділянок за межами Львова йшлося про право міста заснувати там села, надаючи їм магдебурзьке право [1991, с. 36–492]. До сіл, підпорядкованих Львову, належали Зубра, Кульпарків, Велике та Мале Голоско, Сокільники, Замарстинів та ін. Правовий статус сіл, які перебували у власності Львова, затверджено декретом короля Сигізмунда Августа 1555 р. [1992, s. 71]. Надання магдебурзького права населеним пунктам відбувалось унаслідок переведення з українського або польського права на магдебурзьке. Окремі села, разом із магдебурзьким правом, отримували статус міста (Глиняни, Комарно та ін.) [1993, s. 71]. Траплялися випадки переведення сіл магдебурзького права на волоське або українське право. Наприклад, с. Лукавицю, що отримало магдебурзьке право 1430 р., у 1507 р. переведено на волоське [1994, с. 232–233]. Подібний випадок трапився у с. Ясениці Зварицькій, яке одержало магдебурзьке право, а 1507 р. тут діє тивун [1995, с. 235]. На практиці існували випадки кількаразового надання магдебурзького права одним і тим самим селам, тобто багаторазова їх локація:

1405 р. його отримала частина мешканців Годовиців, а на підставі привілею 1421 р. – усе село [1996, s. 74]. У 1405 р. магдебурзьке право надано Жидатичам, де власником був львівський міщанин. Перейшовши до власності Андрія з Малехова 1419 р., воно отримало новий привілей на магдебурзьке право [1997, s. 74].

Повторне надання селам магдебурзького права також пов'язане із втратою локаційних документів, що могло трапитись унаслідок неодноразових татаро-турецьких нападів і війн. Кількаразове надання селам магдебурзького права пояснюють також діяльністю в кількох селах одного солтиства, а згодом – видання привілеїв для кожного з сіл, або навпаки. Привілеєм 1506 р. після втрати первинних документів утворено спільне солтиство для сіл Старий Язів і Залуззя [1998, s. 78]. Видання привілею селам на магдебурзьке право було винятково компетенцією короля, незалежно від форми власності на землю та села [1999, с. 121], хоча у XVI–XVIII ст. під час надання магдебурзького права містам трапляються випадки видання привілеїв їхніми власниками – королем, шляхтою та духовенством. Існували особливості надання селам магдебурзького права залежно від права власності на землю. Як уже згадувалося, власниками сіл могли бути королівський двір, католицька церква та приватні власники, до яких належали і львівські радники. Найбільша кількість сіл магдебурзького права на західноукраїнських землях у складі Польщі та Речі Посполитої перебували у власності королівського двору.

Надання селам магдебурзького права мало 3 стадії: локацію, надання магдебурзького права та солтиства [2000, с. 121]. У селах Любяні 1431 р. та Великій Горожанці 1448 р. королівські привілеї охоплювали всі стадії [2001, s. 83]. Ці стадії не завжди були обов'язковими. Траплялися випадки їх розподілу. Спершу селу надавали солтиство, а згодом – магдебурзьке право. Однак локація і надання солтиства зазвичай становили єдиний документ. Зокрема у травні 1397 р. з дозволу короля староста Ян Руський із Тарнова надав солтиство у Сокільниках Миколаю Меуснарові, а у вересні король затвердив це рішення, тож село одержало магдебурзьке право [2002, s. 91]. Після ліквідації спадкових солтисів з кінця XV ст. залишилося 2 стадії, які оформляли одним документом. У найдавнішому відомому

привілеї Самбірщини на магдебурзьке право с. Стрілковичів 1395 р. зазначено, що “війтові (солтисові) Миколі Сердечку та його нащадкам і спадкоємцям передається війтівство з правом володіння, розпорядження та відчуження”. Війт також отримував право розчистити вільні землі з 4 ланів – з них 2 мали слугувати на користь церкви і громади, а 2 – на власні потреби. Війту також надано право поселити там ремісників, побудувати ятки для різників і рибалок. Він отримував право на спорудження млина, корчми й зарибнення ставка. Поселенці, залежно від якості землі, звільнялися від сплати податків, орендної плати (чиншу) на 8, 14 або 20 років. Солтисові перепадав кожен третій динарій від судових справ та інші привілеї. Поселенці “у всіх справах відповідали перед солтисом, а солтис – перед королем” [2003, с. 240–241].

Надання магдебурзького права селам, що були у власності приватних осіб і католицької церкви, відбувалося в порядку, аналогічному до того, який існував у селах, що належали королівському двору. Відмінності полягали у відсутності королівських привілеїв стосовно згаданих 3 стадій. У королівських привілеях ішлося лише про надання селам магдебурзького права, а їхні власники визначали порядок проведення локації та встановлення посади солтиса. Наприклад, на підставі привілею львівського католицького єпископа 1453 р. у с. Ставчанах встановлено солтиство і зазначено відомості про чинність магдебурзького права [2004, s. 76]. У 1448 р. львівський католицький єпископ встановлює солтиство у с. Рясному, яке ще з 1430 р. отримало магдебурзьке право [2005, s. 128–129].

Надання селам солтиства і магдебурзького права відбувалося через дарування або купівлю-продаж [2006, с. 121]. На практиці найчастіше застосовували дарування [2007, с. 370]. Дарували солтиства зазвичай у селах, що належали королівському двору. Король, маючи великі земельні ділянки, був зацікавлений не лише в отриманні прибутку, а й у заселенні земель [2008, с. 121]. Солтиство дарували за військову або урядову службу. В окремих випадках магдебурзьке право надавали не власникам сіл, а їхнім мешканцям. У привілеї для с. Торчиновичів, що належало королівському двору, зазначалося, що його переводять із руського права на

тевтонське маґдебурзьке (*de jure... ruthenico in jus theutonicum majdebergense tranfertur*) [2009, с. 233].

Приватні власники та католицька церква були зацікавлені в отриманні матеріальної вигоди, тому тут у більшості випадків простежується передання солтиства іншим особам унаслідок купівлі-продажу [2010, с. 121–122]. Власник с. Малчиці 1447 р. продав солтиство за 140 гривень Якубові й Станіславу Орчеховським [2011, с. 73]. Львівський архієпископ 1453 р. продав солтиство у с. Ставчанах Павлові Длугошеві [2012, с. 76].

5.2. Організація сільського самоврядування

Повноваження солтиса визначали у локаційних документах, де йшлося про права не лише солтиса, а і його спадкоємців. Найчастіше у локаційних документах вживали терміни “*successores*”, “*posterii*”, “*heredes*”, “*descendentes*” і “*liberi*”. Доповнення “*legitimi*” у привілеях означало, що право власності поширювалось на дітей солтиса [2013, с. 41]. Спадкувати могли і сини, і доньки. У с. Сокільниках 1455 р. після смерті солтиса Марція донька Катерина отримала 1/3 спадкового майна, а син Ян – 2/3 спадщини [2014, с. 331], де у локаційних документах описано спадковий характер солтиства, тобто воно поширювалось на всіх майбутніх спадкоємців [2015, с. 119]. Набуте внаслідок купівлі-продажу або дарування солтиство переходило у власність набувача. Однак солтис не ставав власником села. Він міг розпоряджатися майном солтиства на власний розсуд за життя, а також передати у спадщину [2016, с. 106]. Солтиси, як і колоністи, за маґдебурзьким правом, володіли своїми маєтками, а на підставі цивільного права їхнє майно переходило до спадкоємців із правом майорату старшого сина.

Солтис став своєрідним незалежним посередником між власником села і його мешканцями. Як уже зазначалося, першими солтисами на українських землях були німецькі колоністи. Згодом ними ставали шляхтичі, що було не вигідно для власників сіл через незалежний статус шляхти у Польщі, а незабаром і в Речі Посполитій. На основі статуту Казимира Великого 1347 р., шляхтичам заборонено набувати солтиство без згоди власника села [2017, с. 102].

Така ситуація, однак, тривала недовго. До 20-х років XV ст. дрібна шляхта почала поступово обіймати посади солтисів. У селі Луб'яне 1431 р. солтисом був шляхтич Вікентій Лока, у Скнилові 1437 р. – Ян Зубрицький, у Малчицях 1447 р. – Якуб і Станіслав Орчеховські, у Великій Горожанці – Олельондер з Пробника, в Ставчанах 1453 р. – Павел Длугоч, у Новому Язові 1493 р. – Войцех Іловський та ін. [2018, s. 104–105]. Окрім того, значна частина солтисів отримала шляхетство. Іншою причиною, що сприяла збільшенню кількості солтисів-шляхтичів, стало прийняття Вартського статуту 1423 р., який дозволив викуп солтиств їх власниками. Прийняття норм Вартського статуту про викуп солтиств відображало позицію власників сіл, незадоволених самотійним статусом солтисів, що було також пов'язано з економічним успіхом цієї організації сільського управління. Самостійність солтиса була і юридичною, і економічною. На підставі Вартського статуту феодал (власник села) мав право позбавити “непутящого або неслухняного солтиса чи вїта” його посади і надати її собі чи іншій особі, виплативши солтисові або вїтові грошову компенсацію [2019, S. 49]. Такий процес у літературі отримав назву “скупі солтиств”. Право згоди власника села на відчуження солтисів було чинне і за Сеймовою Конституцією 1510 р. [2020, s. 115].

На підставі Сеймової Конституції 1563 р. власник села на свій розсуд міг викупити солтиство, не беручи до уваги інтересів солтиса. Власники сіл замість чиншового (орендного) господарства впроваджували фільваркове. У селах, що належали до власності королівського двору, процес скупі солтисів відбувався повільніше і розпочався пізніше, оскільки ця форма господарювання була вигіднішою для держави, адже не потребувала розширення адміністративного апарату.

Основну кількість солтиств, якими розпоряджалася церква і шляхта, скуплено у 1563–1564 рр. Цей процес тривав також 1607–1620 та 1647 р., коли вїтівські посади надавали “людям добрим і заслуженим” на підставі сеймових конституцій. У Конституції 1662 р. зазначалося, що будь-яке вїтівство, зосереджене у руках плебея, є вакантним для заслуженого шляхтича. Схожого змісту Конституції приймали 1667, 1669, 1736 і 1764 р. [2021, с. 248–250]. На українських землях, на

відміну від Польщі, скуповування солтиств (за деяким винятком) розпочалось у XVI ст. [2022, s. 119]. Натомість у селах, що належали приватним власникам та католицькій церкві, на відміну від королівських сіл, цей процес здійснювався значно швидше та без дотримання різних формальностей. У селах королівського двору створено окрему комісію, що оцінювала майно солтиства. До її складу входили королівські комісари. Після цього інстигатор (за магдебурзьким та польським правом він виконував функції прокурора) від імені короля звертався з позовом до суду [2023, s. 1–25]. Доказами, крім актів оцінювальної комісії, були також судові книги, куди вписували всі важливі угоди. На підставі рішення земського суду майно солтиства переходило у власність королівського двору, а солтис отримував компенсації. В окремих випадках король самостійно підвищував суму компенсації. У селах, що становили власність приватних осіб, феодал звертався до суду, а після цього разом із солтисом вибирав оцінювальну комісію [2024, с. 123]. На основі оцінювального акта суд приймав рішення про викуп солтиства власником села. За основу ціни солтиства брали суму, відповідно до привілею про надання посади солтиса. На підставі існуючих джерел можемо дійти висновку, що сума продажу солтиств у королівських селах була вищою, ніж у селах, які належали католицькій церкві та приватним власникам. Зокрема у Сокільниках солтиство продано за 1633 гривень, а у Бродках – за 374 злотих [2025, s. 130], у Зубрі 1442 р. – за 50 гривень [2026, s. 49], у Старому Селі 1443 р. – за 80 гривень [2027, s. 90], у Зимній Воді 1461 р. – за 30 гривень [2028, s. 99].

Після початку скупку солтиств на місце спадкових впроваджено нові солтиства (війтівства). Вони поділялися на 2 різновиди: війтівства з юрисдикцією та війтівства без юрисдикції. Війтівства з юрисдикцією утворено в селах, що належали королівського двору. Статус війта прирівнювався до правового статусу спадкового солтиса. Після скуповування солтиств відбулися зміни в органах сільського управління. У більшості документів вживали назву “війт”, а не “солтис” [2029, s. 99]. Від XVI ст. назва “війт” повністю поширюється на всіх керівників сіл, де діяло магдебурзьке право. Її присвоєно і керівникам сіл, що діяли згідно з українським, польським чи волоським правом [2030, с. 122]. Насправді вони були

тивунами, отаманами або кнезами. Такі випадки траплялися 1564 р. у Черлянах, 1570 р. – у Бродках тощо. [2031, с. 215–217].

Посаду вйта обіймали шляхтичі, вони були службовцями короля [2032, s. 134]. Вйти уже не могли передавати посаду в спадок і не були власниками майна вйтівства. Проте свої обов'язки вони виконували зазвичай пожиттєво. Вйтівства без юрисдикції (*advocacia sine inrisdictione*) також застосовували і в королівських, і в приватних та церковних селах, а вйта контролювали королівські старости або їхні власники. Вйта призначав і звільняв з посади староста або власник села. У цьому випадку його повноваження прирівнювалися до економа або іншого панського слуги [2033, s. 138]. За згодою власника села вйт міг виконувати окрема адміністративні функції. Водночас відбувався розподіл функцій між вйтом – керівником органу самоврядування – та вйтівством, до складу якого входила певна кількість майна. Після скупу солтиств (вйтівств) вйтами головно призначали представників збіднілої та середньої шляхти, що отримували у королівських маєтках посади як заслугу за військову службу. В окремих випадках лендвйтів обирала громада (наприклад, у с. Торчиновичах 1522 р.) [2034, s. 3–4].

Унаслідок ліквідації спадкових солтисів (вйтів) їх позбавлено матеріальної незалежності та функцій керівника органу сільського самоврядування. Їхні функції виконували віце-вйти (лендвйт або "*officialis et viceadvocatus*").

За відсутності солтиса заступник виконував усі його повноваження. У документах заступника солтиса називали "*officialis et viceadvocatus*". [2035, s. 712]. Дозвіл на створення посади віце-солтиса міг дати власник села після надання солтиства. Зокрема у с. Малчицях власник дозволив солтисові ввести посаду заступника ("*Vicescultetum tenere et habere absquequavis nostra contradiccione*") [2036, s. 131]. З першої половини XV ст. майже у всіх селах з магдебурзьким правом були посади віце-вйта. В архівних документах одночасно вживають назви "віце-вйт" та "вйт". Порівняно зі спадковими солтисами повноваження віце-вйтів були значно обмежені [2037, с. 122]. Зокрема їх позбавлено права самотійного судочинства щодо мешканців сіл. Судочинство стало винятковою прерогативою власника села,

який міг від свого імені доручити виконувати судові функції лендвійтові [2038, s. 167–168].

До повноважень солтисів, а згодом вїтів належали адміністративні й судові повноваження. Адміністративна влада солтиса поширювалася на всіх мешканців села та його територію. Основними завданнями солтиса був розподіл земельних ділянок і заселення на вільних землях селян. Повноваженнями солтисів вважалося забезпечувати правопорядок, організовувати охорону села, стягувати податки та орендну плату. Податки збирали спеціальні державні службовці – “поборці” [2039, s. 247]. У випадку стягнення орендної плати солтис залишав визначену частину коштів на власні потреби, а інші передавав власникові села, який зберігав право контролю за правильним стягненням чиншу (орендної плати) й інших податків і зборів.

Після ліквідації спадкових солтиств до повноважень вїтів належав контроль за селянами під час виконання робіт на користь пана. Крім того, солтиси забезпечували охорону лісів як власності королівського двору або приватних осіб [2040, s. 12]. Ці адміністративні функції солтис (вїт) виконував самостійно або з допомогою лендвійта і лавників [2041, с. 283–284]. До обов’язків солтисів і вїтів також входила участь у військових походах. Цей обов’язок поширювався на всіх солтисів, які виконували свої повноваження у селах, власниками яких був королівський двір, католицька церква чи приватні особи – шляхтичі. Солтис замість себе міг доручити за відповідну платню виконання військового обов’язку іншій особі. Власник села в окремих випадках мав право звільнити солтиса від проходження військової служби. Наприклад, 1461 р. власник села Зимної Води Ян Коломбах звільнив солтиса від військової служби [2042, s. 99]. Такі випадки траплялися і в інших селах. Значне місце у діяльності солтиса посідало стягнення різних податків і чиншу. Найважливішим і найбільшим податком був лановий. Його стягували з кожної ділянки землі – лану. Використовували 2 види ланів: малі (новомарктські, хелмінські або фламандські), що становили 30 моргів, і великі (франконські, або магдебурзькі) – 40 моргів [2043, s. 68]. Лановий податок сплачував солтис, який, відповідно, стягував у селах чинші [2044, s. 268–271].

Солтисів-шляхтичів звільняли від сплати ланового податку зі земель, які були у їхній приватній власності, та зі земель, які належали солтиствам. З-поміж інших податків, що стягували солтиси, був поголовний податок (*contributio personalis*) з особи чоловічої статі – півзлотога щорічно, а також з жінок і дітей – по 8 грошей [2045, s. 277]. На потребу армії селяни сплачували “квартирний податок”.

Після надання солтиства солтис отримував майно, яке надходило до його прибутків. Йдеться передусім про земельні ділянки, що мали назву “лани”. У різних селах розмір земельної ділянки солтиса становив від 1 до 5 франконських або магдебурзьких ланів. У селах, які застосовували новомарктське (шредське) право, використовували шредські лани, що, як уже згадувалося, були менші від магдебурзьких. Поділ на лани запроваджено після поширення на українських землях магдебурзького права [2046, s. 87]. У Прусах і Решні солтиси тримали по 2 лани, Кульпаркові, Ставчанах – по 3 лани, Зимній Воді, Полянні, Горожанці Великій – по 4 лани тощо [2047, s. 289–290]. Крім ланів, солтиси та війти отримували інші земельні ділянки, так звані городи. Вони слугували для вирощування овочів. Город відповідав 1/12 частині лану [2048, s. 293]. Солтис с. Черляни отримав 4 лани та кілька городів, а також ділянку землі для спорудження житлового будинку і господарських приміщень, що одержало назву “дворище”, та ділянки для пасовищ і заготівлі сіна (луки) [2049, s. 15]. У с. Малчицях солтис володів двома з половиною ланами лук [2050, s. 73]. Кількість землі, яку передавали під луки, зазначено у більшості привілеїв для солтисів. Окремі ділянки землі використовували під будівництво церкви або костелу, корчми, млина, ставів та ін. Власне господарство солтис вів самостійно (у цьому йому допомагала сім’я). З часом солтис надавав належні йому ділянки в оренду й отримував з них прибуток. Мав також право на будівництво ставів і на прибуток від проданої риби.

Дохід від вилову риби у Зимній Воді 1765 р. становив 650 злотих, а в Хоросному – 600. З них солтис мав частину прибутків. У Поршні війтівство з риболовлі щорічно одержувало 150 злотих, а в Новому Язові – 50 [2051, s. 332].

Солтиси також мали доходи від млинів, розміщених на території сіл. Під час надання привілею на солтиство у с. Сокільниках 1397 р. солтис отримав право на

будівництво млина. З млина він одержував визначену частину доходу від експлуатації, а також від осадників, що користувалися млином. Привілей для Великої Горожанки надав право солтисові збудувати млин і мати з нього прибутки [2052, s. 338]. Здебільшого право на прибутки з млинів отримували війти (солтиси) сіл, що підпорядковувалися королівському двору. Приватні власники були зацікавлені у самостійній експлуатації млинів. Але на практиці траплялися випадки, коли солтисам належала частина прибутку з панського млина. Наприклад, солтис с. Вербіж отримував $\frac{2}{3}$ прибутку від млина, а власник села – королівський двір – $\frac{1}{3}$ [2053, s. 46]. У Малчицях солтис з одного панського млина мав половину прибутку. Третину від прибутків з млина мав солтис Бродків [2054, s. 332]. Доходи з млинів, як засвідчують архівні документи, становили частину прибутків солтисів (війтів). Значно перевищували ці доходи прибутки, що надходили від корчми, на відкриття якої видавали окремий привілей. Використання корчми передбачало не лише продаж спиртних напоїв, але й їх виробництво, про що йшлося в Конституції 1496 р. [2055, s. 227–228]. Головно виробляли пиво, оскільки вино не було поширеним напоєм на українських землях. Право продажу і виробництва спиртних напоїв було передбачено у привілеях для солтисів сіл Каміноброди, Черляни, Поршна, Сокільники, Новий Язів та ін. [2056, s. 340].

Солтис отримував прибутки від корчми, що вважалася майном солтиства, оскільки на території села могли бути корчми, які становили власність феодала. Траплялися випадки, коли на території села розташовувалося кілька корчм, від яких солтис отримував половину прибутків. Подібний випадок трапився у Ставчанах [2057, s. 76]. Разом із корчмою будували приміщення для виробництва пива та житлові будинки. Зокрема у Сокільниках спільно з корчмою існувала крамниця з продажу продукції, що виробляли ремісники, і прибуток солтиса становив 34 гривні [2058, s. 346]. Корчму передавали орендарю – корчмареві (*labernator*), який зобов'язувався виплачувати солтису визначену частину доходів. Так, солтис Чижок у 1437 р. отримував від корчмаря щорічний прибуток на суму 3 копи польських грошей, від кожного варіння пива – 1 “віритель”, щотижня порцію доброго пива за 1 грош, з кожної зарізаної худоби м'яса на 2 гроші, від копи копченої риби – риби

на 2 гроші, а також зобов'язання варити двічі на рік пиво із зерна солтиса та ін. [2059, s. 325–328]. Після ліквідації спадкових солтисів у селах, що були в руках приватних осіб, їхні власники поступово самотійно одержували всі прибутки від корчми та з інших видів господарської діяльності. Цей процес затягнувся до початку XVII ст. У селах магдебурзького права, що належали королівському двору, вийти утримували корчми до ліквідації на території Галичини магдебурзького права [2060, s. 74–75].

Окрім сільськогосподарського виробництва, частина мешканців сіл займалася ремісництвом, доходи від якого отримували солтиси. Доходи солтиса, залежно від привілею, могли складатися з частини від їхньої продукції або грошових оплат.

До цих доходів належав шостий гріш із чиншів (*sextus denarius censuum*), які сплачували осадники власникові села. Розмір чиншів у різних селах не був однаковим [2061, s. 352]. У Бродках 1570 р. він становив 96 злотих, у Прусах – 18 злотих, у Сокільниках – 48 злотих тощо [2062, s. 362]. Ще одним доходом серед прибутків солтиса (війта) був третій гріш із судових штрафів (*tertius denarius de re iudicata aut de poenis*). Прибутками солтиса у галузі судочинства вважалися півгроша з судової присяги (*medius grossus de juramento*), яку сторони складали перед початком судового розгляду. Ці кошти також було передбачено у привілеях для Сокільників та Бродків [2063, s. 10]. Отримували солтиси (війти) третій гріш з куниці. Його сплачували власникові села у випадку одруження дівчини або вдови та її переїзду в інший населений пункт. За вдову треба було сплатити 30 гривень, а за дівчину – 12 [2064, s. 378]. Третій “гріш з розпусти” (*tereius grossus de divorcionalibus*) солтис отримував від осіб, що стали причиною розлучення. У Малчицях 1564 р. “гроші з розпусти” становили 3 гривні, й третину з них отримував солтис [2065, s. 131]. У випадку посвідчення укладеної угоди солтис отримував так званий третій гріш зі смирного (*tereius grossus de concordacione*). Крім грошових коштів, осадники виконували добровільно роботи на користь солтиса та приносили подарунки. До них належали пошта (*donatio*) і колація (вечеря) (*colatio*). Їх застосовували у селах магдебурзького та волоського права. Пошту та колацію щорічно сплачували всі мешканці села. У Смерековому це становило

1 злотий та 18 грошей [2066, с. 354]. У с. Доброжанах вартість пошти і колації сягала 10 злотих. Суми подарунків у різних селах були різними, їх вважають впливом українського звичаєвого права [2067, с. 372–375].

На початках після надання селам Галичини магдебурзького права селяни не виконували жодних робіт на користь власника села. Вони, як уже згадувалося, виплачували лише визначену суму орендної плати – чинш. Після скасування спадкових солтисів та переходу до фільваркового типу господарювання у маєтках власників, мешканців сіл магдебурзького права, також поступово залучають до робіт на користь феодала та солтиса (війта). Обмеження прав селян, що проживали у таких селах, відбулося наприкінці XV – початку XVI ст. На підставі Конституції Торунського сейму 1520 р. усі селяни мали впродовж 1 дня працювати на користь власника [2068, с. 201]. Перші згадки про роботи на користь солтиса простежуємо з привілею для с. Малчиць 1447 р., де кожний мешканець села, залежно від кількості землі, що була в його користуванні, працював на користь солтиса щорічно півдня та одного цілого дня [2069, с. 73]. Привілей для с. Пруси 1554 р. надавав солтису право 4 дні впродовж року використовувати кожного селянина на роботах на свою користь та 6 днів у толоках, феодал – упродовж 2 днів з кожного лану тощо [2070, с. 378]. Але ці роботи не влаштовували власників – шляхту, яка домагалася на загальнодержавному рівні збільшити дні панщини. Вже з середини XV ст. трапляються королівські привілеї, які зобов'язують українських селян Холмщини та Підляшшя працювати замість 14 – 52 дні на рік, тобто раз на тиждень [2071, с. 50]. Рішенням польського сейму 1519–1520 рр. одноденний відробіток на користь пана встановлено на всій території Польщі, зокрема на українських землях. У деяких селах селяни могли відкупитися від цих робіт, заплативши власникові, але це право не поширювалося на села магдебурзького права, оскільки воно не передбачало таких робіт. Однак феодали використали інші положення польського права, за якими селянин, що хотів покинути село, мав залишити на своїй ділянці іншого селянина. Це обмежувало право вільного пересування [2072, S. 51–52].

Ці зміни спричинили у XVI ст. поступову ліквідацію відмінностей у правовому статусі селян магдебурзького, українського, польського та волоського права.

5.3. Суд і судочинство в селах магдебурзького права Галичини

Після надання магдебурзького права у привілеях було зазначено, що мешканців сіл звільнено від влади й юрисдикції воєвод, каштелянів, старост, суддів, підсуддів та їхніх возних. Мешканці села відповідали перед солтисом, а він, своєю чергою, звітував перед власником села. Поряд із адміністративними функціями, як уже згадувалося, до основних повноважень солтиса належали судові функції [2073, s. 106]. У привілеї 1522 р. с. Торчиновичам вказано, що селяни мали судитись у суді солтиса на основі магдебурзького права (“*in qua jurisdictio judicandi villanos secundam formam juris majdeburgensis*”) [2074, с. 233–235]. Мешканців сіл також вилучали з-під влади та юрисдикції воєвод каштелянів і старост. Привілеї про надання селянам магдебурзького права зобов’язували солтиса судити, керуючись правом. Наприклад, у привілеї с. Лукавиці сказано: “Не за будь-яким іншим, як тільки німецьким магдебурзьким правом, в усіх будь-яких справах, включаючи крадіжки, убивства, підпали і тілесні ушкодження” [2075, с. 25]. Мешканці названого села мали судитися перед своїм солтисом, а солтис – перед королем [2076, с. 233]. Повноваження у сфері судочинства солтис або війт отримували від короля. Юрисдикція солтиса поширювалася на всю територію села та його мешканців, за винятком шляхтичів. Якщо село отримувало частковий привілей на магдебурзьке право, що стосувався лише осіб католицького віросповідання, то його юрисдикція поширювалась на інших мешканців, якими були головню українці, що підлягали патримоніальному судочинству власника села. Такі випадки траплялися на початку XV ст. До юрисдикції солтиса, а згодом – війта належали всі кримінальні та цивільні справи, зокрема вбивства, тілесні ушкодження, підпали та крадіжки [2077, s. 24]. Так само до повноважень солтисів належало забезпечувати виконання судових рішень. Але поступово старости, як керівники гродських судів, самостійно провадили справи, що належали до компетенції суду солтиса або війта, зокрема злочини, вчинені на території села чи на важливих міжміських шляхах. Юрисдикцією гродських судів вважали справи, вчинені мешканцями села за його межами [2078, с. 134].

Солтис с. Малехова у 1453 р. звернувся до гродського суду зі скаргою на 24 мешканців с. Збоїща про незаконне захоплення його землі [2079, s. 200]. Юрисдикції солтисько(війтівсько)-лавничого суду не підлягали також працівники панського двору, крім цивільних справ, не пов'язаних зі службою у пана [2080, с. 133].

На підставі положення Статуту 1538 р. староста одержав право затримувати всіх осіб, що вчинили вбивство на його території, незалежно від того, до якої юрисдикції вони належали. Тим самим солтиси та війти не могли здійснювати судочинства стосовно осадників, котрі вчинили злочини за межами села, або мешканців інших населених пунктів, затриманих при вчиненні злочину на території їхніх сіл. Судова практика засвідчує, що осадники не підлягали суду солтиса у випадку, коли вони вчинили правопорушення за межами населеного пункту або проти особи іншого стану чи права. У тих випадках солтис міг брати участь у судовому засіданні як асесор [2081, с. 134]. Це зазначали у судових документах Сокільників 1456 р., Зимної Води 1452 р. та ін. [2082, s. 202–203]. Лише на основі Конституції 1588 р. власники сіл отримали право самостійно судити осіб, які вчинили злочини за межами населеного пункту. Особливий порядок судочинства існував під час розгляду судових справ селян, що проживали у різних селах та були підданими різних власників. Б. Гроїцький писав: кожен має судитися у суді свого права [2083, s. 48]. Ще чіткіше цю норму визначав інший дослідник магдебурзького права Я. Гаур: “Якщо чужий селянин напав на іншого, обікрав, поранив або вчинив іншу несправедливість та шкоду, такого треба заарештувати і передати суду, повідомивши про це власника села звинуваченої сторони [2084, s. 244]. У складі суду міг брати участь солтис із цього села.

Як підтверджують архівні документи, солтиси (війти) зазвичай розглядали кримінальні справи, оскільки тогочасні товарно-грошові відносини на селі не потребували великої правової регламентації, хоча у привілеях для солтисів трапляються права на судочинство у цивільних і кримінальних справах. Наприклад, у Перчицях 1447 р. солтис отримав право на судочинство в цивільних та кримінальних справах. Такий випадок стався й у Родатичах 1553 р. (*in cousis tam*

magnis, quam partuis ciuilibus et criminalibus siue capitalibus) та с. Поляні – 1578 р. [2085, с. 205].

Однак судочинство не завжди належало солтису і війтам. Власники села, як приватні особи, католицька церква і король могли залишити за собою розгляд найважливіших справ, а солтисам або війтам передати лише дрібніші справи [2086, S. 10]. У привілеях для сіл Горожан, Ричухова, Підвисокого 1464 р. йшлося про те, що їх населення відповідає перед королем в особі королівського старости або солтиса [2087, с. 134]. Після переходу повноважень голови суду до лендвійта із юрисдикції судів Літина та Грушева вилучено справи про підпали, розбої, грабежі та пролиття шляхетської крові [2088, с. 234]. Львівський архієпископ надав право солтисові у с. Решті здійснювати судочинство стосовно осадників, але під контролем свого урядника [2089, с. 128]. Незалежно від особи, що здійснювала судочинство, воно відбувалося на основі магдебурзького права. Після скасування спадкового солтиства впродовж XV–XVI ст. права солтисів у сфері судочинства було обмежено [2090, с. 134]. Особливо це стосувалося сіл, в яких солтиство не мало юрисдикції. У селах, де солтиство мало юрисдикцію, значних змін не було. В селах без юрисдикції судочинство перейшло до суду власника, так званого „патримоніального суду”. Оскільки феодал не міг самостійно здійснювати судочинства, він доручав його виконання солтисові чи війту під власним контролем. У результаті замість магдебурзького права у селах почали поступово використовувати в судочинстві українське або польське право. Привілеї, видані після ліквідації спадкових війтівств (солтиств), містили відомості про судочинство власника села, а також зазначали право солтиса (війта) на здійснення судочинства. У селах, що належали королівському двору, війти та віце-війти головно зберегли свої повноваження у галузі правосуддя. Зокрема у привілеї короля Сигізмунда III від 4 лютого 1603 р., що підтверджував магдебурзьке право с. Нагуєвичів, зауважувалося: “Війти отримали від короля під свою владу громаду і мешканців села... з усіма послухами і юрисдикцією... скаргами, судами, провинами, якими б то не було, присудженими на підставі магдебурзького права, котрі вини належали самому війтові, а зверхність самбірського замку не має втручатись у будь-яку

юрисдикцію і притягувати наших підданих з будь-якого приводу, окрім річних скарбових чиншів, зберігаючи апеляцію від вїйта до королівських судів, з правом призначати лендвїйта, присяжних і лісничих” [2091, с. 237–238]. Судочинство солтис, а згодом вїйт здійснював не самостійно, а за допомогою колегії лавників, оскільки маґдебурзьке право потребувало колегїального розгляду справ. Про лавників та їхні повноваження у привілеях, за незначним винятком, майже не згадувалося. Наприклад, 1553 р. король надав привілей вїйту та лавникам “*advocatis cum scabinis juratis*”, 1578 р. – у Полянї “*cum scabinis et juratis villae*” [2092, s. 213]. Кількість лавників упродовж XIV–XVII ст. була постійною, і в різних селах їх кількість коливалась у межах 3–12 осіб. У Нагуєвичах 1649 р. суд відбувався під головуванням лендвїйта та 12 лавників [2093].

Повний склад вїйтівсько-лавничого суду с. Чукви становив лендвїйт та 7 лавників [2094, арк. 33]. Після скасування спадкового солтиства лендвїйта і лавників у цьому селї призначав власник. Цї посади обїйняли представники сільської верхівки. Наприклад, 1599 р. лавником став Ян Лех, 1623 р. – Ян Лехович, 1681 р. – Валентїй Лехович, а посаду лендвїйта обїймав 1599 р. Альберт Кундзеля, 1623 р. – Микола Кундзелович і 1649 р. – Кароль Кундзелович, які, мабуть, були родичами [2095, с. 252–253]. Після того, як вїйта Чукви Стефана Закліку органи державної влади усунули з посади у 70-х роках XVII ст., засідання суду відбувалося вже зі згоди королівських службовців під головуванням лендвїйта і 4–5 лавників. Формувалася також колегїя лавників через обрання або призначення [2096, с. 134]. Лавників у селах, що були власністю королівського двору, призначав королівський староста чи інша особа за його згоди, а в селах приватних власників – феодал або його представник. До існування спадкових солтисів лавників обирали всі дорослі чоловіки сільської громади. Обрані виконували свої повноваження, здебільшого пожиттєво. Незмінність лавників забезпечувала їхню незалежність від власників села. Лавники підлягали юрисдикції сільських суддів маґдебурзького права. Скарги вїйта чи лавників на мешканців села, які принижували їхню честь і гідність або погрожували життю, міг розглядати вищий суд та суд села. Наприклад, 1774 р. вїйтівсько-лавничий суд с. Чукви розглядав справу односельчан, які ображали

членів суду, наговорювали на них, а також намагалися з ними фізично розправитися. Розглянувши матеріали справи, суд засудив організатора Якова Клада до 14 днів ув'язнення, а інших учасників – С. Червінка – на 7 та А. Бурду – на 5 гривень штрафу [2097, арк. 33]. У с. Торчиновичі 1765 р. до складу сільського суду входив вїйт, підвїйт і 6 лавників [2098, с. 234].

У селах, як і в містах, не було єдиного суду, а діяло кілька судів різної компетенції. З існуючих джерел найповніше про діяльність вїйтівсько-лавничих судів дізнаємося на прикладі с. Чукви Самбірського району Львівської області, оскільки у Державному історичному архіві Львова зберігається судова книга цього села. Інші судові книги українських сіл, що отримали магдебурзьке право, містяться у польських архівах. Незначні справи вїйт розглядав одноособово за участі писаря, що вів протокол судового засідання. Діяв також звичайний (поточний) суд (*judicium necessarium*). Він відбувався за участі солтиса або вїйта і 2–3 лавників, якщо за цих умов їхня кількість не могла бути більшою. На поточному суді засвідчували угоди купівлі-продажу, заповіти, договори дарування рухомого та нерухомого майна тощо [2099, с. 134]. Іншим судом, що зустрічався у селах магдебурзького права Галичини, був гайонний виложений суд, який відбувався, на відміну від міських, не у визначені терміни, а за потреби (*judicium criminalia banittum*). Він розглядав цивільні, а особливо кримінальні справи, що вимагали невідкладного розгляду. Гайонний кримінальний суд скликали після вчинення мешканцями села чи на його території кримінального злочину [2100, с. 134]. В XVIII ст. у Торчиновичах суд відбувався в будинку вїйта або підвїйта “не сп’яну, а по тверезому”. Інші важливі сільські збори проводили в корчмі [2101, с. 128].

Найважливішим сільським судом магдебурзького права був великий гайонний суд, який відбувався за участі всіх повнолітніх сільських чоловіків. Цього дня селян звільняли від усіх робіт на користь власника або солтиса. Засідання суду відбувалося на подвір’ї солтиса чи вїйта та за їх обов’язкової участі. Цей суд за значущістю відповідав великому бургграфському судові, який діяв у містах з магдебурзьким правом [2102, с. 134]. Великий гайонний суд відбувався тричі на рік. Бартоломій Гроїцький писав, що солтис або вїйт на зразок Кракова скликає його у

п'ятницю після Трьох королів, у п'ятницю після Провідної неділі та у п'ятницю після свята Божого Тіла [2103, s. 70]. Якщо день суду припадав на державні та релігійні свята, то його переносили на наступний день або на 3 дні. Під час гайонних судів відбувалося опитування всіх мешканців села під присягою для виявлення можливого злочинця [2104, с. 254].

Рішення у судових справах приймали лавники, а оголошував солтис або вїйт. Як уже згадувалося, до їх доходу зачислявали третій гріш із штрафів усіх справ, що розглядали в суді, й інші дрібніші судові кошти. Засідання сільських судів, окрім чергових, також могли відбуватися з ініціативи власника села, його представника або вищих апеляційних судів. Суд вищої інстанції називав терміни, впродовж яких справу мав розглянути суд першої інстанції. Засідання сільського суду зазвичай відбувалися найближчими днями або після закінчення сесії великого гайонного суду та навесні до початку сільськогосподарських робіт [2105, с. 134–135].

У с. Чукві зафіксовано випадки, коли засідання великого гайонного суду взагалі не відбувалось або скликалося лише 1 чи 2 рази на рік. На відміну від великого бургграфського суду, засідання якого тривали 2 тижні, великий гайонний суд магдебурзького права тривав 1, інколи – 2 дні [2106, с. 137]. Сільські суди магдебурзького права відбувалися у будь-який день тижня, крім неділі та святкових днів. Розпочиналися вони зранку після сходу сонця і тривали до обіду в будинку вїйта (солтиса) або в приміщенні, яке надавав власник села. Суд міг засідати й у корчмі, що після церкви була єдиним місцем, де збиралися мешканці. Однак у більшості архівних документів є згадка про будинок солтиса або вїйта. У селах, що належали Львову, судочинство здійснювали міські вїйтівсько-лавничі суди. Солтиси у цих селах мали лише адміністративні повноваження та підлягали юрисдикції міських вїйтівсько-лавничих судів. Такий порядок судочинства у селах, які належали Львову, залишився до ліквідації магдебурзького права. На основі привілею короля Владислава Ягайла 1415 р., що надав Львову земельні ділянки, села, які планували там побудувати, мали підлягати міській юрисдикції [2107, s. 34].

На відміну від міських в'їтівсько-лавничих судів, де проведення судочинства зазвичай регламентувалося, в сільських судах магдебурзького права судові засідання відбувалися у дні, вільні від сільськогосподарських робіт [2108, с. 136]. У Чукві судові засідання тривали від листопада до квітня та наприкінці липня. В інші місяці року суд збирався лише у випадку вчинення важких злочинів і термінового розгляду справ. У деяких селах суд працював цілорічно, а в період, вільний від сільськогосподарських робіт, засідання відбувалися частіше. Натомість великий гайонний суд як правило засідав у дні, чітко визначені нормами магдебурзького права.

Поряд із нормами магдебурзького права, в'їтівсько(солтисько)-лавничі суди використовували українське звичаєве право, яке було гуманнішим [2109, с. 135]. Це засвідчують судові справи різних архівів України та Польщі. Сільські суди надавали допомогу іншим судам і в цивільних, і в кримінальних справах. Найчастіше застосовували грошові покарання – від 3 до 30 гривень. Грошові штрафи були доходом власника та солтиса (в'їта). Також широко застосовували тілесні покарання. Рішення суду виконували лавники після відмови сторін від апеляції. Про особу, що виконувала тілесні покарання та смертні вироки, у відомих джерелах інформації немає. Для виконання тілесних покарань існував спеціальний службовець, а для виконання смертної кари гродський суд найчастіше передавав за оплату засуджену особу містам, які мали посаду ката.

Під час ухвали рішень суд керувався чинним законодавством та справедливістю [2110, с. 136]. Польський правознавець І. Гаур писав: “У нашому суді має бути особливий респект, щоб багатих селян можна карати грошовими карами, а до бідних застосовувати інші покарання” [2111, с. 230]. Рішення суду виконували тоді, коли сторони погоджувалися з його рішенням і відмовлялися від апеляції.

І. Гаур давав такі рекомендації суддям магдебурзького права: “Коли селянин убив іншого селянина, то такого спалити. Розбійників, злодіїв, тих, хто відкрито живе з чужими жінками, тих, що обкрадають церкви, які роблять фальшиві гроші, які піднімають руки на панів, таких передати до суду і карати публічною смертю” [2112, с. 233]. Б. Гроїцький зауважував: “Коли якийсь злочинець буде впійманий на

злодійстві, чужелозтві, згвалтуванні та інших злочинах, карати гарячим правом” [2113, s. 74]. Однак українські сільські суди, що здійснювали судочинство на підставі магдебурзького права, не завжди його дотримувалися. Зокрема 1695 р. Михайло Фурманець із Чукви вбив сина Андрія Бедика. Цю справу розглядав війтівсько-лавничий суд села. Врахувавши, що “за голову” сина Андрія Бедика Михайло Фурманець сплатив 150 злотих, а родина не мала претензії, суд не прийняв рішення у справі [2114, арк. 241–243].

У 1646 р. Г. Молодій та Г. Гуменний украли в панському маєтку полотно і принесли до с. Чукви. На суді вони не визнали факту крадіжки і були засуджені за злочин до смертної кари. Але оскільки крадіжку вони вчинили вперше, суд змінив рішення і присудив їм по 100 ударів батогами та вигнання з села [2115, арк. 93–94]. У 1678 р. цей суд на основі саксонського магдебурзького закону засудив до смертної кари злодія-рецидивіста Івана Мороза, а 1681 р. за крадіжку – Андрія Снопка та Семена Москаля. Згодом смертну кару (повішати на шибениці між небом і землею, щоб птахи клювали) замінено на 100 ударів батогами та вигнання з села [2116, с. 255]. Смертну кару також могли замінити холопством. Наприклад, засуджений 1651 р. до смертної кари С. Піотровський зобов’язався визнати себе “немов невільник” і служити своєму панові, доки скажуть [2117, с. 255].

Важливим елементом судочинства у сільських судах магдебурзького права були заходи, спрямовані на примирення сторін. Якщо примирення не відбувалося, то суд намагався ухвалити рішення, яке б могло влаштувати обидві сторони. У примиренні також були зацікавлені судді, оскільки відпадала потреба виконувати судові рішення [2118, s. 164]. Але, як засвідчує практика, судовий розгляд не завжди закінчувався примиренням. Примирення, на думку П. Домбковського, мало свій ритуал [2119, s. 29–30].

Під час ухвалення судових рішень судді часто не дотримувалися норм магдебурзького права, а керувалися власним сумлінням та матеріалами справи. Магдебурзьке право не було однаковим і однозначним для всіх сіл, що його використовували. Це, насамперед, залежало від солтиса (війта) і лавників, що його безпосередньо застосовували. Вони мали на власний розсуд запроваджувати нові

правові норми та відмовлятися від чинних, беручи до уваги принципи справедливості та доцільності [2120, с. 136]. На розвиток магдебурзького права у селах Галичини впливало також використання у судочинстві інших правових джерел та участь у судових засіданнях міських лавників і радників, присутніх у судах експертів.

До солтисів або вйтів застосовували особливий порядок судочинства, визначений у привілеях, що надавали магдебурзьке право та солтиство. У більшості привілеїв йшлося про те, що солтис відповідальний перед судом власника села. Якщо позивачами були особи з іншого населеного пункту чи стану, солтис та мешканці села відповідали у суді їхньої юрисдикції. Це правило також застосовували, коли позивачем були солтис і мешканці села. Так, 1446 р. солтис села Поршна вступив у конфлікт за земельну ділянку із шляхтичем сусіднього села. Справу розглядали у гродському суді [2121, с. 1736]. Випадки розгляду правових конфліктів у гродських судах за участю солтисів почастишали після зайняття шляхтичами цієї посади, оскільки вони не підлягали юрисдикції судів магдебурзького права. У цьому був зацікавлений солтис-шляхтич, оскільки на суді магдебурзького права міг мати вплив власник села [2122, с. 135]. Однак до початку XV ст. траплялися випадки, коли солтиси відповідали у суді магдебурзького права [2123, с. 225]. Солтиси-нешляхтичі відповідали у суді власника села, що виразно простежуємо у привілеї для львівського архієпископа, який у с. Дунаєві мав право самостійно або через свого представника здійснювати судочинство стосовно солтиса [2124, с. 98–99]. Подібні випадки зафіксовано і в інших селах. Солтиси чи вйти були відповідачами у випадку звернення власника до суду на підставі норм магдебурзького права. У цьому суді зберігався принцип колегіальності суду. Наприклад, у привілеї на солтиство с. Малчиць було зазначено, що солтис відповідав у суді за участі власника або його представника, 7 солтисів та мешканців села. Суддів-солтисів обирав солтис, стосовно якого власник звертався з позовом [2125, с. 73].

Такий самий суд діяв 1474 р. у с. Липиці Галицької землі Руського воєводства. Там суд за позовом власника на солтиса відбувався під головуванням власника та 8

спадкових солтисів [2126, s. 36–46]. Своєю чергою, бажаючи уникнути більшого впливу власника села, солтиси чи вїйти прагнули отримати у привілеї під час надання магдебурзького права положення про притягнення їх до юридичної відповідальності від імені короля або його представників. Такі привілеї видано солтисам Жукова і Дружичова 1420 р. [2127, s. 229]. Низку привілеїв містили положення про право солтисів на їхній захист у королівському суді у випадку порушення власниками їхніх прав. Такі випадки траплялися при наданні привілеїв для солтисів у маєтках, що належали Домініканському ордену, та для сіл Годовиця і Жидатичі, які були у власності львівського міщанина Якуба [2128, s. 243]. У випадку порушення солтисом або вїйтом чинного законодавства королівські представники від імені короля зверталися до вищих апеляційних судів з позовом на солтиса. Судами, що розглядали цю категорію справ, у різні роки були вищий суд німецького права Краківського замку, асесорський і реляційний суди. Після скасування посади спадкових солтисів солтис у приватновласницьких селах, як і решта мешканців, підлягав патримоніальному суду пана. У королівських селах, де вїйтами головно були шляхтичі, з позовом на їхні незаконні дії можна було звернутися до гродських судів. Так само до гродських судів мав право звертатися староста чи його представник щодо дій солтиса, який не мав шляхетського статусу [2129, s. 236]. Сільські суди магдебурзького права самостійно виконували свої рішення у цивільних і кримінальних справах, окрім тих, що потребували присутності ката. Сільські суди магдебурзького права також здійснювали апеляційний порядок перегляду рішень у судах вищих інстанцій.

Уперше реформа апеляційного судочинства, нагадаємо, відбулася внаслідок створення найвищого суду німецького права Краківського замку, що став найвищим апеляційним судом для усіх міст і сіл Польщі, а згодом Речі Посполитої, які здійснювали судочинство на основі магдебурзького права. У 1444 р. для українських сіл та міст магдебурзького права створено Львівський апеляційний суд [2130, s. 156], який під час розгляду апеляційних справ міг також давати правове роз'яснення сільським судам щодо розгляду окремих справ.

Судом другої інстанції для сіл магдебурзького права Сяноцької землі Руського воєводства був Вищий суд німецького Сяноцького замку. До його юрисдикції належали апеляційні справи та справи, де звинуваченими були війти і солтиси [2131, s. 51]. У Польщі й Речі Посполитій діяла низка судів зі схожою компетенцією, з-поміж них – кілька на Лемківщині й інших українських етнічних землях, зокрема у Новому Сончі, Старому Сончі, Лянцуті, Кросно тощо [2132, s. 30].

Перші письмові згадки про діяльність Вищого суду німецького права Сяноцького замку сягають 1430 р. [2133, s. 83]. Від 1425 до 1555 р. в архівах містяться судові книги цього суду [2134, s. 5–6]. Вищий суд німецького права Сяноцького замку в своїх актах вживав назви *Judicium scultetiale Sanocensis capitaneatus*, *Juris scultetorum jus supremum majdeburgense castris Sanocensis* та ін. [2135, s. 84]. Засідання суду відбувалося під головуванням лендвійта, у різні роки могли тривати від кількох днів до 11 тижнів. Окрім лендвійта, у складі суду брали участь 7 лавників (*scabini*) із сіл німецького (магдебурзького) права Сяноцької землі (Гочви, Іскрині, Кроснінки, Просіки, Одрехови, Щавчого, Великополя та Врубліка) [2136, s. 185]. Усі вони були власністю королівського двору, за винятком Великополя. В окремі роки функції солтисів виконували сяноцькі міщани у ролі заступників [2137, s. 16]. За виконання обов'язків лавники отримували частину коштів із судових штрафів. Рішення Вищого суду німецького права Сяноцького замку можна було оскаржити до Вищого суду німецького права Краківського замку. справи, що розглядав Вищий суд німецького права Сяноцького замку, як суд ленний стосовно війтів і солтисів у першій інстанції, можна було оскаржити до королівських судів. До королівських судів, як судів третьої інстанції, оскаржували рішення найвищого суду німецького права Сяноцького замку після розгляду у судах другої інстанції – найвищого суду німецького права Краківського замку [2138, s. 52].

На практиці сторони самі визначали, до якого суду вони могли звертатися з апеляцією. Апеляція на рішення війтівсько-лавничих судів, на думку Освальда Бальцера, могла бути передана до ленних суддів [2139, s. 333]. Власник, що володів кількома селами, міг доручити розгляд апеляційних справ судові, розміщеному в центрі його маєтків. Наприклад, у селах, що належали Станіславу з Ходча, з

апеляцією на рішення сільських судів магдебурзького права можна було звертатися до в'їтівсько-лавничого суду у м. Комарно. Сюди належали села Татаринів, Колодруби, Поверхів, Бучали, Поршна, Піски та ін. [2140, s. 219]. У селах Самбірської економії, що входила до “королівських столових маєтків”, апеляцію розглядали в'їтівсько-лавничі суди Нагуєвичів та Чукви [2141, с. 135].

Після ліквідації спадкових солтиств відбулися зміни і в апеляційному судочинстві. У селах – власності королівського двору і солтиса (в'їта) – були шляхтичі. Вони не могли допустити, щоб осадник звернувся з позовом до міського суду. В цих селах апеляційне рішення суду під головуванням лендв'їта надходило до в'їта. У селах, що належали королівському двору або приватним власникам, поступово ліквідовано незалежне судочинство на основі магдебурзького права. Його замінило судочинство на основі польського права, яке контролював власник села.

Висновки до розділу 5

На відміну від інших українських земель у Галичині, поряд з містами, магдебурзьке право було чинно і в селах. Це було пов'язане із значно швидким його поширенням на західноукраїнські землі та наявністю тут німецьких колоністів.

Керівниками сіл, що використовували магдебурзьке право, стали солтиси. У руках солтисів зосереджувалася адміністративна і судова влада. Першими солтисами сіл Галичини, що використовували магдебурзьке право, стали німецькі колоністи.

У селах Галичини, Підляшшя та Лемківщини поряд з магдебурзьким правом використовувалося кульменське (хелмінське) право та новомарктське (шредське) право.

Надання магдебурзького права та його різновидів здійснювалося шляхом видання відповідних королівських привілеїв.

Найвищий рівень розвитку магдебурзького права на західноукраїнських землях відбувся впродовж XIV – першої половини XV ст. Правовий статус сіл магдебурзького права Галичини частково обмежили у середині XV ст. після виступу солтисів та втручанням органів державної влади і шляхти у діяльності сіл.

РОЗДІЛ 6

РОЛЬ І МІСЦЕ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС І ПІСЛЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

6.1. Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права (XVIII – початок XIX ст.)

Національно-визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої спричинила виникнення української козацької держави на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким. Територія держави, за Зборівським договором, становила 3 колишні воєводства Речі Посполитої: Київське, Чернігівське та Брацлавське. Бажаючи знайти союзників у війні, Б. Хмельницький підписав загальновідому Переяславську угоду, що стала першим кроком до поступової ліквідації української держави та цілковитого поглинання її Російською імперією [2142, с. 151]. Серед інших положень українсько-московського договору Україні гарантовано збереження попереднього законодавства за правами та привілеями, які надали польські королі та Великі литовські князі. Це підтвердження повторювалось у наступних договорах України з Москвою [2143, с. 91–155].

На місці ліквідованих польсько-шляхетських судів на Гетьманщині утворено сільські, сотенні, полкові та найвищий апеляційно-касаційний суд – Генеральний. Вони до 1730 р. діяли спільно з міськими судами магдебурзького права [2144, с. 15]. Поки тривала національно-визвольна війна, а за нею “доба руїни”, суди розглядали переважно кримінальні та незначні цивільні справи. Після обрання гетьманом Івана Мазепи поступово почало налагоджуватись економічне життя Гетьманщини, що спричинило збільшення у судах кількості важких кримінальних й особливо цивільних справ. Відповідно зріс обсяг і складність роботи козацьких судів. Зрештою, під час війни загинула велика кількість фахових суддів [2145, с. 16–17].

Фактично найкращими знавцями права на Гетьманщині були судові писарі [2146, с. 17]. Поєднання судової системи з адміністративною, а також використання різноманітних правових норм призвело до корупції, хабарництва й інших

зловживань, що дуже вміло використовувала російська влада для дискредитації органів влади Гетьманщини. Чинні у Гетьманщині нормативні акти дослідники поділяють на звичаєве право, польсько-литовське законодавство, законодавчі акти Гетьманщини, царське законодавство та судову практику [2147, с. 25].

З-поміж польсько-литовських джерел розрізняли Литовський статут 1588 р., надрукований староукраїнською мовою, а в редакції 1614 р. – польською мовою з додатками польських сеймових конституцій та інших польських кодексів. На думку О. Кістяківського, на українських землях найширше використовували Литовський статут польською мовою [2148, с. 53–54]. До найпопулярніших джерел магдебурзького права належить латинський переклад М. Яскера з глосаріями, що складався із 3 книг [2149, с. 24]. Використовували й розвідки П. Щербича під загальною назвою “Саксон”, видані у Львові 1581 р. [2150, S. 70].

Як уже зазначалося, в Україні широко застосовували праці Б. Гроїцького [2151, S. 20–21]. Використання на Гетьманщині різноманітних нормативних актів, більшість яких написано польською мовою, якою вільно володіла на той час лише незначна кількість осіб, сприяло перекладу їх українською або створенню нових правових джерел.

Петро I після переходу гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля, використовуючи сприятливу для нього ситуацію, вжив ряд заходів щодо обмеження автономії України. Новостворена 1721 р. Малоросійська колегія, що фактично виконувала вищі управлінські функції на території Гетьманщини, займалася також функціями вищого апеляційного суду. Однак діяльність Малоросійської колегії у галузі правосуддя створила ще більшу корупцію й стала знаряддям дискредитації органів української влади. Після смерті гетьмана Івана Скоропадського наказний гетьман Павло Полуботок у 1722–1723 рр. видав 3 універсали, де заборонив звертатися з апеляцією до Малоросійської колегії. Це стало однією з причин його конфлікту з головою колегії, бригадиром Вельяміновим і царем Петром I [2152, с. 17–18]. Метою цих універсалів було надати органам державної влади Гетьманщини право самостійно вирішувати адміністративні й судові справи і заборонити звертатися до Малоросійської колегії [2153, S. 151].

Члени Малоросійської колегії були малоосвіченими людьми, не знали чинних в Україні законів. З їхньої ініціативи Петро I наказав гетьману Скоропадському перекласти на “російський діалект правні книги”. Згодом гетьман видав розпорядження про переклад “правних книг з польського на наше руское наречие” [2154, с. 6]. Комісія, утворена з цієї причини, існувала весь час діяльності Малоросійської колегії. До її складу входили писар Гадяцького полку О. Ситенський, знатний товариш З. Рощаківський та їх помічники А. Піщинський і Г. Болесний [2155, с. 79]. Але цю роботу не завершено. Після смерті Петра I тиск на Гетьманщину частково послабився. Зокрема скасовано Малоросійську колегію й обрано гетьманом Данила Апостола. У 1728 р. на прохання гетьмана цар Петро II видав “Решительные пункты гетьману Данилу Апостолу” [2156, с. 11]. У них йшлося про те, що малоросійський народ судиться за різними правами, “которые названы Магдебурзькие да Саксонские статуты, из которых одни другимь не согласуются” [2157, с. 20]. Передбачалося також утворити єдиний кодекс замість 3 “малоросійських прав”.

До найневідкладніших завдань українських юристів належало створення у першій половині XVIII ст. “Процесу краткого приказного, через который может по части, кто похочет, поразумети и познати порядки приказные з малого и больше, выданные при резиденции гетманской 1734 года августа”, який уперше опублікував М. Качалов 1861 р. [2158, с. 91]. Його, на думку А. Ткача, застосовували як практичний посібник і підручник для судових та адміністративних установ [2159, с. 92]. Праця не набрала офіційного статусу, хоча широко використовувалася практичними працівниками [2160, с. 87–88]. Про існування кількох примірників “Процесу...” зазначав А. Стороженко. Він у 1908 р. видав переробку цієї праці під назвою “Акцесь, или канцелярський порядок для наблюден'я въ Малой-Россіи въ полковых, магистратовых и сотенных, такъ же в Гетьманской канцеляріяхъ съ присоединеніемъ приличныхъ указовъ. Сочинень 1743 года августа 18 дня” [2161, с. 635–712]. Андрій Яковлів писав: робота над “Процесом...” розпочалася ще 1720 р. [2162, S. 153]. Щодо дати його створення, то на більшості примірниках позначено

1734 р. А от дату 1743 р., яка стосується “Акцесу...”, переписувач самовільно поставив замість справжньої дати створення оригіналу (1734). [2163, с. 21–22].

Дискусійним залишається авторство “Процесу...” На думку академіка М. Василенка, його створив приватний автор у гетьманській резиденції [2164, с. 20]. Інші дослідники вважали автором одного з членів кодифікаційної комісії з підготовки “Прав, за якими судиться малоросійський народ”, зокрема Огреновича чи іншого працівника органів влади Гетьманщини [2165, с. 25–26].

Серед джерел, використаних у складанні “Процесу...” трапляються Литовський статут, “Порядок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” Б. Гроїцького, “*Speculum Saxonum albo Prawo Saskie u Magdeburskie*” П. Щербича, російське законодавство, нормативно-правові акти Гетьманщини та ін. Основним джерелом став Литовський статут. Структурно “Процес...” складався зі вступу, додатку під назвою “Апендикс”, 13 параграфів й аналізу порядку винесення судових рішень [2166, с. 18–36]. Основну частину становили норми процесуального права [2167, с. 55]. Посилання на магдебурзьке право містяться у розділах 5, 6, 7 (додатки 1, 10) та в частині про вирок [2168, с. 94]. У п'ятому параграфі використано “Порядок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” Б. Гроїцького, де визначено розгляд цивільних справ у випадку визнання відповідачем боргу або відмови визнати його, за відсутності належних письмових доказів і показів свідків [2169, с. 21–22]. Якщо позивач продовжував наполягати на своєму, відповідач на вимогу суду зобов'язувався скласти присягу [2170, с. 22]. При аналізі судової системи Гетьманщини зазначено, що на підставі інструкції 1730 р. гетьмана Д. Апостола магістратські суди в містах із магдебурзьким правом (Київ, Ніжин, Чернігів, Стародуб, Переяслав та ін.) були відокремлені від загальнодержавних судів і функціонували самостійно [2171, S. 153]. У параграфі 6, де врегульовано порядок земельних спорів, за серйозних причин використовували передбачений магдебурзьким правом 30-річний термін земської давності [2172, S. 154].

Магдебурзьке право та Саксонське зерцало застосовували також за нанесення шкоди тваринам або знищення чужих тварин. За навмисне чи ненавмисне

знищення собаки винна особа відповідала за Саксонським зерцалом, а за знищення коней, корів чи інших тварин – за магдебурзьким правом.

Автор “Процесу...” на всіх стадіях судового процесу передбачав застосування норм магдебурзького права і Литовського статуту, лише в окремих випадках даючи рекомендації стосовно їх використання. Відсутність посилань на окремі статті збірників магдебурзького права засвідчує їх загальновідомість та широке використання.

Наступною приватною кодифікацією стала “Економіка краткая, как по оной себе может остерегти потроху человек осьдлій, живучи господарено, пунктами ізображенна: которій пункта согласи правимь малороссійськими, а якимь іменно правамь, в якихь правнихь книгах написанимь, о том подь всякимь пунктамь, ть права цтуются: а в началъ первій пунктъ согласуеть указати є я імператорського Величества” [2173, с. 36]. У літературі вона вживається під назвою “Економіка краткая”. Слово “економіка” використано тут у значенні домоуправління. Її метою був захист інтересів власників, що зазвичай були недостатньо обізнані з законами [2174, S. 155]. Вперше “Економіку краткую” опублікував М. Василенко 1929 р. [2175, с. 36–41], зазначаючи, що працю створено у 1730–1740 рр., коли в суспільстві виникла зацікавленість практично-правовими творами [2176, с. 28]. На думку автора “Економіки краткой”, господар (власник) мав знати норми, що стосуються правового статусу приданого, порядок укладення правовідносин про купівлю-продаж земельних ділянок тощо [2177, s. 155]. Її джерелами стали Литовський статут, “Порядок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” Б. Гроїцького, “*Speculum Saxonum*” П. Щербича, російське законодавство та ін. [2178, с. 28]. Беручи до уваги тексти обох праць, вважаємо, що “Економіку краткую” створено на основі “Процесу...” для ширшого практичного застосування. За обсягом праця була невелика – складалася з 25 статей. Норми магдебурзького права містились у ст. 7, 16, 19, 20, 21, 25 [2179, с. 28].

У ст. 7 ішлося про земську давність у випадку відсутності власника понад 10 років із серйозних причин, а в ст. 16 – про образу [2180, с. 37]. У ст. 19, 20, 21 містилися норми магдебурзького права, які регулювали проблеми відшкодування

шкоди, заподіяної домашнім тваринам. Ці статті відповідають змісту низки параграфів “Процесу...” Зокрема стаття 25, в якій подано норми процесуального та кримінального права на основі “*Speculum Saxonum*”, визначає покарання у вигляді смертної кари через колесування за розбій, зраду, спалення та пограбування церков і цвинтарів, знищення млинів та плугів [2181, с. 41]. Використання в “Економіці краткой...” та “Процесі...” таких самих джерел і, відповідно, змісту деяких статей цих праць дає підстави стверджувати, що автором могла бути одна особа [2182, S. 155].

Відома також праця “Права малоросійські з книг Статуту, Саксону и порядку выписанных”, яка містилася в одній книзі з “Процесом...” та “Економікою краткой” [2183, с. 28]. Ця праця – не лише переписаний текст попередніх двох, а й самостійний аналіз окремих правових норм. Основну частину написав автор, якому належить “Процес...” між 1744–1757 рр. – на початку гетьманування К. Розумовського [2184, с. 28]. У “Правах малоросійських...” немає чіткої системи, у них важко зорієнтуватися, багато норм повторюються. Ці норми стосувалися головню регулювання майнових справ [2185, S. 156]. Праця вигідно вирізняється на тлі “Процесу ...” й “Економіки краткой...” [2186, S. 156].

На думку Миколи Василенка, “Права малоросійські...” – це своєрідний підручник для юристів, які розпочинали кар’єру, де вміщено норми, які діяли на Гетьманщині [2187, с. 29]. Серед джерел основне місце посідали Литовський статут, “Порядок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” та “*Speculum Saxonum*”, але трапляються і нормативно-правові акти Гетьманщини та російське законодавство. Автор, окрім праць П. Щербича та Б. Гроїцького, використовує німецькі оригінали книг магдебурзького права [2188, S. 156–157]. Більшість цитат “Прав малоросійських...” належать до цивільного права. Зокрема “*Speculum Saxonum*” регулює договір дарування та способи набуття права власності [2189, с. 44–50]. Питання набуття права власності на землю через земську давність, яке вже міститься у “Процесі...” й “Економіці краткой”, також визначало магдебурзьке право. За допомогою цього права регулювались, наприклад, питання опіки у випадку відсутності спадкоємців по чоловічій лінії та порядок укладення

заповіту, в якому чоловіка визнавали опікуном жінки в усіх її справах [2190, с. 52]. Саксонське зеркало, на думку автора, могли використовувати під час розподілу майна між братами та сестрами [2191, с. 46], під час продажу майна за відсутності спадкоємця – “Порядкок судів і справ міських права магдебурзького в Короні Польській” [2192, с. 46]. Послугуючись згаданою працею Б. Гроїцького, регулювали порядок укладання договору купівлі-продажу: “Коли двоє вчинили договір купівлі-продажу, а один торгівлі не завершив, то цей договір недійсний”, та низку інших норм цивільного права [2193, s. 110–111]. На основі праць П. Щербича у дослідженні встановлено трирічний термін позовної давності щодо рухомого майна, золота, срібла, худоби [2194, с. 72].

Лише у кількох випадках автор використовує джерела магдебурзького права для регулювання правовідносин у галузі кримінального права [2195, с. 72]. Так, підготовка до злочину або замах на вчинення злочину, не доведений до кінця, незалежно від волі винного, підлягали покаранню, як за завершений злочин [2196, с. 72–73].

Значна кількість цитат “Прав малоросійських...” стосується регулювання норм процесуального права. У всіх справах, згідно з “Порядком...”, обов’язковою була наявність 2–3 свідків. Голос лише одного визнавали недійсним [2197, s. 133]. Якщо свідчили чітко, то сказане визнавали дійсним, коли ж допускали суперечності, то суд міг не приймати таких свідчень [2198, s. 134–135]. На основі “Порядку судів і справ міських” визначали вимоги до судових документів, які латиною називалися “документа, інструмента, макумента і пробація” [2199, с. 57]. У “Правах малоросійських...” головно врегульовувалося право власності, зокрема на землю, що було основним багатством у тогочасному суспільстві. Подано точний переклад тогочасною діловою українською мовою цитат з праць П. Щербича та Б. Гроїцького. Так, на основі “*Artykuły prawa majdeburskiego*” Б. Гроїцького врегульовано право власності на землю та визначено 30-річний термін давності [2200, S. 157]. Термін давності не стосувався речей, здобутих крадіжкою та іншим незаконним способом. На основі джерел магдебурзького права також урегульовувалася опіка й піклування, зобов’язальне, процесуальне та кримінальне

право. Якщо у суді виникали сумніви стосовно правильності складення письмових документів або їх підробки, то достовірність перевіряли за участі експертів [2201, с. 57]. У “Правах малоросійських...” не всі докази визнавали дійсними, а лише ті, які оцінено на судовому засіданні [2202, с. 57]. Так, у випадку нанесення тілесних покарань потерпілий мав звертатися до суду: “сініє рани кто отведеь урядомь і обявить іхь, тоть близний уже іхь довести, нежели тоть, кого виновить, если би заперся і хотель отвестися” [2203, с. 69]. Якщо позивач не з’явився на судові засідання чи відкладав розгляд справи, то її закривали. Хто переховував злочинців або якимось їм допомагав, підлягав покаранню як співучасник злочину на основі Саксонського зеркала [2204, с. 62]. Справи, закінчені мировою угодою, не можна було порушувати знову, “за те, що велику силу і повагу має примирення і дуже зобов’язує людей, які до примирення приходять, то непристойно вже нічого проти цього чинити” [2205, с. 497]. Цитату взято із праці П. Щербича. У “Правах малоросійських...” використано ще низку положень і цитат із джерел магдебурзького права, якими головню були праці Б. Гроїцького та П. Щербача. Вони, разом із Литовським статутом, стали основою для написання цієї праці.

Серед книг магдебурзького права, найчастіше використовуваних у кодифікації українського права, професор А. Ткач називав:

- 1) “Книгу Зерцало саксонів, или право саксонское и магдебургское” в перекладі російською мовою, здійсненому 1732–1735 рр.;
- 2) “Книгу Порядок прав гражданських” [2206, с. 40].

Переклали ці праці, найімовірніше, члени кодифікаційної комісії під час підготовки “Прав, за якими судиться малоросійський народ”. “Книга Зерцало саксонів, или право саксонское и магдебургское” охоплювала саксонське зерцало, магдебурзьке право “*Jus municipale Magdeburgense*” та “Право цивільне хелминське” Павла Кушевича і мала 3 частини [2207, с. 40]. Перша містила правові норми зі Саксонського зеркала, і складалася з 204 артикулів, поділених на параграфи. У посиланнях зазначено Саксон, сторінку, параграф, артикул, розділ або книгу [2208, с. 41]. Друга частина “Книги Зерцало Саксонів, или право саксонское и магдебургское” мала одну книгу зі 140 артикулами. Третя частина – “Книга Сак-

сонов права Хелминського”, або “Право Хелминское”. Вона, як і праця Павла Кушевича, що стала її основою, складалася з 5 книг, поділених на розділи. У посиланнях зазначено “Право Хелминское”, а після цього – сторінку праці, параграф, артикул, розділ або книгу [2209, S. 124].

“Книга Порядок прав гражданських” поділялася на кілька частин. Перша мала назву “Порядок прав гражданських” і поділялася на 4 підрозділи з назвами без нумерацій [2210, с. 41]. Друга – “Артикулы права магдебурзького” – складалась із 30 артикулів, двох статутів про звалтування, Статуту короля Сигізмунда Августа й інструкції на випадок пожежі. Третя мала назву “Процесс, выбранный из прав цесарских”, який вміщував 91 артикул і регулював норми кримінального права, оскільки був написаний на основі праці Бартоломія Гроїцького *“Ten Postępek wybran jest s Praw Cesarskich, który Karolus V. Cesarz kazał wydać po wszystkich swoich Państwiech...”* [2211, с. 41]. Четверта частина книги “Порядок прав гражданских” мала назву “Устав платежа штрафов в судах права магдебургского”. Інші 28 розділів називалися “Прибавление до книги Порядок и до артикулов права магдебургского”: “Отставка и умерение излишне употребляемых платежем и накладов, которыми спорные стороны как в суде лавническом, так и войтовском излишне прежде сего отягчаемы бывали”, “Энхіридїон, или Собрание некоторых мест общих магдебургского права” та “О обороне сирот и вдов”. Працю побудовано на основі не менше, ніж 8 джерел [2212, S. 124]. Окрім “Энхіридїону...” та кількох статутів “Книга Порядок прав гражданских” складалася з праць Бартоломія Гроїцького, перекладених російською мовою. На цей збірник посилаються майже в усіх кодифікаційних працях XVIII – початку XIX ст., що використовували магдебурзьке право. [2213, с. 42].

Після відновлення 1750 р. гетьманства серед української старшини та шляхти ширились ідеї стосовно повернення попередніх прав і утворення станових судів [2214, с. 107]. Одним з ідеологів цієї ідеї став відомий на той час український юрист Федір Чуйкевич, який походив із старшинської родини, пройшов усі щаблі судової кар’єри і був кандидатом у члени судді генерального суду. Він був бунчуковим товаришем і належав до генеральної старшини. У 1750 р. видав працю “Суд і

розправа в правах малоросійських”, що складалася з 6 частин, а 1752 р., удосконаливши роботу, присвятив її гетьману Кирилові Розумовському [2215, с. 83–147]. В 1754 р. працю доповнено восьмою частиною, через рік додано сьому. Завершено роботу дев'ятою частиною, не пізніше 1758 р. [2216, с. 111]. Мета Ф. Чуйкевича – усунути недоліки у судовій системі Гетьманщини, відокремити судову систему від адміністрації, утворивши окремі станові суди. На думку Миколи Василенка, реформою судочинства старшина бажала закріпити правовий і майновий статус [2217, с. 30]. Андрій Яковлів зазначав, що Федір Чуйкевич хотів удосконалити процесуальне право, здебільшого при розгляді цивільних справ [2218, S. 160].

Серед джерел “Суду і розправи в правах малоросійських” чільне місце посідав Литовський статут, оскільки головною метою праці Ф. Чуйкевича було повернутися до судової системи, що існувала за Литовським статутом, удосконаливши її. Працю реалізовано у судовій реформі гетьмана Кирила Розумовського 1760–1763 рр.

Серед джерел магдебурзького права передусім трапляються “*Speculum Saxonium*” Павла Щербича та “Порядок судів і справ міських права магдебурзького” Бартоломія Гроїцького. Їх використовували міські суди магдебурзького права Гетьманщини, а також полкові суди [2219, с. 83–96]. Інколи застосовували працю П. Щербича “*Jus Municipale*” і твори М. Яскера. У першій частині, аналізуючи займанщину, Ф. Чуйкевич використовує “*Speculum Saxonium*”. У шостій частині “Суду і розправи в правах малоросійських” на основі Литовського статуту та магдебурзького права врегульовано питання шлюбного подарунку, посагу та віна [2220, с. 86–116]. У сьомій частині, використовуючи Литовський статут і “*Speculum Saxonium*”, автор детально аналізує випадки, в яких потрібно застосувати десятирічний термін земської давності, “коли хтось чужим нерухомим майном таємно, відкрито або шляхом обману заволодів, а власник мовчав протягом 10 років, то втрачав на нього право” [2221, с. 121]. Натомість, зазначав Ф. Чуйкевич, Саксонське зерцало передбачало виняткове право власника володіти своєю річчю, попри давність [2222, с. 121]. Ф. Чуйкевич також роз’яснював, у яких

випадках потрібно визначити 10-річний термін земської давності, а в яких – 100-річний [2223, с. 128–129].

У четвертій і восьмій частині “Суду і розправи в правах малоросійських” Ф. Чуйкевич, застосовуючи Литовський статут, “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*”, “*Speculum Saxonum*”, визначив порядок розгляду апеляційних справ, де найвищим апеляційним судом Гетьманщини був Генеральний [2224, S. 164–165]. Дослідник зазначав, що Генеральний суд приймав рішення в останній інстанції і не допускав апеляції до інших інстанцій, зокрема російських. Ідеї Ф. Чуйкевича, які він викладав у “Суді і розправі в правах малоросійських”, були реалізовані, як уже зазначалося, під час судової реформи гетьмана Кирила Розумовського у 1760–1763 рр. [2225, с. 125–127].

Більшість норм “Суду і розправи в правах малоросійських” взято з Литовського статуту. За допомогою “*Speculum Saxonum*” П. Щербича врегульовано докази та їх оцінку, а судовий процес – за допомогою “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*” Б. Гроїцького [2226, с. 126]. Розвідка “Суд і розправа в правах малоросійських” Ф. Чуйкевича мала практичне застосування в українських судах до їх ліквідації, стала цінною пам’яткою українського права. Іншою кодифікаційною роботою приватного характеру була “Книга Статут и протчия права малоросійскія и другія, служащія к тому, переписки, трудовь и собранія Василя Петрова сина Кондратьева 1764 року”. Структурно до неї увійшли: короткий покажчик магдебурзького права з книги “*Porządek...*”; виписка з книг Литовського статуту “согласних” артикулів; витяги з книги “*Porządek...*”; екстракт (витяг) із книги “Статут прав малоросійських” та різні довідкові матеріали [2227, с. 120]. Першу частину праці В. Кондратьєва “Короткий покажчик магдебурзького права” за книгою “Порядок...” складено у систему за допомогою таблиці, в якій ліворуч коротко викладено правову норму, а праворуч – посилання на книгу, що входила до “Порядку...” [2228, с. 190–242]. Згадана праця увійшла до розвідки, опублікованої М. Василенком 1929 р. [2229, с. 190–242] Вона була не перекладом “Порядку судів і справ міських права магдебурзького” Б. Гроїцького, а викладом магдебурзького права за книгою “Порядок...” [2230, с. 88–89].

На думку М. Василенка, праця не мала назви, тому її не зразу визначили зі змісту [2231, с. 57–58], адже в окремих примірниках у назві не згадано навіть слова “порядок” [2232, с. 58]. Прізвище автора, на думку А. Яковліва, невідоме, а розвідку, найімовірніше, написано у середині XVIII ст. [2233, S. 169]. З-поміж праць Б. Гроїцького, крім дослідження “Порядку судів і справ міських права магдебурзького” (*“Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego”*), використовуються “Артикули права магдебурзького” (*“Artykuły prawa majdeburskiego”*) і *“Ten Postępek wybran jest z Praw Cesarских”* [2234, с. 190–242]. В інших джерелах частково згадується Саксонське зерцало, “Соборное уложение” та ін. На думку професора О. Кістяківського, “Короткий покажчик магдебурзького права” за книгою “Порядок...” був добре знаний в юридичних колах. Його використовували як підручник, а зміст праці викладено не за алфавітом [2235, с. 89]. Зазвичай магдебурзьке право викладалося в певному порядку, коли спочатку подано процесуальне право, потім – окремі інститути цивільного та кримінальне право. Текст поділено на частини, до кожної цитати додано використане джерело [2236, S. 169].

Починається “Короткий покажчик магдебурзького права” за книгою “Порядок...” частиною “О судіях” із 22 цитат. Тут ідеться про вимоги до суддів: “Судія должень иметь следующие добродетели: страхъ божій, правду, мудрость, расторопность, умеренность, и милость для всех равную, знание правъ, важность, статечность, вымовность, и должен судить без пристрастия, безъ гнева, ненависти, милости, приязни, боязни, и даровъ для того, что посулы заслепляют и самого мудрого человека глаза...” [2237, с. 190]. Окремі цитати подано у вигляді скорочених тез: “Судія чи жесточае, чи легче о проступокъ судить должень, но такъ, какъ въ правъ записано”; “Въ день заключающемъ горячее право, судія заразъ судить должень, но в других спешить не обязанъ”; “Судія должень судить трезвенно, ни пивши, ни ївши, и незнаним закона не звиняться...” [2238, с. 190–191]. Завершується частина переліком причин, за яких допускається відвід судді [2239, с. 192]. Частина “Судь” регулює порядок проведення судових засідань, визначає правовий статус свідків і судових службовців: “Где какое дело

производствомъ начнется, тамъ и кончить оное долженъ”; “Урядъ, въ недостатки права майдебурского, должен употреблять цесарское”. У частині “О присудствующихъ” містяться вимоги, що висувалися до вїйта і лавників, яких у складі суду мало бути 11, а разом з вїйтом – 12 [2240, с. 192–195]. У менших містах допускалася також участь у судових засіданнях 6, 4, а в окремих випадках – 3 лавників. На підставі “Порядку...” висвітлено вимоги до бургомістрів і радників [2241, S. 170]. Невелика за обсягом частина визначає вимоги до писарів. Основна частина “Короткого покажчика магдебурзького права” за книгою “Порядок...” стосується процесуального права, в якому висвітлено вимоги до позивача і відповідача та їх правового статусу. На основі “Порядку...” визначено поняття позову й охарактеризовано його види.

У частинах “Судныя речи”, “Поверенной”, “Свидетель”, “Должникъ”, “Порука”, “Присяга”, “Запись”, “Закладъ”, “Продажа”, “Давность”, “Наследники” та ін. регулюються нормами процесуального, цивільного, кримінального, сімейного й інших галузей права [2242, с. 196–242]. Дата створення “Короткого покажчика магдебурзького права” за книгою “Порядок...” досі невідома. Однак це не могло відбутися пізніше, ніж 1765 р., оскільки, на думку академіка М. Василенка, її вперше надруковано разом зі згаданою працею В. Кондратьєва [2243, с. 62]. А. Ткач, аналізуючи інші частини “Книги Статут та прочія права малоросійскія” та “Короткого покажчика магдебурзького права”, допускає, що його автор також В. Кондратьєв, а книга є лише частиною праці [2244, с. 122]. Такого ж погляду дотримується автор цього дослідження.

Друга частина праці В. Кондратьєва називалася “Виписка з книги Статута артикулов всех разделов по порядку со значением, котрий согласний или приличний” [2245, с. 148–158]. Ця частина ґрунтується на основі Литовського статуту.

Розгляду кримінальних справ стосується третя частина праці В. Кондратьєва “Кратко выписано з правъ малоросійскихъ книги “Порядку...” з артикулов права магдебурского, права цесарського, з ознаніємъ, какое в техъ правах за вини положено наказаніе и казнь и на какихъ іменно значать страницах” [2246, с. 243–

259]. Ця частина “Книги Статути протчіше права малоросійскія” також складена у певній системі, де спочатку подано правову норму, а праворуч – посилання на праці з книги “*Porządek...*”. На “*Porządek...*” зроблено 124 посилання, на “*Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum*” – 86, а на “*Ten Postępek wybran jest s Praw Cesarских, który Karolus V. Cesarz kazał wydać po wszystkich swoich Państwiech...*” – 40 (разом 250 посилань) [2247, с. 122].

“Кратко виписано з правь малоросійських книги “Порядку...” з артикулов права магдебурского, права цесарського, з ознаціємь...” також зараховують до досліджень українських правознавців XVIII ст., що майже повністю ґрунтуються на основі магдебурського права [2248, с. 243–259].

Автор праці “Кратко виписано з правь малоросійських книги “Порядку...” з артикулов права магдебурского, права цесарського, з ознаціємь...”, на думку М. Василенка, мав бути кваліфікованим юристом і знавцем магдебурського права, що засвідчує фахове формулювання тез із праць Б. Гроїцького, які входили до книги “*Porządek...*” [2249, с. 61–62]. У першій частині взято 30 тез про міські суди, адвокатів тощо [2250, S. 173]. Тут також використано низку норм “*Speculum Saxonum ta Jus Municipale*” П. Щербича. З другої частини “*Porządek...*” виписано 15 тез стосовно порядку в судах, головщини, вбивці, який уникнув покарання [2251, S. 174]. Докладний аналіз судочинства та судової системи міських судів не взято до уваги, оскільки на Гетьманщині їх практично не застосовували.

На підставі третьої частини використано 56 тез, які регулювали процесуальне право, обов’язкову участь у суді сторін процесу, стягнення за неявку до суду, адвокатуру, поруку, відвід судів, судові дебати, форму єврейської клятви, порядок опису майна та ін. [2252, с. 243–259]. Низку норм взято зі “*Speculum Saxonum*”. Якщо хтось посилався на свідків, то розпочинав справу. Свідками не могли бути неповнолітні, слуги, жінки, марнотратники, клятвoporушники, осуджені. Свідчення одного свідка не беруться до уваги. Якщо відповідач визнавав вину, то справа не потребувала інших доказів від позивача. [2253, S. 174].

З четвертої частини взято 23 тези стосовно виконання судових вироків. Тут можна навести кілька прикладів: “Злодій має бути повішаний”, “Чаклун мусить бути спалений”, [2254, с. 250].

З “*Artykuły prawa majdeburskiego*” автор використав 86 тез, до яких належали правові норми стосовно спадкування, прав дітей, народжених після смерті батька, заборон продавати чуже майно, викрадення майна, відносини між паном і слугою тощо [2255, с. 243–259].

Автор запозичив 40 тез про кримінальне право. У праці мало використано процесуальне право, оскільки судочинство, як уже згадувалося, в Україні регулював здебільшого Литовський статут і звичаєве право. Тези з цього дослідження Б. Гроїцького сформульовано коротко і чітко [2256, S. 175].

Зокрема зазначалось: “У кого знайдуть украдені речі, то підозра буде стосуватись його, якщо не доведе свою невинність”, “Хто кого отруїть, спалений має бути”, “За фальшиві гроші карати вогнем”, “Хто має дві або три жінки – смертю має бути покараний” та ін. [2257, с. 257–259]. Кількість усіх коротких тез становить 250, з яких до “Порядку судів і справ міських” належить 124 тези, “Артикулів права маґдебурзького” – 86 тез, а “Поступку, вибраного з цісарських прав” – 40 тез [2258, S. 173].

Автор “Кратко выписано з правь малороссийскихь, книги “Порядку”, з артикуловь права маґдебургского, права цесарського, з означенимь” – невідомий, як і автор праці “Короткого покажчика маґдебургского права” з книги “Порядок...” Ця праця також не могла з’явитися раніше 1765 р. Автором, на думку більшості дослідників, зокрема А. Яковліва та М. Василенка, не міг бути В. Кондратьєв. Такої ж думки дотримується і автор цієї праці. Натомість В. Чехович зараховував усі 4 частини праці В. Кондратьєва до результатів його приватної кодифікаційної роботи [2259, с. 125]. Розвідку використовували як довідник маґдебурзького права та навчальний посібник. Так само, як і попередні, побудована четверта частина “Книги Статут и протчіе права малороссійскія” під назвою “Екстракт із книги статуту прав малороссійських”, основою якої став Литовський статут. “Книга Статут и протчіе права малороссійскія” не набула офіційного статусу, але її

використовували працівники судової системи України, оскільки вона містила кваліфікований переклад окремих книг магдебурзького права та Литовського статуту староукраїнською мовою. З-поміж джерел магдебурзького права у праці В. Кондратьєва “Книга Статут и протчіє права малороссійскія” використано праці Б. Гроїцького, що увійшли до книги під загальною назвою “*Porządek...*”, перекладених староукраїнською мовою. Подано короткий зміст окремих правових норм з посиланням на джерело.

Іншою кодифікаційною приватною роботою стала праця невідомого автора кінця XVIII ст. – “Короткий звід Статуту”. Вже титульна сторінка засвідчує, що головним джерелом був Литовський статут та інші дослідження. У праці вміщено норми цивільного, кримінального та процесуального права. Автор також був практичним працівником тогочасної судової системи в Україні, про що засвідчує використання правових джерел та їх практичне застосування у вигляді коротких тез із різних джерел. “Короткий звід Статуту” написано у роки правління імператора Павла I, наприкінці XVIII ст., коли частково відновлено судову систему в Україні [2260, S. 166]. Серед джерел магдебурзького права у праці використано “*Porządek sądów i spraw miejskich*” та “*Artykuły prawa majdeburskiego*” Б. Гроїцького, “*Prawo chełminskie*” П. Кушевича та “*Speculum Saxonum*”, “*Jus Municipale*” П. Щербича і под. Розпочинається “Короткий звід Статуту” дефініціями щодо апеляції. Зокрема на основі праці “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego*” у тижневий термін регулювали апеляції до вищого міського суду, а на підставі норм “*Prawo chełminskiego*” визначали початок апеляційних строків [2261, с. 159].

У розділі “Бой”, “Сині рани хто доведе або опротестує, має важливіші докази” та “При спільній сварці неможливий суд”, що регулювались на засадах “Артикула права магдебурзького” [2262, s. 43–75]. На основі “*Porządek sądów i spraw miejskich*” у розділі “Борги” зазначено: боржник під присягою зобов’язаний повідомити, що не володіє золотом, сріблом, грошей у себе або в інших осіб не має, а також не має своїх боржників [2263, s. 108].

У розділі “Шлюб” на засадах праці “*Porządek sądów i spraw miejskich*” визначено порядок розподілу майна: у випадку смерті дружини, “усі речі, які вона

принесе в будинок чоловіка, має бути повернуто родині, за винятком тих, що були спожиті або використані” [2264, s. 181–187]. При купівлі будинку право власності на основі “*Artykuły prawa majdeburskiego*” поширювалось і на всі господарські приміщення [2265, s. 18–21]. У розділі “Майно” заборонялося відчуження майна, стосовно якого розпочато судову справу [2266, s. 18–19]. “*Porządek sądów i spraw miejskich*” регулював застосування покарань за чужелозтво, де більші судові кари передбачено для осіб нешляхетного та старшинського походження [2267, s. 205–208]. За допомогою праць “*Speculum Saxonum*” і “*Porządek sądów i spraw miejskich*” регулювали питання про незаконне заволодіння чужим майном: “Якщо хтось чуже майно присвоїв, і це було встановлено у суді, то втрачає таку саму частину свого майна” [2268, с. 175]. У розділі “Відповідачі” йшлося про те, що відповідачі свою невинність здебільшого мали доводити присягою частіше, ніж відповідачі, а “щоб не було у когось доводу, обвинувачений може відкинути їх присягою” [2269, с. 178]. Зазначалося також: “Свідчення дійсні, коли є не менше двох або трьох свідків, а свідками могли бути у цивільних справах особи, що досягли 14 років, а у кримінальних – 20 років. Особи, що досягли 70-річного віку, не могли бути свідками” [2270, S. 167].

Свідок, за магдебурзьким правом, “може свідчити, що сам детально і достатньо бачив, а не від когось почув” [2271, S. 168]. “Один свідок є незаконний, лише два або три. Якщо свідки у висловлюваннях єдині, то таке свідчення є правдиве, якщо вони суперечать, то одному з них не вірити”. Не могли бути свідками підозрілі особи, злодії, розлучники, бездомні, пияки й ті, стосовно котрих існувала думка, що вони підкуплені. Так само ці питання були врегульовані “Артикулами права магдебурзького” [2272, с. 182]. У розділі “Слуги” на основі Саксонського зерцала передбачено: “Якщо слуга без причини покине свого пана або втече, повинен пану заплатити” [2273, s. 33], а згідно з “*Jus Municipale*”, “коли пан свого найманого працівника без причини вижене, то мито йому має заплатити, а якщо він сам піде без дозволу від пана, то пану мито заплатити має” [2274, s. 80]. Саксонське зерцало регулювало і порядок зберігання речей: “Хто дасть свої речі на зберігання і коли вони будуть втрачені через пожежу, крадіжку або захоплені ворогом, тоді зберігач

під присягою має доказати, що він обману не вчинив” [2275, s. 62]. На основі “*Porząddek...*” у розділі “Штраф” дозволено у незначних справах брати до уваги покази одного свідка. Порушники присяги, злодії, безчесні, розпусні, шахраї, бідні, п’яниці та підозрілі особи не могли бути свідками [2276, s. 132–133]. У розділі “Діти” на основі “*Jus Municipale*” передбачено рівне право на спадкування братів і сестер. Сестра, яка пішла жити до чоловіка й не отримала своєї частки спадкового майна, брала участь в його розподілі у рівній частці з іншими братами і сестрами [2277, s. 96]. При будівництві висували вимоги дотримання добросусідства, без згоди сусіда не можна було споруджувати приміщень, які могли нанести йому шкоду. Також вимагалось здійснювати контроль за станом печей і коминів: “Кожен має дивитися, щоб іскри на сусідній двір не вилітали” [2278, с. 124].

Магдебурзьке право стало одним із джерел “Екстракту малоросійських прав” 1767 р., один примірник якого зберігається в архіві Санкт-Петербурга. “Екстракт” у перекладі з латинської мови означає “витягу, вилучаю” [2279, с. 86]. “Екстракт малоросійських прав” уперше ввів у науковий обіг професор Київського університету А. Ткач. Автором праці був О. Безбородько – постійний член Генерального суду, бунчуковий товариш, з 1797 р. – канцлер Російської імперії [2280, с. 20]. Структурно “Екстракт малоросійських прав” складався зі вступу і 17 розділів, до частини яких було додано найважливіші законодавчі акти [2281, с. 86]. У вступі містився імператорський указ від 14 грудня 1766 р., сенатський указ про вибори депутата комісії від Малоросійської колегії 19 лютого 1767 р., розпорядження П. Румянцева від 9 квітня 1767 р. і Малоросійської колегії 5 травня 1767 р. про укладення “Екстракту...” [2282, с. 87]. Розділи пронумеровано літерами алфавіту і названо так: “Про головне правління в Малій Росії”, “Про суди”, “Про права”, “Про порядок ведення справ”, “Про маєтки державні”, та ін. [2283, с. 350]. До джерел “Екстракту малоросійських прав”, на думку А. Ткача, належали: юридичні акти, звичаєве право, судова й адміністративна практика. Найбільшу кількість посилань (146) зроблено на нормативно-правові акти російської самодержавної влади. Друге місце посідали нормативні акти органів влади Гетьманщини, згадані 131 раз. Польсько-литовське законодавство, до якого А. Ткач

зараховував і джерела магдебурзького права, становили разом 99 посилань. Із них на “Порядок прав цивільних” та “Артикули права магдебурзького” Б. Гроїцького зроблено 12 посилань, а на Саксонське зерцало – 2. Загальна кількість посилань на різні джерела в “Екстракті малоросійських прав” становила 417.

Правовий статус міст визначено у дев’ятому розділі під назвою “Про міста”, де автор використовує постанови польського сейму 1496 р. і Переяславську угоду 1654 р. [2284, с. 88] О. Безбородько спочатку визначає загальні права міст і міського населення, а згодом висвітлює права окремих міст, до яких належить Чернігів, Стародуб, Млин, Погар, Новгород-Сіверський, Ніжин, Козелець, Остер, Березне, Переяслав, Полтава та Гадяч [2285, с. 132]. У “Екстракті малоросійських прав” зазначено, що, відповідно до “Статей” Б. Хмельницького, за містами зберігаються попередні права. На підставі сеймової постанови 1496 р. про заборону міщанам володіти правом власності на родові шляхетські маєтки та королівського привілею 1550 р. про право шляхти мати в містах нерухоме майно врегульовували порядок набуття права власності у містах. Привілей 1550 р. також встановлював єдині міри ваг і довжини. Аналізуючи правовий статус окремих міст, О. Безбородько подає короткий зміст привілеїв, грамот і універсалів, за якими містам надано та підтверджено магдебурзьке право. Зокрема висвітлено привілеї, за якими Чернігову надано магдебурзьке право, показано особливості функціонування органів міського самоврядування (війта, бургомістра, лавників). Також проаналізовано царську жалувану грамоту 1666 р., гетьманські універсали XVII–XVIII ст., де підтверджено магдебурзьке право і надано низку пільг, які забороняли втручатись у діяльність органів міського самоврядування [2286, с. 88].

Місту Стародубу, зазначав А. Ткач, 1620 р. надано магдебурзьке право, підтверджене царською жалуваною грамотою 1666 р. Порядок функціонування органів місцевого самоврядування Гетьманщини визначався у додатку до “Екстракту малоросійських прав”, що отримав назву “Відомості”. У розділі “Про права” серед інших “попередніх прав” О. Безбородько згадує “Магдебурзькі і саксонські стародруки”. “Екстракт малоросійських прав” О. Безбородька не набув офі-

ційного статусу. Він був переданий в архів урядового сенату та залишився пам'яткою українського права [2287, с. 350].

Водночас Друга Малоросійська колегія, що репрезентувала інтереси російського царату в Україні, провела низку заходів, спрямованих на ліквідацію всіх структур Гетьманщини. Введено новий адміністративно-територіальний устрій, запроваджено російську адміністративну і правову систему. На Україну поширили “Установи про заснування губерній 1775 р. [2288, с. 134]. На думку А. Ткача, треба було також погодити стару адміністративну практику з вимогами нового законодавства [2289, с. 134–135]. З цією метою в сенаті звернулися до “Екстракту малоросійських прав” 1767 р., і на його основі спробували поєднати чинне в Україні законодавство та російські нормативно-правові акти [2290, с. 134]. Відтак 1786 р. створено збірник права, що отримав назву “Екстракт із указів, інструкцій і установлень”. Уперше його відшукав 1875 р. у бібліотеці Ніжинського Олександрійського училища професор Л. Хойницький. Також над цим збірником працювали О. Кістяківський та М. Василенко. Останній перевіряв тексти нормативних актів, зробив роз’яснення окремих правових термінів і опублікував його 1902 р. [2291, с. 13–296]. “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” 1786 р., вважає А. Ткач, створено на основі “Екстракту малоросійських прав” 1767 р. [2292, с. 136]. Частина тексту “Екстракту малоросійських прав” 1767 р. вилучено, а інші викладено в новій редакції. За структурою “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” нагадує збірник 1767 р., що поділявся на частини. Останні мали порядкові номери від 1 до 19 (на відміну від збірника 1767 р., що поділявся на 16 розділів). “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” 1786 р. на 2/3 складається із “Екстракту малоросійських прав”, але їх структури значно відрізнялися між собою. Метою праці стало виправдання ліквідації самоуправління в Україні й утвердження на її території російських органів влади. До нових розділів, що увійшли в “Екстракт із указів, інструкцій і установлень”, належали такі: “Про апеляцію”, “Про охочеколонні компанійські полки”, “Про приєднання деяких місечок від Малоросії до Катеринославського намісництва”, “Про розкольників, які поселились у Малоросії із великоросійських і різних людей [2293, с. 21–296]. На

думку М. Василенка, “Екстракт із указів, інструкцій і установлень” мав офіційний характер [2294, с. 6]. Такої ж думки дотримуються й інші українські дослідники. А. Ткач писав, що офіційний статус мали обидва збірники [2295, с. 138]. Як зазначає сучасний український науковець В. Чехович, затверджений сенатом збірник 1786 р. розіслано в Україні для практичного використання [2296, с. 350]. Аналогічними є і джерела обох збірників права. Серед джерел “Екстракту із указів, інструкцій і установлень” на нормативно-правові акти російської самодержавної влади посилаються 186 разів, на норми органів автономної влади України – 143 рази, а на польсько-литовське законодавство – 118 [2297, с. 136]. До польсько-литовського законодавства, як уже зазначалося при аналізі інших праць, належали і джерела магдебурзького права.

У збірнику 1786 р. серед джерел “попередніх прав” докладніше висвітлено книги магдебурзького права [2298, с. 43–46].

Після цього зроблено аналіз джерел магдебурзького права, що розпочинається висвітленням змісту “Книги Зерцало саксонів, або право саксонське і магдебурзьке”. Як зазначається, її перекладено 1732 р. російською мовою під час підготовки “Прав, за якими судиться малоросійський народ” (1743). У цій книзі вміщено також збірники “Право цивільне магдебурзьке” та “Право хелмінське”, перекладені російською мовою 1735 р., подано їх короткий зміст [2299, с. 48–101].

Значну увагу в “Екстракті із указів, інструкцій і установлень” зосереджено на аналізі праць Б. Гроїцького, що містився під загальною назвою “Книга Порядок прав цивільних”, і складався із 4 частин. Тут вміщено “Артикули права магдебурзького”, “Процес, вибраний із прав цесарських”, “Статут оплати штрафів у судах права магдебурзького”, “Доповнення до книги Порядок до Артикулів права магдебурзького”, “Титули про оборону сиріт і вдів” та “Отставка і обмеження надмірно-застосувальних платежів і накладів” [2300, с. 101–114]. Сюди також належав “Енхірідіон”. Його автором, нагадаємо, був Ян Церазин.

У дев'ятому розділі висвітлено правовий статус міст, названо міста, які володіли магдебурзьким правом: Київ, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Стародуб, Новгород-Сіверський, Погар, Почеп, Глухів, Менськ, Короп, Кролевець, Остер і

Козелець. Це перевищувало кількість міст, зазначених в “Екстракті малоросійських прав” [2301, с. 184–216]. Коротко проаналізовано привілеї та жалувані грамоти Великих литовських князів, польських королів і московських царів на магдебурзьке право й пільги, що надавали Києву [2302, с. 188–193].

Правовий статус грецького населення Ніжина, як і в “Екстракті малоросійських прав”, визначено в окремій частині, яку доповнено імператорськими указами від 11 березня 1710 р. та 7 грудня 1774 р. [2303, с. 284–287]. Розглянуто взаємодію грецької громади Ніжина з органами державної влади та магістратом міста.

Магдебурзьке право було також одним із основних джерел права “Собрания малороссийских прав 1807 г.”, яке ввів у науковий обіг професор Київського університету ім. Т. Шевченка Аркадій Ткач [2304, с. 12]. У 1993 р. “Собрания малороссийских прав” вперше опублікували науковці Інституту держави і права України ім. В. Корецького. Воно було створене групою зі систематизації права на лівобережній Україні під керівництвом Федора Давидовича на початку ХІХ ст. [2305, с. 141–150]

В “Собрании малороссийских прав 1807 г.” зроблено 1255 посилань. Воно складалось із 3 частин: про осіб, про діяння, про речі, поділених на 5 книг, які, своєю чергою, складалися з 42 розділів та 1377 параграфів [2306, с. 145–150]. Перша частина містилася в одній книзі під назвою “Собрание малороссийских прав касательно лиц по данным от присутствия комиссии оглавлениями по 2-й экспедиции” і складалася з 8 розділів та 303 параграфів [2307, с. 19–82]. Друга частина збірника мала назву “Собрание малороссийских прав, учиненное по руководству на 2-е отделение о деяниях” і складалася з 4 розділів та 289 параграфів [2308, с. 84–165]. Найбільший обсяг збірника мала третя частина, що складається з 3 книг із загальною назвою “Выписка из прав в Малороссии употребляемых, учиненная по руководству на 3-е отделение о вещах или имении” [2309, с. 243–344]. Серед джерел зібрання трапляється Литовський статут, магдебурзьке і хелмінське право, Саксонське зерцало і “Порядок...”. Найбільша кількість посилань

(515) – використана з Литовського статуту 1588 р., який перекладено російською мовою 1744 р.

Серед джерел німецького права основну кількість посилань (457) взято із Саксонського зеркала, 224 – із хелмінського, 58 – із магдебурзького права і “Порядку...” [2310, с. 147].

Активне використання в “Собрании малороссийских прав 1807 г.” магдебурзького права пов’язане із фаховістю членів кодифікаційної комісії та багатовіковою традицією його застосування в Україні [2311, с. 10]. У першій книзі, що має назву “Собрание малороссийских прав касательно лицъ по данням от присутствія коммисии оглавления”, на основі магдебурзького права встановлено 12-річний вік для дівчат та 14-річний для хлопців, коли набувала чинності заповітна дієздатність. Тут також визначався перелік майна, яке дружина не могла дарувати без дозволу чоловіка, і майна, яке заборонялося дарувати подружжю без згоди спадкоємців: “Ничего дарить сверх трехъ шелягов” [2312, с. 27]. У цьому розділі на основі хелмінського права врегульовано майнові й особисті права подружжя, опіку та піклування, права й обов’язки батьків та дітей [2313, с. 41–81]. У другій книзі “Выписка изъ правъ въ Малороссии употребляемыхъ, учиненная по руководству на II-е отдяленіе о деяніях” визначено порядок дарування землі, іншого рухомого і нерухомого майна [2314, с. 96–99]. Особливістю праці стало використання норм кримінального хелмінського права. Зокрема встановлено покарання за нанесення тілесних ушкоджень: ст. 119–126, 132–154 [2315, с. 142–146]. Третя книга під назвою “Выписка изъ правъ въ Малороссии употребляемыхъ, учиненная по руководству на III-е отделение о вещахъ или именеі” містить положення, в яких на підставі магдебурзького і хелмінського права класифіковано речі, терміни позовної давності. Так, на основі хелмінського права, у ст. 180 визначено 30-річний та 6-місячний термін позовної давності для набуття права власності на землю й інше нерухоме майно [2316, с. 218].

Найповніше магдебурзьке і хелмінське право використано у третій частині, куди увійшли книги 3, 4 та 5. Наприклад, у четвертій книзі “Собрание малороссийских прав отделения III-го о вещахъ” на підставі хелмінського права

врегульовано порядок укладання договорів дарування, купівлі–продажу, позики та способи забезпечення зобов'язань [2317, с. 243–296]. У п'ятій книзі “Собрание прав действующих в Малороссии Отделения III-го о вещах с 21-ой по 30-ую главу” на підставі положень хелмінського та магдебурзького права врегульовано порядок укладання договору купівлі-продажу маєтків і спадкове право [2318, с. 305–344]. Структурно праця “Собрание малороссийских прав 1807 г.” була побудована на зразок “Права цивільного хелмінського” П. Кушевича [2319, с. 147].

Цивільне право у праці головно регулювалося Литовським статутом, Саксонським зерцалом, хелмінським і магдебурзьким правом. Зокрема у найбільшій за обсягом третій частині, що регулювала право власності, на Литовський статут посилаються 264 рази, на Саксонське зерцало – 251, на хелмінське право – 135 і магдебурзьке право – 43 [2320, с. 147].

Найвизначнішою правовою пам'яткою XVIII ст. в Україні стало створення кодексу “Права, за якими судиться малоросійський народ”, або Кодексу 1743 р. Робота над його створенням розпочалася 1728 р. на основі вже згадуваних “Решительних пунктов” царя Петра II гетьману Данилові Апостолу, в яких було заплановано перекласти малоросійські права російською мовою та створити на основі чинних прав єдиний Кодекс [2321, с. 19–20]. Після отримання царського указу було створено кодифікаційну комісію з 12 осіб, а 1738 р. їхню кількість збільшено до 18 [2322, с. 300]. Залучено 6 осіб для перекладу з латинської на російську. До складу комісії увійшли представники від козацької старшини, духовенства та міщанства. У роботі над складанням Кодексу 1743 р. загалом взяло участь 49 осіб, з них 6 – представники міст [2323, с. 182–183]. У 1734 р. російська цариця Анна Іоанівна видала новий указ, що підтверджував документ 1728 р.: “Права, названные магдебургские и саксонские Статуты, по которымъ судится малоросійській народ, перевесть на великоросійській язык и свести из трьох прав в одно, при том как возможно стараніе приложить о сумнительствахъ, какие въ нихъ находятся, ясное поправленіе на апробацию, а чтобы оные права для пользы малоросійского народа скорье въ совершенство приведены были...” [2324, с. 20].

Із назв царських указів можна дійти висновку, що в Росії не володіли досконало інформацією про нормативно-правові акти Гетьманщини під назвою “Магдебурзькі і саксонські статuti”, оскільки місцевим статутом був Литовський статут, а правом – магдебурзьке право та Саксонське зерцало [2325, с. 46]. На думку А. Яковліва, першим головою комісії та найактивнішим її членом став сотник Василь Стефанович, який навчався в Києво-Могилянській академії та впродовж 6 років – у німецьких, австрійських й італійських університетах [2326, с. 27–28]. В. Стефанович був прихильником ідеї утворення нового Кодексу, а не механічного перекладу дійсних джерел. Із 1734 р. головою комісії став генеральний суддя Іван Борозна. На відміну від В. Стефановича, був представником консервативної течії і вважав, що робота комісії не може виходити за межі Литовського статуту як фундаментального права [2327, с. 28]. Наступними головами кодифікаційної комісії були генеральний обозний Яків Лизогуб і генеральний хорунжий Микола Ханенко. Роботу над складенням Кодексу комісія виконувала, дотримуючись методу, за яким законодавчий матеріал, що містився в кількох книгах, перекладали і видруковували під окремим заголовком. Довгі статті поділяли на короткі, а якщо траплялися розбіжності, то їх удосконалювали “на основі по-новому виданих саксонських прав” [2328, S. 178]. Якщо у такий спосіб не було досягнуто згоди, то кодифікаційна комісія вносила до тексту власні позиції, а іншу позицію виносила на поля. Комісія також ухвалила рішення створити новий Кодекс на підставі чинних джерел права в Україні, який за допомогою систематичного методу мав містити правові норми. Окремі члени комісії, що групувалися навколо Івана Борозни, аргументували побоювання, що російський уряд може використати цей Кодекс на шкоду Україні, внаслідок чого буде скасовано Литовський статут, а згодом створено новий проросійський Кодекс [2329, S. 145]. У той час старі права, що діяли в Україні у період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, неодноразово підтверджували московські царі, тож їх важко було ліквідувати [2330, с. 6–8]. Наприкінці 1736 р. перекладено всі книги і підготовлено чорновий варіант Кодексу з 30 глав [2331, с. 25–26]. Улітку 1743 р. роботу над Кодексом повністю завершено і створено 3 примірники з підписами членів комісії для сенату,

Генеральної військової канцелярії та делегації, яка мала відбути до Петербурга [2332, с. 25]. Генерал-губернатор Бібіков з невідомих досі причин відіслав сенату Кодекс лише 1744 р., де він пролежав до 1756 р., коли гетьман Кирило Розумовський створив комісію, що мала розглянути текст Кодексу [2333, с. 7–8]. На засіданнях комісії 1758 і 1763 р. погляди козацької старшини стосовно Кодексу знову були різні: консервативна частина наводила аргументи, що Україна після приєднання до Московського царства користується Литовським статутом “як національним правом”, а якщо приймуть Кодекс, то буде порушено “найсвятішу привілею України судитися по своїх правах, затверджених польськими королями і московськими царями” [2334, с. 32]. Професор А. Ткач стверджував, що робота над Кодексом тривала до 1767 р. [2335, с. 91]. Отже, Кодекс 1743 р. – “Права, за якими судиться малоросійський народ” – не набув офіційного статусу і продовжував діяти на території України як коментар до Литовського статуту, магдебурзького права та як навчальний посібник [2336, с. 14–17]. Працю використовували у наступних кодифікаціях права в Україні у XVIII ст. Андрій Яковлів зазначав, що Кодекс 1743 р. не отримав офіційного статусу, оскільки члени сенату не володіли знаннями у галузі магдебурзького права та Литовського статуту і не змогли ухвалити рішення з цього питання, а також через опозицію козацької старшини до змін у законодавстві з патріотичних й особистих міркувань [2337, с. 34]. Сучасні німецькі дослідники Гайнер Люк [2338, S. 112] і Рольф Лібервірт [2339, S. 25] писали: Кодекс 1743 р. мав затвердити автономний статус України, а це суперечило централістській позиції російського уряду. З цими поглядами погоджується й автор цього дослідження. Кодекс 1743 р. якісно перевищував за певними показниками, зокрема системою та формуванням правових норм, такі тогочасні кодекси, як Литовський статут 1588 р., “Соборное уложение 1649 г.” та низку західноєвропейських кодексів [2340, с. 34].

Щодо джерел Кодексу 1743 р., то всі автори писали про Литовські статuti, Саксонське зерцало, магдебурзьке право, звичаєве право, нормативно-правові акти Гетьманщини та російське законодавство [2341, с. 35–51].

Першим переліком джерел магдебурзького права у “Правах, за якими судиться малоросійський народ”, на думку сучасного українського дослідника К. Вислобокова, стало “Веденіє Восковою Генеральною канцелярією, в перекладі исправлено, и что еще до перевода или своду или до верей исправки остается о всем том явствует” [2342, с. 19–20].

Джерела саксонсько-магдебурзького права українські дослідники поділяють на три групи за назвою в царських указах як права “Магдебурзькі і саксонські, які комісія назвала Зерцало саксонське з приложеніями при инь особливо артикулями правь магдебургского или гражданского (городского) и хелминского тя “Порядка” [2343, с. 40]. До другої групи належать джерела, які комісія використовувала і цитувала, але не згадала; а до третьої – джерела, що їх кодифікаційна комісія застосовувала, але не дала до тексту цитат із неї [2344, с. 40].

До першої групи належать праці львів'янина Павла. Вони не були лише дослівним перекладом польською мовою латинських творів Миколая Яскера. Він використовував німецькі оригінали цих праць і, відповідно, вносив власні доповнення [2345, с. 50–51]. Спочатку комісія послуговувалася працями П. Щербича в польському оригіналі й перекладала російською мовою ті місця, що були у Кодексі [2346, с. 41]. В архівах Санкт-Петербурга зберігається переклад праці П. Щербича під титулом “Зерцало саксонов, или право саксонское и магдебургское порядком алфавита из латынских и немецких экземпляров (свобод) собраное и на польський язык тщательно и верно через Павла Щербича, секретаря его королевского величества польского, ново перенесеного и ниже на руский штатський язык по указу ея императорского величества переведено лета господня 1732” та “Право гражданское магдебургское з латынского и немецкого на польський язык тщательно и верно переведенное через Павла Щербича на той час львовского, потом секретаря его королевского величества, по милости и привелегии священнейшого королевского величества в Варшаве в типографии, 1646. И це же на руский штатский язык по указу ея императорского величества переведенное лета господня 1735” [2347, с. 20]. Після створення 1738 р. підкомісії, що займалася виключно перекладом, праці П. Щербича повністю перекладено

російською мовою, і кодифікаційна комісія взяла їх до уваги під час складення “Прав, за якими судиться малоросійський народ”.

Наступною працею, яку широко застосовувала кодифікаційна комісія, стало дослідження Павла Кушевича “*Prawa chelminskiego poprawionego z lacinskiego jezyka na polski przetlumaczonego*” з польських видань Познані (1623), Варшави (1646 та 1697) [2348, с. 20]. У літературі немає єдиного погляду, з чиєї ініціативи комісія використовувала “Право хелмінське” П. Кушевича [2349, S. 180–181]. А. Яковлів писав, що ця ініціатива, ймовірно, була. Кодифікаційна комісія назвала кульменське право додатком до Саксонського зерцала П. Щербича, бажаючи уникнути звинувачень у використанні джерел, які не належали до царських указів [2350, с. 41]. Кульменське (хелмінське) право могла застосувати кодифікаційна комісія для розширення джерельної бази роботи та з метою усунення суперечностей між різними нормативно-правовими актами, що виникали під час роботи над Кодексом [2351, с. 51].

Вважаємо, що працю П. Кушевича “Право хелмінське” привіз один із членів кодифікаційної комісії, який навчався у німецьких, зокрема пруських університетах, або вона зберігалася у приватних бібліотеках в Україні. Як уже зазначалося, кульменське (хелмінське) право діяло у містах на Волині й Підляшші та декількох селах Галичини. Комісія переклала його російською мовою і використала у Кодексі під назвою “Право хелмінської книги” [2352, с. 25]. Один примірник переклали члени кодифікаційної комісії. Він зберігається в архівах Санкт-Петербурга під назвою “Право Хелминское поправленое з латынского языка на польский, истолкованное в п’яти книгах к общей пользе, перевыданное через Павла Кушевича из Хельмина по милости и привелегию священнейшого королевского величества, в Варшаве в типографи Петра, его королевского величества типографа, лета господнего 1646. И неже на руский штатский язык не указ ея императорского величества переведенное лета господня 1735” [2353, с. 20]. До першої групи джерел належать праці Б. Гроїцького, які в Україні з’явилися під загальною назвою “Порядок” і вперше видані разом 1616 р. [2354, с. 43] Ця збірка називалася, як і праця Б. Гроїцького, “*Porządek sądów i spraw miejskich prawa*

majdeburskiego w Koronie Polskiej”. Кодифікаційна комісія переклала його російською мовою і цитувала у тексті “Порядок...”: “О уряде гражданском” і “О персонах, к суду надлежащих” [2355, с. 85].

Ще однією працею Б. Гроїцького, яку кодифікаційна комісія застосувала при складенні Кодексу і яку вміщено у “Порядку...”, стали *“Artykuły prawa majdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polskie przelożone”*. У тексті Кодексу 1743 р. кодифікаційна комісія цитувала цю працю [2356, с. 43–44].

Перекладаючи “Артикули права магдебурзького”, кодифікаційна комісія поділила їх на пункти, яких немає в оригіналі праці Б. Гроїцького. Норми кримінального права, що вона використовувала, містилися головно у праці Б. Гроїцького *“Ten Postępek wybran jest z praw cesarskich, który Karolus V cesar kezał wydać po wszystkich swoich Państwiech”*, написаній на основі кодексу Карла V, який ще називали “Кароліна”. У Кодексі 1743 р. “Поступок...” цитовано так само, як і “Порядок...” [2357, с. 77]. Наступною розвідкою, використаною у складанні Кодексу 1743 р., стали *“Tytuły prawa majdeburskiego do Porządku i do Artykułów, pierwszej po polsku wydanych”*. Перекладаючи працю, кодифікаційна комісія поділила її на пункти і подала в тексти як цитати [2358, с. 417]. Завершенням розвідки Б. Гроїцького, що увійшли до групи джерел магдебурзького права, які кодифікаційна комісія цитувала у тексті Кодексу 1743 р., став *“Reyestr do Porządku i do Artykułów Prawa Majdeburskiego i Cesarskiego”*. Особливістю цієї праці було роз’яснення автором окремих положень магдебурзького права, яких немає в інших роботах, внесених у текст Кодексу [2359, с. 305].

До другої групи джерел увійшли праці, майже не взяті до уваги під час укладання Кодексу 1743 р. Їх не згадано у царських указах, але з ініціативи комісії зацитовано у тексті “Прав, за якими судиться малоросійський народ”. Серед них – праця *“Enchiridion, aliquot locorum Commonium Juris Majdeburgensis”* Яна Кірштейна Цезарина, яка, попри невеликий обсяг, була популярна в Україні [2360, с. 46]. Ф. Тарановський зазначав, що члени кодифікаційної комісії у доповідній

записці князю Шаховському згадували: “*Enchiridion*” перекладено випадково, оскільки він містився в одній книзі з іншими працями Б. Гроїцького [2361, с. 51].

Кодифікаційна комісія цитувала згадане дослідження Яна Кірштейна Цезарина в “Порядку...” [2362, с. 47].

Сучасні німецькі дослідники, як уже наголошувалось, зараховують “*Enchiridion...*” лише частково до джерел магдебурзького права, адже більшість його норм належать до римського права і лише декотрі – до магдебурзького [2363, S. 124]. Ще одне джерело цієї групи – остання праця Б. Гроїцького “*Obrona sierot i wdów*”, відома на західноукраїнських землях. Її, однак, в судах використовували нечасто. Враховуючи те, що розвідки не згадано в царських указах та списку перекладів, кодифікаційна комісія зазначила: “Книга обь обороне вдовъ и сиротъ в некоторых Порядках есть напечатана” [2364, с. 47]. На думку А. Яковліва, таке було малоімовірним, хоча міг існувати у розпорядженні комісії й збірник під загальною назвою “Порядок”, до якого належала праця “*Obrona sierot i wdów*”. У тексті Кодексу 1743 р. її цитовано у визначеному порядку – “Порядокъ. О защищении сирот и вдов” [2365, с. 181]. “*Obrona sierot i wdów*” увійшла до розділу 9 (“Про оборону сиріт і вдів”) та 10 Кодексу (“Про шлюб, вік, придане для життя чоловіка”) [2366, с. 47].

Серед джерел, які використовувала кодифікаційна комісія, але вони не попали у текст з уже згаданих причин, насамперед називають праці Миколая Яскера “*Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum vulgo noncupatur Libri tres*”, “*Juris municipalis Magdeburgensis Liber vulgo Weichbild noncupatur*” і “*Promptuarium Juris Provincialis, quod Speculum Saxonum vocatur tum et Municipalis Majdeburgensis*”. Дві перші були точним перекладом німецьких оригіналів, а третя стала своєрідним показником попередніх частин [2367, с. 48]. З розвідками М. Яскера були добре обізнані й дослідники магдебурзького права Ян Кірштейн, Ян Тухольчик, Павло Щербич, Бартоломій Гроїцький та ін. Під час перекладу праць П. Щербича і Б. Гроїцького зясувалося, що вони не є точним перекладом німецьких оригіналів, містять доповнення з інших джерел [2368, S. 151].

У доповідній записці керівникові правління Гетьманського уряду князеві Шаховському І. Борозна писав: кодифікаційна комісія вирішила перекласти Саксонське зеркало у 3 книгах, написаних латинською мовою, не називаючи його автора [2369, с. 18–19]. Отже, комісія обґрунтувала перед російським урядом потребу використовувати джерела, які порушували межі, визначені у царських указах, та послуговувалася ними, коли виникали суперечності у змісті окремих положень у працях П. Щербича і Б. Гроїцького [2370, с. 49]. На думку О. Кістяківського, кодифікаційна комісія не завжди посилялася на праці М. Яскера, оскільки проти цього виступали окремі її члени [2371, с. 18]. Зокрема 1735 р. І. Борозна зауважив, що члени комісії “Саксонь латинській прибавили, которымь никогда малороссійській народ не судился, вопросы и артикулы поклалы” [2372, с. 18]. Василь Стефанович писав 1731 р. до колеґії закордонних справ: “Вопречая противоречивыя положения въ разных книгах и разныя системахъ, комиссия руководствовалась при разрешении этихъ противоречій новоисправленными и новоизданными саксонским правом и толкованіями другихъ книгъ” [2373, с. 21]. Ф. Тарановський стверджував, що комісія працювала з німецькими оригіналами маґдебурзького права та Саксонського зерцала [2374, с. 48–50].

Німецьких оригіналів не згадано й у тексті Кодексу 1743 р. [2375, S. 152]. Серед списку книг, які кодифікаційна комісія взяла з собою до Москви 1735 р., були 3 праці Бенедикта Карпцова: “*Processur jiris*”, “*Definitiones Forenses*”, “*Practica rerum criminalium*”. У доповідній записці йшлося про те, що їх не перекладено. Лише окремі норми стосовно “честі Божої” увійшли до Кодексу 1743 р. Деякі книги Б. Карпцова застосовував у судочинстві київський маґістрат, вони зберігались у бібліотеці останнього голови кодифікаційної комісії, генерального хорунжого Миколи Ханенка [2376, с. 49].

Крім безпосередніх джерел маґдебурзького права, використаних у процесі складення “Прав, за якими судиться малоросійський народ”, низка норм маґдебурзького права увійшла до Кодексу 1743 р. через Литовський статут 1588 р. [2377, с. 39]. Це пояснюють тим, що у другій половині XVI ст. у Литві через вплив Польщі було добре розвинуте маґдебурзьке право. Наприклад, у складі

кодифікаційної комісії при складанні Литовського статуту 1588 р. знавцями та пропагандистами магдебурзького права були голова комісії, вільнюський єпископ Валеріян Протасевич і відомий знавець магдебурзького права, вільнюський вїйт Августин Ротунд-Мелетський, який навчався у Галле-Вітенберзькому університеті (Саксонія) й мав дружні стосунки з Бартоломієм Гроїцьким [2378, с. 39]. Про вплив магдебурзького права на Литовський статут писали також А. Яковлів, В. Максимейко, О. Кістяківський та ін.

Магдебурзьке право стало основою для написання розділів 2, 14–16, 23, 25–29 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”. Розділи 3, 5–7, 9–12, 20, 22 укладено спільно з Литовським статутом [2379, с. 3–491]. Норми магдебурзького права містились і в інших розділах, але становили незначну кількість.

Серед коротких цитат, на які посилались автори Кодексу 1743 р. (повний їх зміст було втрачено), основну частину становили джерела магдебурзького права. З-поміж 3031 цитати 1580 – на книги магдебурзького права, 1006 – на Литовський статут і 445 – на українське звичаєве право [2380, с. 66]. Серед книг магдебурзького права найбільше цитат (526) взято із “*Speculum Saxonum*” Павла Щербича та 207 цитат із “*Jus Municipale*”, що становило разом 733 цитати з розвідок П. Щербича. Інша група джерел, яку використовували члени кодифікаційної комісії (645 посилань), – праці Бартоломія Гроїцького та Павла Кушевича “*Prawo chełminskie*”. З неї члени кодифікаційної комісії використали – 157, а з “*Enchiridion*” Яна Кірштейна – 35 цитат [2381, с. 3–491].

Андрій Яковлів зазначав, що кількість цитат використаних із джерел магдебурзького права завищена, оскільки, застосовуючи правові норми, кодифікаційна комісія деколи посилалася на різні книги магдебурзького права, подібні за змістом [2382, с. 67]. Натомість перелік посилань на українське звичаєве право трохи применшено, порівняно з магдебурзьким правом та Литовським статутом, що пов’язано з уже згадуваними царськими указами, де передбачено утворити Кодекс на основі 3 книг.

По-іншому підрахував посилання на джерела “Прав, за якими судиться малоросійський народ” Володимир Месяц: із 1716 пунктів (статей) на Литовський

статут посилаються 417 раз, на нього ж, із вказівкою про переробку, додатково – 264, на збірник магдебурзького права – 357, на збірники магдебурзького права із вказівками про те, що їх перероблено, – 219, на Литовський статут разом зі збірником магдебурзького права – 352, зокрема 113 – із вказівкою на те, що їх перероблено [2383, с. 106–107].

Аналіз цитат із джерел, використаних під час укладення Кодексу 1743 р., дає підстави стверджувати: основними джерелами “Прав, за якими судиться малоросійський народ” були збірники магдебурзького права і Литовський статут, Саксонське зеркало, а також українське звичаєве право.

Магдебурзьке право, поряд із Литовським статутом і українським правом, належало до основних джерел кодифікації права в Україні впродовж XVIII – першої чверті XIX ст. Їх використовували майже у всіх кодифікаційних працях. Поряд із магдебурзьким правом, у кодифікаційних роботах також активно застосовували його різновид – хелмінське право, зокрема у працях “Права, за якими судиться малоросійський народ” і “Зібрання малоросійських прав”. При використанні джерел магдебурзького права помітний вплив мала рецепція римського права на українське.

6.2. Самоврядування за магдебурзьким правом у містах Гетьманщини

Правовий статус міст Лівобережної України, що входили до складу Гетьманщини й були наділені магдебурзьким правом, визначали Березневі статті 1654 р., в яких зазначено: “И мы, великий государь... велели им быть под нашего царского величества высокою рукою по прежним правам и привилегиям, каковы им даны от королей польских и Великих князей литовских, и тех их прав и вольностей нарушивать ничем не велели, и судилося им от своих старших по своим прежним правам” [2384, с. 568]. За правління гетьмана Івана Брюховецького, згідно зі ст. 10 Московських статей 1665 р., гетьман за царським указом відібрав у міщан привілеї на магдебурзьке право, надані Великими литовськими князями і польськими королями Києву, Переяславу, Ніжину, Каневу, Чернігову, Почепу, Гадячу, Стародубу, Козельцю й Острогу, і передав їх до Малоросійського приказу. Згодом

цим містам надано жалувані царські грамоти, якими підтверджено магдебурзьке право [2385, с. 111]. Крім того, як уже зазначалось, 1752 р. останній український гетьман Кирило Розумовський своїм універсалом надав магдебурзьке право Полтаві, а 1758 р. – Новгород-Сіверському, яке на основі чинних документів стало останнім українським містом Гетьманщини, що його отримало. Такі міста називали привілейованими, а міста Гетьманщини без магдебурзького права – ратушними. Цей поділ ще у XVIII ст. зробив правознавець А. Шафонський, який писав, що у привілейованих містах була магістратська управа зі самостійнішим характером. Із 137 міст та містечок Гетьманщини 1764 р. магдебурзьким правом володіли 11 [2386, с. 36]. Український історик В. Дядиченко писав, що магдебурзьким правом також володіли міста Глухів, Мена, Короп та Батурин [2387, с. 281].

До привілейованих міст Гетьманщини, на думку Д. Багалія, належали Чернігів, Переяслав, Новгород-Сіверський, Стародуб, Ніжин, Погар, Млин, Остер, Козелець та Полтава [2388, с. 417]. Окремі дослідники зараховують до них і Київ. Однак він мав особливий статус і лише впродовж короткого періоду (1762–1764) підпорядковувався українським гетьманам, в 1733–1737 рр. перебував у подвійному гетьманському підпорядкуванні, а згодом – під правлінням гетьманського уряду й урядового сенату. В. Романовський зазначав, що магдебурзьке право на території Гетьманщини у другій половині XVII ст. отримали понад 30 міст [2389, с. 14]. Такий погляд В. Романовського частково підтверджують і праці українських правознавців XVIII ст., зокрема в “Екстракті Малоросійських прав” 1767 р. та “Екстракті із указів, інструкцій і установлень” 1786 р.

Українські гетьмани застосовували і підтримували магдебурзьке право в українських містах. Ще у роки національно-визвольної війни Б. Хмельницький видав відповідні універсали. Більшість із них стосувалася Києва, Чернігова, Козельця й інших українських міст. Насамперед привертає увагу універсал гетьмана Б. Хмельницького, виданий 8 листопада 1649 р., де наголошено, що полковники, сотники, отамани, козаки, чернігівські міщани мали дотримуватися законності та правопорядку на території Чернігова, йшлося також про затвердження на посаді чернігівського вйта Івана Скиндера, обраного всіма мешканцями міста за

магдебурзьким правом [2390, с. 93–94]. Війта на підставі універсалу обирали й затверджували пожиттєво. До його юрисдикції належали не лише міщани, а й мешканці приміських сіл Слабини та Рудків. Б. Хмельницький передав чернігівському війтові особливу владу над мешканцями міста і зазначених сіл, вважаючи його своїм намісником і двічі згадуючи про це в універсалі. Війтові передано у власність млини, а місту – доходи з переправи й озера. За порушення універсалу передбачено “строгу військову відповідальність” [2391, с. 94].

Універсалом від 1 серпня 1650 р. гетьман Б. Хмельницький забороняв сотникам, отаманам утискати ніжинських міщан. Під карою смерті заборонено вчиняти незаконні дії щодо службовців ніжинського магістрату та мешканців міста, “уряд мейський зневажати і до шкоди убогих людей в Ніжині приводити” [2392, с. 108]. Права ніжинських міщан перед незаконними діями козацької адміністрації захищав універсал Б. Хмельницького від 9 січня 1656 р. [2393, с. 177–178].

Позитивне ставлення Б. Хмельницького до міського самоврядування на основі магдебурзького права засвідчують інші гетьманські універсали. Він звертався до московського царя для підтвердження прав і привілеїв, наданих Києву, Переяславу, Ніжину та іншим українським містам Великими литовськими князями і королями Речі Посполитої на основі магдебурзького права. Такі звернення українських гетьманів до московських царів на підтвердження їхніх привілеїв на магдебурзьке право царськими жалуваними грамотами мали негативні наслідки для української державності, оскільки міщани за захистом власних прав зверталися не до українських гетьманів, а до московських царів. У такий спосіб українські гетьмани дали змогу втручатися московській владі у внутрішні справи України, сприяли виникненню конфліктів між міщанами та козацькою адміністрацією. Цю ситуацію вміло використала російська влада, яка спочатку ліквідувала автономний статус України, а згодом – і магдебурзьке право. Вплив московського уряду на українські міста відчутний вже у п. 4 Переяславської угоди: “Во городахъ урядники изъ нашихъ людей чтобъ были обираемы на то достойныя которые должны будутъ поддаными твоего царского величества исправляти или уряджати, и приходъ належачой въ правду въ казну твоего царского величества отдавати [2394, с. 323–325]. Майже в

усіх проханнях міст Гетьманщини на підтвердження їхніх прав і привілеїв йшлося про порушення прав міст козацькою старшиною [2395, с. 536].

Практика звернення українських міщан на підтвердження їхніх прав і привілеїв здебільшого стосувалася вступу на престол нового царя та підтвердження лояльності до московського уряду.

Ті ж положення відображено у нових Переяславських статтях Ю. Хмельницького 1659 р.: “Чтобъ во всех городах с войтовъ з бургомистровъ и з мищанъ нормы и подводи иметь тем людянь, которые послани будут от великого Г-ря къ гетьману войска запорожского и царского величества и боярамъ и воеводамъ и к их приказным людянь..., а всякіми угодин, чемъ они владели по королевскимъ приволіямъ подрядъ сего владети по прежнему” [2396, с. 121].

Згодом московський царизм поступового обмежив автономний устрій України, російський уряд дедалі більше втручався у діяльність міст [2397, с. 272]. Прибутки від податків і зборів мали надходити до московської казни, а не до гетьманської скарбниці. Окремі гарантії прав міщан містились у п. 15 Глухівських статей Д. Многогрішного: “Прежь всего воеводы казакамъ у мыщанъ дочерей иметь за себя и домовъ и земель погулять не велели, а до того де взеснены такого обычая у нихъ не бывало, а бьютъ челомъ, чтобы сохраненьи были при прежныхъ своихъ вольностяхъ” [2398, с. 468]. У п. 19 Глухівських статей акцентовано на особливих правах міських урядів і праві вїйта ухвалювати рішення, не погоджуючи їх із гетьманом, зазначено незалежність від полковників та гетьманів.

Угода гетьмана І. Брюховецького з московським царем спричинила перехід українського міщанства у фїскальну й політичну залежність від московського уряду, роз'єднання українського міщанства й козацтва [2399, с. 8–9]. Після розірвання І. Брюховецьким договірних статей з Москвою царський уряд відмовився від збору податків з українських міст. Міста продовжували боротися за свої права самостійно і під час правління Д. Многогрішного майже не фігурують в українсько-московських угодах. Низку привілеїв на підтримку міст магдебурзького права Гетьманщини видав гетьман Іван Мазепа. Зокрема 1696 р. гетьман заборонив старшині та козакам втручатися у справи Ніжинського маїстрату і записувати до

складу козаків мешканців міста. Наголошувалося також на потребі встановити на ринках міста єдині міри і ваги [2400, с. 205].

Магдебурзькому праву міст часто підпорядковувалися навколишні села. В універсалі Івана Мазепи від 11 січня 1698 р. Ніжинському магістрату подано перелік сіл, що підлягали цьому магістратові, та визначено суми податків і зборів, сплачуваних на користь міської влади [2401, с. 305–306].

Після обрання гетьмана існувала практика підтвердження магдебурзького права. Зокрема 21 липня 1668 р. новообраний гетьман Дем'ян Многогрішний підтвердив стародубським міщанам магдебурзьке право і дозволив місту розпоряджатися прибутками із 2 млинів [2402, с. 478].

У вересні 1687 р. новообраний гетьман Іван Мазепа підтвердив магдебурзьке право для Чернігова [2403, с. 55].

Статус міст Гетьманщини, які мали магдебурзьке право, регулювався збірниками М. Яскера, П. Щербича і Б. Гроїцького. Значна роль у врегулюванні правовідносин також належала рішенням магістратських судів і нормативним актам органів влади Гетьманщини.

Ще одним яскравим прикладом прагнень українських міщан захистити свої інтереси та гнучкої цілеспрямованої політики московського уряду щодо українських міст є Козелець, мешканці якого 1665 р. звернулися до московського царя для підтвердження їхніх привілеїв [2404, с. 9–10]. Московський уряд, не бажаючи загострювати конфлікт із козацькою старшиною та відстоюючи власні інтереси, лише частково підтвердив давні привілеї міста: “Пожалували права и привилеи и свободы и всякие добра” [2405, с. 10].

Усі міста Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом, окрім Києва, який мав особливий статус, були містами так званого неповного магдебурзького права, де не існувало чіткого поділу між органами міського самоврядування, що виконували адміністративні й судові функції. Міста магдебурзького права Гетьманщини зберегли систему міського самоврядування, створеного ще в період Речі Посполитої.

Міста очолювали виборні вйти, бургомістри і радники. Судові функції, як і в період Речі Посполитої, здійснювали лавники. Структурно магістрат формували 2 колегії – адміністративна, що виконувала адміністративно-поліцейські повноваження, і колегія лавників під керівництвом вйта. Фактично засідання обох колегій відбувалося спільно під головуванням вйта. Перелік міських службовців міститься у главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”: “Во всякомь упревиліованномь магистрате состоятъ именно члены: войтъ, бурмистри, райци и лавники, и оные члены избиратись должны из мещанъ знатныхъ, постоянныхъ, совестныхъ, разсудныхъ, добронравныхъ (и где могут быть) ученыхъ, законнорожденныхъ, в правах искусныхъ, не младшихъ от двадцати пяти, а не старшихъ от семидесяти летъ, не излишне богатихъ, котории общество утеснятъ обыкли, и не весьма скудныхъ... но средних и не лакомыхъ, не лихваровъ, не прелюбодеевъ... во всем достойныхъ... время на собранни всехъ мещан, такотъ цеховыхъ людей и всего постольства вольными голосами” [2406, с. 452]. В окремих містах, наприклад, у Стародубі, у виборах до органів міського самоврядування брали участь усі мешканці міста. Вплив старшинсько-козацької влади на права міст розпочався ще під час національно-визвольної війни, що засвідчує прохання переяславських міщан 5–14 квітня 1654 р. до московського царя підтвердити місту магдебурзьке право [2407, с. 34].

Як підтверджують судові і магістратські книги Стародуба (1664–1673) та Ніжина (1657–1674), після національно-визвольної війни самоврядування на основі магдебурзького права зберігало високий рівень самостійності – представники козацької адміністрації брали участь у судах лише тоді, коли однією зі сторін судового розгляду був козак. Поступово полкові канцелярії, створені зазвичай у містах, що одержали магдебурзьке право, почали втручатися у діяльність органів міського самоврядування. Зокрема полковники втручалися у вибори вйтів у містах. Такий випадок трапився у Стародубі, коли міщанин Андрієнко випросив у Генеральної військової канцелярії привілей на вйтівство. Для вирішення цього конфлікту гетьман спрямував комісію, яка мала контролювати вибори нового вйта [2408, с. 629]. Вйт у магістратських містах був найвищою особою, його обрання

затверджував гетьман [2409, с. 87]. В управлінні містом війту допомагали бургомістри і радники, що виконували його обов'язки у випадку відсутності. Кількість бургомістрів у кожному місті була різною.

За виконання повноважень війти отримували рангові землі й інші маєтки. Також їм виплачували 500 злотих щорічно, частину прибутків із міських зборів, святкові подарунки від цехів і міського населення. Населення здійснювало ще й низку натуральних робіт на користь війта [2410, с. 290].

Найчастіше працювали 3 або 5 бургомістрів. Їх вважали другою особою після війта в міському самоврядуванні, вони часто проводили розслідування для складання так званої інквізиції. В окремих випадках бургомістри супроводжували звинуваченого в суд. Оплату вони мали у різних містах неоднакову, зокрема у Ніжині “бургомистру сел ратушних посполитих людей от своего рабочего товару давали по 4 алтина и по четверти пашни – всего выходило по 40 рублей” [2411, с. 72]. До доходів магістрату належали кошти, які вони отримували із навколишніх земель. Так, значну частину прибутків Чернігівського магістрату давали земельні ділянки на більшості території Чернігівського повіту [2412, с. 171–172]. У травні 1664 р. гетьман І. Брюховецький видав універсал, за яким громади сіл Анисівки, Напорівки, Халявина, Великої Вісі та Красного зобов'язувалися виконувати повинності на користь Чернігівського магістрату [2413, с. 323–324]. Цей універсал підтвердив згодом гетьман І. Самойлович універсалом, в якому згадано про нові села – Петрушки, Свинь, Киселівку, Березанку і Хмельницю, що мали належати Чернігівському магістрату [2414, с. 644–645].

Важливу роль серед міських службовців відігравав писар. Він виконував такі ж функції, як і писарі Центральної та Західної України. Особливістю Гетьманщини стало обрання писаря. Його повноваження містились у Главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”: “Писара магистратского и ратушного должность в том именно состоит, чтьобь был онь в своемъ звании тшаливь, в правахъ и в сочинении писарскихъ дель искусен, всегда трезвьй, в записивании и содержании дель верный, к взяткмь не лакомь, а в протчем всемь тако поступаль бы, как в главе 7 о судовомь писари показано” [2415, с. 457].

Магдебурзьке право стало правовою основою для міщан, які відстоювали свої права перед козацькою адміністрацією у межах наданих привілеїв. У кожному з міст Гетьманщини, як уже згадувалося, воно мало особливості. На думку Ганни Швидько, магдебурзьке право сприяло безпосереднім зв'язкам українських міст із російським урядом [2416, с. 38]. Ще раз нагадаємо: конфлікт між міщанами й органами влади Гетьманщини московський уряд використав для їхньої дискредитації та скасування у майбутньому автономного устрою Гетьманщини, а після цього – магдебурзького права на території України.

Причиною конфліктів між магістратами міст магдебурзького права Гетьманщини й органами державної влади було бажання козацької адміністрації взяти під контроль діяльність магістратів, а також перехід козаків і міщан з одного стану в інший. Ця ситуація загострилася наприкінці XVII–XVIII ст., коли значна кількість міщан перейшла у статус козаків. Так, ніжинський магістрат просив Генеральну військову канцелярію заборонити міщанам записуватись у козаки, що призводило до зменшення прибутків міста, оскільки козаки відмовлялися сплачувати податки та виконувати загальноміські повинності [2417, с. 39–40]. Схожі ситуації виникали в усіх містах Гетьманщини з магдебурзьким правом. Це спричинило зменшення прибутків міської казни, а загальноміські повинності виконували міщани, які залишилися у міській юрисдикції. Міщани, що переходили до підпорядкування козацької старшини, продовжували займатися ремісницькою діяльністю. Вони опинилися у значно ліпшій ситуації, на відміну від ремісників, що були у складі ремісницьких цехів, оскільки не виконували міських повинностей та не підлягали статутам цехів, які вимагали від своїх членів здійснення визначених обов'язків. Універсал Івана Мазепи від 12 жовтня 1698 р. підтвердив міські права Чернігова та зобов'язав повернути ремісників, на прохання війта і бургомістрів, у підпорядкування магістратові. Гетьман також заборонив козацькій старшині втручатись у діяльність міської влади Чернігова [2418, с. 226].

Із такими самими скаргами 1732 р. на дії козацької старшини, що взяла під контроль цех ковалів, скаржився ніжинський війт П. Тарнавіт [2419, с. 130–133].

У 1692 р. переяславські міщани просили повернути під владу магістрату ковальський цех, цех теслярів, мельників та ін. [2420, с. 40–41] Попри суперечності, що виникали між міщанами та козаками, вони часто виступали спільно проти козацької старшини та московських воєвод [2421, с. 89–90]. Такий випадок трапився 1666 р., коли московський уряд спробував самостійно встановити нові податки і збори. Зокрема у Чернігові заможні міщани мали сплачувати 1 копу (50 копійок), а інші – половину копи. Торговці сплачували 93 рублі 12 алтин з “денги”, а ремісники – 23 рублі 7 алтин з “денги”. Міщани, які займалися землеробством, окрім грошей, сплачували податки також іншими товарами (продуктами), що становило 24 рублі 20 алтин з “денги”. Міська біднота мала платити 144 рублі та 5 алтинів щорічно [2422, с. 181].

Окрім царських жалуваних грамот, схожі привілеї на магдебурзьке право надавали українські гетьмани, де деталізували розміри земельних ділянок та іншого майна, переданого на потреби міст. Зокрема у привілеї 1672 р. гетьмана Івана Самойловича, який підтвердив магдебурзьке право Чернігову, зазначено: “А хотячи за такое верное служение и радение от чесного своею милостю все права и привилеи от королей польских на добро, то ест село Петрушин, на озера месние... Так теж на войтовство Черниговское земле пашенное волок двадцат, до того сел три, одно Евин, другое Киселевка, третье Березанка, зо всеми принадлежностями, то ест с полями, сенажатиями и озерами” [2423, с. 645]. Універсалом гетьмана Івана Мазепи від 1693 р. чернігівському війту передано половину прибутків з Яхимівського млина [2424, с. 170].

У царській жалуваній грамоті м. Погару 1666 р. наголошено: “В Чаусах появ земли на погарское войтовство, бургомистровство и райцевство и которые заседают в магистрате 9 лоер” [2425, с. 48]. В охоронному універсалі гетьмана І. Скоропадського, наданому мешканцям міста Погара, засуджувалися дії сотника С. Галецького щодо зловживання ним службовим станом та хабарництва [2426]. Про належність містам магдебурзького права сіл згадується в інших царських жалуваних грамотах і гетьманських універсалах, привілеях. Козацька старшина намагалася підпорядковувати села собі. Тому виникали конфлікти між

магістратами та старшиною. Так, 1753 р., погарський магістрат скаржився до Генеральної військової канцелярії про те, що села Чауси і Яковлевичі, надані місту на основі магдебурзького права, перейшли у приватність Генерального хорунжого Ханенка та вдови погарського сотника Соболевського. Схожі випадки траплялися в інших містах магдебурзького права, де, на відміну від Правобережної України, значна кількість сіл під тиском гетьманської адміністрації переходила у підпорядкування приватних власників. Цю тенденцію можна спостерегти на прикладі стародубського магістрату, в підпорядкуванні якого на початку національно-визвольної війни було 49 сіл, наприкінці XVII ст. – 36, 1730 р. – 18, а в 50-х роках XVIII ст. – лише 7 сіл [2427, с. 15]. Ще одним джерелом конфліктів між магістратами та козацькою старшиною стало виробництво і продаж алкоголю, що становило значну частину доходів міської казни та козацької старшини. Населення міст магдебурзького права отримало виняткове право на виробництво і збут алкогольних виробів, за що сплачували податки [2428, с. 201].

Чернігівські міщани, наприклад, скаржилися, що полковники “використовують їх із підводами” для власних потреб, у місті ж “різні люди виробляють та продають алкогольні вироби і нічого не платять магістратові, а також проживають на міщанських землях” [2429, с. 50–51]. Правове становище міщан та їх місце у соціальній структурі Гетьманщини відображають матеріали, що були зібрані на запит сенату 1749 року Генеральною військовою канцелярією у восьми полкових канцеляріях [2430].

Важлива роль у підвищенні соціально-економічного стану міст магдебурзького права Гетьманщини належала ярмаркам. У Чернігові до середини XVIII ст. діяло 3 щорічні ярмарки, що тривали по 2 тижні. З другої половини століття їх кількість зросла ще на один [2431, с. 98]. Універсали гетьманів та інші нормативні акти надавали містам право виготовляти та продавати алкоголь. Наприклад, в універсалі гетьмана І. Скоропадського для мешканців сіл, які належали Чернігівському магістрату, зазначалося: “Горелкою своєю шинкуючи, подуховную повинність отбрати, в яком отбирано абы нехто з старшини полку Черниговского, а особливо

шафари, там подухоным збором заведующие. Пану войтове Черниговскому з Магистратом жадной не чинили перешкоди и трудности” [2432, с. 95].

Важливе значення у функціонуванні міст Гетьманщини за магдебурзьким правом мала діяльність ремісницьких цехів. Їх правовий статус регулювали гетьманські та полковницькі універсали та грамоти, царські жалувані грамоти. Цехи намагалися взяти під контроль виробництво та продаж продукції не лише в містах, а й у навколишніх селах. Так, чернігівський кравецький цех отримав універсал 1689 р. від полковника Якова Лизогуба, де зазначалося, що він має володіти всіма своїми правами. Його владі підпорядковувались усі кравці міста та в радіусі 2 милі довкола нього. Кравці, що виходили з цеху та самостійно здійснювали діяльність, сплачували всі належні виплати, що входили до обов’язків членів цеху [2433, с. 54]. В Стародужі в одному цеху були об’єднані шевці та кушніри [2434].

Особливістю функціонування цехів у містах Лівобережної України, які володіли магдебурзьким правом, стала їх незамкнутість, що відрізняло їх від західноукраїнських міст. Ремісництвом займалися і козаки, що проживали у містах. До складу ковальського цеху Чернігова у 80-х роках XVIII ст. входили 8 майстрів, 13 підмайстрів і 20 учнів [2435, с. 291–303]. У кравецькому цеху працювало 30 майстрів, 4 підмайстри та 32 учні. Чимало доходів чернігівські міщани отримували від виробництва алкогольних напоїв. У 80-х роках XVIII ст. у місті діяло 16 винокурень, що належали міщанам [2436, с. 304]. Виключне право на виробництва і збут алкогольних виробів мали й інші міста магдебурзького права [2437].

Без дозволу цехмістрів заборонено займатися приватною фаховою діяльністю ремісникам із інших міст магдебурзького права. На відміну від українських міст магдебурзького права, які були у складі Речі Посполитої, на Гетьманщині не існувало чіткої регламентації діяльності цехів і введення до їхнього складу нових членів. Навпаки, вимагалось, щоб усі ремісники, які мешкали на території міста та його околиць, входили до складу цехів і підпорядковувались їх статуту. Чимало міських жителів торгували в своїх дворах, не маючи спеціальних приміщень чи продавали товари у своїх будинках [2438]. У Переяславі 1726 р. з 362 дворів ремісничими були 174 [2439], а у Стародубі з 691 міських господарств з ремеслом

було зв'язано 336 [2440]. До ремісників, що незаписувалися до складу цеху, відносилися заможні козаки, або ремісники, що перебували під захистом козацької старшини [2441].

У містах магдебурзького права Гетьманщини влада війтів, бургомістрів, радників і лавників поширювалася на міщан, селян, маючи цивільний характер [2442, с. 417]. Магдебурзьке право не стосувалося козаків та їхніх органів влади. Рівень самоуправління міст Гетьманщини, що одержали магдебурзьке право, був різний і залежав від їх економічного розвитку. Найвищий мали Ніжин, Стародуб, Чернігів та Переяслав [2443, с. 417–418]. Магістратські урядники привілейованих міст поділялись на 2 категорії – старших і молодших. Перших обирали мешканці, а другі були у їхньому підпорядкуванні. До старших належали війт, бургомістри, радники, лавники та писар, який мав особливе становище [2444, с. 419]. Важливу роль відігравав “рочний” бургомістр, який був помічником війта [2445]. До молодших – комісар або межовчий, городничий і возний. Виборні службовці органів міського самоврядування підлягали таким самим високим вимогам, що існували в містах Правобережної України та містах інших держав, які володіли магдебурзьким правом. Ці вимоги містились у книгах магдебурзького права, які використовували українські міста, а також згадувалися в кодифікаційних працях XVII–XIX ст. і приватних кодифікаціях на українських землях. Наприклад, глава 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ” повністю присвячена правовому регулюванню діяльності органів місцевого самоврядування [2446, с. 452–460]. Вона ґрунтувалася на основі “*Porzadek...*” і “*Tytuly...*” Б. Гроїцького, хелмінському праві П. Кушевича та Саксонському зерцалі [2447, с. 452–460]. Члени кодифікаційної комісії використали їх для складання “Прав, за якими судиться малоросійський народ”, оскільки їх зазвичай використовували на українських землях. Вибори керівників органів міського самоврядування відбувалися у визначений час за присутності всіх міщан, ремісників, мешканців, що входили до міської юрисдикції, та в послідовності, встановленій ще за перебування українських земель у складі Речі Посполитої [2448, с. 452–454]. На вибори керівників органів міського самоврядування впливали полкові уряди. Порядок проведення виборів можна

проаналізувати на прикладі Чернігова, де після смерті вйта Федора Лопати гетьман Данило Апостол доручив чернігівському полковнику Михайлові Богданову організувати збори міщан для виборів нового вйта. Вибори відбулися у ратуші за участі службовців із магістрату, ремісників і населення. Щоб обмежити вплив бургомістрів та виконувача обов'язків вйта на результати виборів, їм запропоновано покинути приміщення ратуші. Вйтом обрали бургомистра Йосифа Титовича, а результати підтвердили представники місцевих цехів, міські службовці та писар Степан Рисовський. Після цього вйта відрекомендовано гетьману, який 1731 р. на прохання міщан видав відповідний універсал, де наголошувалося, що службовці чернігівського магістрату та мешканці міста мають підпорядковуватися вйту й виконувати його розпорядження [2449].

У 1719 р. після відставки вйта у Стародубі відбулися вибори нового вйта. Претендували на посаду бургомістр Г. Злотник і С. Доротинець. Перед початком виборів кандидати провели бенкети [2450, с. 120]. Перемогу отримав Г. Злотник. Інша сторона не погодилась із цим та оскаржила результати у гетьманській резиденції. Ухвалено рішення визначити переможця жеребкуванням, яке відбулося у магістраті за участі кандидатів та мешканців міста. Переможцем знову виявився Г. Злотник, тож тепер інша сторона погодилась на результат. Відтак видано відповідний гетьманський універсал [2451, с. 121–122]. Наступні вибори вйта після смерті Злотника 1722 р. також відбулися з втручанням гетьманської адміністрації. Перемогу отримав Я. Андрійович, якого підтримував стародубський полковник. Аналогічні випадки траплялися в інших містах Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом. Після обрання вйта та інших міських службовців вони склали присягу [2452, с. 124–125]. Магістратські службовці, що не прийняли присяги, згідно з постановою Генеральної військової канцелярії не допускалися до виконання своїх обов'язків [2453].

Повноваження керівників органів міського самоврядування, як уже згадувалося, визначено у збірниках магдебурзького права, а також у главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. На відміну від німецьких і польських джерел магдебурзького права, що передбачали діяльність 2 колегій –

адміністративної (до її складу входили бургомістри та радники) та судової (за участі в'їта і лавників) [2454, с. 21–39], “Права, за якими судиться малоросійський народ” мали особливості. Тут до повноважень в'їта належала і судова, і адміністративна влада. В'їт – керівник та суддя міщан у всіх привілейованих та непривілейованих містах, він має право управляти містом, встановлювати порядок міського правління за згодою інших службовців і знатних міщан на користь усіх міських мешканців [2455, с. 454–455]. У складі кодифікаційної комісії з підготовки “Прав, за якими судиться малоросійський народ” працювало кілька представників від міст магдебурзького права Гетьманщини, зокрема бургомістр Чернігова – Степан Рисовський. Так, у Чернігові існували 2 колегії радників на чолі з бургомістром та лава під керівництвом в'їта. До повноважень лави належав розгляд кримінальних і цивільних справ, а ради – адміністративних та важливих цивільних справ [2456, с. 242]. Фактично у більшості українських міст Гетьманщини існувала одна колегія, до якої входили радники, бургомістри, в'їт і лавники.

Вимоги до в'їта – толерантність та загальнодоступність, його обов'язком було захищати інтереси міщан, зокрема сиріт і вдів, правопорушників та злочинців штрафувати і карати, у всьому чинити, згідно зі своїм званням доброго, “бадьорого гродонаначальника”. Такі ж вимоги ставили до всіх інших міських службовців, зокрема бургомістрів, радників і лавників [2457, с. 454–455]. До обов'язків службовців магістрату, передбачених у “Правах, за якими судиться малоросійський народ”, “магістратські службовці, число яких в окремих містах на основі звичаю визначається, повинні щоденно сходитись у ратуші, де мали проводити наради та вирішувати найважливіші міські проблеми, сварки, бійки, що призводили народ до незадоволення, припиняти міські прибутки збільшувати та належним чином оберігати, щоби харчові продукти продавали за обґрунтованими цінами...” [2458, с. 455]. Низка норм стосувалася вимог до міських писарів, ланових комісарів, возних та різної діяльності цехів [2459, с. 456–457]. До повноважень магістратських службовців належало також регулювання цін, нагляд за точністю мір і ваги, заборона азартних ігор, бійок, арешт волоцюг, п'яниць, належне утримання міських стін, доріг, мостів та запобігання пожеж [2460, с. 454–460].

Важлива роль в організації управління містом належала міському писареві, якому допомагав штат помічників-підписків. Вони вели протоколи вхідних і вихідних паперів, книг, декретів, привілеїв та ін. Положення “Трав, за якими судиться малоросійський народ” визначало адміністративно-поліцейські функції міських службовців і складалося частково із джерел магдебурзького права, яке використовувала кодифікаційна комісія під час його підготовки. На думку Дмитра Багалія, магістрати більш-менш дотримувалися вимог чинного законодавства: збирали податки, вели окремі міські книги, куди вписували прибутки, витрати міст і ціни на основні види товарів, брали участь у ремонті й будівництві мостів та доріг [2461, с. 427–428]. До найважливіших повноважень магістратів належало гарантування правопорядку та пожежної безпеки міст. Пожежною охороною Чернігова керував магістрат – за неї відповідав радник, який був присутній при гасінні пожеж. В інструкції, виданій магістратом для радника, що відповідав за пожежну безпеку міста, зазначено: у кожному дворі міщани мали тримати належну кількість води у бочках і спеціальні драбини. Кожен із міських ремісничих цехів зобов’язувався брати активну участь у гарантуванні пожежної безпеки міста. Зокрема кравецький, шевський, різницький і пекарський цехи брали по 3 бочки з водою, 4 пожежні відра, 2 щити, 2 гаки та 2 драбини. Такий самий інвентар, лише в меншій кількості, забезпечували інші міські ремісничі цехи [2462, с. 428]. Особи, які порушували інструкцію, підлягали адміністративному арешту та сплаті штрафу. У самому магістраті був пожежний обоз, у якому вміщено 4 бочки, 2 гаки, 2 вил, 2 драбини, 4 пожежні та 10 дерев’яних відер [2463, с. 428–429].

Аналогічний порядок гарантування пожежної безпеки існував також в інших містах магдебурзького права Лівобережної України зі своїми особливостями. Наприклад, у Чернігові за нею стежив радник, а у Полтаві – городничий. Неоднаковою у містах Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом, була кількість членів магістратів. Серед членів Чернігівського магістрату 1760 р. був війт Микола Шарий, 4 річних бургомістри, з яких участь у міських справах брали лише 2 – Григор Бублик і Семен Річицький. Третій бургомістр не брав участі у засіданнях магістрату через хворобу, а четвертий, Михайло Енько, – через розгляд його справи

в судах. Окрім них працювало ще 5 радників. Вони впродовж року виконували свої повноваження, після чого їхні функції перебирали інші радники, а ті поверталися до обов'язків через 3 роки [2464]. У Чернігові обирали щорічно 4–6 “річних” радників, а їх загальна кількість становила в різні роки 22–27 осіб, що пов'язано з особливим порядком проведення виборів: “п'ять рочных райцев, которые сменяются слудеющий год другой лавой райцев, через года они освобождаются от обязанностей, а на слудеющее трехлетие вновь могут быть избранны” [2465, с. 43]. На відміну від західноукраїнських міст, на Гетьманщині бургомістри брали участь у судових засіданнях і проводили попереднє слідство [2466, с. 195]. Правопорядок у Чернігові забезпечували городничі. Одного з них призначав магістрат, а іншого – полковий уряд [2467, с. 71].

У Стародубі в складі магістрату 1721 р. серед 18 осіб був вїйт, 8 бургомістрів, 5 радників, 5 лавників і прилеглий писар. Ці міські службовці почергово впродовж 3 років виконували повноваження через так звані лавиці, до яких входили 2 бургомістри, 2 радники та 2 лавники [2468, с. 422]. У ніжинському магістраті 1766 р. діяли вїйт, віце-вїйт, 6 бургомістрів, 26 радників і писар. Із них 2 радники контролювали точність ваг, мір і дотримання цін. До повноважень третього належала пожежна безпека міста, а четвертий виконував функції шафаря [2469, с. 422]. У Полтаві в складі магістрату було 12 осіб, але в документах траплялися підписи вїйта, бургомістрів, радників і лавників [2470, с. 630]. Після відновлення 1750 р. магдебурзького права у Полтаві обрано 4 бургомістрів, 4 радників та 4 лавників, що спричинило незадоволення козацької старшини [2471, с. 630–638].

Судові функції за магдебурзьким правом виконували вїйт і лавники. Однак на території Лівобережної України простежується відхід від цього правила. Тут у засіданні суду беруть участь усі службовці магістрату – вїйт, радники, бургомістр і лавники. Про це йшлося у главі 26 “Прав, за якими судиться малоросійський народ”: “У суді магістратському має захищати вїйт й інші в повному або неповному складі не менше 5 осіб для кожного за винятком святкових (недільних) і урочистих днів зо всіх цивільних та кримінальних справ” [2472, с. 453]. До міського суду Борисполя 1649 р. вперше входили вїйт, 2 бургомістри і сотник.

Рішення сільських судів розглядали міські суди в апеляційній інстанції [2473, с. 33]. Справи вирішували на підставі закону. У кримінальних справах вимагалось затвердити рішення судом вищої інстанції. Так само було передбачено оскарження рішень суду в апеляційних судах. Лавників поділяли на “старшую” і “молодую” лаву обраних давніше та новообраних лавників. Найважливіші кримінальні справи розглядав полковий суд за участі в'їта і міських урядовців [2474, с. 289]. До міських судів входили представники заможних верств населення. Так, стародубський в'їт Спиридон Ширай, який упродовж 30 років виконував свої повноваження, активно займався торгівлею [2475, с. 118]. У Чернігові функції лавників виконували радники. Д. Міллер писав, що юрисдикція магістратських і козацьких судів була розмежована вже на початку XVIII ст. [2476, с. 63–243]. З апеляцією на рішення магістратських судів за універсалом Данила Апостола 1728 р. можна було звертатися до полкових судів, заяви на дії міських службовців також оскаржували у полкових судах [2477, с. 627–636].

В особливих випадках допускалися судові засідання у недільні та святкові дні. Вони починалися о 7 год. і завершувались о 13 год. Під час судових засідань суддям заборонялося розмовляти, щоб не відволікатись від предмета судового розгляду, і з'являлись у суді в нетверезому стані. У випадку виявлення таких дій уперше та вдруге порушнику пропонували покинути судові засідання, а втретє суд міг накласти на нього штраф або арешт [2478, с. 453]. Якщо це не допомагало, особу позбавляли права виконувати суддівські повноваження під час засідань. Юрисдикція магістратського суду поширювалася на всіх мешканців міста, підпорядкованих магістрату, та селян. Інші містяни підлягали козацьким і церковним судам. У Ніжині існував окремий суд для грецької громади. Магістратські суди могли переглядати рішення сільських судів у справах селян, які належали до юрисдикції міст. Рішення магістратських судів можна було оскаржити в козацьких полкових судах або полкових канцеляріях [2479, с. 113]. Для магістратських судів апеляційна інстанція визначалася ступенем привілейованого магістрату: якщо магістрат перебував під юрисдикцією полкової канцелярії, то апелювали до полкового суду, де магістрат не підлягав юрисдикції полкової канцелярії

(апеляційну інстанцію визначали в кожному випадку окремо). Скарги на вйта чи інших службовців подавали до вищих судів, вйта – до полкових судів, а на інших урядовців – до магістратських судів. Коли суд розглядав приватні справи вйта, засідання відбувалося під головуванням іншого члена суду та за відсутності вйта.

Після проведення судової реформи гетьмана Кирила Розумовського 1760–1763 рр. з апеляцією на рішення магістратських судів можна було звертатися до Генерального військового суду [2480, с. 14].

Функціонування судів у містах магдебурзького права врегульовано у розділі “О магистрате, или уряде гродской, упривилийованіх и других, менших городов, о судах их гродских и о других должностях” Кодексу 1743 р. Тут зазначено, що в суді беруть участь міські службовці на чолі з вйтом [2481, с. 452–460].

Нагадаємо, що у засіданнях судів магдебурзького права Лівобережної України брали участь вйт, бургомістри, радники, лавники і писар. Траплялися випадки, коли суд засідав у меншому складі та за участі козацької старшини. Так, у магістратському суді м. Стародуба в XVII ст. засідання відбувалися за участі вйта, бургомістрів, радників, лавників і представників полкової старшини. У засіданнях Ніжинського міського суду брали участь лендвйт, старший бургомістр, що виконував функції вйта, лавники, радники, полковий осавул, міський отаман [2482, с. 432]. Серед суддів у Чернігівському магістраті не згадують лавників, тому судові функції виконували радники із вйтом, що розглядали всі категорії справ [2483, с. 34].

До складу магістратського суду Остра входили вйт, бургомістр, старший і молодший радники, сотник і міський отаман; Чернігова – лише службовці магістрату.

Допоміжні судові функції виконували городничий та 1–2 возних. Возні були судовими виконавцями – вручали судові повістки, виконували рішення, приймали позови тощо. За свою роботу отримували оплату в грошовому або натуральному вигляді. Судові рішення також виконували радники.

Повноваження возних визначено у “Правах, за якими судиться малоросійський народ”: “Должность его имеетя посилки от магистрата с позовними приказами по

делам челобытческим, отправлять для поставки в суд ответчиков либо свидетелей и прочих по некому делу потребных людей, також для вручения или отдачи во владение определяемых, кому по приговору судовому и пожитков для осмотра... С приданым к нему веры годными людьми боев, ран, шкод разорений и описанию оных, кому б то от кого приключитись могли, и для прочих разных потреб и случаев” [2484, с. 457]. Судові вироки у містах магдебурзького права виконував кат, мистр, пророс. Перший отримував додаткову плату за катування та здійснення смертних вироків [2485, с. 432]. Серед інших міських службовців в українських містах магдебурзького права згадується “погонич для війська” та податківці – “зборщики” і “щетки” [2486, с. 292–294]. Функції городничих, що посідали чільне місце з-поміж міських службовців, не збігалися з повноваженнями вїта. Навіть у невеликих містах (Новгород-Сіверський, Млин) поруч із вїтами згадують городничих. Обов’язків городничого неможливо чітко визначити через відсутність відповідних джерел. Найімовірніше, він контролював правопорядок у місті” [2487, с. 292–294].

У більшості міст магдебурзького права Лівобережної України на діяльність міських судів впливала козацька старшина, яка частково обмежувала права міського самоврядування у сфері судочинства. Іншим способом обмеження стало оскарження рішень міських судів магдебурзького права у полкових судах. Найвищою судовою інстанцією на рішення міських судів із часів правління гетьмана Івана Брюховецького став московський цар [2488, с. 111]. Згодом, за правління наступних гетьманів, як уже згадувалося, таке положення скасовано. Цей вплив поширився під час гетьманування Дем’яна Многогрішного (1668–1672) та Івана Самойловича (1672–1687). Уже наприкінці XVII–XVIII ст. магістратські й козацькі суди в окремих містах об’єднувалися. Наприклад, 1771 р. переяславський полковий суддя обіймав водночас посаду вїта [2489, с. 30]. Полковники часто головували у міських судах або надсилали туди своїх представників. Перші згадки про це датовано 1660 р. Дослідник О. Лазеревський писав: “Малороссийские полковники с первых же времен существования присвоили себе такую власть, при которой магистратское самоуправление было немыслимо. Так, мы видим, что

полковники прежде всего наложили свою руку на магистратский суд” [2490, с. 118]. Такі ж випадки траплялися у Чернігові й інших українських містах. У Чернігові суд відбувався “по всяким челобитческим и криминальным делам, следуя оным надлежащим правовым порядкам” [2491]. У випадку виникнення потреби він міг засідати і в інші дні. Наприклад, у травні 1690 р. стародубський магістрат розглянув справу Васька Михайлова у складі стародубського сотника, війта, двох бургомістрів, радників, лавників та ін. [2492, с. 40].

Ярослав Падох писав, що наприкінці XVII ст. відбулося об’єднання магістратських і козацьких судів, хоча вони номінально продовжували існувати окремо [2493, с. 41]. Ця ситуація могла зберігатися до судової реформи гетьмана К. Розумовського, коли створено гродські, земські й підкоморські суди. Міські справи зазвичай розглядали міські, гродські та земські суди.

Щоб зберегти незалежність магістратських судів, гетьман Данило Апостол 1730 р. видав інструкцію у якій йшлося: “А где есть, магистрать особно, а сотенный судь особо – те дела свои отправлять ымеють...” [2494, с. 11]. У містах магдебурзького права існувало також цехове судочинство. Компетенцію цехових судів визначали окремі привілеї. Так, чернігівський полковник Іван Лисенко дозволив 1668 р. створити пекарський цех, надавши право суду цехмістрові [2495, с. 36]. Цеховий суд відбувався за участі членів цеху. Іноді на ньому були присутні лише цехмістри зі старшинами. До компетенції цехових судів належали правові спори між членами цехів та справи, пов’язані з господарською діяльністю цехів. Кримінальні справи про бійки, крадіжки не входили до компетенції цехового суду. Сюди належали: відсутність на раді цеху; неявка в призначене місце за викликом міського уряду; присутність на цехових зборах зі зброєю; висміювання роботи майстра та вихваляння своєї роботи; образа члена цеху; вживання непристойних слів у присутності цехмістра; позов одного члена цеху на іншого у справах, що належали до компетенції цеху або суду; продаж ремісниками інших міст своїх товарів на території діяльності цього цеху; продаж товарів на території цеху особам, які не належать до цеху тощо [2496, с. 37].

Цеховий суд міг присуджувати до грошових і майнових покарань. Ув'язнення, виключення з цеху та тілесних покарань не застосовували до майстрів і підмайстрів. Рішення цехового суду не було остаточним – його дозволялося оскаржити до цехових зборів, а згодом – до магістрату.

Кожен магістрат вів низку міських книг: протоколів міської кореспонденції; декретів, вироків і рішень з цивільних справ; апеляцій; міських привілеїв, куди входили жалувані грамоти московських царів, заповітів, контрактів, купецьких угод тощо; “чорні книги”, в яких вміщено роз'яснення щодо застосування окремих правових норм і названо порядок ведення інших книг [2497, с. 453].

Поряд із книгами магдебурзького права, у магістратських судах використовували Литовський статут [2498, с. 434]. До міських книг вносили різні договори, зокрема про спорудження й утримання млинів, ставків та гребель, мирові угоди, дарчі написи на рухоме та нерухоме майно [2499, с. 287].

Окремі міста магдебурзького права Лівобережної України – Переяслав, Ніжин, Погор, Чернігів і Стародуб – зуміли відстояти самостійність у сфері судочинства в тривалій боротьбі з козацькою старшиною. У випадку виникнення спорів між полковою старшиною і магістратами гетьманська адміністрація обстоювала переважно інтереси старшини, а московська адміністрація на території Гетьманщини підтримувала місто. Відповідно міське магдебурзьке право швидко потрапило під російський вплив [2500, с. 25–26].

Під час проведення судової реформи гетьмана Кирила Розумовського магістрати звільнено від юрисдикції полкових канцелярій, але створені 1763 р. земські суди почали розглядати цивільні й незначні кримінальні справи міщан. Натомість гродські суди почали розглядати кримінальні справи всіх мешканців [2501, с. 702–703]. Після ліквідації Гетьманщини 1764 р. російські власті почали ще більше втручатися в діяльність органів міського самоврядування українських міст, що володіли магдебурзьким правом, зокрема в судочинство. Згодом у юрисдикції магістратських судів залишалися лише справи міщан [2502, с. 703]. Після утворення Другої Малоросійської колегії, як уже згадувалося, магістрати міст Лівобережної України та Києва впродовж 1768–1771 рр. були їй підпорядковані.

Друга Малоросійська колегія вжила також низку заходів для обмеження прав міст магдебурзького права. Поширення на українські землі 1785 р. “Учреждения о губерниях” не стосувалося скасування магдебурзького права, але, з огляду на впровадження на території Гетьманщини російської судової системи, магдебурзького права в судах майже не використовували [2503, S. 212].

Відродження міського самоврядування за магдебурзьким правом відбулося 1796 р., коли цар Павло I поновив діяльність статутних земських судів і Генерального суду [2504, с. 212–213]. Однак ці рішення не могли повністю відновити дію магдебурзького права. Його поступово, як зазначалося, замінено Литовським статутом, перекладеним 1811 р. російською мовою та опублікованим російською та польською мовами [2505, S. 209]. Ця політика сприяла скасуванню на території України магдебурзького права, хоча на практиці окремі суди продовжували використовувати його поряд із Литовським статутом. Зокрема 1822 р. Генеральний суд Полтави розглядав справу на основі Литовського статуту про суперечку між міщанкою Вовнянкою та купцем Калабуховим стосовно грошових розрахунків у торгових операціях. Рішення суду скасував сенат, оскільки під час розгляду використано Литовський статут, а не магдебурзьке право. Позивач отримав право розгляду справи на основі магдебурзького права, а Генеральний суд Полтави зобов’язав розглядати справи міщан за магдебурзьким правом [2506, с. 261].

Водночас сенат наголошував на новому виданні збірників магдебурзького права, використовуваних в Україні, та розсиланні їх у суди. У містах із магдебурзьким правом, зокрема Полтавському магістраті, виявилися примірники збірників магдебурзького права. Один із примірників мав адвокат Герлович [2507, с. 261]. Кілька примірників праці Бартоломія Гроїцького “Порядок...” у російському варіанті 1735 р. знайдено в бібліотеці сенату. Сенат також вказав міністрові юстиції на потребу удосконалити примірники “Порядку...” та видрукувати їх для загального користування. У 1827 р. міністр юстиції подав царю через раду міністрів проект указу про затвердження нового перегляду “Порядку...” Гроїцького та їх майбутнього друку. Після резолюції царя питання перевидання цих праць

відправлено у друге відділення царської канцелярії, яке очолював відомий російський науковець Михайло Сперанський.

М. Сперанський доручив проаналізувати дію магдебурзького права в Україні світилу у сфері вивчення магдебурзького права та Литовських статутів професору Харківського університету Г. Даниловичу. У доповідній записці Г. Данилович висвітлив застосування магдебурзького права у Польщі, Литві й Україні, описав праці Б. Гроїцького та П. Щербича, вважаючи їх довідниками з магдебурзького права. Г. Данилович також гостро розкритикував магдебурзьке право і його норми. На основі цього М. Сперанський зазначив, що новий переклад книг магдебурзького права варто робити лише з праць, написаних латинською мовою. До того ж, на думку дослідника, багато статей у латинських книгах були неактуальними, дивними та беззмістовними, а окремі, які можна використовувати, містились у Литовському статуті та загальноросійських законах. Інші корисні положення магдебурзького права можна було використати у кодифікації російського законодавства. На підставі аналізу М. Сперанський дійшов висновку: як впливає з інформації, поданої у раду міністрів, закон під назвою “магдебурзьке право”, що діяв в українських містах, уже давно втратив чинність, оскільки частково змінений Литовським статутом та загальноросійським правом. Тому, згідно з рішенням Полтавського генерального суду та малоросійського генерал-губернатора, під час розгляду суперечливих випадків між громадянами варто керуватися тими законами, що діяли перед заявою сенату 1827 р. На основі цього висновку російський цар Микола I видав указ від 30 жовтня 1831 р., згідно з яким заборонено використовувати магдебурзьке право в українських судах (за винятком Києва) [2508, S. 211]. Формальною підставою стало подання генерального суду Полтави та пропозиція М. Сперанського.

6.3. Магдебурзьке право у Києві

Під час національно-визвольної війни українського народу Київ, як осередок національного, політичного та релігійного життя, мав велике значення. Богдан Хмельницький і польська влада розуміли значення Києва для утвердження

Української держави. Після перемог над армією Речі Посполитої 1648 р. відбувся урочистий в'їзд Богдана Хмельницького до Києва, де його зустрічало українське духовенство з митрополитом, єрусалимський патріарх і мешканці. Б. Хмельницький виголосив: “Мій Київ! Я пан і воєвода Київський” [2509, с. 2]. У 1649 р., після Зборівського миру, Б. Хмельницький знову приїжджав до Києва, де приймав послів Туреччини, Речі Посполитої, Молдови та Московії, хоча у самому тексті Зборівської угоди Київ не названо [2510, с. 29]. Цього ж року привілеї Києва підтвердив польський король Ян Казимир. Магістрату міста надано право приймати під свою юрисдикцію нових міщан [2511, с. 28]. Останні 2 привілеї королів Речі Посполитої, надані Києву Яном Казимиром 1650 р., знову підтвердили всі попередні привілеї Великих литовських князів і королів Речі Посполитої. У привілеї засвідчено права міщан на функціонування суду під головуванням в'їта, до юрисдикції якого належали всі кримінальні й цивільні справи. В'їт і радники, своєю чергою, підлягали королівському суду. У підпорядкуванні київському магістрату залишалися ремісничі цехи. На потреби міста мали надходити всі прибутки від виробництва та продажу алкоголю. Київських міщан звільняли на території Речі Посполитої від сплати мита, утримування послів тощо [2512, с. 635–638]. У Білоцерківському договорі 1651 р. зазначено, що Київ має зберегти попередній статус, а його мешканцям гарантовано їх права. Б. Хмельницький, розуміючи значення Києва для розбудови Української держави, називав місто своєю столицею і підтримував його. У 1652 р. видав грамоту Києву – “місту своєму столичному” [2513, с. 88]. Ще низку грамот і універсалів, що підтверджували права його мешканців і надали дозвіл на виробництво та продаж спиртних напоїв (а це становило значну частину доходів міста), гетьман видав упродовж 1652–1655 рр. [2514, с. 70–77] Після Переяславської угоди Київ зайняли російські війська на чолі з воєводами О. Куракіним і О. Волконським [2515, с. 2]. Окрім військових частин, тут перебували воєводи, дяки, писарі та інші російські службовці. У період царювання Петра I у Києві затверджено посади губернатора та генерал-губернатора, але вони не відігравали значної ролі в управлінні містом, фактично залишаючись керівниками військових частин на території України та південному

заході Росії. Центром їх перебування був Білгород. Українські гетьмани також не мали влади над містом, хоча один із полків називався Київським, а місто було сотенним центром, тож у ньому проживала незначна кількість козаків [2516, с. 4]. Після національно-визвольної війни Київ залишався містом з абсолютною перевагою українського населення, оскільки польська шляхта і духовенство покинули його, а росіян, окрім військовослужбовців, майже не було. Понад 90% населення міста становили українці [2517, с. 132].

Варто зазначити, однак, що гетьман Б. Хмельницький ще до підписання Переяславської угоди звернувся з листом-проханням до московського царя за підтвердженням прав і привілеїв Переяслава та Києва. Це сприяло втручання уряду Москви у внутрішні справи Гетьманщини. Цар підтвердив усі попередні привілеї, які отримало місто від польських королів: “Государ пожаловал, и велел им на пружних их привилеях дать свои государевы жалованые грамоты: бытии во всем по прежним привелеям” [2518, с. 615–626].

Відтак 16 липня 1654 р. московський цар видав киянам низку грамот: жалувану грамоту Києву про підтвердження його прав та привілеїв; жалувану грамоту Богданові Сомковичу на київське війтівство; жалувану грамоту цехмістру Семенові Дядечку на підтвердження цехового устрою; жалувану грамоту магістратським урядникам з визначенням їх плати; жалувану грамоту київським міщанам на звільнення від сплати деяких податків упродовж 10 років [2519, с. 70–76]. У них зазначено порушення прав міста Кирилівським і Фролівським жіночими монастирями, оскільки ті самовільно виробляли та продавали алкогольні напої та брали мито на незаконно збудованих мостах. Наголошено також на порушеннях прав київських міщан козаками київського полку та царськими чиновниками. Крім того, цар надіслав російським воєводам інструкцію, що забороняла втручатись у внутрішні справи міщан [2520, с. 654–657].

У жалуваній грамоті царя Олексія Михайловича зазначено: “...А що в чолобитній їхній і в Королівських привілеях написано, що кияни, купецькі від міст, коли їздять торгувати сухопутними чи водними шляхами... веліли їм в... наших Черкаських містах торгувати без сплати мита, а що в їхній чолобитній і в

Королівських привілеях написано. А що згідно Королівських привілеїв, пива, меду, вина, горілки, з полків, продовольчих товарів, із крамниць, з торгівлі, з усього, з воскобійні, з пивоварні з переводу, що на Дніпрі, з двору гостинного, з тих усіх прибутків Київські міщани давали в усі роки Воєводі по три тисячі злотих Польських наказали давати в нашу Царської Величності казну безповоротно...” [2521, с. 159–162].

У жалуваній грамоті, наданій цехмістру Семенові Дядечку, було написано: “... міста Києва піддані наші цехмайстри, Семен Дядечко з товаришами, щоб нам великому государю їм подарувати їхні права та привілеї, які їм дані королями польськими підтвердити... вотчини міста Києва жителям, підданим нашим, ремісникам усяких ремесел бути під нашою Царської Величності високою рукою...” [2522, с. 162–163].

Попри фактичний перехід Києва до залежності від російського уряду, гетьман продовжував вирішувати різні питання міського життя. Проте в грамотах 1655 р. Б. Хмельницький уже не називає Київ своєю столицею [2523, с. 12]. Між київськими міщанами та російськими військовослужбовцями часто виникали конфлікти, оскільки останні часто порушували права мешканців, грабуючи їх і застосовуючи різноманітні побори. Під час доби руїни на Київ претендували Польща, Московія та Туреччина. Після Андрусівського миру 1667 р. Київ ще 2 роки мав залишатися під владою московських воєвод. Останнім війтом за польського панування та зайняття міста московськими військами був Богдан Сомкович, який зумів відстояти інтереси Києва перед польським королем, українськими гетьманами та московським царем [2524, с. 2]. Зокрема 1654 р. він разом із радниками та бургомістрами перебував із візитом у московського царя. Наступником Богдана Сомковича став Данило Половецький (1660–1667). Його урядування припало на початок доби руїни, що характеризувалася постійними змінами гетьманів і війнами. Данило Половецький захищав права міщан перед царем та гетьманами. За його сприяння гетьман Юрій Хмельницький 5 липня 1659 р. та Іван Брюховецький 15 липня 1663 р. і 24 червня 1665 р. видали універсали про вільний проїзд на торги київським міщанам та звільнення їх від

постачання підвід на територію Гетьманщини [2525, с. 118]. Переліки пільг і привілеїв на підтвердження прав м. Києву містились у документах українських гетьманів Ю. Хмельницького, І. Брюховецького, І. Самойловича та ін. Наприклад, універсал Юрія Хмельницького 1660 р. про вільну і безмитну торгівлю у містах; І. Брюховецького від 8 січня 1655 р. про заборону козакам і старшині вимагати від київських міщан продукти, окрім хліба і солі; Івана Самойловича від 18 січня 1673 р. про дозвіл на вільне постачання міста зерном та 15 липня 1673 р. про заборону козакам утримувати у місті потаємні шинки тощо [2526, с. 11].

Низку пільг і привілеїв виклопотав вїйт Данило Половецький у московського царя. Зокрема 1661 р. він, бургомістр Самійло Нефедов, радники, лавники і все поспільство подало цареві чолобитну. В ній, посиляючись на жалувані грамоти 1654 р., вони скаржилися на воєводу Василя Шереметьєва, який обмежував права киян. Жалуваними грамотами царя Олексія Михайловича київських міщан звільнено від сплати податків до державної казни на суму 3 тис. злотих, що мали надходити на укріплення оборони міста, надавали змогу робити перевезення Дніпром [2527, с. 69]. У 1665 р. цар видав нову грамоту, якою підтверджував надання місту магдебурзького права. У 1669 р. під час обрання гетьманом Д. Многогрішного, останній у своїх статтях просив, “чтоби города Киева полякам не отдавать”, а міщани подали свої прохальні статті, в яких зверталися за підтвердженням попередніх пільг і привілеїв та скаржились на воєвод і ратних людей, які втручалися у їхні суди й примушували ремісників безплатно працювати на них, вимагали у міщан постачати підводи, відбирали у них озера, ліси, сіножаті [2528, с. 69]. Загалом більшість прохань київських міщан підтвердила жалувана грамота царя Олексія Михайловича. Упродовж 5 років вони були звільнені від сплати податків.

У 1667–1677 рр. посаду вїйта обіймав Ждан Тадрина, який отримав у царя та гетьмана Дем'яна Многогрішного дозвіл на звільнення міщан від суду воєвод і утисків московського війська. Ждана Тадрина затвердив на посаду цар Олексій Михайлович після чолобитної, надісланої київськими міщанами 26 жовтня 1675 р., де вони звернулися з проханням, “...щоб ти, великий государ, як колишніх вїйтів, і

Ждана Федорова сина Тадрини на вїтївство грамотою затвердити велїв і утвердити... вели государ нинїшньому вїту нашому дати свою царську грамоту на здїйснення та змїцнення його вїтївства, а при цьому ще про що вони, вїт, бургомїстр, писар та крамар вашїй пресвітлїшїй величностї в особливому листї з вїрним пїдданством від усього мїста Києва про потребу нашу бити чолом” [2529, с. 294–295]. Такї привїлеї передбачено у статтях, наданих Дем’яновї Многогрїшному [2530, с. 120]. У 1689 р. вїт Іван Биховський отримав жалувану грамоту від царїв Івана, Петра та царицї Софїї, в якїй пїдтверджено право кївських мїщан на земельнї дїлянки, що ранїше належали мїсту [2531, с. 62–66]. Зазначено й їншї порушення прав кївських мїщан чиновниками [2532, с. 168–170].

Остаточнo пїд владу московського царства Кїїв перейшов пїсля пїдписання 1686 р. Вїчного миру мїж Рїччю Посполитою та Московським царством. У цей перїод Кїїв мав особливий статус. Вїн не входив територїально до складу Гетьманщини й не пїдлягав українським гетьманам, хоча вони неодноразово намагалися поширити там владу. Так само майже не втручались у внутрїшнї справи мїста росїйськї воєводи.

У перїод від 1648 р. зафіксовано найбільшу самостїйнїсть органїв мїського самоврядування Києва, хоча пїсля пїдписання 1686 р. Вїчного миру московський уряд робив активнї спроби взяти їх пїд свїй контроль. У Коломацьких статтях 1687 р., пїдписаних московським царем і гетьманом І. Мазепою, розширено повноваження козацької старшини у взаємовїдносинах із мїстами магдебурзького права. Права мїст, за Коломацькими статтями, обмежено командуванням московських гарнїзонїв, розташованих в українських мїстах: “А если бы хто всякого чина жителя тех Городов в обидах от ратных людей учнуть... судить их Воєводам”, “а будет в Малороссийских городах учнуть чиниться какие ссоры от жителей, и Гетьману и старшине по тому ж смотреть и остерегать накрепко... и тех людей от кого такие ссоры учиняться, унимать и наказывать, и карать смертно” [2533, с. 421–440].

Гетьман Іван Мазепа не намагався пїдпорядкувати Кїїв своїй владї, але захищав права мїста перед царем і допомагав киянам отримувати грамоти від царя.

Іван Мазепа видав низку універсалів, де гарантував права міщан у конфліктах із козаками та монастирями. Так, 19 червня 1689 р. уряд Мазепи видав універсал про заборону київським полковникам вимагати у міщан виконання “підводної повинності”; 6 жовтня 1689 р. він призначив 2 військових товаришів, що мали бути присутні на виборах київського війта. 16 травня 1701 р. вийшов його указ про заборону виробництва горілки у полковничих, козацьких і монастирських маєтках. 10 січня 1703 р. І. Мазепа наказав приймати “старовинні чехи” [2534, с. 79–84].

Після вступу на престол Петра I, який негативно ставився до української державності, правовий статус Києва майже не змінився. На думку Ростислава Делімарського, Петро I, з одного боку, розумів, що Київ – колишня столиця Київської Русі, а з іншого вважав, що міщани не могли, на відміну від козаків, становити загрозу для його централістичної політики [2535, с. 11]. Петро I підтримував вимоги київських міщан у конфліктах із козацькою старшиною й українською шляхтою, що відстоювали загальнонаціональні інтереси.

У 1699 р. Петро I на прохання гетьмана Івана Мазепи та війта Івана Биховського видав жалувану грамоту, за якою студенти Києво-Могилянської академії мали підлягати судові воєводи [2536, с. 66–75]. У грамоті також було зазначено про порушення прав київських міщан Софіївським, Межигірським та Братським монастирями, які самовільно захопили міські земельні ділянки. Йшлося також про масові порушення правопорядку та наданих раніше грамот і привілеїв московськими ратними людьми і козаками [2537, с. 25–33]. За сприяння гетьмана І. Мазепи привілеї на магдебурзьке право місту підтвердила грамота Петра I від 1700 р. [2538, с. 36–44]. У ній цар звертав увагу на невиконання пунктів грамоти 1699 р. монастирями і московськими ратними людьми, вказуючи на обов’язковість дотримання київськими міщанами своїх прав і привілеїв [2539, с. 35–36]. Зокрема зазначалося: “... Били нам чолом вони, війт і бургомістри, і райці, і цехмістри по інструкції за своїми та всіх київських міщан... і до сьогодні міщани забороняють користуватись лісом на будівництво та на дрова, в бору міщан б’ють, грабують... А підводи міщани ратним людям і військовим до сих пір дають... а козаки київські безперестанку вином шинкують” [2540, с. 174–175].

Після переходу гетьмана Івана Мазепи до шведського короля Карла XII київський війт Дмитро Половецький, бажаючи висловити лояльність, звернувся з проханням до царя підтвердити привілеї міста. На основі цього 3 березня 1710 р. жалуваною грамотою Петро I підтвердив усі попередні привілеї міста та вніс низку нових положень. Івана Мазепу неодноразово названо зрадником, а також описано майно, вилучене у місті за вказівками гетьмана [2541, с. 37–38]. Магдебурзьке право у Києві, як і в інших українських містах, гарантувалося у Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р.

“Пожалували ми Київського війта Дмитра Полоцького, і бургомістрів, і райців, і всіх київських міщан – веліли їм дати цю нашу ... жалувану Грамоту на право суду магдебурзького і приналежні до Київського магістрату землі і на всякі угіддя ... Боговідступник та зрадник І. Мазепа універсалами своїми вольності їх у грамотах порушив, та він же ж зрадник Мазепа наклав на них індікт, через який торгові люди зовсім розорилися, а інші до повного зубожіння дійшли...” [2542, с. 176–178].

Під час правління Петра I низку універсалів Києву надав гетьман І. Скоропадський: 19 січня 1714 р. він видав універсал про заборону стягувати мито у містах Лівобережної України, а 28 січня 1717 р. – заборону військовому товаришу Танському продати млин і землю на Кудрявці, що належали місту; 30 січня 1721 р. – про звільнення киян від податків з міських млинів; універсалом 14 березня 1722 р. – “про присягу новому... престолонасліднику” [2543, с. 11].

Після заснування 1722 р. Малоросійської колегії Київ отримав підтвердження своїх прав від керівника колегії бригадира Вельямінова. У цьому наказі Петро I ще раз підтвердив права міста, забороняючи Малоросійській колегії брати з міщан податки, що використовувалися на військові потреби [2544, с. 30]. Відповідно згадані нормативно-правові акти не могли усунути всіх суперечностей і конфліктів, що виникали через перебування у місті російських військових, службовців та купців.

Економічному розвитку Києва не сприяли обмеження, встановлені для українських міст на провадження закордонної торгівлі та введення нових податків і мит.

Політика Петра I, спрямована на обмеження прав України, також торкнулася Київського магістрату. Доти чиновники звітували перед усім населенням, що входило до юрисдикції Києва, а з того часу – лише “почтейнішим” його членам [2545, с. 30]. Відсутність контролю ширших народних мас за діяльністю органів місцевого самоврядування сприяла ще більшій олігархізації влади найбагатших міщан і розвитку корупції. Це згодом дуже вміло використала російська влада, щоб обмежити права київського магістрату та ліквідувати магдебурзьке право.

Унаслідок реформ Петра I службовці київського магістрату не були підзвітні міщанам, а лише міській олігархії. Ці рішення сприяли посиленню хабарництва, корупції та використанню влади для власного збагачення. Зокрема змінено форму фінансового звіту, що усунуло міщан від контролю за міськими коштами тощо. Російський уряд, скориставшись ситуацією, під приводом наведення порядку у внутрішніх справах міста дискредитував органи самоврядування Києва на основі магдебурзького права.

Після смерті Петра I, ліквідації Першої Малоросійської колегії та відновлення гетьманства відбулися зміни у взаємовідносинах між Гетьманщиною та Київським магістратом. Новообраний гетьман Данило Апостол зробив спробу підпорядкувати Київ Гетьманщині, попри те, що 1730 р. Анна Іоанівна підтвердила жалувану грамоту Петра I 1710 р., у якій гарантовано всі привілеї на магдебурзьке право, які отримало місто [2546, арк. 1–17].

Відповідно до цієї грамоти, київські міщани одержали право заготовляти у лісах будівельну деревину та у Нижньому місті Києва торгувати різними товарами, отримувати збори від перевезень по Дніпру. Козакам, духовенству та гостям міста не дозволяли виробляти і торгувати алкогольними напоями й іншою продукцією. Грамота також встановлювала щорічну суму розміром 600 рублів на користь імператорської казни, які сплачував київський магістрат, і забороняла будь-які інші податки та збори [2547, с. 179–180]. У жалуваній грамоті зазначалося: “Війта Дмитра Полоцького, бургомістрів, райців, крамарів та всіх київських міщан... на підтвердження попередніх жалуваних грамот... їм, київським міщанам мати в Києві вільну торгівлю, використовувати та володіти угіддями, сінокосами, пасовищами,

риболовлею, чим вони здавна володіли...” [2548, с. 179–180]. На грамоти Петра I згодом посилялися й інші російські царі – Анна Іоанівна 1730р., Єлизавета Петрівна 1743 р., Катерина II 1764 р. [2549, с. 83]

На прохання гетьмана Данила Апостола 10 січня 1733 р. сенат видав указ “О сохранении киевским мещанам ихъ прежнихъ прав и вольностей и о бытии имъ подъ владениям гетьмана и киевскихъ губернаторовъ” [2550, с. 13–14]. Окрім того, гетьман посягнув на контроль за фінансовим станом міста, призначивши свого ставленика бургомистра Кузьму Кричевця відповідальним за цю галузь міського життя. Тогочасний кийвський вїйт Дмитро Полоцький протестував проти такого рішення, а також писав у чолобитній Данилові Апостолу про брутальне ставлення військовослужбовців кийвського гарнізону до міщан. Зокрема 230 міщан вислано на “лінейную роботу”, солдати силоміць захоплювали квартири, гвалтували жінок, виробляли горілку тощо [2551, с. 122].

Указом сенату того ж року, наданим вїйту Дмитрові Полоцькому, за клопотанням бургомїстрів Павла Войновича і Кузьми Кричевця міщани звільнялися від “лінейних робіт”, а губернатор Шереметьєв, генерал-губернатор граф фон Вайсбах і гетьман Данило Апостол зобов’язувалися “содержать киевских мещан при прежних правах” [2552, с. 77–78]. Упродовж 1733–1737 рр. кийвський магістрат перебував під подвійним підпорядкуванням кийвського генерал-губернатора та гетьмана, а після його смерті 1734 р. – під правлінням Гетьманського уряду. Багато проблем у кийвських купців виникло після появи у місті московських купців, які не сплачували податків і зборів до міської казни, а здійснювали торгівлю на території міста. Терпіли міщани і від московських ратних людей – від частих постоїв, крадіжок і пограбувань [2553, с. 85].

Після смерті 1733 р. вїйта Д. Полоцького гетьман запропонував обрати, за старим звичаєм, вїйта серед 4 кандидатів, рекомендуючи Кузьму Кричевця. Генерал-губернатор граф фон Вайсбах підтримував іншого кандидата – бунчукового товариша Василя Биховського [2554, с. 123]. Сенат затвердив на посаді вїйта К. Кричевця, а через місяць це рішення скасували, а міщанам запропонували провести нові вибори вїйта. Генерал-губернаторові рекомендовано вжити заходів, аби

війтом обрали “природного великоросіянина” [2555, с. 123]. Попри дії генерал-губернатора, війтом обрали міщанина Павла Войничча, який працював раніше на посаді бургомистра і був затверджений указом імператора. Гетьман, своєю чергою, уповноважив К. Кричевця контролювати фінансовий стан міста, прибутки та витрати міської казни. Такі дії гетьмана Данила Апостола спричинили незадоволення магістрату, тож К. Кричевця не допустили до виконання обов’язків. Київський магістрат відмовився виконувати розпорядження Генеральної військової канцелярії та Правління Гетьманського уряду, що діяли, як уже згадувалося, після смерті 1734 р. гетьмана Данила Апостола. Генерал Рум’янцев навіть мав намір затримати членів магістрату, відконвоювати їх до Глухова, а на майно накласти арешт. Наступник Рум’янцева генерал Баратинський пропонував вилучити в магістрату всі привілеї, щоб вони не змогли на них посилались. Усі ці дії відбулися після затвердження Павла Войничча війтом, який зумів у цих важких умовах захищати права міста. Конфлікт розглядав сенат, який ухвалив рішення скасувати всі розпорядження гетьманів і російських генералів, звільнити з-під ув’язнення членів магістрату, зняти арешт з їхнього майна [2556, с. 123–124]. Сенат посилався на привілеї Петра I й Анни Іоанівни (у ньому також йшлося про те, що магістрат має право на попередньо затвержені прибутки і витрати), а на пропозицію князя Баратинського вилучити міські привілеї відповів, що не може самостійно ухвалювати рішення з цього питання без згоди цариці. Непорозуміння магістрату з Генеральною військовою канцелярією мав вирішувати генерал-губернатор на підставі жалуваних царських грамот, а не гетьманських універсалів, які їм суперечили [2557, с. 342–348].

На відміну від західноукраїнських міст, як уже зазначалося, центральну посаду в структурі влади Києва обіймав війт, що мав адміністративні й судові повноваження. Із середини XVIII ст. російський уряд втручається у процес обрання війта і фактично призначає війтів на посади, а у випадку відмови киян від цих посад вдається до прямого насильства, щоб затвердити на посаді своїх ставлеників.

Управління магістратом до завершення конфлікту мали доручити знатним і шановним міщанам, обраним на виборній основі, а Івана Биховського та Кузьму

Кричевця звільнити від усіх посад в органах магістрату. Губернатор мав контролювати “рахунки і видатки міста”, ведені на основі магдебурзького права, та “тримати їх належним чином”. В усіх інших справах магістрат також підпорядковувався генерал-губернаторові [2558, с. 342–348]. Після цього кабінет міністрів затвердив таку резолюцію. Фактично впродовж 1733–1737 рр. тривав конфлікт між київським магістратом і владою автономної України, оскільки вона бажала підпорядкувати собі Київ. Ця боротьба мала негативні наслідки для обох сторін, спричинивши поширення на українських землях російських органів влади.

В інструкції новому генерал-губернатору Сукичу вказано на дотримання попередніх привілеїв, указів і жалуваних грамот [2559, с. 22–28]. Однак і він, перебуваючи під впливом всемогутнього тоді фельдмаршала Мініха, вимагав від магістрату звіту про фінансову діяльність. Органи самоврядування вважали це порушенням їхніх прав [2560, с. 124].

На початку царювання Єлизавети Петрівни війт Павло Войнич 10 жовтня 1743 р. подав їй чолобитну з проханням підтвердити попередні права міста, припинити порушення прав магістрату та надати місту нову грамоту [2561, с. 932–935]. Сенат постановив оперативно підготувати нову грамоту на основі грамоти Петра I від 1710 р., що зроблено через 2 тижні – 24 жовтня 1743 р. [2562, с. 124]. За цією грамотою київський магістрат сплачував щорічно до царської казни 400 рублів. Київські міщани зобов'язувалися надавати у розпорядження Київської губернії підводи на потреби армії [2563, с. 182–183].

“З Божої... милості Ми, Єлизавета Перша, Імператриця... війт Павло Войнич, бургомістри, райці, крамарі та всі Київські мешканці... даних тому місту жалуваною грамотою 1710 р. належні указом цьому місту права, збори, прибутки та нерухомі їхні міщанські маєтки зміцнити та утвердити побажали...” [2564, с. 182].

Упродовж 1737–1751 рр. київський магістрат перебував під контролем російських генерал-губернаторів, що значно обмежувало права міста.

Після відновлення Гетьманщини гетьманом обрано Кирила Розумовського. Він продовжив лінію, започатковану Данилом Апостолом, на підпорядкування Києва владі гетьмана. Цьому сприяло позитивне ставлення Єлизавети Петрівни до

родини Розумовських і смерть 1751 р. вїта П. Войнича. За клопотанням гетьмана К. Розумовського цариця 19 жовтня 1751 р. видала указ про підпорядкування Київського магістрату владі гетьмана [2565, с. 551–555]. Після цього магістрат почав вживати заходи, спрямовані на скасування указу, зазначаючи незаконні дії органів влади Гетьманщини, зокрема Генерального суду, який розглядав справи київських міщан на основі українського права. Скаргу київського магістрату, розглянув сенат. У висновках було зазначено: київський магістрат здійснював управління на підставі привілеїв, наданих місту Великими литовськими князями, польськими королями, українськими гетьманами і російськими царями. Тут також підтверджувалося, що цариця Єлизавета Петрівна, з огляду на свою особливу довіру до гетьмана, має право передати місто під його управління [2566, с. 550–556].

Вибори нового київського вїта відбулися лише через 2 роки після смерті Петра Войнича. Міщани запропонували 4 кандидатів, з яких гетьман К. Розумовський рекомендував “гренадера лейб-компанії поручика Сичевського”. Його затвердила на посаду цариця Єлизавета Петрівна [2567, с. 124]. Маючи підтримку гетьмана, вїт І. Сичевський прибув до Києва через 2 роки після обрання. Він конфліктував з іншими членами магістрату, звинувачуючи їх у корупції та зловживаннях. Жалуваною грамотою цариці Єлизавети Петрівни від 31 грудня 1753 р. посаду київського вїта надано І. Сичевському. У грамоті було зазначено, що вїта призначили з 4 кандидатів за старим звичаєм, а “бурмістрам київського магістрату, радникам, шафарам, крамарям та іншим магістратським урядникам, також міщанам і всьому поспільству – належним чином шанувати його”. Після чергових спроб Розумовського підпорядкувати місто своїй владі цариця видала доручення, за яким урядовці мали підготувати довідку стосовно взаємовідносин київського магістрату та Гетьманщини в період царювання Петра І. Коли вона дізналася про самостійний статус міста, то 22 березня 1754 р. видала відповідний указ [2568, с. 211]. “Киевскому магистрату, – зазначалось у ньому, – быть при своих правах и привелеях по прежнему. А гетьману ведомство не отдавать” [2569, с. 211]. Цей указ втілено у життя лише 1760 р. відповідною постановою сенату, де

підтверджено магдебурзьке право та скасовано підпорядкування гетьману і Генеральній військовій канцелярії. Київський магістрат залишався у підпорядкуванні київського генерал-губернатора. Це рішення стало ще одним підтвердженням тривалої боротьби між київським магістратом і владою Гетьманщини за контроль над містом. Упродовж 1751–1760 рр. київський магістрат перебував під владою київських генерал-губернаторів, а в 1760–1762 рр. – сенату. Після вступу на престол царя Петра III гетьман К. Розумовський виклопотав у нього новий указ від 20 травня 1762 р. “О бытии и о неизключении киевских мещан от общенародных повинностей”, в якому київський магістрат підпорядкували владі гетьмана востаннє [2570, с. 1011–1012]. У царському указі зазначено: магістрат має бути складовою гетьманської команди, а гетьманові доручено відати всіма справами магістрату, зокрема фінансами; поширити на київський магістрат усі загальнодержавні податки, які сплачували інші мешканці Гетьманщини. До відання гетьманської влади належало право проводити фінансову ревізію київського магістрату на зразок інших українських міст. Київську губернську канцелярію усунули від розгляду згаданих питань. У місті залишалися козаки Київської сотні, а міщани мали сплачувати всі загальнодержавні податки. Гетьман зобов’язав представників київського магістрату вислати йому копії всіх привілеїв і царських жалуваних грамот. Після приходу до влади Катерини II 29 червня 1762 р. міщани звернулися до вйта І. Сичевського з проханням звільнити Київ від влади гетьмана, але він не підтримав цієї ідеї.

Одержавши копії привілеїв, вйт почав вимагати їх оригінали. З цією метою гетьман надіслав до Києва військового канцеляриста Тушинського, що спричинило конфлікт між козаками і міщанами. Сенат, розглядаючи конфлікт, видав указ про звільнення магістрату з-під влади гетьмана і підпорядкував його знову київському генерал-губернаторові, зобов’язав повернути захоплені привілеї та звільнити заарештованих міських чиновників [2571, с. 205–234]. Київський магістрат самостійно звернувся до Катерини II, і 29 вересня 1764 р. Києву надано жалувану грамоту на магдебурзьке право [2572, с. 916–920]. У цій грамоті йшлося про те, що її видано на підтвердження грамот Петра I 1700 і 1710 р. та привілеїв польських

королів, які стосувалися пільг у торгівлі, промислі, права на земельні ділянки тощо. Російським військовослужбовцям і козакам забороняли втручатись у справи київського магістрату, перебувати на квартирах у київських міщан і вимагати кормів для коней. У всіх торгових спорах ратні люди та козаки підлягали юрисдикції київського магістрату [2573, арк. 22 зв.].

Конфлікти між українськими гетьманами та Київським магістратом припинилися після ліквідації Гетьманщини 15 листопада 1764 р. Тобто лише впродовж короткого часу (1762–1764) Київ перебував під владою гетьмана, якому також була підпорядкована Запорозька Січ.

У 1766 р. Івана Сичевського звільнено з посади в'їта, а місто підпорядковано владі київського генерал-губернатора. Вжито ще низку заходів, якими поступово обмежували права Київського магістрату, зокрема новий порядок призначення в'їта, де серед 4 кандидатів, обраних за звичаєм, генерал-губернатор запропонував кандидатуру прокурора київської губернської канцелярії, росіянина Пивоварова. Пивоварова не обрали, а генерал-губернатор написав донос цариці, що члени магістрату агітували проти нього й інших росіян. Цариця в ультимативній формі наказала провести нові вибори, під час яких обрано саме Пивоварова [2574, с. 125].

У 1767 р. київські міщани звернулися до Катерини II з проханням підтвердити їхні попередні права, зняти утиски в торгівлі, вислати з міста козаків і російські війська, а “право немецкое, атеочецкое, норвешское магдебурское” залишити місту довічно. Під цим листом (наказом) підписалося 174 авторитетні особи (міські службовці, цехмістри 16 цехів, міщани) та ін. [2575, с. 125], хоча в'їт від підпису відмовився. Після ліквідації Гетьманщини Катерина II надалі проводила політику поступового знищення всіх демократичних інституцій в Україні. У 1775 р. ліквідовано Запорізьку Січ, а 20 жовтня 1775 р. видано указ “для лучшего порядка управления та о присоединении Киева к Малоросии” [2576, с. 222–223].

Так ліквідовано автономію Києва. Відтоді він почав підпорядковуватися Другій Малоросійській колегії. У 1781 р. рескриптом Катерини II малоросійському генерал-губернатору графу Рум'янцеву передано у відання всі маєтки київського магістрату. З 1785 р. на Київ поширювалося російське місцеве самоврядування

“Городское положение” і засновано “Городскую думу”. Магістрат діяв як окремий суд для міщан і керівників цехів [2577, с. 126]. Міське положення 1785 р. залишало попередній порядок сплати податків, що розподілялися у присутності цехмістрів і старшин від кожного цеху й обраних спеціальних довірених осіб, які мали збирати кошти. Після цього кошти передавали до місцевого казначейства. Частина отриманих податків надходила на потреби населення. Про використання коштів на основі ст. 26 губернаторського і воєводського наказу від 12 серпня 1728 р., царських жалуваних грамот, привілеїв польських королів Сигізмунда III 1 квітня 1626 р. та Яна Казимира 12 січня 1650 р., підтверджених указом сенату 1739 р., магістрат звітувався лише перед “старшими и знатнейшими из посольства” [2578, с. 6–7]. Від 1782 р. фінансові мита були під наглядом контрольного управління імперської казенної палати. Унаслідок цих реформ Київ почав занепадати. Міська дума перебувала у повній залежності від губернатора і казенної палати, котрі самостійно розпоряджалися міськими коштами. Місто мало сплатити 13 800 руб. графу Априскіну за маєток, куплений у нього для м. Козельця. Чимало міських коштів витрачали на подарунки російським чиновникам та генералітету [2579, с. 95].

Після встановлення 1782 р. намісництва, управління у Києві здійснювала низка структур. Зокрема господарську діяльність контролювала казенна палата, поліцію – губернатор, а судочинство й управління – не лава, а “шестиглава” дума та магістрат [2580, с. 86]. Магістрат після поширення на Київ “Городового положення” почав слугувати судовою інстанцією для міщан. Дума повністю залежала від губернаторів, які часто порушували інтереси міста. Ці заходи, а також обмеження права міщан на виготовлення і продаж алкоголю, призвели до занепаду міського господарства [2581, с. 13].

У структурі міської влади залишилася посада вйта. На місце Пивоварова обрано Степана Рибальського. Першим міським головою, за положенням 1785 р., став бунчуковий товариш Василь Копистинський, а згодом (близько 1787 р.) – Єфим Мітюков і Григорій Радзнуцький. Вибори до Міської думи відбувались уже на основі російського законодавства [2582, с. 77].

За правління Катерини II Київ фактично втратив автономний статус. Хоча продовжували виконувати повноваження магістрат, ремісницькі цехи, міська міліція, зберігали чинність міські привілеї, однак вони залишалися лише формою без реального змісту [2583, с. 96]. Після смерті Катерини II у Києві відновлено магдебурзьке право, але вже під значним контролем місцевої адміністрації. Поверненню у місто указом Павла I 1796 р. магдебурзького права, крім політичних причин, сприяла недосконалість російського міського самоврядування (порівняно з магдебурзьким) з урегулювання правовідносин в економічній сфері [2584, S. 118].

Указ Павла I 1797 р. відновив магдебурзьке право лише частково. Наступний указ царя Олександра I (1802) також повернув містові магдебурзьке право та звільнив мешканців від військової служби, підтвердив право на вільну торгівлю, виробництво і продаж алкоголю. На знак вдячності цареві Олександрю I київські міщани 15 вересня 1802 р. за власні кошти розпочали спорудження пам'ятника магдебурзькому праву, який донині не має аналогів у Європі. Відновлення магдебурзького права мало небагато спільного із привілеями, які місто одержало у попередні століття [2585, S. 123].

Грамоту царя Олександра I урочисто, на чолі з вйтом Юрієм Рибальським, перенесли з магістрату до Успенського собору, після чого повернули назад, передавши на зберігання до Скарбової палати поряд з іншими привілеями Києва [2586, с. 122]. Грамоту зачитав писар магістрату Оробієвич під супровід дзвонів і стріляння гармат. Святкування тривало 3 дні з ілюмінацією та великим салютом [2587, с. 79]. Грамота царя Олександра I стала останнім правовим документом, що надавав та підтверджував місту магдебурзьке право [2588, с. 121–123]. У грудні 1802 р. указ імператора Олександра I зобов'язав київського військового губернатора створити комісії з перевірки рахунків київського магістрату щодо зловживання міських посадовців. Це також було втручанням у справи міста [2589, с. 236–237].

У 1805 р. міську думу ліквідовано і встановлено нову управлінську комісію, до якої увійшли представники різних міських суспільних груп населення. Комісія звітувала перед губернатором і казенною палатою [2590, с. 17].

Створено також нові органи влади, що зумовлювали й відповідні міські управлінські структури. Низку цих структур сформовано 1803 р., зокрема комітет із міських прибутків та витрат. У 1804 р. комітет за участі губернатора запропонував створити комісію на чолі з війтом у складі представників від магістрату, козацтва, міщан.

Комісія розпочала роботу 1806 р. і поновлювала діяльність 1822 і 1828 р. До її складу знову входили губернатор, губернський предводитель дворянства, поліцмейстер, міський голова і депутати від усіх міських станів, що володіли нерухомістю у місті [2591, с. 87]. Вибори до органів міського самоврядування у ХІХ ст. відбувалися під пильним контролем губернатора, який давав згоду на їх проведення та дозволив 20 грудня 1813 р. зібрати “почетнейшее общество”. Із 5517 виборців 166 було внесено у списки. З них 104 особи взяли участь у голосуванні. Усіх виборців було розділено на групи, голосування здійснювалося за допомогою спеціальних кульок. Обраними вважали осіб, які набрали просту більшість. Так обрано бургомістрів, радників та інших міських чиновників, що відповідали виборам до органів міського самоврядування у ХVІІІ ст. [2592, с. 87–88] На виборах війта 1821 р. був присутній поліцмейстер. Цього ж року відкритим голосуванням відбулися вибори керівників міських цехів та інших службовців. Після оскарження результатів виборів губернаторові їх скасовано. Нові вибори (через кілька днів) також відбулися відкритим голосуванням, що спричинило конфлікти у середовищі київського міщанства. Війт Григоренко, бургомістр та інші члени магістрату, відповідно, наголошували на відсутності наявних норм проведення виборів на основі таємного голосування. Вибори визнали дійсними, крім обрання керівників кількох цехів, яких звинуватили у привласненні фінансових коштів [2593, с. 20–25].

У ХІХ ст. виникла низка конфліктів, пов’язаних зі зловживанням владою чиновниками київського магістрату. Зокрема 1824 р. цехмістрів Григорія Ценьковського, Івана Щербини, Григорія Щеня й інших звинуватили у привласненні коштів, зібраних із цехів для сплати податків [2594, с. 27]. Чимало зловживань київських війтів та інших міських чиновників упродовж майже 20 років

виявив під час оскарження їхньої діяльності у міських судах та органах державної влади Російської імперії київський міщанин Василь Кравченко.

Не становили винятку останні київські вейти Юрій Рибальський, який помер 1813 р., вейт Михайло Григоренко, обраний на посаду 1815 р., і Григорій Киселовський, який виконував ці повноваження у 1830–1834 рр. [2595, с. 117–126]. У 1830 р. на прийомі членів київського магістрату цар Микола I зобов'язав міських чиновників на роботу вдягати російські мундири, а 17 вересня 1831 р. видано нове положення про доходи й видатки губернського міста Києва, що передбачало створення фінансової контрольної комісії (4 представники від вейта та 8 від магістрату). У 1834 р. до згаданого положення внесено зміни, і голову комісії призначав губернатор. Це підсилювало контроль за діяльністю магістрату [2596, с. 99–101].

Такі конфлікти використали органи влади Російської імперії для дискредитації міського самоврядування у Києві на основі магдебурзького права і для майбутнього його скасування. Магдебурзького права у Києві 1831 р. не скасували в порядку, застосованому до інших українських міст у складі Російської імперії, оскільки він був центром Київського, а не Малоросійського генерал-губернаторства, якого і стосувався згаданий указ Миколи I [2597, с. 272]. Кияни мусили самостійно захищати самоврядування міста перед органами державної влади Російської імперії у зв'язку з тим, що воно до останніх днів існування у місті було реальнодіючим правом. Негативної позиції про дію у Києві магдебурзького права дотримувався Київський генерал-губернатор З. Желтухін, з ініціативи якого Державній раді надіслано листа, де наголошено на потребі скасувати магдебурзьке право та привілейований статус Києва [2598, с. 275].

Комітет міністрів Російської імперії виявився некомпетентним для розгляду цього листа і передав його Державній раді, яка спрямувала його у друге відділення до відомого російського правознавця М. Сперанського, зазначивши, що імператор зацікавлений у скасуванні магдебурзького права в Києві [2599, с. 276]. Як і в містах Гетьманщини, під час ліквідації магдебурзького права бралось до уваги рішення Полтавського генерального суду в приватній справі, яке стало приводом для ліквідації самоврядування українських міст на основі магдебурзького права. Жодна

особа не взяла під сумнів твердження про те, що магдебурзьке право припинило чинність на українських землях. Думка про незастосування магдебурзького права у Києві не мала під собою жодних підстав, оскільки самоврядування та судочинство здійснювали на його основі.

За дорученням М. Сперанського, який виконував обов'язки керівника другого відділення імперської канцелярії, професор Харківського університету Г. Данилович докладно проаналізував привілеї м. Києва та дії у ньому магдебурзького права, критично оцінивши дії магдебурзького права та його недоліки [2600, с. 276]. На думку Г. Даниловича, у Києві впродовж багатьох років не використовували магдебурзького права. Згідно з його доповідною запискою та висновками М. Сперанського, що ґрунтувалися на підставі матеріалів, використаних для скасування магдебурзького права в інших українських містах, цар Микола I підписав указ про його ліквідацію у Києві. Відтак за указом сенату 10 серпня 1834 р. чиновників Київського магістрату, що перебували під слідством і судом, звільнено з посад. Міські управлінські структури за магдебурзьким правом замінили на “шестиглаву” думу. Царський указ від 23 грудня 1834 р. декларував: порядок управління не відповідає вигодам міста – його права, раніше підтвержені, давно вже втратили зміст, інші ж, під впливом місцевих звичаїв, змінились і перетворилися на шкоду міській громаді [2601, с. 47]. Також в указі написано, що для блага міста, за прикладом інших міст, треба заснувати у Києві (на основі “Городового положення”) Міську думу [2602, с. 281].

Отже, наприкінці 1834 р. у Києві скасовано магдебурзьке право, яке проіснувало тривалий період на українських землях і, попри заходи російського уряду, залишило позитивний вплив на сучасників як одна з демократичних інституцій Російської імперії. Закінчився період самоврядування в українських містах і селах на основі магдебурзького права, що розпочався ще наприкінці XIII ст.

Гетьман Богдан Хмельницький, як й інші українські гетьмани, часто втручався у внутрішні справи Києва. Це суперечило привілеям, наданим Великими литовськими князями та польськими королями. Своєю чергою київський магістрат, захищаючи права міста, часто апелював до московських царів, що суперечило загальнонаціональним інтересам, оскільки московський уряд вміло використовував

конфлікти між козацькою старшиною, козаками та міщанами для ліквідації української автономії та самоврядування міст на основі магдебурзького права. У цьому контексті Київ посідав особливе місце, як давня столиця Київської Русі. Після ліквідації Гетьманщини значно обмежено, а згодом повністю скасовано самоврядування за магдебурзьким правом. В останні роки самоврядування Києва за магдебурзьким правом контролював російський капітал, а росіяни становили значну частину населення.

Отже, основною причиною скасування магдебурзького права стала політика російського самодержавства на чолі з царем Миколою I, спрямована на денаціоналізацію та русифікацію українського народу. М. Сперанський, як керівник другого відділення імперської канцелярії, лише надав цьому процесу законної формули.

Магдебурзьке право на Правобережній Україні, що входила до Речі Посполитої, частково обмежило рішення Польського сейму 1776 р. У 1791 р. сейм прийняв новий закон про організацію міст, яким це право остаточно скасували [2603, s. 315]. Після другого і третього поділу Речі Посполитої на українських землях, що відійшли до складу Російської імперії, поширилося російське “Городское положение” [2604, S. 212]. На території Галичини, яка за першим поділом Речі Посполитої ввійшла до складу Австрії, магдебурзьке право скасували 1786 р., поширивши австрійське законодавство [2605, с. 11].

На чолі з М. Сперанським проведено кодифікацію права. В Україні з 1830 р. її очолив професор Г. Данилович, що розробив “Звід місцевих законів західних губерній”, перекладений російською мовою і у 50 примірниках опублікований 1837 р. Звід укладено на основі російського законодавства, Литовського статуту, польських конституцій (магдебурзького права не брали до уваги). Але він не набув офіційного статусу [2606, с. 5–283], оскільки в Російській імперії перемогла тенденція поширення на українських землях російського законодавства й уніфікації імперського законодавства. У 1842 р. на Лівобережній Україні, а 1840 р. на Правобережній Україні Литовський статут скасували.

Висновки до розділу 6

Магдебурзьке право, поряд з Литовськими статутами й українським звичаєвим правом належало до основних джерел кодифікації права в Україні впродовж XVIII ст. – першої половини XIX ст.

Магдебурзьке право використовувалося майже у всіх роботах із систематизації українського права. Серед них: “Права за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., “Процес краткий приказний” 1734 р., “Суд і розправа в правах малоросійських” 1750 р., “Екстракт малоросійських прав” 1767 р., “Зібрання малоросійських прав” 1807 р. та ін.

У кодифікації українського права використовувалося хелмінське право. Цей різновид магдебурзького права був джерелом у “Правах за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., “Зібранні малоросійських прав” 1807 р. та ін.

Шляхом використання магдебурзького права у м. Києві та Гетьманщині відбулася рецепція римського права.

Збагачене нормами українського звичаєвого права, магдебурзьке право у Києві та Гетьманщині можна вважати українським міським правом, оскільки тут відбувалося взаємовнесення українського звичаєвого права на магдебурзьке право.

У судочинстві українських міст Гетьманщини та у місті Києві, поряд з нормами магдебурзького права, використовувалися Литовські статuti та українське звичаєве право.

Привілеї на магдебурзьке право місту Києву та містам Гетьманщини надавалися московськими царями та українськими гетьманами.

Правовий устрій міст Гетьманщини та міста Києва, що володіли магдебурзьким правом, значно відрізнявся від німецьких, польських, угорських, чеських та інших міст, що володіли даним правом. Міську владу очолювали війти, в руках яких зосереджувалися адміністративні та судові повноваження.

Недоліком застосування магдебурзького права у місті Києві та містах Гетьманщини стало перехід міст у підпорядкування московського уряду, який використав конфлікт між міщанами і органами влади Гетьманщини для утвердження своїх позицій на українських землях.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і по-новому вирішено важливу наукову проблему, що виявляється у цілісному історико-правовому дослідженні виникнення магдебурзького права, організації самоврядування у місті Магдебурзі, поширення магдебурзького права в країнах Європи та в Україні, джерел магдебурзького права, системи міського самоврядування, особливостей використання магдебурзького права у селах Галичини та у кодифікації українського права.

Дослідивши на значному часовому проміжку поняття німецького міського права в його найширшому контексті, необхідно узагальнити ті його засади, які перетворили локальне правове явище у загальноєвропейське, стали передумовами високої адаптивності національного міського права до різних конкретно-історичних, соціальних, національних, економічних умов.

Первинно міське право було звичаєвим правом, „законом батьків”, тобто вже створеними об’єктивними умовами, комплексом соціальних прав і обов’язків.

Усі добре закріплені та обґрунтовані приватні права були захищеними, оскільки були частиною об’єктивної правової структури. Проникнення у германське звичаєве право християнських постулатів посилило ототожнення закону зі справедливістю.

Міське право було не тільки символом узвичаєного, справедливого. Воно стало також передумовою, причиною, результатом суспільних змін революційного характеру, символом нового, антифеодального суспільства. Піднесення міст як центрів економічної діяльності, формування стану купців та міщан сприяло розвитку соціальних інститутів, які, зрештою, зламали панування феодальної системи.

Отже, німецьке міське право розвивалося, збагачувалося за рахунок правил торгівлі та ремесла, відтак у руслі приватного торгівельного права. Первинно міське право, яке регулювало відносини між жителями міст – головних центрів торгівлі, було складовою ”права торговця” – ”*Lex mercatoria*”. Відтак міське право, в т. ч. мадебурзьке, відрізнялося від феодального права і канонічного права насамперед правом купців та ремісників, які творили стан міщан.

Тому основане на феодальному привілеї міське право того часу не можна вважати феодальним, позаяк феодально-суспільний порядок ґрунтувався на

володінні землею, сільському господарстві, відносинах сюзеренітету-васалітету і незмінному порядку.

Слушно вважати, що на початок своєї історії міське право було правом спілки, мало договірний, комунітарний та світський характер, забезпечувало формальну рівність міських громадян, їхню взаємодопомогу та громадське врядування. Проте з часом міське право об'єктивно забезпечує формування самоврядної (муніципальної) влади, яка стає публічною, хоча і відрізняється від державної публічної влади істотними демократичними властивостями. Самоврядування у містах здобуває властивості самоорганізованої публічної влади і самоздійснюваного управління.

Самоврядна влада трансформує міське право, надає йому ознак публічного права. Формами такого права вважають не тільки правові звичаї та правові договори, а й нормативно-правові акти (рішення органів самоврядування), доктрину (праці вчених-правознавців, які тлумачать міське право), судові прецеденти (право суддів). Ці форми стають писаними, що надавало їм особливого значення.

Розвиток міського права давав змогу конституюватися містам як окремим соціальним утворенням, міським громадам у характерному для західної правової цивілізації сенсі цього слова.

Визначальні риси міського права, у т. ч. магдебурзького, його відкритість і гнучкість сприяли його поширенню як просторово, так і ментально. Отже, міське право, у т. ч. магдебурзьке, є невід'ємною складовою європейської правової цивілізації, європейської правової культури.

Магдебурзьке право зародилось у місті Магдебурзі і його основою стало міське звичаєве право та привілей архієпископа Віхмана 1188 р. У Магдебурзі було сформовано модель міського самоврядування на чолі з бургомістром і радниками, що виконували адміністративні функції, та колегію шиффенів (лавників) під головуванням бурграфа (війта) та солтиса. Організацію міського самоврядування у місті Магдебурзі можна вважати класичним магдебурзьким правом, адже воно стало зразком для інших європейських міст, що здійснювали самоврядування на його основі.

Магдебурзьке право характеризується наявністю значної кількості різноманітних джерел та браком єдиного кодифікованого акту (кодексу міського права). Джерелами мідебурзького права були Саксонське Зерцало та його списки, магдебурзький вейхбільд, ортілі, вількери, правові роз'яснення, книги міського права, привілеї Галицько-Волинських державців, польських королів, Великих литовських князів, жалувані грамоти московських царів, універсали українських гетьманів та інших європейських володарів. До джерел магдебурзького права також відносять сеймові конституції, праці європейських правознавців Б. Карпцова, М. Яскера, Я. Тухольчика, Я. Церазіна, П. Щербича, Б. Гроїцького та ін.

Магдебурзьке право сприяло одній з найефективніших рецепцій римського права в Україні через використання праць глосаторів і коментаторів римського права, кодифікації Юстиніана та праць античних авторів.

Магдебурзьке право було чинним на українських землях понад 500 років і впливало на формування в українців європейської правосвідомості та стало частиною української правосвідомості.

Магдебурзьке право слугувало становленню українського міщанства як суспільного стану, що давало змогу захищати інтереси міщан перед органами державної влади, магнатами та шляхтою.

Поширення магдебурзького права у Центрально-Східній Європі стало наслідком загальноєвропейського процесу розвитку міст, який європейські дослідники називають "міською революцією Європи".

Процес надання містам і селам магдебурзького права в історико-правовій та історичній літературі названо локацією. Він мав дві стадії: правову і просторову. Поширення магдебурзького права на українських землях розпочалося в період Галицько-Волинської держави та пов'язано з появою німецьких колоністів, що переселились на західноукраїнські землі на запрошення Галицько-Волинських володарів з метою розбудови міст після монголо-татарської навали. Надання магдебурзького права українським містам, що перебували у складі Великого Князівства Литовського, відбувалося без участі німецьких колоністів.

Майже всі українські міста, що перебували у складі Польського Королівства, Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, володіли магдебурзьким

правом. Магдебурзьким правом володіли також усі великі міста Гетьманщини. У середині XVII ст. міст, що володіли магдебурзьким правом, налічувало близько однієї тисячі.

Поширення магдебурзького права на схід Європи, у т. ч. на українські землі, є результатом як закономірних історичних та історико-правових процесів в Європі (урбанізація, розподіл праці, розвиток торгівлі, поширення християнства, становлення європейського ринку, комунальна революція), так і суб'єктивного вияву волі міських громад до самоврядування, до прийняття, рецепції міського права, запозичення готових правових конструкцій інших міст.

Договірний, світський, комунітарний характер магдебурзького права, розрізнення права у широкому сенсі і у більш конкретному значенні правового розпорядження чи звичаю, забезпечували високу його адаптивність до конкретно-історичних умов, до соціальних потреб окремих міських громад. Певний рівень універсальності магдебурзькому праву забезпечували його принципи – незалежність міської громади, формальна рівність міщан, загальне (радою) прийняття рішень, взаємна допомога та правовий захист громадян міста, участь міщан у судочинстві, максимальне залучення жителів міста до справ міської громади.

Конкретно-історичний розвиток усіх засадничих норм, їхня правова деталізація спричинилися до трансформування магдебурзького права, тому на українських землях були чинними видозміни магдебурзького права – хелмінське (кульменське) та шредське (новомарктське) право. Кульменське право походить з Пруссії, де воно використовувалося на території всієї держави. Характерною особливістю кульменського права є його систематизація у вигляді декількох кодифікацій, названих ревізіями. Особливістю новомарктського права стала майже цілковита відсутність міських рад і зосередження влади спадковими війтами. Кульменське і новомарктське право було чинним у містах і селах.

В Україні магдебурзьке право використовували у містах, а на західноукраїнських землях (Галичина, Лемківщина, Холмщина) – і в селах. У селах Галичини застосовували магдебурзьке право, пристосоване до життєвих умов села, але у спрощеному та видозміненому вигляді, на його функціонування значний вплив мало українське звичаєве право.

Використання та території України магдебурзького права сприяло запровадженню в Україні європейської моделі місцевого самоврядування. Правовий устрій українських міст на західноукраїнських землях загалом відповідав устрою німецьких, польських, чеських, угорських та словацьких міст.

Магдебурзьке право в українських містах Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої, можна вважати українським міським правом. Ще більшого впливу українських міщан на формування органів міського самоврядування зазнали міста Лівобережної України та місто Київ після національно-визвольної війни. Тут поряд з магдебурзьким правом використовувалось українське звичаєве право та Литовські статuti. У містах вийти стали основними посадовими особами, а радники і бурмістри виконували допоміжні функції. Магдебурзьке право в Гетьманщині було загальнодержавним правом, оскільки його застосовували у діяльності міст та міських і козацьких судах.

Магдебурзьке право, разом із Саксонським Зерцалом, Литовськими статутами і українським звичаєвим правом, належало до основних джерел кодифікації українського права у XVIII – першій половині XIX ст. Це, зокрема, "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р., "Процес краткий приказный" (1734), "Суд і розправа в правах малоросійських" 1750 р., "Книга статут и прочие права малороссийские" 1764 р., "Екстракт малоросійських прав" 1767 р., "Екстракт із указів, інструкцій і установлень" 1786 р., "Зібрання малоросійських прав" 1807р. та ін.

З-поміж джерел магдебурзького права в Україні використовували німецькі та польські джерела, а також праці польських, німецьких та інших європейських дослідників.

Отже, використовуючи і розвиваючи магдебурзьке право, український народ перебував у єдиному культурно-правовому просторі з іншими європейськими народами, які сьогодні становлять основу європейської спільноти (німцями, поляками, чехами, словаками, угорцями, литовцями).

Історико-правовий досвід магдебурзького права в Україні є основою для все ґрунтовнішого наукового опрацювання проблем приватного права та втілення його результатів у діяльність органів місцевого самоврядування.

Дальший розвиток муніципального права в Україні зумовлений впливом європейських правоінтеграційних процесів. Історичність цих процесів обґрунтована результатами дослідження історії магдебурзького права, потребує вироблення стратегії гармонізації всієї правової системи України з правом ЄС, зі збереженням її національної самобутності.

Наступна тенденція розвитку муніципального права в Україні має ґрунтуватися на ефективному використанні окремих складових історико-правового досвіду міського права в Україні – розширенні функцій міських громад і органів їхнього самоврядування, зміцненні фінансової основи міських громад та посиленні контролю за використанням громадських коштів, розвитку примирювальних процедур, переході до надання органами місцевого самоврядування послуг населенню.

Реалізація функцій муніципального права приведе до зміцнення самоврядної влади. Проблеми функціонування та розвитку вітчизняного місцевого самоврядування глибоко пов'язані з його історичним підґрунтям. Маючи досить давню і тривалу передісторію становлення, сучасне українське місцеве самоврядування має спиратися на відповідні правові традиції та культуру. Сьогодні ж його можна охарактеризувати як інституційно сформовану, але змістовно недостатньо наповнену систему владних відносин, яка ґрунтується на формальному визначенні демократичних основ взаємодії держави, суспільства, громади, особи. Міське самоврядування в Україні стикається з багатьма проблемами, більшість з яких прямо пов'язані з необхідністю розвитку муніципального права, а саме:

- недостатня системність правотворчої діяльності, і як наслідок, невисока ефективність прийнятих нормативно-правових актів;
- нескоординованість діяльності всіх суб'єктів місцевого самоврядування;
- населення не зацікавлене в розширенні своїх представницьких функцій на місцевому рівні через панування патерналістської політичної культури, зорієнтованості на сильну державу, покликану вирішувати всі проблеми людини;
- формування інституту самоврядування під посиленням контролем виконавчої влади, повсякчасне розширення тих функцій територіальних громад, які є й історично були функціями держави.

Серед проблем росту чи не найскладнішою для вирішення є проблема нерозуміння або ігнорування глибини і високого призначення представницької природи місцевого самоврядування. Бажання обмежити його сферу тільки місцевим господарством небезпечно, оскільки без розвитку представницьких аспектів його організації і діяльності громадянському суспільству важко розвивати принципи демократії та правової держави.

Отже, практичного переосмислення потребують питання належності до територіальної громади та пропорційної виборчої системи на виборах органів місцевого самоврядування. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що сьогоднішнє вирішення цих питань ігнорує історико-правовий досвід українських територіальних громад. Видається, що потребує обговорення і впровадження інститут членства у територіальних громадах і повернення до мажоритарної виборчої системи на виборах представницьких органів місцевого самоврядування.

Ще однією проблемою сучасного місцевого самоврядування та муніципального права, яка має історичний характер, є зловживання правом. Якщо керуватися розповсюдженим теоретичним розумінням терміна „зловживання правом”, то це явище характерне для сфери земельних відносин, приватизації комунального майна, місцевих фінансів тощо. Серед основних напрямів удосконалення муніципального права, спрямованих на вирішення проблеми зловживання правом, насамперед необхідно виділити розвиток статутного права, тобто прийняття статутів, визначення їхньої правової природи та місця у системі законодавства України. Статут міста чи іншого населеного пункту має стати дієвим інструментом локальної демократії, що дасть змогу використати історико-правовий досвід для попередження і ліквідації прогалин та колізій у муніципальному законодавстві, обов'язкового формування чітких і повних юридичних конструкцій норм, у т. ч. тих, які стосуються встановлення відповідальності за зловживання суб'єктивними правами, послідовної систематизації муніципального законодавства.

Раціональне співвідношення традицій і новацій у становленні сучасного місцевого самоврядування в Україні здатне забезпечити його перспективу, без якої неможливий розвиток держави Україна та реалізація її євроінтеграційних прагнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Zubrycki D. Kronica miasta Lwowa / D. Zubrycki. – Lwów : Nakł. autora, 1844. – 492 s.
2. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капралія ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.
3. Бондарук Т. Західноруське право: дослідження і дослідники: (Київська історико-юридична школа) / Тетяна Бондарук. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 158 с.
4. Бондарук Т. Західноруське право: дослідження і дослідники: (Київська історико-юридична школа) / Тетяна Бондарук. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 158 с.
5. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський-Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
6. Леонтович Ф. К истории административного строя Литовского государства. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1899. – Ч. 1. : Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства / Ф.К. Леонтович. – 104 с.
7. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшим, державнейшим великим государыни императрицы Елисаветы Петровны, самодержицы всероссийския, ее императорского священнейшего величества повелением, из трех книг, а именно: Статута литовского, Зерцала саксонского и приложенных при том двух прав, такожде из Книги порядка, по переводе из полского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от рождества Христова 1743 года / изданные под редакцией и с приложением исследования о сем Своде и о законах действовавших в Малороссии профессора А.Ф. Кистяковского. – К. : Университет. типогр. (И.И. Завадзкого), 1879. – 1065 с.
8. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // Киев. Старина, 1888. – Т. 22. – С. 415–466.
9. Антонович В. Исследования о городах в юго-западной России / Владимир Антонович // Предисловие к I тому V части Архива юго-западной России. – Киевъ, 1870. – С. 1–90.
10. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.
11. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

12. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

13. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву / Иван Михайлович Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. – 91 с.

14. Каманин И. М. О последних киевских войтах / Иван Михайлович Каманин // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1888. – Кн. 2. – С. 227-228.

15. Слабченко М.Е. Опыты по истории права Малороссии XVII–XVIII вв. / М.Е. Слабченко. – Одесса : Тип. акц. Южно-рус. о-ва печ. дела, 1911. – 292 с.

16. Слабченко М. Є. Ескізи з історії “Прав, по котрым судится малоросийский народ” / М.Є. Слабченко // Ювілейний збірник Української академії наук на пошану акад. Д. Багалія. – К., 1927. – Т. 1. – С. 748–759.

17. Андриевский А. Войтовство Ивана Сычевского в Киеве (1754–1766) / Алексей Андриевский // Киевская старина. – 1891. – Т. 34. – С. 384–422.

18. Андриевский А. Указ 1734 г. “О бытии в Киеве войтом Козьме Кричевцу” и сведение об исправлении в 1739 г. должности киевского войта Быковским / А. Андриевский // Киевская старина. – 1891. – Т. 34. – С. 469 – 489.

19. Иконников В. Киев в 1654–1855 гг. : исторический очерк / В. Иконников. – К. : Типогр. Императ. ун-та св. Владимира, 1904. – 355 с.

20. Стороженко А. К истории Киева и его окрестностей / А.К. Стороженко // Киев. Старина, 1892. – Т. 36. – С. 476–503.

21. Стороженко А. Киев триста лет назад / А. Стороженко // Киев. Старина, 1892. – Т. 44. – С. 204–230 ; С. 403–425.

22. Усенко І. Тарановський Федір Васильович / І. Усенко // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6. – 765 с.

23. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

24. Василенко М. “Права, по котрым судится малоросийский народ” як джерело державного права України 18 ст. / М. Василенко // Ювілейний збірник на пошану академіку М.С. Грушевському з нагоди його 60-річчя. – К. : ВУАН, 1928. – Т. 1. – С. 245–252.

25. Василенко М. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII ст. / М. Василенко // Український археографічний збірник. – К. : ВУАН, 1926. – Т. 1. – С. 50–164.

26. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально-економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

27. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20–х–40–х років ХХ століття / [упоряд. В. Андрейцев та ін.]. – К. : Прайм, 2000. – 214 с.

28. Іваницький–Василенко С. Закони про опіку над недоліками в джерелах Магдебурзького права Західної Русі й Гетьманщини / С. Іваницький–Василенко // Українська АН ; Збірник соц.–екон. відділу. Праці комісії для виучування історії західно–руського та вкраїнського права. – К., 1925. – № 3. – Вип. 1. – С. 59–81.

29. Іваницький–Василенко С. Історико–догматичне виучування джерел магдебурзького права в Західній Русі і Гетьманщині. Доклад прочитаний в Постійній комісії для виучування західноруського та вкраїнського права при Всеукраїнській академії наук // Правова держава. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 131–140.

30. Іваницький–Василенко С. Джерела магдебурзького права в Західній Русі і Гетьманщині. Доклад прочитаний в Постійній комісії для виучування західноруського та вкраїнського права при Всеукраїнській академії наук / С. Іваницький–Василенко // Правова держава. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 123–130.

31. Грушевський А. Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI: старина и борьба за старину / Александр Грушевський. – К., 1918. – 240 с.

32. Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. / В. Щербина // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 1–49.

33. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

34. Щербина В. Боротьба Києва за автономію / В. Щербина // Київ та його околиці в історії і пам'ятках : Записки Історичної секції Української академії наук / під ред. М. Грушевського. – К., 1926. – Т. 22. – 475 с.

35. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К. : Україна, 1998. – Ч. 2. – 254 с.

36. Яковлів А. До історії кодифікації українського права ХVІІІ в. / А. Яковлів // Праці історико–філологічного товариства в Празі. – Прага, 1937. – Т. 2. – С. 70–79.

37. Яковлів А. Німецьке право в працях українських правників ХVІІІ ст. / відбитка з Наукового збірника В. Університету у Празі / А. Яковлів. – Прага : накладом Укр. вільного ун–ту, 1942. – Т. 3. – С. 404–433.

38. Яковлів А. Нові джерела кодексу “Права по которым судится Малороссийский народ” / А. Яковлів. – Прага, 1944. – 10 с.

39. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судится малороссійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

40. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

41. Падох Я. Історія Західно–Європейського права / Ярослав Падох. – Мюнхен : УВУ, 1947. – Ч. 1. : Історія німецького права. – 220 с.

42. Падох Я. Предмет історії українського права в УВУ й його викладачі (1921–1981) / Ярослав Падох // Наук. зб. УВУ. – Мюнхен, 1983. – Т. 10. – С. 1031–1049.
43. Падох Я. Суди й судовий процес Старої України : нарис історії / Ярослав Падох. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1990. – 129 с.
44. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.
45. Отамановский В. Развитие городского строя на Украине в XIV–XVIII вв. И магдебургское право / В. Отамановский // Вопросы истории. – 1958. – № 3. – С. 122–135.
46. Пашук А. Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / А. Й. Пашук. – Харків, 1961. – 48 с.
47. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А. П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.
48. Сас П. Деякі особливості міського самоврядування на Україні в 15–16 ст. / Петро Сас // Укр. іст. журнал, 1982. – № 9. – С. 109–116.
49. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.
50. Швидько А. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVII вв. // Вопросы германской истории и историографии : сборник науч. ст. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 3. – С. 51–66.
51. Швидько А. К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.
52. Швидько А. Немецкое право на Левобережной Украине в отечественной дооктябрьской историографии / А. Швидько // Вопросы германской истории. Историографические проблемы в Новое и Новейшее время : межвуз. сб. науч. ст. – Днепропетровск : ДГУ, 1980. – С. 159–165.
53. Швидько А. Украинский город XVI–XVIII веков в сравнительно-историческом освещении / А. Швидько // Феодализм в России: юбилейные чтения посвященные 80-летию со дня рождения Льва Владимировича Черепнина. – М. : Изд. АН СССР, 1985. – 228 с.
54. Ковальський Н. Істочники по соціально-економічній історії України XVI – першої половини XVII століття: структура історичної бази / Н. Ковальський. – Днепропетровск : Изд. ДГУ, 1982. – 36 с.
55. Там само.
56. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / упоряд. Г. Боряк, Н. Яковенко. – К., 1982. – 22 с.
57. Історія Львова в документах і матеріалах / під ред. М. Брика та ін. – К., 1986. – 422 с.
58. Гошко Т. Д. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII–XVIII ст. в українській та польській історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06

“Історіографія, джерелознавство та спец. істор. Дисципліни” / Гошко Тетяна Дмитрівна ; НАН України, Ін-т археографії та джерелознавства. – К., 1999. – 19 с.

59. Гошко Т. Проблеми надання магдебурзького права містам України. Історіографія питання / Тетяна Гошко // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування: історія і сучасність [текст] : тези Міжнар. наук.– практ. конф. (Рівне, 7–9 квітня 1993 р.) / відп. за вип. В. Гром, В. Катишев, В. Матійченко, В. Мороз, О. Порочук, В. Цибульський. – Рівне, – 308 с.

60. Гошко Т. Повоєнна польська історіографія проблеми магдебурзького права у містах Центральної та Східної Європи // Самоврядування в Києві: історія та сучасність [текст] : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 500–річчю надання Києву магдебурз. права (Київ, 26–27 лист. 1999 р.) / Київ. міськ. рада, Фонд ім. Фрідріха Еберта ; [ред. кол.: В.І.Андрійко та ін.]. – К., 2000. – 179 с.

61. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

62. Делімарський Р. Є. Київський магістрат в другій половині XVII–XVIII ст. [текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Делімарський Ростислав Євгенович ; Київський ун–т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1995. – 19 с.

63. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

64. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях / Р. Делімарський // Пам’ять століть. – 1999. – № 2. – С. 16–35.

65. Заєць А. До історії правової локації українських міст XVI – першої половини XVII ст. Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках / А. Заєць // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 83–98.

66. Заяць А. Інститут вїтївства в містах Волині XV–XVII ст. / Андрій Заяць // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст. : питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження професора Дмитра Похилевича. – Львів, 1998. – 303 с.

67. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

68. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

69. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – 576 с.

70. Білоус Н. О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / Білоус Наталія Олексіївна ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

71. Білоус Н. Нове джерело до історії взаємовідносин київських ремісників замкової та магістратської юрисдикції / Наталія Білоус // Архіви України. – 1997. – №1/6. – С. 101–105.

72. Білоус Н. Розвиток самоврядування в Житомирі в XV – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Київська старовина. – 2001. – №3. – С. 73–86.

73. Білоус Н. Привілеї на київське в'їтвство XVI – першої половини XVII ст. / Наталія Білоус // Архіви України. – 2002. – № 1/3. – С. 112–117.

74. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.

75. Марочкін В. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело / Василь Марочкін. – Торонто, 1999. – 157 с.

76. Климовський С. Соціальна типографіч Києва XVI – середина XVII сторіччя. – К., 2002. – 220 с.

77. Долинська М. Історична типографія Львова XIV–XIX ст. – Львів, 2006. – 35 с.

78. Білостоцький С.М. Кримінальне судочинство міста Львова XVI–XVIII ст. (за матеріалами в'їтвсько-лавного суду міста Львова) : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук : спец. 17.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / С.М. Білостоцький. – Львів, 2009. – 16 с.

79. Заяць О. А. Міське громадянство Львова XV–XVIII ст. (за реєстрами прийняття до міського права) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А. Заяць. – Львів, 2005. – 18 с.

80. Резніков А. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій : історико–правовий нарис / А. Резніков. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 207 с.

81. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. магдебурзького права / В. Кіселичник // Право України. – 1996. – № 9. – С. 82–84.

82. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – Т. 1. – S. 723, IV, [1] s.

83. Bobrzyński M. Historia prawa niemieckiego w zarysie wraz z historią prawa tego w Polsce / Michał Bobrzyński. – Kraków : nakł. aut., 1876. – 184, LXXIX s.

84. Dargun L. O źródłach prawa miast polskich w wieku XVI. O źródłach przepisów karnych w dziełach Groickiego oraz o źródłach porządku sądowego Groickiego / L. Dargun // Rozprawy i sprawozdania z posiedz. Akademii Umiejętności. Wyd. Hist.–Filozof. – Kraków, 1888. – Т. 22. – S. 7–90.

85. Там само.

86. Dargun L. Die Rezeption der peinlichen Hausgerichtsordnung Kaiser Karls V im Polen / L. Dargun // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. – Berlin, 1899. – Bd. 10. – S. 168–203.

87. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów, Nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. – Т. 1 : Korona. – 214 s.

88. Schneider A. Miasta i miasteczka w Galicji / Antoni Schneider. – Lwów, 1865. – 72 s.
89. Łoziński W. Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku / Władysław Łoziński. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1902. – 434 s.
90. Tymieniecki K. Prawo niemieckie a immunitet sądowy jurysdykcja patrymonialna w Polsce średniowiecznej / K. Tymieniecki // Przegląd prawa i administracji. – Lwów, 1920. – S. 117–148.
91. Tymieniecki K. Przyczyny zahamowania ekspansji niemieckiej na wschódzie w schyłku średniowiecza // Pamiętnik VII Powszechnego zjazdu historyków polskich we Wrocławiu 19–22 wrzes. 1948. – Warszawa, 1948. – S.31–39.
92. Tymieniecki K. Podgrodzia w północno–zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje na prawie niemieckim / K. Tymieniecki // Slavia Occidentalis. – Poznań, 1922. – T. 2. – S.125–140.
93. Dobkowski P. Księgi sądowe Lwowskie w dawnej Polsce / Przemysław Dobkowski. – Lwów, 1937. – 158 s.
94. Dobkowski P. Polestra i księgi sądowe sanockie w dawnej Polsce / Przemysław Dobkowski // Pamiętnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1925. – T. 1. – 55 s.
95. Ptaśnik J. Miasta w Polsce / Jan Ptaśnik. – Lwów, 1922. – VII, 176 s.
96. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
97. Charewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa / Łucja Charewiczowa ; [przedm] Jan Ptaśnik. – Lwów : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1925. – XI, [1], 156 s.
98. Charewiczowa L. Historiografia i miłośnictwo Lwowa / L. Charewiczowa. – Lwów: Ossolineum, 1938. – 213 s.
99. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej / L. Charewiczowa. – Lwów : Ossolineum, 1929. – 194 s.
100. Charewiczowa L. Mieszczka lwowska XVI w. Zofja Hanlowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów : [s.n.], 1935. – 31 s.
101. Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich (Die Stadtgründung zu deutschem Recht im eigentlichen Großpolen im Mittelalter) / Oskar Lange // Pamiętnik Historyczno–Prawny. – Lwów, 1925. – Bd. 1. – H. 5. – 76 s.
102. Estreicher S. Kraków i Magdeburg w przywileju fundacyjnym krakowskim / Stanisław Estreicher. – Kraków : [s. n.], 1911. – 35 s.
103. Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
104. Czołowski A. Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Aleksander Czołowski.. – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1892. – VII, [1], 152, [1] s.
105. Czołowski A. Księga przychodów i rozchodów miasta 1414–1426 / Aleksander Czołowski. – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1905. – [4], 186 s.
106. Czołowski A. Księga przychodów i rozchodów miasta 1414–1426 / Aleksander Czołowski. – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1905. – [4], 186 s.

107. Badecki K. Księgi i akta administracyjno-sądowe 1382–1787 / K. Badecki. – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1935. – 236 s.
108. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.
109. Polaczkówna H. Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563 / Helena Polaczkówna. – Lwów : Tow. Nauk. – 156 s.
110. Dörflerówna A. Archivalia miasta Sambora / Anna Dörflerówna // Archeion R – XIII, 1935. – S. 50–70.
111. Dörflerówna A. Materiały do historii miasta Sambora 1390–1795 / Anna Dörflerówna // Zabytki dziejowe. – Lwów : Wydwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1936. – T. 4. – Zesz. 2. – S. 157–394.
112. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – T. 1. – 492 s.
113. Ehrenkreutz S. Ze studiów nad sądem ławniczym w Warszawie w XVI w. / Stefan Ehrenkreutz // Sprawozdanie z Posiedzenia Warszawskiego. – Warszawa, 1914.
114. Ehrenkreutz S. Z dziejów organizacji miejskiej starej Warszawy / Stefan Ehrenkreutz. – Warszawa : Towarzystwo Miłośników Historii, 1913. – 84 s.
115. Ehrenkreutz S. Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku. T. 1. Księga nr 525 z lat 1427–1453 / [Stefan Ehrenkreutz]. – Warsoviae : [s.n.], 1916. – 15 s.
116. Jaworski J. Zarys dziejów Wilna. – Wilno : Wydaw. Magistratu, 1929. – 30 s.
117. Jaworski J. Studja nad ustrojem miast na prawie niemieckim w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Jagiełłowskiej // RPW. – 1931. – T. 5. – S.297–352.
118. Koranyi K. Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (z dziejów praw obcych literatury prawniczej w Polsce) / Karol Koranyi // Przewodnik Historyczno– Prawny. – Lwów, 1930. – S. 17–26.
119. Koranyi K. Bibliografia historyczno-prawna za lata 1926–1936 / Karol Koranyi. – Lwów : Tow. Naukowe, 1938. – T. 1. – XIII, [3], 497, [2] s.
120. Koranyi K. Groicki Bartolomiej / K. Koranyi, M. Patkaniowski // PSB. – Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1959–1960. – T. 8. – S. 628–629.
121. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.
122. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce / Zdzisław Kaczmarczyk // Stosunki polsko–niemieckie w historiografii. – Poznań, 1974. – S. 218–326.
123. Kaczmarczyk Z. Monarchia Kazimierza Wielkiego organizacja kascioła, sztuka i nauka / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań, 1946. – 328 s.
124. Kaczmarczyk Z. Historia państwa i prawa polskiego : epoka feudalna. Cz. 2, (1454–1764) / Zdzisław Kaczmarczyk ; Uniwersytet Poznański. Poznań : nakł. Państwowego Wydawnictwa Naukowego, 1951. – 203, [2] s.

125. Manteuffel T. Miasta w dawnej Polsce (Praca popularno–naukowa i pismo księgarni Stefan Kaminski w Krakowie w sprawie wydania) // APAN – Materiały Tadeusza Manteuffla (III – 192). – Sygn. – 43 s.

126. Manteuffel T. Miasta w dawnej Polsce / Tadeusz Manteuffel ; do dr., posł. opatrzył Stanisław Trawkowski // Kultura Europy Średniowiecznej. – Warszawa : "Wiedza Powszechna", 1974. – 381, [3] s.

127. Zientara B. Kolonizacja niemiecka w Europie środkowej w średniowieczu / B. Zientara // Kwartalnik Historyczny. – 1972. – T. 79. – Nr.2. – S.489–492.

128. Zientara B. Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII–XIV w. / B. Zientara // Sobótka. – 1981. – T. 36. – Nr1. – S.43–57.

129. Szczygiel R. Lubelska rada miejska w okresie tumultu 1522–1523 r. / Ryszard Szczygiel // Annales UMCS. – 1974. – S. 280–284.

130 Szczygiel R. Przywilej lokacyjny miasta Zamoscia / Ryszard Szczygiel // Kalendarz Lubelski. – 1980. – S. 71–74.

131. Szczygiel R. Wpływ konfliktów wewnętrznych w miastach polskich XV–XVI wieku na zmiany struktur społecznych / Ryszard Szczygiel // Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. Lublin, 1994. – T. 1 : Miasto / red. I. Machaj, J. Styk. – S. 39–50.

132. Szczygiel R. Etapy lokacji miast nadbużańskich w XIV–XV wieku. Jedna czy lokacje Chełma na prawie niemieckim / Ryszard Szczygiel // Ojczyzna bliższa i dalsza. – Kraków; 1993. – S. 12–28.

133. Szczygiel R. Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku / Ryszard Szczygiel. – Warszawa, 1977. – 187 S.

134. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in–tu historyczno–prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un–t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

135. Zdrójkowski Z. Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa / Zbigniew Zdrójkowski // Dzieje Chełmna i jego regionu : zarys monograficzny / pod. red. Marjana Biskupa. – Toruń, 1970. – S. 504–506.

136. Zdrójkowski Z. Prawo starochełmińskie (1394): teksty pomników prawa chełmińskiego w przekładach polskich / Z. Zdrójkowski. – Toruń : UMK, 1985. – № 2. – 176 s.

137. Zdrójkowski Z. Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750–lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985) / Z. Zdrójkowski // Czasopismo prawno–historyczne. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

138. Ciesielska K. Przywilej Chełmiński 1233–1251 / K. Ciesielska. – Toruń : Torun. Tow. Kultury, 1983. – 48 s.

139. Zielińska-Melkowska K. Przywilej Chełmiński 1233 i 1251 / Krystyna Zielińska-Melkowska; pod. red. Zbigniewa Zdrójkowskiego / Teksty pomników prawa chełmińskiego w przekładach polskich. – Toruń : Wydaw. UMK, 1986. – 70 s.

140. Pauli L. Prawo rzymskie w Enchiridionie Cerasina "Prace prawnicze Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przyłowskiego" / Lesław Pauli. – Kraków ; Warszawa, 1964. – S.239–265.

141. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.
142. Pauli L. Z badań nad źródłami dzieł prawniczych Bartłomieja Groickiego / Lesław Pauli. – Warszawa, 1961. – 178 s.
143. Łysiak L. W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – 1960. – T. 12 ; 1962. – T. 14 ; 1963. – T. 15.
144. Łysiak L. Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis / Ludwik Łysiak. – Frankfurt-am-Main: V. Klostermann, 1995. – Bd. 1: 1456–1481. – 598 s.
145. Łysiak L. Księga sądowa kresu klimkowskiego: 1600–1762 / Ludwik Łysiak // Starodawne prawa polskiego pomniki. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1965. – T. 4. – 440 s.
146. Łysiak L. Małopolskie dokumenty lokacyjne w praktyce Sadowej XIV–XVI wieku / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – T. 16. – Z. 2. – S.45–67.
147. Łysiak L. Sądownictwo krolewskie w sprawach chlopskich do połowy XVI wieku / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – T. 17. – Z. 2. – S.11–70.
148. Łysiak L. O tak zwanym sądzie sześciu miast / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – 1975. – T. 27. – Z. 2. – S. 114–119.
149. Bukowska K. O wpływach obcych w dawnym prawie miast polskich / K. Bukowska // Czasopismo Prawno–Historyczne. – Poznań, 1965. – T. 17. – S.257–268.
150. Bukowska K. Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie : XVI–XVIII w. : studium z historii prawa rzymskiego w Polsce / Krystyna Bukowska. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 125 s.
151. Maisel W. Sądownictwo miasto Poznania do końca XVI wieku / Witold Maisel. – Poznań : Państw. Wydaw. Nauk., 1961. – 413 s.
152. Maisel W. Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / Witold Maisel. Ser. 2: Pomniki prawa polskiego. D. 3: Prawo Miejskie. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1964. – T. 2. – 178 s.
153. Maisel W. Ortyłe sądów wyższych miast wielkopolskich: z XV i XVI wieku / Witold Maisel // Starodawne prawa polskiego pomniki. (Ser. 2 : Pomniki prawa polskiego. D. 3 : Prawo). – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1959. – 116 s.
154. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
155. Kamińska K. Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVII w. na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski / Krystyna Kamińska ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Warszawa ; Poznań : Państw. Wydaw. Naukowe, 1980. – T. 16.–Z. 2. – 187, [1] s.
156. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.
157. Kiryk F. Lokacja miasta / Feliks Kiryk // Sanok : dzieje miasta : praca zbiorowa / pod red. Feliksa Kiryka. – Kraków : Secesja, 1995. – 1011, [1] s.

158. Piekarczyk S. Średniowieczny Kraków: Rozwój społeczno–gospodarczy i urbanistyczny miasta / S. Piekarczyk // Muzeum narodowe w Krakowie. – Kraków : Wyd. z fund. Min. kultury i sztuki, 1951. – 67 s.

159. Piekarczyk S. Z badań nad gospodarczo–społeczną strukturą miast polskich w okresie od drugiej połowy XIII do pierwszych dziesiątków lat XIV / S. Piekarczyk // Kwartalnik historyczny. – 1952. – R. 59. – № 1. – S.61–91.

160. Piekarczyk S. Studia z dziejów miast polskich w XIII–XIV w.: rola miast w walce o zjednoczenie ziem polskich i we wcześniejszym okresie monarchii stanowej do 1370 r. / S. Piekarczyk. – Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1955. – 323 s.

161. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko–ruskiego : Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. / Andrzej Janeczek ; Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk ; Instytut Historii Kultury Materialnej PAN. – Warszawa, 1993. – 386, [2] s.

162. Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi Lwowskiej XIV–XVI w. // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1978. – T. 119. – Z. 4. – S.597–622.

163. Janeczek A. Ruś Czerwona XIV–XV w. jako pole przemian osadniczych / Andrzej Janeczek // Другий міжнародний конгрес українців, 22–28 серпня 1993 р., Львів. – Львів, 1994. – S. 31–34.

164. Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa: Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych / Andrzej Janeczek // Rocznik Lwowski. – 1994. T. 3. – S. 7–36.

165. Alexandrowicz S. Miasta Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII wieku / S. Alexandrowicz // Kwartalnik historyczny. R. LXXV. – 1968. – № 2. – S. 411–420.

166. Alexandrowicz S. Powstanie i rozwój miast województwa Podlaskiego (XV w. – I poł. XVII w.) / S. Alexandrowicz // Acta Baltico–Slavica. – [Białystok], 1964. – T. 1. – S. 137–156.

167. Alexandrowicz S. Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim / S. Alexandrowicz // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – № 3. – S. 413–428.

168. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

169. Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburgskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku / Juliusz Bardach // O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1988. – S. 72–119.

170. Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w. / Juliusz Bardach. – Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1970. – 401 s.

171. Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie / Juliusz Bardach. – Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1988. – 442 s.

172. Horn M. Lwowska ludność rzemieślnicza i jej walka w pierwszej połowie XVII w. (w latach 1600–1648) / Maurycy Horn // ZNWSPw Op. : Historia. – 1960. – Z.V. – S.69–124.

173. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych / Maurycy Horn. – 1974. – T. 35. – S. 49–74.

174. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.

175. Horn M. Zaludnienie województwa Belskiego w 1630 roku // Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych. – 1959. – T. 21. – S. 34–47.

176. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590–1648 / Elżbieta Hornowa. – Opole : WSP, 1963. – 382 s.

177. Mikołajczyk M. Przepięstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI–XVIII wieku / M. Mikołajczyk // Pr. Nauk. UŚI. – Katowice: Wyd. Un-tu Śląskiego, 1998. – № 1680. – 306 s.

178. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

179. Lemon C. K. Das alte Kulmische Recht: mit einem Wörterbuche / Christian Karl Leman. – Berlin : Dümmler, 1838. – XXI, 368 S.

180. Metner A. Die Kulmische Handfeste in ihren Beziehungen zu Schlesien / A. Metner // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. – Breslau, 1933. – Bd. 67 – S. 32–45.

181. Praetorius K. G. Versuche über die Culmische Handfeste, das älteste Grundverfassungsgesetz Preußens, unter der Regierung des deutschen Ordens / K.G. Praetorius. – Thorn : Lambeck, 1842. – 50 S.

182. Tschoppe G. A. Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz / G.A. Tschoppe, G.A. Stenzel. – Hamburg: Perthes, 1832. – 656 S.

183. Heydemann L. E. Die Elemente der Joachimischen Constitution vom Jahre 1527. Ein Beitrag z. Entwicklungsgeschichte des Deutschen Rechts (перевид. : Heydemann L. E. Die Elemente der Joachimischen Constitution vom Jahre 1527. Ein Beitrag z. Entwicklungsgeschichte des Deutschen Rechts. – Graz : Akad. Druck. Vlgst., 1972. – 416 S.

184. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

185. Ortloff F. Das Rechtsbuch nach Distinktionen. Meißner Rechtsbuch / F. Ortloff // Älteres Eisenacher Rechtsbuch. Sammlungen deutscher Rechtsquellen. – Jena : Cröker, 1836. – Bd. 1. – 778 S.

186. Laband P. Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts / Paul Laband. – Berlin : Dümmler, 1863. – 226 S.

187. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von] Paul Laband. – Königsberg: Hübner & Matz, 1869. – 148 S.

188. Laband P. Staatsrechtliche Vorlesungen : Vorlesungen zur Geschichte des Staatsdenkens, zur Staatstheorie und Verfassungsgeschichte und zum deutschen Staatsrecht des 19. Jahrhunderts, gehalten an der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg

1872–1918 / Paul Laband. Bearb. u. hrsg. von Bernd Schlüter. – Berlin : Duncker & Humblot, 2004. – 328 S.

189. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humboldt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

190. Stobbe O. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechts / O. Stobbe. – Braunschweig: Schwetschke, 1865. – 186 S.

191. Stobbe O. Handbuch des deutschen Privatrechts / Otto Stobbe / [in 5 Bd.]. – Berlin, W. Hertz, 1883. – Bd. 1. – XIII, 702 S. — Bd. 2. – Halbbd. 1. – IX, 621 S. ; Halbbd. 2. – VI, 558 S. — Bd. 3. – VII, 570 S. — Bd. 4. – VII, 664 S. – Bd. 5. – X, 430 S.

192. Stobbe O. Das alte Kulmer Recht / O. Stobbe // Zeitschrift für deutsches Recht und deutsche Rechtswissenschaft. – 1857. – Bd. 17. – S. 406–439.

193. Steffenhagen E. Das deutsche Recht im Deutschen Ordenslande Preußen / Emil Steffenhagen // Deutsche Gerichtszeitung. – 1863. – № 39.

194. Steffenhagen E. Deutsche Rechtsquellen in Preussen vom XIII. bis zum XVI. Jahrhundert / Emil Steffenhagen. – Leipzig : Duncker & Humblot, 1875. – 248 S.

195. Steffenhagen E. Die IX Bücher Magdeburger Rechtes oder die Distinctionen des Thorner Stadtschreibers Walther Ekhardi von Bunzlau. Ein altpreußisches Rechtsbuch / Emil Steffenhagen // Altpreußische Monatsschrift. – Bd. 2. – 1865. – S. 11–43.

196. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

197. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in den Gebieten von Tschernigow und Poltawa : archivalischer Reisebericht / von Alfred v. Halban // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. – 1899. – Bd. 19. – 15 S.

198. Brünneck von W. Zur Geschichte des Grundeigentums in Ost- und Westpreußen / W. von Brünneck.– Berlin : F. Vahlen, 1891. – Bd. 1. – VIII, 138 S.; Brünneck von W. Zur Geschichte des Grundeigentums in Ost- und Westpreußen / W. von Brünneck. – Berlin : F. Vahlen, 1895. – Bd. 2. – Abt. 1, 2. – [2], 123 + VII, [1], 186, [1] S.

199. Brünneck von W. Zur Geschichte des Kulmer Oberhofes / Wilhelm von Brünneck // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung. – Berlin, 1913. – Bd. 34. – S. 1–48.

200. Brünneck von W. Das Burggrafenamt und Schultheißentum in Halle und Magdeburg : sowie die Umbildung dieser Ämter durch das magdeburgisch-schlesische und kulmisch-preußische Recht / Wilhelm von Brünneck // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung. – Berlin, 1908. – Bd. 29. – 125 S.

201. Brünnek W. v. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts und der Statuten der Armenier in Lemberg / Wilhelm von Brünnek / W. v. Brünnek // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. – 1914. – Bd. 35. – S. 1–41.

202. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

203. Meinardus O. Weitere Handschriften des Halle–Neumarkter Rechts / Otto Meinardus // Zeitschrift des Vereins für die Geschichte Schlesiens. – 1912. – Bd. 46. – S. 202–217.

204. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

205. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

206. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

207. Kisch G. Das Fischereirecht im Deutschordengebiete. Beiträge zu seiner Geschichte / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – 219 S.

208. Kisch G. Leipziger Schöffenspruchsammlung / Guido Kisch. – Leipzig Hirzel, 1919. – 655 S.

209. Kisch G. Das Schadennehmen / Guido Kisch. – Mannheim : Bensheimer, 1913. – 34 S.

210. Kisch G. Zur sächsischen Rechtsliteratur der Rezeptionszeit / Guido Kisch // Beiträge zur Geschichte der Rezeption. – Leipzig: Hirzel, 1923. – 31 S.

211. Kisch G. Forschungen zur Rechts- und Sozialgeschichte des Mittelalters / Guido Kisch. – Sigmaringen : Thorbecke, 1980. – 495 S.

212. Kisch G. Forschungen und Quellen zur Rechts und Sozialgeschichte des Deutschordenslandes / Guido Kisch. – Sigmaringen : Thorbecke, 1973–1978. – Bd. 1–3 : Schriften des Kopemikusvereins Freiburg im Breisgau.

213. Weizsäcker W. Die Ausbreitung des deutschen Rechts in Osteuropa, Staat und Volkstum / W. Weizsäcker. – Bd. 2 : Bücher des Deutschtums. – Berlin : Dt. Schutzbund–Verlag, 1926. – 798 S.

214. Weizsäcker W. Das deutsche Recht im Spiegel der Rechtsausbreitung / W. Weizsäcker // Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung. – 1939. – H. 1. – S. 52–55.

215. Weizsäcker W. Magdeburger Schöffensprüche und Rechtsmitteilungen für den Oberhof Leitmeritz / bearb. v. Wilhelm Weizsäcker. – Stuttgart : Kohlhammer, 1943. – 425 S.

216. Weizsäcker W. Beiträge zur Rechtsgeschichte von Leitmeritz / W. Weizsäcker. – Prag : Volk–und–Reich–Verlag, 1944. – 67 S.

217. Weizsäcker W. Quellenbuch zur Geschichte der Sudetenländer / W. Weizsäcker. – München : Verlag Robert Lerche, 1960. – 128 S.

218. Weizsäcker W. Breslau als Oberhof mährischer Städte // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens / W. Weizsäcker. – Breslau, 1938. – Bd. 72. – S. 25–43.

219. Weizsäcker W. Rechtsgeschichte von Stadt und Bezirk Komotau bis 1605 / W. Weizsäcker. – Komotau : Dt. Bezirkslehrerverein, 1935. – 197 S.

220. Weizsäcker W. Die Rechtsmitteilung Breslaus an Olmütz / W. Weizsäcker. – Breslau, 1937. – S. 85–103.

221. Eckhardt K. A. Sachsenspiegel. Das Lehnrecht des Sachsenspiegels / K.A. Eckhardt. – Göttingen : Musterschmidt–Verl., 1975. – 94 S.
222. Eckhardt K. A. Deutsche Rechtsgeschichte / Karl August Eckhardt. – Graz : Böhlau, 1961. – XVI, 339 S.
223. Semrau A. Der Markt nach Kulmischem Rechte im 13 Jh. / A. Semrau / MCV. – 1920. – Jg. 28. – S. 72–83.
224. Semrau A. Die Organe der Stadtgemeinde nach Kulmischem Rechte im 13. Jh. / A. Semrau // MCV. – 1921. – Jg. 29. – S. 1–27.
225. Semrau A. Bürger, Einwohner und Gäste in der Städten des Ordenslandes // MCV. – 1927 – Jg. 35. – S. 70–82.
226. Semrau A. Zur Geschichte des Mühlenregals im Deutschordenslande / A. Semrau. – MCV. – 1929. – Jg. 37. – S. 1–10.
227. Metner A. Die Kulmische Handfeste in ihren Beziehungen zu Schlesien / A. Metner // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. – Breslau, 1933. – Bd. 67 – S. 32–45.
228. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
229. Markmann F. Vom deutschen Stadtrecht / Fritz Markmann. – Leipzig : Bibliogr. In–t, 1937. – 59 S.
230. Markmann F. Magdeburger und Lübisches Stadtrecht im Norden und Osten Europas nach geopolitischen Gesichtspunkten / Fritz Markmann. – Magdeburg : Mittelbekontor, 1938. – 30 S.
231. Markmann F. Das Burgwer Landrecht / Fritz Markmann. – Stuttgart : Kohlhammer. – 24 S.
232. Doubek F. Das Schöffebuch der Dorfgemeinde Krezemienica aus den Jahren 1451–1482 / F. Doubek, H. Schmid. – Leipzig : Hirzel, 1931. – 248 S.
233. Doubek F. Zum ältesten deutschen Schöffebuch der Gemeinde Krzemienica / F. Doubek // Dt. Wiss. Zs. F. Polen. – Posen, 1932. – H. 23. – 82 S.
234. Köttschke R. Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters / Rudolf Köttschke. – Jena, 1924. – 626 S.
235. Köttschke R. Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten / Rudolf Köttschke. – Leipzig: Hirzel, 1941. – 66 S.
236. Köttschke R. Sächsische Geschichte / Rudolf Köttschke. – Dresden, 1935. – 284 S.
237. Köttschke R. Deutsche und Slaven im Mitteldeutschen Osten. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1961 / Rudolf Köttschke . – 284 S.
238. Goerlitz T. Die Rechtsentwicklung in der Stadt Oppeln (= Schriftenreihe der Vereinigung für Oberschlesische Heimatkunde 18) / T. Goerlitz. – Oppeln : Der Oberschlesier, 1939. – 16 S.
239. Goerlitz T. Magdeburger Schöffensprüche für die Hansestadt Posen und andere Städte des Warthelands / T. Goerlitz. – Stuttgart : Köhlhammer, 1944. – 176 S.
240. Goerlitz T. Die Oberhofe in Schlesien / T. Goerlitz Weimar : Böhlau 1938. – 42 S.

241. Goerlitz T. Verfassung, Verwaltung und Recht der Stadt Breslau / T. Goerlitz . – Würzburg : Holzner, 1962. – 155 S.
242. Loesch H. v. Beiträge zur schlesischen Rechts- und Verfassungsgeschichte / Henrich Loesch. – Stuttgart: Thorbecke, 1964. – 267 S.
243. Aubin H. Die Ostgrenze des alten deutschen Reiches : Entstehung und staatsrechtlicher Character / H. Aubin // Historische Vierteljahrschrift. – 1933. – Jg. 28. – № 2. – S. 225–272.
244. Aubin H. Die deutschen Stadtrechtslandschöffen des Ostens / H. Aubin // Vom deutschen Osten : Max Friederichsen zum 60. Geburtstag / Hrsg. von Herbert Knothe // Veröffentlichungen der Schlesischen Gesellschaft für Erdkunde E. V. und des Geographischen Instituts der Universität Breslau. – Breslau : Marcus, 1934. – H. 21. – S. 1 – 26.
245. Sandow E. Das Halle-Neumarkter Recht / Erich Sandow. – Stuttgart : Kohlhammer, 1932. – XXV, 176 S.
246. Sandow E. Untersuchungen zum Halle-Neumarkter Recht / E. Sandow. – Stuttgart : Kohlhammer. – 1931. – 33 S.
247. Planitz H. Zwickauer Rechtsbuch / H. Planitz, G. Ulrich. – Weimar : Böhlau, 1941. – 263 S.
248. Planitz H. Die deutsche Stadtgemeinde / H. Planitz. – Weimar: Böhlau, 1944. – 85 S.
249. Planitz H. Die deutsche Stadt im Mittelalter: von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen / H. Planitz. – Weimar : Böhlau, 1980. – 520 S.
250. Schubart-Fikentscher G. Das Eherecht im Brunnen Schöffenbuch / Gertrud Schubart-Fikentscher. – Stuttgart : Kohlhammer 1935. – 205 S.
251. Schubart-Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart-Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.
252. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner-Verl. – 1952. – 27 S.
253. Ebel W. Das Stadtrecht von Goslar / Wilhelm Ebel. – Göttingen : Vandenhoeck Ruprecht, 1968. – 306 S.
254. Ebel W. Studie über ein Goslarer Ratsurteilbuch des 16 Jahrhunderts / Wilhelm Ebel. – Göttingen : Schwartz, 1961. – 137 S.
255. Ebel W. Das Rustringer Recht / Wilhelm Ebel, Wybren Jan. – Göttingen : Muster-Schmidt, 1963. – 179 S.
256. Ebel W. Die Willkür / Wilhelm Ebel. – Göttingen : Schwartz, 1953. – 78 S.
257. Kuhn W. Siedlungsgeschichte Oberschlesiens / Walter Kuhn. – Würzburg : Oberschlesischer Heimatverl., 1954. – 395 S.
258. Kuhn W. Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts / Walter Kuhn. – Marburg : J. G. Herder-Inst., 1968. – 170 S.
259. Kuhn W. Die zweimalige Lokation von Oppeln und die Besiedlung des nordöstlichen Oberschlesiens im 13. Jahrhundert / Walter Kuhn // Zeitschrift für Ostforschung. – 1977. – Bd. 26. – S. 244–270.

260. Kuhn W. Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung / Walter Kuhn. – Köln : Böhlau, 1973. – 450 S.
261. Kuhn W. Die Erschliessung des südlichen Kleinpolens im 13. und 14. Jahrhundert / Walter Kuhn // Zeitschrift für Ostforschung. – 1968. – № 17. – S. 401–480.
262. Kuhn W. Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung / Walter Kuhn // Zeitschrift für Ostforschung, 1971. – Bd. 20. – S. 1–69.
263. Thime H. Das Privatrecht der deutschen Städte / H. Thime // La Ville. – 1957. – Bd. 3. – S. 136–180.
264. Thime H. Die Magdeburger und Kulmer Stadtrechte im deutschen Osten / H. Thime // Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit. – Berlin : Siedler, 1986. – 405 S.
265. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
266. Timm A. Die Stadt des Mittelalters und die moderne Stadt. Versuch eines Vergleichs in wirtschaftlicher, technischer und gesellschaftlicher Hinsicht / A. Timm // Studium Generale. – 1963. – Jg. 16. – S. 519–525.
267. Willoweit D. Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Recht in Deutschland und Polen / D. Willoweit, W. Schlich // Rechtshistorische Reihe. – Frankfurt : Lang, 1980. – Bd. 10. – 192 S.
268. Ebel F. Aufzeichnung von Ratsurteilen und Schöffensprüchen im Lübecker und Magdeburger Rechtskreis / F. Ebel // Judicial Records, Law Reports, and the Growth of Case Law. – Berlin, 1989. – S. 123–141.
269. Ebel F. Brandenburg und das Magdeburger Recht // Beiträge zur Entstehung Entwicklung der Stadt Brandenburg im Mittelalter / F. Ebel ; herausgegeben von Winfried Schich. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1993. – S. 157–173.
270. Ebel F. Kulmer Recht – Probleme und Erkenntnisse // 750 Jahre Kulm und Marienwerder / F. Ebel ; hrsg. von Bernhart Jähmig u. Peter Letkemann. – Münster : Nicolaus-Copernicus-Verlag, 1983. – Bd. 8. – S. 9–26.
271. Ebel F. Die Magdeburger Schöppen und das Kirchenrecht / F. Ebel // Wege europäischer Rechtsgeschichte. Karl Kroeschell zum 60. Geburtstag / Rechtshistorische Reihe. – Frankfurt; Bern, 1987. – Bd. 60. – S. 64–74.
272. Ebel F. Die Magdeburger Schöppen und die Politik / F. Ebel // Recht und Rechtswissenschaft im mitteldeutschen Raum. Symposium für Ralf Lieberwirth anlässlich seines 75. Geburtstages. – Köln ; Weimar ; Wien, 1998. – S. 2–40.
273. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.
274. Там само.
275. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.
276. Lieberwirth R. Eike von Repchow und der Sachsenspiegel / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig :

Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1990. – Bd. 122. – H. 4. – 50 S.

277. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

278. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstein als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

279. Lück H. Die Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Osteuropa / Heiner Lück // der sassen speyghel. Sachsenspiegel-Recht-Alltag. Aus dem Leben gegriffen: Ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit. – Oldenburg, 1995. – Bd. 2. – S. 37–49.

280. Kobylec'kyj M. Das magdeburgische Recht als Quelle des Kodex von 1743 // Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red. : Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S.141–166.

281. Южков В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / В. Южков. – К. : Наукова думка, 1992. – 352 с.

282. Грацианский Н. Немецкий “Drang nach Osten” в фашистской историографии / Николай Грацианский // Против фашистской фальсификации истории. – Москва ; Ленинград, 1939. – 410 с.

283. Грацианский Н. Борьба славян и народов Прибалтики с немецкой агрессией в средние века / Николай Грацианский. – М., 1943. – 63 с. + 2 л. карт.

284. Королюк В. “Дранг нах Остен” и историческое развитие народов стран Центральной, Восточной и Юго–Восточной Европы в период феодализма / В. Королюк // Сов. Славяноведение. – 1966. – № 4. – С. 14–27.

285. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

286. Державин С. Вековая борьба славян с немецкими захватчиками / С. Державин. – М. : Изд–во Всеславянского комитета, 1943. – 96 с.

287. Неядлы З. “Дранг нах Остен” // Вековая борьба западных и южных славян против немецкой агрессии / под ред. проф. З.Р. Неядлы. – М. : Госполитиздат, 1944. – 224 с.

288. Дворниченко А. О предпосылках введения магдебургского права в городах западнорусских земель в XIV–XV вв. / А.О. Дворниченко // Вестник Ленинград. гос. ун-та. – 1982. – № 2 : История. Язык. Литература. – Вып. 1. – С. 105–108.

289. Кром М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско–литовских отношений в конце XV – первой трети XVI века / М. Кром. – М., 1995. – 292 с.

290. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевський. – СПб, 1996. – 155 с.
291. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевський. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.
292. Круглова Т. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета / Т. Круглова. – Киев : Знання, 1999. – 34 с.
293. Довнар-Запольский М. Акты Литовско-Русского государства / под ред. М. Довнар-Запольского. – М., 1899. – Вып. 1. : 1390–1529. – 258 с.
294. Довнар-Запольскі М. Гісторыя Беларусі / М. Довнар-Запольскі. – Минск, 1994. – 510 с.
295. Пичета В. Литовско-Русское государство / В. Пичета // Русская история в очерках и статьях. – М., 1909. – Т. 2. – 439 с.
296. Пічэта У. Гісторыя Беларусі / У. Пічэта. – Минск, 2005. – 178 с.
297. Бондарук Т. Пічета Володимир Іванович / Т. Бондарук // Юридична енциклопедія: у 6-ти томах / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – Т. 4. – 717 с.
298. Дружчыц В. Беларускія месцы у гістарычнай літаратуры / В. Дружчыц // Історычна-археалагічны зборнік. – Минск, 1927. – С. 387–409.
299. Дружчыц В. Войты і іх улада у беларускіх гаспадарскіх месцах з майдэборскім правам / В. Дружчыц // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. Працы клясы гістарыі. – Кн. 3. Т. 2. – Минск, 1928. – С. 241–298.
300. Копыцкий З. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII века / З. Копыцкий. – Минск, 1975. – 192 с.
301. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.
302. Карпачев А. Феодальные юриды в Королевских городах Белоруссии XVII–XVIII веков: к вопросу о формах землевладения в городах Речи Посполитой / А. Карпачев // Советское славяноведение. – 1968. – № 6. – С. 27–38.
303. Грицкевич А. Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI–XVIII в.) / А. Грицкевич. – Минск : Навука і тэхніка, 1979. – 152 с.
304. Юхо Я. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. / Я. Юхо. – Минск, 1978. – 143 с.
305. Юхо Я. Короткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі / Я. Юхо. – Минск, 1992. – 268 с.
306. Келер В. Реаліі жыцця і побыту у серэдневяковай Германіі згодна звесткам з “Саксонскага Люстра” : [тэкст] / Келер Вольга : дыс. канд. гіст. навук. – Минск, 1999. – 17 с.
307. Келер В. Магдебургские права / Келер Вольга // Спадчына. – 1997. – № 5(125). – С. 90–101.
308. Гардзееў Ю. Магдебурсепя Гародня. – Гародня – Wrocław, 2008. – 383 с.
309. Карпавіціене J. Das sächsisch-magdeburgische Recht in Litauen: Forschungsstand, Forschungsfelder und Perspektiven // Rechts- und Sprachtransfer in

Mittel– und Osteuropa: Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red.: Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht. – S. 75–103.

310. Там само.

311. Юргинис Ю. Судьба магдебургского права в литовских городах / Ю. Юргинис // История СССР, 1975. – № 4. – С. 145–148.

312. Там само.

313. Karpaviciene J. Das sächsisch–magdeburgische Recht in Litauen: Forschungsstand, Forschungsfelder und Perspektiven // Rechts– und Sprachtransfer in Mittel– und Osteuropa: Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red.: Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht. – S. 75–103.

314. Там само.

315. Там само.

316. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

317. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów, Nakł. Księjarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. – Т. 1 : Korona. – 214 s.

318. Balzer O. O niemcach w Polsce / Oswald Balzer // Kwartalnik historyczny. – 1911. – Т. XXV. – S. 439–444.

319. Падох Я. Історія Західно-Європейського права / Ярослав Падох. – Мюнхен : УВУ, 1947. – Ч. 1. : Історія німецького права. – 220 с.

320. Бромлей Ю. В. Очерк теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М., 1983. – 425 с.

321. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель ; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К., 1995. – 543 с.

322. Тихомиров О.Д. Юридична компаративістика : філософсько-методологічні засади : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / О.Д. Тихомиров. – К., 2006, – 35 с.

323. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

324. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський-Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

325. Іваницький-Василенко С. Джерела магдебурзького права в Західній Русі і Гетьманщині. Доклад прочитаний в Постійній комісії для виучування західноруського та вкраїнського права при Всеукраїнській академії наук / С. Іваницький-Василенко // Правова держава. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 123–130.

326. Толочко П.П. Київська Русь / П.П.Толочко. – К. : “Абрис”, 1996. – 357 с.

327. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні : історико-правове дослідження / П.Ф. Гураль. – Львів : Львів. ДУВС “Край”, 2008. – 461.
328. Zientara B. Die deutschen Einwanderer in Polen vom 12. bis zum 14. Jahrhundert / Benedykt Zientara // Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte : Reichenau-Vorträge 1970–1972 / hrsg. von Walter Schlesinger. – Sigmaringen : Thorbecke, 1975. – S. 333–348.
329. Conrad H. Deutsche Rechtsgeschichte : ein Lehrbuch / Hermann Conrad. – Bd. 1 : Frühzeit und Mittelalter. – Karlsruhe : C. F. Mueller, 1962. – 496 S.
330. Мак-Ніл В. Піднесення заходу. Історія людського суспільства з авторською ретроспективною передмовою / В.Мак-Ніл ; пер., за заг ред. А.С. Воликаном та ін. – К., 2002. – 642 с.
331. Правовий звичай як джерело українського права IX–XIX ст./ за ред. І.Б. Усенка.– К. : Наук. думка, 2006. – 278 с.
332. Рабінович П. Сутність праворозуміння / Петро Рабінович // Право України. – 2007. – № 9. – С. 3–7.
333. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (феномен та об’єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Ю.П. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – 280 с.
334. Тарановський Ф.В. Обзоръ памятников магдебургского права западнорусскихъ городов литовской эпохи / Ф.В. Тарановський. – Варшава, 1897. – 201 с.
335. Кіселичник В. Міське право та самоврядування громади Львова (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія / В.Кіселичник. – Львів : ЛьвДУВС ; “Край”, 2008. – 352 с.
336. Луць Л. Сучасні правові системи світу : навч. посіб. / Людмила Луць. – Львів : Юридичний факультет. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. – 279 с.
337. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монографія / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
338. Там само.
339. Резніков А. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис) / А. Резніков. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 207 с.
340. Віслобоков К.А. Проблеми джерелознавства історії українського права / К.А. Віслобоков // Архіви України. – 2002. – № 1–3. – С. 24–34.
341. Заяць О. А. Міське громадянство Львова XV–XVIII ст. (за реєстрами прийняття до міського права) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О.А. Заяць. – Львів, 2005. – 18 с.
342. Толкачова Н.Є. Середньовічне звичаєве міське право / Н.Є. толкачова // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2002. – Вип. 48. – С. 255. – (Юридичні науки).
343. Лобода Ю.П. Правова традиція українського народу (... та об’єкт загальнотеоретичного ...) / Ю.П. Лобода. – Львів : Світ, 2009. – 28 с.
344. Там само.
345. Там само.

346. Гримич М.В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX – початку XX ст. / М.В. Гримич. – Х., 2004. – 588 с.

347. Нерсесянц В.С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина : предисловие // Рулан Н. Юридическая антропология / пер. С франц. – М.: БН, 1999. – 548 с.

348. Бігун В. Антропология права : предмет, система, методология, статус та функції / В. Бігун // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Третього всеукраїнського „круглого столу”, 23–24 листопада 2007 р. – Львів : Сполом, 2008. – С.42.

349. Там само.

350. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н.М. Оніщенко. – К. : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.

351. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

352. Подоляк Н.Г. Приватносенйоральні міста Мекленбурга і торгово-політична система Ганзи у XII–XV століттях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н.Г. Подоляк. – К., 1999. – 36 с.

353. Дятлов В.О. Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація (друга половина XV – перша половина XVII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : спец. 07.00.02 – всесвітня історія / В.О. Дятлов. – К., 1998. – 35 с.

354. Журбелюк Г. Правова ментальність як об’єкт дослідження і предмет юридичної антропології / Г. Журбелюк // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Третього всеукраїнського „Круглого столу”, 23–24 листопада 2007 р. – Львів : Сполом, 2008. – С. 155.

355. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Леонід Зашкільняк. – Львів : ПАІС, 2007. – 312 с.

356. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппемус ; пер. з нім.; під ред. проф. Є.М.Причепія. –К.: Тандем, 2000. – 300 с.

357. Тихомиров О.Д. Юридична компаративістика : філософсько-методологічні засади : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.12 “Філософія права” / О.Д. Тихомиров. – К., 2006, – 35 с.

358. Резнік О.І. Періодизація історико-правового процесу: концептуальні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.І. Резнік. – Одеса, 2008. – 17 с.

359. Винниченко О. Дослідження проблем середньовічної європейської історії // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть : здобутки і проблеми :

колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 406 с.

360. Там само.

361. Там само.

362. Ромашов Р.А. Типология государства в контексте сравнительного государственоведения: Открытая лекция / Р.А.Ромашов. – К. : Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины ; Киевський національний університет імені Тараса Шевченка ; Изд-во „Логос”, 2009. – Вип. 15. – С.6. – (Серия научно-методических изданий “Академия сравнительного правоведения”).

363. Gaupp E.-Th. Deutsche Stadtrechte des Mittelalters : 2 Bände in e. Bd. / mit Rechtsgeschichtl. Erl. hrsg. [von] Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, Max, 1851–1852. – Aalen : Scientia, 1966. – XL, 274 S.

364. Там само.

365. Там само.

366. Там само.

367. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

368. Gaupp E.-Th. Deutsche Stadtrechte des Mittelalters : 2 Bände in e. Bd. / mit Rechtsgeschichtl. Erl. hrsg. [von] Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, Max, 1851–1852. – Aalen : Scientia, 1966. – XL, 274 S.

369. Там само.

370. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

371. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

372. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

373. Gaupp E.-Th. Deutsche Stadtrechte des Mittelalters : 2 Bände in e. Bd. / mit Rechtsgeschichtl. Erl. hrsg. [von] Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, Max, 1851–1852. – Aalen : Scientia, 1966. – XL, 274 S.

374. Там само.

375. Там само.

376. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

377. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

378. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

379. Там само.

380. Köttschke R. Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten / Rudolf Köttschke. – Leipzig: Hirzel, 1941. – 66 S.

381. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
382. Там само.
383. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
384. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
385. Sprandel R. Markt // Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte / Hrsg. Albrecht Cordes ; Hrsg. Heiner Lück ; Hrsg. Dieter Werkmüller ; bearb. von Ruth Schmidt–Wiegand. – Berlin : Erich Schmidt. – Bd. 3. – 2016 Sp.
386. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.
387. Там само.
388. Там само.
389. Там само.
390. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
391. Там само.
392. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
393. Schweinhörer B. Aus der Geschichte des Magdeburger Domkapitels // Beiträge zur Geschichte des Erzbistums Magdeburg / B. Schweinhörer. – Leipzig, 1968. – S. 87–122.
394. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
395. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
396. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.
397. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
398. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.
399. Keutgen F. Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte / Friedrich Keutgen. – Berlin, 1901. – Bd. 1. : Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte. (перевидання : Keutgen F. Ausgewählte Urkunden

zur deutschen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte . – Aalen : Scintia Verl, 1965. – XXXVII, 671 S.

400. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

401. Tam CAMO.

402. Tam CAMO.

403. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

404. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

405. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

406. Schlesinger W. Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters / Walter Schlesinger. – Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, [1961]. – 490 S.

407. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.

408. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

409. Tam CAMO.

410. Blaschke K. Studien zur Frühgeschichte des Städtewesens im Sachsen: Festschrift für Walter Schlesinger B. I. / K. Blaschke // Mitteldeutsche Forschungen 74/1. – Köln ; Wien, 1936. – S. 333–381.

411. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

412. Tam CAMO.

413. Tam CAMO.

414. Tam CAMO.

415. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

416. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

417. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.

418. Там само.
419. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
420. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
421. Там само.
422. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.
423. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
424. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.
425. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.
426. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.
427. Там само.
428. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
429. Там само.
430. Там само.
431. Там само.
432. Там само.
433. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.
434. Там само.
435. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmannen in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.
436. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
437. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmannen in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.
438. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen

Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

439. Tam caMo.

440. Tam caMo.

441. Tam caMo.

442. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

443. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

444. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

445. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

446. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

447. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

448. Tam caMo.

449. Tam caMo.

450. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

451. Tam caMo.

452. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

453. Tam caMo.

454. Tam caMo.

455. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

456. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

457. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen

- Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.
458. Там само.
459. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
460. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.
461. Там само.
462. Там само.
463. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.
464. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.
465. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
466. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.
467. Там само.
468. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
469. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
470. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.
471. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
472. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner-Verl. – 1952. – 27 S.
473. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.
474. Там само.
475. Там само.
476. Schubart-Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart-Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.
477. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen

Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

478. Там само.

479. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

480. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

481. Там само.

482. Schlenker G. Das Magdeburger Burggrafenamt und Schultheißentum zu Halle/Saale / G. Schlenker // Hanse-Städte-Bünde : die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 / Hrsg. von Matthias Puhle // Magdeburger Muzeumschripte. – Magdeburg, 1996. – № 4. – S. 129–137.

483. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

484. Schlenker G. Das Magdeburger Burggrafenamt und Schultheißentum zu Halle/Saale / G. Schlenker // Hanse-Städte-Bünde : die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 / Hrsg. von Matthias Puhle // Magdeburger Muzeumschripte. – Magdeburg, 1996. – № 4. – S. 129–137.

485. Lück H. Das Gericht der Burggrafen von Magdeburg zu Halle an der Saale / Heiner Lück // Vertrauen in den Rechtsstaat. Beiträge zur deutschen Einheit im Recht. Festschrift für Walter Remmers / Hg. v. J. Goydke, D. Rauschning. – Köln; Berlin; Bonn; München: Heymann, 1995. – S. 687–701.

486. Lötze H. Die Burggrafen von Magdeburg aus dem Querfurter Hause / Helmut Lötze. – Dissertation. – Greifswald, 1950. – 287 S.

487. Schlenker G. Das Magdeburger Burggrafenamt und Schultheißentum zu Halle/Saale / G. Schlenker // Hanse-Städte-Bünde : die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 / Hrsg. von Matthias Puhle // Magdeburger Muzeumschripte. – Magdeburg, 1996. – № 4. – S. 129–137.

488. Lück H. Das Gericht der Burggrafen von Magdeburg zu Halle an der Saale / Heiner Lück // Vertrauen in den Rechtsstaat. Beiträge zur deutschen Einheit im Recht. Festschrift für Walter Remmers / Hg. v. J. Goydke, D. Rauschning. – Köln; Berlin; Bonn; München: Heymann, 1995. – S. 687–701.

489. Там само.

490. Brünneck von W. Das Burggrafenamt und Schultheißentum in Halle und Magdeburg : sowie die Umbildung dieser Ämter durch das magdeburgisch-schlesische und kulmisch-preußische Recht / Wilhelm von Brünneck // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung. – Berlin, 1908. – Bd. 29. – 125 S.

491. Schlenker G. Das Magdeburger Burggrafenamt und Schultheißentum zu Halle/Saale / G. Schlenker // Hanse-Städte-Bünde : die sächsischen Städte zwischen Elbe

und Weser um 1500 / Hrsg. von Matthias Puhle // Magdeburger Muzeumschifte. – Magdeburg, 1996. – № 4. – S. 129–137.

492. Там само.

493. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost / A. Timm // Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. – 1960. – Bd. 2. – S. 71–96.

494. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

495. Там само.

496. Там само.

497. Heck P. Der Sachsenspiegel und die Stände der Freien / Philipp von Heck. – Halle : M. Niemeyer, 1905 (перевидання : Beiträge zur Geschichte der Stände im Mittelalter II. – Aalen, 1964. – 861 S.

498. Там само.

499. Laband P. Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffenrecht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts / Paul Laband. – Berlin : Dümmler, 1863. – 226 S.

500. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

501. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmannen in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

502. Там само.

503. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

504. Там само.

505. Heck P. Der Sachsenspiegel und die Stände der Freien / Philipp von Heck. – Halle : M. Niemeyer, 1905 (перевидання : Beiträge zur Geschichte der Stände im Mittelalter II. – Aalen, 1964. – 861 S.

506. Там само.

507. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

508. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmannen in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

509. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

510. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

511. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

512. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

513. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

514. Tam camo.

515. Tam camo.

516. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

517. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

518. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

519. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

520. Tam camo.

521. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

522. Tam camo.

523. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

524. Tam camo.

525. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

526. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

527. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

528. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

529. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

530. Tam camo.

531. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen

Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

532. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

533. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

534. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

535. Hertel G. Urkundenbuch der Stadt Magdeburg : in 3 Bd. / hrsg. von d. Histor. Komm. d. Provinz Sachsen ; bearb. von Gustav Hertel. – Halle, 1892–1896. (перевид. : Hertel G. Urkundenbuch der Stadt Magdeburg. – Aalen : Scientia–Verlag, 1975–1978. – 3 V.

536. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

537. Там само.

538. Lück H. Der Magdeburger Schöffenstuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung / Heiner Lück // Hanse–Städte–Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. – Magdeburg, 1996. – № 4. – Bd. 1. – S. 138–151.

539. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

540. Там само.

541. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

542. Там само.

543. Там само.

544. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

545. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

546. Там само.

547. Koebner R. Lokatio. Zur Begriffssprache und Geschichte der deutschen Kolonisation / Richard Koebner // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. – Breslau, 1929. – T. 63. – S. 1–32.

548. Там само.

549. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

550. Menzel J. Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts / J. Menzel // Studien zum Urkundenwesen zur Siedlungs- Rechts- und Wirtschaftsgeschichte einer ostdeutschen Landschaft im Mittelalter. – Würzburg : Holzner Verlag, 1977. – 482 S.

551. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygiel ; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny. – Lublin : UMCS, 1989. – 358 s.

552. Заєць А. До історії правової локації українських міст XVI – першої половини XVII ст. Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках / А. Заєць // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 83–98.

553. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

554. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

555. Там само.

556. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

557. Ковальский Н. Источники по социально-экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века : структура источниковой базы / Н. Ковальский. – Днепропетровск : Изд. ДГУ, 1982. – 36 с.

558. Menzel J. Die schlesischen Lokationsurkunden des 13. Jahrhunderts / J. Menzel // Studien zum Urkundenwesen zur Siedlungs- Rechts- und Wirtschaftsgeschichte einer ostdeutschen Landschaft im Mittelalter. – Würzburg : Holzner Verlag, 1977. – 482 S.

559. Заєць А. До історії правової локації українських міст XVI – першої половини XVII ст. Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках / А. Заєць // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 83–98.

560. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

561. Заєць А. До історії правової локації українських міст XVI – першої половини XVII ст. Локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках / А. Заєць // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 83–98.

562. Там само.

563. Szczygiel R. Etapy lokacji miast nadbużańskich w XIV–XV wieku. Jedna czy lokacje Chełma na prawie niemieckim / Ryszard Szczygiel // Ojczyzna bliższa i dalsza. – Kraków; 1993. – S. 12–28.

564. Piekarczyk S. Studia z dziejów miast polskich w XIII–XIV w.: rola miast w walce o zjednoczenie ziem polskich i we wcześniejszym okresie monarchii stanowej do 1370 r. / S. Piekarczyk. – Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk., 1955. – 323 s.

565. Buczek K. Targi i miasta na prawie polskim (okres wczesnośredniowieczny) / Karol Buczek. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1964. – 140 s.

566. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

567. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

568. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

569. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

570. Schranil R. Stadtverfassung nach Magdeburger Recht: Magdeburg und Halle / von Rudolf Schranil. – Breslau : Markus, 1915. – XII, 379 S.

571. Goerlitz T. Die Anfänge der Schöffen, Bürgermeister und Ratmänner in Magdeburg / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1947. – № 65. – S. 71–85.

572. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

573. Там само.

574. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.

575. Там само.

576. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

577. Там само.

578. Там само.

579. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.

580. Ebel F. Brandenburg und das Magdeburger Recht // Beiträge zur Entstehung Entwicklung der Stadt Brandenburg im Mittelalter / F. Ebel ; herausgegeben von Winfried Schich. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1993. – S. 157–173.

581. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

582. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der

Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

583. Там само.

584. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

585. Becker W. Magdeburger Recht in der Lausitz / Walter Becker. – Stuttgart : Kohlhammer. – 1931. – 108 S.

586. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

587. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

588. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

589. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

590. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.

591. Там само.

592. Там само.

593. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

594. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.

595. Stadtmüller G. Geschichte Südosteuropas / Verfas. Georg Stadtmüller. – München; Wien : Oldenbourg, 1976. – 527 S.

596. Piirainen T. Deutsche Siedler und deutschsprachige Gesetze in der wirtschaftlichen Entwicklung der Slowakei / Ilpo Tapani Piirainen // Die Deutschen in Ostmittel und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache / Hg. v. G. Grimm, K. Zach. – München, 1996. – Bd. 2. – S. 133–151.

597. Там само.

598. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

599. Kuchár R. Žilinská právna kniha. Magdeburské právo / Rudolf Kuchar. – Bratislava, 1993. – 148 s.

600. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

601. Piirainen T. Deutsche Siedler und deutschsprachige Gesetze in der wirtschaftlichen Entwicklung der Slowakei / Ilpo Tapani Piirainen // Die Deutschen in Ostmittel und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache / Hg. v. G. Grimm, K. Zach. – München, 1996. – Bd. 2. – S. 133–151.

602. Grothausmann K.-H. Das Stadtbuch von Korpfen (Krupina), Edition, Darstellung der Graphien, Glossar, Bochum / Karl-Heinz Grothausmann. – Frankfurt am Mein ; Bern ; Las Vegas, 1977. – 342 S.

603. Piirainen T. Das Recht der Spis / Zips. Ilpo Tapani Piirainen und Mária Papsonová // Texte und Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. – Oulu, 1992. – Bd. 2. (= Veröffentlichungen des Germanistischen Instituts der Universität Oulu 8). – S. 337–670.

604. Kuchar R. Z jazykaej nemecko-slovenskej problematiky prekladu magdeburskeho prava // Wort und Name deutsch-slavischer Sprachkontakt : Ernst Eichler, von seinen Schülern und Freunden / hrsg. von Karlheinz Hengst, D. Krujer, N. Wolthe, Miterbeib v. I. Bily. – Weimar ; Wien, 1997. – 569 S.

605. Lück H. Einführung: Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas / Heiner Lück // IVS SAXONICO-MAIDEBURGENSE IN ORIENTE. – Berlin, 2003. – Bd. 1: Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht / Hg. v. Ernst Eichler. - Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S. 1–28.

606. Там само.

607. Fügedi E. Buda und Pest / hrsg. von Robert-Henri Bautier// Lexikon des Mittelalters (Lex MA). – München ; Zürich: Lexma-Verl., 1993. – Bd. 2. – S. 899–902.

608. Johanek P. Ofener Stadtrechtsbuch // Die deutsche Literatur des Mittelalters, Verfasserlexikon / Begr. v. W. Stammer fortged von K. Langosch. – Berlin ; New York, 1989.– Bd. 7. – S.487–521.

609. Lück H. Einführung: Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas / Heiner Lück // IVS SAXONICO-MAIDEBURGENSE IN ORIENTE. – Berlin, 2003. – Bd. 1: Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht / Hg. v. Ernst Eichler. - Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S. 1–28.

610. Das Ofner Stadtrecht : Eine deutschsprachige Rechtssammlung d.15. Jahrhunderts aus Ungarn / Verfasser Karl MollayWeimar : Böhlau. – 237 S.

611. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

612. Planitz H. Die deutsche Stadt im Mittelalter: von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen / H. Planitz. – Weimar : Böhlau, 1980. – 520 S.

613. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

614. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

615. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

616. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

617. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

618. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

619. Там само.

620. Maleczyński K. Najstarsze targi w Polsce i stosunek ich do miast przed kolonizacją na prawie niemieckim / Karol Maleczyński. – Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1926. – 204 s.

621. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

622. Warschauer A. Geschichte der Stadt Gnesen / A. Warschauer. – Posen : Histor. Gesellsch. f. d. Provinz Posen, 1918. – VI, 488 S.

623. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

624. Maisel W. Sądownictwo miasto Poznania do końca XVI wieku / Witold Maisel. – Poznań : Państw. Wydaw. Nauk., 1961. – 413 s.

625. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

626. Wuttke H. Städtebuch des Landes Posen / H. Wuttke. – Leipzig: Weigel, 1877. – 472 S.

627. Brust H. Początki i rozwój miast w dorzeczu środkowej Warty dolnej Webny / Hilaria Brust // Roczniki Historyczne. – Poznań : Tow. Miłośników Historji, 1986. – № 52. – 251 s.

628. Warschauer A. Geschichte der Stadt Gnesen / A. Warschauer. – Posen : Histor. Gesellsch. f. d. Provinz Posen, 1918. – VI, 488 S.

629. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

630. Там само.

631. Там само.

632. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

633. Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich (Die Stadtgründung zu deutschem Recht im eigentlichen Großpolen im Mittelalter) / Oskar Lange // Pamiętnik Historyczno–Prawny. – Lwów, 1925. – Bd. 1. – H. 5. – 76 s.

634. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

635. Ebel W. Deutsches Recht im Osten / Wilhelm Ebel. – Kitzingen : Holzner–Verl. – 1952. – 27 S.

636. Łabęcki H. Górnictwo w Polsce : opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno–statystycznym i prawnym. T. 2 / Hieronim Łabęcki. – Warszawa : [s.n.], 1841. – XX, 551 s.

637. Bąkowski K. Dzieje Krakowa (z 12 planami i 150 rycinami) / Klemens Bąkowski. – Kraków : Spółka Wydaw. Polska, 1911. – XV, [1], 491 s.

638. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

639. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

640. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

641. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

642. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

643. Barycz H. Stary Sącz poprzez stulecia / H. Barycz // Małopolskie Studia Historyczne / Polskie Towarzystwo Historyczne. – Kraków, 1958. – Z. 3–4.

644. Dąbrowski J. Czy Kazimierz i Kleparz założono jako miasta konkurencyjne dla Krakowa. Prace z dziejow Polski feudalnej / J. Dąbrowski. – Kraków, 1960. – 157 s.

645. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

646. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

647. Там само.

648. Там само.

649. Berdecka A. Lokacje miast Królewskich w Małopolsce w latach 1333–1370. Cronologia i rozmieszczenie / A. Berdecka // *Przegląd Historyczny*. – 1974. – T. 65. – 182 s.

650. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry / Zdzisław Kaczmarczyk. – Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. – 267 s.

651. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

652. Chlopocka H. Lokacja Szczecina na prawie niemieckim / H. Chlopocka // *Przegląd Zachodni*. – Poznań, 1952. – Nr3–4. – S.612–626.

653. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

654. Там само.

655. Rozenkranz E. Geneza miasta Lubusz [Die Entstehung der Stadt Lebus] / Edwin Rozenkranz // *Przegląd Zachodni*. – 1953. – T. 9. – H. 9/10. – S. 279–308.

656. Szczepaniak R. Początki miast lubuskich / R. Szczepaniak // *Biblioteka Lubuska*. – Poznań, 1958. – Z. 1. – 50 s.

657. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

658. Jaworski J. Przywileje miejskie na prawo niemieckie w Wielkim Księstwie Litewskim // *Rocznik Prawniczy Wilenski*. – Wilno, 1929. – T.3. – S.45–53.

659. Bardach J. Miasta na prawie Magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia / Juliusz Bardach // *Kwartalnik historyczny*. – 1980. – № 1. – S.21–51.

660. Юргинис Ю. Судьба магдебургского права в литовских городах / Ю. Юргинис // *История СССР*, 1975. – № 4. – С. 145–148.

661. Там само.

662. Там само.

663. Bardach J. Miasta na prawie Magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stulecia / Juliusz Bardach // *Kwartalnik historyczny*. – 1980. – № 1. – S.21–51.

664. Там само.

665. Юргинис Ю. Судьба магдебургского права в литовских городах / Ю. Юргинис // *История СССР*, 1975. – № 4. – С. 145–148.

666. Там само.

667. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

668. Keller O. Geschichte, Quellen und Literatur des Magdeburger Rechts in Weißrussischen Ortschaften des Großfürstentums Littauen / O. Keller // *IVS Saxonico-Maidebyrgense in oriente*. – Berlin, 2003. – Bd. 1 : Rechts- und Sprechtransfer in Mittel- und Osteuropa, Sachsenspiegel und Magdeburgerrecht. – S.103–140.

669. Юргинис Ю. Судьба магдебургского права в литовских городах / Ю. Юргинис // История СССР, 1975. – № 4. – С. 145–148.

670. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

671. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

672. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

673. Keller O. Geschichte, Quellen und Literatur des Magdeburger Rechts in Weißrussischen Ortschaften des Großfürstentums Littauen / O. Keller // IVS Saxonico-Maidebyrgense in oriente. – Berlin, 2003. – Bd. 1 : Rechts- und Sprechtransfer in Mittel- und Osteuropa, Sachsenspiegel und Magdeburgerrecht. – S.103–140.

674. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

675. Jakowliw A. Das deutsche Recht in Weißruthenien / Andrij Jakowliw. – Berlin, 1944. – 97 S.

676. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

677. Jakowliw A. Das deutsche Recht in Weißruthenien / Andrij Jakowliw. – Berlin, 1944. – 97 S.

678. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

679. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

680. Jakowliw A. Das deutsche Recht in Weißruthenien / Andrij Jakowliw. – Berlin, 1944. – 97 S.

681. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

682. Keller O. Geschichte, Quellen und Literatur des Magdeburger Rechts in Weißrussischen Ortschaften des Großfürstentums Littauen / O. Keller // IVS Saxonico-Maidebyrgense in oriente. – Berlin, 2003. – Bd. 1 : Rechts- und Sprechtransfer in Mittel- und Osteuropa, Sachsenspiegel und Magdeburgerrecht. – S.103–140.

683. Копыцкий З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копыцкий // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

684. Там само.

685. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

686. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

687. Полное собрание русских летописей. – Т.2. : Ипатьевская летопись. – М., 1962. – XVI, 938, 87 с.

688. Там само.

689. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

690. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

691. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

692. Doroshenko D. Das deutsche Recht in der Ukraine / D. Doroshenko // Zeitschrift für Geschichte Osteuropes. – N 4. – 1931. – S. 502–520.

693. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

694. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

695. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

696. Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

697. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

698. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

699. Fenczak A. Lwów i Przemyśl. Z rozważań nad fazami rozwojowymi procesów wprowadzania prawa niemieckiego w ośrodkach Rusi Halicko–

Włodzimierskiej w XIII i XIV wieku / A. Fenczak // Rocznik Przemyski. – 1997. – Т. 33. – S.52–64.

700. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

701.. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

702. Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa: Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych / Andrzej Janeczek // Rocznik Lwowski. – 1994. Т. 3. – S. 7–36.

703. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

704. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

705. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

706. Кобилецький М. Надання місту Львову магдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун–ту : Сер. Юрид. – 2001. – Вип. 36.– С. 60–64.

707. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

708. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – Н. 1. – 34 S.

709. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

710. Історія Львова : у 3 т. Т. 1: 1256–1772 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Центр Європи, 2006. – 296 с.

711. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

712. Там само.

713. Там само.

714.. Там само.

715. Там само.

716. Там само.

717. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

718. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

719. Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. – Poznań ; Warszawa, 1877. – № 511. – 368 s.

720. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

721. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

722. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

723. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

724. Tam samo.

725. Tam samo.

726. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

727. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

728. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

729. Tam samo.

730. Kieferling K. Pieczęcie i herby miasta Jarosławia / K. Kieferling // Materiały i Studia Muzne. – 1982. – № 5. – S. 118–129.

731. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

732. Przywilej lokacyjny miasta Jarosławia z 1375 roku / oprac. J. Kus. – Jarosław, 1995. – 17 s.

733. Tam samo.

734. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

735. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

736. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

737. Там само.

738. Janeczek A. Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileja wojtowskiego // *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej.* – Wrocław ; Praha, 2002. – S. 177–189.

739. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

740. Janeczek A. Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileja wojtowskiego // *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej.* – Wrocław ; Praha, 2002. – S. 177–189.

741. Werdt C. Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien Okzidentalisation der Ukraine und Weißrusslands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit / C. Werdt // *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte.* – Bd. 66. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2006. – 326 S.

742. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (*Forschungen zum deutschen Recht*). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

743. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

744. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

745. Szczygiel R. Rola przywilejów locacyjnych w procesie powstawania miast w XV do XVII w. na przykładzie Uchan / Ryszard Szczygiel // *Rocznik Lubelski.* – 1985–1986. – S. 51–79.

746. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

747. Kamińska K. Lokacji miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. (studium historycznoprawne) / K. Kamińska. – Toruń, 1990. – 235 s.

748. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

749. Там само.

750. Budzynowski W. Kronika miasta Sambora, zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora / W. Budzynowski. – Sambor, 1891. – 52 s.

751. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – T. 1. – 492 s.

752. Там само.

753. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // *Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид.* – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

754. Kuhn W. Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts / Walter Kuhn. – Marburg : J. G. Herder–Inst., 1968. – 170 S.

755. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

756. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

757. Там само.

758. Там само.

759. Там само.

760. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

761. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

762. Там само.

763. Там само.

764. Там само.

765. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

766. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

767. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1880. – T. 8 : Dyplomatarjusz kapituły przemyskiej obrządku łacińskiego / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – VI+352 s.

768. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

769. Там само.

770. Там само.

771. Там само.

772. Там само.

773. Там само.

774. Там само.

775. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

776. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

777. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko–ruskiego : Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. / Andrzej Janeczek ; Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk ; Instytut Historii Kultury Materialnej PAN. – Warszawa, 1993. – 386, [2] s.

778. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

779. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1872. – T. 3 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 313 s.

780. Prochaska A. Historia miasta Stryja / Antoni Prochaska. – Lwów : Nakł. m. Stryja, 1926. – 274 s.

781. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

782. Там само.

783. Там само.

784. Там само.

785. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

786. Zdrójkowski Z. Lokacje osad Targowych, Klasztorowych i miast na prawie średzkim (1233–1477) / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, Regiony i prawa Średzkiego. – Wrocław : Acta Universitatis Wratislaviensis, 1990. – № 980. – H. 70. – S. 215–224.

787. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

788. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

789. Там само.

790. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

791. Там само.

792. Царьова Н. Привілей Волчка Прислужича на надання магдебурзького права ново заснованому місту Рогатину / Н. Царьова // Рогатинська земля: історія та сучасність : матеріали першої наукової конференції, 24–25 березня 1995 р. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЛДУ ім. І. Франка та ін. – Львів ; Рогатин, 1995. – 287 с.

793. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

794. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

795. Tam samo.

796. Tam samo.

797. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

798. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1883. – T. 9 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 340 s.

799. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

800. Tam samo.

801. Uranowicz B. Przywileje miasta Złoczowa i jego okolicy / B. Uranowicz. – Złoczów, 1897. – 44 s.

802. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

803. Tam samo.

804. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

805. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

806. Tam samo.

807. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

808. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygiel ; Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny. – Lublin : UMCS, 1989. – 358 s.

809. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

810.. Tam samo.

811. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygiel ; Uniwersytet Marii Curie–Skołodowskiej. Wydział Humanistyczny. – Lublin : UMCS, 1989. – 358 s.

812. Tam samo.

813. Tam samo.

814. Tam samo.

815. Tam samo.

816. Tam samo.

817. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygiel ; Uniwersytet Marii Curie–Skołodowskiej. Wydział Humanistyczny. – Lublin : UMCS, 1989. – 358 s.

818. Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko–ruskiego : Województwo Bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. / Andrzej Janeczek ; Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk ; Instytut Historii Kultury Materialnej PAN. – Warszawa, 1993. – 386, [2] s.

819. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

820. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku / Ryszard Szczygiel ; Uniwersytet Marii Curie–Skołodowskiej. Wydział Humanistyczny. – Lublin : UMCS, 1989. – 358 s.

821. Tam samo.

822. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.

823. Alexandrowicz S. Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim / S. Alexandrowicz // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – № 3. – S. 413–428.

824. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

825. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.

826. Tam samo.

827. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

828. Uranowicz B. Przywileje miasta Złoczowa i jego okolicy / B. Uranowicz. – Złoczów, 1897. – 44 s.

829. Barącz S. Pamiątki miasta Stanisławowa / Sadok Barącz. – Lwów : Konwent WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu, 1858. – 191, [1] s.

830. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

831. Uranowicz B. Przywileje miasta Złoczowa i jego okolicy / B. Uranowicz. – Złoczów, 1897. – 44 s.
832. Barącz S. Pamiątki buczackie / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1882. – 168 s.
833. Barącz S. Pamiątki jazłowieckie / Sadok Barącz. – Lwów : [s.n.], 1862. – [8], 230 s.
834. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.
835. Schmid H. F. Das deutsche Recht in Polen / H. F. Schmidt // Deutschland und Polen. Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen / Hg. v. A. Brackmann. – München ; Berlin : Oldenbourg, 1933. – S. 64–80.
836. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.
837. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
838. Doroshenko D. Das deutsche Recht in der Ukraine / D. Doroshenko // Zeitschrift für Geschichte Osteuropes. – N 4. – 1931. – S. 502–520.
839. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
840. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
841. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
842. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
843. Alexandrowicz S. Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim / S. Alexandrowicz // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1980. – № 3. – S. 413–428.
844. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
845. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – T. 1. – S. 723, IV, [1] s.

846. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

847. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

848. Там само.

849. Там само.

850. Źródła dziejowe. Ziemie ruskie. Wolyń i Podole. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 12–40.

851. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – Т. 1. – S. 723, IV, [1] s.

852. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

853. Там само.

854. Там само.

855. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

856. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

857. Білоус Н. Розвиток самоврядування в Житомирі в XV – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Київська старовина. – 2001. – №3. – С. 73–86.

858. Каманин И. Новые данные для истории киевского самоуправления в XVII веке / Иван Михайлович Каманин // Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями [по случаю 35-летия его учено-литературной деятельности (1868–1903 гг.)] / изд. под ред. М.Н. Ясинского. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1904. – XVIII, 465 с.

859. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

860. Щербина В. Боротьба Києва за автономію / В. Щербина // Київ та його околиці в історії і пам'ятках : Записки Історичної секції Української академії наук / під ред. М. Грушевського. – К., 1926. – Т. 22. – 475 с.

861. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

862. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 2 : 1599–1637. – 1865, [15], 288 с.

863. Круглова Т. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета / Т. Круглова. – Киев : Знання, 1999. – 34 с.
864. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
865. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12. – S. 113–126.
866. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 2 : 1599–1637. – 1865, [15], 288 с.
867. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
868. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.
869. Там само.
870. Там само.
871. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – Т. 1. – S. 723, IV, [1] s.
872. Там само.
873. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
874. Там само.
875. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
876. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.
877. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – Т. 1. – S. 723, IV, [1] s.
878. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.
879. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.
880. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20–х–40–х років XX століття / [упоряд. В. Андрейцев та ін.]. – К. : Прайм, |2000. – 214 с.
881. Там само.

882. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

883. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАУК), ф.57, оп.1, арк.138, 687–688.

884. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України. Інститут рукопису (далі – НБУВ ІР), ф.1, спр. 54554, арк. 249–250.

885. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

886. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В.Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.

887. Там само.

888. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

889. Там само.

890. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевський. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.

891. Там само.

892. Labuda G. Die Urkunden über die Anfänge des Deutschen Ordens im Kulmerland und im Preußen in den Jahren 1226–1243 // Die geistlichen Ritterorden Europas / Hg. v. J. Fleckenstein und M. Hellmann. (Vorträge und Forschungen). – Sigmaringen : Thorbecke, 1980. – S. 299–316.

893. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

894. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевський. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.

895. Там само.

896. Luciński J. Przywilej chełmiński z 1233 r., jego treść oraz dzieje jego podstanowień // Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / J. Luciński ; pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – Т. 1. – С. 81–139.

897. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – Т. 2. – 435, [4] s.

898. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

899. Luciński J. Przywilej chełmiński z 1233 r., jego treść oraz dzieje jego podstanowień // Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia

prawa chełmińskiego / J. Luciński ; pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – T. 1. – S. 81–139.

900. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

901. Prawo starochełmińskie 1584 (1394) / pod red. Witolda Maisla i Zbigniewa Zdrójkowskiego ; przekł. Andrzej Bzdęga i Alicja Gaca ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd miasta Chełmna. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1985. – 176 s.

902. Luciński J. Przywilej chełmiński z 1233 r., jego treść oraz dzieje jego podstanowień // Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / J. Luciński ; pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – T. 1. – S. 81–139.

903. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

904. Zielińska-Melkowska K. Przywilej Chełmiński 1233 i 1251 / Krystyna Zielińska-Melkowska; pod. red. Zbigniewa Zdrójkowskiego / Teksty pomników prawa chełmińskiego w przekładach polskich. – Toruń : Wydaw. UMK, 1986. – 70 s.

905. Kisch G. Die Kulmer Handfeste. Rechtshistorische und textkritische Untersuchungen nebst Texten / Guido Kisch. – Stuttgart : Kohlhammer. – VIII, 162 S.

906. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 2. – 435, [4] s.

907. Zdrójkowski Z. Na siedemsetpięćdziesięciolecie przywileju chełmińskiego (1233–1983). Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – 435 s.

908. Kisch G. Zur Geschichte des Fischereiregals im Deutschordensgebiete Beiträge zum wirtschaftsrecht / Guido Kisch. – Marburg, 1931. – Bd.1. – S.399–413.

909. Theurkauf G. Frauen im Spiegel mittelalterlicher Geschichtschreibung und Rechtsaufzeichnung // Frauen in der Ständegesellschaft : Leben und Arbeiten in der Stadt vom späten Mittelalter bis zur Neuzeit / Hrsg. v. B. Vogel, U. Weckel / Beiträge zur deutschen und europäischen Geschichte. – Hamburg: Krämer, 1991. – Bd. 4. – S. 158–161.

910. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевский. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.

911. Там само.

912. Schultz F. Die Stadt Kulm im Mittelalter / F. Schultz // Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins. – Danzig, 1888. – H. 23. – S. 1–251.

913. Jasiński T. Przedmieścia średniowiecznego Torunia i Chełmna / Tomasz Jasiński. – Poznań : Wydaw. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1982. – 148 s.

914. Sondel Z. Elementy romanistyczne w rewizjach prawa chełmińskiego // *Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – T. 2. – S. 150–154.

915. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 2. – 435, [4] s.

916. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

917. Hener R. Siebenhundert Jahre Thorn 1231–1931 / Reinhold Heuer. – Danzig : [s.n.], 1931. – 72 S.

918. Luciński J. Przywilej chełmiński z 1233 r., jego treść oraz dzieje jego podstanowień // *Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / J. Luciński ; pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – T. 1. – S. 81–139.

919. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 2. – 435, [4] s.

920. Там само.

921. Brünneck von W. Zur Geschichte des Grundeigentums in Ost- und Westpreußen / W. von Brünneck. – Berlin : F. Vahlen, 1891. – Bd. 1. – VIII, 138 S.

922. Zdrójkowski Z. Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa / Zbigniew Zdrójkowski // *Dzieje Chełmna i jego regionu : zarys monograficzny* / pod red. Marjana Biskupa. – Toruń, 1970. – S. 504–506.

923. Gołębowski M. Lokacje miast na prawie chełmińskim / Maciej Gołębowski // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 1. – S. 240–333.

924. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

925. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // *Право України*. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

926. Estreicher S. O źródłach najdawniejszego prawa chełmińskiego (nieznany zwód mazowiecki będący komplikacją najstarszych orygli chełmińskich w XIII i XIV wieku) / Stanisław Estreicher // *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862) : studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

927. Czacharowski A. Prawo chełmińskie w życiu stanów państwa krzyżackiego w Prusach (1233–1454) ze szczególnym uwzględnieniem ziemi chełmińskiej / A. Czacharowski // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia*

prawa chełmińskiego / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 1. – 478, [1] s.

928. Neitmann K. Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen 1230–1449 / Klaus Neitmann // Neue Forschungen zur brandenburg-preussischen Geschichte 6 : Studien zur Diplomatie eines spätmittelalterlichen deutschen Territorialstaates. – Köln: Böhlau, 1986. – 692 S.

929. Czacharowski A. Prawo chełmińskie w życiu stanów państwa krzyżackiego w Prusach (1233–1454) ze szczególnym uwzględnieniem ziemi chełmińskiej / A. Czacharowski // Studia culmensia historico–juridica czyli Księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 1. – 478, [1] s.

930. Estreicher S. O źródłach najdawniejszego prawa chełmińskiego (nieznany zwód mazowiecki będący komplikacją najstarszych ortyli chełmińskich w XIII i XIV wieku) / Stanisław Estreicher // Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862) : studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

931. Zdrójkowski Z. Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa / Zbigniew Zdrójkowski // Dzieje Chełmna i jego regionu : zarys monograficzny / pod. red. Marjana Biskupa. – Toruń, 1970. – S. 504–506.

932. Borzestowski M. Sprawa uchwalenia korektury pruskiej w obrazach sejmiku generalnego Pruskokrólewskiego (1580–1599) // Studia culmensia historico–juridica czyli Księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1988. – T. 2. – 435, [4] s.

933. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // Studia culmensia historico–juridica czyli księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

934. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // Studia culmensia historico–juridica czyli Księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 2. – 435, [4] s.

935. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // Studia culmensia historico–juridica czyli księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

936. Kamińska K. Prawo chełmińskie w Toruniu (1233–1793) // Studia culmensia historico–juridica czyli Księga pamiątkowa 750–lecia prawa chełmińskiego / Krystyna Kamińska ; red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 2. – 435, [4] s.

937. Bender G. Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn. Ein Beitrag zur altpreussischen Rechte Schichte / G. Bender // ZWG, 1882. – № 7. – S. 3–45.

938. Maciejewski T. Wilkierze miast Lokowanych na prawie chełmińskim w państwie zakonnym (do 1454 r.) / T. Maciejewski // *Studia culmensia historico-juridica* czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – T. 1. – S. 361–392.

939. Steffenhagen S. Rechtsquellen in Preußen vom XIII. bis zum XVI. Jahrhundert / S. Steffenhagen. – Leipzig, 1875. – 235 s.

940. Estreicher S. O źródłach najdawniejszego prawa chełmińskiego (nieznany zwód mazowiecki będący komplikacją najstarszych ortyli chełmińskich w XIII i XIV wieku) / Stanisław Estreicher // *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862) : studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

941. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

942. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humboldt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

943. Там само.

944. Estreicher S. O źródłach najdawniejszego prawa chełmińskiego (nieznany zwód mazowiecki będący komplikacją najstarszych ortyli chełmińskich w XIII i XIV wieku) / Stanisław Estreicher // *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862) : studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

945. Zdrójkowski Z. Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa / Zbigniew Zdrójkowski // *Dzieje Chełmna i jego regionu : zarys monograficzny* / pod red. Marjana Biskupa. – Toruń, 1970. – S. 504–506.

946. Там само.

947. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевский. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.

948. Zdrójkowski Z. Prawo chełmińskie. Powstanie, rozwój i jego rola dziejowa / Zbigniew Zdrójkowski // *Dzieje Chełmna i jego regionu : zarys monograficzny* / pod red. Marjana Biskupa. – Toruń, 1970. – S. 504–506.

949. Там само.

950. Mallek J. Prawo chełmińskie w Prusach Krzyżackich (1466–1525) i Prusach książęcych (1525–1620) // *Studia culmensia historico-juridica* czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / J. Mallek ; pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – T. 2. – 435 s.

951. Sondel Z. Elementy romanistyczne w rewizjach prawa chełmińskiego // *Studia culmensia historico-juridica* czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego / pod red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – T. 2. – S. 150–154.

952. Prawa chełmińskiego poprawionego y z łacinskiego ięzyka na polski przetlumaczanego, xiąg pięcioro ku pospolitemu pozytkowi / Przez Pawła Kuszewica z Chełmna. – Poznań, 1623. – 196 s.

953. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судится малороссійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

954. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

955. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судится малороссійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

956. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // *Studia culmensia historico-yuridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

957. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

958. Borzestowski M. Sprawa uchwalenia korektury pruskiej w obrazach sejmiku generalnego Pruskokrólewskiego (1580–1599) // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / pod red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1988. – Т. 2. – 435, [4] s.

959. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

960. Salmonowicz S. Z dziejów wschodniopruskich kodyfikacji prowincjonalnych (XVII–XIX). Przyczynek do losów prawa chełmińskiego w państwie Brandenbursko-pruskim / S. Salmonowicz // *Studia culmensia historico-yuridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – S. 271–323.

961. Schieder T. Deutscher Geist und ständische Freiheit in Weichsellande / Thomas Schieder. – Königsberg : Gräfe und Unzer in Komm., 1940. – 186 S.

962. Zdrójkowski Z. Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

963. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // *Studia culmensia historico-yuridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

964. Stobbe O. *Geschichte der deutschen Rechtsquellen* / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

965. Borzestowski M. Michał Krzysztof Hanow, historyk i wydawca prawa chełmińskiego // *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / red. Zbigniewa Zdrójkowskiego ; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Miasta Chełmna. – Toruń : UMK, 1990. – T. 1. – 478, [1] s.

966. Zdrójkowski Z. *Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego* / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

967. Здройковски З. К семьсотпятидесятилетию хелминской привилегии (1233–1883) // *Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / З. Здройковски ; pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1990. – С. 47–57.

968. Salmonowicz S. *Z dziejów wschodniopruskich kodyfikacji prowincjonalnych (XVII–XIX). Przyczynek do losów prawa chełmińskiego w państwie Brandenbursko-pruskim* / S. Salmonowicz // *Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – S. 271–323.

969. Рогачевский А. Кульмская грамота – памятник права Пруссии XIII в. / А. Рогачевский. – СПб. : Изд-во С.-Пб. ун-та, 2002. – 370 с.

970. Там само.

971. Zdrójkowski Z. *Zarys dziejów prawa Chełmińskiego. Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju Chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia : monogr. in-tu historyczno-prawnego* / Z. Zdrójkowski // UMK. – № 1. – Toruń : Un-t Mikołaja Kopernika, 1983. – 96 s.

972. Salmonowicz S. *Z dziejów wschodniopruskich kodyfikacji prowincjonalnych (XVII–XIX). Przyczynek do losów prawa chełmińskiego w państwie Brandenbursko-pruskim* / S. Salmonowicz // *Studia culmensia historico-juridica czyli księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego* / pod. red. Z. Zdrójkowskiego. – Toruń, 1988. – S. 271–323.

973. Zdrójkowski Z. *Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750-lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985)* / Z. Zdrójkowski // *Czasopismo prawno-historyczne*. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

974. Zdrójkowski Z. *Geneza prawa średzkiego i jego rola dziejowa* / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Średzkiego*. – Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

975. Там само.

976. Там само.

977. Там само.

978. Zdrójkowski Z. *Lokacje osad Targowych, Klasztorowych i miast na prawie średzkim (1233–1477)* / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, Regiony i*

prawa Średzkiego. – Wrocław : Acta Universitatis Wratislaviensis, 1990. – № 980. – H. 70. – S.215–224.

979. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

980. Tam samo.

981. Zdrójkowski Z. Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750–lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985) / Z. Zdrójkowski // Czasopismo prawno–historyczne. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

982. Sandow E. Das Halle-Neumarkter Recht / Erich Sandow. – Stuttgart : Kohlhammer, 1932. – XXV, 176 S.

983. Zdrójkowski Z. Lokacje osad Targowych, Klasztorowych i miast na prawie średzkim (1233–1477) / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, Regiony i prawa Średzkiego. – Wrocław : Acta Universitatis Wratislaviensis, 1990. – № 980. – H. 70. – S.215–224.

984. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

985. Zdrójkowski Z. Geneza prawa średzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Średzkiego.– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

986. Tam samo.

987. Zdrójkowski Z. Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750–lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985) / Z. Zdrójkowski // Czasopismo prawno–historyczne. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

988. Böhme J. Diplomatische Beiträge zur Untersuchung der Schlesischen Rechte und Geschichte / J. Böhme. – Berlin: Haude und Spener, 1771. – 98 S.

989. Tam samo.

990. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

991. Tschoppe G. A. Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober–Lausitz / G.A. Tschoppe, G.A. Stenzel. – Hamburg: Perthes, 1832. – 656 S.

992. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von] Paul Laband. – Königsberg: Hübner & Matz, 1869. – 148 S.

993. Homeyer C. Die Extravaganten des Sachsenspiegels / Carl Gustav Homeyer // Abhandlungen der Königlichen Akademie die wissenschaften Berlin. Philologisch–historische. – Abteilung, 1861. – S. 223–266.

994. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

995. Sandow E. Das Halle-Neumarkter Recht / Erich Sandow. – Stuttgart : Kohlhammer, 1932. – XXV, 176 S.

996. Schaub A. Die beiden Hallenser Schöffbriefe für Neumarkt und ihre Bearbeitung daselbst. Ein Beitrag zur ältesten Geschichte der deutschen Kolonisation in Schlesien / A. Schaub // Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. – 1931. – Bd. 65. – S. 121-182.

997. Tam samo.

998. Tam samo.

999. Tam samo.

1000. Zdrójkowski Z. Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750-lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985) / Z. Zdrójkowski // Czasopismo prawno-historyczne. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

1001. Goerlitz T. Zum Jahr 1181 der Hallischen Rechtsmitteilung an Neumarkt / T. Goerlitz // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. – 1936. – № 56. – S. 378–380.

1002. Kannowski B. Der Hallensische Schöffbrief für Neumarkt v. 1235 und das Sachsenspiegel / B. Kannowski, S. Dusil // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. – 2003. – № 120. – S. 60–90.

1003. Zdrójkowski Z. Stan badań nad problematyką prawa średzkiego: Studium na 750-lecie pouczenia miasta Halle dla Środy Śląskiej (1235–1985) / Z. Zdrójkowski // Czasopismo prawno-historyczne. – 1985. – T. 37. – Z. 2. – S. 75–87.

1004. Loesch H. Aus der Geschichte des Kreises Neumarkt im Mittelalter // Kreis-Kalender Neumarkt für das Jahr 1927. – Schweidnitz : Schlesierverlag L. Heege, 1927. – 52 S.

1005. Zdrójkowski Z. Geneza prawa średzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Średzkiego. – Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1006. Tam samo.

1007. Friedberg M. Średniowieczne miasta Śląska i rola w nich czynnika polskiego / Marian Friedberg // Oblicze ziem Odzyskanych. Dolny Śląsk. – T. II / [pr. zb. pod red. E. Maleczyńskiej et al.]. – Wrocław ; Warszawa : Książnica-Atlas, 1948. – 751 s.

1008. Zdrójkowski Z. Geneza prawa średzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Średzkiego. – Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1009. Tam samo.

1010. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1011. Tam samo.

1012. Goerlitz T. Die Oberhofe in Schlesien / T. Goerlitz Weimar : Böhlau 1938. – 42 S.

1013. Zdrójkowski Z. Geneza prawa średzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Średzkiego. – Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1014. Tam samo.

1015. Loesch H. Aus der Geschichte des Kreises Neumarkt im Mittelalter // Kreis-Kalender Neumarkt für das Jahr 1927. – Schweidnitz : Schlesierverlag L. Heege, 1927. – 52 S.

1016. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1017. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredskiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredskiego.– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1018. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1019. Loesch H. Aus der Geschichte des Kreises Neumarkt im Mittelalter // Kreis-Kalender Neumarkt für das Jahr 1927. – Schweidnitz : Schlesierverlag L. Heege, 1927. – 52 S.

1020. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1021. Stenzel G. A. Das Landbuch des Fürstenthums / Hrsg. Gustav A. Stenzel / Beilage I zur Übersicht der Arbeiten und Veränderungen der schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Kultur. – Breslau, 1842. – S. 48–141.

1022. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredskiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredskiego.– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1023. Tam samo.

1024. Tam samo.

1025. Loesch H. v. Beiträge zur schlesischen Rechts- und Verfassungsgeschichte / Henrich Loesch. – Stuttgart: Thorbecke, 1964. – 267 S.

1026. Tam samo.

1027. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredskiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredskiego.– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1028. Tam samo.

1029. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1030. Zdrójkowski Z. Lokacje osad Targowych, Klasztorowych i miast na prawie sredzkim (1233–1477) / Z. Zdrójkowski // Studia z dziejów Środy Śląskiej, Regiony i prawa Sredzkiego. – Wrocław : Acta Universitatis Wratislaviensis, 1990. – № 980. – H. 70. – S.215–224.

1031. Tam samo.

1032. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1033. Tam samo.

1034. Zdrójkowski Z. Lokacje osad Targowych, Klasztorowych i miast na prawie sredzkim (1233–1477) / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, Regiony i prawa Sredzkiego.* – Wrocław : Acta Universitatis Wratislaviensis, 1990. – № 980. – H. 70. – S.215–224.

1035. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredzkiego.*– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1036. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1037. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredzkiego.*– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1038. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1039. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1040. Goerlitz T. Die Oberhofe in Schlesien / T. Goerlitz Weimar : Böhlau 1938. – 42 S.

1041. Tam samo.

1042. Zdrójkowski Z. Geneza prawa sredzkiego i jego rola dziejowa / Z. Zdrójkowski // *Studia z dziejów Środy Śląskiej, regiony i prawa Sredzkiego.*– Wrocław, 1990. – H. 70. – S. 55–69.

1043. Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. – Poznań ; Warszawa, 1877. – № 511. – 368 s.

1044. Wyrozumski J. Pouczeni Kalisza dla Wielunia o administracji miasta z 1502 r. / Jerzy Wyrozumski // *Czasopismo prawno–historyczne.*– 1970. – T. 22. – № 1. – S. 289–326.

1045. Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. – Poznań ; Warszawa, 1877. – № 511. – 368 s.

1046. Tam samo.

1047. Tam samo.

1048. Goerlitz T. Magdeburger Schöffensprüche für die Hansestadt Posen und andere Städte des Warthelandes / T. Goerlitz. – Stuttgart : Köhlhammer, 1944. – 176 S.

1049. Goerlitz T. Die Oberhofe in Schlesien / T. Goerlitz Weimar : Böhlau 1938. – 42 S.

1050. Tam samo.

1051. Becker W. Magdeburger Recht in der Lausitz / Walter Becker. – Stuttgart : Kohlhammer. – 1931. – 108 S.

1052. Goerlitz T. Die Oberhofe in Schlesien / T. Goerlitz Weimar : Böhlau 1938. – 42 S.

1053. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1054. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S.

1055. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von] Paul Laband. – Königsberg: Hübner & Matz, 1869. – 148 S.

1056. Tam samo.

1057. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1058. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1059. Tam samo.

1060. Tam samo.

1061. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1062. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1063. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1064. Tam samo.

1065. Schelling R. Magdeburger Schöffensprüche und Magdeburger Weichbildrecht in urkundlicher und handschriftlicher Überlieferung / Puhle M. (Hg.) // Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500. Ausstellung Kulturhistorisches Museum Magdeburg 28 Mai bis 25 August 1996. – Magdeburg, 1996. – Bd. 1 : Aufsätze (Magdeburger Museumsschriften 4/1). – S. 118–128.

1066. Böhlau H. Fragmente eines Sachsenspielhandschrift / H. Böhlau // ZRG. – 1870. – Bd. 9. – S. 476–495.

1067. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1068. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1069. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1070. Tam samo.

1071. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1072. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1073. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1074. Там само.

1075. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1076. Ebel W. Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland / Wilhelm Ebel. – Hannover, 1956. – Т. 1 : Schriftenreihe der Landeszentrale für Heimatdienst in Niedersachsen. – Н. 1. S. 12–21.

1077. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1078. Там само.

1079. Там само.

1080. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1081. Ebel F. Magdeburger Recht / hrsg. von Friedrich Ebel. – Köln ; Böhlau, 1983. – Bd. 1. : Die Rechtssprüche für Niedersachsen. – XXIV, [2], 367 S.

1082. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1083. Becker W. Magdeburger Recht in der Lausitz / Walter Becker. – Stuttgart : Kohlhammer. – 1931. – 108 S.

1084. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1085. Wasserschleben H. Sammlung deutscher Rechtsquellen : in 2 Bd. / H. Wasserschleben ; Hrsg. von Friedrich Ortloff. – Giessen: Heinemann, 1860. – Bd. 1. – 452 S.

1086. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1087. Kisch G. Leipziger Schöffenspruchsammlung / Guido Kisch. – Leipzig Hirzel, 1919. – 655 S.

1088. Buchda G. Die Schöffenspruchsammlung der Stadt Pössnek / Gerhard Buchda. – Weimar : Böhlau, 1962. – Bd. 3 : Die Bedeutung der Sammlung für die allgemeine Rechtsgeschichte : Ordnung der Sprüche nach Rechtssachen. – XII, 150 S.

1089. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1090. Buchda G. Die Schöffenspruchsammlung der Stadt Pössnek / Gerhard Buchda. – Weimar : Böhlau, 1962. – Bd. 3 : Die Bedeutung der Sammlung für die allgemeine Rechtsgeschichte : Ordnung der Sprüche nach Rechtssachen. – XII, 150 S.

1091. Ebel F. Magdeburger Recht / hrsg. von Friedrich Ebel. – Köln ; Böhlau, 1983. – Bd. 1. : Die Rechtssprüche für Niedersachsen. – XXIV, [2], 367 S.

1092. Schmidt R. Geschichte des Geschlechts // Im Dienste f. Volk u. Staat ; 700 Jahre Hüter d. Scholle ; Lebensbilder u. Heimatgeschichte ; Im Auftr. d. Familienverb. / verf. Rudolf Schmidt. – Eberswalde: Müller, 1939. – 407 S.

1093. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1094. Там само.

1095. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1096. Steffenhagen E. Die Entwicklung der Landrechtsglosse des Sachsenspiegels / Emil Steffenhagen. – Wien : Gerold, 1881. – Bd. 1 : Eine interpolierte Glossenhandschrift (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse. Bd. 98 [2]). – Bd. 2 : Die Stendaler Glosse (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse. – Bd. 100 [9]).

1097. Там само.

1098. Там само.

1099. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1100. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1101. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1102. Ebel F. Magdeburger Recht / hrsg. von Friedrich Ebel. – Köln ; Böhlau, 1983. – Bd. 1. : Die Rechtssprüche für Niedersachsen. – XXIV, [2], 367 S.

1103. Kisch G. Leipziger Schöffenspruchsammlung / Guido Kisch. – Leipzig Hirzel, 1919. – 655 S.

1104. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts / Ludger

Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1105. Tam camo.

1106. Simm H.-L. Für Zwickau ergangene Leipziger Schöffensprüche zur Zeit der Rezeption / Hans-Ludwig Simm. – Zwickau, 1941. – 323 S.

1107. Tam camo.

1108. Tam camo.

1109. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1110. Wasserschleben H. Sammlung deutscher Rechtsquellen : in 2 Bd. / H. Wasserschleben ; Hrsg. von Friedrich Ortloff. – Giessen: Heinemann, 1860. – Bd. 1. – 452 S.

1111. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1112. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1113. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1114. Tam camo.

1115. Sandow E. Das Halle-Neumarkter Recht / Erich Sandow. – Stuttgart : Kohlhammer, 1932. – XXV, 176 S.

1116. Laband P. Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts / Paul Laband. – Berlin : Dümmler, 1863. – 226 S.

1117. Tam camo.

1118. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1119. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1120. Tam camo.

1121. Buchda G. Die Schöffenspruchsammlung der Stadt Pössnek / Gerhard Buchda. – Weimar : Böhlau, 1962. – Bd. 3 : Die Bedeutung der Sammlung für die allgemeine Rechtsgeschichte : Ordnung der Sprüche nach Rechtssachen. – XII, 150 S.

1122. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger

Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1123. Tam camo.

1124. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1125. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1126. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1127. Tam camo.

1128. Kisch G. Leipziger Schöffenspruchsammlung / Guido Kisch. – Leipzig Hirzel, 1919. – 655 S.

1129. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1130. Wasserschleben H. Sammlung deutscher Rechtsquellen : in 2 Bd. / H. Wasserschleben ; Hrsg. von Friedrich Ortloff. – Giessen: Heinemann, 1860. – Bd. 1. – 452 S.

1131. Markmann F. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts / Fritz Markmann. – Stuttgart und Berlin : Kohlhammer, 1938. – 65 S..

1132. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1133. Daniels A. von. Das Sächsische Weichbildrecht : Weltchronik und Weichbildrecht in 36 Artikeln mit der Glosse / A. von Danielis und Fr. von Gruben. – Berlin : Mylius, 1858. – 438 S.

1134. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1135. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von] Paul Laband. – Königsberg: Hübner & Matz, 1869. – 148 S.

1136. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1137. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1138. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1139. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von] Paul Laband. – Königsberg: Hübner & Matz, 1869. – 148 S.

1140. Schelling R. Magdeburger Schöffensprüche und Magdeburger Weichbildrecht in urkundlicher und handschriftlicher Überlieferung / Puhle M. (Hg.) //

Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500. Ausstellung Kulturhistorisches Museum Magdeburg 28 Mai bis 25 August 1996. – Magdeburg, 1996. – Bd. 1 : Aufsätze (Magdeburger Museumsschriften 4/1). – S. 118–128.

1141. Там само.

1142. Daniels A. von. Das Sächsische Weichbildrecht : Weltchronik und Weichbildrecht in 36 Artikeln mit der Glosse / A. von Danielis und Fr. von Gruben. – Berlin : Mylius, 1858. – 438 S.

1143. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1144. Там само.

1145. Steffenhagen E. Die Entwicklung der Landrechtsglosse des Sachsenspiegels / Emil Steffenhagen. – Wien : Gerold, 1881. – Bd. 1 : Eine interpolierte Glossenhandschrift (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. Bd. 98 [2]). – Bd. 2 : Die Stendaler Glosse (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. – Bd. 100 [9]).

1146. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1147. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1148. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1149. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1150. Ebel F. Magdeburger Recht / hrsg. von Friedrich Ebel. – Köln ; Böhlau, 1983. – Bd. 1. : Die Rechtssprüche für Niedersachsen. – XXIV, [2], 367 S.

1151. Goerlitz T. Die Rechtsentwicklung in der Stadt Oppeln (= Schriftenreihe der Vereinigung für Oberschlesische Heimatkunde 18) / T. Goerlitz. – Oppeln : Der Oberschlesier, 1939. – 16 S.

1152. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1153. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1154. Laband P. Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts / Paul Laband. – Berlin : Dümmler, 1863. – 226 S.

1155. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1156. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1157. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1158. Planitz U. Zwickauer Rechtsbuch / Hans Planitz, Günther Ulrich. – Weimar : Böhlau, 1941. – 263 S.

1159. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1160. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1161. Ortloff F. Das Rechtsbuch nach Distinktionen. Meißner Rechtsbuch / F. Ortloff // Älteres Eisenacher Rechtsbuch. Sammlungen deutscher Rechtsquellen. – Jena : Cröker, 1836. – Bd. 1. – 778 S.

1162. Там само.

1163. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1164. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1165. Rondi P. Eisenacher Rechtsbuch / [Johannes Rothe]. Bearb. von Peter Rondi. – Weimar, 1950. – XLVII, 269 S.

1166. Estreicher S. Nieznane teksty ortyli magdeburskich / Stanisław Estreicher // Studia Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. – Kraków, 1928. – 15 s.

1167. Kaluzniacki E. Die Polnische Recension der Magdeburger Urtheile und die einschlägigen deutschen, lateinischen und czechischen Sammlungen // Sitzungsberichte der philosophisch–historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. – Wien, 1886. – Bd. 111. S. 1–172.

1168. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1169. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1170. Kaluzniacki E. Die Polnische Recension der Magdeburger Urtheile und die einschlägigen deutschen, lateinischen und czechischen Sammlungen // Sitzungsberichte der philosophisch–historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. – Wien, 1886. – Bd. 111. S. 1–172.

1171. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1172. Там само.

1173. Steffenhagen E. Die Entwicklung der Landrechtsglosse des Sachsenspiegels / Emil Steffenhagen. – Wien : Gerold, 1881. – Bd. 1 : Eine interpolierte Glossenhandschrift (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. Bd. 98 [2]). – Bd. 2 : Die Stendaler Glosse

(Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. – Bd. 100 [9]).

1174. Estreicher S. Nieznane teksty orytyli magdeburskich / Stanisław Estreicher // Studia Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. – Kraków, 1928. – 15 s.

1175. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humbolt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1176. Steffenhagen E. Die Entwicklung der Landrechtsglosse des Sachsenspiegels / Emil Steffenhagen. – Wien : Gerold, 1881. – Bd. 1 : Eine interpolierte Glossenhandschrift (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. Bd. 98 [2]). – Bd. 2 : Die Stendaler Glosse (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. – Bd. 100 [9]).

1177. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1178. Wasserschleben H. Sammlung deutscher Rechtsquellen : in 2 Bd. / H. Wasserschleben ; Hrsg. von Friedrich Orloff. – Giessen: Heinemann, 1860. – Bd. 1. – 452 S.

1179. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1180. Behrend J. Fr. Die Magdeburger Fragen / Jakob Friedrich Behrend. – Berlin : Guttentag, 1865. – 122 S.

1181. Böhlau H. Die Blume von Magdeburg / herausgegeben von D. Hugo Boehlau. – Weimar : Hermann Boehlau, 1868. – 189, [1] S.

1182. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1183. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1184. Oppitz U.-D. Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters. Beschreibung der Rechtsbücher / U.-D. Oppitz. – Köln ; Wien : Böhlau, 1990. – Bd. 1. – 325 S.

1185. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1186. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1187. Böhlau H. Die Blume von Magdeburg / herausgegeben von D. Hugo Boehlau. – Weimar : Hermann Boehlau, 1868. – 189, [1] S.

1188. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевский. – СПб, 1996. – 155 с.

1189. Там само.

1190. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1191. Там само.

1192. Stobbe O. Geschichte der deutschen Rechtsquellen / bearb. Otto Stobbe. – Leipzig : Duncker & Humboldt. – Bd. 1. – 1860. – 516 S. ; Bd. 2. – 1864. – 529 S.

1193. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1194. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1195. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1196. Maisel W. Poznańska księga prawa magdeburskiego i miśnieńskiego // Starodawne prawa polskiego pomniki / Witold Maisel. Ser. 2: Pomniki prawa polskiego. D. 3: Prawo Miejskie.– Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1964. – T. 2. – 178 s.

1197. Goerlitz T. Magdeburger Schöffensprüche für die Hansestadt Posen und andere Städte des Warthelandes / T. Goerlitz. – Stuttgart : Köhlhammer, 1944. – 176 S.

1198. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1199. Laband P. Das Magdeburg-Breslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts / Paul Laband. – Berlin : Dümmler, 1863. – 226 S.

1200. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1201. Там само.

1202. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1203. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1204. Gaupp E.-Th. Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte / Ernst Theodor Gaupp ; neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. – Aalen : Scientia, 1966. – 354 S.

1205. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1206. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

1207. Meuten L. Die Erbfolgeordnung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts : ein Beitrag zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts / Ludger Meuten. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford : Wien : Lang 2000. – 351 S.

1208. Там само.

1209. Meinardus O. Das Neumarkter Rechtsbuch und andere Neumarkter Rechtsquellen / Otto Meinardus. – Breslau : Wohlfarth, 1906. – 440 S.

1210. Bischoff F. Beiträge zur Geschichte des Magdeburger Rechts / F. Bischoff. – Wien: Gerold, 1865. – 40 S.

1211. Kaindl R. Geschichte der Deutschen in Galizien bis 1772 // Kaindl R. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern / von Raimund Friedrich Kaindl. – Gotha : F. A. Perthes, 1907–11. – Bd. 1 : Geschichte der Deutschen in Galizien bis 1772. – XXI, [1], 369, [1] s. – Bd. 2 : Geschichte der Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen bis 1763. – XI, [1], 421 s. — Bd. 3 : Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, der Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart. – XIX, [1], 497 S.

1212. Nowak E. Die Verbreitung und Anwendung des Sachsenspiegels nach den überlieferten Handschriften : Diss. phil. / Elisabeth Nowak. – Hamburg, 1965. – 355 S.

1213. Rymaszewski Z. Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce: Jaskier–tekst główny i noty marginesowe / Zygfryd Rymaszewski. – Wrocław : UŁ, 1975. – 334 s.

1214. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1215. Estreicher S. Freimarkt und frymark / Stanisław Estreicher // Czasopismo prawnicze i ekonomiczne. – 1929. – Jg. 25. – S. 337–355.

1216. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1217. Tymosz S. Statut Laskiego i jego wpływ na inne zbiory prawa / S. Tymosz // Arcybiskup Jan Laskie reformator prawa. – Lublin, 2007. – 189 s.

1218. Там само.

1219. Там само.

1220. Rymaszewski Z. Łacińskie teksty Landrechtu Zwierciadła Saskiego w Polsce: Jaskier–tekst główny i noty marginesowe / Zygfryd Rymaszewski. – Wrocław : UŁ, 1975. – 334 s.

1221. Estreicher S. Freimarkt und frymark / Stanisław Estreicher // Czasopismo prawnicze i ekonomiczne. – 1929. – Jg. 25. – S. 337–355.

1222. Bojarski W. Speculum Saxonum i Jus Municipale jako źródła prawa w dziejach Tucholczyka // Studia z dawnego prawa sądowego i miejskiego / [red. nauk.

Stanisław Salmonowicz]. – Toruń : UMK, 1990. – 200 s. (Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno–Społeczne. Prawo). – Z. 218.

1223. Там само.

1224. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1225. Там само.

1226. Bojarski W. Speculum Saxonum i Jus Municipale jako źródła prawa w dziejach Tucholczyka // Studia z dawnego prawa sądowego i miejskiego / [red. nauk. Stanisław Salmonowicz]. – Toruń : UMK, 1990. – 200 s. (Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno–Społeczne. Prawo). – Z. 218.

1227. Там само.

1228. Там само.

1229. Koranyi K. Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (z dziejów praw obcych literatury prawniczej w Polsce) / Karol Koranyi // Przewodnik Historyczno–Prawny. – Lwow, 1930. – S. 17–26.

1230. Там само.

1231. Bojarski W. Speculum Saxonum i Jus Municipale jako źródła prawa w dziejach Tucholczyka // Studia z dawnego prawa sądowego i miejskiego / [red. nauk. Stanisław Salmonowicz]. – Toruń : UMK, 1990. – 200 s. (Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno–Społeczne. Prawo). – Z. 218.

1232. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1233. Там само.

1234. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которимъ судится малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Загвава, 1949. – 211 с.

1235. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1236. Leges privilegia et statuta civitas Cracovensis (1507–1795) = Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa, 1507–1795 / zebr. i wyd. Franciszek Ksawery Piekosiński. – Nakł. Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1885–1892. – T. 1 : (1507–1586). – 1885. – 1204 s. ; T. 2 : (1587–1696). – 1890–1892. – 1105 s.

1237. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1238. Leges privilegia et statuta civitas Cracovensis (1507–1795) = Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa, 1507–1795 / zebr. i wyd. Franciszek Ksawery

Piekosiński. – Nakł. Akademii Umiejętności Krakowskiej, 1885–1892. – T. 1 : (1507–1586). – 1885. – 1204 s. ; T. 2 : (1587–1696). – 1890–1892. – 1105 s.

1239. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

1240. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1241. Homeyer C. Die Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften / Carl Gustav Homeyer. – Berlin : Dümmler, 1856. – 176 S.

1242. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1243. Grabowski A. Skarbniczka naszej archeologii obejmująca średniowiekowe pomniki wojennego budownictwa Polaków, wiadomości do dziejów sztuk pięknych w Polsce, oraz wspomnienia z naszej przeszłości i t. p. / przez Ambrożego Grabowskiego ; wydanie J. N. Bobrowicza. – Lipsk : nakładem Księgarni Zagranicznej, 1854. – VIII, 205 s.

1244. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.

1245. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1246. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.

1247. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1248. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.

1249. Там само.

1250. Bukowska K. O wpływach obcych w dawnym prawie miast polskich / K. Bukowska // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Poznań, 1965. – T. 17. – S.257–268.

1251. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław

Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagieńskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.

1252. Bukowska K. Orzecznictwo krakowskich sądów wyższych w sporach o nieruchomości miejskie : XVI–XVIII w. : studium z historii prawa rzymskiego w Polsce / Krystyna Bukowska. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 125 s.

1253. Pauli L. Prawo rzymskie w Enchiridionie Cerasina “Prace prawnicze Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przyłowskiego” / Lesław Pauli. – Kraków ; Warszawa, 1964. – S.239–265.

1254. Там само.

1255. Там само.

1256. Steffenhagen E. Die Entwicklung der Landrechtsglosse des Sachsenspiegels / Emil Steffenhagen. – Wien : Gerold, 1881. – Bd. 1 : Eine interpolierte Glossenhandschrift (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. Bd. 98 [2]). – Bd. 2 : Die Stendaler Glosse (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch–Historische Klasse. – Bd. 100 [9]).

1257. Там само.

1258. Pauli L. Jan Kirstein Cerasinus (1507–1561) – krakowski prawnik doby odrodzenia: studium z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce / Lesław Pauli // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagieńskiego. – Z. 49. – Kraków : Nakł. UJ, 1971. – Bd. 251 : Prace Prawnicze. – 154 s.

1259. Там само.

1260. Там само.

1261. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1262. Dargun L. Die Rezeption der peinlichen Hausgerichtsordnung Kaiser Karls V im Polen / L. Dargun // Zeitschrift der Savigny–Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. – Berlin, 1899. – Bd. 10. – S. 168–203.

1263. Rafacz J. Z dziejów prawa rzymskiego w Polsce / J. Rafacz // Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinńskiego : w 2 t. – Lwów : Nakł. Komitetu redakcyjnego, 1936. – 91 s.

1264. Matuszewska J. Recepja prawa niemieckiego w Polsce i na Litwie / Józef Matuszewski // Pisma wybrane. – Łódź : Wydaw. Un-tu Łódzkiego, 2000. – T. 2. – S. 1–9.

1265. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1266. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1267. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1268. Там само.

1269. Там само.

1270. Там само.

1271. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1272. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1273. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1274. Kraushar A. Pierwsza księżka prawnicza z wieku XVI / Alexander Kraushar. – Warszawa : Skł. Gł. E. Wende, 1905. – 30 s.

1275. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1276. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1277. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1278. Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954. – 259 s. + XI (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2).

1279. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1280. Там само.

1281. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1282. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1283. Там само.

1284. Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954. – 259 s. + XI (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 2).

1285. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1286. Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954. – 259 s. + XI (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 2).

1287. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1288. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1289. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1290. Там само.

1291. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1292. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1293. Там само.

1294. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1295. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1296. Kraushar A. Pierwsza księżka prawnicza z wieku XVI / Alexander Kraushar. – Warszawa : Skł. Gł. E. Wende, 1905. – 30 s.

1297. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1298. Там само.

1299. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1300. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1301. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1302. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1303. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1304. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1305. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1306. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1307. Там само.

1308. Groicki B. Ten Postępek wybran iest z Praw Cesarskich // Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954 (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2). – 259 s. + X.

1309. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

1310. Groicki B. Ten Postępek wybran iest z Praw Cesarskich // Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954 (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2). – 259 s. + X.

1311. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1312. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1313. Groicki B. Ten Postępek wybran iest z Praw Cesarskich // Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954 (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2). – 259 s. + X.

1314. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1315. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1316. Groicki B. Ten Postępek wybran iest z Praw Cesarskich // Artykuły prawa magdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954 (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2). – 259 s. + X.

1317. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитця малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

1318. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1319. Groicki B. Obrona sierot i wdów / Bartłomiej Groicki. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1958. – 344 s.

1320. Там само.

1321. Там само.

1322. Там само.

1323. Koranyi K. Wpływ prawa flandryjskiego na polskie w XVI w. Pamiętnik, historyczno–prawny / Karol Koranyi. – Lwów: Nakł. redakcji, 1927. – T. IV. – Zesz. 4. – 54 s.

1324. Ulanowski B. Księgi sądowe wiejskie / Bolesław Ulanowski // Polska Akademia Nauk ; Instytut Nauk Prawnych ; Starodawne prawa polskiego pomniki. – Kra-

ków : Akademia Umiejętności, 1921. – Т. 11. – Cz. 1. (Seria II : Pomniki prawa polskiego ; Dział II : Prawo wiejskie). – 879 s.

1325. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которимъ судится малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

1326. Там само.

1327. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów, Nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. – Т. 1 : Korona. – 214 s.

1328. Lück H. Über den Sachsenspiegel: Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches / Heiner Lück. / Schriftenreihe der Stiftung Dome und Schlösser Sachsen-Anhalt 1. – Halle an der Saale: Verlag Janos Stekovics, 2005. – 108 S.

1329. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1330. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я.Д. Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1983. – 155 с.

1331. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1332. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1333. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которимъ судится малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

1334. Кистяковский А. Очеркъ историческихъ сведений о Своде законовъ, действующих в Малороссии / А. Кистяковский. – К., 1878. – 114 с.

1335. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1336. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1337. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

1338. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1339. Lück H. Benedict Carpzov (1595–1666) und der Leipziger Schöffentuhl / Heiner Lück // Benedict Carpzov. Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen / Hg. v. G. Jerouschek, W. Schild, W. Gropp (Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte 2). – Tübingen: Ed. diskord, 2000. – S. 55–73.

1340. Lieberwirth R. Benedict Carpzov und die Landesgeschichte // Benedict Carpzov : Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen / G. Jerouschek (Hg.). (= Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte 2). – Tübingen, 2000. – S. 43–54.

1341. Lück H. Benedict Carpzov (1595–1666) und der Leipziger Schöffentuhl / Heiner Lück // Benedict Carpzov. Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen / Hg. v. G. Jerouschek, W. Schild, W. Gropp (Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte 2). – Tübingen: Ed. diskord, 2000. – S. 55–73.

1342. Там само.

1343. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1344. Lück H. Benedict Carpzov (1595–1666) und der Leipziger Schöffentuhl / Heiner Lück // Benedict Carpzov. Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen / Hg. v. G. Jerouschek, W. Schild, W. Gropp (Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte 2). – Tübingen: Ed. diskord, 2000. – S. 55–73.

1345. Там само.

1346. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1347. Там само.

1348. Там само.

1349. Там само.

1350. Lück H. Benedict Carpzov (1595–1666) und der Leipziger Schöffentuhl / Heiner Lück // Benedict Carpzov. Neue Perspektiven zu einem umstrittenen sächsischen Juristen / Hg. v. G. Jerouschek, W. Schild, W. Gropp (Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte 2). – Tübingen: Ed. diskord, 2000. – S. 55–73.

1351. Кистяковский А. Очеркъ историческихъ сведений о Своде законовъ, действующихъ в Малороссии / А. Кистяковский. – К., 1878. – 114 с.

1352. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1353. Pauli L. Die polnische Literatur des Magdeburger Rechts im 16. Jahrhundert / Lesław Pauli // Studien zur Geschichte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hg. v. D. Willoweit und W. Schich. – Frankfurt am Main : Lang, 1980. – S. 150–162.

1354. Там само.

1355. Там само.

1356. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1357. Brünneck von W. Das Burggrafenamt und Schultheißentum in Halle und Magdeburg : sowie die Umbildung dieser Ämter durch das magdeburgisch-schlesische

und kulmisch-preußische Recht / Wilhelm von Brünneck // Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung. – Berlin, 1908. – Bd. 29. – 125 S.

1358. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1359. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1360. Там само.

1361. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1362. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1363. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1364. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – Т. 7 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

1365. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1366. Werdt C. Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien Okzidentalisation der Ukraine und Weißrusslands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit / C. Werdt // Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. – Bd. 66. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2006. – 326 S.

1367. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.

1368. Там само.

1369. Romanowska M. Uposażenie wójtów dziedzicznych miast Małopolski w XIV–XV w. / M. Romanowska // Czasopismo prawno–historyczne. – 2001. – Т. 52. – З. 1. – S. 73.

1370. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1371. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1372. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1373. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1374. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

1375. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1376. Там само.

1377. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1378. Там само.

1379. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капралю ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1380. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1381. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капралю ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1382. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУЛ), ф. 52, оп. 1, спр. 650, арк. 69.

1383. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

1384. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.

1385. Там само.

1386. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1387. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1388. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1389. Там само.

1390. Там само.

1391. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1392. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів (далі – ЛННБУ ВР), ф. 4, оп. 4, спр. 1360, арк. 38 зв.
1393. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.
1394. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
1395. Там само.
1396. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.
1397. Антонович В. Исследования о городах Юго-Западного края / Владимир Антонович // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – 156 с.
1398. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.
1399. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 2 : 1599–1637. – 1865, [15], 288 с.
1400. Там само.
1401. Білоус Н. Київські війти XVI – першої половини XVII ст. / Наталія Білоус // Київська старовина. – 2002. – №3. – С. 32–51.
1402. Там само.
1403. Білоус Н. Привілеї на київське війтівство XVI – першої половини XVII ст. / Наталія Білоус // Архіви України. – 2002. – № 1/3. – С. 112–117.
1404. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 2 : 1599–1637. – 1865, [15], 288 с.
1405. Там само.
1406. Dybek E. Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434 / Elżbieta Dybek. – Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2004. – 242, [1] s.
1407. Там само.
1408. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
1409. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1872. – Т. 3 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 313 s.
1410. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwowskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

1411. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1412. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1413. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.

1414. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1415. Там само.

1416. Там само.

1417. Там само.

1418. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1419. Там само.

1420. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.

1421. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1422. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1876. – T. 6 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – VI+302 s.

1423. Budzynowski W. Kronika miasta Sambora, zebrana i wydana ku uczczeniu 500 letniej rocznicy założenia miasta Sambora / W. Budzynowski. – Sambor, 1891. – 52 s.

1424. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1425. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1426. Там само.

1427. Polaczkówna H. Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563 / Helena Polaczkówna. – Lwów : Tow. Nauk. – 156 s.

1428. Жерела до історії України-Руси. Видає Комісія Археологічна Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред М. Грушевського. – VIII + 312 с.

1429. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

1430. Сас П. Феодальныя города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1431. Там само.

1432. НБУВ IP, ф.1, спр.54624, арк.349 зв. ; спр. 54623, арк.417.

1433. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1434. Там само.

1435. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

1436. Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

1437. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1438. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирский–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1439. Там само.

1440. Там само.

1441. Сас П. Феодальныя города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1442. Там само.

1443. Там само.

1444. Там само.

1445. Баранович О.І. Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів) / Олексій Іванович Баранович // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. XVII. – С. 1 – 63.

1446. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1447. Там само.

1448. Антонович В. Исследования о городах Юго–Западного края / Владимир Антонович // Монографии по истории Западной и Юго–Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – 156 с.

1449. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирский–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1450. Там само.

1451. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20–х–40–х років ХХ століття / [упоряд. В. Андрейцев та ін.]. – К. : Прайм, 2000. – 214 с.

1452. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1453. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1454. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1455. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1456. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1457. ЦДІАУЛ. – ф. 52. – оп. 2. – спр. 1. – арк. 12.

1458. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 649, арк. 12, 14, 25, 51, 66, 87, 102, 117, 127, 138, 159.

1459. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1460. ЛННБУ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 1360, арк. 20–20 зв.

1461. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1462. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1463. Там само.

1464. Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. : нарис історії інститутів магдебурзького права / М. Капраль. – Укр. істор. журнал. – К., 2006. – № 5. – С. 111–130.

1465. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1466. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12. – S. 113–126.

1467. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

1468. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

1469. Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

1470. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1471. ЦДІАУЛ. – ф. 52. – оп. 2. – спр. 650. – арк. 6.

1472. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1473. ЛННБУ ВР, ф. 1, оп. 1, спр. 1360, арк. 28 зв. – 29.

1474. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1475. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 266, арк. 437.

1476. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1477. Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie / Oswald Balzer. – Lwów, 1909. – 188 s. (= Studya nad historią prawa Polskiego. Т. 4. – Z. 1).

1478. ЛННБУ ВР. – ф. 4. – оп. 1. – спр. 1360. – арк. 28 зв.

1479. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

1480. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.

1481. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1482. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1483. Там само.

1484. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1485. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1486. Там само.

1487. Там само.

1488. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw

miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1489. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

1490. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1491. Кобилецький М. Апарат управління міста Львова за магдебурзьким правом / Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 117–120.

1492. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1493. Там само.

1494. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1495. Там само.

1496. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1497. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1498. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1499. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирский–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1500. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV–початок XVII ст.) / Тетяна Гошко. – Львів : Афіша, 2002. – 255 с.

1501. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

1502. Там само.

1503. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирский–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1504. Там само.

1505. Там само.

1506. ЦДАУК. – ф. 533. – оп. 2. – спр. 437. – арк. 101–108.

1507. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.

1508. Там само.

1509. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1510. Kuczera A. Samborszczynna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1511. Там само.

1512. Рибій Ю. Княжий город Самбір / Рибій Ю. – Львів, 1999. – 422 с.

1513. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

1514. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1515. Кобилецький М. Апарат управління міста Львова за магдебурзьким правом / Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 117–120.

1516. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1517. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1518. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1519. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1520. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1521. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1522. Там само.

1523. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1524. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.

1525. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевський. – СПб, 1996. – 155 с.

1526. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.
1527. Там само.
1528. Там само.
1529. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевський. – СПб, 1996. – 155 с.
1530. Там само.
1531. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1532. Polaczkówna H. Księga radziecka miasta Drohobycza 1542–1563 / Helena Polaczkówna. – Lwów : Tow. Nauk. – 156 s.
1533. ЦДІАУЛ. – ф. 159. – спр. 86. – арк. 140–159.
1534. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.
1535. Жовківщина : історичний нарис / відп. ред. М. Литвин. – Жовква ; Львів ; Балтимор, 1994. – Т. 1. – 326 с.
1536. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1537. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów, Nakł. Księjarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. – Т. 1 : Korona. – 214 s.
1538. Зіморович Б. Потрійний Львів: Leopolis Triptex / Б. Зіморович ; пер. з лат. Н. Царьова ; комент. І. Мицько ; ред. О. Шишка. – Львів, 2002. – 224 с.
1539. Там само.
1540. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевський. – СПб, 1996. – 155 с.
1541. Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20–х–40–х років ХХ століття / [упоряд. В. Андрейцев та ін.]. – К. : |Прайм, |2000. – 214 с.
1542. Рогачевский А. Л. Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVI в.в. / А. Рогачевський. – СПб, 1996. – 155 с.
1543. Kaluzniacki E. Die Polnische Recension der Magdeburger Urtheile und die einschlägigen deutschen, lateinischen und czechischen Sammlungen // Sitzungsberichte der philosophisch–historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. – Wien, 1886. – Bd. 111. S. 1–172.
1544. Там само.
1545. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1546. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

1547. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 642, арк. 320–323.
1548. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1549. Там само.
1550. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С. 12.
1551. Там само.
1552. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / opisana przez Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego. – Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. – Т. 1. – S. 723, IV, [1] s.
1553. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.
1554. Там само.
1555. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1556. Lewicki S. Prawa składu w Polsce / Stanisław Lewicki. – Lwów, 1910. – 202 s.
1557. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1558. Barącz S. Wolne miasto handlowe Brody / Sadok Barącz. – Lwów : [s.n.], 1865. – 197, [2] s.
1559. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.
1560. Там само.
1561. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.
1562. Там само.
1563. Там само.
1564. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.
1565. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1566. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.
1567. ЛННБУ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 1360, арк. 20–26.
1568. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1569. Volumina Legum. Leges, statuta, constitutiones, privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, omniumq; Proviciarum Annexarum a Comitibus Visliciae Anno 1347 celebratis usque ad ultima Regni Comitibus. – [Varsaviae] : In typographia S. R. M. & Republicae Collegij Varsaviensis Scholarum Piarum, 1732–1782. – 8 Vol. – 590 s.

1570. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1571. Там само.

1572. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1573. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 4–17.

1574. Там само.

1575. Там само.

1576. Яковенко Н. Нариси історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Наталія Яковенко. – К. : Генеза, 1997. – 312 с.

1577. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1578. Там само.

1579. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.

1580. Крип'якевич І. З історії міста Жовкви / Іван Крип'якевич // Записки ЧВВ. – Львів, 1935. – Т. 6., вип. 1–2. – 83 с.

1581. ЦДІАУЛ. – ф. 168. – спр. 1. – оп. 28. – арк. 48.

1582. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

1583. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1584. Ploszanskiy B. Sambor w Haliczyni / B. Ploszanskiy. – Lwów, 1885. – 49 s.

1585. Dörflerówna A. Materiały do historii miasta Sambora 1390–1795 / Anna Dörflerówna // Zabytki dziejowe. – Lwów : Wyd-wo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1936. – Т. 4. – Zesz. 2. – S. 157–394.

1586. Там само.

1587. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1588. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1589. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1590. ЛННБУ ВР. – ф. 4. – оп. 1. – спр. 1360. – арк. 23.

1591. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.

1592. Там само.

1593. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях / Р. Делімарський // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 16–35.

1594. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1595. Дружчыц В. Магістраты у беларуских местах з майдеборським правом у XV–XVIII ст. / В. Дружчыц // Записки аддзелу гуманітарних навук. Працы клясы гістарыі. – Минск. – 1929. – Кн. 8. – С. 241 – 337.

1596. Там само.

1597. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

1598. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.

1599. Там само.

1600. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1601. ЦДІАУЛ. – ф. 131. – спр. 576. – арк. 4.

1602. Кобилецький М. Апарат управління міста Львова за магдебурзьким правом / Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 117–120.

1603. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1604. Там само.

1605. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1606. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1607. Там само.

1608. Жовківщина : історичний нарис / відп. ред. М. Литвин. – Жовква ; Львів ; Балтимор, 1994. – Т. 1. – 326 с.

1609. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1610. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1611. Там само.

1612. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1613. Bardach J. Miasta na prawie Magdeburgskim w Wielkim Księstwie Litewskim od schyłku XIV do połowy XVII stolecia / Juliusz Bardach // Kwartalnik historyczny. – 1980. – № 1. – S.21–51.

1614. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1615. Там само.

1616. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1617. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1618. Там само.

1619. Там само.

1620. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1621. Там само.

1622. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1623. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1624. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В.Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.

1625. Там само.

1626. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej (далі – AGZ), 1872. – Т.ІІІ.

1627. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1628. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1629. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1630. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1631. Там само.

1632. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

1633. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1634. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: міська влада і самоврядування / Наталія Білоус. – К. : Києво–Могилянська академія, 2008. – 358 с.

1635. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 648, арк. 99, 132, 189, 202, 217, 236, 249.

1636. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1637. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1638. ЦДІАУЛ. – ф. 52. – оп. 2. – спр. 650. – арк. 7.

1639. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1640. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. / Андрій Заяць. – Львів : Добра справа, 2003. – 205 с.

1641. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капралю ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1642. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1643. Капраль М. Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. : нарис історії інститутів магдебурзького права / М. Капраль. – Укр. істор. журнал. – К., 2006. – № 5. – С. 111–130.

1644. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1645. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.
1646. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1647. ЦДІАУК. – ф. 28. – оп. 1. – спр. 74. – арк. 1370–1371.
1648. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894. – Т. 20 : Polska XVI wieku pod względem geograficzno–statystycznym : Ziemie Ruskie. Ukraina. Opisane przez A. Jabłonowskiego. – S. 49–50.
1649. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 653, арк. 47–48.
1650. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejtności, 1934. – 511 s.
1651. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
1652. Łoziński W. Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku / Władysław Łoziński. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1902. – 434 s.
1653. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1654. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
1655. ЦДІАУЛ. – ф. 52. – оп. 2. – спр. 650. – арк. 9.
1656. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1657. Charewiczowa L. Dzieje miasta Złoczowa / Łucja Charewiczowa. – Złoczów : Powiatowe Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze, 1929. – 220 s.
1658. Козицький А. Кримінальний світ старого Львова / Андрій Козицький, Степан Білостоцький. – Львів : Афіша, 2001. – 231 с.
1659. ЛННБУ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 1360, арк. 32.
1660. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejtności, 1934. – 511 s.
1661. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 2. – С. 171–173.
1662. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.
1663. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 3, спр. 749, арк. 8–114.
1664. Там само.

1665. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1666. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1667. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 2000. – 564 с.

1668. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1669. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1670. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1671. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1672. Там само.

1673. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1674. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Денис Зубрицький ; пер. з польськ. І. Сварника ; комент. М. Капраля ; ред. О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 602 с.

1675. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1676. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 649, арк. 321.

1677. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1678. Кобилецький М. Апарат управління міста Львова за магдебурзьким правом / Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 7. – С. 117–120.

1679. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1680. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1681. ЛННБУ ВР, ф. 4, оп. 1, спр. 1360, арк. 28.

1682. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1683. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1684. Там само.

1685. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: міська влада і самоврядування / Наталія Білоус. – К. : Києво–Могилянська академія, 2008. – 358 с.

1686. Werdt C. Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien Okzidentalisation der Ukraine und Weißrusslands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit / C. Werdt // Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. – Bd. 66. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2006. – 326 S.

1687. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1688. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1689. Білецький С. Соціальна структура населення Львова в середині XVII ст. / С. Білецький // З історії західноукраїнських земель / відп. ред. І. П. Крип'якевич. – К., 1960. – Т. 6. – С. 3–31.

1690. Там само.

1691. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1692. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1693. ЦДІАУЛ. – ф. 52. – оп. 1. – спр. 1. – арк. 5–6.

1694. Крип'якевич І. Русини властители у Львові в першій половині XVI ст. / Іван Крип'якевич // Науковий Збірник присвячений професорови Михайлови Грушевськомучениками й прихильниками, з нагоди Її десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). – Львів : Друк. НТШ, 1906. – VIII, 562 с.

1695. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 705, арк. 93.

1696. Volumina Legum / J. Ohkyzko. – Petersburg, 1859. – Vol. I. – 288 S.

1697. Księga przychodov i roschodov (1404–1414) / wyd. A. Cholovski. – Lwów, 1896. – 183 s. – (Т. II : Pamniki dziejowe Lwowa).

1698. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1699. Там само.

1700. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 648, арк. 256–257.

1701. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1702. Там само.
1703. Charewiczowa L. Mieszczka lwowska XVI w. Zofja Hanlowa / Łucja Charewiczowa. – Lwów : [s.n.], 1935. – 31 s.
1704. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1705. Там само.
1706. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 4–17.
1707. Zubrycki D. Kronica miasta Lwowa / D. Zubrycki. – Lwów : Nakł. autora, 1844. – 492 s.
1708. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 648, арк. 63.
1709. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 704, арк. 87–156.
1710. Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. : зб. док. / під. ред. Я.П. Кіся. – Львів, 1961. – 442 с.
1711. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1712. Там само.
1713. Там само.
1714. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : в 2-х т. / Н.Д. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1995. Т. 1. – 672 с. ; Т. 2. – 608 с.
1715. Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.) / Я. Кісь. – Львів, 1968. – 223 с.
1716. Horn M. Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII wieku : zagadnienia kryzysu Rzeczypospolitej Szlacheckiej XVII wieku / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966. – 280, [1] s.
1717. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.
1718. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період національно-визвольної війни 1648–1654 р. / Володимир Грабовецький. – К. : Наукова думка, 1972. – 192 с.
1719. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.
1720. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Ярослав Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – 200 с.
1721. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – 576 с.

1722. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1723. ЦДІАУЛ, ф. 52, оп. 2, спр. 143, арк. 95–97.
1724. Архив Юго-Западной России. Киев, 1904. – Ч.1. – Т.ХІІ. – С.95–116.
1725. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
1726. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1727. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади / Наталія Білоус // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 23–40.
1728. Там само.
1729. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.
1730. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.
1731. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.
1732. Історія Львова : у 3 т. Т. 1: 1256–1772 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Центр Європи, 2006. – 296 с.
1733. Там само.
1734. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.
1735. Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 2000. – 576 с.
1736. Демкова М. С. Самоврядування вірменської громади у місті Львові (XIV–XVIII ст.) [текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.01. “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / Демкова Мар'яна Станіславівна ; Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Львів, 2004. – 19 с.
1737. Бойко І. Здійснення правосуддя у вірменських поселеннях на території Поділля (XIV–XVIII ст.) / І. Бойко // Право України. – 2003. – №3. – С. 111–115.
1738. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.
1739. Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519 / Oswald Balzer. – Lwów, 1910. – 290 s. (= Studya nad historią prawa Polskiego. T. 4. – Z. 2).
1740. Бойко І. Здійснення правосуддя у вірменських поселеннях на території Поділля (XIV–XVIII ст.) / І. Бойко // Право України. – 2003. – №3. – С. 111–115.

1741. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1742. Бойко І. Здійснення правосуддя у вірменських поселеннях на території Поділля (XIV–XVIII ст.) / І. Бойко // Право України. – 2003. – №3. – С. 111–115.

1743. Бойко І. Правове становище вірменської громади Кам'янець–Подільського / І. Бойко // Право України. – 2002. № 5. – С. 142–145.

1744. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

1745. Borkowska-Bagieńska E. Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski w XVII wieku / Ewa Borkowska-Bagieńska. – Poznań : UAM, 1977. –160 s.

1746. Pazyra S. Studia z dziejow miast na Mazowszu od XIII do początkow XX wieku / Stanisław Pazyra. – Lwów: Kasa im. Rektora J. Mianowskiego : Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1939. – 367 s.

1747. Ковальський Н. Источники по социально–экономической истории Украины XVI – первой половины XVII века : структура источниковой базы / Н. Ковальський. – Днепропетровск : Изд. ДГУ, 1982. – 36 с.

1748. Там само.

1749. Там само.

1750. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – 338 с.

1751. Horn M. Walka klasowa i konflikty społeczne w miastach Rusi Czerwonej w latach 1600–1647 na tle stosunków gospodarczych / Maurycy Horn. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972. – 243 s.

1752. Там само.

1753. Kutrzeba S. Historia zrodel dawnego prawa polskiego / Stanisław Kutrzeba. – Kraków, 1926. – Т. 2. – 462.

1754. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1755. Borkowska-Bagieńska E. Cechowe prawo gospodarcze w miastach Wielkopolski w XVII wieku / Ewa Borkowska-Bagieńska. – Poznań : UAM, 1977. –160 s.

1756. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce / J. Ptaśnik. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1757. Там само.

1758. Білоус Н. Нове джерело до історії взаємовідносин київських ремісників замкової та магістратської юрисдикції / Наталія Білоус // Архіви України. – 1997. – №1/6. – С. 101–105.

1759. Dodatek tygodniowy pry Gazecie Lwówskie. – 1855. – № 8. – S. 32.

1760. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1761. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1762. Там само.

1763. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1764. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

1765. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1766. ЛННБУ ВР. – № 157604. – 331 зв.

1767. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1768. Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski. – Lwów : Gmina Królestwa Stołecznego Miasta Lwowa, 1896. – 64 s.

1769. Там само.

1770. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1771. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1772. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1773. Balzer O. Historia ustroju Polski : skrypt wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – [S. l. : s. n], 1896. – 574 s.

1774. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / Stanisław Kutrzeba. – Lwów, Nakł. Księjarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. – Т. 1 : Korona. – 214 s.

1775. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Ярослав Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – 200 с.

1776. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1777. Яценко Г. Юридики міста Львова в XVIII ст. / Г. Яценко // Питання історії СРСР. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. – С. 80–95.

1778. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1779. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1780. Там само.

1781. Там само.

1782. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Ярослав Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – 200 с.

1783. Жерела до історії України-Руси. Видає Комісія Археологічна Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред М. Грушевського. – VIII + 312 с.

1784. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Ярослав Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – 200 с.

1785. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1786. Яценко Г. Юридики міста Львова в XVIII ст. / Г. Яценко // Питання історії СРСР. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. – С. 80–95.

1787. Там само.

1788. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1789. Mazurkiewicz J. Jurydyki Lubelskie / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1790. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття: міська влада і самоврядування / Наталія Білоус. – К. : Києво–Могилянська академія, 2008. – 358 с.

1791. Там само.

1792. Ісаєвич Я. Адміністративно-правовий устрій Дрогобича в добу феодалізму XVII ст. / Ярослав Ісаєвич // З історії Української РСР. – К., 1962. – Вип. 6–7. – 200 с.

1793. Яценко Г. Юридики міста Львова в XVIII ст. / Г. Яценко // Питання історії СРСР. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. – С. 80–95.

1794. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1795. Яценко Г. Юридики міста Львова в XVIII ст. / Г. Яценко // Питання історії СРСР. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. – С. 80–95.

1796. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60–х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1797. Отамановский В. Д. Винница как тип украинского города Южного Правобережья XIV – XVII вв. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Саратов, 1949. – 22 с.

1798. Mazurkiewicz J. *Jurydyki Lubelskie* / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1799. Roepell R. *Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel* / R. Roepell // *Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau*. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1800. Яковенко Н. Новий документ до історії київських ремісничих цехів початку XVII ст. / Наталія Яковенко // *Архіви України*, 1989. – № 5. – С. 68–71.

1801. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Дрогобичі / Микола Кобилецький // *Підприємництво, господарство і право*. – 2002. – № 2. – С. 171–173.

1802. Кобилецький М. Магдебурзьке право у місті Тереховля / Микола Кобилецький // *Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид.* 2004. – Вип. 39. – С. 111–116.

1803. Яценко Г. *Юридики міста Львова в XVIII ст.* / Г. Яценко // *Питання історії СРСР*. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1958. – С. 80–95.

1804. Там само.

1805. Там само.

1806. Там само.

1807. Isajewicz J. *Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej*// *Czasopismo prawno–historyczne*. – 1959. – Т. 11. – З. 1. – S.145–155.

1808. Mazurkiewicz J. *Jurydyki Lubelskie* / Józef Mazurkiewicz.. – Wrocław : Zakład im. Ossolińskich – Wydaw. PAN, 1956. – 160 s.

1809. Карпачев А. *Феодальные юридики в Королевских городах Белоруссии XVII–XVIII веков: к вопросу о формах землевладения в городах Речи Посполитой* / А. Карпачев // *Советское славяноведение*. – 1968. – № 6. – С. 27–38.

1810. Там само.

1811. Сас П. *Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в.* / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1812. Isajewicz J. *Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści miejskich jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej*// *Czasopismo prawno–historyczne*. – 1959. – Т. 11. – З. 1. – S.145–155.

1813. *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль*. – Львів, 1998. – 640 с.

1814. *Корпус магдебурзьких грамот українським містам : два проекти видань 20-х–40-х років XX століття* / [упоряд. В. Андрейцев та ін.]. – К. : Прайм, 2000. – 214 с.

1815. Roepell R. *Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel* / R. Roepell // *Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau*. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1816. Ptaśnik J. *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1817. Jakowliw A. *Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert* / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1818. Там само.

1819. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1820. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1821. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1822. Там само.

1823. Там само.

1824. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1825. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1826. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

1827. Там само.

1828. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1829. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1830. Там само

1831. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1832. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1833. Там само.

1834. Там само.

1835. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1836. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1837. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1838. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1839. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1840. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1841. Жовківщина : історичний нарис / відп. ред. М. Литвин. – Жовква ; Львів ; Балтимор, 1994. – Т. 1. – 326 с.

1842. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1843. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1844. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1845. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1846. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1847. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. / Aleksander Czołowski // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. – 64 s.

1848. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

1849. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1850. Кобилецький М. Суд і судочинство у місті Львові за магдебурзьким правом / Микола Кобилецький // Право України. – 2001, – № 10. – С. 109–111.

1851. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 4–17.

1852. Там само.

1853. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1854. Кобилецький М. Самоврядування у місті Самбір за магдебурзьким правом Микола Кобилецький / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2003. – Вип. 37. – С. 93–99.

1855. Там само.

1856. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej / Aleksander Kuczera. – Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. – Т. 1. – 492 s.

1857. Там само.

1858. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

1859. Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

1860. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

1861. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1862. Barącz S. Pamiątki miasta Żółkwi / Sadok Barącz. – Lwów : nakł. wyd., 1877. – 247 s.

1863. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

1864. Кобилецький М. Самоврядування вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) / Микола Кобилецький // Вісн. Львів. ін.-ту внутр. справ. – 2001. – № 2. – С. 84–89.

1865. Там само.

1866. Сецианский Е. Город Каменец-Подольский : историческое описание / Е. Сецианский. – К. : Кульженко, 1895. – VIII, 247 с.

1867. Отамановський В. Д. Вінниця в XIV–XVII століттях : історичне дослідження / В. Д. Отамановський. – Вінниця : Континент–ПРИМ, 1993. – 464 с.

1868. Там само.

1869. Там само.

1870. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

1871. Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / Петр Сас. – К. : Наук. Думка, 1989. – 232 с.

1872. Білоус Н. Функції та основні напрямки діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 4–17.

1873. Там само.

1874. Антонович В. Исследования о городах Юго–Западного края / Владимир Антонович // Монографии по истории Западной и Юго–Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – 156 с.

1875. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1876. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1877. Там само.

1878. Антонович В. Українські міста / Володимир Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII ст. (Руська історична бібліотека). – К. ; Львів, 1904. – Т. XXIV. – Ч. 2. – С. 309–383.

1879. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

1880. Там само.

1881. Копысский З. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV–первой половины XVII в.) / З. Копысский // Сов. Славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41.

1882. Білоус Н. Розвиток самоврядування в Житомирі в XV – першій половині XVII ст. / Наталія Білоус // Київська старовина. – 2001. – №3. – С. 73–86.

1883. Там само.

1884. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1885. Там само.

1886. Там само.

1887. Там само.

1888. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1889. Там само.

1890. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

1891. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine / von Alfred Halban. – Berlin : R. L. Prager, 1896. – XII, 135, [1] S.

1892. Там само.

1893. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1894. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1895. Там само.

1896. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1897. Там само.

1898. Kaluzniacki E. Die Polnische Recension der Magdeburger Urtheile und die einschlägigen deutschen, lateinischen und czechischen Sammlungen // Sitzungsberichte der philosophisch–historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. – Wien, 1886. – Bd. 111. S. 1–172.

1899. Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. – 511 s.

1900. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1901. Łysiak L. Jus Supremum Maydeburgense Castri Cracoviensis 1356–1794 / Ludwik Łysiak. – Frankfurt am Main : Klostermann, 1990. – 199 s.

1902. Там само.

1903. Manteuffel T. Powstanie i organizacja miast średniowiecznych w zachodniej i środkowej Europie / Tadeusz Manteuffel. – Warszawa, 1930. – 63 s.

1904. Kamińska K. Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVII w. na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski / Krystyna Kamińska ; Towarzystwo Naukowe w Toruniu. – Warszawa ; Poznań : Państw. Wydaw. Naukowe, 1980. – T. 16.– Z. 2. – 187, [1] s.

1905. Рогачевский А. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. / А. Рогачевский. – СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, 1996. – 156 с.

1906. Там само.

1907. Lück H. Über den Sachsenspiegel: Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches / Heiner Lück. / Schriftenreihe der Stiftung Dome und Schlösser Sachsen-Anhalt 1. – Halle an der Saale: Verlag Janos Stekovics, 2005. – 108 S.

1908. Рогачевский А. Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. / А. Рогачевский. – СПб. : С.-Петербур. гос. ун-т, 1996. – 156 с.

1909. Lück H. Über den Sachsenspiegel: Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches / Heiner Lück. / Schriftenreihe der Stiftung Dome und Schlösser Sachsen-Anhalt 1. – Halle an der Saale: Verlag Janos Stekovics, 2005. – 108 S.

1910. Там само.

1911. Stölzel A. Die Entwicklung der gelehrten Rechtssprechung untersucht auf Grund der Akten des Brandenburger Schöffenstuhls / A. Stölzel. – Berlin : Vahlen, 1901. – Bd. 1.2.

1912. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1913. Piekosiński F. Przywilej króla Kazimierza Wielkiego w przedmiocie założenia sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim / F. Piekosiński // Rozprawy Wydziału histor. – Kraków, 1897. – T. 35. – 17 s.

1914. Łysiak L. O tak zwanym sądzie sześciu miast / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – 1975. – T. 27. – Z. 2. – S. 111–119.

1915. Там само.

1916. Łysiak L. Über den sogenannten Gerichtshof der sechs Städte in Krakau / L. Łysiak // Polen und Deutschland. – Frankfurt am Main, 1980. – S. 122–129.

1917. Там само.

1918. Łysiak L. O tak zwanym sądzie sześciu miast / Ludwik Łysiak // Czasopismo prawno-historyczne. – 1975. – T. 27. – Z. 2. – S. 111–119.

1919. Balzer O. Geneza trybunału Koronnego: studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI wieku / Oswald Balzer. – Warszawa : Nakł. red. Biblioteki Umiejętności Prawnych, 1886. – [4], 347 s.

1920. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1921. Balzer O. Geneza trybunału Koronnego: studium z dziejów sądownictwa polskiego XVI wieku / Oswald Balzer. – Warszawa : Nakł. red. Biblioteki Umiejętności Prawnych, 1886. – [4], 347 s.

1922. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1923. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1924. Lengnich C. Jus publicum Civitatis Gedanensis oder Der Stadt Danzig Verfassung und Rechte / Gottfried Lengnich. – Danzig, 1900. – 607 S.

1925. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1926. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1927. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1928. Там само.

1929. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1930. Там само.

1931. Там само.

1932. Maisel W. Trybunał Koronny w świetle laudów sejmikowych i konstytucji sejmowych / Witold Maisel // *Czasopismo prawno-historyczne*. – Poznań, 1982. – T. 34. – Z. 2. – S. 73–109.

1933. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // *Підприємництво, господарство і право*. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1934. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1935. Grużewski B. Sądownictwo królewskie w pierwszej połowie rządów Zygmunta Starego / Bolesław Grużewski. – Lwów : Drukarnia Wł. Łozińskiego, 1906. – 124 s.

1936. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1937. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1938. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1939. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1940. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

1941. Rafacz J. Sąd referendarski Koronny: z dziejów obrony prawnej chłopów w dawnej Polsce / J. Rafacz. – Poznań : Tow. Przyj. Nauk., 1948. – 121 s.

1942. Woźniakowa, M. Sąd Asesorski Koronny 1537–1795 jego organizacja funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburskiego w Polsce / Maria Woźniakowa. – Warszawa : Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1990. – 432 s.

1943. Lengnich C. Jus publicum Civitatis Gedanensis oder Der Stadt Dancig Verfassung und Rechte / Gottfried Lengnich. – Danzig, 1900. – 607 S.

1944. Кобилецький М. Асесорський суд (1537–1795) / Микола Кобилецький // *Підприємництво, господарство і право*. – 2003. – № 8. – С. 114–117.

1945. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

1946. Kadlec K. Valaši a valašské pravo v zemích slovanských a uherských // *Spisy České Akademie*. – Praha, 1916. – S. 316–337.

1947. Ebel W. Lübisches Recht / Wilhelm Ebel. – Bd 1. – Lübeck: Schmidt-Römhild, 1971. – 435 S.

1948. Thime H. Die Magdeburger und Kulmer Stadtrechte im deutschen Osten / H. Thime // Deutsche Ostsiedlung in Mittelalter und Neuzeit. – Berlin : Siedler, 1986. – 405 S.

1949. Matuszewski J. Die Ignoranzklausel der Schultheißprivilegien / J. Matuszewski // ZRG GA. – 1976. – Bd. 93. – S. 154–172.

1950. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteropäischer Rechtsordnungen // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1986. – Bd. 127. – H. 1. – 34 S.

1951. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

1952. Tam camo.

1953. Kroeschell K. Rechtsgeschichte und Sozialgeschichte am Beispiel der deutschen Ostko–Horn / I. Kroeschell. – München, 1978. – Bd. 4. – S. 83–94.

1954. Schubart–Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa / G. Schubart–Fikentscher. (Forschungen zum deutschen Recht). – Weimar : Böhlau, 1942. – 567 S.

1955. Trawkowski S. Die Rolle der deutschen Dorfkolonisation und deutschen Rechtes in Polen im 13. Jahrhundert / S. Trawkowski // Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte / Hg. W. Schlesinger. – Sigmaringen, 1975. – S. 349–368.

1956. Weitzel J. Zum Rechtsbegriff der Magdeburger Schöffen / J. Weitzel // Studien zur Geschichte des sächsisch–magdeburgischen Rechts in Deutschland und Polen / Hrsg. v. D. Willoweit, W. Schich. – Frankfurt am Main: Lang, 1980. – S. 21–35.

1957. Tam camo.

1958. Tam camo.

1959. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne / Krystyna Kamińska. – Toruń : UMK, 1990. – 235 s.

1960. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1961. Kuhn W. Deutschrechtliche Siedlung in Kleinpolen / W. Kuhn // Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Vorträge und Forschungen / Hg. v. W. Schlesinger. – Sigmaringen : Thorbecke, 1975. – Bd. 18. – S. 369–415.

1962. Doubek F. Das Schöffenbuch der Dorfgemeinde Krezemienica aus den Jahren 1451–1482 / F. Doubek, H. Schmid. – Leipzig : Hirzel, 1931. – 248 S.

1963. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

1964. Tam camo.

1965. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

1966. Там само.

1967. Там само.

1968. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

1969. Там само.

1970. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku / Stanisław Kuraś ; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. – 210 s.

1971. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel / R. Roepell // Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. – Breslau : Trewendt, 1857. – S. 241–301.

1972. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1973. Prochaska A. Materiały archiwalne wyjęte głównie z metryki litewskiej od 1348 do 1607 roku / wyd. Antoni Prochaska. – Lwów : Jerzy Sewer Dunin Borkowski, 1890. – VIII, 212 s.

1974. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

1975. Там само.

1976. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1891. – T. 15 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 315 s.

1977. Balzer O. O Niemcach w Polsce / Oswald Balzer // Kwartalnik historyczny. – 1911. – T. XXV. – S. 439–444.

1978. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

1979. Там само.

1980. Там само.

1981. Там само.

1982. Balzer O. O Niemcach w Polsce / Oswald Balzer // Kwartalnik historyczny. – 1911. – T. XXV. – S. 439–444.

1983. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

1984. Там само.

1985. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1986. Там само.

1987. Там само.

1988. Balzer O. Historia ustroju Polski : skrypt wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – [S. l. : s. n], 1896. – 574 s.

1989. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

1990. Barącz S. Kronica Oleska / Sadok Barącz. – Tarnopol, 1864. – 137 s. (Перевид. Barącz S. Kronica Oleska. – Броди, 2005. – 112 с.).

1991. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) : зб. док. / упоряд. Мирон Капраль. – Львів, 1998. – 640 с.

1992. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

1993. Там само.

1994. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

1995. Там само.

1996. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

1997. Там само.

1998. Там само.

1999. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2000. Там само.

2001. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2002. Там само.

2003. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2004. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – Т. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2005. Там само.

2006. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2007. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – Т. 5. : Суспільно–політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. – К. : Наукова думка, 1994. – VII, 687, [5] с.

2008. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2009. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2010. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2011. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – Т. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2012. Там само.

2013. Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie / Przemysław Dąbkowski. – Lwów : Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1911. – Т. 2. – 730, [1] s.

2014. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1889. – Т. 14 : Najdawniejsze zapiski sądów lwowskich 1440–1456 / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XVII+635 s.

2015. Łysiak L. Własność sołtysia (wójtowska) w Małopolsce do końca XVI wieku (Zeszyty Nauk. Un-tu Jagiełłońskiego: Prace Prawnicze) // Ludwik Łysiak. – Kraków : Nakł. UJ, 1964. – Т. 94. – Z. 15. – 184 s.

2016. Balzer O. Historia ustroju Polski : skrypt wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – [S. l. : s. n], 1896. – 574 s.

2017. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2018. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2019. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2020. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2021. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2022. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2023. Makarewicz J. Instygator w dawnym prawie polskim / Juliusz Makarewicz. – Lwów : Tow. Nauk. we Lwowie, 1934. – 25 s.

2024. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2025. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2026. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – Т. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2027. Там само.

2028. Там само.

2029. Там само.

2030. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2031. Жерела до історії України-Руси. Видає Комісія Археологічна Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред М. Грушевського. – VIII + 312 с.

2032. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2033. Там само.

2034. Kolberg O. Pokucie: Obrazy etnograficzne / Oskar Kolberg. – Wrocław [u.a.] : PTL, 1962. – Т. 1. : Dzieła wszystkie. – 358 s.

2035. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1891. – Т. 15 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

2036. Там само.

2037. Кобилецький М. Магдебурзьке право у селах Галичини / Микола Кобилецький // Право України. – 2003. – № 8. – С. 120–124.

2038. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2039. Там само.

2040. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona. // Źródła dziejowe. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1902–1903. – T. 18. – Cz. 2. – III, [33], 491 s.

2041. Владимирський–Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський–Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Руси в XV—XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.

2042. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1873. – T. 4 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 530 s.

2043. Piekosiński F. O łanach w Polsce wieków średnich / Franciszek Ksawery Piekosiński // Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydz. Hist.–Fil. Akad. Umiej. w Krakowie. – Kraków, 1886. – Bd. 21. – S. 68.

2044. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2045. Там само.

2046. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ruś Czerwona. // Źródła dziejowe. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1902–1903. – T. 18. – Cz. 2. – III, [33], 491 s.

2047. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2048. Там само.

2049. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1883. – T. 9 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 340 s.

2050. Там само.

2051. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2052. Там само.

2053. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – T. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2054. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2055. Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie / Przemysław Dąbkowski. – Lwów : Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1911. – T. 2. – 730, [1] s.

2056. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2057. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – T. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2058. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2059. Bobrzyński M. Prawo propinacyi w dawnej Polsce / Michał Bobrzyński. – Kraków : [s.n.], 1888. – [2], 74 s.

2060. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1875. – T. 5 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 293 s.

2061. Там само.

2062. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2063. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1868. – T. 1 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XXVII+199 s.

2064. Жерела до історії України-Руси. Видає Комісія Археологічна Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред М. Грушевського. – VIII + 312 с.

2065. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – T. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2066. Жерела до історії України-Руси. Видає Комісія Археологічна Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т. 1 : Люстрації земель Галицької й Перемиської / під ред М. Грушевського. – VIII + 312 с.

2067. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2068. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

2069. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – T. 7 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

2070. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2071. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2072. Там само.

2073. Balzer O. Historia ustroju Polski : skrypt wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – [S. l. : s. n], 1896. – 574 s.

2074. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2075. Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-економічних відносин Західної України (1361–1536) / Михайло Грушевський // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1905. – Т. 63. – С. 1–26; Т. 64. – С. 27–84.

2076. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2077. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – Т. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2078. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2079. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2080. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2081. Там само.

2082. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – Т. 6. – 413 s.

2083. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

2084. Haur J. Skład abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomiej ziemiańskiej / Jakub Kazimierz Haur. – Kraków, 1693. (перевид. : Haur J. Skład abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomiej ziemiańskiej) // Staropolskie księgi o myślistwie /

oprac. Władysław Dynak i Jacek Sokolski. – Wrocław : Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. – 244, [1] s. (=Biblioteka Klasyki Łowieckiej).

2085. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2086. Kaindl R. Beitrage zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien / Raimund Friedrich Kaindl // Archiv für Österreichische Geschichte. – Wien, 1906. – Bd. 95. – S. 317–492.

2087. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2088. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2089. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – T. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2090. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2091. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2092. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2093. Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. Івана Франка. Від. рукописів. – спр. 524. – № 51.

2094. ЦДІАУЛ. – ф. 142. – оп. 1. – спр. 14. – арк. 33.

2095. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2096. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2097. ЦДІАУЛ. – ф. 142. – оп. 1. – спр. 14. – арк. 33.

2098. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2099. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2100. Там само.

2101. Płaza S. Funkcjonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sadecznie XVI–XVIII w. / S. Płaza // Czasopismo prawno–historyczne. – 1966. – Z. 1. – 119–184.

2102. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2103. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

2104. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2105. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2106. Там само.

2107. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1878. – Т. 7 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 325 s.

2108. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2109. Там само.

2110. Там само.

2111. Haur J. Skład abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomiej ziemiańskiej / Jakub Kazimierz Haur. – Kraków, 1693. (перевид. : Haur J. Skład abo skarbiec znakomitych sekretów oekonomiej ziemiańskiej) // Staropolskie księgi o myślistwie / oprac. Władysław Dynak i Jacek Sokolski. – Wrocław : Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001. – 244, [1] s. (=Biblioteka Klasyki Łowieckiej).

2112. Там само.

2113. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

2114. ЦДІАУЛ. – ф. 142. – оп. 1. – спр. 1. – арк. 241–243.

2115. Там само.

2116. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях : історичні нариси / Василь Інкін ; упоряд. та наук. ред. Микола Крикун. – Львів : Добра справа, 2004. – XXI–СІІ, 420 с.

2117. Там само.

2118. Płaza S. Funkcjonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sadecznie XVI–XVIII w. / S. Płaza // *Czasopismo prawno–historyczne*. – 1966. – Z. 1. – 119–184.

2119. Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i pierwszej połowie wieku XVI / Przemysław Dąbkowski. – Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1898. – [4], 55 s.

2120. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // *Підприємництво, господарство і право*, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2121. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1889. – T. 14 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – XVI+636 s.

2122. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // *Підприємництво, господарство і право*, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2123. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (*Studia Nad Historią Prawa Polskiego*). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2124. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1872. – T. 3 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 313 s.

2125. Там само.

2126. Там само.

2127. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (*Studia Nad Historią Prawa Polskiego*). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2128. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzechypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernandyńskiego we Lwowie / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – Lwów : Drukarnia narodowa W. Manieckiego, 1870. – T. 2 : Dyplomatariusz / wyd. O. Pietruski, X. Liske. – 286 s.

2129. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (*Studia Nad Historią Prawa Polskiego*). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2130. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

2131. Piekosiński F. O sądach wyższych prawa niemieckiego w Polsce wieków średnich / F. Piekosiński // SPAU. – Kraków, 1885. – T. 18. – S. 51.

2132. Łysiak L. Sąd wyższy prawa niemieckiego w grodzie sądeckim / Ludwik Łysiak // *Czasopismo prawno-historyczne*. – 1984. – T. 36. – Z. 1. – S. 29–46.

2133. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

2134. Samolewicz J. Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425–1553 / Janusz Samolewicz (Studia nad historią prawa polskiego). – Lwów : [Drukarnia Wł. Łozińskiego], 1903. – T. 2. – Z. 1. – 53 s.

2135. Kucharski W. Sanok i sanocka ziemia w dobie Piastów i Jagiellonów : monografia historyczna / Władysław Kucharski. – Lwów : nakł. miasta Sanoka i powiatu, 1905. – S. IV, [3], 8–117, [3].

2136. Там само.

2137. Samolewicz J. Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim 1425–1553 / Janusz Samolewicz (Studia nad historią prawa polskiego). – Lwów : [Drukarnia Wł. Łozińskiego], 1903. – T. 2. – Z. 1. – 53 s.

2138. Там само.

2139. Balzer O. Historia ustroju Polski : skrypt wykładów uniwersyteckich / Oswald Balzer. – [S. l. : s. n], 1896. – 574 s.

2140. Sochaniewicz S. Wójtowstwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwówskiej / S. Sochaniewicz. (Studia Nad Historią Prawa Polskiego). – Lwów : Tow. Nauk., 1921. – T. 6. – 413 s.

2141. Кобилецький М. Суд і судочинство у селах німецького (магдебурзького права) Галичини XIV–XVIII ст. / Микола Кобилецький // Підприємництво, господарство і право, 2003. – № 7. – С. 133–137.

2142. Кульчицький В. Історія держави і права України : підручник / Володимир Кульчицький, Борис Тищик. – К., 2007. – 624 с.

2143. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. / А. Яковлів // Переяславська рада 1654 року : історіографія та дослідження / ред. Павло Сохань. – К. : Смолоскип, 2003. – XX, 888 с.

2144. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судится малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2145. Там само.

2146.. Там само.

2147. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2148. Кистяковский А. Права, по которымъ судится малоросійский народ / Александр Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.

2149. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2150. Lück H. Über den Sachsenspiegel: Entstehung, Inhalt und Wirkung des Rechtsbuches / Heiner Lück. / Schriftenreihe der Stiftung Dome und Schlösser Sachsen-Anhalt 1. – Halle an der Saale: Verlag Janos Stekovics, 2005. – 108 S.

2151. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

2152. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судитя малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2153. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2154. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2155. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. (1648–1782) / Андрій Пашук. – Львів : Вид–во ЛДУ, 1967. – 179 с.

2156. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2157. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судитя малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2158. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2159. Там само.

2160. Кистяковский А. Права, по котормь судитя малоросийский народ / А. Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.

2161. Стороженко М. Фамільний архів Стороженків / М. Стороженко. – К., 1908. – Т. 6. – 712 с.

2162. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2163. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2164. Там само.

2165. Стороженко М. Фамільний архів Стороженків / М. Стороженко. – К., 1908. – Т. 6. – 712 с.

2166. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2167. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2168. Там само.

2169. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2170. Там само.

2171. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2172. Там само.

2173. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2174. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2175. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2176. Там само.

2177. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2178. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2179. Там само.

2180. Там само.

2181. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2182. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2183. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2184. Там само.

2185. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2186. Там само.

2187. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2188. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2189. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2190. Там само.

2191. Там само.

2192. Там само.

2193. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

2194. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2195. Там само.

2196. Там само.

2197. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).

2198. Там само.

2199. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2200. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2201. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2202. Там само.

2203. Там само.

2204. Там само.

2205. Szczerbicz P. Speculum Saxonum albo prawo saskie i magdeburskie porządkiem abecadła z łacińskiego i niemieckich exemplarzów zebrane / P. Szczerbicz. – Lwów : Szczerbic, 1581. – 215 s.

2206. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2207. Там само.

2208. Там само.

2209. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12. – S. 113–126.

2210. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2211. Там само.

2212. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12. – S. 113–126.

2213. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2214. Там само.

2215. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2216. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. – 170 с.

2217. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2218. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2219. Кистяковский А. Права, по которым судится малороссийский народ / А. Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.

2220. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2221. Там само.

2222. Там само.

2223. Там само.

2224. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2225. Ткач А. “Суд і розправа” Ф. Чуйкевича – пам’ятник феодального права України XVIII ст. / А. Ткач // Вісн. Київ. ун-ту : Сер. Економіки і права, 1962. – № 5. – С. 122–127.

2226. Там само.
2227. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.
2228. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2229. Там само.
2230. Кистяковский А. Права, по которым судится малороссийский народ / А. Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.
2231. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2232. Там само.
2233. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2234. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2235. Кистяковский А. Права, по которым судится малороссийский народ / А. Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.
2236. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2237. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2238. Там само.
2239. Там само.
2240. Там само.
2241. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2242. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2243. Там само.
2244. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2245. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2246. Там само.
2247. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.
2248. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2249. Там само.
2250. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2251. Там само.
2252. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2253. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2254. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с..
2255. Там само.
2256. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2257. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.
2258. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2259. Чехович В. Книга Статут и прочие права Малороссийские (1764) // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / В. Чехович ; [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2001. – Т. 3. – 789 с.
2260. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.
2261. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2262. Groicki B. Artykuły prawa magdeburgskiego które zowią Speculum Saxonum z łacińskiego języka na polski przełożone / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Artykuły prawa magdeburgskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1954. – 259 s. + XI (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 2).

2263. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

2264. Там само.

2265. Там само.

2266. Там само.

2267. Там само.

2268. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2269. Там само.

2270. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2271. Там само.

2272. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2273. Szczerbicz P. Speculum Saxonum albo prawo saskie i magdeburgskie porządkiem abecadła z łacińskiego i niemieckich exemplarzów zebrane / P. Szczerbicz. – Lwów : Szczerbic, 1581. – 215 s.

2274. Там само.

2275. Там само.

2276. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – T. 1).

2277. Szczerbicz P. Jus Municipale to jest Prawo Miejskie Magdeburgskie nowo z łacinskiego y z niemieckiego na Polskie jezyk z pilnoscia wiernie przełożone / P. Szczerbicz. – Lwów, 1581. – 215 s.

2278. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2279. Ткач А. “Екстракт малоросійських прав” 1767 р. – цінна пам’ятка права України / А. Ткач // Вісник Київ. ун-ту : Сер. Право., 1965. – № 6. – С. 82–94.

2280. Шемшученко Ю. // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. – 669 с.

2281. Ткач А. “Екстракт малоросійських прав” 1767 р. – цінна пам’ятка права України / А. Ткач // Вісник Київ. ун-ту : Сер. Право., 1965. – № 6. – С. 82–94.

2282. Там само.

2283. Гончаренко В. Д. Екстракт малоросійських прав // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 741 с.

2284. Ткач А. “Екстракт малоросійських прав” 1767 р. – цінна пам’ятка права України / А. Ткач // Вісник Київ. ун-ту : Сер. Право., 1965. – № 6. – С. 82–94.

2285. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2286. Ткач А. “Екстракт малоросійських прав” 1767 р. – цінна пам’ятка права України / А. Ткач // Вісник Київ. ун-ту : Сер. Право., 1965. – № 6. – С. 82–94.

2287. Гончаренко В. Д. Екстракт малоросійських прав // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 741 с.

2288. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2289. Там само.

2290. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2291. Василенко Н. Экстракт из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей / Н. Василенко. – Чернигов, 1902. – 296 с.

2292. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2293. Василенко Н. Экстракт из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей / Н. Василенко. – Чернигов, 1902. – 296 с.

2294. Там само.

2295. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2296. Чехович В. Екстракт із указів, інструкцій і установлень // Юридична енциклопедія : у 6-ти томах / В. Чехович ; [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2. – 741 с.

2297. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2298. Василенко Н. Экстракт из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей / Н. Василенко. – Чернигов, 1902. – 296 с.

2299. Там само.

2300. Там само.

2301. Там само.

2302. Там само.

2303. Там само.
2304. Собрание малороссийских прав 1807 г. / сост. К. А. Вислобоков и др. – К.: Наукова думка, 1993. – 368 с.
2305. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.
2306. Там само.
2307. Собрание малороссийских прав 1807 г. / сост. К. А. Вислобоков и др. – К.: Наукова думка, 1993. – 368 с.
2308. Там само.
2309. Там само.
2310. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.
2311. Собрание малороссийских прав 1807 г. / сост. К. А. Вислобоков и др. – К.: Наукова думка, 1993. – 368 с.
2312. Там само.
2313. Там само.
2314. Там само.
2315. Там само.
2316. Там само.
2317. Там само.
2318. Там само.
2319. Pawło Kuszewicz z Chelмна. Prawo Chelmińskie poprawione y z lacińskiego języka na polski przetlumaczone. Xiąg piecioro ku pospolitemu pozitkowi / [Plato Lib : V. De Legib. Magna est Virtus est Viktoria, Patriis Legibus odtempersre, est in eo feipsus vincere]. – Poznań : Drukarnia Jana Rossowskiego, 1623. –203 s.
2320. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.
2321. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.
2322. Історія держави і права України : академічний курс : у 2 т. Т.1. / за ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина. – К., 2000. – 648 с.
2323. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.
2324. Там само.
2325. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело кодексу 1743 р. // Життя і право. – 2004. – № 2. – С. 44–51.
2326. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.
2327. Там само.

2328. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2329. Kobylec'kyj M. Das magdeburgische Recht als Quelle des Kodex von 1743 // Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red. : Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S.141–166.

2330. Яковлів А. До історії кодифікації українського права XVIII в. / А. Яковлів // Праці історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1937. – Т. 2. – С. 70–79.

2331. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2332. Там само.

2333. Яковлів А. До історії кодифікації українського права XVIII в. / А. Яковлів // Праці історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1937. – Т. 2. – С. 70–79.

2334. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2335. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2336. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Месяц. – К., 1963. – 208 с.

2337. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2338. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12.– S. 113–126.

2339. Lieberwirth R. Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht / Rolf Lieberwirth // Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch–historische Klasse. – Berlin : Akademie Verlag, 1982. – Bd. 122. – H. 4. – 28 S.

2340. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котрымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2341. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України / А.П. Ткач. – К., 1968. –170 с.

2342. Права, за якими судитяся малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2343. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2344. Там само.

2345. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

2346. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2347. Там само.

2348. Там само.

2349. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2350. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2351. Там само.

2352. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // Киев. Старина, 1888. – Т. 22. – С. 415–466.

2353. Права, за якими судитя малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2354. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2355. Права, за якими судитя малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2356. Права, за якими судитя малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2357. Там само.

2358. Там само.

2359. Там само.

2360. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2361. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

2362. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по которымъ судитя малоросійській народъ”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2363. Lück H. Magdeburger Recht in der Ukraine // ZNR. – 1990. – № 12.– S. 113–126.

2364. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2365. Права, за якими судится малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2366. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2367. Там само.

2368. Kobylec'kyj M. Das magdeburgische Recht als Quelle des Kodex von 1743 // Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red. : Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S.141–166.

2369. Теличенко І. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов / И. Теличенко // Киев. Старина, 1888. – Т. 22. – С. 415–466.

2370. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело кодексу 1743 р. // Життя і право. – 2004. – № 2. – С. 44–51.

2371. Кистяковский А. Права, по котормь судится малороссийский народ / А. Кистяковский // Журнал гражданского и уголовного права – К., 1879. – Год девятый. – Книга третья. – Май–Июнь. – С. 1–110.

2372. Там само.

2373. Там само.

2374. Тарановский Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. исследование / Ф.В. Тарановский. – Варшава : Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. – 203 с.

2375. Kobylec'kyj M. Das magdeburgische Recht als Quelle des Kodex von 1743 // Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa : Sachsenspiegel und Magdeburger Recht ; internationale und interdisziplinäre Konferenz in Leipzig vom 31. Oktober bis 2. November 2003 / hrsg. von Ernst Eichler und Heiner Lück. Red. : Wieland Carls. – Berlin : de Gruyter Recht, 2008. – S.141–166.

2376. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2377. Там само.

2378. Там само.

2379. Права, за якими судится малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2380. Яковлів А. Український кодекс 1743 року “Права, по котормь судится малоросійській народь”. Його історія, джерела та системний виклад змісту / А. Яковлів // Записки НТШ, Т. 159. – Мюнхен : Заграва, 1949. – 211 с.

2381. Там само.

2382. Там само.

2383. Месяц В. История кодификации права на Украине в первой половине XVIII в. / В. Месяц. – К., 1963. – 208 с.

2384. Воссоединение Украины с Россией : документы и материалы : в 3-х томах / [ред. кол. П.П. Гудзенко и др.] – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1953. – Т. 1. – 586 с. ; Т. 2. – 559 с. ; Т. 3. – 646 с.

2385. Гамбург Л. Магістратські і ратушні суди у самоврядуванні міст України-Гетьманщини XVII–XVIII століть / Л. Гамбург // Право України. – 2000. – №4. – С. 110–114.

2386. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шавонским. В Чернигове, 1786 г. / изд. М. Судиенко, пред. Времен. комис. при Киевск. воен., Подольск. и Волынк. Генгубернаторстве / А.Ф. Шафонский. – К., 1851. – XXII + 697 с.

2387. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII– початку XVIII ст. / Вадим Дядиченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 530 с.

2388. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

2389. Романовский В. А. Борьба за финансовую автономию Украины в 60-х годах XVII века : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. А. Романовский. – Саратов, 1949. – 22 с.

2390. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 // Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упоряд. : І. Крип'якевич та ін. – Київ : Видавничий Дім “Альтернативи”, 1998. – 381, [2] с., [32] с.

2391. Там само.

2392. Там само.

2393. Там само.

2394. Документи Богдана Хмельницького: 1648–1657 / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 739 с.

2395. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 10 : 1653–1654. – 1878. – 838 с.

2396. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича, (1657–1687) // Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упор. Іван Бутич та ін. – К. ; Львів, 2004. – 1086 с., 33 л.

2397. Там само.

2398. Там само.

2399. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.
2400. Універсали Івана Мазепи, (1687–1709) // Універсали українських гетьманів: матеріали до укр. дипломатарію / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. ; упор. Іван Бутич, В. Ринсевич. – Київ ; Львів ; НТШ, 2006. – Сер. 1. – Ч. 2. – 799 с.
2401. Там само.
2402. Там само.
2403. Там само.
2404. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.
2405. Там само.
2406. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2407. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.
2408. Багалея Д. И. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах / Багалея Дмитрий Иванович // Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского / [при участии Д. Багалея, Е. Барсова, С. Бахрушина и др.]. – СПб., 1917. – VIII, 788 с.
2409. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шавонским. В Чернигове, 1786 г. / изд. М. Судиенко, пред. Времен. комис. при Киевск. воен., Подольск. и Волынк. Генгубернаторстве / А.Ф. Шафонский. – К., 1851. – XXII + 697 с.
2410. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – 338 с.
2411. Гураль П. Територіальні громади міст Гетьманщини та їх виконавчий апарат / П. Гураль // Вісн. Львів. ун-ту : Сер. Юрид., 2003. – Вип. 38. – С. 68–76.
2412. Описи Чернігова 60-х років XVIII ст. / підгот. до друку О. Коваленка, І. Петренка // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 165–173.
2413. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича, (1657–1687) // Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упор. Іван Бутич та ін. – К. ; Львів, 2004. – 1086 с., 33 л.
2414. Там само.
2415. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2416. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.

2417. Там само.

2418. Універсали Івана Мазепи, (1687–1709) // Універсали українських гетьманів: матеріали до укр. дипломатарію / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. ; упор. Іван Бутич, В. Ринсевич. – Київ ; Львів ; НТШ, 2006. – Сер. 1. – Ч. 2. – 799 с.

2419. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII в. / А. Єршов // Записки Ніжин. ІНО. – 1929. – Кн. IX. – С. 123–136.

2420. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.

2421. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Академія наук УРСР, 1963. – 338 с.

2422. Переписана книга Чернігова 1666 р. // Сіверянський літопис / підгот. до друку, передм., прим. О. Коваленка, С. Мельника, В. Сапона. – 1997. – № 3. – С. 167–181.

2423. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича, (1657–1687) // Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упор. Іван Бутич та ін. – К. ; Львів, 2004. – 1086 с., 33 л.

2424. Універсали Івана Мазепи, (1687–1709) // Універсали українських гетьманів: матеріали до укр. дипломатарію / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. ; упор. Іван Бутич, В. Ринсевич. – Київ ; Львів ; НТШ, 2006. – Сер. 1. – Ч. 2. – 799 с.

2425. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.

2426. НБУВ ІР, ф.1, спр.54541, арк.219–220.

2427. Лазаревский А. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1 : Полк Стародубский / Ал. Лазаревский. – К., 1888. – 521 с.

2428. Василенко Н. Экстракт из указов, инструкций и учреждений с разделением по материям на девятнадцать частей / Н. Василенко. – Чернигов, 1902. – 296 с.

2429. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.

2430. НБУВ ІР, ф.1, спр.54489, 54505, 54548, 54549, 54580, 54620, 54621, 54639.

2431. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шавонским. В Чернигове, 1786 г. / изд. М. Судиенко, пред. Времен. комис. при Киевск. воен., Подольск. и Волынк. Генгубернаторстве / А.Ф. Шафонский. – К., 1851. – XXII + 697 с.

2432. Там само.
2433. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII – середине XVIII века : учеб. пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1984. – 90 с.
2434. ЦДАУК, ф.57, оп.1, спр.148 а, арк.464.
2435. Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малые России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное действительным статским советником и кавалером Афанасием Шавонским. В Чернигове, 1786 г. / изд. М. Судиенко, пред. Времен. комис. при Киевск. воен., Подольск. и Волынк. Генгубернаторстве / А.Ф. Шафонский. – К., 1851. – XXII + 697 с.
2436. Там само.
2437. НБУВ ІР, ф. 1, спр. 54485, арк. 25 зв.–32.
2438. НБУВ ІР, ф. 1, спр. 54337, арк.1–25.
2439. Там само.
2440. ЦДАУК, ф. 57, оп. 1, спр. 341, арк. 2–240.
2441. НБУВ ІР, ф. 1, спр. 54525, арк. 192–197.
2442. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.
2443. Там само.
2444. Там само.
2445. НБУВ ІР, ф.1, спр. 217, арк. 4.
2446. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2447. Там само.
2448. Там само.
2449. НБУВ ІР, ф. 2, спр. 22926, арк. 2–7.
2450. Лазаревский А. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1 : Полк Стародубский / Ал. Лазаревский. – К., 1888. – 521 с.
2451. Там само.
2452. Там само.
2453. ЦДАУК, ф. 1673, оп. 2, спр. 9, арк. 10.
2454. Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego / Bartłomiej Groicki. – Kraków, 1629 (перевид. : Groicki B. Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej. – Warszawa : Wyd. Prawnicze, 1953. – 259 s. (= Biblioteka dawnych polskich pisarzy–prawników. – Т. 1).
2455. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2456. Історія української культури / за ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 2000. – 564 с.

2457. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2458. Там само.
2459. Там само.
2460. Там само.
2461. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.
2462. Там само.
2463. Там само.
2464. ЦДІАУК, ф. 1673, оп. 2, спр. 62, арк. 100–104.
2465. Очерк по истории города Чернигова : 907–1907 : Юбил. изд. Черниг. гор. управы. – Чернигов, 1908. – 72 с.
2466. Левицький О. По судах гетьманщини. Нариси народнього життя Гетьманщини 2–ої половини XVII віку / О. Левицький ; передм., ред. і пер. М. Горбаня. – Харків. – 254 с.
2467. Очерк по истории города Чернигова : 907–1907 : Юбил. изд. Черниг. гор. управы. – Чернигов, 1908. – 72 с.
2468. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.
2469. Там само.
2470. Багалей Д. И. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах / Багалей Дмитрий Иванович // Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского / [при участии Д. Багалей, Е. Барсова, С. Бахрушина и др.]. – СПб., 1917. – VIII, 788 с.
2471. Там само.
2472. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.
2473. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / А.Й. Пашук. – Харків, 1961. – 48 с.
2474. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII– початку XVIII ст. / Вадим Дядиченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 530 с.
2475. Лазаревский А. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1 : Полк Стародубский / Ал. Лазаревский. – К., 1888. – 521 с.
2476. Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии: суды земские и подкоморские / Д. Миллер // Сборник Харьковского историко–филологического общества. – 1896. – Т. 8. – 324 с.
2477. Багалей Д. И. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах / Багалей Дмитрий Иванович // Сборник статей в честь

Матвея Кузьмича Любавского / [при участии Д. Багалея, Е. Барсова, С. Бахрушина и др.]. – СПб., 1917. – VIII, 788 с.

2478. Там само.

2479. Гамбург Л. Магістратські і ратушні суди у самоврядуванні міст України-Гетьманщини XVII–XVIII століть / Л. Гамбург // Право України. – 2000. – №4. – С. 110–114.

2480. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / А.Й. Пашук. – Харків, 1961. – 48 с.

2481. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2482. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

2483. Доманова Г. Урядовці Чернігівського магістрату (друга половина XVII–XVIII ст.) / Г. Доманова // Сіверянський літопис. – 2003, – № 1. – С. 29–39.

2484. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2485. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

2486. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII– початку XVIII ст. / Вадим Дядиченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 530 с.

2487. Там само.

2488. Гамбург Л. Магістратські і ратушні суди у самоврядуванні міст України-Гетьманщини XVII–XVIII століть / Л. Гамбург // Право України. – 2000. – №4. – С. 110–114.

2489. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / А.Й. Пашук. – Харків, 1961. – 48 с.

2490. Лазаревский А. Описание старой Малороссии : материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Т. 1 : Полк Стародубский / Ал. Лазаревский. – К., 1888. – 521 с.

2491. ЦДАУК, ф. 1673, оп. 2, спр. 133, арк. 1–5.

2492. Падох Я. Ґрунтове судочинство на лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII столітті / Ярослав Падох ; Наукове Товариство імені Шевченка. – Львів, 1994. – 195 с.

2493. Там само.

2494. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права / М.П. Василенко // Збірник соціально–економічного відділу ВУАН. – К. : ВУАН, 1929. – № 11. – 336 с.

2495. Пашук А.Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. / А.Й. Пашук. – Харків, 1961. – 48 с.

2496. Там само.

2497. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р. / упоряд. та автор нарису К. А. Вислобоков ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К., 1997. – 548 с.

2498. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні–Русі в XV–XVIII в. (Руська історична бібліотека). – Львів, 1904. – Т. 24. – С. 387–442.

2499. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII– початку XVIII ст. / Вадим Дядиченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 530 с.

2500. Модзилевский В. Отрывки из Стародубской местной книги за 1664–1673 гг. / В. Модзилевский . – Чернигов, 1911. – С. 178.

2501. Чехович В. Судова реформа в Лівобережній Україні 1760–1763 рр. // Юридична енциклопедія : у 6–ти томах / В. Чехович ; [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – Т. 4. – 717 с.

2502. Там само.

2503. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2504. Там само.

2505. Там само.

2506. Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском / А.Э. Нольде // Попытка кодификации литовско–польского права / извлечено из Журнала Министерства народного просвещения. – СПб, 1906. – 314 с.

2507. Там само.

2508. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2509. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2510. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях / Р. Делімарський // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 16–35.

2511. Там само.

2512. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 10 : 1653–1654. – 1878. – 838 с.

2513. Там само.

2514. Каманин И. Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях // Киевская старина, 1888. – Т. 22. – № 7. – С. 69–78.

2515. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2516. Там само.

2517. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ;

Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.

2518. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 10 : 1653–1654. – 1878. – 838 с.

2519. Делімарський Р. Підтвердження російським царем самоврядування Києва за магдебурзьким правом у 1654 р./ Р. Делімарський // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького [текст] : матеріали міжнар. наук. конф., Київ, 15–16 грудня 1998 р. / [ред. кол. : В.А.Смолій та ін.]. – К. : Знання, 1998. – 211 с.

2520. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 10 : 1653–1654. – 1878. – 838 с.

2521. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.

2522. Там само.

2523. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.

2524. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2525. Там само.

2526. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.

2527. Делімарський Р. Є. Київський магістрат в другій половині XVII–XVIII ст. [текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Делімарський Ростислав Євгенович ; Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1995. – 19 с.

2528. Там само.

2529. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией / ред. Н.И. Костомаров. – СПб. – Т. 2 : 1599–1637. – 1865, [15], 288 с.

2530. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2531. Там само.

2532. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.

2533. Кафенгауз Б. Экономические связи Украины с Россией в конце XVII – начале XVIII вв. / Б. Кафенгауз // Воссоединение Украины с Россией: 1654–1954. – М. : Изд. АН СССР, 1954. – 440 с.

2534. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.
2535. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях / Р. Делімарський // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 16–35.
2536. Київ у документах магдебурзького права // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 54–79.
2537. Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. / В. Щербина // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 1–49.
2538. Там само.
2539. Там само.
2540. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.
2541. Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. / В. Щербина // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 1–49.
2542. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.
2543. Клименко П. Місто і територія на Україні за часів Гетьманщини / П. Клименко // ЗІФВ ВУАН. – К., 1926. – Т. 7/8. – С. 309–357.
2544. НБУВ ІР. – Ф. 2. – Од. зб. 14817–14897. – Арк. 104. – С. 30.
2545. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях / Р. Делімарський // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 16–35.
2546. ЦДІАУК. – ф. 59. – оп. 1. – спр. 374. – арк. 1–17.
2547. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.
2548. Там само.
2549. Делімарський Р. Є. Київський магістрат в другій половині XVII–XVIII ст. [текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Делімарський Ростислав Євгенович ; Київський ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1995. – 19 с.
2550. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 9: 1733–1736. – № 6307. – С. 13–14.
2551. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2552. Київ у документах магдебурзького права // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 54–79.
2553. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

2554. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2555. Там само.
2556. Там само.
2557. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 10: 1737–1739. – № 7434. – С. 342–348.
2558. Там само.
2559. Там само.
2560. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2561. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 11. – № 8803. – С. 932–935.
2562. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2563. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–XXI, 2005. – 772 с.
2564. Там само.
2565. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 15: 1758–1762. – № 11133. – С. 551–555.
2566. Там само.
2567. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2568. Тищенко М. Боротьба київських козаків з магістратом за право шинкувати горілкою / Микола Тищенко // Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. – 1925 р. – № 3. – С. 198–217.
2569. Там само.
2570. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 15. – № 11541. – С. 1011–1012.
2571. Андриевский А. Войтовство Ивана Сычевского в Киеве (1754–1766) / Алексей Андриевский // Киевская старина. – 1891. – Т. 34. – С. 384 – 422.
2572. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 16: 1762–1765. – № 1224. – С. 916–920.
2573. ЦДАУК. – ф. 59. – оп. 1. – спр. 6159. – арк. 22 зв.
2574. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.
2575. Там само.
2576. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 20: 1775–1780. – № 14381. – С. 222–223.
2577. Щербина В. Нові студії з історії Києва / В. Щербина. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2578. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву / Иван Михайлович Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – 91 с.

2579. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

2580. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву / Иван Михайлович Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – 91 с.

2581. Щербина В. Нариси з історії Києва, відносно приєднання його до Московської держави, до початку світової війни, революції / В. Щербина // Нові студії з історії Києва. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2582. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву / Иван Михайлович Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – 91 с.

2583. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

2584. Lück H. Das Denkmal des Magdeburger Rechts in Kiew / H. Lück // Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde. – Bd. 12. – S. 109–119.

2585. Там само.

2586. Яковлів А. Пам'ятник визначної події / А. Яковлів // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 121–123.

2587. Київ у документах магдебурзького права // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 54–79.

2588. Яковлів А. Пам'ятник визначної події / А. Яковлів // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. – С. 121–123.

2589. Історія Києва : від княжої доби до сучасності : Збірник документів і матеріалів : навч. посібник для студ. вузів / за заг. ред. В. Ф. Колесника та ін. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Історичний фак.-т. – К. : Книги–ХХІ, 2005. – 772 с.

2590. Щербина В. Нариси з історії Києва, відносно приєднання його до Московської держави, до початку світової війни, революції / В. Щербина // Нові студії з історії Києва. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2591. Там само.

2592. Там само.

2593. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву / Иван Михайлович Каманин. – К. : Тип. Г.Т. Корчак–Новицкого, 1888. – 91 с.

2594. Там само.

2595. Щербина В. Нариси з історії Києва, відносно приєднання його до Московської держави, до початку світової війни, революції / В. Щербина // Нові студії з історії Києва. – К. : УАН, 1926. – 166 с.

2596. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві / Р. Делімарський. – К., 1996. – 144 с.

2597. Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском / А.Э. Нольде // Попытка кодификации литовско–польского права / извлечено из Журнала Министерства народного просвещения. – СПб, 1906. – 314 с.

2598. Там само.

2599. Там само.

2600. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2601. Полное собрание законов Российской империи. – СПб. – Т. 6. – № 7694. – С. 47.

2602. Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском / А.Э. Нольде // Попытка кодификации литовско–польского права / извлечено из Журнала Министерства народного просвещения. – СПб, 1906. – 314 с.

2603. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. – Warszawa : Lexis Nexis, 2001. – 666 s.

2604. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16–18 Jahrhundert / Andrij Jakowliw. – Leipzig : Hirzel, 1942. – 220 S.

2605. Історія Львова : у 3 т. Т. 1: 1256–1772 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Центр Європи, 2006. – 296 с.

2606. Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском / А.Э. Нольде // Попытка кодификации литовско–польского права / извлечено из Журнала Министерства народного просвещения. – СПб, 1906. – 314 с.